

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 91. ТОМ 1
ISSUE 91. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

**Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 12 від 24.10.2025 р.)**

Актуальні питання гуманітарних наук: / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2025. – Вип. 91. Том 1. – 328 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантук М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Боровик Л.А.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гук О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа в Коніні, Польща); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантук Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначикова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (А1 – Освітні науки, А2 – Дошкільна освіта, А3 – Початкова освіта, А4 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), А5 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), А6 – Спеціальна освіта (за спеціалізаціями)).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (В11 – Філологія (за спеціалізаціями)) та у галузі культури і мистецтва (В2 – Дизайн, В3 – Декоративне мистецтво та ремесла, В4 – Образотворче мистецтво та реставрація, В5 – Музичне мистецтво, В6 – Перформативні мистецтва, В12 – Культурологія та музеєзнавство, В14 – Організація соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (В9 – Історія та археологія).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (вул. І. Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100, e-mail: dspu@dpu.edu.ua, тел. (03-24) 41-04-74)

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Засновник – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2025

© Пантук М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2025

*Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 12 from 24.10.2025)*

Humanities science current issues / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2025. – Issue 91. Volume 1. – 328 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Borovyk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Huk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanysyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhgorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiy** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., Ph.D.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (A1 – Education Sciences, A2 – Pre-School Education, A3 – Primary Education, A4 – Secondary Education (with subject specializations), A5 – Vocational Education (with specializations), A6 – Special Education (with specializations)).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (B11 – Philology (with specializations)) and culture and arts (B2 – Design, B3 – Decorative Arts and Crafts, B4 – Fine Arts and Restoration, B5 – Musical Arts, B6 – Performing Arts, B12 – Cultural Studies and Museum Studies, B14 – Organization of Sociocultural Activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (B9 – History and Archeology).

Registration of Print media entity: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

Media entity: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, 82100, e-mail: dspu@dspu.edu.ua, tel. (03-24) 41-04-74)

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.apfn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Distribution languages: Ukrainian, English, Polish, German, French, Bulgarian, Romanian.

Founder – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2025
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2025

Тарас БАТЮК,

orcid.org/0000-0003-4159-5226

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) tbatyuk@gmail.com

МИРОН КОРДУБА ТА СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ

Мета статті полягає у всебічній реконструкції співпраці М. Кордуби з Союзом визволення України. Методологія дослідження спирається на традиційне для історіографічних праць поєднання принципів (історизму, об'єктивності, холізму і системності, а також ціннісного підходу до об'єкту вивчення) та загальнонаукових (порівняння, узагальнення, аналізу і синтезу) і спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-психологічний) методів наукової праці. Наукова новизна статті – відтворити особливості участі М. Кордуби в ініційованих СВУ культурно-просвітницьких проєктах. У підсумку першочергово визначено мотивацію співпраці М. Кордуби з СВУ. Проведений аналіз засвідчив, що йому йшлося про послідовне формування серед широкого українського, а відтак і західного загалу образу нашого народу як однієї з найбільших європейських етнічних спільнот, що від ранньої історичних часів заселяє колонізовану ним велику територію й, попри різноманіття регіональних ідентичностей і тривале проживання в різних державах, має розуміння спільності екзистенційних викликів і перспектив. Просуваючи таке переконання, вчений організовував культурно-просвітницьку діяльність в середовищі полонених вояків-наддніпрянців, створював необхідні для самоосвіти широкої читачької аудиторії науково-популярні праці, талановитим пером публіциста й словом досвідченого експерта обстоював національні інтереси при обговоренні кордонів у післявоєнній Європі тощо. Ця різнопланова діяльність була з чималим визнанням сприйнята в українському середовищі, що засвідчили великі накладі його праць, прихильна фахова реценсія й неприховане роздратування наших історичних суперників. Все це дозволяє переконливо атестувати М. Кордубу одним із найбільш авторитетних українських публічних інтелектуалів періоду модерного національного відродження.

Ключові слова: М. Кордуба, Союз визволення України, національно-освідомлююча праця, Перша світова війна, реценція.

Taras BATIUK,

orcid.org/0000-0003-4159-5226

PhD (History), Assistant Professor,

Assistant Professor at the Department of Ukrainian History

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) tbatyuk@gmail.com

MYRON KORDUBA AND THE UNION FOR THE LIBERATION OF UKRAINE: FEATURES OF COOPERATION

The aim of the article is to comprehensively reconstruct Myron Korduba's cooperation with the Union for the Liberation of Ukraine (ULU). The research methodology is based on the combination of principles traditional for historiographic works (historicism, objectivity, holism and systematicity, as well as a value approach to the object of study) and general scientific (comparison, generalization, analysis and synthesis) and special-historical (historical-genetic, historical-comparative, historical-typological and historical-psychological) methods of scientific work. The scientific novelty of the article lies in recreating the specific features of M. Korduba's participation in the cultural and educational projects initiated by the ULU. As a result, the primary focus is placed on identifying the motivations behind M. Korduba's collaboration with the ULU. The conducted analysis demonstrates that his objective was the consistent formation, among the broad Ukrainian public and, consequently, among Western audiences, of the image of the Ukrainian people as one of the largest European ethnic communities, which has inhabited a vast colonized territory since early historical times and, despite the diversity of regional identities and long-term residence within various states, possesses an awareness of shared existential challenges and prospects. To promote this conviction, the scholar organized cultural and educational activities among the captured soldiers from the Dnipro region, produced popular science works necessary for the self-

education of a wide readership, and, through the talented pen of a publicist and the voice of an experienced expert, defended national interests during discussions on postwar European borders, among other efforts. This multifaceted activity was received with considerable recognition in the Ukrainian community, as evidenced by the large print runs of his works, favorable professional reception, and the overt irritation of our historical adversaries. All of this allows for the compelling assessment of M. Korduba as one of the most authoritative Ukrainian public intellectuals of the modern national revival period.

Key words: M. Korduba, Union for the Liberation of Ukraine, national awareness efforts, First World War, reception.

Постановка проблеми. В сучасній українській історіографії постать Мирона Кордуби (1876–1947) переживає справжній дослідницький бум. Така небуденна увага до одного з визначних вихованців львівської історичної школи Михайла Грушевського (Тельвак, Педич, 2016; Telvak, Redych, Telvak, 2021; Тельвак, 2016; Тельвак, Журавльов, Владига, 2023) пояснюється вагомістю його внеску в розвиток науки та культури на західноукраїнських теренах. Відтак, протягом 1990-х – 2020-х рр. з'явилися не тільки численні статейні опрацювання багатьох сюжетів його інтелектуальної біографії (Батюк, 2013; Батюк, 2015; Батюк, 2016; Батюк, 2022; Тельвак, Поліщук, 2020а; Тельвак, Поліщук, 2020b), але й спроби її цілісного осмислення (Піх, 2012; Поліщук, 2019). Разом із цим, низка подій і фактів життєпису визначного галицького вченого й по сьогодні є малознаними як для ширшого кола читачів, так і для фахівців. Це зумовлено не стільки бідністю джерельної бази, скільки традиційною зосередженістю на ключових моментах наукового та суспільно-політичного служіння М. Кордуби, що відволікає увагу від багатьох інших сюжетів. Яскравим проявом цієї тенденції може бути проблема заангажування галицького інтелектуала в різноманітні проєкти Союзу визволення України (далі – СВУ), яка й по сьогодні не отримала самостійного осмислення. Тож на участі визначного вченого в роботі СВУ ми й зосередимося нижче.

Аналіз досліджень. Незважаючи на те, що досі відсутній комплексний аналіз інтелектуальної біографії М. Кордуби в роки Великої війни, історіографи торкалися вибраних сюжетів цього періоду. Так, низку проблем співпраці М. Кордуби з СВУ принагідно актуалізували в своїх розвідках такі дослідники його життєпису, як Олег Піх (Піх, 2012), Роман Федорищак (Федорищак, 2012), Юрій Поліщук (Поліщук, 2019) та Олег Павлишин (Павлишин, 2021). Питання науково-популяризаційної діяльності вченого в роки Першої світової війни спеціально дослідив Тарас Батюк (Батюк, 2021). Натомість, жоден зі згаданих кордубознавців спеціально не фокусувався на участі галицького інтелектуала в різноманітних суспільно-політичних акціях СВУ. Цим і зумовлена актуальність теми нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у всебічній реконструкції співпраці М. Кордуби з СВУ.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, невдовзі після вибуху Першої світової війни наддніпрянські емігранти за активної участі їх галицьких колег створили СВУ. В короткому часі ця організація розгорнула багатопланову діяльність, що мала на меті підготувати земляків до повернення українцями політичної суб'єктності за допомогою Центральних держав внаслідок воєнної поразки Російської імперії. М. Кордуба добре знав більшість засновників СВУ і цілком солідаризувався з їхнім баченням завдань українських інтелектуалів у роки світового протистояння. Тож коли керівники СВУ звернулися до забручанських колег із закликом допомогти з налагодженням культурно-просвітницької праці в таборах військовополонених наддніпрянців, галицький учений без довгих роздумів залишив комфортний для нього спокій гімназійних класів і занурився в цілком незвичну справу освіти дорослих (Подоляк, 1944: 135). Свої культурно-просвітницькі плани М. Кордуба реалізовував у таборі для інтернованих вояків-наддніпрянців імператорської армії, що розташовувався в німецькій землі Саксонія-Ангальт біля Зальцведеля (Патер, 2009).

До своєї нової роботи галицький інтелектуал поставився з властивою йому серйозністю. Так, осмислюючи напрямки майбутньої діяльності, учений вирішив вивчити досвід його колег, які вже працювали в таборах полонених українців. З цією метою по дорозі до Зальцведеля він вирушив до табору полонених наддніпрянців біля австрійського Фрайштадту, в якому вже довгий час розгортав культурно-просвітницьку діяльність його приятель і колега по Чернівецькій гімназії Василь Сімович. Як і М. Кордуба, цей авторитетний мовознавець був скерований Просвітницьким відділом СВУ для національного освідчення полонених. У Фрайштадті М. Кордуба затримався на декілька днів, протягом яких за посередництва В. Сімовича вивчав досвід таборян з організації культурного життя. Своїми враженнями від побаченого він поділився через кілька десятиліть в дописі, присвяченому пам'яті В. Сімовича. «Покликаний з початком 1916 р. до такої самої [культурно-просвітницької – Т. Б.]

роботи до зальцведельського табору в Німеччині, я по дорозі вступив до Фрайштадту, щоб познайомитися з методою та умовами праці, – згадував М. Кордуба. – Тут перебував кілька днів і мушу заявити, що цей побут був для мене знаменитим вишколом. Я побачив гарно зорганізовану просвітну роботу, підприємства та установи, ведені самими полоненими, вміло наладжений аматорський театр, різні майстерні домашнього промислу, друкарню, в якій друкувалася таборова газета «Розвага» і т. п.» (Кордуба, 1944). Відповідно до побаченого галицький інтелектуал розбудовував культурно-просвітницьку роботу в зальцведельському таборі.

Поряд зі щойно згаданою культурно-просвітницькою працею в таборі військовополонених, М. Кордуба провадив освідмлюючу за своїм характером діяльність на шпальтах пресової трибуни Союзу – «Вісника СВУ». Його дописи у цьому авторитетному для українців часописі в роки світового протистояння мали науково-популяризаційний, рецензійний і мемуарний характер. До першої групи текстів належить розлога праця вченого «Північно-західна Україна», яка друкувалася окремими частинами протягом березня-листопада 1917 р. Відповідно до архітекτονіки дослідження, в ньому автор послідовно з'ясовував такі актуалізовані світовим протистоянням проблеми, як історико-географічне розташування українців, специфіка міжнародних стосунків на зазбручанських землях, домінуючі культурно-освітні й соціально-економічні практики в регіоні тощо. Важливим доповненням тексту була укладена М. Кордубою мапа західноукраїнського регіону, що візуалізувала авторський наратив.

Працю відкривав розлогий географічний нарис розселення українського народу на землях Галичини, Волині, Буковини, Холмщини й Закарпаття. Даючи характеристику окресленому географічному ареалу, М. Кордуба з покликанням на праці свого колеги по львівській школі українознавців Степана Рудницького також торкнувся питання геологічної своєрідності українських теренів. Зазбручанська «географічна провінція», за його словами, помітно відрізняється від решти східноєвропейських територій не лише в аспекті вигляду й будови земної кори, але й з огляду на відмінну геологічну минувшину. Внаслідок цього, висновує вчений, ці терени повинні становити цілість і в аспекті політичного адміністрування. Втім, нарікає автор на історичну несправедливість, внаслідок загарбань сусідами цей обширний регіон виявився пошматований і

опинився в складі різних держав. Підсумовуючи цей сюжет, М. Кордуба наголосив: «Теперішні політичні й адміністративні границі проведені тут зовсім довільно без огляду на природні й історичні, й їхня слаба сторона дуже ярко виявилася в теперішній війні» (Кордуба, 1917: 3).

Далі галицький історик представляє на суд читача стислу реконструкцію минулого західноукраїнського регіону. Очікувано, що і в цьому аспекті вчений наголошує на історичній самотності зазбручанських теренів, що полягала в чималій відмінності від процесів, які відбувалися на етнічних землях поляків, угорців та румунів. М. Кордуба акцентує: «Як з огляду на морфологічно-тектонічну будову та зверхній вигляд північно-західна Україна становить деяку цілість, так само і в історичній минувшині вона займала окреме становище серед українських земель» (Кордуба, 1917: 7). Далі дослідник тезово згадує про ключові історичні події, що відбувалися за Збручем протягом тривалого часу від князівської доби і до вибуху Першої світової війни. У цій частині праці М. Кордуба акцентував дві ключові обставини: спільність історичної долі західноукраїнських земель і щільність їхніх культурних і економічних зв'язків з іншими українськими регіонами. Вчений повсякчас акцентував, що незважаючи на потрапляння до складу різних держав, мешканці зазбручанських теренів неодмінно усвідомлювали відмінність від політично домінуючого етносу. Така логіка робила очевидним для читача висновок про необхідність об'єднання всіх українських регіонів в одну державу внаслідок переможної війни держав Четвертого союзу.

Наступна проблема, що її з'ясовує М. Кордуба, стосується складного питання міжнаціональних взаємин на західноукраїнських землях. Очікувано, що першочергово він зупиняється на найбільш суспільно-затребуваній тоді темі розмежування українсько-польського кордону. З властивою собі ретельністю вчений доводить, що в ранньому середньовіччі ареал української колонізації простягався аж до Варшави. Втім, внаслідок послаблення українського етносу монголо-татарськими нападами й агресивної політики польських князів, міжетнічний кордон постійно рухався на схід. «Теперішня польсько-українська границя виказує територіальні втрати не тільки супроти стану з Х до XII в., але й супроти державних границь з XIII і XIV в.», – висновує дослідник (Кордуба, 1917: 23). Поряд із проблемою кордону, М. Кордуба також звернувся до питання багатовікового польсько-

українського протистояння. Не заощаджуючи на темних барвах, історик ретельно перераховує численні кривди, що їх українці зазнали від польського сусіда.

Чимало проблем, переконує історик, виникає і при спробі демаркації білорусько-української етнічної межі: «Давньої північної границі української території від білоруської не можна докладно означити» (Кордуба, 1917: 23). Такий стан речей спричинили численні добровільні, а нерідко й насильні переселенські рухи. Фокусуючись на аналізі етнічних процесів на українсько-білоруському етнічному кордоні, М. Кордуба із залученням численних історичних джерел вказує, що низка питомих українських земель цілком апріорно видаються за білоруські. Для прикладу він згадує населення Пінщини: «Фізичним складом тіла, мовою й одіжю Пинчук різко різниться від Білоруса й навпаки зовсім близько підходить до населення волинського Поліся. [...] Говір Пинчуків належить до поліської групи української мови й помітно вирізняється від сусідніх білоруських говорів. [...] Визначною рисою Пинчуків, котра їх в'яже з іншими українськими племенами, є незвичайно розвинена музикальність» (Кордуба, 1917: 24).

Підсумовуючи обговорення цього сюжету, М. Кордуба на підставі багатьох статистичних даних демонструє читачеві національну динаміку населення зазбручанських земель протягом другої половини XIX – початку XX ст. При цьому вчений вказує читачеві на постійні маніпуляції з цими даними польських і російських урядовців. Як на особливо поширені, історик віднотовує факти зарахування українців католицького та православного обрядів, як і євреїв, до складу політично домінуючих націй, що уможливило узасаднити їхню чисельну перевагу над автохтонами-українцями. Деконструючи зроблені на цих маніпуляціях висновки, М. Кордуба переконливо показує чисельне переважання українського етносу в усіх районах Західної України. В очах автора це є черговим доказом необхідності відновлення українцями політичної суб'єктності.

Наступна частина праці сфокусована на з'ясуванні форм і проявів культурно-освітнього життя на зазбручанських теренах. Прикметно, що М. Кордуба послідовно конструює цей сюжет в соборницькій парадигмі, відтворюючи солідні наддніпрянські впливи на західноукраїнське шкільництво від середньовічних часів і до кінця модерної доби. Очікувано, що і в цій частині праці авторський наратив є аргументованим оскарженням польської й російської культурної

політики. Учений робить невтішний висновок: «Зросійщення української школи й письменства у східній і переведення релігійної унії в західній Україні відчувало обидві частини від себе» (Кордуба, 1917: 39). З часом згадані тенденції тільки поглиблювалися, позаяк в імперії Романових шкільництво було доценту зрусифіковане, а в Дунайській монархії – беззастережно віддане на поталу полякам. Ефектом відсутності рідномовного шкільництва став небачений серед інших європейських народів рівень неписьменності українців. І все-ж, авторський наратив просякнутий потужним історичним оптимізмом: «Ми бажали тільки виказати, що український народ все, коли тільки обставини не робили цього просто неможливим, сам умів подбати про свою освіту, про розвиток своєї науки та свого письменства» (Кордуба, 1917: 39–40).

Насамкінець М. Кордуба ґрунтовно проаналізував господарське життя на зазбручанських землях. Дослідивши солідні дані державної статистики історик ретельно описує стан тваринництва, рільництва, торгівлі та промислу на правобережних теренах під російською й австрійською займанщинами. При цьому вчений висуває риторичне питання: хто володіє головними економічними важелями на етнічних українських землях. Очікувана відповідь, що її дає М. Кордуба, показує невідрадне становище нашого народу, який замість того, щоби бути господарем власної долі, змушений обслуговувати зневажаючих його зайд.

У підсумку свого багатоаспектного дослідження М. Кордуба вкотре підніс єдність зазбручанських теренів як в історичному, так і в культурному й економічному аспектах. Ба більше, як ідейний соборник, вчений наголосив на спорідненості історичної долі населення західноукраїнського регіону з іншими нашими етнічними землями. Проникливо передбачаючи зміну європейської політичної мапи по закінченню Великої війни, галицький інтелектуал наголосив на безальтернативності відновлення українцями політичної суб'єктності з подальшим об'єднанням в одну національну державу.

Стосовно опублікованих на сторінках «Вісника СВУ» рецензій М. Кордуби, у вічі впадає його критичний огляд вчительової збірки статей «Наша політика», що стала голосним з'ясуванням взаємин львівського професора з керівниками Національно-демократичної партії й спричинила неприглядну атаку на вченого з боку симпатика цієї політичної сили Степана Томашівського (Кордуба, 1916а). Містко реферує статті з «Нашої політики», галицький інтелектуал впо-

вні погоджується з вчителевими оцінками вад політичного курсу лідерів НДП, що ними були брак послідовності в реалізації ідейних постулатів, кулуарність при прийнятті принципових політичних рішень, розмінювання екзистенційних національних потреб на незначні поступки від домінуючої в краї польської шляхти, марнування рідкісних нагод для отримання бажаного для народу результату, переважання партійних інтересів над загальнонаціональними й под. Поряд із цим, М. Кордуба вказав і на низку закидів М. Грушевського, з якими він не міг погодитися. Приміром, публіцист відкидає вчителеве легковаження економічними досягненнями галицьких лідерів, як також вказує на нетолерантність характеристик галицької ментальності.

Та найголовнішим у цій рецензії було те, що автор вперше вказує на проникливість вчителевих оцінок у контексті зміни характеру польсько-українських взаємин в роки Першої світової війни. Мовиться про те, що польські очільники краю знову порушили попередні домовленості й прямо заявили про плани загарбання Східної Галичини й її включення до відновленої польської держави. «Приходиться просто подивляти ту геніальну інтуїцію автора, яка йому дозволила вже перед шістьма роками немов передчути ту катастрофу, яка тепер постигла нашу політику, – наголошує М. Кордуба. – Бувають виїмкові книжки, які з часом не тільки нічого не втрачають зі своєї інтересності, а противно все більше стають актуальними. До таких книжок причислюємо «Нашу політику» Грушевського. Читаючи її, мається враження, що автор списував свої уваги не в роках 1908–1910, а в падолисті 1916 р. – і вона стає «откровенієм»» (Кордуба, 1916а: 787).

Особи вчителя стосуються і мемуари М. Кордуби, що були надруковані у «Віснику СВУ». Вони з'явилися в числі часопису, що ним галицькі українці вшанували полудень віку М. Грушевського, який у той час перебував на засланні у Москві. Тривалий час тримаючи у полі уваги вчителеве громадське служіння (Тельвак, 2013; Тельвак, 2018), його учень поділився з читачами часопису своїми спогадами про знайомство з метром, яке відбулося восени 1894 р. у домі Барвінських. Галицький учений атестує новопризначеного професора людиною легкої товариської вдачі, переконаним демократом у стилі спілкування з молодшими колегами, дотепним співрозмовником і блискучим інтелектуалом. Відтак М. Кордуба залишив нам практично унікальний в мемуаристиці портрет Грушевського-професора одразу по його приїзді до Львова та оповів про

особливості становлення львівської школи українознавців (Кордуба, 1916b).

Національно-освідомлюючі дописи М. Кордуби на сторінках «Вісника СВУ» засвідчили потужність його таланту популяризатора. Відтак на пропозицію керівництва Просвітницького відділу СВУ він готує брошури для науково-освідомлюючої бібліотеки СВУ. Перша із серії таких праць мала назву «Ми і волохи» й з'явилася у Відні в 1916 р. на сторінках фінансованого СВУ «Буковинського православного календаря». В цій брошурі вчений зосередився на важливій для буковинських українців проблемі «відволощення» їхньої історичної свідомості. Мовиться про те, що румунська пропаганда агресивно нав'язувала буковинським українцям стереотип про їхнє нібито волоське походження. Підбравши відповідні історичні докази М. Кордуба переконливо довів, що ще з передісторичних часів Буковину колонізували предки українців, які й створили тут домінуючі господарські і культурні практики, сліди яких помітні й по сьогодні. В добі середньовіччя цей край підпав під румунський політичний вплив, але його населення ніколи не втрачало зв'язку з основним українським етнічним масивом, що засвідчила участь буковинців у голосних подіях модерного національного відродження (Кордуба, 1916).

В наступному 1917 р. в цій же просвітницькій бібліотеці СВУ вийшла проаналізована вище історико-географічна праця М. Кордуби «Північно-західна Україна», сфокусована на всебічному осмисленні феноменальності зазбручанських теренів. Національно-орієнтований дискурс М. Кордуби приніс «Північно-західній Україні» чималу читацьку популярність. Доказами цього є як значний наклад книги, так і прихильна рецепція в літературі. Приміром, анонімний оглядач книги так відгукнувся про неї на шпальтах «Вісника СВУ»: «Сей поправний передрук з «Вісника» праці добре відомого нашого історика д-ра Мирона Кордуби, думаємо, робить велику прислугу українському громадянству взагалі й українським політичним кругам зокрема. Оперуючи виключно науковими даними, дає тим самим праця д-ра Мирона Кордуби одиноку стійну відправу цілій повені польських брошур, публіцистичних і «наукових», головню в польській і німецькій мові, з претенсіями до західних українських земель» (Мирон Кордуба, 1917).

З огляду на таку запитаність науково-популярних праць М. Кордуби, він співпрацював із просвітницькою бібліотекою СВУ і в подальші роки. Так, в 1918 р. в ній вийшла книга «Територія і

населення України». Структурно вона була подібною до решти історико-географічних нарисів галицького вченого. Праця мала на меті містко й доказово поінформувати широкі кола читачів про минуле української нації в єдності культурних, суспільних та економічних особливостей її регіонів (Кордуба, 1918).

Висока професійність науково-популярних текстів М. Кордуби, а відтак і їхня запитаність в широких читацьких колах, підштовхнула лідерів СВУ до думки про переклад праць ученого західноєвропейськими мовами для поінформування світової громадськості про політичні аспірації модерного українства. Відтак протягом першого повоєнного року побачили світ такі книги історика, як «Le territoire et la population de L'Ukraine» (Берн, 1919) та «Territorium und Bevölkerung der Ukraine (Ein geographisch-statistischer Beitrag)» (Відень, 1919). Ці праці дали потужні аргументи українським дипломатам, які на багатьох повоєнних конференціях виборювали право нашого народу на власну державність. Влучність підбіраної М. Кордубою доказової бази найкраще засвідчила розгорнута польськими публіцистами медійна істерика довкола його інформаційних брошур. Усвідомивши тверду доказовість заперечень ученим польських претензій на східногалицькі землі, вони розгорнули профанаційну за своїм характером кампанію з дискредитації М. Кордуби як співробітника СВУ (Halecki, 1916; Smolka, 1917).

Реагуючи на її неприглядні прояви, М. Кордуба вказав на захисний характер дій українських інтелектуалів, залучених до культурно-просвітницьких проєктів СВУ. На його переконання, польські діячі з початком війни розпочали відверту кампанію з дискредитації українства на східногалицьких теренах, щоб переконати європейських політиків у природності польської експансії на ці землі з їхньою подальшою анексією. Відтак власну працю і діяльність своїх колег він атестує як суто інформаційну, спрямовану довести цивілізованому світу приналежність зазбручанських теренів майбутній українській

державі. «Наші сусіди поляки засипують книжний ринок різними агітаційними брошурами, «науковими студіями», картами, атласами тощо, з метою – вмовити легковірних і безкритичних читачів, що з тих земель одні (як Холмщина й Підляшє) споконвіку польські, інші (як Східна Галичина) напівпольські, ще інші (Полісє, Волинь) гравітують до Польщі, знов інші лежать в сфері інтересів Польщі і т. ін. Супроти тої прояви безприкладного імперіалізму з боку ще не зовсім відбудованої польської держави й супроти карколомних прийомів блахманення читаючої публіки ми уважали своїм обов'язком подати жмут річевих фактичних даних, які без помочи бенгальського вогню ярко висвітлюють справу», – пояснив М. Кордуба (Кордуба, 1917: 87).

Висновки. У підсумку першочергово визначимо мотивацію співпраці М. Кордуби з СВУ. Проведений аналіз засвідчив, що йому йшлося про послідовне формування серед широкого українського, а відтак і західного загалу образу нашого народу як однієї з найбільших європейських етнічних спільнот, що від ранньоісторичних часів заселяє колонізовану ним велику територію й, попри різноманіття регіональних ідентичностей і тривале проживання в різних державах, має розуміння спільності викликів і перспектив. Просуваючи таке переконання, вчений організовував культурно-просвітницьку діяльність в середовищі полонених вояків-наддніпрянців, створював необхідні для самоосвіти широкої читацької аудиторії науково-популярні праці, талановитим пером публіциста й словом досвідченого експерта обстоював національні інтереси при обговоренні кордонів у післявоєнній Європі тощо. Ця різнопланова діяльність була з чималим визнанням сприйнята в українському середовищі, що засвідчили великі накладі його праць, прихильна фахова рецепція й неприховане роздратування наших історичних суперників. Все це дозволяє переконливо атестувати М. Кордубу одним із найбільш авторитетних українських публічних інтелектуалів періоду модерного національного відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батюк Т. Біографістика в історіографічній спадщині Мирона Кордуби. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. Вип. 2. Ч. 3. С. 106–110.
2. Батюк Т. Мирон Кордуба та газета "Діло": особливості співпраці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 15. С. 5-10.
3. Батюк Т. Співпраця Мирона Кордуби з газетою "Буковина". *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. 2013. Вип. 20. С. 147-151.
4. Батюк Т. Мирон Кордуба – співробітник «Краківських вістей». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 50. С. 4-10.
5. Батюк Т. Науково-популяризаційна діяльність Мирона Кордуби в роки Першої світової війни. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2021. Вип. 8/50. С. 118–132.

6. Кордуба М. Василь Сімович на Буковині (Жмут споминів). *Краківські вісті*. 1944. Ч. 62. С. 3.
7. Кордуба М. Грушевський про "нашу політику". *Вісник СВУ*. 1916а. Ч. 127. С. 786–787.
8. Кордуба М. Ми і волохи. *Буковинський православний календар на зв. р. 1917*. 1916. С. 123–142.
9. Кордуба М. Північно-західна Україна. Відень : Накл. Союза визволення України, 1917. 113 с.
10. Кордуба М. Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини). *Вісник СВУ*. 1916б. Ч. 127. С. 795–796.
11. Кордуба М. *Територія і населення України*. Відень : Вид-во "Вісника політики, літератури й життя", 1918. 24 с.
12. Мирон Кордуба. Північно-західна Україна. Відень, 1917. *Вісник СВУ*. 1917. Ч. 178. С. 767. Огляд наведений без авторства.
13. Павлишин О. Мирон Кордуба: між наукою та політикою. *Кордуба М. Щоденник 1918–1925*. Львів : УКУ, 2021. С. 9–48.
14. Патер І. Просвітня діяльність Союзу визволення України серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини (1914–1918). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 19. С. 559–571.
15. Піх О. *Мирон Кордуба (1876–1947)*. Львів, 2012. 72 с.
16. Подоляк О. На службі Нації (Причинок до історії СВУ). *Календар-Альманах на 1944 рік*. Краків, Львів: Українське Видавництво, 1944. С. 132–136.
17. Полішук Ю.А. Мирон Кордуба як історіограф, археограф і джерелознавець. Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко, 2019. 274 с.
18. Тельвак В. «Історичні вправи» Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. 2016. Вип. 19/20. С. 313–322.
19. Тельвак В. Михайло Грушевський в оцінках своїх учнів (перша третина XX ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. Вип. 23. С. 160–197.
20. Тельвак В. В., Журавльов С. А. & Владига О. М. Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2023. Вип. 11/53. С. 86–101.
21. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Михайло Грушевський в історіографічній спадщині Мирона Кордуби. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2018. Вип. 42. С. 118–142.
22. Тельвак В., Педич В. *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів: Світ, 2016. 440 с.
23. Тельвак В., Полішук Ю. Віденська доба життя Мирона Кордуби у світлі архівних документів. *Вісник Черкаського університету: Серія Історичні науки*. 2020а. № 1. С. 157–163.
24. Тельвак В., Полішук Ю. Листи українського історика Мирона Кордуби у фондах відділу рукописів Бібліотеки Національного інституту імені Оссолінських у Вроцлаві (Польща). *Архіви України*. 2020б. Вип. 1. С. 277–252.
25. Федорищак Р.Л. Культурно-просвітницька діяльність Мирона Кордуби наприкінці XIX – на початку XX століття. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2012. № 4. С. 57–63.
26. Halecki O. *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen*. Krakau, 1916. 221 s.
27. Smolka S. *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe*. Berne : Ferdinand Wyss, 1917. 144 s.
28. Telvak V., Pedych V., Telvak V. Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. 2021. Vol. 20. S. 239–261.

REFERENCES

1. Batuik, T. (2015). Biografistyka v istoriografichnii spadshchyni Myrona Korduby [Biography Studies in historiographical heritage of Myron Korduba]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii*. Vyp. 2. Ch. 3. S. 106–110. [in Ukrainian].
2. Batuik, T. (2016). Myron Korduba ta hazeta "Dilo": osoblyvosti spivpratsi [Myron Korduba and the journal «Dilo»: particularity of cooperation]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 15. S. 5–10. [in Ukrainian].
3. Batuik, T. (2013). Spivpratsia Myrona Korduby z hazetoiu "Bukovyna" [Myron Korduba's cooperation with the newspaper "Bucovina"]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Vyp. 20. S. 147–151. [in Ukrainian].
4. Batuik, T. (2022). Myron Korduba – spivrobitnyk «Krakivskykh vistei» [Myron Korduba – employee of "Krakowske Vesti"]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 50. S. 4–10. [in Ukrainian].
5. Batiuk, T. (2021). Naukovo-populiaryzatsiina diialnist Myrona Korduby v roky Pershoi svitovoi viiny [Scientific and popularization activity of Myron Korduba during the First World War]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii*. № 8/50. S. 118–132 [in Ukrainian].
6. Korduba, M. (1944). Vasyl Simovych na Bukovyni (Zhmut spomyniv) [Vasyl Simovych in Bukovyna (A handful of memories)]. *Krakovski visti*. № 62. S. 3. [in Ukrainian].
7. Korduba, M. (1916a). Hrushevskiyi pro "nashu polityku" [Hrushevsky about "our politics"]. *Visnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Ch. 127. S. 786–787. [in Ukrainian].
8. Korduba, M. (1916). My i volokhy [We and the Wallachians]. *Bukovynskiy pravoslavnyi kalendar na zv. r. 1917*. S. 123–142. [in Ukrainian].
9. Korduba, M. (1917). *Pivnichno-zakhidna Ukraina [North-western Ukraine]*. Viden : Nakl. Soiuzu vyzvolennia Ukrainy. 113 s. [in Ukrainian].

10. Korduba, M. (1916b). Pryizd prof. Hrushevskoho do Lvova (osobysti spomyny) [Arrival Prof. Hrushevsky to Lviv (personal memories)]. *Visnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*. Ch. 127. S. 795–796 [in Ukrainian].
11. Korduba, M. (1918). *Terytoriia i naselennia Ukrainy* [Territory and population of Ukraine]. Viden : Vyd-vo “Vistnyka polityky, literatury y zhyttia”. 54 s. [in Ukrainian].
12. (1917). [Retsenziia] Myron Korduba. Pivnichno-zakhidna Ukraina. Viden, 1917 [[Review] Myron Korduba. North-western Ukraine. Vienna, 1917]. *Visnyk Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy*. Ch. 178, S. 767. Review of citations without authorship. [in Ukrainian].
13. Pavlyshyn, O. (2021). Myron Korduba: mizh naukoiu ta politykoiu [Myron Corduba: between science and politics]. *Korduba M. Shchodennyk 1918–1925*. Lviv : UKU. S. 9–48. [in Ukrainian].
14. Pater, I. (2009). Prosvitnia diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy sered viiskovopolonenykh ukraintsiu u taborakh Avstro-Uhorshchyny ta Nimechchyny (1914–1918) [Enlightening activity of the Union for Liberation of Ukraine (SVU) among the Ukrainian prisoners of war in camps of Austro-Hungary and Germany (1914–1918)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Ch. 19. S. 559–571. [in Ukrainian].
15. Pikh, O. (2012). *Myron Korduba (1876–1947)* [Myron Corduba (1876–1947)]. Lviv. 70 s. [in Ukrainian].
16. Podoliak, O. (1944). Na sluzhbi Natsii (Prychynok do istorii SVU) [in the Service of the Nation (Reason for the History of the Ukrainian Volunteer Army)]. *Kalendar-Almanakh na 1944 rik*. Krakiv, Lviv: Ukrainske Vydavnytstvo, S. 132–136. [in Ukrainian].
17. Polishchuk Yu. A. *Myron Korduba yak istoriohraf, arkhiohraf i dzherelezhnavets* [Myron Korduba as a historian, archaeographer and source researcher]. Cherkasy : Vyd. Yu. Chabanenko, 2019. 274 s. [in Ukrainian].
18. Telvak, V. (2016). «Istorychni vpravy» Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: sprobha rekonstruktsii [“Historical Exercises” by Mykhailo Hrushevsky at Lviv University: An Attempt at Reconstruction]. *Ukrainskyi arkhiohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia*. Vyp. 19/20. S. 313–322. [in Ukrainian].
19. Telvak, V. (2013). Mykhailo Hrushevskyi v otsinkakh svoikh uchniv (persha tretyna XX st.) [Mykhailo Hrushevsky in the Assessments of His Students (the First Third of the 20th Century)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. Vyp. 23. S. 160–197. [in Ukrainian].
20. Telvak, V. V., Zhuravlov, S. A. & Vladyha, O. M. (2023). Studentska audytoriia Mykhaila Hrushevskoho filosofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad ta dynamika [Mykhailo Hrushevsky’s Student Audience at the Faculty of Philosophy of Lviv University: Composition and Dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istoriia*. Vyp. 11/53. S. 86–101. [in Ukrainian].
21. Telvak, V. V., Telvak, V. P. (2018). My’xajlo Grushevs’ky’j v istoriografichnij spadshhy’ni My’rona Korduby’ [Mykhailo Hrushevsky in the historiographical heritage of Myron Korduba]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia Istoriia*. Vyp. 42. S. 118–142. [in Ukrainian].
22. Telvak, V., Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [Lviv historical school of Mykhailo Hrushevsky]. Lviv. 440 s. [in Ukrainian].
23. Telvak, V., Polishchuk, Yu. (2020a). Videnska doba zhyttia Myrona Korduby u svitli arkhivnykh dokumentiv [The Viennese period of Myron Korduba’s life in the light of archival documents]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu: Seriia Istorychni nauky*. № 1. S. 157–163. [in Ukrainian].
24. Telvak, V., Polishchuk, Yu. (2020b). Lysty ukrainskoho istoryka Myrona Korduby u fondakh viddilu rukopysiv Biblioteki Natsionalnoho instytutu imeni Ossolinskykh u Vroslavi (Polshcha) [Letters of the Ukrainian historian Myron Korduba in the collections of the manuscript department of the Ossolinski National Institute Library in Wroclaw (Poland)]. *Arkhivy Ukrainy*. Vyp. 1. S. 277–252. [in Ukrainian].
25. Fedoryshchak, R.L. Kulturno-prosvitnytska diialnist Myrona Korduby naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia [Cultural and educational activities of Myron Korduba in the late 19th – early 20th centuries]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika*. 2012. № 4. S. 57–63.
26. Halecki, O. (1916). *Das Nationalitäten-Problem im Alten Polen*. [The Nationality Problem in Old Poland]. Krakau. 221 s. [in German].
27. Smolka, S. (1917). *Les Ruthènes et les problèmes religieux du monde russe*. [The Ruthenians and the religious problems of the Russian world]. Berne: Ferdinand Wyss. 144 s. [in French].
28. Telvak, V. & Pedych, V. & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. Vol. 20. S. 239–261. DOI: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 327.004.738.5(100)“2022/2025”(=161.2–054.7)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-2>

Віктор БУРЕНКОВ,
orcid.org/0000-0002-9632-3781
кандидат історичних наук,
докторант кафедри новітньої історії України
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) wiktorburenkov@gmail.com

ЦИФРОВА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ (2022–2025)

У статті здійснено спробу проаналізувати цифрову дипломатію української діаспори в умовах повномасштабного вторгнення РФ (2022–2025 рр.), зосереджуючись на трансформації механізмів колективної дії в середовищі соціальних медіа та на взаємодії інституційних і неформальних акторів. Проблематика дослідження полягає в уточненні ролі діаспори як самостійного суб'єкта публічної й цифрової дипломатії, що не лише ретранслює державні меседжі, а й формує власні стратегічні наративи, здатні впливати на медійні порядки денні та політичні рішення країн проживання. У теоретичному плані робота спирається на підходи публічної дипломатії, теорію гібридної медіасистеми, концепт стратегічних наративів і деколоніальну перспективу; органічно поєднано мережевий аналіз, цифрову етнографію та дискурс-аналіз. Мета статті – описати, пояснити та частково оцінити цифрову дипломатію української діаспори, простеживши інструменти, платформи, механізми мобілізації, типи акторів і результати їхньої взаємодії. Узагальнені результати свідчать, що діаспорні мережі функціонують як поліцентрична система, у якій глобальні об'єднання (на кшталт Світового Конгресу Українців) задають рамку й стандарти, а локальні громади забезпечують сталість і контекстуалізацію. Ефективність забезпечується поєднанням алгоритмічного підсилення контенту, синхронізацією між платформами, керуванням емоційною динамікою та перетворенням онлайн-імпульсів у реальні дії (грошові внески, мітинги, адвокація). Показовим є вклад діаспори в деконструкцію російськоцентричних оптик, а також в просуванні деколонізаційного дискурсу через ряд практик – від гуманітарних і культурних ініціатив (зокрема збереження цифрової спадщини) до системної політичної адвокації. Новизна нашого дослідження в тому, що у ньому використані структуровані теоретичні підходи з глибоким аналізом інформаційної динаміки, у якій українські діаспорні спільноти функціонують як активні суб'єкти впливу. Такий підхід пояснює, чому вплив української діаспори не лише зберігається, а й посилюється під час протидії російським ІІСО – завдяки медіаактивності, транскордонним соціальним зв'язкам та інституційній взаємодії. Дослідження також окреслює перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Ключові слова: цифрова дипломатія, українська діаспора, моніторинг, трансформація, деколонізація знання, повномасштабне вторгнення РФ.

Viktor BURENKOV,
orcid.org/0000-0002-9632-3781
Candidate of Historical Sciences,
Doctoral Researcher at the Department of Modern History of Ukraine
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) wiktorburenkov@gmail.com

DIGITAL DIPLOMACY OF THE UKRAINIAN DIASPORA DURING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE (2022–2025)

This article analyzes the digital diplomacy of the Ukrainian diaspora during the full-scale Russian invasion (2022–2025), focusing on the transformation of collective action mechanisms within the social media environment and the interplay between institutional and non-institutional actors. The core research problem is to clarify the diaspora's role as an autonomous agent of public and digital diplomacy—one that not only relays state messages but also formulates its own strategic narratives capable of influencing media agendas and political decisions in their host countries.

Theoretically, the paper draws on public diplomacy approaches, hybrid media system theory, the concept of strategic narratives, and a decolonial perspective. The methodology integrates network analysis, digital ethnography, and discourse analysis. The article aims to describe, explain, and partially evaluate the digital diplomacy of the Ukrainian diaspora by examining its tools, platforms, mobilization mechanisms, types of actors, and the outcomes of their interactions.

The findings suggest that diasporic networks function as a polycentric ecosystem in which global associations (such as the Ukrainian World Congress) establish frameworks and standards, while local communities provide sustainability

and contextualization. Effectiveness is driven by a combination of algorithmic content amplification, cross-platform synchronization, management of emotional dynamics, and the conversion of online impulses into real-world actions (donations, rallies, advocacy). The diaspora's contribution to deconstructing Russo-centric perspectives and advancing a decolonial discourse through practices ranging from humanitarian and cultural initiatives (including digital heritage preservation) to systematic political advocacy is particularly noteworthy.

The novelty of this research lies in its use of structured theoretical approaches for an in-depth analysis of the information dynamics in which Ukrainian diasporic communities operate as active agents of influence. This approach helps explain why the influence of the Ukrainian diaspora is not only maintained but amplified in the digital era and amidst countering Russian information-psychological operations – a success attributed to media activism, transnational social ties, and institutional collaboration. The study also outlines promising directions for future scholarly inquiry.

Key words: digital diplomacy, Ukrainian diaspora, monitoring, transformation, decolonization of knowledge, Russia's full-scale invasion of Ukraine.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році радикально змінило канали міжнародної комунікації про Україну та способи мобілізації підтримки на її користь. В онлайн-просторі зросла роль позадержавних акторів, і українська діаспора стала одним із ключових модераторів медійного порядку денного та політичних меседжів у країнах проживання. Позаяк «соціальні мережі стали популярним інструментом інформаційних кампаній, пропаганди, дезінформації та вербування» (Lange-Ionatamishvili, 2015: 22), яким необхідно протиставляти ефективні інструменти протидії, цифрова дипломатія української діаспори є частиною такої боротьби та елементом стратегічних політик України. Під «цифровою дипломатією» ми розуміємо скоординовані колективні дії організацій, ініціативних груп і лідерів думок за межами України у віртуальному середовищі з метою впливу на громадську думку, медійний порядок денний і політичні рішення в країнах проживання та міжнародних інституціях.

Проблематика дослідження полягає в уточненні ролі української діаспори як самостійного суб'єкта цифрової дипломатії, який не лише ретранслює державні меседжі, а й створює, масштабує власні стратегічні наративи, здатні змінювати сприйняття України в світі. Додатковою складністю дослідження цифрових комунікацій є розосередження цільових аудиторій на різних цифрових платформах, зокрема X (Twitter), Facebook, Instagram, TikTok, YouTube та Telegram. Подібна розпорошеність ускладнює як кількісну оцінку впливу, так і встановлення причинно-наслідкових зв'язків між цифровою активністю (онлайн-кампаніями) так і їх офлайн-результатами, такими як фінансові внески, масові зібрання чи політична адвокація. Крім того, ці платформи вразливі до російської пропаганди. Як приклад можна навести випадки, задокументовані ISD, коли проросійські повідомлення поширювалися у TikTok для аудиторії країн ЄС, що може вказувати на проблему недостатньої модерації та маркуванні реклами (Visser et al., 2023).

Аналіз досліджень. Сучасні дослідження цифрової дипломатії показують еволюцію публічної дипломатії використовуючи концепт «м'якої сили» – від державоцентричних моделей до мережових конфігурацій, у яких зростає роль недержавних акторів, зокрема діаспорних спільнот (Melissen, 2005; Cull, 2019). В українському контексті це дає змогу розглядати діаспору не лише як ретранслятора державних меседжів, а і як самостійного учасника цифрової дипломатії, здатного ініціювати комунікації, вибудовувати власні канали впливу та змінювати інформаційні ландшафти країн перебування.

Перехід переважної більшості громадян у цифрове середовище трансформував механізми колективної взаємодії. Як зазначають Беннет і Сегерберг, концепція «connective action» пояснює, як «персоналізоване поширення контенту й гнучкі, мало-структуровані мережі перетворюють централізовану мобілізацію на масштабні кампанії» (Bennett, Segerberg, 2012). Водночас, згідно з теорією гібридних медіасистем, взаємодія традиційних та сучасних цифрових медіа показують, що вплив отримують ті, хто вміє ефективно спрямовувати інформаційні потоки між різними соціальними платформами та середовищами (Chadwick, 2017). Для української діаспори 2022–2025 рр. це означає можливість оперативно об'єднувати волонтерські, експертні, медійні й політичні ресурси, підсилюючи наративи про Україну в публічних просторах різних країн (Bennett, Segerberg, 2012; Chadwick, 2017).

Теоретичну оптику доповнюємо підходом стратегічних наративів як інструментом аналізу того, як актори структурують події у зв'язні історії, що впливають на міжнародне сприйняття та легітимацію політик (Miskimmon, O'Loughlin, Roselle, 2013). Саме крізь ці рамки розгортаються сучасні дискусії про відповідальність, колоніальність, безпеку та солідарність щодо України (Foley, 2025). Для емпіричної перевірки динаміки інтерпретацій застосовуємо, зокрема, базу EUvsDisinfo, яка системно збирає й описує випадки дезінформації, що

використовуються діаспорними структурами для фактчекінгу та надає матеріал для оперативних спростувань і публічних пояснень (EUvsDisinfo). Додатковим аналітичним інструментом для картографування хвиль дезінформації в ЄС є агрегатор перевірених кейсів EDMO, який ми використовували для пребункінгу та оцінки трендових наративів (EDMO, 2022–2025).

Деколоніальна перспектива дедалі активніше входить у «діаспорознавство». Ігнорування колоніального виміру збіднює розуміння транснаціональних практик, натомість діаспори концептуально й практично розширюють уявлення про рівність, свободу та справедливість у глобальному контексті (Demir, 2022). Український кейс безпосередньо пов'язаний із подоланням російськоцентричних оптик у науці, медіа та політичному дискурсі, що відбувається в сучасних напрацюваннях із деколонізації знання про Україну (Kushnir, 2024; Wilson Center, 2023).

Окремий вимір становить кримськотатарська діаспора як активний суб'єкт антиколоніального спротиву від 2014 р. Дослідження показують, як мережі депортації та наративи повернення підтримують ідеї суверенітету, права корінних народів і мобілізують міжнародну солідарність (Aydin, 2024; Muratova, 2024), а також як ці наративи сприяють деколонізації знання про Україну в західних академічних і медійних просторах (Uehling, 2025).

Методологічна база нашого дослідження ґрунтується на трьох підходах. По-перше, мережевий аналіз, за допомогою ми ідентифікували ключових акторів та шляхи поширення інформації в цифрових компаніях української діаспори (Borgatti, Everett, Johnson, 2018). По-друге, цифрова етнографія, що дозволила нам реконструювати норми, правила взаємодії у соціальних мережах з органічним поєднаннями онлайн- та офлайн-контекстів (Pink et al., 2016). По-третє, дискурс-аналіз, завдяки якому відстежували, як саме змінюються стратегічні наративи медійних, експертних і владних спільнот (Miskimmon et al., 2013; Foley, Unkovski-Korica, 2025). Така комбінація дозволяє відрізнити короточасні віральні сплески від стійкіших зрушень у міжнародному сприйнятті України.

У цьому контексті комплементарна література з цифрової дипломатії підкреслює інституційний вимір: як МЗС і посольства адаптують практики до цифрових середовищ, а також чому термінологічна чіткість («digitalization of diplomacy») важлива для розрізнення технологічних інструментів і культурних трансформацій дипломатії (Bjola, Manor, 2024; Manor, 2018; 2019). Ці напрацювання

дозволяють співвіднести ініціативи діаспори із ширшим полем офіційної та публічної дипломатії. Для аналізу форматів і метрик короткого відео було взято до уваги запропоновані соціальними мережами індикатори: ранні сигнали залучення, утримання перегляду та стабільну частоту публікацій (Martin, 2025).

Узагальнені теоретичні підходи та методологічні орієнтири дають нам надійний інструментарій для системного аналізу цифрової дипломатії української діаспори у 2022–2025 рр.

Мета статті – описати, пояснити й частково оцінити цифрову дипломатію української діаспори у 2022–2025 рр., простеживши інструменти та платформи, механізми мобілізації й поширення, коло та взаємодію акторів, а також вплив на трансформацію міжнародних наративів про Україну в Північній Америці, ЄС і Великій Британії за індикаторами медійного фреймінгу, видимості в цифрових платформах та політичних рішень у країнах проживання, з урахуванням повномасштабного вторгнення РФ.

Виклад основного матеріалу. У 2022–2025 рр. цифрова дипломатія української діаспори була зосереджена у таких соціальних мережах, як: X (раніше Twitter), Facebook, Instagram, TikTok, YouTube, Telegram). Головними методами роботи в цих мережах були короткі динамічна відео, різноплановий за своїм характером мультимедійний контент із використанням трендів, дописи впливових блогерів та інфлюенсерів. Це збільшило швидкість поширення україноцентричних меседжів та масштабувало охоплення аудиторії. Подібну тенденцію фіксували порівняльні огляди новинного споживання за 2024–2025 рр. зокрема, зростання ролі відеоплатформ (TikTok, Instagram, YouTube) у пошуку, споживанні новин та посилення ролі «креаторів», як посередників між аудиторіями й темами міжнародної політики (Reuters Institute, 2024; 2025).

Перехід до форматів, орієнтованих на відео- та контент-креаторів, підтверджується даними загальнонаціональних вимірювань. У Великій Британії у 2024 р. 71% дорослих споживали новини онлайн (на рівні з телебаченням – 70%), а понад половина (52%) використовували для новин соціальні мережі (Ofcom, 2024: 4); TikTok як джерело новин сягнув 11% дорослих (Ofcom, 2024: 3). У 2025 р. публікація Ofcom «Top trends from our latest look at the UK's news habits» знову фіксує, що соціальні мережі використовують для новин уже половина дорослих (51%), до того ж у молодших вікових групах онлайн-споживання значно переважає традиційні джерела (Ofcom, 2025). Спираю-

чись на вище наведені дані, ми можемо констатувати, що діаспорні ініціативи 2023–2025 рр. як-то цілеспрямоване нарощування контенту у форматі коротких відео, співпраця з локальними інфлюенсерами та адаптація ключових меседжів до алгоритмів соціальних мереж показали свою результативність у вигляді багатомільйонних компанії по збору коштів та суттєві зміни у міжнародній політиці щодо України.

Окремо варто підкреслити, що згідно з даними «Pew Research Center», TikTok стрімко перетворюється з джерела розважального контенту на місце споживання новинної інформації так, з 2020 до 2024 року кількість дорослих у США, які регулярно отримували новини з цієї платформи, зросла з 3% до 17% (Pew Research Center, 2024). Це важливо для діаспорних кампаній, націлених на молодші аудиторії Північної Америки, де пріоритет мають короткі пояснювальні відео та співпраця з інфлюенсерами.

На початку повномасштабного вторгнення X (раніше Twitter) виконував роль «центра» до якого була звернена міжнародна увага спільнот: у перший місяць було зафіксовано понад 189 млн унікальних твітів про війну; комунікація організовувалася довкола великих спільнот і кластерів хештегів, із системним зверненням до інституційних адресатів (@POTUS, @NATO, @UN) (Sliwa, Kušen, Strembeck, 2023: 27–33). Найуживанішими маркерами були #Ukraine (8,87%), #StopPutin (8,25%), #StopRussia (6,36%) та #StandWithUkraine (3,11%) (там само: 30). Емоційний профіль у цей період був переважно негативним (середній тон LIWC – 34,94; значення <50 означають негативний тон), при цьому гнів фіксувався найчастіше (≈1,99%), а негативні повідомлення ширше ретвітілися (Sliwa, Kušen, Strembeck, 2023: 32–33). Така конфігурація стимулювала діаспорні мережі до поєднання емоційно виразних форматів (коротке відео, меми) з ригористичною перевіркою фактів та адресною комунікацією з медіа та політичними елітами.

У 2022–2024 рр. офіційні облікові записи інституцій ЄС, із якими працювали діаспорні ініціативи, змістилися до мультимедійних форматів: у Європейського парламенту відео – провідний формат у 27% дописів; понад половину твітів узагалі без хештегів (52,3%), а серед наявних близько третини – на вираження солідарності з українцями; поширено комбінації відео/стрімів із посиланням на офіційні сторінки (Ruiz-Incertis, Tuñón-Navarro, 2024: 1662–1664; 1672). Така ситуація дозволяла ефективніше поширювати українські наративи, скориставшись таким «вікном можливостей».

У 2024–2025 рр. дослідники все частіше фіксували нові та нові хвилі інформаційних атак. Так, за інформацією Центру передового досвіду НАТО зі стратегічних комунікацій (NATO StratCom COE) «Virtual Manipulation Brief 2025», майже 8% усіх онлайн-взаємодій носять ознаки організованості, які є частиною спланованих інформаційних кампаній (Bergmanis-Korāts et al., 2025). Найважливіше те, що прокремлівські меседжі вигулькували в мережі вдвічі частіше, ніж прозахідні, особливо коли порівняти дописи, що з'являлися одночасно на декількох платформах. Збільшення кількості російських інформаційних викидів та ІПСО (інформаційно-психологічних операцій) є серйозним викликом для української діаспори. Воно не лише загрожує єдності спільнот, але й підриває довіру до України на міжнародному рівні. Щоб ефективно протистояти цій інформаційній хвилі, українська діаспора розробляє нові багатоступеневі підходи в боротьбі з російськими наративами, зокрема залучає «нові голоси» із середовища авторитетних вчених, громадських діячів та політиків, а також налагоджує контакти з фактчек- та OSINT-спільнотами у країнах свого проживання.

Нарешті, узагальнення найкращих практик протидії дезінформації (2024) підкреслює два принципи, релевантні цифровій дипломатії діаспори: 1) значення масштабу й повторюваності узгоджених наративів; 2) ефективність гумору для охоплення нових аудиторій та підриву довіри до дезінформаторів (Hybrid CoE; DFRLab, 2024: 3–4; 30–31). У нашому матеріалі це проявлялося через серії коротких відео, інфографіки, сатиричні формати з посиланнями на надійні джерела, а також через адресну взаємодію з журналістами й парламентарями країн проживання.

Тепер зосередимося на тому, як діаспорні ініціативи перетворюють цифрові платформи на канали з поширення власних наративів. Як вказано в останньому з досліджень російської інформаційної компанії проти України, «проукраїнські користувачі стали сильнішими у протидії проросійським повідомленням. Це сталося завдяки створенню нових інформаційних каналів зі значним впливом у X (наприклад, StopFake) та завдяки тому, що вони стали активніше й переконливіше висловлювати свої думки». Окрім того, ключем до розуміння такої зміни є поєднання трьох елементів: повідомлення почали посилюватися алгоритмами соцмереж, однакові ідеї поширювалися в різних місцях, а ще ними вміло керували, щоб викликати емоційну реакцію (Lange-Ionatamishvili, 2015: 25).

По-перше, підсилення повідомлень алгоритмами. Як показує аналіз взаємодії в соціальних

мережах, алгоритми просувають контент, який є коротким за своїм змістом, має прямі заклики до певних дій, а також в якому виставлені хештеги (накшталт #StandWithUkraine), що значно підвищує видимість таких повідомлень у стрічці. Цей взаємозв'язок підтверджено у дослідженні Karolina Sliwa, Ema Kušen та Mark Strembeck, що було опубліковане 2023 р. Автори вивчили великий масив даних – 189 854 201 унікальних твітів, що були поширені за перший місяць повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. Зокрема, вони довели, що хештеги допомогли упорядкувати тексти у соцмережах й адресувати свої звернення до впливових міжнародних інституцій (@POTUS, @NATO, @UN) (Sliwa, Kušen, Strembeck, 2023: 30–31; 34). Окрім того, їм вдалося чітко зафіксувати переважання негативного тону спілкування (середній емоційний тон дорівнює 34,94), а також збільшення чисельності емоційно-негативних та навіть гнівних повідомлень, що вказувало на занепокоєння ситуацією в Україні (Sliwa, Kušen, Strembeck, 2023: 32; 34). Це співзвучно висновкам групи вчених Ye, Jindal, Pierri, Luceri про «ефекти підтримки» в умовах кризи: їхній набір даних «складається більш ніж із 68 млн дописів» у соцмережах, а посилання на ресурси збору допомоги (Patreon, PayPal, Google Docs, сайти українських медіа) посідають помітне місце в екосистемі залучення (Ye et al., 2023: 1–3). Як ідеться в цьому дослідженні, «Our dataset consists of more than 68 million posts...» (Ye et al., 2023: 2).

По-друге, часові хвилі та синхронізація. Діаспорні мережі виводять повідомлення у «пікові вікна» – одразу після резонансних подій – і тим самим потрапляють у трендові алгоритмічні потоки. В X (Twitter) це фіксується у вигляді стрибків активності: перший пік 24–26 лютого 2022 р., другий – довкола 1 березня (вимоги до виключення РФ із Радбезу ООН), третій – у зв'язку з атакою на пологовий будинок у Маріуполі 10 березня (Sliwa, Kušen, Strembeck, 2023: 29). Для діаспори це не лише реактивна тактика, а й спроба перевести хвилю емоцій у сталі практики участі (донати, мітинги, звернення до депутатів), що узгоджується з висновками про спрямування «контенту підтримки» до конкретних дій користувачів (Ye et al., 2023: 1–3; 4–5).

По-третє, міжплатформна координація. Поза публічними стрічками, контент готується та узгоджується в закритих каналах (Signal, Telegram, Slack), де виробляються «пакети повідомлень» і візуальні шаблони, а згодом тиражуються у мережі. Особливе місце тут посідає Telegram як середовище із гібридним режимом каналів/груп і

непослідовними механізмами модерації та обмеженою прозорістю виконання правил (Poldi et al., 2022: 5–6; 7–8). Водночас для узгодження публічних заяв найчастіше посиляються ставилися на офіційні сторінки або міжнародні організації (від @POTUS до @NATO та @UN), які надають повідомленням адресності (Sliwa, Kušen, Strembeck, 2023: 27–28; 31).

Четвертий елемент – керування емоціями. Дослідження інституційного дискурсу в X засвідчує: щоб утримати увагу у перенасиченому інформаційному середовищі, організації нерідко вдаються до експресивного, емоційно маркованого висловлювання, зберігаючи при цьому ціннісні рамки (Ruiz-Incertis, Tuñón-Navarro, 2024: 1660–1661). Для діаспорних кампаній це проявляється в балансуванні між «болем і гідністю»: кадри наслідків ударів активують співпереживання й обурення (що, за даними Twitter-аналізів, поширюється швидше) (Sliwa, Kušen, Strembeck, 2023: 34–35), а наративи стійкості та взаємодопомоги консолідують практики тривалого залучення (Ye et al., 2023: 3–4).

П'яте – протидія координованим ворожим впливам і узгодження власної реакції. Українські діаспорні спільноти працюють у полі, де прокремлівські меседжі виробляються «в одній зв'язці» державними структурами та підконтрольними медіа (Kalenský, 2022: 14), а також «відбілюються» через західні майданчики (VoxCheck, 2024). За таких умов синхронізована «роєва» реакція, коли багато невеликих акторів швидко відтворюють узгоджені меседжі на різних платформах, виявляється дієвою. Саме цю логіку «beehive vs mammoth» (швидкість, масовість, самоорганізація) як урок українського досвіду окреслює аналітика Hybrid CoE (Hybrid CoE, 2024: 14–18). Паралельно, бази даних VoxCheck/VoxUkraine щодо російських наративів у Європі та «Propaganda Diary» допомагають мережам відстежувати повторювані меседжі та будувати контрнاراتиви з урахуванням локальних контекстів (VoxCheck, 2023; 2025). Як слушно зауважує Якуб Каленський, «інформаційна війна з кремлем дуже далека від завершення» (Kalenský, 2023), а це для діаспори означає продовження координації своїх дій (гайди стилу, спільні бібліотеки візуалів, шаблони звернень) та безперервної роботи з платформними правилами та аудиторними очікуваннями.

Нарешті, важливим механізмом є перехід від цифрового імпульсу до інституційної дії. Аналіз перших тижнів повномасштабного вторгнення показав масові теги-звернення до політичних акторів і організацій (Sliwa, Kušen, Strembeck,

2023: 30–31), а також системну присутність поси-
лань на перевірені канали допомоги (Ye et al.,
2023: 1–3). У поєднанні з міжплатформною синх-
ронізацією це формує «сходи залучення»: від мит-
тєвих реакцій і поширень – до звернень, публічних
акцій і цільових донатів. Саме така багатошарова
модель – алгоритмічна, комунікативна, емоційна та
інституційна – становить ядро мобілізаційної спро-
можності української діаспори у 2022–2025 рр.

У 2022–2025 роках цифрова дипломатія україн-
ської діаспори формувалася як поліцентрична еко-
система, де інституційні та неформальні актори вза-
ємно підсилюють один одного. Інституційне ядро
становлять загальносвітові об'єднання на кшталт
Світового Конгресу Українців (СКУ), які задають
рамки кампаній, координують теми й стандарти
комунікації, а також підтримують мережі в різ-
них країнах (Мартинюк, 2024: 931–933). На цьому
рівні формуються наскрізні меседжі й видимі
«маркери» цифрової дипломатії – гасла, хештеги,
типові візуальні рішення та сценарії взаємодії зі
ЗМІ й парламентарями. За оцінкою дослідника
Назара Мартинюка, сайт СКУ «успішно функці-
онує українською та англійською мовами, зазнає
систематичного оновлення, має низку рубрик,
окремі з яких розповідають про стан подій в
Україні, її міжнародне життя, проблеми та досяг-
нення (#UkraineNews, #UAinNATO, #UAtoEU,
#StandWithUkraine тощо)» (Мартинюк, 2024: 931).

Поряд із загальнонаціональними ініціативами,
важливу роль відіграють центральні організації
української діаспори та місцеві громади у країнах,
де сформувалися українські спільноти. Організа-
ції що підтримують Україну переважно зосеред-
жуються на взаємодії з місцевою аудиторією та
ЗМІ, формують довготривалі плани та стратегії
публічних заходів, які б забезпечували постійну
присутність в інформаційному просторі певних
регіонів та міст.

Порівняльні дослідження, що були проведені у
Франції та Польщі, показують, що висока актив-
ність української громади та її повноцінна інте-
грованість у місцеве середовище забезпечують
успішну промоцію України. Дослідники зверта-
ють увагу, що публічна демонстрація у міському
просторі, а також постійна тісна співпраця з міс-
цевою владою та ЗМІ формують стабільну інсти-
туційну співпрацю між представниками діаспори
і владою (Fihel та ін., 2025).

Одним із найбільш помітних напрямів діяль-
ності закордонного українства є адресна гума-
нітарна допомога. Вона доволі швидко стала
системною та ефективною. Наприклад, у 2022 р.
організація «Razom for Ukraine» надала облад-

нання для 419 медичних закладів України,
включно з апаратами УЗД та повноцінними хірур-
гічними комплексами, що врятували сотні життів
українців. Окрім цього, завдяки цій організації
було відкрито два центри психічного здоров'я, які
надали допомогу понад 800 особам, встановила
генератори для лікарень, а також активно впрова-
джували програми навчання тактичної медицини
та грантової підтримки громадським організаціям
(Razom for Ukraine, 2022). У подібному ключі пра-
цює «Nova Ukraine», яка за підсумками 2024 р.
акумулювала понад 110 млн дол. і поєднувала гро-
шові гранти, постачання товарів, освітні про-
грами та реабілітаційні ініціативи для ВПО (Nova
Ukraine, 2025). «United Help Ukraine» натомість
зробила акцент на стандартизації тактичних комп-
лектів (IFAK), зібравши разом із гуртом «Анти-
тіла» \$630 000 на 10 000 аптечок для фронтових
підрозділів (United Help Ukraine, 2024).

Серед ініціатив у сфері політичної адвокації
та громадського лобіювання, особливо помітною
є діяльність «Unite with Ukraine», організована
Світовим Конгресом Українців (СКУ). У вересні
2025 р. СКУ спільно з Maple Норе передали
30 мобільних систем життєзабезпечення MOVES®
SLC™ для Сил оборони України; пакет оцінено
у ≈ 4,3 млн дол. (замість некоректних «понад
60 млн дол.») (Ukrainian World Congress, 2025).
У США активно діє «American Coalition for
Ukraine», що інституціоналізувала адвокацію
через регулярні Ukraine Action Summits у Вашин-
тоні; на саміті восени 2024 р. делегати провели
300+ зустрічей у Конгресі – це підтримує сталі
канали комунікації та утримує українське питання
у пріоритетах політичного дискурсу (American
Coalition for Ukraine, 2024).

Ще однією, менш очевидною, але страте-
гічно важливою сферою є охорона культурної
спадщини. Ініціатива SUCHO (Saving Ukrainian
Cultural Heritage Online), запущена у березні
2022 р., уже заархівувала понад 5 000 вебресур-
сів українських музеїв, бібліотек та архівів і від
літа 2022 р. перейшла до фази «curate, donate,
educate» – стабільні WACZ-копії, тематичні гале-
реї, навчальні майданчики та збір обладнання.
Зокрема, завдяки партнерствам зі Школою інфор-
мації Сан-Хосе та Черкаською ОУНБ ім. Т. Шев-
ченка зібрано понад € 183 000 на комп'ютери,
накопичувачі, павербанки та книжкові сканери
для безперервного оцифрування фондів (Jolicoeur,
2023; SUCHO, 2022–2025).

Показовим прикладом інституційного поступу
є партнерства на рівні муніципалітетів. Організа-
ція «Ukraine Aid International» реалізує програму

friendship/sister cities, що поєднує американські міста з громадами Сходу України, постачаючи системи очищення води, генератори, обладнання для клінік і техніку для комунальних служб. 7 серпня 2025 р. відбулося підписання Sister-State угоди між штатом Коннектикут і Донецькою областю, що формалізувало гуманітарні, освітні та економічні зв'язки й створило правовий механізм довготривалих зобов'язань (Ukraine Aid International, 2025; WFSB/CT Insider, 2025). Локальна прив'язка підвищує довіру та прискорює ухвалення рішень, мінімізуючи бюрократичні перепони.

Нарешті, надзвичайно чутливий напрям – повернення незаконно депортованих або примусово переміщених дітей. Ініціатива «Bring Kids Back UA» діє у співпраці з державними структурами та міжнародними партнерами. Станом на 16.09.2025 р. державний портал «Діти війни» фіксує 19 546 повідомлень про депортації/переміщення; загалом повернуто 1 605 дітей, із них 101 – у серпні 2025 р. (Children of War, 2025; Bring Kids Back UA, 2025).

Висновки. У 2022–2025 рр. українська діаспора постала як самостійний, стратегічно зорієнтований актором цифрової дипломатії, здатним швидко реагувати на зміни в інформаційному середовищі, правил і алгоритмів різних соціальних мереж, а також ефективно поєднували гуманітарні ініціативи, адвокацію, культурні проекти, співпрацю з міжнародними та державними інституціями. Міжнародні організації, як-от Світовий Конгрес Українців і American Coalition for Ukraine, сформували загальні орієнтири та координують дії діаспорного українства, а місцеві громади забезпечували постійну присутність в цифровому середовищі. Головною метою такої діяльності є перетворення соціальної активності в мережі у реальні результати – донати, мітинги, комунікація з політичним класом, який приймає рішення.

Замість простого поширення інформації, представники закордонного українства активно почали транслювати у світ за допомогою соціальних медіамереж власні наративи, звернені до західних медіа та політичних еліт у країнах проживання з метою підтримки України. Раніше діаспора більше покладалася на традиційні

канали – газети, сайти, довгі дописи. Зараз ситуація змінилася, діаспорні комунікаційні канали переорієнтовуються на відеоплатформи, замість довгих текстів, пріоритетом стають короткі меседжі з візуально привабливим контентом. Така зміна підходів швидше доносить інформацію, особливо до молодшої аудиторії, яка звикла споживати контент у TikTok, Instagram Reels та YouTube Shorts. Підхід виявився доволі ефективним для підтримки уваги міжнародної спільноти до України, а також для системної боротьби з російськими ПСГО та пропагандою в умовах широкомасштабної інформаційної війни з боку РФ. Прикладами таких ініціатив є: Razom for Ukraine, Nova Ukraine, Unite with Ukraine, SUCHO, Ukraine Aid International, Bring Kids Back UA та ін.

Важливим елементом цифрової дипломатичної діяльності української діаспори є робота з деколонізацією інформаційного простору в якому домінували знання про Україну подані через призму «російського миру». Їх активна діяльність на цьому полі підсвітили необхідність перегляду російського бачення, яке тривалий час домінувало в Європі та США, зокрема у таких питаннях, як суверенітет, прав корінних народів, злочини проти людяності, викрадення українських дітей з тимчасово окупованих територій України, а також загострили питання переосмислення міжнародної безпекової солідарності.

Застосовані у дослідженні методи мережевого аналізу, цифрової етнографії та дискурс-аналізу для вивчення діаспорної дипломатії в умовах широкомасштабної війни РФ проти України, дозволили пояснити стратегічну еволюцію діаспори як суб'єкта поширення українських наративів. Обмеженням нашого дослідження є те, що воно охоплює переважно публічні цифрові практики закордонного українства, не враховуючи менш видимі або закриті ініціативи, зокрема в країнах із обмеженим доступом до медіа чи менш активними громадами. Перспективним для подальших наукових студій є регіональні порівняння, вивчення інституту цифрової активності та оцінка його внеску у відбудову і міжнародне позиціонування України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. American Coalition for Ukraine. Ukraine Action Summit, Fall 2024. Washington, D.C., 2024. URL: <https://americancoalitionforukraine.org/ukraine-action-summit-fall-2024/> (дата звернення: 17.09.2025).
2. Aydın F. T. Diaspora's War and Peace: Crimean Tatar Anti-Colonial Struggle against Russia During the Russian-Ukrainian War. *Nordic Journal of Migration Research*. 2024. Vol. 15, No. 1. Article 6. DOI: <https://doi.org/10.33134/njmr.769>
3. Bennett W. L., Segerberg A. The Logic of Connective Action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*. 2012. Vol. 15, No. 5. P.739–768. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>
4. Bergmanis-Korāts G., Isupova M., Vecmanis R. R. Virtual Manipulation Brief 2025: From War and Fear to Confusion and Uncertainty. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2025. 30 p.

5. Bjola C., Manor I. (Eds.). *The Oxford Handbook of Digital Diplomacy*. Oxford: Oxford University Press, 2024. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192859198.001.0001>
6. Borgatti S. P., Everett M. G., Johnson J. C. *Analyzing Social Networks*. 2nd ed. London: SAGE, 2018.
7. Bring Kids Back UA. Звіт за серпень 2025 р.: повернуто 101 дитину. 2025. URL: <https://www.facebook.com/share/p/15wUUmK6Wg/> (дата звернення: 17.09.2025).
8. Chadwick A. *The Hybrid Media System: Politics and Power*. 2nd ed. New York: Oxford University Press, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190696726.001.0001>
9. Children of War (державний портал). Статистика щодо дітей (24.02.2022–16.09.2025). 2025. URL: <https://childrenofwar.gov.ua> (дата звернення: 17.09.2025).
10. CT Insider. Connecticut signs 'sister state' agreement with besieged province in eastern Ukraine. 07.08.2025. URL: <https://www.ctinsider.com/politics/article/connecticut-ukraine-sister-state-agreement-20806928.php> (дата звернення: 17.09.2025).
11. Cull N. J. *Public Diplomacy: Foundations for Global Engagement in the Digital Age*. Cambridge; Medford (MA): Polity Press, 2019.
12. Demir I. *Diaspora as translation and decolonisation*. Manchester: Manchester University Press, 2022. DOI: [10.7765/9781526134691](https://doi.org/10.7765/9781526134691).
13. EDMO (European Digital Media Observatory). *The Fact-Checked Disinformation Detected in the EU (War in Ukraine)*. 2022–2025. URL: <https://edmo.eu/thematic-areas/war-in-ukraine/the-fact-checked-disinformation-detected-in-the-eu/> (дата звернення: 21.09.2025).
14. EUvsDisinfo. Офіційний сайт; база кейсів прокремлівської дезінформації. URL: <https://euvsdisinfo.eu/> (дата звернення: 16.09.2025).
15. Fihel A., Homel K., Jaroszewicz M., Lesińska M., Bentz A. Diaspora at war: mobilization of the Ukrainian diaspora in the first two years of the Russian full-scale invasion. *Journal of Refugee Studies*. 2025. DOI: <https://doi.org/10.1093/jrs/feaf006>
16. Foley J., Unkovski-Korica V. Decentring the West? Civilizational solidarity and (de)colonization in theories of the Russia–Ukraine War. *Globalizations*. 2025. Vol. 22, № 4. P. 613–633. DOI: <https://doi.org/10.1080/14747731.2024.2399475>
17. Hybrid CoE; DFRLab (Jakub Kalenský, Roman Osadchuk). *How Ukraine fights Russian disinformation: Beehive vs mammoth*. Helsinki–Washington: European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats; Atlantic Council DFRLab, 2024. 47 p.
18. Jolicoeur K. Saving Ukrainian Cultural Heritage Online and the Mission to Preserve Digital Cultural Heritage. *Museum & Society*. 2023. Vol. 21, No. 2. P. 58–64. DOI: <https://doi.org/10.29311/mas.v21i2.4302>
19. Kalenský J. The information war against the Kremlin is far from over. *The Kyiv Independent*. 25 Mar. 2023. URL: <https://kyivindependent.com/jakub-kalensky-the-information-war-against-the-kremlin-is-far-from-over/> (дата звернення: 16.09.2025).
20. Kalenský J. The Kremlin's messaging on Ukraine: Authorities and "media" hand in hand. Hybrid CoE Working Paper 13. Helsinki: European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, January 2022. URL: <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2022/01/20220131-Hybrid-CoE-WP-13-Kremlins-messaging-on-Ukraine-WEB.pdf> (дата звернення: 16.09.2025).
21. Kushnir O. Decolonising Knowledge Production about Ukraine: A Security Aspect. *Polish Political Science Yearbook*. 2024. Vol. 53, № 3. P. 139–154. DOI: <https://doi.org/10.15804/ppsy202434>
22. Lange-Ionatamishvili E. Analysis of Russia's Information Campaign against Ukraine: Examining non-military aspects of the crisis in Ukraine from a Strategic Communications perspective. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2015. 40 p. URL: https://www.stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/russian_information_campaign_public_12012016fin.pdf (дата звернення: 21.09.2025).
23. Manor I. *The Digitalization of Diplomacy: Toward Clarification of a Fractured Terminology*. Oxford Digital Diplomacy Research Group, Working Paper. 2018, № 2. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.31199.36004>
24. Manor I. *The Digitalization of Public Diplomacy*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-04405-3>
25. Maple Hope Foundation; Ukrainian World Congress. Maple Hope Foundation and the "Unite with Ukraine" initiative of the Ukrainian World Congress deliver 30 MOVES® SLCTM mobile life support systems to Ukraine's defense forces. 11.09.2025. URL: https://www.ukrainianworldcongress.org/maple-hope-foundation-and-the-unite-with-ukraine-initiative-of-the-ukrainian-world-congress-deliver-30-moves-slc-mobile-life-support-systems-to-ukraines-defen/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 17.09.2025).
26. Martin M. Social media algorithm: 2025 guide for all major networks. Hootsuite, 25.08.2025. URL: <https://blog.hootsuite.com/social-media-algorithm/> (дата звернення: 21.09.2025).
27. Мартинюк Н. Напрями публічної дипломатії Світового Конгресу Українців задля поліпшення іміджу України у світі (1991–2024 роки). *Україна дипломатична*. 2024. Вип. 25. С. 923–934.
28. Melissen J. (Ed.). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230554931>
29. Miskimmon A., O'Loughlin B., Roselle L. *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*. London; New York: Routledge, 2013. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315871264>
30. Muratova E. Displacement and Belonging: Redefining 'Homeland' and 'Return' among Crimean Tatars. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. 2024. Vol. 23, No. 3. P. 98–123. DOI: <https://doi.org/10.53779/ELMU1312>

31. Nova Ukraine. Nova Ukraine's Annual Impact Report – 2024. 20.02.2025. URL: <https://novaukraine.org/nova-ukraines-annual-impact-report-2024/> (дата звернення: 17.09.2025).
32. Ofcom. News Consumption in the UK 2024. London: Ofcom, 10 Sept. 2024. 22 p. URL: <https://www.ofcom.org.uk/siteassets/resources/documents/research-and-data/tv-radio-and-on-demand-research/tv-research/news/news-consumption-2024/news-consumption-in-the-uk-2024-report.pdf> (дата звернення: 14.09.2025).
33. Ofcom. Top trends from our latest look at the UK's news habits. London: Ofcom, 21 July 2025. URL: <https://www.ofcom.org.uk/media-use-and-attitudes/attitudes-to-news/top-trends-from-our-latest-look-at-the-uks-news-habits> (дата звернення: 14.09.2025).
34. Pew Research Center. More Americans – especially young adults – are regularly getting news on TikTok. Washington, DC: Pew Research Center, 17 Sept. 2024. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/09/17/more-americans-regularly-get-news-on-tiktok-especially-young-adults/> (дата звернення: 14.09.2025).
35. Pink S., Horst H. A., Postill J., Hjorth L., Lewis T., Tacchi J. Digital Ethnography: Principles and Practice. London: SAGE, 2016.
36. Poldi F., Alaphilippe A., Jonusaite R., Sessa M. G. Disinformation on Telegram: Research and Content Moderation Policies. Brussels: EU DisinfoLab, 2022. URL: <https://www.disinfo.eu/publications/disinformation-on-telegram-research-and-content-moderation-policies/> (дата звернення: 15.01.2024).
37. Razom for Ukraine. 2022 Annual Report. 2023–2025 (оновлена веб-версія). URL: <https://www.razomforukraine.org/about-us/annual-reports/2022-annual-report/> (дата звернення: 17.09.2025).
38. Razom for Ukraine. Razom's 2023 Mid-Year Impact Report (PDF). 2023. URL: <https://www.razomforukraine.org/about-us/annual-reports/razoms-2023-mid-year-report/> (дата звернення: 17.09.2025).
39. Reuters Institute for the Study of Journalism. Digital News Report 2024. Oxford: University of Oxford, 2024. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2024> (дата звернення: 14.09.2025).
40. Reuters Institute for the Study of Journalism. Digital News Report 2025: Executive Summary. Oxford: University of Oxford, 2025. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2025/dnr-executive-summary> (дата звернення: 14.09.2025).
41. Ruiz-Incertis R., Tuñón-Navarro J. European Institutional Discourse Concerning the Russian Invasion of Ukraine on the Social Network X. *Journalism and Media*. 2024. Vol.5, № 4. P. 1646–1683. DOI: <https://doi.org/10.3390/journalmedia5040102>
42. Sliwa K., Kušen E., Strembeck M. An Analysis of Twitter Communities Related to the 2022 War in Ukraine. In: *Proceedings of the 8th International Conference on Complexity, Future Information Systems and Risk (COMPLEXIS 2023)*. Setúbal: SciTePress, 2023. P. 27–36. DOI: <https://doi.org/10.5220/0011980700003485>
43. SUCHO. Phase 2 of the SUCHO Initiative: Curate, Donate, Educate (Press release). 08.08.2022. URL: <https://www.sucho.org/press-release-20220808-phase-2> (дата звернення: 17.09.2025).
44. Uehling G. Decolonizing Ukraine: How the Indigenous People of Crimea Remade Themselves after Russian Occupation. Lanham (MD): Rowman & Littlefield, 2025. 224 p.
45. Ukraine Aid International. Sister States – Connecticut & Donetsk. 07.08.2025. URL: <https://ukraineaidinternational.org/sister-states/> (дата звернення: 17.09.2025).
46. United Help Ukraine. 10,000 First Aid Kits for Frontline Defenders. 03.05.2024. URL: <https://unitedhelpukraine.org/reports/10000-first-aid-kits-for-frontline-defenders/> (дата звернення: 17.09.2025).
47. Visser F.; Smirnova J.; Martiny C. Cashing in on conflict: TikTok profits from pro-Kremlin disinformation ads. Digital Dispatches. Institute for Strategic Dialogue (ISD), 24.08.2023. URL: https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/cashing-in-on-conflict-tiktok-profits-from-pro-kremlin-disinformation-ads/ (дата звернення: 21.09.2025).
48. VoxCheck (VoxUkraine). Propaganda Diary 2022–2023: Database of Russian Propaganda in European Media (анонс і довідка). 26 Apr. 2023. URL: <https://voxukraine.org/propaganda-diary-2022-2023-voxcheck-prezentuye-bazu-rosijskoyi-propagandy-v-yevropejskyh-zmi> (дата звернення: 16.09.2025).
49. VoxCheck (VoxUkraine); Center for Countering Disinformation (NSDC). The Network of Russian Propaganda: What Connects Western “Experts” Promoting Narratives Beneficial to Russia. 09 Feb. 2024. URL: <https://voxukraine.org/en/the-network-of-russian-propaganda-what-connects-western-experts-promoting-narratives-beneficial-to-russia> (дата звернення: 16.09.2025).
50. VoxUkraine / VoxCheck. Disinformation about Ukraine in Europe 2024–2025. Kyiv, 12 Mar. 2025. 29 p. URL: <https://voxukraine.org/wp-content/uploads/2025/03/Disinformation-about-Ukraine-in-Europe-24-25.pdf> (дата звернення: 16.09.2025).
51. WFSB. Connecticut, Ukrainian province enter sister state agreement. 07.08.2025. URL: <https://www.wfsb.com/2025/08/07/connecticut-ukrainian-province-enter-sister-state-agreement/> (дата звернення: 17.09.2025).
52. Wilson Center / Kennan Institute. Ukraine's Decolonization and Its Cultural Impact in a Time of War. 05.06.2023. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/ukraines-decolonization-and-its-cultural-impact-time-war-conversation-george-f-kennan> (дата звернення: 14.09.2025).
53. Ye J., Jindal N., Pierri F., Luceri L. Online Networks of Support in Distressed Environments: Solidarity and Mobilization during the Russian Invasion of Ukraine. *Workshop Proceedings of the 17th International AAAI Conference on Web and Social Media (ICWSM)*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.36190/2023.05>

REFERENCES

1. American Coalition for Ukraine. (2024). Ukraine Action Summit, Fall 2024. Washington, D.C. URL: <https://americancoalitionforukraine.org/ukraine-action-summit-fall-2024/>
2. Aydın, F. T. (2024). Diaspora's War and Peace: Crimean Tatar Anti-Colonial Struggle against Russia During the Russian-Ukrainian War. *Nordic Journal of Migration Research*, 15(1), Article 6. <https://doi.org/10.33134/njmr.769>
3. Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2012). The Logic of Connective Action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739–768. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>
4. Bergmanis-Korāts, G., Isupova, M., & Vecmanis, R. R. (2025). Virtual Manipulation Brief 2025: From War and Fear to Confusion and Uncertainty. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence.
5. Bjola, C., & Manor, I. (Eds.). (2024). *The Oxford Handbook of Digital Diplomacy*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192859198.001.0001>
6. Borgatti, S. P., Everett, M. G., & Johnson, J. C. (2018). *Analyzing Social Networks* (2nd ed.). London: SAGE.
7. Bring Kids Back UA. (2025). Zvit za serpen 2025 r.: povernuto 101 dytynu. [Report for August 2025: 101 children returned]. Facebook. URL: <https://www.facebook.com/share/p/15wUUmK6Wg/> [in Ukrainian].
8. Chadwick, A. (2017). *The Hybrid Media System: Politics and Power* (2nd ed.). New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190696726.001.0001>
9. Children of War. (2025). Statystyka shchodo ditei (24.02.2022–16.09.2025). [Statistics on children (24 Feb 2022–16 Sep 2025)]. URL: <https://childrenofwar.gov.ua> [in Ukrainian].
10. CT Insider. (2025). Connecticut signs 'sister state' agreement with besieged province in eastern Ukraine. URL: <https://www.ctinsider.com/politics/article/connecticut-ukraine-sister-state-agreement-20806928.php>
11. Cull, N. J. (2019). *Public Diplomacy: Foundations for Global Engagement in the Digital Age*. Cambridge; Medford (MA): Polity Press.
12. Demir, I. (2022). *Diaspora as translation and decolonisation*. Manchester: Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526134691>
13. European Digital Media Observatory (EDMO). (2022–2025). *The Fact-Checked Disinformation Detected in the EU (War in Ukraine)*. URL: <https://edmo.eu/thematic-areas/war-in-ukraine/the-fact-checked-disinformation-detected-in-the-eu/>
14. EUvsDisinfo. (n.d.). Official website and case database of pro-Kremlin disinformation. URL: <https://euvsdisinfo.eu/>
15. Fihel, A., Homel, K., Jaroszewicz, M., Lesińska, M., & Bentz, A. (2025). Diaspora at war: mobilization of the Ukrainian diaspora in the first two years of the Russian full-scale invasion. *Journal of Refugee Studies*. <https://doi.org/10.1093/jrs/feaf006>
16. Foley, J., & Unkovski-Korica, V. (2025). Decentring the West? Civilizational solidarity and (de)colonization in theories of the Russia–Ukraine War. *Globalizations*, 22(4), 613–633. <https://doi.org/10.1080/14747731.2024.2399475>
17. Hybrid CoE; DFRLab (Kalenský, J., & Osadchuk, R.). (2024). How Ukraine fights Russian disinformation: Beehive vs mammoth. Helsinki–Washington: European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats; Atlantic Council DFRLab.
18. Jolicoeur, K. (2023). Saving Ukrainian Cultural Heritage Online and the Mission to Preserve Digital Cultural Heritage. *Museum & Society*, 21(2), 58–64. <https://doi.org/10.29311/mas.v21i2.4302>
19. Kalenský, J. (2022, January). The Kremlin's messaging on Ukraine: Authorities and “media” hand in hand (Hybrid CoE Working Paper 13). Helsinki: European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. URL: <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2022/01/20220131-Hybrid-CoE-WP-13-Kremlins-messaging-on-Ukraine-WEB.pdf>
20. Kalenský, J. (2023, March 25). The information war against the Kremlin is far from over. *The Kyiv Independent*. URL: <https://kyivindependent.com/jakub-kalensky-the-information-war-against-the-kremlin-is-far-from-over/>
21. Kushnir, O. (2024). Decolonising Knowledge Production about Ukraine: A Security Aspect. *Polish Political Science Yearbook*, 53(3), 139–154. <https://doi.org/10.15804/ppsy202434>
22. Lange-Ionatamishvili, E. (2015). *Analysis of Russia's Information Campaign against Ukraine: Examining non-military aspects of the crisis in Ukraine from a Strategic Communications perspective*. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence. 40 p. URL: https://www.stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/russian_information_campaign_public_12012016fin.pdf
23. Manor, I. (2018). *The Digitalization of Diplomacy: Toward Clarification of a Fractured Terminology* (Working Paper No. 2). Oxford Digital Diplomacy Research Group. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.31199.36004>
24. Manor, I. (2019). *The Digitalization of Public Diplomacy*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-04405-3>
25. Maple Hope Foundation; Ukrainian World Congress. (2025, September 11). Maple Hope Foundation and the “Unite with Ukraine” initiative of the Ukrainian World Congress deliver 30 MOVES® SLC™ mobile life support systems to Ukraine's defense forces. URL: https://www.ukrainianworldcongress.org/maple-hope-foundation-and-the-unite-with-ukraine-initiative-of-the-ukrainian-world-congress-deliver-30-moves-slc-mobile-life-support-systems-to-ukraines-defen/?utm_source=chatgpt.com
26. Martin, M. (2025). Social media algorithm: 2025 guide for all major networks. *Hootsuite*. URL: <https://blog.hootsuite.com/social-media-algorithm/>
27. Martyniuk, N. (2024). Napriamy publichnoi dyplomatii Svitovoho Kongresu Ukraintsiv zadlia polipshennia imidzhu Ukrainy u sviti (1991–2024 roky) [Directions of public diplomacy of the Ukrainian World Congress to improve Ukraine's image in the world (1991–2024)]. *Ukraina dyplomatychna*, 25, 923–934. [in Ukrainian].
28. Melissen, J. (Ed.). (2005). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230554931>

29. Miskimmon, A., O'Loughlin, B., & Roselle, L. (2013). *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*. London; New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315871264>
30. Muratova, E. (2024). Displacement and Belonging: Redefining «Homeland» and «Return» among Crimean Tatars. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 23(3), 98–123. <https://doi.org/10.53779/ELMU1312>
31. Nova Ukraine. (2025, February 20). Nova Ukraine's Annual Impact Report – 2024. URL: <https://novaukraine.org/nova-ukraines-annual-impact-report-2024/>
32. Ofcom. (2024). News Consumption in the UK 2024. London: Ofcom. URL: <https://www.ofcom.org.uk/siteassets/resources/documents/research-and-data/tv-radio-and-on-demand-research/tv-research/news/news-consumption-2024/news-consumption-in-the-uk-2024-report.pdf>
33. Ofcom. (2025). Top trends from our latest look at the UK's news habits. London: Ofcom. URL: <https://www.ofcom.org.uk/media-use-and-attitudes/attitudes-to-news/top-trends-from-our-latest-look-at-the-uks-news-habits>
34. Pew Research Center. (2024). More Americans – especially young adults – are regularly getting news on TikTok. Washington, DC: Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/09/17/more-americans-regularly-get-news-on-tiktok-especially-young-adults/>
35. Pink, S., Horst, H. A., Postill, J., Hjorth, L., Lewis, T., & Tacchi, J. (2016). *Digital Ethnography: Principles and Practice*. London: SAGE.
36. Poldi, F., Alaphilippe, A., Jonusaite, R., & Sessa, M. G. (2022). Disinformation on Telegram: Research and Content Moderation Policies. Brussels: EU DisinfoLab. URL: <https://www.disinfo.eu/publications/disinformation-on-telegram-research-and-content-moderation-policies/>
37. Razom for Ukraine. (2023). Razom's 2023 Mid-Year Impact Report (PDF). URL: <https://www.razomforukraine.org/about-us/annual-reports/razoms-2023-mid-year-report/>
38. Razom for Ukraine. (2023–2025). 2022 Annual Report (updated web version). URL: <https://www.razomforukraine.org/about-us/annual-reports/2022-annual-report/>
39. Reuters Institute for the Study of Journalism. (2024). Digital News Report 2024. Oxford: University of Oxford. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2024>
40. Reuters Institute for the Study of Journalism. (2025). Digital News Report 2025: Executive Summary. Oxford: University of Oxford. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2025/dnr-executive-summary>
41. Ruiz-Incertis, R., & Tuñón-Navarro, J. (2024). European Institutional Discourse Concerning the Russian Invasion of Ukraine on the Social Network X. *Journalism and Media*, 5(4), 1646–1683. <https://doi.org/10.3390/journalmedia5040102>
42. Sliwa, K., Kušen, E., & Strembeck, M. (2023). An Analysis of Twitter Communities Related to the 2022 War in Ukraine. In *Proceedings of the 8th International Conference on Complexity, Future Information Systems and Risk (COMPLEXIS 2023)* (pp. 27–36). Setúbal: SciTePress. <https://doi.org/10.5220/0011980700003485>
43. SUCHO. (2022). Phase 2 of the SUCHO Initiative: Curate, Donate, Educate (Press release). URL: <https://www.sucho.org/press-release-20220808-phase-2>
44. Uehling, G. (2025). *Decolonizing Ukraine: How the Indigenous People of Crimea Remade Themselves after Russian Occupation*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
45. Ukraine Aid International. (2025). Sister States – Connecticut & Donetsk. URL: <https://ukraineaidinternational.org/sister-states/>
46. United Help Ukraine. (2024). 10,000 First Aid Kits for Frontline Defenders. URL: <https://unitedhelpukraine.org/reports/10000-first-aid-kits-for-frontline-defenders/>
47. Visser, F., Smirnova, J., & Martiny, C. (2023). Cashing in on conflict: TikTok profits from pro-Kremlin disinformation ads. *Digital Dispatches*. Institute for Strategic Dialogue (ISD). URL: https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/cashing-in-on-conflict-tiktok-profits-from-pro-kremlin-disinformation-ads/
48. VoxCheck (VoxUkraine). (2023). Propaganda Diary 2022–2023: Database of Russian Propaganda in European Media (announcement and brief). URL: <https://voxukraine.org/propaganda-diary-2022–2023-voxcheck-prezentuye-bazu-rosijskoyi-propagandy-v-yevropejskyh-zmi> [in Ukrainian].
49. VoxCheck (VoxUkraine); Center for Countering Disinformation (NSDC). (2024, February 9). The Network of Russian Propaganda: What Connects Western “Experts” Promoting Narratives Beneficial to Russia. URL: <https://voxukraine.org/en/the-network-of-russian-propaganda-what-connects-western-experts-promoting-narratives-beneficial-to-russia>
50. VoxUkraine / VoxCheck. (2025). Disinformation about Ukraine in Europe 2024–2025 (29 p.). Kyiv. URL: <https://voxukraine.org/wp-content/uploads/2025/03/Disinformation-about-Ukraine-in-Europe-24–25.pdf>
51. WFSB. (2025). Connecticut, Ukrainian province enter sister state agreement. URL: <https://www.wfsb.com/2025/08/07/connecticut-ukrainian-province-enter-sister-state-agreement/>
52. Wilson Center / Kennan Institute. (2023). Ukraine's Decolonization and Its Cultural Impact in a Time of War. URL: <https://www.wilsoncenter.org/article/ukraines-decolonization-and-its-cultural-impact-time-war-conversation-george-f-kennan>
53. Ye, J., Jindal, N., Pierri, F., & Luceri, L. (2023). Online Networks of Support in Distressed Environments: Solidarity and Mobilization during the Russian Invasion of Ukraine. *Workshop Proceedings of the 17th International AAAI Conference on Web and Social Media (ICWSM)*. <https://doi.org/10.36190/2023.05>

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

UDC 94

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-3>

Wasilewski MARCIN,
orcid.org/0000-0002-3747-1864
Doktor
Badacz niezależny
(Polska) marcin20000@wp.pl

POMIĘDZY EKSTERMINACJĄ A AKCEPTACJĄ, CZYLI POLSKA KADRA OFICERSKA W POLITYCE ZSRR W LATACH 1939–1945

Okres II wojny światowej przyniósł Polsce nie tylko zmiany terytorialne i polityczne, przeobrażeniu ulegała także sytuacja oraz skład kadry oficerskiej, uznawanej przed 1939 r. za elitę społeczeństwa. Jej sytuacja, w odniesieniu do żołnierzy wojny 1939 r., którzy znaleźli się na Wschodzie, również ewoluowała. Poczynając od eksterminacji, czego symbolem stał się Katyń, poprzez tolerancję jednostek podległych rządowi w Londynie, po odtworzenie nowej, w zamyśle komunistycznej, armii polskiej wraz z kadrą oficerską.

Można pokusić się o wniosek, iż w pierwszym okresie, czyli do czasu niemieckiej agresji na ZSRR w czerwcu 1941 r., były te osoby elementem zbędnym i tylko jednostki najbardziej zaufane oraz przydatne dla sowieckiej władzy zostały oszczędzone. Po zawarciu układu Sikorski-Majski w lipcu 1941 r., Wojsko Polskie stało się w ZSRR organizmem zaledwie tolerowanym, ze względu na daleko idącą obustronną nieufność i niechęć. Wreszcie, w kwietniu 1943 r., po odkryciu przez Niemców mogił polskich oficerów, zerwaniu stosunków dyplomatycznych i powołaniu Komitetu Patriotów Polskich, rozpoczęto formowanie Ludowego Wojska Polskiego. Wojska, któremu starano się nadać pozory polskości, w tym także kształcąc nowe, polskie kadry dowódcze, w których to w 1944 oraz 1945 roku nierzadko znalazło się miejsce także i dla tych, którzy w 1940 roku znaleźliby się na listach wymordowanych.

Można również pokusić się o stwierdzenie, że stosunek do polskich oficerów, będących w ocenie Moskwy ostoją przedwrześniowego ustroju politycznego, był przedłużeniem podejścia ZSRR do polskiego rządu na emigracji i podlegał analogicznym zmianom. Z tej samej przyczyny, ewolucja sowieckich poglądów wobec przyszłości Polski, zaowocowała stworzeniem ludowego Wojska Polskiego, które miało w sposób analogiczny stać się fundamentem oraz kontynuacją nowego ustroju społeczno-politycznego, który to miał zapanować nad Wisłą po zwycięskiej wojnie z III Rzeszą.

Słowa kluczowe: Wojsko Polskie, XX wiek, zbrodnia katyńska.

Wasilewski MARCIN,
orcid.org/0000-0002-3747-1864
PHD
Independent researcher
(Poland) marcin20000@wp.pl

BETWEEN EXTERMINATION AND ACCEPTANCE, OR THE POLISH OFFICER CADRE IN THE POLITICS OF THE USSR IN THE YEARS 1939–1945

The period of World War II brought Poland not only territorial and political changes; it also transformed the situation and composition of its officer corps, considered the elite of society before 1939. Their situation, relative to the soldiers of the 1939 war who found themselves in the East, also evolved. From extermination, symbolized by Katyn, through the tolerance of units subordinated to the government in London, to the re-establishment of a new, communist-inspired Polish army, complete with an officer corps.

One might be tempted to conclude that in the initial period, that is, until the German invasion of the USSR in June 1941, these individuals were expendable, and only the most trusted and useful officers to the Soviet authorities were spared. After the Sikorski-Mayski Agreement in July 1941, the Polish Army became a barely tolerated entity in the USSR due to the widespread mutual distrust and animosity. Finally, in April 1943, following the Germans' discovery of the graves of Polish officers, the severance of diplomatic relations, and the establishment of the Committee of Polish Patriots, the formation of the Polish People's Army began. An army that sought to be given a semblance of Polishness, including the training of new, Polish command cadres, often including those who would have been listed as murdered in 1940, was often included in its ranks in 1944 and 1945.

One might therefore be tempted to say that the attitude towards Polish officers, who were the mainstay of the pre-September political system in Moscow's eyes, was an extension of and underwent similar changes as the attitude of the USSR towards the Polish government in exile. For the same reason, the evolution of Soviet views on the future of Poland resulted in the creation of the Polish People's Army, which was to become the foundation and extension of the new socio-political system that was to take over Poland after the victorious war against the Third Reich.

Key words: Polish Army, 20th century, Katyn massacre.

Druga wojna światowa niewątpliwie zmieniła nie tylko kształt terytorialny i etniczny Polski, ale przeobrażeniu uległy także warstwy przywódcze, inteligencja i kadra oficerska. Czynnikiem kluczowym, w związku ze zmianą ustroju politycznego RP, było stanowisko ZSSR, co wydaje się rzeczą oczywistą. Ewolucji położenia tej specyficznej grupy zawodowej, na tle zmieniającej się sytuacji politycznej, poświęcony jest niniejszy artykuł. Ze względu na specyfikę wspomnianego procesu dziejowego, w tym eliminację i późniejszą odbudowę, okazuje się, że w przypadku Ludowego Wojska Polskiego (LWP)¹ kadra oficerska bardzo niewiele miała wspólnego z tą przedwrzesniową.

Wydarzenia polityczne poprzedzające wybuch II wojny światowej można analizować z różnych perspektyw, jednak nie ulega wątpliwości, że: „Gotowość sowiecka do bezpośrednich rokowań z Niemcami na drodze podziału „stref interesów” na terytorium Europy Środkowo-Wschodniej była faktem. [...] W Berlinie również dobrze zdawano sobie sprawę, jak wiele dzieli Związek Sowiecki i czołowe mocarstwo światowego kapitalizmu, czyli Wielką Brytanię” (Kornat, 2020: 89–90). Rezultatem tego stanu rzeczy stało się podpisanie niemiecko-sowieckiego paktu z dnia 23 sierpnia 1939 roku, co z kolei pozwoliło III Rzeszy na rozpoczęcie działań wojennych przeciwko Polsce w dniu 1 września 1939 roku (Batowski, 2001: 371–384). Wynagrodzeniem za sowieckie wsparcie miały być nie tylko wschodnie ziemie II RP, ale też pewne obszary Rumunii, Finlandii oraz republik bałtyckich. Po trwających jeszcze w pierwszych dniach września rozgrywkach z Niemcami, dotyczących terminu agresji, rozpoczynając 17 września inwazję na Kresy Wschodnie, oddziały Armii Czerwonej przy relatywnie niewielkim oporze zajęły znaczne obszary II RP, biorąc również około 230 tysięcy jeńców (Grzelak, 2008: 29–34, 131–167, 391–398 i in.).

Co warto zauważyć, sowieci nie potraktowali wszystkich jeńców jednakowo. Jak zauważa Janusz Kurtyka: „Oficerów, policjantów i funkcjonariuszy innych służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo państwa potraktowano inaczej [...] Uznając ich za elitę państwa i narodu, zdecydowano o ścisłym odosobnieniu tej grupy, rozpracowaniu i próbie takiego zachwiania ich morale, by w obliczu klęski państwa polskiego dali się pozyskać dla celów

sowieckiej polityki” (Kurtyka, 2010: VII). Było to wynikiem decyzji Biura Politycznego KC WKP(b) z dnia 2 października 1939 r., w myśl której szeregowych żołnierzy zajętych terenów zwolniono, a oficerów pozostawiono w obozach (Kunert, Walkowski, 2005: 140–141). Wypada tu jednak zasygnalizować, że nawet i ci zwolnieni żołnierze znajdowali się już w innej rzeczywistości, mogli zatem stać się ofiarami systemu w późniejszym terminie, gdyż wkroczenie Armii Czerwonej do Polski związane było nie tylko z represjami wobec jeńców, ale i w stosunku do ludności cywilnej (Głowacki, 2005: 126–138).

Powszechnie wiadomo, że los jeńców został przesądzony w marcu 1940 roku, kiedy to 5 marca, Biuro Polityczne KC WKP(b) przychyliło się do propozycji Ławrientija Berii w sprawie likwidacji osób przetrzymywanych. Tym samym upadły wysuwane wcześniej inne propozycje, dotyczące zwolnienia inwalidów lub oficerów rezerwy z grupy „inteligencji pracującej” (Abarinow, 2007: 141–142). Jako swoistą ciekawostkę można nadmienić, że niektóre źródła wspominają o licznych podaniach pisanych przez oficerów rezerwy, którzy mieli zmienić swój stosunek do ZSRR na pozytywny. Trudno ocenić, czy był to faktyczny skutek zabiegów propagandowych, czy tylko nieudana próba ocalenia życia. Podania takie pisali też Żydzi, którzy wyrażali chęć życia i pracy w ZSRR. Niewykluczone, że decydował tu też strach przed przekazaniem Niemcom (Abarinow, 2007, 90–91). Należy jednak zaznaczyć, że sowiecki wywiad był dobrze poinformowany, udało mu się bowiem zwerbować wśród więźniów pewną liczbę współpracowników, na czele z ppłk. Zygmuntem Berlingiem. W Starobielsku było ich 103, w Kozielsku 20. Osoby te, przeniesione do „willi szczęścia” w Małachowce (Cenckiewicz, 2017: 129), znalazły się w grupie ocalałych, których zachowano przy życiu z racji obywatelstwa, wiedzy czy też ze względów propagandowych². Pozostali więźniowie, w liczbie 21857 osób³, nie mieli tyle szczęścia i zostali zlikwidowani, jako wrogowie systemu. W świetle notatki Ławrientija Berii z 2 marca

² Według dostępnych danych wyłączono 395 jeńców obozów „specjalnych”. W tym: 47 na polecenie 5. Wydziału Głównego Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego, 47 za sprawą niemieckiej ambasady, 24 uratowało pochodzenie niemieckie, 19 przez stronę litewską, 91 na polecenie gen. Wsiewołoda Mierkułowa (zastępcy Berii). Dla pozostałej grupy 167 osób brak dokładnych danych, lecz można przypuszczać, że była to w znacznym stopniu agentura (Kalbarczyk, 2010: 19).

³ Liczba ta wynika z notatki Szelepina z 1959 r., choć faktycznie może być ona jeszcze wyższa. Natomiast informacja o 21768 osobach wynika z dokumentu z 5 marca 1940 r. (Wasilewski, 2014: 177–186).

1940 roku, zawierającej propozycję dokonania ludobójstwa, w obozach znajdowało się około⁴ 295 generałów, pułkowników i podpułkowników, 2080 majorów i kapitanów, 6049 poruczników, podporuczników i chorążych (Tucholski, 1995: 59).

Oczywiście, w Katyniu ginęli nie tylko oficerowie, ale w znacznym stopniu też przedwojenna inteligencja. O ile bowiem oficerowie zawodowi uważani byli za elitę przedwojennego społeczeństwa, to tylko niewielu z nich mogło pochwalić się wykształceniem wyższym. Dostrzegł to już Franciszek Kusiak, pisząc: „wiedza ogólna oficerów była taka, jaką wynieśli ze szkół średnich. W środowisku inteligenckim było to za mało, ale we własnym wystarczało w zupełności” (Kusiak, 1992: 69). Nieco lepiej przedstawiała się sytuacja z wiedzą oficerów rezerwy oraz broni technicznych, np. wojsk saperskich i łączności, czy wreszcie służby zdrowia i sprawiedliwości, gdzie wykształcenie wyższe było znacznie powszechniejsze, a często wręcz niezbędne.

W celu unaocznienia, jakie miało to znaczenie dla późniejszego formowania polskich jednostek wojskowych w ZSRR oraz dla uwypuklenia wpływu zbrodni katyńskiej na kształt powojennej inteligencji polskiej, przywołać warto tutaj dane dotyczące choćby lekarzy. Pomimo swojej specyfiki temat ten został dość dobrze zbadany przez Ludwika Kowieskiego oraz jego następców. Otóż w 1938 roku, w oparciu o dane Naczelnej Izby Lekarskiej było blisko 13 tysięcy lekarzy, z czego ponad 3000 wzięło udział w wojnie 1939 roku, a ponad 600 dostało się do niewoli sowieckiej, gdzie zostali oni zamordowani (Kowieski, 2004: 7-8). W Kozielsku znajdowało się minimum 305 lekarzy oficerów, w Starobielsku 288, a w Ostaszkowie około 10. Nowsze opracowania podają jeszcze wyższe liczby, np. około 400 w Kozielsku czy ponad 300 w Starobielsku (Zbrodnia Katyńska, 2014: 6). Dla porównania, w 1939 r. około 100 lekarzy poległo w walce. Do liczby lekarzy, dodać należy jeszcze kolejne setki oficerów rezerwy, w cywilu nauczycieli, prawników, inżynierów, przedsiębiorców, urzędników, a więc elitę niezbędną do właściwego funkcjonowania państwa.

⁴ Według nowszych danych IPN liczby te mogły być jeszcze wyższe i wynosiły w przypadku generałów 18, a pułkowników i podpułkowników 350. Informacje te jednak pozostają w sprzeczności z publikowaną przez IPN w Internecie listą, gdzie straty wydają się być bliższe danym sowieckim. (Por. „21 857. Katyńskie liczby”. Spot video krakowskiego IPN, <https://ipn.gov.pl/pl/zbrodnia-katynska/141617,21-857-Katynskie-liczby-Spot-video-krakowskiego-IPN.html> oraz dane zawarte na stronie internetowej <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/ludzie/ofiary/baza-wyszukiwarka/288,Lista-katynska-2.html>).

Pewną ewolucję w stosunkach polsko-sowieckich i sytuacji obywateli RP spowodował dopiero atak II Rzeszy na Związek Radziecki w dniu 22 czerwca 1941 r., choć już w drugiej połowie 1940 r., wraz z ochłodzeniem relacji rosyjsko-niemieckich, władze ZSRR sondowały pozostawionych przy życiu oficerów co do możliwości współpracy i formowania polskich jednostek (Sobiech, 2017: 21–22). Konsekwencją niemieckiego ataku stał się układ, który dał zarazem szansę na zatrzymanie procesu powolnej eksterminacji ludności polskiej w ZSRR i tym samym erozji kadry wojskowej oraz cywilnych specjalistów. Porozumienie z dnia 30 lipca 1941 roku zawarte między Polską a ZSRR spotkało się jednak ze zdecydowanym oporem części emigracji, np. w osobie prezydenta Władysława Raczkiewicza, który nie ratyfikował umowy (Peszke, 2014: 141). Słusznie podkreśla Beata Bujanowska, że poza przesłankami natury politycznej, czyli np. koniecznością dostosowania się do brytyjskich priorytetów, „decydującymi argumentami [...] było przede wszystkim umożliwienie zaopiekowania się ludnością polską, [...], jak również konieczność rozbudowy Polskich Sił Zbrojnych w oparciu o pobór na Wschodzie” (Bujanowska, 2002: 138-139). Liczono, że na terenie ZSRR mogą znajdować się nawet 2 miliony obywateli polskich, w rzeczywistości liczba ta była przeszło dwukrotnie niższa.

Formalną podstawą do rozpoczęcia organizowania polskich oddziałów stała się zawarta w Moskwie w dniu 14 sierpnia 1941 r. umowa wojskowa pomiędzy Polską a ZSRR. Na dowódcę nowo powstającej formacji wyznaczono gen. Władysława Andersa, zwolnionego w tym celu specjalnie z więzienia na Łubiance. Podobnie wyglądały również losy większości żołnierzy, którzy trafiali w szeregi wojska. Stąd i, pomimo radości z zakończenia niewoli oraz poprawy swojego losu, trudno mówić o zaufaniu do nowego sojusznika, a dawał temu wyraz także gen. Anders przeczuwając, że korzystna sytuacja może szybko ulec zmianie (Anders, 2014: 87). Nienawiść była powszechna, a zaufania nie budował też brak wiadomości o dużej liczbie oficerów, tych samych, którzy zostali wymordowani w Katyniu, oraz ustawiczne problemy aprowizacyjne, skutkujące niedożywieniem (Davis, 2015: 20%).

Patrząc jednak obiektywnie, również i druga strona miała uzasadnione prawo do nieufności. Nie tylko ze względu chorobliwą nieufność sowieckiego systemu i chęć pozbycia się w gruncie rzeczy niewygodnego wojska, ale i przez niechęć Polaków do pojedynczego wysłania na front gotowych już jednostek (Sobiech, 2017: 25-26). Odmowa wysłania na front 5. Wileńskiej Dywizji Piechoty, przy której

formowaniu pojawiły się już braki w kadrze oficerskiej (Polskie Siły Zbrojne w II Wojnie Światowej, t. II, cz. 2, 1975: 242), stanowiła dla Rosjan dowód nielojalności (Miśkiewicz, 2006: 101–102). Z drugiej natomiast strony, realizacja tego punktu umowy stwarzała, z polskiego punktu widzenia, ryzyko rozdrobnienia armii (Śledziński, 2017: 130–132, 150–151; Kastory, 2004: 250–251). Ponadto, władze brytyjskie były zainteresowane pozyskaniem na Bliskim Wschodzie dodatkowych polskich jednostek bojowych (Szczurowski, 2002: 155). W ramach dwóch fal ewakuacji⁵ opuściło ZSRR około 114 tys. osób, żołnierzy i cywilów, jednak jednym ze skutków ewakuacji było pogorszenie się sytuacji pozostałych obywateli polskich w ZSRR (Kowalski, Ossowski, Sitarrek, 2012: 50–55; Biegański, 1990: 49–50). W dalszej perspektywie zaś mniej więcej połowa żołnierzy PSZ na Zachodzie nie powróciła do Polski po wojnie, co też nie pozostawało bez wpływu na sytuację kadrową wojska (Czubiński, 1992: 122–123).

Ochłodzenie stosunków polsko-sowieckich w pierwszych miesiącach 1943 r., widoczne na przykład w związku z tak zwaną paszportyzacją (Boćkowski, 1999: 238–242; Rzheshesky, Folly, Roberts, 2020: 16%), było faktem. Jednak ostateczna katastrofa nastąpiła dopiero po ogłoszeniu przez III Rzeszę odkrycia masowych grobów polskich oficerów. Starając się wykorzystać propagandowo ten fakt, III Rzesza zwróciła się z prośbą o zbadanie sprawy do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, 17 kwietnia 1943 r., czyli dwa dni później, z niezależną, acz analogiczną, prośbą wystąpił polski rząd na uchodźctwie. Stało się to bardzo wygodnym pretekstem dla, umacniającej swoją pozycję na froncie, strony sowieckiej do zerwania stosunków z rządem RP, w nocy z 25 na 26 kwietnia 1943 r. (Kersten, 1986: 15–25). Kolejnym krokiem, przygotowywanym już od marca, było powołanie Związku Patriotów Polskich, którego zjazd założycielski odbył się w dniach 9–10 czerwca 1943 roku (Ślusarczyk, 2000: 235–241). Była to instytucja zależna od woli Kremla i realizująca jego politykę, także w odniesieniu do wojska.

Równocześnie z przygotowaniami politycznymi rozwijała się sprawa formowania, mającego stanowić zbrojne ramię zwolenników sowietyzacji Polski, Ludowego Wojska Polskiego. Jeszcze w nocy, z 14 na 15 lutego 1943 roku, Józef Stalin wezwał na Kreml ppłk. Zygmunta Berlinga, który formalnie był dezer-

terem, gdyż nie wykonał rozkazu ewakuacji do Iranu, i wyraził zgodę na utworzenie nowych, polskich oddziałów. Projekt ten nie miał być jednak realizowany do czasu zakończenia rozmów z rządem polskim w Londynie. Stąd też, w końcu kwietnia 1943 roku, Wanda Wasilewska ponownie zwróciła się z listem do Stalina, w sprawie formowania polskich oddziałów i przydzielenia do nich sowieckiej kadry oficerskiej, w tym oficerów o polskich korzeniach (Wojtkowiak, 2015: 11%). Oficjalnie informację o wyrażeniu zgody przez rząd sowiecki na ponowne utworzenie polskiej armii podano 8 maja 1943 roku (Polski czyn zbrojny w II Wojnie Światowej, t. 3, 1973: 30–32). Natomiast 15 lipca dywizja złożyła przysięgę, zawierającą między innymi wzmiankę o braterstwie broni z Armią Czerwoną (Cenckiewicz, 2011: 44).

Spoglądając na kadry, można zauważyć, że w dniu 6 lipca 1943 roku w dywizji kościuszkowskiej służyło 684 oficerów, z tego około 67 procent stanowili oficerowie radzieccy, 29 procent – oficerowie wojska II RP, a 6 procent – oficerowie nowo mianowani i polityczni bez stopnia (Berlingowcy, żołnierze tragiczni, 2015: 55). Polska kadra oficerska w większości była de facto kadrami sowiecką, nie zawsze też zadowoloną z przeniesienia⁶, aczkolwiek bez niej nie było możliwości sformowania polskich oddziałów. Jednak żywioł polski, na różnych etapach formowania, Ludowego Wojska Polskiego, wynosił około 85–90% (Grzelak, Stańczyk, Zwoliński, 2009: 91), co zewnętrznie wypuklał np. fakt zachowania polskiego umundurowania czy tradycji. Ponadto podjęto też próby uzupełnienia braków personalnych i wyszkolenia polskiej, pewnej ideologicznie, kadry. Powołano kolejno, w czerwcu 1943 r. Samodzielny Batalion Szkolny przy 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, a następnie Szkołę Oficerską 1. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych, wreszcie Centralną Szkołę Podchorążych Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR (CSP), przeniesioną na początku 1944 r. do Krakowa (Nowacki, 2015: 167–169). Niestety, pośpiech sprawiał, że wyszkolenie stało na słabym poziomie. Trudno jednak zgodzić się z uwagą Wojciecha Roszkowskiego, że w 1943 roku 70% oficerów nie posiadało wykształcenia wyższego (Roszkowski, 2003: 534–535), gdyż w okresie II RP sytuacja była analogiczna. Można zresztą przytoczyć

⁵ Warto zasygnalizować tu także różnice zdań pomiędzy gen. Andersem, optującym za całkowitą ewakuacją, a gen. Sikorskim, który był przeciwny całkowitej ewakuacji, gdyż oddalając żołnierzy polskich od frontu najbliższego granic RP, osłabiłaby ona pozycję Polski.

⁶ Przykładowo Eugeniusz Skrzypek tak wspomina kadre dowódczą: „Byli tam oficerowie, niektórzy byli radzieccy, ale niektórzy byli pochodzenia polskiego [...] Mój dowódca dywizjonu, kapitan Dąbrowski, Polak. On bardzo chciał dobrze mówić po polsku. [...] mieliśmy dowódcę kompanii, radziecki Polak [...]. Skierowanie do formacji polskiej uważał za karę” (Żołnierze ludowego Wojska Polskiego, historie mówione, 2018: 174–175).

w tym miejscu jeszcze wspomnienia, np. Andrzeja Werblana, który odpowiadając na pytanie o kwalifikowanie na szkolenie oficerskie w Riazaniu, stwierdził: „Wykształcenie decydowało. Ja byłem po małej maturze... Kto się trochę poduczył – kierowano go do oficerskiej” (Werblan, 2019: 11%).

Oczywiście, wraz z zajmowaniem przez Armię Czerwoną przedwojennego terytorium RP, szczególnie na zachód od tzw. Linii Curzona, zaczął zmieniać się w sposób widoczny skład oddziałów. Związane było to w dużym stopniu z kolejnymi wydarzeniami na scenie politycznej. W dniu 18 lipca 1944 roku Związek Patriotów Polskich przekazał Krajowej Radzie Narodowej, utworzonej w nocy z 31 grudnia 1943 r. na 1 stycznia 1944 r., władzę zwierzchnią nad oddziałami zbrojnymi, a kilka dni później naczelnym dowódcą WP wyznaczony został gen. broni Michał Rola-Żymierski (Grzelak, Stańczyk, Zwoliński, 2009: 50–51). Było to istotne, gdyż choć już wcześniej częściowo uzupełniano LWP zaciągami ochotniczym lub przymusowym wcielaniem byłych członków Armii Krajowej (AK), to formalizował dopiero ten stan rzeczy dekret PKWN, wyłonięnego przez KRN 22 lipca 1944 r, z dnia 15 sierpnia 1944 r. W dokumencie tym powołano do służby nie tylko szeregowych i podoficerów, lecz także: „Oficerów rezerwy, oficerów b. tajnych organizacji wojskowych, podoficerów w stanie spoczynku do lat 50, a oficerów zawodowych (służby czynnej) do lat 60” (Dekret PKWN..., Dz.U. 1944 nr 2 poz. 5). W praktyce oznaczało to sięgnięcie, przez zawłaszczające Polskę prosowieckie władze, po wywodzącą się z okresu II RP i konspiracji kadrę dowódczą. Najprawdopodobniej nie pozostało to bez odzewu, gdyż np. w meldunkach AK z Białegostoku obawiano się, pomimo prób przeciwstawiania się, masowego napływu rekrutów (Koszytła, Zabłotniak, 1971: 237), choć ochotnicy wstępowali często nie z własnej woli, ale traktując to jako szansę na ukrycie się przed sowieckim terrorem (Wesołowski, 2002: 169-170), co jednak nie zawsze się udawało. Trzeba tutaj zaznaczyć, iż wcielanie do LWP dotyczyło głównie szeregowych lub podoficerów, rzadziej oficerów, gdyż dyrektywa Stalina z 31 lipca wprost nakazywała aresztowanie oficerów AK (Pióro, 1994: 61–73; Sobiech, 2017: 44). Nie było to jednak zawsze przestrzegane i w 1945 r. w szeregach armii znajdowało się bardzo wielu przedwrześniowych, a nawet mających za sobą działalność podziemną, oficerów, ponieważ władze wojskowe, świadome braków kadrowych, dostrzegały potrzebę potencjału. Jak zauważył Leszek Kania: „Przed wejściem Ludowego Wojska Polskiego na Podlasie i Lubelszczyznę coraz bardziej dotkliwy stawał się brak własnych kadr. [...] Sytuacja kadrowa radykalnie zmieniła się na korzyść

po wkroczeniu Armii Czerwonej i oddziałów LWP na ziemie polskie. Przyjęto wówczas do sądownictwa wojennego LWP na zasadzie zaciągu ochotniczego lub poboru przedwojennych audytorów, prawników podziemnego wymiaru sprawiedliwości ZWZ-AK lub osoby z wykształceniem prawniczym. W dalszym ciągu kierownicze stanowiska w aparacie sądowym LWP pełnili dawni oficerowie sowieccy” (Kania, 2015: 236). Rekrutacji takiej sprzyjała także świadomość, że obecna kadra LWP bazowała na oficerach sowieckich, których w 1945 r. służyło w WP 18996, czyli nieco poniżej 50% z ogólnej liczby około 40 tysięcy, był to jednak stan niemożliwy do utrzymania, choćby z racji konieczności ich powrotu do macierzystych jednostek sowieckich po wygaszeniu działań wojennych (Urbankowski, 1998: 480).

Próbując podsumować stosunek władzy sowieckiej do polskiej kadry dowódczej, a tym samym i do osób, które moglibyśmy nazwać elitą społeczeństwa lub inteligencją, można dostrzec zarówno ewolucję tegoż podejścia, jak i traktowanie tej grupy w sposób instrumentalny. Z jednej bowiem strony rozumiano zagrożenie, jakie stanowili dla planów ZSRR przedwojenni oficerowie, z drugiej zaś strony dostrzeżono później również, że ludowa kadra oficerska może być istotnym elementem w podporządkowaniu sobie Polski po wygranej wojnie. W pierwszym okresie, do czasu niemieckiej agresji na ZSRR w czerwcu 1941 r., były te osoby elementem zbędnym i tylko jednostki najbardziej zaufane oraz przydatne dla sowieckiej władzy zostały oszczędzone. Po zawarciu układu Sikorski-Majski w lipcu 1941 r., Wojsko Polskie stało się w ZSRR organizmem zaledwie tolerowanym, ze względu na daleko idącą obustronną nieufność i niechęć. Wreszcie, w kwietniu 1943 r., po odkryciu przez Niemców mogił polskich oficerów, zerwaniu stosunków dyplomatycznych i powołaniu Komitetu Patriotów Polskich, rozpoczęto formowanie Ludowego Wojska Polskiego. Wojska, któremu starano się nadać pozory polskości, w tym także kształcąc nowe, polskie kadry dowódcze i w których to, w 1944 oraz 1945 roku, nierzadko znalazło się miejsce także i dla tych, którzy w 1940 roku znaleźliby się na listach wymordowanych, taka jednak była potrzeba chwili.

Spoglądając na kolejne etapy ewolucji, fizyczną eksterminację, ewakuację, a wreszcie tworzenie oddanych sowieckiej władzy kadr, trudno nie dostrzec, że obsada personalna Ludowego Wojska Polskiego, które w 1945 roku znalazło się w Polsce, nie była w ogromnej większości związana z przedwrześniowymi ideałami. Była to niejednorodna grupa społeczna, przywodząca na myśl mozaikę biografów dowódców Wojska Polskiego w 1918 roku. Kadre tę dzieliły nie tylko osobiste doświadczenia

życiowe, wykształcenie oraz przeżycia frontowe, ale też i zapatrywania polityczne, na ogół jednak przynajmniej akceptowano polityczne przesunięcie w lewo. W ten właśnie sposób oficerowie Wojska Polskiego, czyli przedwojenna elita społeczna, ulegli przeobrażeniu w oficerów Ludowego Wojska Polskiego, aczkolwiek wykute w toku działań wojen-

nych kadry, w myśl sowieckiej ideologii, nadal nie były pewne i wymagały oczyszczenia, co też w kolejnych latach uczyniono (Sobiech, 2017: 79–92). Przykładowo, już w okresie 1945–1948 udział oficerów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i oficerów przedwrześniowych spadł z około 1/3 do 24% (Kośmider, 2013: 187).

BIBLIOGRAFIA

1. Abarinow W. *Oprawcy z Katynia*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2007. 340.
2. Anders W. Bez ostatniego rozdziału, Warszawa: Bellona / De Agostini, Polska, 2014. 431.
3. Batowski H. *Miedzy dwiema wojnami: zarys historii dyplomatycznej*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2001. 573.
4. Berlingowcy, żołnierze tragiczni, red. D. Czapi. Warszawa: Fundacja Ośrodka Karta, 2015. 465.
5. Biegański W. *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1990. 173.
6. Boćkowski D. Czas nadziei: obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, 1999. 497.
7. Bujanowska B. *Utworzenie Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR w 1941 roku*, *Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica*. 2002. Nr 75. 137–148.
8. Cenckiewicz S. Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2011. 535.
9. Cenckiewicz S. *Katyńska geneza LWP*. *Biuletyn IPN*. 2017. Nr 4. 128–145.
10. Czubiński A. *Dzieje najnowsze Polski. Polska Ludowa (1944–1989)*. Poznań: Wielkopolska Agencja Wydawnicza, 1992. 736.
11. Davies N. *Szlak nadziei. Armia Andersa, marsz przez trzy kontynenty*. Izabelin-Warszawa: Wydawnictwo Rosikon Press, 2015. Epub.
12. *Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej*. Dz.U. 1944 nr 2 poz. 5.
13. Głowacki A. *Formy, skala i konsekwencje sowieckich represji wobec Polaków w latach 1939–1941*. *Okupacja sowiecka ziem polskich*, red. P. Chmielowiec. Rzeszów-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2005. 126–138.
14. Grzelak C., Stańczyk H., Zwoliński S. *Armia Berlinga i Żymierskiego*. Warszawa: Neriton, 2009. 433.
15. Grzelak C. *Kresy w czerwieni*. Warszawa: Rytm, 2008. 500.
16. Kurtyka J. *Wprowadzenie. Zbrodnia Katyńska, w kręgu prawdy i kłamstwa*, red. R. Niedzielko. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2010. VII–XI.
17. Kalbarczyk S. *Zbrodnia Katyńska po 70 latach: krótki przegląd ustaleń historiografii*, *Zbrodnia katyńska w kręgu prawdy i kłamstwa*, red. S. Kalbarczyk. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu 2010. 3–20.
18. Kania L., *Sądy wojenne w Ludowym Wojsku Polskim (1943–1945)*. *Miscellanea Historico-Juridica*. 2015. Z. 1. 233–252.
19. Kastory A. *Winston Spencer Churchill*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. 488.
20. Kersten K. *Narodziny systemu władzy, Polska 1943–1948*. Paryż: Libella, 1986. 393.
21. Kornat M. *Pakt Ribbentrop-Mołotow. Interpretacje, mity, rzeczywistość*. *Dzieje Najnowsze*. 2020. Nr 1. 87–120.
22. Kośmider T. *Wojsko polskie z perspektywy 1948 r. Zwrot polityczny 48. Miedzy polską drogą a projektem uniwersalnym*, red. M. Jabłonowski, W. Jakubowski, T. Krawczyk. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013. 185–207.
23. Koszytła Z., Zabłotaniak R. *Formowanie jednostek Ludowego Wojska Polskiego w Białymstoku w 1944 roku*. *Rocznik Białostocki*. 1971. Nr 10. 233–257.
24. Kowalski P., Ossowski A., Sitarek A. *Ocaleni z „niehumanitarnej ziemi”*. Łódź: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2012. Nd.
25. Kowieski L. *Lista katyńska oficerów lekarzy, członków Izby Lekarskiej Lubelskiej*. Lublin: Lubelska Izba Lekarska, 2004. 80.
26. Kunert A., Walkowski Z. *Kronika kampanii wrześniowej 1939*. Warszawa: Wydawnictwo Edipresse Polska, 2005. 159.
27. Kusiak F. *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992. 299.
28. Miśkiewicz B. *Wojsko Polskie w XX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 2006. 200.
29. Nowacki K., *Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych we Wrocławiu. Przeszłość i teraźniejszość*, *Bellona*. 2015. Nr 3. 163–175.
30. Peszke M. *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939–1946*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2014. 396.
31. Pióro T. *Armia ze skazą*. Warszawa: Czytelnik, 1994. 421.
32. *Polski czyn zbrojny w II Wojnie Światowej, T. 3, Ludowe Wojsko Polskie 1943–1945*, red. W. Jurgielewicz. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 1973. 923.
33. *Polskie Siły Zbrojne w II Wojnie Światowej, T. II, Kampanie na obczyźnie, Cz. 2*. Londyn: Instytut Polski i Muzeum im gen. Sikorskiego, 1975. 584.
34. Roszkowski W. *Najnowsza historia Polski 1914–1945*. Warszawa: Świat Książki, 2003. 688.
35. Rzheshvsky O., Folly M., Roberts G. *Churchill i Stalin, toksyczni bracia*. Warszawa: Bellona, 2020. Epub.
36. Sobiech J. *Polityka władz partyjnych i państwowych wobec Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949–1956*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2017. 321.
37. Szczurowski M. *Przyczynek do dziejów Armii Polskiej na Wschodzie w latach 1942–1943*, *Przegląd Nauk Historycznych*. 2002. Nr 2. 153–186.

38. Śledziński K. Wyklęta armia, odyseja żołnierzy Andersa. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2017. 537.
39. Ślusarczyk J. Stosunki polsko-sowieckie w latach 1939-1945. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2000. 376.
40. Tucholski J. Katyń – liczby i motywy. *Zeszyty Katyńskie*. Nr 5. 1995. 46-63.
41. Urbankowski B. Czerwona msza, czyli uśmiech Stalina. T. I. Warszawa: Alfa, 1998. 640.
42. Wasilewski W. Ludobójstwo. Kłamstwo i walka o prawdę. Sprawa Katynia 1940–2014. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2014. 295.
43. Wesołowski C. Z lasów wileńskich (3-ciej Brygady A.K. „Szczurba”) do Armii Berlinga. Kraków: nakład autora, 2002. 201.
44. Werblan A. Polska Ludowa postscriptum. Warszawa: Iskry, 2019. Epub.
45. Wojtkowiak J. Polacy i Litwini, oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922-1941, Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2015. Epub.
46. Zbrodnia Katyńska (Materiały dla ucznia), red. D. Mazek, K. Zonn, Kraków-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2014. Nd.
47. Żołnierze ludowego Wojska Polskiego, historie mówione, red. K. Kaźmierska, J. Pałka. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2018. 456.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

1. Spot „21 857. Katyńskie liczby”, https://ipn.gov.pl/pl/zbrodnia-katynska/141617_21-857-Katynskie-liczby-Spot-video-krakowskiego-IPN.html, dostęp: 01.10.2021 r.
2. Strona internetowa, <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/ludzie/ofiary/baza-wyszukiwarka/288,Lista-katynska-2.html>, dostęp: 01.10.2021 r.

BIBLIOGRAPHY

1. Abarinow W. (2007) Oprawcy z Katynia [The executioners of Katyn]. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak. 340 p. [in Polish].
2. Anders W. (2014) Bez ostatniego rozdziału [Without the last chapter]. Warszawa: Bellona / De Agostini, Polska 2014. 431 p. [in Polish].
3. Batowski H. (2001) Między dwiema wojnami: zarys historii dyplomatycznej [Between two Wars: Między dwiema wojnami: zarys historii dyplomatycznej]. Kraków: Wydawnictwo Literackie [573 p. [in Polish].
4. Berlingowcy, żołnierze tragiczni [Berlingowcy, tragic soldiers] (2015), ed. D. Czapi. Warszawa: Fundacja Ośrodka Karta [465 p. [in Polish].
5. Biegański W. (1990) Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie [Polish Armed Forces in the West]. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza 173 p. [in Polish].
6. Boćkowski D. (1999) Czas nadziei: obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943 [Time of hope: citizens of the Republic of Poland in the USSR and the care of Polish institutions for them in the years 1940–1943]. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk 497 p. [in Polish].
7. Bujanowska B. (2002) Utworzenie Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR w 1941 roku [Establishment of the Embassy of the Republic of Poland in the USSR in 1941], *Acta Universitatis Lodzensis Folia Historica* Nr 75. P. 137-148. [in Polish].
8. Cenckiewicz S. (2011) Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943-1991 [The long arm of Moscow. Military intelligence of the People's Republic of Poland 1943–1991]. Poznań: Wydawnictwo Żysk i S-ka 535 p. [in Polish].
9. Cenckiewicz S. (2017) Katyńska geneza LWP [The Katyn genesis of the Polish People's Army]. *Biuletyn IPN* Nr 4. P. 128 -145. [in Polish].
10. Czubiński A. (1992) Dzieje najnowsze Polski. Polska Ludowa (1944-1989) [The most recent history of Poland. People's Poland (1944-1989)]. Poznań: Wielkopolska Agencja Wydawnicza 736p. [in Polish].
11. Davies N. (2015) Szlak nadziei. Armia Andersa, marsz przez trzy kontynenty [Trail of Hope. Anders' Army, March Across Three Continents. Izabelin-Warsaw]. Izabelin-Warszawa: Wydawnictwo Rosikon Press Epub. [in Polish].
12. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 15 sierpnia 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej [Decree of the Polish Committee of National Liberation of 15 August 1944 on partial mobilization and registration of the population for military service]. Dz.U. 1944 nr 2 poz. 5. [in Polish].
13. Głowacki A. (2005) Formy, skala i konsekwencje sowieckich represji wobec Polaków w latach 1939–1941 [Forms, scale and consequences of Soviet repressions against Poles in the years 1939-1941]. *Okupacja sowiecka ziem polskich / ed. P. Chmielowiec*. Rzeszów-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu P. 126-138. [in Polish].
14. Grzelak C., Stańczyk H., Zwoliński S. Armia Berlinga i Żymierskiego [The Army of Berling and Żymierski]. Warszawa: Neriton 2009. 433 p. [in Polish].
15. Grzelak C. (2008) Kresy w czerwieni [Borderlands in red]. Warszawa: Rytm 500 p. [in Polish].
16. Kurtyka J. (2010) Wprowadzenie [Introduction]. *Zbrodnia Katyńska, w kręgu prawdy i kłamstwa [The Katyn Massacre, in the Circle of Truth and Lies]*, ed. R. Niedzielko. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu [P. VII-XI. [in Polish].
17. Kalbarczyk S. (2010) Zbrodnia Katyńska po 70 latach: krótki przegląd ustaleń historiografii [The Katyn Massacre after 70 years: a short review of historiographic findings]. *Zbrodnia katyńska w kręgu prawdy i /red. S. Kalbarczyk*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu P. 3-20. [in Polish].
18. Kania L. (2015) Sądy wojenne w Ludowym Wojsku Polskim (1943–1945) [Courts-martial in the Polish People's Army (1943–1945)]. *Miscellanea Historico-Iuridica*. I. 1. P. 233-252. [in Polish].
19. Kastory A. (2004) Winston Spencer Churchill [Winston Spencer Churchill]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 488 p. [in Polish].

20. Kersten K. (1986) Narodziny systemu władzy, Polska 1943-1948 [The birth of the system of power, Poland 1943-1948]. Paryż: Libella 393 p. [in Polish].
21. Kornat M. (2020) Pakt Ribbentrop-Mołotow. Interpretacje, mity, rzeczywistość [The Ribbentrop-Molotov Pact. Interpretations, myths, reality]. *Dzieje Najnowsze* I. 1. P. 87–120. [in Polish].
22. Kośmider T. (2013) Wojsko polskie z perspektywy 1948 r. [The Polish Army from the Perspective of 1948]. *Zwrot polityczny* 48. *Między polską drogą a projektem uniwersalnym* / ed. M. Jabłonowski, W. Jakubowski, T. Krawczyk. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR [ASPR-JR Publishing House]. P. 185-207. [in Polish].
23. Koszyła Z. Zabłotniak R. (1971) Formowanie jednostek Ludowego Wojska Polskiego w Białymstoku w 1944 roku [Formation of Polish People's Army units in Białystok in 1944]. *Rocznik Białostocki* I. 10. P. 233-257. [in Polish].
24. Kowalski P., Ossowski A., Sitarek A. (2012) Ocaleni z „niehumanitarnej ziemi” [Survivors from the "Inhuman Land"]. Łódź: Instytut Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu NA. [in Polish].
25. Kowieski L. (2004) Lista katyńska oficerów lekarzy, członków Izby Lekarskiej Lubelskiej [The Katyn list of medical officers, members of the Lublin Medical Chamber]. Lublin: Lubelska Izba Lekarska 80 p. [in Polish].
26. Kunert A., Walkowski Z. (2005) Kronika kampanii wrześniowej 1939 [Chronicle of the September Campaign of 1939]. Warszawa: Wydawnictwo Edipresse Polska. 159 p. [in Polish].
27. Kusiak F. (1992) Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej [The daily life of officers of the Second Polish Republic]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 299 p. [in Polish].
28. Miśkiewicz B. (2006) Wojsko Polskie w XX wieku [The Polish Army in the 20th Century]. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz 200 p. [in Polish].
29. Nowacki K. (2015) Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych we Wrocławiu. Przeszłość i teraźniejszość [The Land Forces Military Academy in Wrocław. Past and Present]. *Bellona* I. 3. P. 163-175. [in Polish].
30. Peszke M. (2014) Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939-1946 [The Polish Armed Forces in the West 1939-1946]. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis 396 p. [in Polish].
31. Pióro T. (1994) Armia ze skazą [Army with a flaw]. Warszawa: Czytelnik 421 p. [in Polish].
32. Polski czyn zbrojny w II Wojnie Światowej [Polish military action in World War II], Vol. 3, Ludowe Wojsko Polskie 1943-1945 (1973), ed. W. Jurgielewicz. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 923 p. [in Polish].
33. Polskie Siły Zbrojne w II Wojnie Światowej [Polish Armed Forces in World War II], Vol. II, Kampanie na obczyźnie P. 2 (1975). Londyn: Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego 584 p. [in Polish].
34. Roszkowski W. (2003) Najnowsza historia Polski 1914-1945 [Contemporary history of Poland 1914-1945]. Warszawa: Świat Książki 688 p. [in Polish].
35. Rzheshesky O., Folly M., Roberts G. (2020) Churchill i Stalin, toksyczni bracia [Churchill and Stalin, the toxic brothers]. Warszawa: Bellona Epub. [in Polish].
36. Sobiech J. (2017) Polityka władz partyjnych i państwowych wobec Ludowego Wojska Polskiego w latach 1949-1956 [The policy of party and state authorities towards the Polish People's Army in the years 1949-1956]. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa 321 p. [in Polish].
37. Szczurowski M. (2002) Przyczynek do dziejów Armii Polskiej na Wschodzie w latach 1942-1943 [A contribution to the history of the Polish Army in the East in the years 1942-1943]. *Przegląd Nauk Historycznych* I. 2. P. 153-186. [in Polish].
38. Śledziński K. Wyklęta armia, odyseja żołnierzy Andersa [The cursed army, the odyssey of Anders' soldiers]. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak 537 p. [in Polish].
39. Ślusarczyk J. (2000) Stosunki polsko-sowieckie w latach 1939-1945 [Polish-Soviet relations in the years 1939-1945]. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 376 p. [in Polish].
40. Tucholski J. (1995) Katyń – liczby i motywy [Katyn – numbers and motifs]. *Zeszyty Katyńskie* I. 5. P. 46-63. [in Polish].
41. Urbankowski B. (1998) Czerwona msza, czyli uśmiech Stalina [Red mass, or Stalin's smile]. Vol. I. Warszawa: Alfa 640 p. [in Polish].
42. Wasilewski W. (2014) Ludobójstwo. Kłamstwo i walka o prawdę. Sprawa Katynia 1940-2014 [Lies and the fight for truth. The Katyn case 1940-2014]. Łomianki: Wydawnictwo LTW 295 p. [in Polish].
43. Wesołowski C. (2002) Z lasów wileńskich (3-ciej Brygady A.K. „Szczerbiec”) do Armii Berlinga [From the Vilnius forests (3rd Brigade of A.K. "Szczerbiec") to Berling's Army]. Kraków: nakład autora. 201 p. [in Polish].
44. Werblan A. (2019) Polska Ludowa postscriptum [People's Poland postscript]. Warszawa: Iskry Epub. [in Polish].
45. Wojtkowiak J. (2015) Polacy i Litwini, oficerowie Armii Czerwonej w latach 1922-1941 [Poles and Lithuanians, officers of the Red Army in the years 1922-1941]. Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia Epub. [in Polish].
46. Zbrodnia Katyńska (Materiały dla ucznia) [Katyn Massacre (Materials for students)] (2014), red. D. Mazek, K. Zonn. Kraków-Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu NA. [in Polish].
47. Żołnierze ludowego Wojska Polskiego, historie mówione [Soldiers of the Polish People's Army, oral histories] (2018), ed. K. Kaźmierska, J. Pałka. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 456 p. [in Polish].

INTERNET SOURCES

1. Spot „21857. Katyńskie liczby” [Spot "21857. Katyn numbers"], <https://ipn.gov.pl/pl/zbrodnia-katynska/141617,21-857-Katyńskie-liczby-Spot-video-krakowskiego-IPN.html>, dostęp: 01.10.2021 r. [accessed: 01.10.2021]. [in Polish].
2. Strona internetowa [Website], <https://katyn.ipn.gov.pl/kat/ludzie/ofiary/baza-wyszukiwarka/288,Lista-katynska-2.html>, dostęp: 01.10.2021 r. [accessed: 01.10.2021]. [in Polish].

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 355.233(529)"20"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-4>

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) halivm@yahoo.com

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії України

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) vilnickiy@gmail.com

ПОЧАТКОВА ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА У КИТАЙСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (ТАЙВАНЬ) НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті висвітлюється історичний досвід реформування початкової військової підготовки у системі освіти Китайської республіки на початку ХХІ ст. З'ясовано, що у Китайській Республіці, починаючи з 1950-х рр., було поступово налагоджено систему початкової військової підготовки у середніх школах, коледжах та університетах. Обов'язковий курс «Військова підготовка» включав чотири основні напрями: 1) психологічна (духовно-моральна і патріотична) підготовка та виховання дисциплінованості; 2) фізична підготовка; 3) військова підготовка (ведення бою, військова справа); 4) інтелектуальна підготовка (вивчення тактики, топографії, гігієни тощо). Фундаментальним для системи початкової військової підготовки школярів і студентів на Тайвані став інститут військових інструкторів. Ці посади займали армійські офіцери, які перебували на дійсній військовій службі, але працювали у старших класах середніх шкіл та коледжах. До основних обов'язків військових інструкторів належали: забезпечення безпеки в шкільному кампусі, проведення практичної і теоретичної військової підготовки учнів і студентів. У зв'язку з демократизацією суспільно-політичного життя були започатковані певні реформи у сфері освіти. У 2006 р. курс «Військова підготовка» перейменовано на «Загальні знання про національну оборону», а в 2009 р. – на «Освіта з національної оборони». На сьогодні на рівні початкової та молодшої середньої школи діє змішаний формат, за яким військово-патріотична освіта вбудована у програми різних курсів. Натомість у старшій середній школі викладають курс «Освіта з національної оборони», який охоплює 1–2 кредити на рік, містить теоретичну та практичну складові. Перша з них включає теми з основ оборони, геополітики, сучасного стану армії Китайської Республіки, засобів захисту від хімічної, біологічної, радіологічної загроз, основ військової стратегії, топографії тощо. Складовою частиною реформи стала поступова заміна військових інструкторів на сертифікованих педагогів. Водночас збереглася традиція проведення літніх та зимових таборів, організованих Міністерством національної оборони на базі частин і підрозділів армії Тайваню. Табори призначені для підлітків і молодих людей віком від 15 до 32 років. Кожен табір має власну програму, спрямовану на практичні заняття, закріплення певного військового досвіду, рольове моделювання, зміцнення патріотизму та громадянської мотивації тайванської молоді.

Ключові слова: початкова загальновійськова підготовка, Китайська Республіка (Тайвань), військові інструктори, національна оборонна освіта, табори військової підготовки.

Mykola HALIV,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) halivm@yahoo.com

Vasyl ILNYTSKYI,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukraine's History
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vilnickiy@gmail.com

INITIAL MILITARY TRAINING IN THE REPUBLIC OF CHINA (TAIWAN) AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

The article highlights the historical experience of reforming initial military training in the education system of the Republic of China at the beginning of the 21st century. It is found that in the Republic of China, starting from the 1950s, a system of initial military training was gradually established in secondary schools, colleges and universities. The mandatory course "Military Training" included four main areas: 1) psychological (spiritual, moral and patriotic) training and education of discipline; 2) physical training; 3) military training (fighting, military affairs); 4) intellectual training (study of tactics, topography, hygiene, etc.). The institute of military instructors became fundamental for the system of initial military training of schoolchildren and students in Taiwan. These positions were held by army officers who were on active military service but worked in senior high schools and colleges. The main responsibilities of military instructors included: ensuring security on the school campus, conducting practical and theoretical military training for students. In connection with the democratization of socio-political life, certain reforms were initiated in the field of education. In 2006, the course "Military Training" was renamed "General Knowledge of National Defense", and in 2009 – "National Defense Education". Today, a mixed format is in effect at the primary and junior high school levels, in which military-patriotic education is integrated into the programs of various courses. In contrast, the course "National Defense Education" is taught in senior high school, which covers 1–2 credits per year and contains theoretical and practical components. The first of them includes topics on the basics of defense, geopolitics, the current state of the army of the Republic of China, means of protection against chemical, biological, radiological threats, the basics of military strategy, topography, etc. An integral part of the reform was the gradual replacement of military instructors with certified teachers. At the same time, the tradition of holding summer and winter camps organized by the Ministry of National Defense on the basis of units and subdivisions of the Taiwan army has been preserved. The camps are intended for adolescents and young people aged 15 to 32. Each camp has its own program aimed at practical training, consolidating certain military experience, role modeling, strengthening patriotism and civic motivation of Taiwanese youth.

Key words: initial combined arms training, Republic of China (Taiwan), military instructors, national defense education, military training camps.

Постановка проблеми. Іноземні та українські дослідники приділяють значну увагу початковій загальновійськовій підготовці як одній зі складових національної безпеки. Зокрема, у 2012 р. експерти Американської ради міжнародних відносин підготували доповідь «Реформа американської освіти і національна безпека», в якій, зокрема, фіксувалася проблема непридатності значної частини випускників середніх шкіл (до 75%) до військової служби, а також пропонували механізми її розв'язання. У 2017 р. представлено аналітичну доповідь українських експертів «Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії», в якій серед основних напрямів державної політики національної безпеки України виокремлено й розвиток системи військово-патріотичного виховання, запровадження програм військової

підготовки у закладах освіти. В умовах повномасштабної російсько-української війни постає завдання удосконалення механізмів проведення початкової загальновійськової підготовки в Україні, що потребує звернення до історичного досвіду іноземних країн, які зуміли налагодити ефективні системи роботи з молоддю у цьому напрямі. Серед цих країн одне з провідних місць займає Китайська Республіка (Тайвань).

Аналіз останніх досліджень. Завдання, зміст, форми і методи початкової військової підготовки дітей і підлітків досліджували К. Е. Маккой (McCoу, 2005), Дж. Лю (Liu, 2012), О. Нафталі (Naftali, 2024), Дж. Вестхаймер (Westheimer, 2006), Т. Сояна (Soyama, 2019), Ч. Ван (Wang, 2012), К. Журба (Журба, 2022) та інші (Min Chuan Huang, Chao Yen Wu, Jang Ruey Tzeng, 2011). Українські

вчені О. Остапенко та М. Тимчик (Остапенко, Тимчик, 2021), М. Зубалій (Зубалій, 201), К. Гуз та Н. Кононец (Гуз, Кононец, 2021), М. Ковба (Ковба, 2024) проаналізували питання військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації та збройної боротьби між Росією і Україною. Допризовну військову підготовку юнаків до служби в ЗСУ у 1991–2001 рр. проаналізував В. Глушук (Глушук, 2011). Фахівці-педагоги у 2022 р. узагальнили методичні рекомендації щодо військово-патріотичного виховання учнів (Тимчик, 2022). Низку питань військово-патріотичного виховання української молоді у контексті розбудови національної безпеки України висвітлили М. Галів, В. Ільницький, О. Свйонтик та ін. (Галів, 2023; Галів, Ільницький, 2023; Галів, Свйонтик, 2023; Галів, Гранд, 2024; Галів, Гранд, Бойчин, 2024; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Галів, Карпенко, 2024; Галів, Фролов, Онищак, 2025).

Мета статті – розкрити історичний досвід реформування початкової військової підготовки у системі освіти Китайської республіки на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Китайська Республіка, починаючи з 1950-х рр., налагодила систему початкової військової підготовки у середніх школах, коледжах та університетах. Військова підготовка учнів та студентів була запроваджена у 1951 р. з метою забезпечити захист нації від комуністичної загрози. Міністерство освіти і Міністерство національної оборони розробили спільний «План реалізації військової підготовки учнів середніх і вищих шкіл на Тайвані». Тоді ж Міністерство національної оборони визначило перших 18 офіцерів для виконання обов'язків військових інструкторів у закладах освіти. Вже у вересні 1951 р. вісім загальноосвітніх шкіл Тайваню пілотували програму військової підготовки. У квітні 1952 р. Міністерство освіти оприлюднило «Основу програми військової психофізичної підготовки для учнів середніх і вищих шкіл». У вересні того ж року почали готувати першу групу офіцерів запасу до виконання функцій військових інструкторів шкільної молоді. Військова підготовка була запроваджена у всіх середніх (базових) і старших школах Тайваню у липні 1953 р. На коледжі і університети вона поширилася у 1954 р. Ще деякий час початкова військова підготовка перебувала у віданні Міністерства національної оборони, але в 1960 р. остаточно була передана під управління Міністерству освіти (The Evolution of Military Training in China, 2012). На думку Дженіфер Лю, обов'язкова військова підготовка стала

потужною силою в тайванських школах протягом 1950-х рр., запобігаючи студентським протестам проти уряду та успішно мобілізуючи чоловічу та жіночу молодь у дедалі милітаризованішій державі Гоміньдану (Liu, 2012: 204).

Курс «Військова підготовка» (軍訓) включав чотири основні напрями: 1) психологічна (духовно-моральна і патріотична) підготовка та виховання дисциплінованості; 2) фізична підготовка; 3) військова підготовка (ведення бою, військова справа); 4) інтелектуальна підготовка (вивчення тактики, топографії, гігієни тощо). Хлопці і дівчата у гендерно розділених школах навчалися за однією програмою, однак для дівчат було передбачено ще додаткові заняття з медсестринства, гігієни, серцево-легеневої реанімації. Заняття відбувалися в аудиторіях та на відкритих майданчиках. Крім того, учні-старшокласники обов'язково залучалися для проходження інтенсивних вишкільних програм у літніх і зимових таборах, де проводилися стрільби зі справжньої зброї під наглядом військових інструкторів. За матеріалами середньої школи АНан в м. Тайбей, учні вивчали не лише «Мистецтво війни» Сунь-Цзи, але і військову теорію Чжуге Ляна (Military training course, w.y.).

Фундаментальним для системи початкової військової підготовки школярів і студентів на Тайвані став інститут військових інструкторів. Ці посади займали армійські офіцери, які перебували на дійсній службі у званні від лейтенанта до полковника, носили військову форму, але працювали у старших класах середніх шкіл та коледжах Китайської Республіки. До основних обов'язків військових інструкторів належали: а) забезпечення безпеки в шкільному кампусі; б) проведення практичної військової підготовки учнів і студентів; в) викладання теоретичних аспектів національної (військової і цивільної) оборони; г) надання консультацій і допомоги учням та студентів; ґ) сприяння адміністраціям закладів у реалізації організаційних аспектів життя школи; д) організація учнівських (студентських) груп цивільної оборони при закладах освіти; е) контролювати використання зброї, арсенали якої (передусім гвинтівки Т65К2 і Т91) знаходилися у кожній школі й використовувалися для навчально-тренувальних цілей (Procedures for appeals, 2014).

Наприкінці 1980-х рр. в Китайській Республіці змінилася суспільно-політична ситуація. Офіційно завершився режим військового стану, розпочалася демократизація країни, проявом чого стало проведення перших вільних виборів у 1991 р. За цих умов система військової підготовки, яка охоплювала усіх здобувачів освіти на

Тайвані, була визнана надмірно мілітаризованою і такою, що відповідає завданням авторитарного режиму. У 1995 і 1998 р. Конституційний Суд Китайської Республіки визнав неконституційною обов'язковість курсу військової підготовки у вищих школах. З початку 2000-х років були започатковані певні реформи у сфері початкової військової підготовки молоді.

У 2006 р. курс «Військова підготовка» було перейменовано на «Загальні знання про національну оборону» (國防通識), а в 2009 р. – на «Освіта з національної оборони» (全民國防教育). На сьогодні на рівні початкової та молодшої середньої школи діє змішаний формат, за яким військово-патріотична освіта вбудована у програми гуманітарних, громадянознавчих, фізкультурних предметів. По суті, на цьому щаблі освіти не існує окремого предмету, що стосувався б питань військової підготовки або, ширше, національної оборони. Для учнів викладаються певні тематичні блоки (модулі), які інтегровані у різні навчальні предмети. Наприклад, блок «Нація і безпечне життя» передбачає ознайомлення учнів з державними символами, видами збройних сил, а також імміграційною безпекою, яка включає ігри про заборонені товари. Блок «Механізми та оборонні технології» містить інформацію про відмінності між цивільними і військовими транспортними засобами, сучасне озброєння (ракети, безпілотики, кораблі), які виробляють на Тайвані. При вивченні тематичного блоку «Рятувальні операції, превенція і мобілізація» розглядають питання природних катастроф (тайфуни, землетруси), роль армії в рятуванні цивільних, проводять мобілізаційні вправи та комплексні шкільні симуляції. Крім того, обов'язковими є вивчення модулів, присвячених медіаграмотності і антитерористичній боротьбі, які спрямовані на формування в учнів умінь розпізнавати дезінформацію, інформаційні загрози, розуміти вплив терористичних загроз на загальну безпеку (The Ministry of Education Has Researched, 2020).

Натомість у старшій школі викладають згаданий курс «Освіта з національної оборони», який охоплює 1–2 кредити на рік. Затверджена у 2020 р. нова програма курсу містить теоретичну та практичну складові. Перша з них включає теми з основ оборони, геополітики, сучасного стану армії Китайської Республіки, засобів захисту від хімічної, біологічної, радіологічної загроз, основ військової стратегії (зокрема вчення Сунь-цзи), топографії тощо. Для прикладу, тематичний блок «Національна безпека та державна політика» розкриває питання політики національної оборони,

оборонної стратегії Тайваню, військової трансформації та оборонного планування. Тематичний блок «Концепція національної оборони» передбачає вивчення питань «всеохопного оборонного підходу», психологічної війни, громадянської стійкості, ментальної мобілізації. Тематичний блок «Оборонні технології та сучасне озброєння» концентрує увагу на збройних технологіях Тайваня, зокрема технологіях морської оборони, національній оборонній індустрії, а також на технологіях майбутнього: нанотехнологіях, космічних системах. Практична частина включає проведення реальних або симульованих стрільб, маршові вправи у військових одностроях, конкурсів співу військових пісень, командні змагання тощо (National defense education curriculum, 2020).

Складовою частиною реформи стала поступова заміна військових інструкторів на сертифікованих педагогів. Приводом до усунення військових інструкторів з кампусів освітніх установ став корупційний скандал: у 2004 р. було заарештовано директора Департаменту військової підготовки Міністерства освіти, генерал-лейтенанта Сунь Веня за надання впродовж п'яти років неправдивих звітів про державні витрати і привласнення декількох мільйонів тайванських доларів. Коментуючи цю справу, міністр освіти Ту Чен-шен заявив, що йому, як цивільному міністру, важко контролювати справи Департаменту військової підготовки, оскільки лише чотири з 67 посадових обов'язків керівника цього підрозділу потребують схвалення міністра або його заступників. В усіх інших питаннях директор Департаменту військової підготовки є доволі самостійною особою. Навіть призначення військових інструкторів на посади у школах належало переважно до компетенції директора Департаменту, бо з 4600 інструкторів міністр міг призначити лише трьох. Відтак міністр виступив проти надмірних повноважень директора Департаменту військової підготовки (Military should leave campuses, 2004).

Скандал підштовхнув владу та громадськість до змін у системі кадрового забезпечення військової підготовки в школах. Як зауважив Лі Сінфен, викладач Християнського університету Чун Юань, на Тайвані тисячі кадрових офіцерів працюють у школах, а не військових частинах – і це «ненормальна система». Він назвав це проявом мілітаризму, згадавши, що початкове завдання військових інструкторів полягало у спостереженні за порядком у кампусах, контролі за думками і діями учнів та вчителів, студентів і викладачів. Зараз функції інструкторів військової підготовки змінилися й зосереджуються навколо двох місій: викла-

дання курсів з національної оборони та надання консультаційних послуг учням і студентам. Останнє передбачало й профілактичну роботу зі здобувачами освіти щодо запобігання поширення наркотиків, злочинності, навчання учнів безпеки поведінки як в кампусі, так і поза його межами. На думку Лі Сін-фена, для забезпечення сучасної «національної оборонної освіти» потрібно залучати не лише інструкторів-офіцерів, але й талановитих професійних педагогів. Бо назагал система військових інструкторів виглядає просто як можливість для працевлаштування багатьох тайванських офіцерів (Military should leave campuses, 2004).

У 2013 р. Законодавчий Юань (парламент Китайської Республіки) вніс поправки до закону про загальну середню освіту, а також прийняв додаткову резолюцію, яка визнавала, що військові інструктори зробили значний внесок у безпеку кампусів, однак усі аспекти шкільної освіти слід передати цивільним професіоналам. По-суті, цей крок було сприйнято як початок кампанії «витіснення військових інструкторів з кампусів». У 2018 р. військовим інструкторам за умови проходження належної підготовки для викладання курсу «Освіта з національної оборони», було дозволено залишатися в школах як цивільним працівникам (Instructors will be completely withdrawn from campus, 2020).

Згідно з даними Міністерства освіти, у 2016 р. на Тайвані працювали приблизно 3500 інструкторів військової підготовки, з них 2600 у середніх школах та 900 у коледжах (Deputy Minister of Education, 2016). У 2017 р. було ухвалено рішення не заповнювати вакансії військових інструкторів у середніх і вищих школах, зокрема після їх виходу на пенсію. Тож поступово кількість інструкторів зменшувалася. У 2018 р. в закладах освіти на Тайвані працювали 3005 інструкторів, у листопаді 2020 р. – 2653. Очікувалося, що у 2021 р. їхня кількість зменшиться до 2555 осіб, у 2025 р. до 990, а останні 10 військових інструкторів вийдуть на пенсію у 2031 р. (Instructors will be completely withdrawn from campus, 2020). За даними тайванської преси, у 2022 р. у коледжах працювали близько 500 інструкторів, а в середніх школах – майже 1400. Темпи виходу інструкторів військової підготовки на пенсію були дуже високими: щороку по 300–400 осіб. Однак деякі інструктори, намагаючись отримати підвищення військового звання, залишалися працювати на чотирирічний термін. Багато з них були переведені до «академічних інноваційних сил» – цивільних професійних педагогічних кадрів, які відповідають за викла-

дання «Освіти з національної оборони» та безпеку у кампусах. У 2022 р. кількість таких «академічних інноваційних кадрів» складала приблизно 1600 осіб, 900 з них були колишніми військовими інструкторами (Zhao Youning, 2022). Зрештою, їхній досвід був особливо потрібен під час проведення практичних занять для школярів, зокрема організації стрільб.

У 2021 р. Міністерство освіти Китайської Республіки розробило план впровадження національної оборонної освіти в школах. Згідно з ним, університети, дворічні молодші коледжі та п'ятирічні коледжі (останні два роки освітніх програм) повинні планувати навчальну програму «національної оборонної освіти» відповідно до потреб та особливостей школи, а також застосовувати обов'язкові та вибіркові методи навчання. П'ятирічні коледжі (перші три роки освітніх програм) та старші середні школи повинні реалізовувати обов'язковий курс відповідно до змісту навчальної програми «Освіта з національної оборонної», а також пропонувати різноманітні курси за вибором відповідно до потреб учнів. Молодші середні школи та початкові школи у поєднанні зі специфічним змістом основних компетенцій кожної навчальної галузі, повинні належним чином інтегрувати в діючі програми додаткові навчальні матеріали з «національної оборонної освіти» (Schools at all levels promote the implementation plan of national defense education, 2021).

Зазначений план передбачав організацію у школах всіх рівнів численних додаткових навчально-виховних заходів: 1) проведення зборів для виконання національного гімну та церемоній підняття прапора; 2) організацію конкурсів есе, каліграфії, плакатів, проведення дебатів, танців, конкурсів патріотичних пісень, клубів читання, стрільб «живими кулями» (пейнтболу), таборів бойового досвіду, відвідування національних військових таборів тощо; 3) співпрацювати з відповідними органами під час проведення навчань із запобігання стихійним лихам та ліквідації їхніх наслідків, мобілізації при заходах з національної оборони (цивільної безпеки), спільних військових та цивільних навчань протиповітряної оборони; 4) проводити в кампусах навчання (не менше двох разів на рік) із запобігання стихійним лихам та організації рятування; 5) створювати клуби, пов'язані з навчанням в галузі національної оборони. Крім того, школи всіх рівнів зобов'язані пропагувати освіту з національної оборони у поєднанні з національними святкуваннями, народними фестивалями та міжшкільними заходами для зміцнення патріотизму учнів. Визначалися й певні правила для підви-

щення кваліфікації педагогічного персоналу шкіл у сфері «національної оборонної освіти» (Schools at all levels promote the implementation plan of national defense education, 2021).

Система початкової військової підготовки в Китайській Республіці (Тайвань) на початку ХХІ ст. зберегла можливості для поглиблення практичних військово-тактичних навичок учнів шкіл, студентів коледжів та університетів у літніх та зимових таборах, організованих Міністерством національної оборони. Табори призначені для підлітків і молодих людей віком від 15 до 32 років. Кожен табір має власну програму, спрямовану на практичні заняття, закріплення певного військового досвіду, рольове моделювання, зміцнення патріотизму та громадянської мотивації тайванської молоді. Більшість програм роботи літніх і зимових таборів мають спільні складові: 1) вступні ритуали і таборова дисципліна; 2) опанування і використання стрілецької зброї; 3) тактичні симуляції (імітування сценаріїв бойових дій). Деякі табори мають науково-технічну спрямованість, зокрема навчають школярів і студентів працювати з дронами, поглиблюють їхні знання щодо ракетних та інших військових технологій. Інші табори концентрують увагу на тактичній медицині, зокрема наданні першої медичної допомоги, зупинці кровотеч, серцево-легеневій реанімації, використанні зовнішніх дефібриляторів. Один з таборів має журналістське спрямування (Announcement, 2015).

Одним із найцікавіших є «Амфібійний бойовий табір» (Amphibious Warrior Challenge Camp), який організовує Морська піхота Тайваню на своїй базі в районі Цзоїн у рамках програми «Освіта з національної оборони». Тривалість табору – 4 дні і 3 ночі, а мета – сформувати в школярів початковий досвід реального дня морського піхотинця. Програма табору включає такі блоки: 1) навички виживання та гірське тренування (виживання у дикій місцевості, побудова пасток, виготовлення «тихої зброї» – луків і дмухавок, тренування з мотузками: вузли, спуски, підвісні мости, альпінізм тощо); 2) водні вправи (базові навички порятунку на воді, плавання з екіпуванням, дихальні техніки, фізичні змагання на пляжі, вправи на піску та у воді); 3) досвід амфібійної техніки (інструктаж про характеристики і застосування двопрофільного бойового транспорту AAV-7, використання цього транспорту на суші та воді); 4) тактична підготовка (вправи з легкою зброєю, командні змагання: десантування, тактичні ігри з елементами змагання груп між собою); 5) вечірні активності (групові змагання у виконанні пісень,

військових гімнів тощо) (Amphibious Warrior Challenge Camp, 2016; The Amphibious Warrior Combat Camp, 2025).

Щороку діє Танковий військовий табір на базі Чанган, програма якого охоплює 4–5 днів. Основні елементи програми включають: а) ознайомлення з експозицією бронетехніки; б) експериментальна поїздка в бронемашині (досвід тактично-оперативної мобільності); в) симулятор бою (віртуальні вправи на тренажерах); г) стрільба з бойового танка або кулемета; ґ) мотиваційні ігри (Armored Combat Battalion, 2014). Спеціальний парашутний табір регулярно організовується армійським командуванням Сил спеціальних операцій. Він проводиться на базі армійського спеціального тренувального центру Гужуанг й триває п'ять днів. Програма табору складається з таких аспектів: пошуково-десантні тренування, тактична підготовка на місцевості (у умовах гір і лісів), випробування на витривалість і командність (тривалі марші, бойові походи) (Experience the combat camp and deepen national defense awareness, 2006). Табір повітряних сил і технологій часто проводиться на авіабазах Тайваню. Він також триває 4–5 днів і включає симуляцію польоту, демонстрацію бойових літаків (F-16) і вертольотів (S-70C), лекції з історії авіації, оборонної стратегії, тактичну стрільбу з легкої зброї тощо (Experience the combat camp and deepen national defense awareness, 2006). Серед інших таборів, які проводяться для молоді, передусім старшокласників, на військових базах різних підрозділів Збройних Сил Китайської Республіки, відомими є десантний табір Пенху, випробувальний табір у джунглях Чайшань тощо (Experience the combat camp and deepen national defense awareness, 2006). Кожного року табори приймають від кількох десятків до кількох сотень молодих людей, які отримують деякі ефективні уміння військової підготовки.

Значну роль в організації молодіжних таборів відіграє громадська організація Китайський молодіжний корпус. Вона організовує табори лідерства і розвитку критичного мислення, табори військових тренувань, «школи виживання в дикій природі» (China Youth Corps Camps, 2025). Однак більшість із них потребують співпраці з військовими частинами. Назагал же, організація зимових і літніх військових таборів для молоді відбувається в межах тісної співпраці між закладами освіти, органами влади та військовими частинами.

На завершення слід відзначити, що науковці вказують на невизначеність результатів впливу реформованої «національної оборонної освіти» в Китайській Республіці з огляду на три аспекти.

По-перше, відповідність середніх шкіл «основним предметам національної оборонної освіти для загальноосвітніх середніх шкіл», опублікованим Міністерством освіти у 2008 р., є сумнівною. По-друге, навчальний час з національної оборонної освіти у середніх школах було зведено до однієї години на тиждень, що є відносно коротким терміном для повноцінного формування знань, умінь і навичок. По-третє, додаткового спостереження та аналізу потребують результати політики запровадження вибіркового курсу у загальній освіті та розробки програм підготовки вчителів з оборонної освіти (Chao Yen Wu, Hsin Yi Huang, Min Chuan, Huang, 2012: 430).

Висновки. Отже, у Китайській Республіці, починаючи з 1950-х рр., було поступово налагоджено систему початкової військової підготовки у середніх школах, коледжах та університетах. Обов'язковий курс «Військова підготовка» включав чотири основні напрями: 1) психологічна (духовно-моральна і патріотична) підготовка та виховання дисциплінованості; 2) фізична підготовка; 3) військова підготовка (ведення бою, військова справа); 4) інтелектуальна підготовка (вивчення тактики, топографії, гігієни тощо). Фундаментальним для системи початкової військової підготовки школярів і студентів на Тайвані став інститут військових інструкторів. Ці посади займали армійські офіцери, які перебували на дійсній військовій службі, але працювали у старших класах середніх шкіл та коледжах Китайської Республіки. До основних обов'язків військових інструкторів належали: забезпечення безпеки в шкільному кампусі та проведення практичної і теоретичної військової підготовки учнів і студен-

тів. У зв'язку з демократизацією суспільно-політичного життя були започатковані певні реформи у сфері освіти. У 2006 р. курс «Військова підготовка» було перейменовано на «Загальні знання про національну оборону», а в 2009 р. – на «Освіта з національної оборони». На сьогодні на рівні початкової та молодшої середньої школи діє змішаний формат, за яким військово-патріотична освіта вбудована у програми гуманітарних, громадянсько-назавчих, фізкультурних предметів. Натомість у старшій середній школі викладають згаданий курс «Освіта з національної оборони», який охоплює 1–2 кредити на рік, містить теоретичну та практичну складові. Перша з них включає теми з основ оборони, геополітики, сучасного стану армії Китайської Республіки, засобів захисту від хімічної, біологічної, радіологічної загроз, основ військової стратегії, топографії тощо. Складовою частиною реформи стала поступова заміна військових інструкторів на сертифікованих педагогів. Водночас збереглася традиція проведення літніх та зимових таборів, організованих Міністерством національної оборони на базі частин і підрозділів армії Тайваню. Табори призначені для підлітків і молодих людей віком від 15 до 32 років. Кожен табір має власну програму, спрямовану на практичні заняття, закріплення певного військового досвіду, рольове моделювання, зміцнення патріотизму та громадянської мотивації тайванської молоді. На наше переконання, деякі формально-змістові (теоретичні і практичні) компоненти програми курсу «Освіта з національної безпеки» та досвід організації літніх і зимових таборів для тайванської молоді необхідно апробувати у системі освіти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галів М. Початкова військова підготовка учнів у Нижньогайській середній школі (1950–1980-ті рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів* / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. С. 15–18.
2. Галів М., Гранд М. «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16
3. Галів М., Гранд М., Бойчин Р. Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий-березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 72. Т. 1. С. 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7
4. Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 47–73.
5. Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 75–96. DOI: 10.33402/nd.2024-12-75-96
6. Галів М., Карпенко О. Викрадення українських дітей російськими окупантами (2022–2024): за матеріалами вітчизняних мас-медіа. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5
7. Галів М., Свійонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194
8. Галів М., Фролов М., Онищак В. Початкова загальновійськова підготовка в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): нормативно-правове забезпечення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 86. Том 1. С. 29–40.

9. Глушук В. Допризовна підготовка юнаків до служби в Збройних Силах України в 1991–2001 рр.: автореф. дис. канд. іст. н. Київ, 2011. 20 с.
10. Гуз К., Кононец Н. Військово-патріотична підготовка старшокласників у сучасному освітньому просторі. *Імідж сучасного педагога*. 2021. Вип. 1. С. 77–81.
11. Журба К. Зарубіжний досвід підготовки школярів до захисту своєї країни. *Нова педагогічна думка*. 2022. № 3. С. 107–111.
12. Зубалій М. Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Київ, 2010. 272 с.
13. Ковба М. Методи і форми військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Педагогічний альманах*. 2024. Вип. 55. С. 278–284.
14. Остапенко О., Тимчик М. Військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2021. Вип. 25. С. 62–73.
15. Тимчик М. (ред.). *Методика військово-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти: методичні рекомендації*. Київ, 2022. 91 с.
16. Chao Yen Wu, Hsin Yi Huang, Min Chuan, Huang. The Effects of the Development of Teachers Training Programs. *Advanced Materials Research*. 2012. Issue 430–432. P. 185–188. DOI: 10.4028/www.scientific.net/AMR.430-432.185
17. China Youth Corps Camps. 2025. <https://www.mamababymandarin.com/portfolio/china-youth-corps/>
18. Liu J. Anticipating Invasion: Military Training in Taiwan's High Schools, 1953–1960. *Twentieth-Century China*. 2012. Issue 37(3). P. 204–228.
19. McCoy K. E. Trained to Torture? The Human Rights Effects of Military Training at the School of the Americas. *Latin American Perspectives*. 2005. Issue 32. P. 47–64.
20. Military should leave campuses. *Taipei Times*. 2004. <https://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2004/07/27/2003180664>
21. Min Chuan Huang, Chao Yen Wu, Jang Ruey Tzeng. Sophistication of Taiwan High School Military Training and Education System of Teacher Education Research. *Advanced Materials Research*. 2011. Issue 393–395. P. 288–291. DOI: <https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/AMR.393-395.288>
22. Naftali O. 'Don't Get Soft': Youth Military Training in China. In *Mobilising China's One-Child Generation: Education, Nationalism and Youth Militarisation in the PRC* (pp. 91–116). Edinburgh University Press, 2024.
23. Soyama T. School Excursions and Militarism: Continuities in Touristic *Shūgaku Ryokō* from the Meiji Period to the Postwar. *Japan Review*. 2019. Issue 33. P. 29–56.
24. The Ministry of Education Has Researched and Compiled Supplementary Teaching Materials for All-Out Defense Education for Primary and Junior High Schools According to the Curriculum Guidelines of 12-Year Basic Education of Academic Year 108. *Ministry of Education*. 2020. URL: <https://english.moe.gov.tw/cp-14-19510-cfcbf-1.html>
25. Wang Z. From Victor to Victim: the Patriotic Education Campaign. In *Never Forget National Humiliation: Historical Memory in Chinese Politics and Foreign Relations* (pp. 95–118). Columbia University Press, 2012.
26. Westheimer J. Politics and Patriotism in Education. *The Phi Delta Kappan*. 2006. Вип. 87. С. 608–620.
27. Zhao Youning. 獨 / 2023教官退出校園淪假議題？教部估這年才會全退光 [Exclusive: Is the 2023 instructor withdrawal from campus a false issue? The Ministry of Education estimates that all instructors will withdraw this year]. *United Daily News*. 2022. URL: <https://udn.com/news/story/6885/6649434>
28. 軍訓課程，是台灣特有的教育方針 [Military training course]. *Сайт школи Анан м. Тайбей*. URL: https://ananedu.com/military/intro.html?utm_source=chatgpt.com
29. The Evolution of Military Training in China. *Ministry of Education of the Republic of China*. 2012. URL: https://web.archive.org/web/20121228214659/http://www.edu.tw/MILITARY/content.aspx?site_content_sn=7762
30. 兩棲勇士戰鬥營課程豐富 學員留下難忘回憶 [The Amphibious Warrior Combat Camp has rich courses and students have unforgettable memories] *Ocacnews*. 2025. https://ocacnews.net/article/389593?utm_source=chatgpt.com
31. 兩棲勇士挑戰營 [Amphibious Warrior Challenge Camp]. *Decode*. 2016. https://www.decode.org.tw/?page=737&utm_source=chatgpt.com
32. 各級學校全民國防教育課程內容及實施辦法 [National defense education curriculum content and implementation measures for all schools at all levels]. *Ministry of Education*. 2020. URL: https://edu.law.moe.gov.tw/LawContent.aspx?id=GL000414&utm_source=chatgpt.com
33. 各級學校推動全民國防教育實施計畫 [Schools at all levels promote the implementation plan of national defense education]. *Ministry of Education*. 2021. URL: <https://translate.google.com/?hl=uk&sl=zh-TW&tl=en&text=%E5%90%84%E7%B4%9A%E5%AD%B8%E6%A0%A1%E6%8E%A8%E5%8B%95%E5%85%A8%E6%B0%91%E5%9C%8B%E9%98%B2%E6%95%99%E8%82%B2%E5%AF%A6%E6%96%BD%E8%A8%88%E7%95%AB&op=translate>
34. 教官將全面退出校園 鍾佳濱：助轉職「類教師」教全民國防 [Instructors will be completely withdrawn from campus. Zhong Jiabin: Help them to become "quasi-teachers" and teach national defense]. *Liberty Times Net*. 2020. URL: <https://news.ltn.com.tw/news/politics/breakingnews/3353323>
35. 教部次長：努力讓教官在5年內退出校園 [Deputy Minister of Education: Efforts to make instructors withdraw from campus within 5 years]. *Liberty Times Net*. 2016. URL: <https://news.ltn.com.tw/news/life/breakingnews/1789534>
36. 民國114年全民國防教育暑期戰鬥營錄(備)取名單公告 [Announcement of the list of candidates for the National Defense Education Summer Camp in 2015]. *All-Out Defense Education*. 2015. URL: <https://aode.mnd.gov.tw/Unit/Content/1796?unitId=399>
37. 鐵甲戰鬥營 [Armored Combat Battalion]. *Decode*. 2014. URL: https://www.decode.org.tw/?page=725&utm_source=chatgpt.com

38. 體驗戰鬥營 深化國防意識 [Experience the combat camp and deepen national defense awareness]. *Youth*. 2006. URL: https://www.youth.com.tw/db/epaper/es001001/eb0157.htm?utm_source=chatgpt.com

39. 高級中等學校軍訓教官職掌介派遷調進修申訴辦法 [Procedures for appeals regarding the transfer, assignment, transfer and further training of military training instructors in senior secondary schools]. *Ministry of Education*. 2014. URL: <https://edu.law.moe.gov.tw/LawContent.aspx?id=GL001239>

REFERENCES

1. Haliv, M. (2023). Pochatkova viiskova pidhotovka uchniv u Nyzhnohaivskii serednii shkoli (1950–1980-ti rr.) [Initial military training of students in the Nizhnyogaiv secondary school (1950–1980s)]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom XV: Naukovi poshuky v konteksti vykykiv i konfliktiv*. Konin – Uzhhorod – Peremysl – Kherson: Posvit, 15–18. [in Ukrainian].
2. Haliv, M., Hrand, M. (2024). «Ruskyi myr» proty Ukrainy: korotka dekonstruktsiia novitnoi rosiiskoi heopolitychnoi doktryny [“Russian world” against Ukraine: a brief deconstruction of the latest Russian geopolitical doctrine]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk*. 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16 [in Ukrainian].
3. Haliv, M., Hrand, M., Boichyn, R. (2024). Pochatok povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho informatsiinoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» (liutyi-berezen 2022 r.) [The beginning of Russia's full-scale war against Ukraine in the coverage of the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia” (February–March 2022)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 72 (1), 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7 [in Ukrainian].
4. Haliv, M., Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriografichni dyskurs [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014–2023): domestic historiographical discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii: Istorii*, 13/55, 47–73. [in Ukrainian].
5. Haliv, M., Ilnytskyi, V., Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022–2024) [The issue of the Russian genocide against Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022–2024)]. *Novitnia doba*, 12, 75–96. DOI: 10.33402/nd.2024-12-75-96 [in Ukrainian].
6. Haliv, M., Karpenko, O. (2024). Vykradennia ukrainskykh ditei rosiiskymy okupantamy (2022–2024): za materialamy vitchyznianskykh mas-media [Abduction of Ukrainian children by Russian occupiers (2022–2024): based on materials from domestic mass media]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk*, 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5 [in Ukrainian].
7. Haliv, M., Sviontyk, O. (2023). Osvita yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny: pravovi zasady, problemy, dosvid i zavdannia [Education as a component of Ukraine's national security in the context of the modern Russian-Ukrainian war: legal principles, problems, experience and tasks]. *Molod i rynek*, 3 (211), 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194 [in Ukrainian].
8. Haliv, M., Frolov, M., Onyshchak, V. (2025). Pochatkova zahalnoviiskova pidhotovka v Ukraini (kinets XX – pochatok XXI st.): normatyvno-pravove zabezpechennia [Initial combined military training in Ukraine (late 20th – early 21st centuries): regulatory and legal support]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 86 (1), 29–40. [in Ukrainian]. Hlushuk, V. (2011). Dopryzovna pidhotovka yunakiv do sluzhby v Zbroinykh Sylakh Ukrainy v 1991–2001 rr. [Pre-conscription training of young men for service in the Armed Forces of Ukraine in 1991–2001]. *Avtoref. dys. kand. ist. n. Kyiv*. [in Ukrainian].
9. Huz, K., Kononets, N. (2021). Viiskovo-patriotychna pidhotovka starshoklasnykiv u suchasnomu osvithnomu prostori [Military-patriotic training of high school students in the modern educational space]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 1, 77–81. [in Ukrainian].
10. Zhurba, K. (2022). Zarubizhnyi dosvid pidhotovky shkoliariv do zakhystu svoiei krainy [Foreign experience in training schoolchildren to defend their country]. *Nova pedahohichna dumka*, 3, 107–111. [in Ukrainian].
11. Zubalii, M. (2010). Formy viiskovo-patriotychnoho vykhovannia dopryzovnoi molodi [Forms of military-patriotic education of pre-conscription youth]. *Kyiv*. [in Ukrainian].
12. Kovba, M. (2024). Metody i formy viiskovo-patriotychnoho vykhovannia starshoklasnykiv (persha chvert XXI st.) [Methods and forms of military-patriotic education of high school students (first quarter of the 21st century)]. *Pedahohichni almanakh*, 55, 278–284. [in Ukrainian].
13. Ostapenko, O., Tymchyk, M. (2021). Viiskovo-patriotychne vykhovannia starshoklasnykiv v umovakh ideino-svitohliadnoi konfrontatsii [Military-patriotic education of high school students in conditions of ideological and worldview confrontation]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 25, 62–73. [in Ukrainian].
14. Tymchyk, M. (ed.). (2022). Metodyka viiskovo-patriotychnoho vykhovannia uchniv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity: metodychni rekomendatsii [Methodology of military-patriotic education of students in secondary education institutions: methodological recommendations]. *Kyiv*. [in Ukrainian].
15. Chao Yen Wu, Hsin Yi Huang, Min Chuan Huang. (2012). The Effects of the Development of Teachers Training Programs. *Advanced Materials Research*, 430–432, 185–188. DOI: 10.4028/www.scientific.net/AMR.430-432.185 [in English].
16. China Youth Corps Camps. (2025). URL: <https://www.mamababymandarin.com/portfolio/china-youth-corps/> [in English].
17. Liu, J. (2012). Anticipating Invasion: Military Training in Taiwan's High Schools, 1953–1960. *Twentieth-Century China*, 37(3), 204–228. [in English].
18. McCoy, K. E. (2005). Trained to Torture? The Human Rights Effects of Military Training at the School of the Americas. *Latin American Perspectives*, 32, 47–64. [in English].
19. Military should leave campuses. (2004). *Taipei Times*. URL: <https://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2004/07/27/2003180664> [in English].

20. Min Chuan Huang, Chao Yen Wu, Jang Ruey Tzeng. (2011). Sophistication of Taiwan High School Military Training and Education System of Teacher Education Research. *Advanced Materials Research*, 393–395, 288–291. DOI: <https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/AMR.393-395.288> [in English].
21. Naftali, O. (2024). 'Don't Get Soft': Youth Military Training in China. In *Mobilising China's One-Child Generation: Education, Nationalism and Youth Militarisation in the PRC* (pp. 91–116). Edinburgh University Press. [in English].
22. Soyama, T. (2019). School Excursions and Militarism: Continuities in Touristic *Shūgaku Ryokō* from the Meiji Period to the Postwar. *Japan Review*, 33, 29–56. [in English].
23. The Ministry of Education Has Researched and Compiled Supplementary Teaching Materials for All-Out Defense Education for Primary and Junior High Schools According to the Curriculum Guidelines of 12-Year Basic Education of Academic Year 108. (2020). *Ministry of Education*. URL: <https://english.moe.gov.tw/cp-14-19510-cfcbf-1.html> [in English].
24. Wang, Z. (2012). From Victor to Victim: the Patriotic Education Campaign. In *Never Forget National Humiliation: Historical Memory in Chinese Politics and Foreign Relations* (pp. 95–118). Columbia University Press. [in English].
25. Westheimer, J. (2006). Politics and Patriotism in Education. *The Phi Delta Kappan*, 87, 608–620. [in English].
26. Zhao Youning. (2022). 獨 / 2023教官退出校園淪假議題？ 教部估這年才會全退光 [Exclusive: Is the 2023 instructor withdrawal from campus a false issue? The Ministry of Education estimates that all instructors will withdraw this year]. *United Daily News*. URL: <https://udn.com/news/story/6885/6649434> [in Chinese].
27. 軍訓課程，是台灣特有的教育方針 [Military training course]. (w.y.). *AnAn School website, Taipei*. URL: https://ananedu.com/military/intro.html?utm_source=chatgpt.com [in Chinese].
28. The Evolution of Military Training in China. (2012). *Ministry of Education of the Republic of China*. URL: https://web.archive.org/web/20121228214659/http://www.edu.tw/MILITARY/content.aspx?site_content_sn=7762 [in English].
29. 兩棲勇士戰鬥營課程豐富 學員留下難忘回憶 (2025). [The Amphibious Warrior Combat Camp has rich courses and students have unforgettable memories] *Ocacnews*. URL: https://ocacnews.net/article/389593?utm_source=chatgpt.com [in Chinese].
30. 兩棲勇士挑戰營 (2016). [Amphibious Warrior Challenge Camp]. *Decode*. URL: https://www.decode.org.tw/?page=737&utm_source=chatgpt.com [in Chinese].
31. 各級學校全民國防教育課程內容及實施辦法 (2020). [National defense education curriculum content and implementation measures for all schools at all levels]. *Ministry of Education*. URL: https://edu.law.moe.gov.tw/LawContent.aspx?id=GL000414&utm_source=chatgpt.com [in Chinese].
32. 各級學校推動全民國防教育實施計畫 (2021). [Schools at all levels promote the implementation plan of national defense education]. *Ministry of Education*. URL: <https://translate.google.com/?hl=uk&sl=zh-TW&tl=en&text=%E5%90%84%E7%B4%9A%E5%AD%B8%E6%A0%A1%E6%8E%A8%E5%8B%95%E5%85%A8%E6%B0%91%E5%9C%8B%E9%98%B2%E6%95%99%E8%82%B2%E5%AF%A6%E6%96%BD%E8%A8%88%E7%95%AB&op=translate> [in Chinese].
33. 教官將全面退出校園 鍾佳濱：助轉職「類教師」教全民國防 (2020). [Instructors will be completely withdrawn from campus. Zhong Jiabin: Help them to become “quasi-teachers” and teach national defense]. *Liberty Times Net*. URL: <https://news.ltn.com.tw/news/politics/breakingnews/3353323> [in Chinese].
34. 教部次長：努力讓教官在5年內退出校園 (2016). [Deputy Minister of Education: Efforts to make instructors withdraw from campus within 5 years]. *Liberty Times Net*. URL: <https://news.ltn.com.tw/news/life/breakingnews/1789534> [in Chinese].
35. 民國114年全民國防教育暑期戰鬥營錄(備)取名單公告 (2015). [Announcement of the list of candidates for the National Defense Education Summer Camp in 2015]. *All-Out Defense Education*. URL: <https://aode.mnd.gov.tw/Unit/Content/1796?unitId=399> [in Chinese].
36. 鐵甲戰鬥營 (2014). [Armored Combat Battalion]. *Decode*. URL: https://www.decode.org.tw/?page=725&utm_source=chatgpt.com [in Chinese].
37. 體驗戰鬥營 深化國防意識 (2006). [Experience the combat camp and deepen national defense awareness]. *Youth*. URL: https://www.youth.com.tw/db/epaper/es001001/eb0157.htm?utm_source=chatgpt.com [in Chinese].
38. 高級中等學校軍訓教官職掌介派遷調進修申訴辦法 (2014). [Procedures for appeals regarding the transfer, assignment, transfer and further training of military training instructors in senior secondary schools]. *Ministry of Education*. URL: <https://edu.law.moe.gov.tw/LawContent.aspx?id=GL001239> [in Chinese].

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 94(38)"652":321.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-5>

Сергій ГОЛОВАНОВ,

orcid.org/0000-0003-3120-5415

доцент кафедри Всесвітньої історії

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) Ilmarinen@ukr.net

ФЕНОМЕН ПОЛІСУ В ПОГЛЯДАХ АНТИЧНИХ МИСЛИТЕЛІВ ТА ДОСЛІДНИКІВ АНТИЧНОСТІ

У статті аналізується античний поліс як закономірна форма політичної організації античного суспільства. Огляд природи полісу відбувається через призму поглядів античних мислителів та сучасних дослідників античності у яких поліс постає громадянською общиною, яка спирається на античну форму власності на землю. Ця община структурована в державних інституціях та покликана створювати громадянам безпечні умови існування та господарювання. Античні мислителі залишили свої погляди щодо шляхів створення оптимальної форми державного устрою та напрямів її трансформації. На прикладі праць найвидатніших мислителів античності в статті відображається бачення ними основних процесів, які відбуваються в ході еволюції полісного суспільства, узагальнення в їхніх працях історичного досвіду політичної організації античного суспільства. Зроблено акцент на виявленні сутності полісу, як територіальної громади трансформованої у державну систему. Також досліджено варіації оптимальних, збалансованих форм полісної державності та довершеної організації влади. У центрі уваги статті – політичні погляди найвидатніших мислителів античності: Платона, Аристотеля, Ксенофонта, Фукідіда, та сучасних вітчизняних та європейських дослідників античності: Ставнюка В. В., Roussel D, Bourriot F. та інших. Серед сучасних дослідників, зокрема, ми бачимо пильну увагу щодо питання боротьби між політичними угрупованнями, розглядається також питання щодо місця рабів в античному суспільстві. У підсумку дослідники зазначають, що саме афінська демократія втілює в собі найбільш цінний досвід політичного облаштування античного суспільства. Зроблено висновок, що поліс являв собою природну та закономірну форму політичної організації вільних землевласників, побудовану на різних варіантах розумного розподілу громадянських обов'язків та влади між членами суспільства. Провідне призначення полісу полягало у створенні сприятливих умов для життя громадян при відповідальному ставленні з їхнього боку до свого громадянського обов'язку.

Ключові слова: поліс, античне суспільство, громадянська община, полісне суспільство, соціальні трансформації, антична держава, політична боротьба.

Serhii HOLOVANOV,

orcid.org/0000-0003-3120-5415

Associate Professor at the Department of World History

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

(Kyiv, Ukraine) ilmarinen@ukr.net

THE PHENOMENON OF POLISY IS IN THE LOOKS OF ANCIENT THINKERS AND RESEARCHERS OF ANTIQUITY

The article analyzes the ancient polis as a logical and natural form of political organization in ancient society. The nature of the polis is examined through the lens of both ancient thinkers and modern scholars of antiquity, who view the polis as a civic community founded on the ancient form of land ownership. This community is structured through state institutions and aims to create secure living and economic conditions for its citizens. Ancient thinkers offered their perspectives on how to create the optimal form of government and the ways it might transform. Using the works of the most prominent thinkers of antiquity as examples, the article reflects their vision of the key processes that occur during the evolution of polis society, and their generalization of the historical experience of the political organization of ancient society. The article highlights the essence of the polis as a territorial community that evolved into a state system. It also explores variations of optimal, balanced forms of polis governance and the perfected organization of power. The article focuses on the political views of the most famous thinkers of antiquity: Plato, Aristotle, Xenophon, and Thucydides, as well as contemporary Ukrainian and European scholars of antiquity such as V. V. Stavnyuk, D. Roussel, F. Bourriot, and others. Among modern researchers, there is particular attention to the struggle between political factions and the place of slaves in ancient society. Ultimately, scholars note that Athenian democracy embodies the most valuable experience of political arrangement in ancient society. The article concludes that the polis was a natural and logical form of political organization for free landowners, based on various models for the rational distribution of civic duties and power among members of society. The primary purpose of the polis was to create favorable conditions for citizens' lives, while requiring them to take a responsible attitude toward their civic duty.

Key words: polis, ancient society, civic community, polis society, social transformations, ancient state, political struggle.

Вступ. Постановка проблеми. Полісна форма державності, як свідчить історичний досвід, є приаманною винятково античному суспільству. Така політична організація не виявлена, окрім Стародавнього Риму, більше в жодній державі не лише стародавнього світу, але також за всю наступну історію людства. Дослідники наступних епох, аж до сучасності приділили багато часу й зусиль різнобічному аналізу поліса, як форми політичної організації античного суспільства, історичному досвіду пошуку оптимальної форми організації суспільства. Тому сучасні фахівці з історії античності мають у своєму розпорядженні насичений та різноманітний дослідницький матеріал, доволі повний обсяг знань щодо сутності та закономірностей еволюції полісного суспільства. При цьому видається суттєвим та необхідним для більш глибокого розуміння феномену поліса, як форми політичної організації античного суспільства, звернутися до поглядів античних філософів та істориків на цю проблему. Ці погляди, які втілені у філософських трактатах, відображають бачення сучасників політичних, соціальних та економічних процесів, що відбувалися в полісному суспільстві. Тому досвід аналізу, підсумки роздумів античних мислителів щодо сутності полісного суспільства, спонукав нас обрати їх предметом нашого дослідження.

Мета роботи. Створити узагальнене бачення сутності полісного суспільства в поглядах мислителів античного світу, як природної форми організації античного суспільства. Методологія дослідження побудована на використанні конкретно історичного, хронологічного, історико-порівняльного методу. Це робить можливим аналіз сутності процесу побудови полісного суспільства, закономірностей його трансформації з точки зору античних філософів та істориків.

Огляд літератури та джерельної бази Дослідники проблеми, яка визначила тему нашої статті, залишили значний перелік робіт, що присвячені різним аспектам феномена античного поліса та полісного суспільства. Серед них слід, в першу чергу, звернути увагу на праці відомого українського дослідника античного грецького полісу Ставнюка В. В. «Становлення античного полісу», «Фемістокл і Афіни», наукову спадщину радянських дослідників Сергєєва В. С., Утченка С. Л., Маяк І. Л., а також сучасного російського дослідника Строгоцького В. М. Неможна обійти увагою праці французьких дослідників соціології античного міста Roussel D. «Tribu et cite Etudes sur les groupes sociaux dans les cites grecques aux époques archaïque et Classique» та Bourriot F. «Recherches

sur la nature de Genos. Etude d'histoire sociale athenienne – periodes archaïque et Classique».

Проблема, яку поставлено в назву статті в першу чергу закликає звернути увагу на погляди античних мислителів, які були сучасниками періоду найвищого розквіту полісної системи та перших ознак її кризи в 5–4 ст. до Р.Х. У першу чергу, в поле зору дослідників потрапляє наукова спадщина, Сократа, яка отримала завершений вигляд у трактатах Платона та його учня й продовжувача – Аристотеля. Погляди Платона на проблему природи полісного суспільства відображено в його трактаті «Держава», який привертає нашу увагу спробою встановити закономірний зв'язок між чисельністю полісного колективу (точніше кількістю родин, як господарчих одиниць суспільства) та економічною й політичною рівновагою. Не менш цікавими постають погляди засновника Академії в частині розподілу політичних та громадянських обов'язків між політами – громадянами полісу.

Змістовною та різноманітною постає теоретична спадщина його учня – Аристотеля, який в трактатах: «Політика». «Афінська політія», присвячених проблемі полісного суспільства, виклав своє бачення аналізу форми полісного суспільства та причин його успішного розвитку або занепаду.

Не можна обійти увагою праці Ксенофонта, сучасника Платона та учня Сократа. Його праці «Грецька історія», «Лакедемонська політія» а також однойменний твір з працею Аристотеля, «Афінська політія», авторство над якою не є підтвердженням остаточно, містять глибокий аналіз переваг та слабких сторін демократичного устрою взагалі та афінської демократії зокрема. Доволі об'ємну інформацію щодо проблеми нашої статті залишив нам у спадщину історик Фулідід, син Олора, автор «Пелопоннеської війни», на сторінках якої міститься інформація про стан політичного життя Афін, ментальність афінського демосу, функціонування органів державної влади.

Як відомо на сьогодні, античний поліс, як форма державності, сформувався протягом архаїчної доби. Своєрідність античного поліса, як форми політичної організації суспільства, відсутність аналогій з такою формою держави в суспільствах стародавнього світу, за винятком Стародавнього Риму, та подальшої історії, обумовлює потребу приділити увагу аналізу сутності цього явища. Поліс, як своєрідний феномен, перебував у колі уваги дослідників, починаючи ледь не від його сучасників, на чиїх очах він виник та формувався.

Проблема полісу, як своєрідної та, в той же час, закономірної форми античного суспільства, давно знаходиться в центрі уваги дослідників

історії античного суспільства. Їй присвячували, та продовжують присвячувати ґрунтовні праці, як дослідники минулих століть, так і сучасні фахівці. Питання сутності античного полісу розглядалося дослідниками, та й продовжує розглядатися одночасно в кількох аспектах. Те, що поліс є неодмінною формою організації античного суспільства, визнають більшість дослідників античності. Вони виходять з очевидної близькості між собою полісної форми державності, притаманної, як давньогрецькому, так і давньоримському суспільству. Своєрідність такої політичної форми, як поліс, на їхню думку, значною мірою створює неповторність та самобутність всієї античної цивілізації. Проте, погоджуючись між собою у питанні своєрідності та самобутності полісу, як власне античної форми державності, дослідники античності виявляють розбіжність своїх позицій в більшості інших питань стосовно сутності полісної держави.

Демократія в Афінах являла собою найбільш цінний досвід політичного облаштування демократичного суспільства в історії людства. Процес становлення демократичного характеру афінського полісу вже знайшов своє відображення в глибоких дослідженнях фахівців: (Корзун М. С., Андреев В. Н., Кошеленко Г. А., Ставнюк В. В., Строгецький В. М. та ін.).

Проблему формування поліса, як інституту античного суспільства та афінського поліса зокрема, достатньо добре було розглянуто в попередні роки (див: Ставнюк, 2005; Строгецький, 1995). З цієї причини ми обійшли увагою це питання та зосередилися лише на проблемі, яка входить до предмета нашого дослідження, а саме процесі еволюції полісного організму афінської держави в позначених хронологічних межах.

За визначеннями дослідників проблеми походження та сутності полісного суспільства, поліс генетично пов'язаний із сусідською громадою. (Андреев Ю. В., Кошеленко Г. А.). Як колектив громадян, поліс виступав верховним володарем земельної власності та гарантом земельної власності своїх громадян. Такий «ойкосний принцип»¹ ми знаходимо не лише в Афінах, але також в інших грецьких полісах класичного періоду.

Так, значна група істориків античності розходяться між собою в питанні визнання ідентичності грецького полісу та латинської громадян-

ської общини (*civitas*). Якщо для значної кількості дослідників ці поняття майже тотожні, то для прибічників іншої точки зору ці поняття видаються принципово різними (Утченко, 1965: 72). Іншу, протилежну точку зору на цю проблему представляє D. Roussel (Roussel, 1976: 104), який вважає, що ці політичні форми не є можливими для порівняння. Деякі дослідники вважають полісне суспільство похідним від родової організації (Bourriot, 1976: 232) але він підкреслює, що проблему різниці між ними не варто штучно перебільшувати, оскільки обидва суспільні організми мали єдину соціальну природу, спиралися на спільну, античну форму власності. На його думку, саме цим пояснюється глибока внутрішня єдність між ними, яка була особливо помітною за пізньої античності. Ця позиція видається нам добре аргументованою, оскільки підтверджується, перш за все, суттєвою близькістю змісту суспільних процесів, притаманних обом політичним формам, змістом переважного напрямку їхнього. Визнаючи наявність деяких відмінностей між грецьким полісом та римською *civitas*, слід визнати, що спільні риси в них переважають.

До цієї точки зору приєднується Ставнюк В. В. Він зазначає, що суспільно-політична, громадянська боротьба, яка супроводжувала процес становлення поліса, створювала гостру, напружену ситуацію в громадянському колективі. Перемогти в цій ситуації, прокласти собі шлях до влади в полісі могли ті верстви, які точніше відчували актуальні питання політичного життя та могли запропонувати шляхи та способи їхнього розв'язання. Він зазначає, що, змагання аристократичних родів, в яке поступово втягувалася маса простого люду, стало, очевидно не лише проявом, але й підґрунтям суспільно-політичної боротьби, що супроводжувала процес становлення полісу. Ставнюк В. В. підкреслює, що раціональне осмислення наслідків кризи патріархального общинного устрою спонукало її головного винуватця, аристократію, зробити крок назустріч демосу, здійснити спробу досягнення компромісу, який було реалізовано у формі законодавчої реформи (Ставнюк, 2005: 97–98).

Протягом ХХ ст. у радянській та західній літературі набув поширення модернізаторський підхід до проблеми формування та сутності полісного громадянського колективу. В основу такого підходу було покладено абсолютизацію соціально-політичного аспекту. При цьому, спираючись на традиційне розуміння теорії класової боротьби, дослідники зводили внутрішні соціальні конфлікти полісної спільноти до боротьби між рабов-

¹ Ойкосний принцип – від грец. *Οίκος* «ойкос» – оселя, помешкання, основна ланка суспільства, яка вбирала до свого змісту: родину, її власність та оселю, в які мешкала сім'я. Ідея згуртування полісного суспільства навколо домашніх господарств – ойкосів.

ласниками та рабами. До рабів, у такому випадку зачислялася значна частина громадянського колективу. У питанні боротьби між аристократичними та демократичними партіями та угрупованнями дослідники намагалися чітко визначити в середині громадянського колективу ті класи та верстви, які становили соціальну опору тієї чи іншої партії (Ure, 1948: 141). Щоправда, така ситуація в дослідженні античності переважала до середини ХХ ст.

У другій половині та наприкінці століття з'явилися спроби подолати модернізаторський підхід у цій проблемі. Вони супроводжувалися тенденцією до примітивізації та архаїзації відносин всередині полісного суспільства протягом класичного періоду. В західній літературі поширилася ідея про неможливість пізнання законів політичної діяльності людей в суспільстві. Доволі популярною стає думка про те, що в античних полісах суспільні відносини взагалі неможливо аналізувати й тлумачити з точки зору соціально-економічних та політичних чинників. При цьому відкидалася сама наявність політичної боротьби між партіями та існування самих партій. Натомість на перший план висувалася провідна роль сімейно-релігійних зв'язків між родинами, гетерії (політичні клуби), політична дружба, всілякі мікро спільноти, товариства, стародавні традиції та звичаї. Тож, прагнучі оцінити сутність внутрішніх процесів у полісі, дослідники стали ідеалізувати соціально-психологічні чинники (Sealey, 1976: 154; Starr, 1983: 202; Finley, 1970: 71).

Особливу позицію відносно шляхів формування та сутності античного полісу посідає Строгоцький. В. М. Визнаючи економічною основою полісного колективу античну форму власності, він пропонує при аналізі процесу становлення та характеру античного полісу брати до уваги соціально-психологічний та соціально-політичний аспекти, кожний окремо. Перший аспект відкриває нам громадянський колектив, перш за все, як колектив землевласників. Власність на землю, поклоніння землеробським культам, відправлення ритуалів та виконання традицій землеробського змісту стало спільним підґрунтям для згуртування спільноти, яка з часом перетворилася на сусідську громаду, що стала основою полісного громадянського колективу. Звертаючись до соціально-політичного аспекту громадянського колективу та його еволюції, Строгоцький В. М. вважає основою політичних прав цього колективу монополію на державну владу, яку встановили землевласники, що об'єдналися в спільноту на основі античної форми землеволодіння (Строгоцький, 1995: 5–6).

Афінська демократія стала першим в історії людства досвідом демократичного ладу. Вона не могла скористатися якимось попереднім досвідом предків. Поліс являв собою один з типів громади, який увійшов у добу державності та класового суспільства, не змінюючи своєї общинної сутності. Через це кожен громадянин являв собою індивіда, який в ідеалі мав сполучати три іпостасі: землероба, воїна та учасника політичного життя поліса.

Виклад основного матеріалу. Пошуки ідеальної, чи хоча би, оптимальної форми держави мають витокami погляди філософів архаїчної та ранньокласичної доби. Не викликає сумніву, що ключовою постаттю класичної філософії Еллади є Сократ, син Софроніска (469–399 р. до Р.Х.). Сучасники філософа помилково причисляли його до школи софістів, проте він сам ставився до софістів неприязно. Всю сутність життєвого шляху цього філософа та його діяльності складало переконання в тому, що доброчесність полягає в знанні. Звідси висновок – доброчесність можна здобути шляхом науки. Звідси, доброчесності можна навчитися. Шлях до неї полягає в знанні та переконанні, а не в примушуванні та насильстві. Знання здобуваються працею, вважав Сократ. Тому всяка праця заслуговує на повагу. Сократ, у пам'яті його учня Ксенофонта, запам'ятався своєю гуманністю. Той називає його «φιλάνθρωπος καὶ δέμoticός», що перекладаємо як філантроп (той, хто любить людей) і народолюбєць.

Такими формулюваннями Сократом були винайдені норми суспільної свідомості після того, як їм загрожувала небезпека бути зруйнованими від індивідуальної критики та анархії думок, що розгнзудалися. Єдиним шляхом до доброчесності Сократ вважав знання, яке встановилося та було засвоєне, тобто вивчення раціонального тлумачення істини. Такі міркування філософа можна побачити в трактаті Ксенофонта «Спогади» (Ксенофонт, 1993: II,6,39).

Згідно із цією працею Ксенофонта, Сократ вважав ознакою гарних здібностей швидко засвоєння людиною предмета своєї цікавості, запам'ятовування навчального матеріалу, інтерес до всіх знань, що сприяють доброчесності, допомагають добре вести домашнє господарство, керувати державою і взагалі вміти користуватися людьми та їхніми діями. Той, хто отримав таку освіту, гадав Сократ, буде не лише сам щасливим, але може також інших людей та цілі держави зробити щасливими (Ксенофонт, 1993: IV.1.2).

За свідченням Ксенофонта, Сократ невтомно закликав своїх учнів до морального самовдоско-

налення. У ньому полягає шлях до становлення доброчесності. Ніхто не буде свідомо чинити зло. При цьому він не обмежувався лише настановленнями, а сам являв приклад високої моральності. Вище інших доброчесностей ставлячи поміркованість, Сократ сам являв приклад такої чесноти, як ніхто інший, на це він прагнув спрямувати учнів своїми бесідами (Ксенофонт, 1993: IV, 5.1).

Для того, щоби досягти єдиної доброчесності або пізнання шляхом науки чи постійної праці, треба також піклуватися про своє тіло та свою душу. Людина часто помиляється внаслідок хвороби, тому здоров'я тіла також необхідне для доброчесності. Здорове тіло, це таке, яке здатне переносити труди, долати потребу сну, приборкувати, наскільки можливо, потребу їжі та пиття. «Божество нічого не потребує, потребувати якомога менше, значить наблизитися до божества. А бути близьким до божества, значить бути близьким до довершеності». Тут варто зазначити, що Сократ був далеким від будь яких досліджень в напрямі природничих наук. Напевно, як вважає Белох Ю., він не розумів їхньої важливості. Тому Сократ поділяв поширену в народі думку, про гріховність пізнання того, що божество зробило непізнаваним (Белох, 2009: 54).

Тож, слід зазначити, що хоча Сократ не був прихильником демократичного устрою полісу, але, своїми поглядами щодо доброчесного способу життя, підкреслював необхідність морального виховання громадян. Його система поглядів щодо етичного виховання, яка стала основою для всієї грецької філософії класичного періоду, визначила гуманістичний характер античної цивілізації в цілому.

Етичні чинники обумовлюють всю освіту, вважав Сократ. Без моральності неможливо оволодіти знанням. Без моральності будь-які інтелектуальні знання є шкідливими. Як свідчить Ксенофонт, Сократ не поспішав озброювати своїх учнів мистецтвом дискусії, полеміки. Він вважав за необхідне домогтися від них засвоєння принципів моральності (Ксенофонт, 1993: IV.3.1).

Перебуваючи під враженням від споглядання наслідків охлократії, яка розгорнулася в Афінах на завершальному етапі Пелопоннеської війни, Сократ остаточно ствердився у своїх антидемократичних поглядах. Він заперечував рівність, навіть можливість рівності людей. Люди підрозділяються на таких, хто пізнав істину і таких, що не пізнали її. Демократія, на думку Сократа, є хибною формою політичного устрою. Між тим, вони, політи, шляхом ostracismu вирішують долю кращих громадян. Жити в Афінах і не бути прибіч-

ником демократії було дуже небезпечно, і Сократ врешті сплатив за це. Після скинення тиранії 30-х Сократа судили та прирекли на смерть. Але не все видається таким однозначним в історії його засудження та страти. Платон вважав, що афіняни просто помстилися Сократові за те, що його учнями свого часу були Критій та Алквіад, які завдали Афінам стільки шкоди. Сократа було засуджено на смерть перевагою в 61 голос (281 – за, 220 – проти смертного вироку).

Своє бачення сутності поліса, як форми державного та політичного устрою, розуміння його сутності, залишили також мислителі античності. Серед античних авторів, які зверталися до аналізу цього явища, його природи та особливостей, найвидатнішим, безумовно є Аристотель. Політичні погляди Аристотеля відбивали його позицію щодо суспільства взагалі, точніше – держави та форми державного устрою. У творі «Політика» найвидатніший вчений античності відтворив свій погляд на державу, як на вищу форму людського співжиття. Люди мають потребу в державному об'єднанні, вважав засновник Лікея, через притаманний їм соціальний інстинкт. «Державний устрій (πολιτεία) – це розпорядок в галузі організації державних посад взагалі, і в першу чергу верховної влади: верховна влада повсюди пов'язана з порядком державного управління (політєїα), а цей останній являє собою державний устрій. «Маю на увазі те, що в демократичних державах верховна влада – в руках народу; в олігархіях, навпаки, в руках небагатьох, тому й державний устрій в них ми називаємо по-різному» (Aristotle, 1957: IV.1-2). Щодо мети, з якою виникла держава, Аристотель вважає, що людина за своєю сутністю, вже сама по собі, є істота політична. Через це навіть ті люди, які аніскільки не потребували взаємодопомоги, несвідомо прагнуть до спільного проживання. До цього, вважає Аристотель, людей спонукає також усвідомлення загальної користі, оскільки на долю кожного випадає участь у прекрасному житті (ζέν καλώς). Це, переважним чином, і є метою, як для об'єднання в сукупність всіх людей, так для кожної людини окремо (Aristotle, 1957: IV.3). Держава потрібна людині, окрім іншого, для збереження фізичного життя та морального прогресу. Отже вона, держава, вказує Аристотель слідом за Платоном, має покликання, окрім охорони від зовнішньої небезпеки, виховувати в громадян доброчесність. Будь який державний устрій має відповідати характеру та потребам народу, для якого він призначається.

Держава, вказує учень Платона, виникає лише тоді, коли утворюється спілкування між сім'ями

та родами заради «благого життя» (ευ ζέν), з метою вивершеного та самодостатнього існування... Ось чому тим, хто вкладає більшу долю для такого роду спілкування, слід приймати в державному житті й більшу участь, ніж тим, хто, будучи рівним із ними... не можуть зрівнятися з ними в державній доброчесності, або тим, хто перевершуючи багатством, не спроможний перевершити їх в доброчесності» (Aristotle, 1957: V.13–15). Привертає увагу судження Аристотеля, за яким будь-яка форма правління: монархічна, олігархічна чи демократична може бути благочинною (правильною), якщо вона допомагає досягти спільного блага, а не лише вигоди правителів. «Таким чином, метою держави є блага життя і все згадане підпорядковується цій меті; сама ж держава являє собою спільність родів та селищ заради досягнення самодостатнього існування, яке, як ми стверджуємо, складається зі щасливого та прекрасного життя» (Aristotle, 1957: IV.14). «І коли, чи одна людина, чи кілька чи більшість, правлять, керуючись спільною користю, певна річ, такі різновиди державного устрою є правильними, а ті, де маються на меті вигоди певної однієї особи, чи небагатьох чи більшості, є відхиленнями.

Монархічне правління, яке має на меті загальне благо, ми зазвичай називаємо царською владою, владу небагатьох, але більше, ніж однієї особи – аристократією... а коли заради спільного блага править більшість, тоді ми вживаємо позначення, спільне для всіх видів державного устрою – політія» (Aristotle, 1957: V.2). Примітно, що демократію Стагірит сприймав, як відхилення від політії, тобто такою формою державного ладу, яка не спрямована на спільне благо. «Відхилення від згаданих устроїв такі: від царської влади – тиранія, від аристократії – олігархія, від політії – демократія. Тиранія – монархічна влада, яка має на меті вигоди для одного, олігархія дбає про вигоди заможних громадян; демократія – вигоди незаможних; про загальну користь жодна з них не дбає (Aristotle, 1957: V.4). У цьому відчувається його прихильність до аристократичної форми правління. «З трьох видів державного ладу, які ми визнаємо правильними, найкращим, звісно є той, за якого управління зосереджено в руках найкращих, – вважав вихованець Академії, – Це буде мати місце в тому разі, якщо хтось один із загальної маси, або цілий рід, або вся народна маса матимуть перевагу в доброчесності, коли до того ж, одні будуть в стані володарювати, інші – підкорятися заради найбільш бажаного існування» (Aristotle, 1957: XII.1–2). Дослідники вважають це наслідком аристократичного походження Арис-

тотеля, та впливу, що вчинив на нього наставник по Академії – Платон. Переконаність Аристотеля у перевагах аристократичної форми державного управління, без сумніву була також наслідками спостереження ним деяких негативних наслідків панування демосу в Афіньському полісі. «... у найкращій державі доброчесність мужа та доброчесність громадянина мають бути тотожними. Звідси ясно, що таким же чином та за допомогою тих же засобів, які сприяють розвитку окремої людини, можна було би зробити таким і державу, чи буде воно аристократичною чи монархічною. Майже таке ж саме виховання, ті ж самі навички сприяють вдосконаленню державного мужа або царя» (Aristotle, 1957: XII.3).

Поліс надавав громадянину також певні соціальні гарантії. До завершення архаїчної епохи афінський поліс підійшов, законодавчо закріпивши заборону продажу та само продажу чи закабалення вільно народженого політа, взагалі рабство внутрішнього, ендегенного походження зникає як явище (Aristotle, 1986: I. IV, 6). У громадській свідомості формується ставлення до рабства, як явища, що взагалі притаманне винятково варварам. Цей мотив закріплюється та розвивається Аристотелем в його «Політиці». Аристотель наголошує, що раб та вільна людина різняться за самою природою своєї особистості. «Природа бажає, щоби й фізична організація вільних людей відрізнялася від фізичної організації рабів: останні мають тіло могутнє, придатне для виконання необхідних фізичних зусиль; вільні ж люди тримаються випростано і не придатні для виконання подібного роду робіт, зате вони придатні для політичної діяльності у воєнний та мирний час. Хоча, часто трапляється й навпаки: одні мають лише тіла, притаманні вільним, а інші – лише душі» (Aristotle, 1986: II.14).

У працях його великого вчителя – Платона, зокрема в «Державі», з'являється поняття «поліс», як форма державного устрою. Таку державу Платон називає ідеальною державою. Звертає на себе увагу те, що Платон вважає державу замкненим, само забезпеченим утворенням (пригадаємо автаркію Аристотеля), яке не здатне спілкуватися з іншими державами через неприйняття розвитку людської цивілізації. Розвиток, вважає Платон, завдає шкоди, руйнування державі. Держава являє собою втілення ідеалу, а розвиток руйнує цей ідеал (Платон, 2021: 2). Держава, таким чином, являє собою втілення основних іпостасей громадянина, політа, Державне суспільство в Платона відображено у вигляді трьох станів, з яких має складатися суспільство громадян в ідеальній дер-

жаві – це перший стан, землероби та ремісники, що мають утримувати своєю працею всю споруду суспільства, другим станом Платон вбачав воїнів та чиновників, які піклуються державою відповідно в мирний час, та опікуються її захистом під час війни, третій стан мають утворювати «філософи» – люди науки, які в силу пізнання справжнього блага, облаштовують закони, виховують «помічників» та управляють усією державою (Платон, 2021: 5–7).

Молодший сучасник Пелопоннеської війни (431–404 рр. до Р.Х.), Платон (427–347 рр. до Р.Х.) у своїх політичних працях відобразив стан суспільства, який міг усвідомлювати, коли сам вже склався як зріла особистість, як громадянин і, найголовніше, як філософ. Його погляди акумулювали підсумок всього попереднього розвитку політичної, соціальної та філософської думки. Тому, значною мірою, філософська спадщина Платона вбирає до себе філософську та політичну спадщину Сократа, його вчителя та наставника.

Привертає увагу, що провідним настроєм, який відчувається у соціальних та політичних працях Платона – це настрій палкого патріота, охопленого відчаєм та пекучим болем, що викликаний спостереженням бідкування та страждання рідної держави. Спостереження занепаду та розкладання суспільства та держави, які розпочалися приблизно з часів його народження та дитинства, завдавали філософу нестерпних страждань та привели його до переконання, що державу врятовують корінні перетворення всього суспільного устрою. З великою мукою Платон долає песимізм, який охопив кожного афінянина, що дожив до катастрофічної для афінян поразки у війні. На його поглядах ми маємо можливість відтворити процеси деградації та розкладання суспільства, що розвинулися в тяжких умовах Пелопоннеської війни та її фіналу.

Політичний трактат Платона «Горгій» відображає переконання філософа в тому, що демократія остаточно вичерпала себе, як форма політичного устрою. Блискучий розквіт демократичного ладу в Афінах був нетривалим та оманливим. Саме вади такого політичного устрою, яким так пишалися його співгромадяни, став причиною воєнної поразки. Головною причиною падіння афінської демократії Платон вважав відсутність постійного та досвідченого уряду. За умови ладу, де важливі державні рішення залежать від ораторської майстерності та лестоців авантюрних демагогів, софістів, безвідповідальні політики керують державою не в напрямі суспільного блага, а лише заради власних інтересів. Тим самим вони ведуть державу до загибелі, як недосвідчений кормчий

веде корабель на рифи. Весь пафос «Горгія» спрямований проти панування політичних ораторів, в тому числі й Перикла. Ораторське мистецтво неспроможне протягом довгого часу керувати державою на його благо. Отже цілком неправильним є той лад, що віддає владу до рук цього мистецтва (Windelband, 1900: 193). Платон відзначав, що найгіршою рисою демократії, окрім всього іншого є те, що громадяни привчаються до справ, які їх аніскільки не стосуються. Політи привчаються втручатися в усе навколо себе, про все можуть мати власне судження. Це відволікає громадян від їхніх справжніх занять. Так складається становище, за якого маленькі люди базикають на площі, відвикаючи від свого призначення (τὰ ἑαυτοῦ πράττειν).

Спостерігаючи розвиток кризи поліса, не розуміючи справжніх рушійних важелів цієї кризи, Платон із роздратуванням згадує про поширення майнового розшарування між громадянами. Філософ підозрював, що причиною такого розшарування є розвиток ремісничого виробництва та торгівлі. Через це простий життєвий уклад старого часу витісняється розкішшю та жадобою наживи. З кожним днем стає все відчутнішим контраст між багатством, розкішністю та пихатістю з одного боку та гіркою, похмурою бідністю з іншого. Причиною цього Платон вважає знов таки державний лад та демократичний устрій, який сприяє зростанню цього контрасту.

Отже, як бачимо, в працях цього учня Сократа – Платона, політичний інтерес поєднується з інтересом соціальним. Платона лякали негативні прояви аттичної демократії, він постійно закликає до простого колишнього життя, до занять ремісництвом та землеробством, до патріархального державного устрою. Він абсолютно не помічав високих культурних цінностей, які несла афінська демократія для своїх громадян. Виходячи лише з грецького принципу державного устрою – полісу, він здатний був уявити громадське життя лише в межах міста – общини (πόλις). Тому в трактаті «Держава» він виходить з аналізу маленької держави, що базується на землеробському виробництві та складається з 5040 родин. Держава має бути «ані надто великою, ані надто малою» (Платон, 1999: IV, 3). У ній не утворюватимуться ані багатства, ані бідності. У трактаті «Критій» відчувається нездатність засновника «Академії» зрозуміти, що в грецькому суспільстві, в тому числі в афінському, вже відчувається тенденція до створення великих держав. Діяння Александра Македонського за 70 років після Пелопоннеської війни продемонструють це.

Важливим джерелом з проблеми, яку поставлено в центрі уваги в нашій статті, безумовно є

праця Фукідида «Історія Пелопоннеської війни». Фукідід, син Олора, був не лише сучасником війни, але також брав безпосередню участь у бойових діях в якості стратега. Зокрема він власноручно описує свою спробу у 424 р. до Р.Х. захистити Амфіполь перед спартанським стратегом Брасидом, яка закінчилася невдало (Thucydides, 2008: IV.106). За невдалі дії під Амфіполем Фукідід було усунуто з посади стратега та відправлено у вигнання, хоча провини його в цій поразці не було. Фукідід перебував у вигнанні до кінця війни та капітуляції Афін у 404 р. до Р.Х. У своїй праці він доводить описання подій до 411 р. до Р.Х. Напевно, під час війни Фукідід, син Олора збирав матеріали для майбутнього трактату. За походженням та політичними поглядами Фукідід належав до про-спартанських політичних кіл, перебував у родинних стосунках з Кімоном і, безперечно перебував під впливом його про-спартанських настроїв. Але, разом із тим, в тексті його праці відчувається симпатія у ставленні до Перикла. Це не заважає піддавати останнього гострій критиці, як політика та особу. Таке двозначне ставлення до політичної ситуації в державі, породжує непослідовність автора в оцінці подій.

Ще один учень Сократа, сучасник Платона, на ім'я Ксенофонт, залишив нащадкам своє бачення вдалої форми побудови полісної держави. Зразком такої держави він вважав спартанський поліс, або Лакедемон. Основою могутності держави він, на відміну від Аристотеля, вважав не добродетельність політів чи правителів, а закони, утворені у вигляді непорушної системи. При цьому досконалість політичної та суспільної структури поліса, на його думку, знаходить прояв у продуманій та ретельно побудованій системі спартанського виховання

(ἀγωγή), що триває протягом усього життя. Така система, та ретельне виконання її в складі агели, виховує з юнацьких років дисципліну, тобто вміння підкорятися наказам командирів та, на свою чергу, командувати підлеглими, бути безстрашними та готовими пожертвувати життям заради вітчизни. Щоправда, інші твори Ксенофонта, такі як «Агесілай», «Кіропедія», «Гієрон» приділяють увагу також моральним якостям і самого правителя держави. В цілому, Ксенофонт не приховує своїх симпатій до спартанського образу життя, який прямо суперечить системі суспільних цінностей афінського демократичного суспільства. Апофеозом його політичних поглядів став трактат «Лакедемонська політія» (Λακεδαιμονίων Πολιτεία). Щоправда, деякі дослідники виказують сумніви в достовірності останньої глави цього трактату, яка розкриває картину морального розкладання суспільства Спарти, як причин занепаду й самого державного ладу. Тож, наукова спільнота на даний час не має доказів достовірності цієї глави².

Висновки. Таким чином, узагальнюючи погляди античних мислителів на сутність античного полісу, бачимо, що за своєю сутністю, він, поліс, являв собою громадянську общину, яка набула політичної форми організації вільних землевласників.

У підсумку, варто зазначити, що погляди античних мислителів щодо шляхів побудови ідеальної моделі полісної державності відбивали не ту, чи іншу, дійсно існуючу державну систему, а скоріше узагальнену модель суспільного ідеалу, який сформувався в полісному суспільстві на час вищого розквіту полісної системи та появи перших ознак її занепаду. Слід мати на увазі, що в реальності такий ідеал так і не було втілено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aristotle. *Athenaion Politeia*. / M. Chambers ed. Leipzig: Bibliotheca Teubneriana, 1986. 84 с.
2. Aristotle. *Oxford Classical Texts: Aristotelis: Politica*. Oxford: Oxford University Press, 1957. 292 p.
3. Bourriot F. *Recherches sur la nature du "génos": étude d'histoire sociale athénienne, périodes archaïque et classique*. Lille-Paris: Les Belles Lettres, 1976. 746 p.
4. *City and Country in the Ancient World* / ed. Wallace-Hadrill A. London: Routledge. 2003. 328 p.
5. Finley M. *Early Greece. The Bronze and Archaic Ages*. New York: Norton, 1970. 182 p.
6. Grundy G. *Thucydides and the History of his Age*. (Vol.1). Oxford: J.Murray. 1948. 592 p.
7. Hansen M. *Polis. An introduction of the ancient greek city-state*. Oxford: Oxford university press, 2006. 246 p.
8. Roussel D. *Tribu et cite. Etudes sur les groupes sociaux dans les cites grecques aux époques archaïque et Classique*. Paris: Les Belles Lettres, 1976. 193 p.
9. Sealey R. *History of Greek City-States ca. 700–338 BC*. California: University of California Press, 1976. 552 p.
10. Starr G. *A History of the Ancient World*. New York-Oxford: Oxford University press, 1983. 808 p.
11. Thucydides. *History of the Peloponnesian War*. / trans. Αγγελος Σ., Αθήνα: Βλάχος, 2008. 338 p.
12. Ure P. *The Origin of Tyranny*. Cambridge: Cambridge University Press. 1921, 374 p.
13. Windelband W. *Platon*. Whitefish: Kessinger Publishing. 1900, 204 p.
14. Βάρναλης, Κ. Xenophon. *Memoirs*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος, 1939. 264 p.

² Xenophon. *Lacedaemonian State*. (A. Yanchevetsky, trans) Kyiv: Naykova kniga. 1980. С. 45-64.

15. Арістотель. Нікомахова етика/ Αριστοτέλους. Ηθικα Νικομαχεια / пер. Ставнюк В. Київ: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
16. Белох Ю. История Греции в двух томах. / пер. М.О. Гершензона. Москва: гос. публичная историческая библиотека России, 2009 – Т.1-2 915 с.
17. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. / пер. Соболевский С. Москва: Наука, 1993. 171 р.
18. Ксенофонт. Лакедемонское государство / пер. А. Янчевского. Киев: Naykova kniga, 1980. 64 р.
19. Платон. Держава. / пер. Дз. Коваль. Львів: Априорі, 2021. 355 с.
20. Платон. Діалоги. / пер. Дз. Коваль. Київ: Основи, 1999. 399 с.
21. Ставнюк В. Історія Давньої Греції. Чернівці: Місто, 2022. 552 с.
22. Ставнюк В. Становлення Афіньського полісу. Київ: Аквілон-Плюс, 2005. 216 с.
23. Ставнюк В. Фемістокл і Афіни. Київ: Прайм-М, 2004. 248 с.
24. Становление и развитие раннеклассовых обществ. / ред. Курбатова Г., Фролова Э., Фроянова И. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета. 1986; 335 с.
25. Строгеецкий В. Гражданский коллектив полиса. (проблемы становления и особенности развития в архаический и раннеклассический периоды) Санкт-Петербург: Изд-во СПб университета, 1995. 247 с.
26. Утченко С. Кризис и падение Римской Республики. Москва: издательство Московского университета, 1965. 281 р.

REFERENCES

1. Aristotle.(1986) *Athenaion Politeia*. (M. Chambers ed.). Leipzig: Bibliotheca Teubneriana. 84
2. Aristotle. (1957) *Oxford Classical Texts: Aristotelis: Politica*. Oxford: Oxford University Press. 292
3. Bourriot, F. (1976) *Recherches sur la nature du "génos": étude d'histoire sociale athénienne, périodes archaïque et classique*. [Research on the Nature of Genos. A Study of Athenian Social History – Archaic and Classical Periods, 1st-2nd Century BC.] Lille-Paris: Les Belles Lettres. 746 [in French].
4. Wallace-Hadrill, A. (Ed.). (2003). *City and Country in the Ancient World*. London: Routledge.
5. Finley, M. (1970) *Early Greece. The Bronze and Archaic Ages*. New York: Norton.
6. Grundy, G. (1948) *Thucydides and the History of his Age*. (Vol.1). Oxford: J.Murray.
7. Hansen, M. (2006). *Polis. An introduction of the ancient greek city-state*.Oxford: Oxford university press.
8. Roussel, D. (1976) *Tribu et cite. Etudes sur les groupes sociaux dans les cites grecques aux époques archaïque et Classique*. [Tribe and City. Studies on Social Groups in Greek Cities in the Archaic and Classical Periods]. Paris: Les Belles Lettres [in French].
9. Sealey, R. (1976) *History of Greek City-States ca. 700–338 BC*. California: University of California Press.
10. Starr, G. (1983) *A History of the Ancient World*. New York-Oxford: Oxford University press.
11. Thucydides. (2008) *History of the Peloponnesian War*. (Αγγελος Σ.,trans.) Αθήνα:Βλάχος [in Greek].
12. Ure, P. (1921) *The Origin of Tyranny*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Windelband, W. (1900) *Platon*. Whitefish: Kessinger Publishing.
14. Βάρναλης, K. (1939) *Xenophon. Memoirs*. Introduction, translation, comments. I–II. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος [in Greek].
15. Arystotel. (2002) *Nikomakhova Etyka [Nicomachean Ethics]*. Ηθικων Νικομαχειων. (V. Stavnyuk, trans.) Kyiv: Aquilon-Plus [in Ukrainian].
16. Belox, Y. (2009) *Ystoryia Hretsyy v dvukh tomakh [Greek history in 2 volumes.]* Moskow: hos. publychnaia ystorycheskaia. Byblyoteka ka Rossyy [in Russian].
17. Ksenofont. (1993) *Vospomynaniia o Sokrate [Memories of Sokratis]*. (Sobolevskij S. trans.) Moscow: Nayka. [in Russian]
18. Xenophon. (1980) *Lacedaemonos Hosydarstvo [Lacedaemonian State]*. (A. Yanchevetsky, trans) Kyiv: Naykova kniga. [in Russian]
19. Platon. (1999) *Dialohy. [Dialogues]*. (Koval Dz., trans.) Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
20. Platon. (2021) *Derzhava [Republic]*. (Koval Dz., trans.) Lviv: Apriory. [in Ukrainian].
21. Stavnyuk, V. (2004) *Femistokl i Afiny [Themistocles and Athens]*. Kyiv: Prime-M [in Ukrainian].
22. Stavnyuk, V. (2005) *Stanovlennia Afinskoho polisy [The formation of the Athenian polis]*. Kyiv: Aquilon-Plus [in Ukrainian].
23. Stavnyuk, V. (2022) *Istoriia Davnoi Hretsii [History of ancient Greece]*. Chernivci: Misto 2022. [in Ukrainian].
24. Kurbatov, G., E.Frolov, I.Froyanov. (Ed.) (1986) *Stanovlenye y razvytye ranneklassovykh obshchestv [Formation and development of early class societies]*. Leningrad: Izd-vo Leningradskogo universiteta. [in Russian]
25. Strogetsy, V. (1995) *Hrazhdanskyi kollektiv polisa. (problemy stanovleniya y osobennosti razvytiya v arkhaycheskyi y ranneklassycheskyi peryody) [Civil collective of the polis. (problems of formation and features of development in the archaic and early classical periods)]* Saint Petersburg: Izd-vo spb universiteta. [in Russian].
26. Utchenko, S. (1965) *Kryzys y padenye Rymskoi Respublyky [Crisis and Fall of the Roman Republic]*. Moscow: Izd-vo moscovskogo universiteta. [in Russian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 373.014.5(477)“2014/2022”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-6>**Парасковія ДВОРЯНИН,**

orcid.org/0000-0002-7858-3563

кандидат наук з соціальних комунікацій,
доцент кафедри радіомовлення і телебаченняЛьвівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) paraskadvoryanyan@gmail.com**Ореста КАРПЕНКО,**

orcid.org/0000-0003-1841-882X

докторка педагогічних наук, професорка,

професорка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) okarpenko@dspu.edu.ua

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА УКРАЇНИ У РОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: МЕДІЙНИЙ ДИСКУРС 2014–2022 РР.

Мета статті – проаналізувати макроструктурні компоненти дошкільноосвітньої проблематики як складової українського медійного дискурсу в роки сучасної російсько-української війни. Наукова новизна – уперше проаналізовано висвітлення українськими ЗМІ проблем дошкільної освіти у роки російсько-української війни. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, авторської об'єктивності, системності, а також загальнонаукових та спеціально-історичних методах. Встановлено, що на початковому етапі російсько-української війни з-поміж матеріалів про збройне протистояння на сході України в українських мас-медіа з'явилися повідомлення про захоплення сепаратистами та російськими бойовиками приміщень дитячих садків. У зв'язку зі збільшенням кількості внутрішньо-переміщених осіб постала проблема влаштування їхніх дітей до дитячих садків на підконтрольній українському урядові території, що також висвітлювалося у ЗМІ. З'ясовано, що українські журналісти висвітлювали, але не завжди аналізували плани органів державної влади, передусім МОН України, щодо реформування дошкільної освіти в Україні. Лише деякі публікації у ЗМІ мали характер рекомендацій щодо певних дій у напрямі розвитку дошкільної освіти, зокрема і з акцентом на іноземний досвід. Серед різноманітних аспектів дошкільної освіти до фокусу уваги мас-медіа часто потрапляли питання нестачі місць у дитячих садках, необхідності будівництва нових і реконструкції існуючих закладів дошкільної освіти, харчування дітей, черг до дошкільних установ, збирання коштів з батьків на потреби дитячих садків тощо. Однак такі публікації часто містили факти локального, а не всеукраїнського характеру. Тож помітною вадою медійного дискурсу щодо проблематики дошкільної освіти в Україні окресленого періоду була відсутність узагальнювальних аналітичних матеріалів. Крім того, недостатню увагу українські журналісти присвячували питанням реформування дошкільної освіти в Україні, її змісту, підготовки педагогічних кадрів тощо.

Ключові слова: дошкільна освіта, медійний дискурс, ЗМІ, російсько-українська війна.

Paraskoviya DVORIANYN,

orcid.org/0000-0002-7858-3563

PhD (Social Communications),

Associate Professor at the Department of Broadcast and Television

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) paraskadvoryanyan@gmail.com**Oresta KARPENKO,**

orcid.org/0000-0003-1841-882X

PhD hab. (Pedagogical Sciences), Professor,

Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) okarpenko@dspu.edu.ua

PRESCHOOL EDUCATION IN UKRAINE DURING THE YEARS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: MEDIA DISCOURSE 2014–2022

The purpose of the article is to analyze the macrostructural components of preschool educational issues as a component of Ukrainian media discourse during the years of the modern Russian-Ukrainian war. Scientific novelty: for the first

time, the coverage of preschool education problems by Ukrainian media during the years of the Russian-Ukrainian war is analyzed. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, authorial objectivity, systematicity, as well as general scientific and special historical methods. It was found that at the initial stage of the Russian-Ukrainian war, among the materials on the armed confrontation in eastern Ukraine, Ukrainian mass media reported on the seizure of kindergarten premises by separatists and Russian militants. Due to the increase in the number of internally displaced persons, the problem of placing their children in kindergartens in the territory controlled by the Ukrainian government arose, which was also covered in the media. It was found that Ukrainian journalists covered, but did not always analyze, the plans of state authorities, primarily the Ministry of Education and Science of Ukraine, to reform preschool education in Ukraine. Only some publications in the media were in the nature of recommendations for certain actions in the direction of the development of preschool education, in particular with an emphasis on foreign experience. Among the various aspects of preschool education, the focus of mass media attention often included the issues of the lack of places in kindergartens, the need to build new and reconstruct existing preschool education institutions, child nutrition, queues for preschool institutions, collecting funds from parents for the needs of kindergartens, etc. However, such publications often contained facts of a local, not all-Ukrainian nature. Therefore, a noticeable flaw in the media discourse on the issues of preschool education in Ukraine of the outlined period was the lack of generalizing analytical materials. In addition, Ukrainian journalists paid insufficient attention to the issues of reforming preschool education in Ukraine, its content, training of pedagogical personnel, etc.

Key words: preschool education, media discourse, mass media, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Дослідження українського медійного дискурсу у роки російської агресії проти України потребує детальної уваги до проблемно-тематичних контекстів, в яких працювали і які висвітлювали вітчизняні ЗМІ. Серед них одне з провідних місць займали питання культури та освіти. Однак, якщо висвітлення в мас-медіа проблем вищої та середньої освіти на сьогодні досліджено, то різні аспекти становища і розбудови дошкільної освіти у роки російсько-української війни не привертала увагу вчених на достатньому рівні. Відтак виникає необхідність більш детально проаналізувати повідомлення та рефлексії українських журналістів про дошкільну освіту в Україні у роки російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти функціонування дошкільної освіти в Україні в умовах війни аналізували Ольга Косенчук (Косенчук, 2022), Світлана Нерянова (Нерянова, 2023), Анжела Пасічніченко і Наталія Ковалевська (Пасічніченко, Ковалевська, 2025) та ін. Український медійний дискурс в умовах воєнного часу став об'єктом наукових зацікавлень Ольги Білик та Валерія Ганзіна (Білик, Ганзіна, 2023). Характер, періодизацію, інформаційний та ідеологічний дискурс російсько-української війни висвітлено у працях Миколи Галіва, Василя Ільницького, Орести Карпенко, Ольги Куцької (Галів, Ільницький, 2023; Ільницький, Куцька, 2023; Галів, Свйонтик, 2023; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Галів, Карпенко, 2024; Галів, Гранд, Бойчин, 2024) тощо.

Мета статті – проаналізувати макроструктурні компоненти дошкільноосвітньої проблематики як складової українського медійного дискурсу в роки сучасної російсько-української війни. Хронологічні рамки дослідження (2014–2022) зумовлені:

а) завершенням Революції Гідності та приходом до влади просвіропейських урядів в Україні, б) початком повномасштабної війни Росії проти України, яка змусила державу і суспільство переглянути традиційні підходи до освітньої політики.

Виклад основного матеріалу. Питання розвитку дошкільної освіти у 2014–2022 рр. привертало дещо меншу увагу ЗМІ, ніж проблеми середньої чи вищої освіти. Однак деякі аспекти діяльності закладів дошкільної освіти все ж перебували у фокусі уваги мас-медіа. На початковому етапі російсько-української війни з-поміж матеріалів про збройне протистояння на сході України з'явилося повідомлення про те, що сепаратисти у захопленому Слов'янську зайняли приміщення одного з дитячих садків і облаштували там «пункт відпочинку». Журналіст Роман Бурко повідомив про дозвіл самопроголошеного мера Слов'янська В'ячеслава Пономарьова зайняти приміщення усіх дитячих садків. У кожному з них перебувало по 5–6 озброєних бойовиків (Бурко, 2014).

У зв'язку зі збільшенням кількості внутрішньо-переміщених осіб постала проблема влаштування їхніх дітей до дитячих садків на підконтрольній українському уряду території. Керівниця Департаменту освіти і науки, молоді і спорту Київської міської державної адміністрації Олена Фіданян у коментарі для інформаційного ресурсу «Лівий берег» в липні 2014 р. повідомила, що від початку «нелегких подій» у дитячі садки Києва додатково було влаштовано 370 малюків, які з батьками були із Криму і східних областей України. При цьому заперечила думку про те, що вимушені переселенці начебто забирають місця у дитсадках у мешканців столиці. З словами чиновниці, у Києві дещо менші труднощі з можливостями влаштувати у дитячі садки, бо на 100 місць претендує

122 особи, а у Львові – 176, Одесі – 160 (Дітей переселенців, 2014).

Плани органів державної влади, передусім МОН України, та громадськості щодо реформування дошкільної освіти в Україні висвітлювалися, але не завжди аналізувалися українськими журналістами. Навіть під час інтерв'ю з високопосадовцями журналісти приділяли незначну увагу питанням дошкільної освіти. Для прикладу, Галина Титиш у серпні 2016 р., спілкуючись з міністерською освіти і науки України Лілією Гриневич, ставила питання лише щодо альтернативних дитячих садків, заснованих батьками дітей. На це чиновниця повідомила, що МОН спільно з МОЗ розробили нові санітарні правила для закладів дошкільної освіти, що дає можливість відкривати невеликі дошкільні установи навіть у житлових приміщеннях. Для прикладу, скасували вимогу щодо обов'язковості кухні в дитячому садочку, надавши його організаторам чи власникам можливість скористатися кейтерингом. При цьому Л. Гриневич зіслалася на європейський досвід (Титиш, 2016а). Деякі публікації у ЗМІ мали характер рекомендацій щодо певних дій у напрямі розвитку дошкільної освіти. Для прикладу, науковиця Ілона Сологуб на сайті «Лівого берега» у 2015 р. навела результати досліджень, згідно з якими виявилось, що замість виплати батькам допомоги по догляду за дітьми краще акумулювати ці кошти і вкласти їх у поліпшення системи дошкільної освіти. Тобто від соціальної підтримки слід перейти до інвестицій в освіту, з метою розвитку людського капіталу (Сологуб, 2015).

У 2017 р. актуалізувалося питання ухвалення Закону України «Про освіту». Відтак в українських ЗМІ з'явилися коментарі експертів щодо тих положень законопроекту, які стосувалися дошкільної освіти. Зокрема, член Національної команди експертів з реформування вищої освіти Володимир Бахрушин наголосив на тому, що громадяни України матимуть право здобувати освіту рідною мовою, зокрема в дошкільних установах (Бахрушин, 2015). Міністерка освіти і науки України Л. Гриневич, обговорюючи з журналісткою Катериною Тищенко питання мови в освіті, також наголосила на потребі надати можливість вивчати українську мову дітям ще з дошкільня. При цьому повідомила про плани МОН домогтися в уряді з 2019 р. спеціальної субвенції для місцевих бюджетів, яка б спрямовувалася на підтримку вивчення української мови в дошкільних установах, заснованих національними меншинами (Тищенко, 2017а).

Більш детально про впроваджувані Законом України «Про освіту» зміни для системи дошкільної освіти розповіла К. Тищенко в окремій статті на сайті «Українська правда». Передусім вона вказала на необов'язковість дошкільної освіти як такої, але обов'язковість охоплення дітей 5-річного віку програмами освіти відповідно до стандарту дошкільної освіти, які націлені на підготовку дитини до початкової школи. При цьому програму можна пройти і в домашніх умовах. Загалом же, відзначила К. Тищенко, дошкільну освіту можна буде здобувати в дошкільних установах різного типу власності, в сім'ях, за допомогою педагогічних працівників, які мають відповідну освіту і кваліфікацію та проводять незалежну професійну діяльність, або ж за допомогою фізичних осіб підприємців, які проводять освітню діяльність. Журналістка відзначила й те, що Законом вводиться базовий компонент дошкільної освіти, тобто державний стандарт, який містить певні вимоги щодо розвитку і виховання дітей дошкільного віку (Тищенко, 2017б).

Плани реформування дошкільної освіти оприлюднила для ЗМІ й міністерка освіти і науки України Ганна Новосад на початку листопада 2019 р. Вона задекларувала наміри скоротити черги до дитячих садочків, провести дослідження якості дошкільної освіти, сформувати перелік особистих якостей та умінь дитини, якими вона має володіти після закінчення закладу дошкільної освіти. На 2020 р. чиновниця оголосила завдання спільно з місцевими органами влади побудувати або ж відновити діяльність 100 дошкільних установ, а також поставила більш високу мету: через п'ять років забезпечити усім дітям дошкільного віку доступ до освіти. І лише на останок згадала про роботу міністерства у напрямі підвищення заробітної плати працівникам дошкільних закладів (Хорошак, 2019).

Інколи у ЗМІ публікували статті щодо *іноземного досвіду реформування дошкільної освіти*. Так, Г. Титиш (червень 2016 р.), ведучи мову про досвід реформ середньої освіти Естонії, згадала й про дошкільну систему. Вона наголосила на тому, що дошкільна освіта повністю перебуває під управлінням і контролем громад, які зобов'язані забезпечити дітям віком від 1,5 до 7 років місце в дитячому садку. У випадку відсутності необхідної кількості місць у комунальних дитячих садках, муніципалітети повинні виділяти кошти батькам, які змушені були віддати дитину до приватного закладу дошкільної освіти або ж до комунального дошкільного закладу в іншій громаді. Журналістка поінформувала про рівень оплати батьків

за садок, який складає 20% від мінімальної заробітної плати в країні (87 євро). Крім того, батьки оплачують кошти за харчування. Деякі громади скасували плату для батьків, або ж запровадили систему знижок за умови, що садок відвідують двою або більше дітей з сім'ї (Титиш, 2016b).

Соціолог Вікторія Бриндза у лютому 2017 р. на сайті «Української правди» описала деякі аспекти австралійської системи дошкільного виховання. Зокрема, повідомила, що вартість одного дня перебування дитини в приватному садочку коштує приблизно 90 австралійських доларів, при цьому у цю вартість не входить харчування. Якщо садочки не мають ліцензії на приготування їжі, то батьки змушені давати дитині їжу з собою. Авторка підкреслила одну відмінність між українськими і австралійськими закладами дошкільної освіти: прозорість. Якщо в Україні адміністрація і вихователі зазвичай насторожено ставляться до факту присутності батьків у садку, то в Австралії батькам дозволяють перебувати у приміщенні, де навчаються і граються діти, й це не викликає дискомфорту у педагогічних працівників (Бриндза, 2017). Крім того, В. Бриндза наголосила на відсутності високих зарплат у працівників дитячих садочків Австралії, значній увазі до розвитку громадянських компетентностей дітей, відповідальність громадян за освіту дітей тощо.

Недостатню увагу українські ЗМІ приділяли питанням *змісту дошкільної освіти*. Лише Г. Титиш у січні 2017 р. опублікувала міркування виконавчого директора організації «Вчителі за демократію і партнерство» Ігора Сушенка, який акцентував на потребі розвивати критичне мислення у дітей, починаючи з дошкільного віку. Він навів декілька прикладів побудови бесіди з дітьми-дошкільниками, які спонукають їх до критичного мислення, а також наголосив на потребі навчити вихователів у садочках цієї методики (Титиш, 2017). У вересні 2019 р. нова міністерка освіти і науки України Г. Новосад в одному з інтерв'ю згадала про потребу змінити зміст освіти в закладах дошкільної освіти, дбати про розвиток емоційного інтелекту дітей, однак покаржилася на відсутність прямого впливу МОН України на мережу дошкільних установ. Серед оголошених нею новацій була розробка Концепції дошкільної освіти та робота з педагогічним персоналом, які після закінчення закладів вищої педагогічної освіти не завжди мають потрібні для роботи з сучасними дітьми компетентності (Ми хочемо змінити, 2019). У 1921 р. прес-служба МОН України оголосила про методику ECERS-3 щодо оцінювання дошкільного освітнього середовища, яка передба-

чала дослідження різних аспектів життя дошкільної установи: організацію і умеблювання кімнат, взаємодію дітей між собою і вихователем, а також з батьками (Якісна дошкільна освіта, 2021).

Ключовими проблемами функціонування закладів дошкільної освіти, які цікавили українських журналістів в досліджуваній період, були *черги для здобуття освіти у дитсадках, незадовільне харчування (й випадки отруєння дітей), побори грошей з батьків*.

Мабуть, найбільш пекучою проблемою, котра часто обговорювалася у ЗМІ, була нестача дитячих садків. Чимало приміщень дитячих садків використовувалося не за призначенням. Лише у Києві на березень 2015 р., за даними ЗМІ, налічувалося 90 таких закладів. При цьому на відновлення роботи одного дитячого садка слід було витратити 10-12 млн. грн. (Близько 90 дитсадків, 2015). Громадський діяч Олександр Федоренко у дописах на сайті «Лівий берег» у листопаді 2016 р. і червні 2018 р. зазначив, що на теренах Києва не діють 57 садків комунальної форми власності і 34 садки державної та приватної форми власності. Тож у столиці нараховується близько 100 приміщень дошкільних закладів, які використовуються не за призначенням. Переважно у них розміщені різноманітні комунальні чи державні установи, організації, департаменти тощо. О. Федоренко обвинуватив міську владу у брехні, зокрема відкриття в Солом'янському районі дитячого садка, але не комунального, як було обіцяно мешканцям новобудов, а приватного (Федоренко, 2018а).

Матеріали ЗМІ про спроби влади розв'язати проблему черг до дитячих садків були доволі частими. Зокрема, у серпні 2016 р. «Лівий берег» повідомляв про створення в Україні 10 тис. додаткових місць у закладах дошкільної освіти. Однак охопленість дітей віком 3–5 років дошкільною освітою на той час складала 74%. Найкраща ситуація була в Хмельницькій, Черкаській і Сумській областях, де показник сягав 93%, найгірша – в Івано-Франківській (59%) і Одеській (69%) областях. Усього в Україні 2016 р. було збудовано п'ять нових закладів дошкільної освіти (В Україні створено, 2016). У березні 2017 р. ЗМІ наводили слова міністерки Л. Гриневич, яка запевняла, що упродовж наступних трьох років вдасться розв'язати проблему черг у закладах дошкільної освіти. Чиновниця зауважила, що у 2016 р. було створено 26,5 тис. місць для дітей у дошкільних установах, проте у чергах на початку 2017 р. ще перебувало 78,5 тис. дітей. Наразі керівництво дошкільних установ завдяки змінам до нормативних документів отримали можливість збільшувати кількість

місць у садку за рахунок використання інших приміщень. Л. Гриневич поінформувала, що ведеться підготовка закону, який дасть змогу створювати «корпоративні садки», які діятимуть на засадах державно-приватного партнерства (Черги у садки, 2017). За даними ЗМІ, на травень 2017 р. лише 55% українських дітей дошкільного віку були забезпечені дитячими садочками (55% українських дітей, 2017).

Проблема черг була доволі резонансною для суспільства темою. Напередодні нового навчального року (у серпні 2017 р.) прем'єр-міністр Володимир Гройсман наголосив про зникнення цього явища через три роки. Він визнав наявність черг у понад 65 тис. дітей, з них найбільші в Одеській (9200 осіб) та Київській (8600 осіб) областях. Очільник уряду висловив думку, що створення кожного року 26 тис. місць для маленьких українців у закладах дошкільної освіти не буде проблемою. Проте за перше півріччя 2017 р. встигли створити майже 9,9 тис. нових місць (найбільше у Львівській області – 2122). Тож на кожні 100 місць в дошкільних установах претендувало 113 дітей (Гройсман пообіцяв, 2017). Міністерка освіти Л. Гриневич у грудні 2017 р. знову порушила тему черг, повідомивши ЗМІ про плани уряду створити понад 96 тис. місць у дитячих садках до 2019 р. (Гриневич обіцяє, 2017).

Детальну інформацію для ЗМІ про питання черг у січні 2018 р. подав віце-прем'єр-міністр України Геннадій Зубко. За його словами, у чергах на той час перебувало 52 тис. дітей, але це суттєво нижче за показник 2015 р., коли черга нараховувала 95 тис. осіб. Він також припустив зникнення черг за три роки, що більше пов'язано з падінням народжуваності, аніж появою нових місць у садках (Віце-прем'єр звіту, 2018). У вересні 2018 р. Л. Гриневич повідомила журналістам, що черги до закладів дошкільної освіти скоротилися на 50% порівняно: у 2016 р. – 91 тис., 2018 р. – 46 тис. Вона запевнила, що уряд домогся забезпечення 26 тис. нових місць для дошкільнят щороку (Гриневич похвалилася, 2018).

Київські журналісти чимало писали про проблему нестачі місць в садках Києва. Низку доволі різних статей опублікувала журналістка Леся Падалка у 2015 р., наголосивши на переповненості діючих садків Києва, де на кожні 100 місць припадає 120 дітей. Її публікації містять історичні ретроспективи щодо стану забезпечення дітей дошкільною освітою у столиці від 1990-х рр. з урахуванням коливань народжуваності. Відтак авторка описала зусилля міської влади збудувати нові і реконструювати старі заклади дошкіль-

ної освіти, зокрема й за кошти, виділені урядом Німеччини. Авторка різко розкритикувала забудовників, які уникають необхідності зводити дитячі садки у нових житлових районах Києва. Крім того, вказала на діяльність значної кількості приватних дитячих садків, які не мають ліцензії (Падалка, 2015b). Л. Падалка також розкритикувала систему електронної черги, до якої можуть втручатися представники адміністрації закладів дошкільної освіти, «тасуючи пільговиків на власний розсуд» (Падалка, 2015a).

Журналістка Діана Буцко у березні 2018 р. розповіла історію родини Світлани Сторощук, яка з 2010 р. мешкає у Голосіївському районі м. Києва, де її діти не могли потрапити до закладу дошкільної освіти через великі черги. Авторка розкрила проблему відсутності соціальних інфраструктурних об'єктів у новозбудованих житлових комплексах, оскільки приватні забудовники не зобов'язані це робити, а міська влада недоотримує від них кошти, за які мала б зводити дитячі садки. При цьому будівництво навчальних закладів є доволі затратним. Наприклад, на зведення садочка № 370 у Дарницькому районі було витрачено майже 64 млн. грн. Ще одна проблема полягає у тому, що земля, на якій передбачено зведення дитячих садочків, часто перебуває у власності державних органів (Національного банку України, Міністерства оборони України та ін.), а не громади Києва. Загалом же журналістка відзначила більш інтенсивне, ніж раніше, будівництво шкіл і дитячих садків, але підкреслила невирішеність питання нерівномірного розподілу пайових внесків (коштів, які виділяються забудовниками на побудову міськими властями необхідної інфраструктури), переповненість садків дітьми з-поза меж Києва, боротьбу батьків за права своїх дітей (Буцко, 2018).

У січні 2019 р. Д. Буцко стверджувала, що у Дарницькому районі міста не вистачає 34 дитячих садків. Опитавши декілька родин, вона виявила, що існують проблеми з формуванням електронної черги. По-суті, щоб отримати місце в садку, треба записати дитину до черги майже одразу після народження. Бо якщо це зробити на декілька місяців пізніше, то можна залишитися без дошкільної освіти. Д. Буцко навела приклад садочка № 550, де виховувалося 414 дітей, попри те, що заклад був розрахований на 260 дошкільнят. Людям доводиться віддавати дітей до приватних садочків, а це додатковий тягар на родинні бюджети. Звісно, влада робить певні кроки, бо в місті було збудовано 22 нові садки, черга скоротилася на 12 тисяч осіб. Проте й надалі не вистачало 8102 місць у садочках (Буцко, 2019).

Журналістка Вікторія Гуєрра у січні 2019 р. опублікувала статтю про нові правила прийому до садочків у Києві, згідно з якими перевага в електронній черзі надавалася дітям, які були зареєстровані у Києві. Крім того, описала запровадження міськими властями принципу розподілу фінансування закладів дошкільної освіти за формулою «гроші ходять за дитиною». Базовий тариф складатиме 2,5 тис. грн. на місяць за дитину в дошкільному закладі. Ці кошти виділятимуться з міського бюджету для комунальних і приватних садків, які надаватимуть відповідні послуги. Це, на думку ініціаторів реформи, стимулюватиме адміністрацію дошкільних закладів про поліпшення умов перебування дітей, надання якісних освітніх послуг, створення (за можливості) додаткових місць, щоб привабити батьків дітей. Кошти у приватні садки підуть за умови підписання тресторонньої угоди між батьками, садком і районним управлінням освіти. Звісно, приватні заклади повинні тепер подавати свої дані до електронної системи, де формується електронна черга. Такими методами, на думку В. Гуєрри, міська влада Києва намагається частково зменшити напругу, пов'язану з нестачею місць у садках. Проте, нерозв'язаним залишалося питання про оплату місць за дітей, які не мають київської прописки (Гуєрра, 2019а). У липні 2019 р. В. Гуєрра писала про вкрай незадовільні ситуації з дитсадках в тих районах, де з'явилося багато новобудов, але без належної соціальної інфраструктури, зокрема дитячих садочків (Гуєрра, 2019б).

Збирання коштів із батьків на потреби закладів освіти також обговорювалося в ЗМІ. У вересні 2017 р. начальник управління освіти Львівської міської ради Зоряна Довганик своїм наказом заборонила адміністраціям і педагогічним працівникам дошкільних установ і шкіл, а також батьківським комітетам збирати готівкові гроші з батьків для розв'язання фінансово-господарських питань, здійснення ремонтів проведення ювілейних свят тощо. Повідомивши про це, «Українська правда», однак, навела думку голови Батьківської Ради Львівської області Оксани Пономаревої, яка зауважила, що наказ не заборонить батькам допомагати навчальним закладам. При цьому зауважила, що кошти слід переказувати на спеціальні рахунки закладів освіти, що дасть змогу перевести благодійність у законні рамки, уникнути «поборів і ненависті» (Не буде поборів, 2017). Проте «традиція» збирати кошти з батьків дітей у дитсадках продовжувала ставати об'єктом зацікавлення преси. Видання «Трибуна» у лютому 2019 р. поширило скарги батьків із соцмереж на щомі-

сячні побори у дитячих садках в м. Мукачево. Гроші збирали регулярно на миючі засоби, швабри, подарунки вихователькам тощо. Інформація журналістів привернула увагу правоохоронних органів і в результаті була відкрита кримінальна справа (В Мукачеві, 2019). У березні 2021 р. Ігор Лесько обвинуватив адміністрацію і педагогічних працівників дитячого садка № 42 «Перлинка» м. Чернівці у булінгу його п'ятирічної доньки за не здані ним гроші з нагоди до 8 березня. За словами чоловіка, усім дітям в групі за зібрані кошти придбали скромні подарунки-іграшки, натомість його дитині – ні. Причому, це було зроблено демонстративно і сфотографовано. І. Лесько обурило те, що батьківські комітети продовжують збирати значні суми, але не надають батькам жодних звітів і чеків про витрачені гроші (У Чернівцях, 2021).

Деяке зацікавлення ЗМІ викликало *будівництво нових дитячих садків*. У 2018 р. інформаційний ресурс «Лівий берег» повідомив про будівництво двох дошкільних закладів у селах Обухівка і Підгороднє на Дніпропетровщині. При цьому дитячий садок в Обухівці зводять у шведському архітектурному стилі. Для новозбудованих садків передбачені власні альтернативні котельні, сонячні батареї, підлоги з підігрівом, тераси. Повідомлялося, що за минулі три роки в області було побудовано 48 нових дитсадків (Юрій Голик, 2018). Стандарт, за яким збудовано дитячий садок у Підгородному на Дніпропетровщині (будівля у формі бджолиних стільників) урядовці в 2021 р. вирішили зробити єдиним для зведення дитячих садків в Україні у рамках програми «Велике будівництво». За таким проектом були зведені садки в Ілларіоновому і Кам'янському на Дніпропетровщині, про що повідомили ЗМІ (Проект дитячого садочка, 2021). Натомість згаданий садок в Обухівці, згідно повідомлень ЗМІ, був відзначений редакцією провідного світового видання для архітекторів «ArchDaily» як один з найкращих архітектурних проектів (Провідне світове видання, 2021).

Інформація ЗМІ про харчування дітей у дошкільних закладах здебільшого мала характер повідомлень про випадки отруєння або зловживань. За матеріалами ЗМІ, випадок харчового отруєння стався у квітні 2019 р. у дитячому садку-яслах смт. Слобожанське на Харківщині. Через харчову токсикоінфекцію постраждали 10 вихованців, а садок закрили на тижневий карантин (Під Харковом, 2019). Того ж місяця у Львові в стані середньої тяжкості було госпіталізовано п'ятьох вихованців закладу дошкільної освіти № 168 через гостру кишкову інфекцію (П'ятьох дітей, 2019). У липні 2021 р. у мерії Харкова були про-

ведені обшуки з огляду на розслідування у справі про завищення цін на продукти для дошкільних закладів, що завдало збитків на 5 млн. грн. (У мерії Харкова, 2021).

Отже, на початковому етапі російсько-української війни з-поміж матеріалів про збройне протистояння на сході України в українських мас-медіа з'являлися повідомлення про захоплення сепаратистами та російськими бойовиками приміщень дитячих садків. У зв'язку зі збільшенням кількості внутрішньо-переміщених осіб постала проблема влаштування їхніх дітей до дитячих садків на підконтрольній українському уряду території, що також висвітлювалося у ЗМІ. З'ясовано, що українські журналісти висвітлювали, але не завжди аналізували плани органів державної влади, передусім МОН України, та громадськості щодо реформування дошкільної освіти в Україні. Лише деякі публікації у ЗМІ (І. Сологуб, К. Тищенко, Т. Хорошак) мали характер реко-

ментацій щодо певних дій у напрямі розвитку дошкільної освіти, зокрема і з акцентом на іноземний досвід (Г. Титиш, В. Бриндза). Серед різноманітних аспектів дошкільної освіти до фокусу уваги мас-медіа часто потрапляли питання нестачі місць у дитячих садках, необхідності будівництва нових і реконструкції існуючих закладів дошкільної освіти, харчування дітей, черг до дошкільних установ, збирання коштів з батьків на потреби дитячих садків тощо. Однак такі публікації часто містили факти локального (особливо щодо стану забезпечення дітей дошкільною освітою у м. Київ), а не всеукраїнського характеру. Тож помітною вадою медійного дискурсу проблематики дошкільної освіти в Україні в окреслений період була відсутність синтезу, узагальнювальних аналітичних матеріалів. Крім того, недостатню увагу українські журналісти присвячували питанням реформування дошкільної освіти в Україні, її змісту, підготовки педагогічних кадрів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 55% українських дітей дошкільного віку забезпечені дитячими садочками. *Лівий берег*. 2017. URL: https://lb.ua/blog/numeral/366776_55_ukrainskih_ditey_doshkilnogo.html
2. Бахрушин, В. Новий закон про освіту: що він нам дає? *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/07/5/225125/>
3. Білик О., Ганзін В. Медіадискурс та його вплив на зображення російсько-української війни: критичний аналіз дискурсивних стратегій і маніпулятивних технік. *Folium*, 2023. С. 33–39. DOI: <https://doi.org/10.32782/folium/2023.3.4>
4. Близько 90 дитсадків Києва використовують не за призначенням, – КМДА. *Лівий берег*. 2015. URL: https://lb.ua/society/2015/03/11/298227_okolo_90_detsadov_kieva_ispolzuyut.html
5. Бриндза В. Малі незворотні кроки до кращої освіти. Досвід Австралії для України. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/28/222856/>
6. Бурко Р. Сепаратисти облаштували «пункт відпочинку» в одному з дитячих садків Слов'янська. *Лівий берег*. 2014. URL: https://lb.ua/society/2014/04/24/264319_separatisti_obustroili_punkt.html
7. Буцко Д. Без урахування дітей. *Лівий берег*. 2018. URL: https://lb.ua/society/2018/03/21/393063_bez_urahuvannya_ditey.html
8. Буцко Д. Як Київ цього року вирішуватиме проблему із садочками та зі школами. *Лівий берег*. 2019. URL: https://lb.ua/society/2019/01/30/418393_yak_kiiv_tsogo_roku_virishuvatime.html
9. В Мукачеві виник скандал навколо незаконних поборів у дитсадках (відео). *Трибуна*. 2019. URL: <https://trubyna.org.ua/novyny/v-mukachevi-vynyk-skandal-navkolo-nezakonnnykh-poboriv-u-dytsadkakh-video/>
10. В Україні створено 10 тис. додаткових місць у дитсадках. *Лівий берег*. 2016. URL: https://lb.ua/society/2016/08/19/343160_ukraine_sozdano_10_tis.html
11. Віце-прем'єр звітує про менші черги в дитсадки під час падіння народжуваності. *Українська правда*. 2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228613/>
12. Галів М., Гранд М., Бойчин Р. Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий-березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2024. Вип. 72 (1). С. 52–60.
13. Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023) вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 2023. Вип. 13/55. С. 47–73.
14. Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблема геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*, 2024. Вип. 12. С. 75–96. DOI: 10.33402/nd.2024-12-75-96
15. Галів М., Карпенко О. Викрадення українських дітей російськими окупантами (2022–2024): за матеріалами вітчизняних мас-медіа. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 2024. Спецвипуск. С. 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5
16. Галів М., Свйонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*, 2023. № 3 (211). С. 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194
17. Гриневич обіцяє понад 96 тисяч додаткових місць у дитсадках. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/6/227819/>

18. Гриневич похвалилася, що черги у дитсадки скоротилися майже на 50%. *Українська правда*. 2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/7/233042/>
19. Гройсман пообіцяв ліквідувати черги у дитсадки до 2020 року. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/08/15/225897/>
20. Гуєрра В. Дитячі садочки – киянам. Про нові правила прийому до садочків і гроші, які ходять за дитиною. *Лівий берег*. 2019а. URL: https://lb.ua/society/2019/01/16/417272_dityachi_sadochki-kiyanam_pro_novi.html
21. Гуєрра В. Як за ковбасою. Скільки треба стояти в черзі, щоб потрапити до садочка в Києві. *Лівий берег*. 2019б. URL: https://lb.ua/society/2019/07/16/432194_yak_kovbasoyu_skilki_treba_stoyati.html
22. Дітей переселенців розміщують у київських дитсадках і школах позачергово. *Лівий берег*. 2014. URL: https://lb.ua/society/2014/07/25/274152_detey_pereselentsev_prinimayut.html
23. Ільницький В., Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 2023. Вип. 13/55. С. 162–177.
24. Косенчук О. Дошкільна освіта в Україні: нові реалії та перспективи. *Педагогічні науки*, 2022. Вип. 79. С. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2022.79.264675>
25. Ми хочемо змінити зміст дошкільної освіти та «підтягнути» вихователів – Ганна Новосад. *Українська правда*. 2019. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/27/223379/>
26. Міносвіти назвало одним зі своїх пріоритетів зміни в дошкільній освіті. *Лівий берег*. 2019. URL: https://lb.ua/society/2019/09/12/437099_minobrazovaniya_nazvalo.html
27. Не буде поборів: у Львові заборонили збирати з батьків гроші на школу. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226691/>
28. Нерянова С. Дошкільня України в умовах війни. *Дошкільне виховання*, 2023. № 1. С. 4–6.
29. П'ятьох дітей у Львові госпіталізовано через гостру кишкову інфекцію. *Лівий берег*. 2019. URL: https://lb.ua/society/2019/04/11/424318_pyateryh_detey_lvove.html
30. Падалка Л. До побачення, новий садочок! *Лівий берег*. 2015а. URL: https://lb.ua/blog/lesya_padalka/314486_svidanya_noviy_sadik.html
31. Падалка Л. Садочок гумовий. *Лівий берег*. 2015б. URL: https://lb.ua/society/2015/09/01/314814_sadik_rezinoviy.html
32. Пасічніченко А. В., Ковалевська Н. В. Соціалізація дітей дошкільного віку в умовах сучасних викликів. *Імідж сучасного педагога*, 2025. Вип. 2(221). С. 12–15. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-2\(221\)-12-15](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-2(221)-12-15)
33. Під Харковом закрили дитсадок-ясла після отруєння 10 дітей. *Лівий берег*. 2019. URL: https://lb.ua/society/2019/04/16/424695_pod_harkovom_zakrili_detsadyasli.html
34. Провідне світове видання про архітектуру відзначило дитячий садок в Обухівці Дніпропетровської області. *Лівий берег*. 2021. URL: https://lb.ua/economics/2021/02/08/477158_providne_svitove_vidannya_pro.html
35. Проєкт дитячого садочка біля Дніпра може стати стандартним під час «Великого будівництва», – міністр. *Лівий берег*. 2021. URL: https://lb.ua/economics/2021/04/07/481759_proiekt_dityachogo_sadochka_bilya_dnipra.html
36. Сологуб І. Замість виплати дитячої допомоги слід поліпшити систему дошкільної освіти. *Лівий берег*. 2015. URL: https://lb.ua/economics/2015/09/17/316239_detskie_sadi_pomogayut.html
37. Титиш Г. Лілія Гриневич: Неможливо навчати сучасних дітей так, як навчали нас. *Українська правда*. 2016а. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/>
38. Титиш Г. Як це у них. Естонський досвід реформи середньої освіти. *Українська правда*. 2016б. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/13/213508/>
39. Титиш Г. Вчителям і дітям. Автор посібника з критичного мислення про нові інструменти у навчанні. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/01/10/221860/>
40. Тищенко К. Освіта для нацменшин українською. Як це буде, пояснює Лілія Гриневич. *Українська правда*. 2017а. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/8/227339/>
41. Тищенко К. Що змінює для дітей новий закон “Про освіту”. *Українська правда*. 2017б. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226693/>
42. У мерії Харкова провели обшуки у справі про привласнення 5 млн гривень на харчування у дитсадках. *Лівий берег*. 2021. URL: https://lb.ua/society/2021/07/12/489156_u_merii_harkova_proveli_obshuki.html
43. У Чернівцях батько звинуватив дитсадок у булінгу доньки через не здані на подарунок до 8 березня гроші. *Лівий берег*. 2021. URL: https://lb.ua/society/2021/03/10/479551_chernivtsyah_batko_zvinuvativ.html
44. Федоренко О. Влаштувати дитину до дитсадка має бути просто. *Лівий берег*. 2018а. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_fedorenko/350162_vlashtuvati_ditinu_ditsadka_maie.html
45. Федоренко О. Уроки брехні для наших дітей від перших осіб держави. *Лівий берег*. 2018б. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_fedorenko/399266_uroki_brehni_ditey_vid.html
46. Хорошак Т. 100 шкіл та 100 садочків: Новосад про пріоритети в освіті-2020. *Українська правда*. 2019. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238858/>
47. Черги у садки можуть зникнути за три роки – Гриневич. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/27/223379/>
48. Юрій Голик: Ми будемо найкращі дитячі садки України. *Лівий берег*. 2018. URL: https://lb.ua/society/2018/08/31/406388_yuriy_golik_stroim_luchshie_detskie.html
49. Якісна дошкільна освіта в Україні: експерти розповіли про методiku ECERS-3 для педагогів. *Освіта-інфо*. 2021. URL: <https://osvita-info.com/post/7826>

REFERENCES

1. 55% ukrainських дітей дошкільного віку забезпечені дитячими садочками. (2017). [55% of Ukrainian preschool children are provided with kindergartens.] *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/blog/numeral/366776_55_ukrainskih_ditey_doshkilnogo.html [in Ukrainian]
2. Bakhrushyn, V. (2017). Novyi zakon pro osvitu: shcho vin nam daie? [The New Law on Education: What Does It Give Us?]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/07/5/225125/> [in Ukrainian]
3. Bilyk, O., & Hanzin, V. (2023). Mediadyskurs ta yoho vplyv na zobrazhennia rosiisko-ukrainskoi viiny: krytychnyi analiz dyskursyvykh stratehii i manipulyatyvnykh tekhnik [Media discourse and its influence on the depiction of the Russian-Ukrainian war: a critical analysis of discursive strategies and manipulative techniques]. *Folium*, 33–39. DOI: <https://doi.org/10.32782/folium/2023.3.4> [in Ukrainian]
4. Blyzko 90 dytsadkiv Kyieva vykorystovuiut ne za pryznachenniam, – KMDA. (2015). [About 90 kindergartens in Kyiv are used for purposes other than their intended purpose, – Kyiv City State Administration]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2015/03/11/298227_okolo_90_detsadov_kieva_ispolzuyut.html [in Ukrainian]
5. Bryndza, V. (2017). Mali nezvorotni kroky do krashchoi osvity. Dosvid Avstralii dlia Ukrainy [Small irreversible steps towards better education. Australia's experience for Ukraine]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/28/222856/> [in Ukrainian]
6. Burko, R. (2014). Separatysty oblashtuvaly «punkt vidpochynku» v odnomu z dytiachykh sadkiv Slovianska [Separatists set up a “rest point” in one of the kindergartens in Sloviansk]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2014/04/24/264319_separatisti_obustroili_punkt.html [in Ukrainian]
7. Butsko, D. (2018). Bez urakhuvannia ditei [Not counting children]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2018/03/21/393063_bez_urahuvannya_ditey.html [in Ukrainian]
8. Butsko, D. (2019). Yak Kyiv tsoho roku vyrishuvaty problemu iz sadochkamy ta zi shkolamy [How Kyiv will solve the problem with kindergartens and schools this year]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2019/01/30/418393_yak_kiiv_tsogo_roku_virishuvaty.html [in Ukrainian]
9. V Mukachevi vynyk skandal navkolo nezakonnykh poboriv u dytsadkakh (video). (2019). [A scandal broke out in Mukachevo over illegal extortion in kindergartens (video)]. *Trybuna – Tribuna*. URL: <https://tribyna.org.ua/novyny/v-mukachevi-vynyk-skandal-navkolo-nezakonnnykh-poboriv-u-dytsadkakh-video/> [in Ukrainian]
10. V Ukraini stvoreno 10 tys. dodatkovykh mist u dytsadkakh. (2016). [10,000 additional places in kindergartens have been created in Ukraine]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2016/08/19/343160_ukraine_sozdano_10_tis.html [in Ukrainian]
11. Vitse-premier zvituie pro menshi cherhy v dytsadky pid chas padinnia narodzhuvanosti. (2018). [Vice Prime Minister reports shorter queues in kindergartens during falling birth rate]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228613/> [in Ukrainian]
12. Haliv, M., Hrand, M., & Boichyn, R. (2024). Pochatok povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho informatsiinoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» (liutyi-berezen 2022 r.) [The beginning of Russia's full-scale war against Ukraine in the coverage of the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia”]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues in the Humanities*, 72 (1), 52–60. [in Ukrainian]
13. Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023) vitchyzniani istoriohrafichniy diskurs [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014–2023) domestic historiographical discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii – Problems of the Humanities. History Series*, 13/55, 47–73. [in Ukrainian]
14. Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022 – 2024) [The issue of Russian genocide against Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022–2024)]. *Novitnia doba – Contemporary era*, 12, 75–96. DOI: 10.33402/nd.2024-12-75-96 [in Ukrainian]
15. Haliv, M., & Karpenko, O. (2024). Vykradennia ukrainskykh ditei rosiiskymy okupantamy (2022–2024): za materialamy vitchyznianskykh mas-media [Abduction of Ukrainian children by Russian occupiers (2022–2024): based on materials from domestic mass media]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk – Problems of the humanities. History series, Special issue*, 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5 [in Ukrainian]
16. Haliv, M., & Sviontyk, O. (2023). Osvita yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny: pravovi zasady, problemy, dosvid i zavdannia [Education as a component of national security of Ukraine in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war: legal principles, problems, experience and tasks]. *Molod i rynok – Youth and market*, 3 (211), 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194 [in Ukrainian]
17. Hrynevych obitsiaie ponad 96 tysiach dodatkovykh mist u dytsadkakh. (2017). [Hrynevych promises over 96 thousand additional places in kindergartens]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/12/6/227819/> [in Ukrainian]
18. Hrynevych pokhvalyasia, shcho cherhy u dytsadky skorotylisia maizhe na 50% [Hrynevych boasted that queues in kindergartens had been reduced by almost 50%]. (2018). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/7/233042/> [in Ukrainian]
19. Hroisman poobitsiav likviduvaty cherhy u dytsadky do 2020 roku. (2017). [Hroisman promised to eliminate queues in kindergartens by 2020]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/08/15/225897/> [in Ukrainian]
20. Guerra, V. (2019a). Dytiachi sadochky – kyanam. Pro novi pravyla pryomu do sadochkiv i hroshi, yaki khodiat za dytnoiu [Kindergartens for Kyivans. About the new rules for kindergarten admission and the money that follows the child.

Left Bank]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2019/01/16/417272_dityachi_sadochki-kiyanam_pro_novi.html [in Ukrainian]

21. Guerra, V. (2019b). Yak za kovbasoiu. Skilky treba stoiaty v cherzi, shchob potrapyty do sadochka v Kyievi [Like a sausage. How long do you have to wait in line to get into a kindergarten in Kyiv]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2019/07/16/432194_yak_kovbasoyu_skilky_treba_stoyati.html [in Ukrainian]

22. Ditei pereselentsiv rozmishchuiut u kyivskykh dytsadkakh i shkolakh pozacherhovo. (2014). [Children of displaced persons are placed in Kyiv kindergartens and schools out of turn]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2014/07/25/274152_detey_pereselentsiv_prinimayut.html [in Ukrainian]

23. Ilnytskyi, V., & Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014–2022) in Ukrainian scientific discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriya Istorii – Problems of the humanities. History series*, 13/55, 162–177. [in Ukrainian]

24. Kosenchuk, O. (2022). Doshkilna osvita v Ukraini: novi realii ta perspektyvy [Preschool education in Ukraine: new realities and prospects]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, (79), 151–155. DOI: <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2022.79.264675> [in Ukrainian]

25. My khochemo zminyty zmist doshkilnoi osvity ta “pidtiahnuty” vykhovateliv – Hanna Novosad. (2019). [We want to change the content of preschool education and “pull up” educators, – Hanna Novosad]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/27/223379/> [in Ukrainian]

26. Minosvity nazvalo odnym zi svoikh priorytetiv zminy v doshkilnii osviti. (2019). [The Ministry of Education named changes in preschool education as one of its priorities]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2019/09/12/437099_minobrazovaniya_nazvalo.html [in Ukrainian]

27. Ne bude poboriv: u Lvovi zaboronyly zbyraty z batkiv hroshi na shkolu. (2017). [There will be no extortion: Lviv banned collecting money from parents for school]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226691/> [in Ukrainian]

28. Nerianova, S. (2023). Doshkillia Ukrainy v umovakh viiny [Preschools in Ukraine under war conditions]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool Education*, 1, 4–6. [in Ukrainian]

29. Piatokh ditei u Lvovi hospitalizovano cherez hostru kyshkovu infektsiiu. (2019). [Five children in Lviv hospitalized due to acute intestinal infection]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2019/04/11/424318_pyatero_detey_lvove.html [in Ukrainian]

30. Padalka, L. (2015a). Do pobachennia, novyi sadochok! [Goodbye, new kindergarten!]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/blog/lesya_padalka/314486_svidanya_noviy_sadik.html [in Ukrainian]

31. Padalka, L. (2015b). Sadochok humovyi [Rubber kindergarten]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2015/09/01/314814_sadik_rezinoviy.html [in Ukrainian]

32. Pasichnichenko, A. V., & Kovalevska, N. V. (2025). Sotsializatsiia ditei doshkilnoho viku v umovakh suchasnykh vyklykiv [Socialization of preschool children in the face of modern challenges]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of a modern teacher*, 2(221), 12–15. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-2\(221\)-12-15](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-2(221)-12-15) [in Ukrainian]

33. Pid Kharkovom zakryly dytsadok-yasla pislia otruiennia 10 ditei. (2019). [Kindergarten-nursery closed near Kharkiv after poisoning of 10 children]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2019/04/16/424695_pod_harkovom_zakrili_detsadyasli.html [in Ukrainian]

34. Providne svitove vydannia pro arkhitekturu vidznachylo dytiachyi sadok v Obukhivtsi Dnipropetrovskoi oblasti. (2021). [A leading world architecture publication noted a kindergarten in Obukhivka, Dnipropetrovsk region]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/economics/2021/02/08/477158_providne_svitove_vidannya_pro.html [in Ukrainian]

35. Proiekt dytiachoho sadochka bilia Dnipra mozhe staty standartnym pid chas “Velykoho budivnytstva”, – ministr. (2021). [A kindergarten project near the Dnipro River may become standard during the “Great Construction”, – the Minister]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/economics/2021/04/07/481759_proiekt_dityachogo_sadochka_bilya_dnipra.html [in Ukrainian]

36. Solohub, I. (2015). Zamist vyplaty dytiachoi dopomohy slid polipshyty systemu doshkilnoi osvity [Instead of paying child benefits, the preschool education system should be improved]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/economics/2015/09/17/316239_detskie_sadi_pomogayut.html [in Ukrainian]

37. Tytysh, H. (2016a). Liliia Hrynevych: Nemozhlyvo navchaty suchasnykh ditei tak, yak navchaly nas [Liliya Hrynevych: It is impossible to teach modern children the way we were taught.]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/> [in Ukrainian]

38. Tytysh, H. (2016b). Yak tse u nykh. Estonskyi dosvid reformy serednoi osvity [How they do it. The Estonian experience of secondary education reform]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/13/213508/> [in Ukrainian]

39. Tytysh, H. (2017). Vchyteliam i ditiam. Avtor posibnyka z krytychnoho myslennia pro novi instrumenty u navchanni [For teachers and children. Author of a manual on critical thinking about new tools in education]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/01/10/221860/> [in Ukrainian]

40. Tyshchenko, K. (2017a). Osvita dlia natsmenshyn ukrainskoiu. Yak tse bude, poiasniuie Liliia Hrynevych [Education for national minorities in Ukrainian. How it will be, explains Liliya Hrynevych]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/8/227339/> [in Ukrainian]

41. Tyshchenko, K. (2017b). Shcho zminiue dlia ditei novyi zakon “Pro osvitu” [What the new law “On Education” changes for children]. *Ukrainskapravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/09/28/226693/> [in Ukrainian]

42. U merii Kharkova provely obshuky u spravi pro pryvlasnennia 5 mln hryven na kharchuvannia u dytsadkakh. (2021). [The Kharkiv City Hall was searched in the case of the embezzlement of 5 million hryvnias for food in kindergartens]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2021/07/12/489156_u_merii_harkova_proveli_obshuki.html [in Ukrainian]
43. U Chernivtsiakh batko zvynuvatyv dytsadok u bulinhu donky cherez ne zdani na podarunok do 8 bereznia hroshi. (2021). [In Chernivtsi, a father accused a kindergarten of bullying his daughter because of money not handed over for a gift by March 8]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2021/03/10/479551_chernivtsyah_batko_zvynuvatyv.html [in Ukrainian]
44. Fedorenko, O. (2018a). Vlashtuvaty dytynu do dytsadka maie buty prosto [Getting a child into kindergarten should be easy]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_fedorenko/350162_vlashtuvati_ditynu_ditsadka_maie.html [in Ukrainian]
45. Fedorenko, O. (2018b). Uroky brekhni dlia nashykh ditei vid pershykh osib derzhavy [Lessons of lies for our children from the first persons of the state]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_fedorenko/399266_uroki_brehni_ditei_vid.html [in Ukrainian]
46. Khoroshchak, T. (2019). 100 shkil ta 100 sadochkiv: Novosad pro priorytety v osviti-2020 [100 schools and 100 kindergartens: Novosad on priorities in education-2020]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/11/8/238858/> [in Ukrainian]
47. Cherhy u sadky mozhut znyknuty za try roky – Hrynevych. (2017). [Queues for kindergartens may disappear in three years, – Hrynevych]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/27/223379/> [in Ukrainian]
48. Yuriy Holyk: My buduiemo naikrashchi dytiachi sadky Ukrainy. (2018). [Yuriy Golyk: We are building the best kindergartens in Ukraine]. *Livyi bereh – Left Bank*. URL: https://lb.ua/society/2018/08/31/406388_yuriy_golik_stroim_luchshie_detskie.html [in Ukrainian]
49. Yakisna doshkilna osvita v Ukraini: eksperty rozpovily pro metodyku ECERS-3 dlia pedahohiv. (2021). [Quality preschool education in Ukraine: experts spoke about the ECERS-3 methodology for teachers]. *Osvita-info*. URL: <https://osvita-info.com/post/7826> [in Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

Владислав ЄГОРОВ,

orcid.org/0000-0002-1373-8173

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політичних наук та історії

Київського національного університету будівництва і архітектури

(Київ, Україна) *egorov.1977@email.ua*

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІОГРАФІЧНУ КОНЦЕПЦІЮ М. І. КОСТОМАРОВА (1817–1885)

В статті приділено увагу творчому доробку знаного вченого М. Костомарова, зокрема сукупності принципів, котрі підпорядкували й визначили спрямованість наукових розвідок вченого, зокрема текстам його історичних, літературних, публіцистичних праць, як безпосереднього джерела, системи поглядів вченого на питання сенсу історії, її рушійні сили, роль народу та роль просвіти в історичному розвитку.

В тексті статті оглянуто стан розробки проблеми в історіографії та мемуарах сучасників про діяльність вченого доби другої половини XIX (мемуари) до початку XXI ст. Так, сучасники відзначали, що наявність розвинутої пам'яті допомагала історика складати картини минулого, заглиблюватися в досліджувану епоху. Мемуари про вченого містять інформацію про історіографічну концепцію М. Костомарова, котрий зазначав, що в історії все робиться (можливо те що дійсно змінюється) повільно, поступово. В дослідженнях про вченого неодноразово висловлювалась критика наукової концепції вченого, його ставлення до історичних джерел котра не враховувала особливості його історіографічної концепції. Ця критика тривалий час суперечила змісту епістолярної спадщини дослідника. Зверталася увага на глибокі протиріччя в історичних розвідках вченого, не зважаючи на зміст усієї творчої спадщини вченого, зокрема його публіцистичних творів.

Сучасні дослідники, аналізуючи історичний час у творчості вченого також наголошують, що зміст його історичної концепції було викладено ще в тексті першої магістерської дисертації на початку 1840-х рр., а також звертають увагу на спрямованість історика саме на зміст не зовнішньої (зовнішні події), а на внутрішньої історії, що виявлялася в побутовій історії.

В статті на основі розгляду значної частини історичних, публіцистичних та літературних творів різних періодів діяльності вченого котрі торкалися ранньосередньовічної історії Русі, Галицько-Волинської держави, Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, повстання Б. Хмельницького, Гетьманщини, московської історії, серії творів що висвітлювати життєписи історичних постатей цих держав, розглядалися питання використання української мови в початковій освіті народу та видання підручників для початкової школи зроблено висновок про те, що у творах М. Костомарова значення результатів освіти і виховання має особливе значення, адже освіта змінює національність верхніх прошарків суспільства, отже історичний процес. Стрижневе поняття та основа історичної концепції історика була освіта, освічена та культурна людина. Саме з розвитком освіченості, рівня знань, культури у людини, народу у М. Костомарова, на нашу думку, пов'язане поняття поступу. Останній, розумівся як зміна культурного змісту життя людини. Отже особливість історії у М. Костомарова полягала в тому, що вона у історика «коротка», через відсутність поступу людини, коли риси народу зберігаються протягом століть, а зовнішні ознаки життя – одяг, побут, змінюються. Оскільки у М. Костомарова таким чином визначено рух історії, абсолютно природнім є й механізм поступу – просвіта народу, інтелектуальний поступ його представників. Отже, історик шляхом створення історичних, публіцистичних та літературних історичних творів повчального змісту був громадським діячем, котрий працював на перетворення інтелектуального, культурного рівня народу, отже здійснювачем історії.

Ключові слова: М. Костомаров, історіографічна концепція, публіцистичні твори, історико-літературні твори, історичні твори, прогрес, український народ, російський народ, освіта, зовнішня історія, внутрішня історія.

Vladyslav EGOROV,

orcid.org/0000-0002-1373-8173

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Political Science and History

Kyiv National University of Construction and Architecture

(Kyiv, Ukraine) egorov.1977@email.ua

ON THE QUESTION OF THE HISTORIOGRAPHICAL CONCEPT OF M. I. KOSTOMAROV (1817–1885)

The article focuses on the creative work of the renowned scholar M. Kostomarov, in particular, the set of principles that shaped and determined the nature and direction of his scientific research, including the texts of his historical, literary, and journalistic works as a direct source, the scholar's system of views on the meaning of history, its driving forces, the role of the people, and the role of education in historical development.

The article reviews the state of research on this topic in historiography and in the memoirs of contemporaries about the activities of scholars from the second half of the XIX th. century (memoirs) to the beginning of the XXI st. century. Thus, contemporaries noted that his well-developed memory helped the historian to compose vivid pictures of the past and delve deeply into the era he was studying. Memoirs about the scholar contain information about the historiographical concept of M. Kostomarov, who noted that in history everything is done (perhaps what really changes) slowly, gradually. In studies about the scholar, criticism of his scientific concept and his attitude to historical sources, which did not take into account the peculiarities of his historiographical concept, has been repeatedly expressed. This criticism has long contradicted the content of the researcher's epistolary legacy, emphasizing the deep contradictions in the scholar's historical research, regardless of the content of his entire creative legacy, in particular his journalistic works.

Contemporary researchers, analyzing the historical period in the scholar's work, also emphasize that the content of his historical concept was already outlined in the text of his first master's thesis in the early 1840s, and also draw attention to the historian's significant focus on the content of not external (external events), but on internal history, which manifested itself in everyday history.

The article is based on a review of a significant portion of historical, journalistic, and literary works from various periods of the scholar's activity that touched upon the early medieval history of Rus, the Galicia-Volhynia state, the Grand Duchy of Lithuania, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the uprising of B. Khmelnytsky, the Hetmanate, and Moscow history. and a series of works highlighting the biographies of historical figures of these states, the use of the Ukrainian language in the primary education of the people and the publication of textbooks for primary schools were examined, and it was concluded that in the works of M. Kostomarov, the importance of the results of education and upbringing is of particular significance, since education changes the nationality of the upper strata of society, and thus the historical process. The core concept and basis of the historian's historical concept was education, an educated and cultured person. In our opinion, it is with the development of education, the level of knowledge, and culture in a person and a nation that M. Kostomarov associates the concept of progress. The latter was understood as a change in the cultural content of human life, so the peculiarity of history in M. Kostomarov's view was that it was "short" due to the absence of human progress, while the characteristics of the people remained unchanged over the centuries, and the external signs of life – clothing, everyday life – changed. Since M. Kostomarov defined the movement of history in this way, the mechanism of progress – the enlightenment of the people, the intellectual progress of its representatives – is absolutely natural. Thus, by creating historical, journalistic, and literary historical works of an instructive nature, the historian was a public figure who worked to transform the intellectual and cultural level of the people, and therefore an implementer of history.

Key words: M. Kostomarov, historiographical concept, journalistic works, historical and literary works, historical works, progress, ukrainian people, russian people, education, external history, internal history.

Постановка проблеми. Проблема формування наукових, ідеологічних, теоретичних підвалин творчості та діяльності будь-якого вченого чи дослідника завжди є в центрі уваги дослідників творчості вченого. Не менш важливим від з'ясування питання про сутність тієї чи іншої наукової концепції, котрою послуговується дослідник, є питання про джерела формування його поглядів.

Водночас, на наш погляд, одним з головних й першорядних завдань дослідника творчої спадщини вченого є з'ясування саме сукупності принципів, котрі підпорядкували й визначили характер

та спрямованість наукових розвідок вченого. На наш погляд, безпосереднім джерелом, системи цінностей вченого є саме текст його розвідок, де наявні риси наукових прийомів автора, що визначають сенс творчості для вченого.

Вказане вище вповні стосується усього творчого доробку знаного історика XIX ст. – М. І. Костомарова. Його доробок – це розмаїття історичних та публіцистичних творів. Метою огляду є спроба висвітлити сутність поглядів М. Костомарова на питання сенсу історії, її рушійні сили, роль народу та роль просвіти в історичному розвитку. Згаданий вище доробок вченого разом та із епістолярна

спадщина вченого, дозволяє робити попередні висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість М. Костомарова незмінно привертала увагу дослідників та людей, що особисто знали історика. Чи не першим до історіографічної концепції М. Костомарова звернувся його послідовник, засновник київської історичної школи другої половини XIX ст. – проф. В. Б. Антонович. Він звернув увагу на те, що М. Костомаров намагався відтворювати історію, котра є народним самопізнанням й від міри її саме правдивого зображення залежала могутність даного народу. Значці творчості вченого звертали увагу й на те, що вчений був відомий як яскравий викладач подій минулого, про що історик розповідав своєму товаришеві Д. Л. Мордовцеву розповідаючи про Архів міністерства юстиції. Зміни ж у стилі викладу ним минулого зустрічали нерозуміння видавців (Єгоров, 2007: 8).

На переконання сучасників, розвинена пам'ять допомагала істориком складати яскраві картини минулого, заглиблюватися в досліджувану ним епоху. Тому, в очах сучасників історик залишився таким, що збагатив науку і літературу чудовими творами (ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 88. 11 арк.). Цю обставину пояснювали тим, що історик досить мало знав саме сучасне йому життя, не знав сучасних йому подій, буденного життям. Бажання дати публіці привабливий для неї твір зіграли негативний вплив на якість першого широко знаного твору історика – «Богдан Хмельницький», за що автор був підданий критиці М. Максимовичем, що вимагав суворої точності фактів, подій, імен історичних постатей (ІР НБУВ. Ф. 22. Спр. 97. 1 арк.). В оглядах творчості М. Костомарова, підкреслювалась теза про увагу вченого до народної історії, до стану освіти, виховання народу, що визначало зміст усього народного життя. Водночас, у спогадах про історика відзначалося, що не всяка освіта та знання викликали захоплення. Осуд історика викликали поширені в тогочасних російських університетах ліберальні ідеї, а відсутність останніх вузах Сербії викликало захоплення (Єгоров, 2007: 8).

Слід зазначити, що в мемуарах про історика згадувалась його ідея про те, що в історії все робиться (можливо те що дійсно змінюється) повільно, поступово. З цієї точки зору органічним було бачення М. Костомаровим освітніх закладів – Університетів, як храмів науки. Водночас, в розвідках про вченого увага приділялась значенню шкільництва та просвіти яку надавав М. Костомаров у справі зміни культурного рівня народу.

В розвідках про діяльність Кирило-мефодіївців, отже й М. Костомарова, зверталася увага на ставленні братчиків до просвіти (Грушевський, 1914: 71–76). В життєписах вченого йшлося про специфічне ставлення історика, ще з молодих років до статистики, як до дзеркала народного життя. Критичні погляди щодо джерелознавчих студій М. Костомарова, після історика Г. Карпова, розвинув І. Крип'якевич (Крип'якевич, 1918: 127). З точки зору сучасної тоді науки закиди М. Костомарову були вірними, проте, на наш погляд, не базувалися на повному розумінні костомарівського сприйняття історичного процесу, швидкості змін в історії. Це ж впливало на особливе ставлення вченого до джерел, що викликало критику.

Українська марксистська, а згодом радянська історіографія, на наш погляд, повторювала дореволюційні оцінки доробку вченого (Гермайзе, 1925: 82–86). Втім, тогочасні видання епістолярної спадщини історика дещо заперечували характеристики його творів. Під час свого вчителювання у Рівному, М. Костомаров висловлював сум з відсутності товариства з котрим він може продовжувати працю на ниві українства (Міяковський, 1925: 36). У листі ж до українського письменника О. Я. Кониського викладав подробиці найбільш важливої для М. Костомарова справи у 1860-ті роки – народної просвіти, зокрема видання посібника з математики українською мовою (Возняк, 1925: 73). Дослідники наголошували, що для М. Костомарова свідомість визначала буття, а суспільні інститути складались відповідно до рівня розвитку саме культури людей (Гуревич, 1928: 61).

На наш погляд, дослідників дезорієнтували романтичні характеристики творчості М. Костомарова, коли зверталася увага на літературний виклад історичних творів М. Костомарова, описовість його праць, з чого робились висновки про глибокі протиріччя в розвідках історика. Ці протиріччя бачили в тому, що теза народний дух, та його незмінність (запозичена у Ф. Шеллінга), суперечить спробам пояснювати відмінність історичних подій, що вчений долав застосовуючи державний підхід. Відома ж опозиційність М. Костомарова до російського офіціозу пояснювалась причетністю останнього до української буржуазії, що була незадоволена політикою царизму й не зважаючи на літературний виклад його праці не давали відповіді на питання цивільної історії. Ця теза протрималась в українській радянській історіографії до 80-х рр. XX ст. Важливо зазначити, що в історичній концепції М. Костомарова – народний дух, не був постійним, сталим, незмінним. Його змінювали не історичні події, а поступовий роз-

виток просвіти, освіченості, зростання рівня культури простолюду. В цьому сенсі, прогрес (поступ) у М. Костомарова повільний, тому різні події історії могли не цікавити історика, адже в них не було свідчень зрушень у розвитку народного духу, його культури (Єгоров, 2007: 9).

Тому малопереконливими були й звинувачення М. Костомарова в тому, що він вивчаючи народ не бачив його реального становища (Полухін, 1959: 76). Адже для перетворення й зміни народу саме й потрібне було ґрунтовне його вивчення.

Серед сучасних розвідок часу окреме місце посідають праці Ю. А. Пінчука, котрі, торкалися зокрема історіографічної концепції М. Костомарова. На думку дослідника вчений виступав з гаслом «з народом проти держави», наголошував на пріоритеті вивчення життя простолюду, а не окремих правителів, також держави (Пінчук, 1995: 94–107). В цих дослідженнях також розглянуто питання про те, що було самим цінним для М. Костомарова у його викладах історії. Адже, М. Костомаров звертав увагу на те, як історична подія відобразилася в пам'яті нащадків, як той чи інший факт відобразився в народній пам'яті і чому саме в такому вигляді. Підкреслювалось, що саме це для історика було відображенням сутності побуту й уявлень народу. Деякі дослідники наголошували на того ж, незацікавленості М. Костомарова прогресом (Ващенко, 1998). Проте, саме в різниці сучасного М. Костомарову розуміння поступу і його особистого розуміння цього явища й полягала висловлена причина розгляду його суспільної ролі як «юродивого» (Харченко, 2001: 647–668). На нашу думку у більшості історіографічних розвідок продовжувалось виокремлення романтичної складової концепції М. Костомарова та її критика поряд з констатацією просвітництва М. Костомарова. Сучасні дослідники, аналізуючи історичний час у творчості вченого також наголошують, що зміст його історичної концепції було викладено ще в тексті першої магістерської дисертації на початку 1840-х рр., а також звертають увагу на значну увагу історика саме на зміст не зовнішньої (зовнішні події), а на внутрішньої історії, що виявлялася в побутовій історії та народному житті (Ясь, 2014: 186–208). Разом з літературною цінністю багатьох історичних розвідок М. Костомарова та відповідним спрямуванням автора, дослідники звертали увагу на вплив теорій, що виправдовували існування земських установ (Єгоров, 2007: 10).

Завдання статті. Отже, існує потреба в тому, щоб на основі значної частини історичних, публіцистичних, історико-літературних творів епіс-

толярної спадщини та мемуарів про історика виокремити зміст розуміння вченим історичного процесу, уявлення про прогрес (поступ) його швидкості та ознаки перетворень, що виявлялися в культурі народу. Окрему увагу слід приділити уявлення вченого про історію пов'язану з біжучими подіями (повсякденними політичними змінами) та історію пов'язану із розвитком внутрішнього (культурного) світу на рівні та вернути увагу на думку історика яка з названих «історій» є більш швидкою та насиченою подіями. Тому, дійсно як вже зазначали дослідники, одні з головних проблем котрими переймався вчений були – виховання і освіти і освіти й релігії як основного їх носія у добу середньовіччя з'явилася у першому варіанті магістерської дисертації М. Костомарова (1842), де йшлося про запровадження Унії в українських землях Речі Посполитої (Науково-публіцистичні, 1928: 1–38).

Виклад основного матеріалу. Слід наголосити, що у творах М. Костомарова значення результатів освіти і виховання має особливе значення, адже освіта змінює національність верхніх прошарків суспільства, отже історичний процес.

З точки зору історіографічної концепції вченого особливої ваги для М. Костомарова у висвітленні унійної історії набувала проблема створення осібної Галицької митрополії, а також після унійні заходи єзуїтів, котрі саме освітніми заходами у середовищі вищих аристократичних верств України почали процес переведення їх у католицизм, а отже (для М. Костомарова) сприяли денационалізації (Науково-публіцистичні, 1928: 1–15). Тема магістерської дисертації була продовжена вченим у творі про Південну Русь XVI ст. 1865 р. де викладалась проблема невігластва, низького культурного рівня народу та особливої ролі православної церкви в такому його стані. Тут негативно висвітлювалась роль єзуїтів, що своїми освітніми заходами знищили національний провід українського народу.

Тема просвіти, виховання була однією з центральних для М. Костомарова в час його громадсько-наукової активності – 60 рр. XIX ст., хоч і визначались темою дослідження або публіцистичного виступу (Єгоров, 2007: 10). Ідея про православну віру її значення у національній ідентичності анти православного виховного процесу в середовищі українського дворянства знайшли відображення в найбільш знаній розвідці М. Костомарова – «Богдан Хмельницький». На думку М. Костомарова, цей процес спричинив до істотних змін у житті українського народу – це виявилось в утисках українського народу з боку

шляхти, а також, стрімкому зростанні ролі козацтва. У 1862 р. вчений підкреслив успіхи єзуїтів на ниві денаціоналізації українського дворянства (Науково-публіцистичні, 1928: 142–148).

Проблема культурного, освітнього духовного розвитку простолюду знайшла своє гостре й яскраве відображення також у розвідках М. Костомарова з російської історії (1860 р.) де автор змалював результати невігластва, низького культурного рівня середньовічної російської спільноти. Тут були злидні, що супроводжувалися невимовною пиятикою по святах, котрі нерідко закінчувалась вбивствами. Це доповнювалось наявністю поширеної язичеської практики на всіх шаблях тогочасного суспільства, віри в чаклунів, сновидіння (Єгоров, 2007: 11).

Зміст свої історіографічної концепції вчений виклав у 1863 р. де виказував, що тільки сучасний стан народу дає відповідь на суть минувшини та підкреслював необхідність розуміння людей для вивчення народного життя. Вчений казав що саме зворотній рух – від сучасних знань про народ в пітьму віків є найбільш перспективним в дослідженні (Історична спадщина, 1995: 166–182).

Зображаючи устрій демократичних міст республік Північної Русі вчений звернув увагу на ведення суду та вироки за злочини пов'язані з крадіжками суспільних грошей, в межах народоправств. Прикметним було те, що до суду і без суду арешт не здійснювався, а покарання за крадіжку полягало в повішенні або спаленні обвинуваченого, що було народною волею, проте не було справедливим. Певно, виявами рівня внутрішнього культурного розвитку міст – держав на північ від Московщини було для вченого те, що тут особиста свобода в містах – республіках (Новгороді, Пскові) мало обмежувалась.

В інших розвідках про минувшину російської (саме московської) історії М. Костомаров також звернув увагу на те, що невігластво усіх станів що не порушувалось ніякими розумовими потрясіннями заважало виникнути потягам добути способи поліпшення життя.

Виклад вченим рис народного життя часів Київської Русі 1861 р., торкався київського життя до монгольської доби. Характерними рисами українського народу того часу були воля, що стояла вище всякого права й звичаю, це ж було характерно й для князів. Негативні наслідки військових союзів з сусідніми державами на думку М. Костомарова руйнували єдність та саморозвиток народного духу (Єгоров, 2007: 11).

Час до приходу татар, історик визнає добою «розумової культури», хоч християнство (котре

природно було одним з її тогочасних джерел) принесене в Давню Русь, до того ж посприяло появі добровільних шукачів страждань, а не втікачів від них (монашество). Якщо ж історичні екскурси в минуле народів багато в чому тільки демонстрували значення, рівня культурного, освітнього, духовного розвитку, що впливало на перебіг історичних подій, отже, М. Костомаров в XIX ст. в себе як практичний діяч, саме на ниві сприяння культурного поступу народу.

Головною умовою збереження та розвитку духовної, мовної культури українського народу М. Костомаров у неофіційних виступах називав особну, українську автокефальну православну церкву, як єдиний інститут що в сучасних історичних умовах міг зберегти українську окремішність, що було нереально в умовах Російської імперської політики (Міяковський, 1925: 67–68). Тому, історик звернувся до інших практичних засобів здійснення захисту й поступу українського народу. В публіцистичних виступах М. Костомаров підкреслював, що народ хоче і бажає вчитися, але стане він це робити лише рідною (українською) мовою, якщо ж буде вчитися іншою мовою – народність українська загине. Вказане вище, М. Костомаров вважав як головне завдання сучасних йому українських письменників. У листі до українського викладача В. С. Гнилосирова він зазначав, що народна освіта усьому голова – як почне народ сам читати візьме смак до читання (Житецький, 1925: 69).

Розуміння загрозливого становища української народності, особливо мови, з боку освіти російською мовою й сучасники М. Костомарова доби ранніх українофілів. Так, на думку Г. Галагана з втратою української мови народ втратить й інші свої особні ознаки (ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 6922. 16 арк.).

Водночас, сприяння Габсбурзького дому освітнім заходам в Галичині викликала прихильне ставлення М. Костомарова саме у царині розвитку нових, набутих із знаннями здібностей (Костомаров, 1928: 217). Положення про освіту українського простолюду М. Костомаров висвітлював й у (1871 р.), коли вказував на необхідності освіти мовою народу, завдяки котрій він розширить свої знання, наука зможе брати з народного середовища доступний спосіб викладу. Після скасування кріпацтва, думку М. Костомарова, покращення долі народу «повинно відбуватися шляхом розумової праці, громадських звершень» (Костомаров, 1994: 315–320). Малороси ж, підкреслював історик, на цьому шляху зробили деякі кроки – випустили відповідні книжки, зокрема «Дещо про світ Божий».

Зв'язок наслідків історичного процесу та стану виховання за М. Костомаровим відбився на долі Речі Посполитої, що відображено у праці історика 1869 р. де було відображено хаос та безлад, що царював в Речі Посполитій XVIII ст. На думку М. Костомарова причинами цього у відсутності добрих сторін польської нації, котрі могли протистояти добрим планам та польська легковажність. Навіть у відомій освітній установі – Краківській академії було зібрання лінивих, буйних шляхтичів, оскільки існувала «мода» на освіту в польському суспільстві, без усвідомлення її необхідності. Рішення сеймів куплялись, а у внутрішні справи Речі Посполитої втручалась Римська церква (Єгоров, 2007: 12). Це визначило долю Польщі XVIII ст. Врятувати її могло тільки перевиховання, отже зміна народного духу. Як підкреслював М. Костомаров, з цим процесом не можна зволікати, бо історія не чекає тих хто запізнюється, хоч немає такого народу котрий не можна перевиховати.

Освітні, виховні заходи М. Костомарова позначилися й у спробах видати погоджене з Російською Академією наук Євангеліє українською мовою. Ці плани зупинила спілка польських поміщиків та малоросійських православних клерикалів. Вони роздули значення пересічних освітніх заходів до політики. Тогочасне ж українство мало чого зробило для видання підготовлених перекладів на Галичині. М. П. Драгоманов підкреслював, що після повстання поляків 1863 р., головними апологетами обрусіння, а, отже нецтва стали малоросійські церковники. На М. Драгоманова думку існував прямий зв'язок нецтва та освіти українців нерідною мовою в початковій школі (Драгоманов, 1991: 205–221, 477).

Тут, на нашу думку, слід звернути увагу ще на один інститут освіти, виховання, сприяння розвитку позитивних рис особистості, важливий для М. Костомарова – церкву. Невідповідність мови її проповіді, засобу комунікації, мові народу вела, підкреслював М. Костомаров, до поширення штунди на півдні України, котре не дивлячись на заборони Св. Синоду вже в кінці 1860 рр. намагалось користуватися українським перекладом Св. Письма, створеним в Галичині (Костомаров, 1994: 333; ІР НБУВ. Ф. 22. Спр. 172. 1 арк.).

Підставою виходу обмежень Емського указу 1876 р. визнають не тільки планомірну антиукраїнську діяльність царського уряду, а й сукупність інтриг, образ та конфліктів місцевого (київського) походження, коли одна з сторін (М. В. Юзефович) втративши вплив на Південно-Західний відділ Російського географічного товариства звернулась з наклепом до тодішнього міністра внутріш-

ніх справ, після чого українство було піддано черговим нагінкам (Єгоров, 2007: 13; Шандра, 2015: 15–17). Дія заборонних заходів продовжувалась до кінця 1881 р., коли було надано дозвіл ставити українські п'єси (хоч і з дозволу адміністрації) видавати українські пісні та оповідання (В. Л. Смілянська, 1991: 5–37). Тоді ж з'являється низка публіцистичних виступів М. Костомарова де головною темою було обстоювання освітньої справи в середовищі українців. Російська мова, поширюючись серед простолюду, на думку М. Костомарова з одного боку давно йде поряд з поширенням просвіти. Водночас, вона у церковній проповіді стає джерелом нерозуміння, сприяє закріпленню язических пережитків (Костомаров, 1928: 281–289; Костомаров, 1994: 333, 345, 349).

Остання тема, котра турбувала М. Костомарова – тема просвіти молоді, виховання пов'язана зі спрямуванням діяльності церкви, як і тема освіти виховання в історичних дослідженнях та практичних освітніх заходах. В час студентських заворушень на початку 1860-х рр., коли історик викладав в Санкт-Петербурзькому університеті, він був засмучений тим безладом, що був в цьому університеті у зв'язку з виступами студентів (Міаковський, 1925: 67). В той час дійшло до того, що вчений (професор) котрий дотримується наукової суворості у своїх викладах, не йде до публіки, має бути облитий брудом (Абрамович, 1926: 82).

У листі до видавця А. Краєвського М. Костомаров пропонував спосіб боротьби з відразою до навчання та отримання знань серед молоді – стимулювати наданням дворянства тим, хто успішно закінчить відповідний учбовий заклад та отримує вчену ступінь (ІР НБУВ. Ф. 10. Спр. 14671. 5 арк.; Єгоров, 2007: 13; Гончар, 2002: 230). Проте, поширювався прогресивний матеріалізм, котрий бажав представити християнство, особливо православ'я, бездарним, дурним. Люди, що це сповідували, на думку М. Костомарова, були безбожниками та матеріалістами. Безвір'я, підкреслював М. Костомаров, – «це ворог що підважує благочестя». Ця тема була у літературних творах М. Костомарова, де відображено минуле українського та інших народів, будувалася на архівних матеріалах. М. Костомаров перед викладом художнього твору зазначав, що метою теми було «зобразити риси моральних настанов, понять, побуту XVII ст.».

Так, на думку М. Костомарова (Сорок років. Народна малоросійська легенда» (1876). за втрату віри в Бога людина платить не стражданнями, а саме отриманням земних благ і багатств. Сам же М. Костомаров відзначав тут згубність атеїзму та матеріалізму, котрий ширився серед малоосвіче-

ного простолюду. Матеріалізм, на думку М. Костомарова, притягав своєю легкістю і доступністю для людей небагатой духовної культури (Єгоров, 2007: 13).

Відзначимо, що час 70 рр. XIX ст. позначився в історичних розвідках вченого новим напрямком – змалюванням минувшини через призму історичних особистостей України та Росії. Ця збірка творів підтверджувала важливість просвітніх, виховних критеріїв у визначенні тієї чи іншої доби, діяльності історичної постаті для М. Костомарова, котрий вдався, на нашу думку, до наступного критерію оцінки діяльності особи – впливу його дій на життя, перетворення (покращення) буття простолюду. Відсутність таких змін, для М. Костомарова – «вирик» про малу цінність чергового царствування чи правління.

Так, на думку М. Костомарова, кн. А. Боголюбський тільки й використовував в своїх цілях дикі, протигромадські риси суспільства, а підпорядкування монголам в часи правління кн. О. Невського, було спричинене вченням православних пастирів про терпіння від усяких несправедливостей (Єгоров, 2007: 14). Цар Іван (III), об'єднувач Московської держави, нічого не зробив для поширення хоч би знань серед простого народу, поширював варварські страти. А цар Івану IV Грозний завів опричнину котра стимулювала свавілля, здириства і розпусту. За часів царя Михайла Романова розповсюдилось пияцтво, що шкідливо впливало на господарство, ставало причиною голоду. Це продовжувалось у часи правління російських імператорів XVIII ст.

На думку вченого істотно відрізнявся від князів Північної Русі, визначний князь Галицько-Волинського князівства –Данило Галицький оскільки був близький «до європейських понять», що напевне, за логікою автора відбилося на способі правління та долі народу в Галицько-Волинському князівстві. Звертаючись до пізнішої доби вчений звернув увагу до постаті української історії – кн. К. Острожського, його діяльності в той час коли унія перетворилась на денаціоналізацію української шляхти, що переходила на католицтво, а також навернення простолюду на унію – «віру для хлопів». Нездатним виконати волю мас, а отже, змінити їх становище, виявився й Богдан Хмельницький.

На нашу думку, у вченого протиставленням особам світської історії, стали життєписи церковних просвітників. Серед них – життєпис одного з засновників Києво-Печерського монастиря – Феодосія Печерського, що був провідників християнства з його «благим впливом», П. Могили, котрий

своєю діяльністю у першій половині XVII – створенням «Требника» підняв православну церкву в Україні, а створенням освітніх установ, зробив кроки для звільнення народу з язичництва. Це здійснили просвітники Московщини другої половини XVII ст. – Єпіфаній Славинецький та Семіон Полоцький шляхом друку «Служебника», «Часослова» та спробами створити перший переклад Біблії. Їхня діяльність на думку М. Костомарова, здійснила поштовх до культурної, духовної зміни людей та наразилась на спротив «московських книжних людей» (Єгоров, 2007: 14).

В останньому знаному творі М. Костомарова – «Мазепа» (1882 р.) історик наголосив, що причинами складних відносин Гетьманщини та Московщини початку XVIII ст. було перебування московського війська на Лівобережній Україні, знущання великоросійських офіцерів з козаків під час робіт на зведенні Київської фортеці, Санкт-Петербургу. Ці факти, на думку М. Костомарова, могли дати основу для підтримки запорожців, що перейшли з Мазепою на бік Карла XII. Але мало доброго зробив для народу Іван Мазепа, котрий тільки діяв обманом на користь старшини, вважався народом у спілці з польськими панами. При написанні цієї роботи М. Костомаров зіткнувся з тим що у джерелах, з цієї теми було мало відвертості, брехня про сімейне, внутрішнє життя (моральний поступ) в Малоросії (ІР НБУВ. Ф. 10. Спр. 17957. 1 арк.; Єгоров, 2007: 15; Житецький, 1927: 101). М. Костомаров не знаходив в джерелах цінність котрих визнавав ознаки й характеристики духовного, культурного рівня життя тогочасного суспільства, що було об'єктом його зацікавлень.

Слід зазначити, що попри вже згадане захоплення читачів історичними творами М. Костомарова, на відміну від етнографічних, тому й був відповідний інтерес видавців до останніх творів М. Костомарова (ІР НБУВ. Ф. 22. Спр. 325. 1 арк.; Верзилов, 1928: 82–83).

Важливе місце у творчості М. Костомарова мала історико – художня спадщина М. Костомарова, як засіб відображення культури та рівня розвитку суспільних відносин минувшини, була повчальною для широкого читача. Ці доступні твори й містили елементи виховних заходів історика, доступних М. Костомарову, зважаючи на його художній хист у викладі історичних подій.

В літературних творах котрі зображали минувшини Московщини також головною темою були жорстокість, дикість, невігластво зваблення героїв темними силами де уособлення темних сил, злочин виправдовується тим, що людина хоче стати багатшою, а можливості для цього у неї немає, а також

культурний рівень тогочасної дворянської верхівки та холопства в котрому зберігалася наявність язических практик. Водночас, головний герой міг діяти як істинний християнин – прощає усі кривди своїм господарям перед смертю, Подібним зміст був і у творі «Чернігівка» (1881) де зображено народний побут України та Московщини другої половини XVII ст. (Єгоров, 2007: 16–17).

Висновки. Стрижневе поняття та основа історичної концепції історика була освіта, освічена та культурна людина. Саме з розвитком освіченості, рівня знань, культури у людини, народу у М. Костомарова, на нашу думку, пов'язане поняття поступу. Останній, розумівся як зміна культурного змісту життя людини отже особливість історії у М. Костомарова полягає в тому, що вона у історика

«коротка», через відсутність поступу людини, коли характерні риси народу зберігаються протягом століть, а зовнішні ознаки життя – одяг, побут, змінюються. Оскільки у М. Костомарова таким чином визначено рух історії, абсолютно природним є й механізм поступу – просвіта народу, інтелектуальний поступ людини. Освітні заходи були в центрі уваги, діяльності М. Костомарова й у виданні освітніх українських книжок, зборах коштів на видання книг на початку 60 рр. XIX ст. Отже, історик був здійснювачем історії через освітні заходи, та історичні, історико-літературні твори у формі моральних настанов. Тому М. Костомаров був активним перетворювачем дійсності, котрий користувався доступними засобами для зміни життя, а отже історії (Єгоров, 2007: 17).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович Д. Переписка М. Костомарова з графинею А.Д. Блудовою. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. 1926 Кн. 5. С. 80-90.
2. Ващенко В.В. Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. (М.І. Костомаров, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський) Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. 140 с.
3. Верзилов А. В. Антонович і М. Костомаров : 3 споми́нів. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. 1928. Кн. 6. С. 82-83.
4. Возняк М. Листування М. Костомарова з О. Кониським. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. 1925 Кн. 3. С. 72-77.
5. Гермайзе О. М. Костомаров у світлі автобіографії. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. 1925 Кн. 3. С. 79-87.
6. Гончар О. У пошуках істини (з епістолярної спадщини М. Костомарова). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2002, Вип. 11. С. 202-239.
7. Грушевський О.С. З настроїв та думок Кирило-Мефодіївців. *Україна*, 1914, № 1 С. 71-76.
8. Гуревич З. Молода Україна. До 80 роковин Кирило-Мефодіївського товариства. Харків: Держ. вид. України 1928. 120 с.
9. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу. *Драгоманов М.П. Вибране*. К.: «Либідь», 1991. С. 461-558.
10. Драгоманов М.П. Антракт з історії українофільства 1863-1872. *Драгоманов М.П. Вибране*. К.: «Либідь», 1991. С. 204-233.
11. Єгоров В.В. До питання про історіографічну концепцію М.І. Костомарова. *Південний Архів. Історичні науки*. 2007. Вип. 24. С. 8-20.
12. Житецький Г. Листування М.І. Костомарова з харківськими громадянами про видання народних книжок. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. 1925. Кн. 3. С. 69-72.
13. Житецький Г. Листування М.І. Костомарова і О.М. Лазаревського. 1877-1882 рр. *Україна науковий двохмісячник українознавства*. 1927. Кн. 4. С. 98-104.
14. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Ф. І., Спр. 88, 85 арк.
15. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Ф. Х., Спр. 14671, 5 арк.
16. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Ф. Х., Спр. 17957, 1 арк.
17. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Ф. 22., Спр. 325, 1 арк.
18. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Ф. 22., Спр. 172, 1 арк.
19. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Ф. 22., Спр. 97, 1 арк.
20. Історична спадщина у світлі сучасних досліджень : Величко, Маркович, Маркевич, Костомаров, Яворський К. НАН України, Інститут історії України 1995. 190 с.
21. Крип'якевич І.П. Археографічні праці М.І. Костомарова. *Записки НТШ*. 1918. Т. 126-127. С. 105-140.
22. Міяковський В.М. Костомаров у Рівному Листи І.М. Сементовському. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. 1924. Кн. 3. С. 28-66.
23. Міяковський В.М. Костомаров в Петербурзькій громаді. *Україна: науковий двохмісячник українознавства*. 1925. Кн. 3. С. 66-68.
24. Костомаров М.І. Лист до редакторів часопису «Слов'янська зоря» Ливчака і Климковича. *Науково-публіцистичні і полемічні писання М. Костомарова* К.: ДВУ, 1928. С. 216-219.
25. Науково-публіцистичні і полемічні писання М.І. Костомарова К.: ДВУ, 1928. 316 с.
26. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. К.: «Либідь», 1994. 384 с.

27. Пінчук Ю.А. М.І. Костомаров і його історіографічна концепція. *Історична спадщина у світлі сучасних досліджень: Величко, Маркович, Маркевич, Костомаров, Яворський*. К.: НАН України, Інститут історії України 1995. С. 94-107.
28. Полухін Л.К. Формування історичних поглядів М.І. Костомарова. До критики буржуазно-поміщицької історіографії на Україні. К.: Вид. АН УРСР, 1959. 128 с.
29. Смілянська В.Л. Літературна творчість М. Костомарова. *Костомаров М.І. Твори в двох томах*. К.: «Дніпро», 1991. С. 5-37.
30. Харченко В.В. Три кроки в бік у правильному напрямі (Рец. На книгу Ващенко В.В. Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. (М.І. Костомаров, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський) Дніпропетровськ 1998 с. *Дніпропетровський історико-археографічний збірник* Дніпропетровськ: Д.Н.У. 2001. Вип. 2. С. 647-668.
31. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності. *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів*. К.: Ін-т історії України НАН України, 2015. С. VII–XXXVII.
32. Ясь О. Світ романтичних інтерпретацій (М.Максимович, М.Костомаров, М.Куліш) *Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.)*: Монографія: У 2 ч. К.: НАН України. Ін-т історії України, 2014. Ч. 1. С. 186-208.

REFERENCES

1. Abramovych D. (1926) Perepyska M. Kostomarov z hrafyneiu A.D. Bludova [Correspondence between M. Kostomarov and Countess A. D. Bludova.]. *Ukraina : naukovi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva*, Kyiv, 5. 80-90. [in Ukrainian].
2. Vashchenko V.V (1998). Lektsii z istorii ukrainskoi istorychnoi nauky druhoi pollovyiny XIX – pochatku XX st. (M.I. Kostomarov, V.B. Antonovych, M.S. Hrushevskiy) [Lectures on the history of Ukrainian historical science in the second half of the XIX th – early XXth centuries (M.I. Kostomarov, V.B. Antonovich, M.S. Hrushevsky)] Dnipropetrovsk: DDU 140 p. [in Ukrainian].
3. Verzylov A. (1928) V.Antonovych i M.Kostomarov :Z spomyniv. [From memories.] *Ukraina : naukovi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva*. Kyiv, 6.72-77. [in Ukrainian].
4. Vozniak M. (1925)Lystuvannia M. Kostomarov z O.Konyskym [Correspondence between M. Kostomarov and O. Konysky]. *Ukraina : naukovi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva*, Kyiv, 3. 72-77. [in Ukrainian].
5. Hermaize O.(1925) M. Kostomarov u svitli avtobiohrafii [Kostomarov in the light of his autobiography]. *Ukraina : naukovi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva*, Kyiv, 3. 79-87. [in Ukrainian].
6. Honchar O. (2002) U poshukakh istyny (z epistoliarnoi spadshchyny M.Kostomarov). [In Search of Truth (from the epistolary heritage of M. Kostomarov).] *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 11. 202-239. [in Ukrainian].
7. Hrushevskiy O.S. (1914) Z nastroiv ta dumok Kyrylo-Mefodiivtsiv [On the Moods and Thoughts of the Cyril and Methodius Society]. *Ukraina*, 1. 71-76. [in Ukrainian].
8. Hurevych Z. (1928) Moloda Ukraina. Do 80 rokovyn Kyrylo-Mefodiievskoho tovarystva. [Young Ukraine. On the 80th Anniversary of the Cyril and Methodius Society] KharkivDerzh. vyd. Ukrainy. 120 p. [in Ukrainian].
9. Drahomanov M.P. (1991)Antrakt z istorii ukrainofilstva 1863-1872 [Interlude from the History of Ukrainian Nationalism], 1863–1872. Drahomanov M.P. Vybrane Kyiv.: «Lybid», 204–233. [in Ukrainian].
10. Drahomanov M.P.(1991) Chudatski dumky pro ukrainsku natsionalnu spravu. [Strange Thoughts on the Ukrainian National Cause] Drahomanov M.P. Vybrane. Kyiv.: «Lybid», 461–558) [in Ukrainian].
11. Yegorov, V.V. Do pytannia pro istoriografichnu kontseptsiiu M.I. Kostomarov. [On the question of M.I. Kostomarov's historiographical concept] *Pivdennyi Arkhiv. Istorychni nauky*, 2007, 24. 8–20. [in Ukrainian].
12. Zhytetskyi I. (1925) Lystuvannia z kharkivskymy hromadianamy pro vydannia narodnykh knyzhok[Correspondence with Kharkiv citizens about the publication of folk books] *Ukraina : naukovi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva*, Kyiv, 3. 69-72. [in Ukrainian].
13. Zhytetskyi I. (1927) H.Lystuvannia M.I.Kostomarov i O.M. Lazarevskoho. 1877-1882 rr. [Correspondence between M.I. Kostomarov and O.M. Lazarevsky. 1877-1882] *Ukraina : naukovi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva*, Kyiv, 4. 98-104. [in Ukrainian].
14. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. 1., Sp. 88, 85 p.
15. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. 10., Sp. 17957, 1 p.
16. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. 10., Sp. 14671, 5 p.
17. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. 22., Sp. 325, 1 p.
18. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. 22., Sp. 172, 1 p.
19. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, [Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. 22., Sp. 97, 1 p.
20. Istorychna spadshchyna u svitli suchasnykh doslidzhen :Velychko, Markovych, Markevych, Kostomarov, Yavorskyi (1995) [Historical heritage in the light of contemporary research: Velychko, Markovich, Markevich, Kostomarov, Yavorskyi] K. NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy National Academy of Sciences of Ukraine. 116-180 [in Ukrainian].

21. Krypiakievych I.P. (1918) Arkheohrafichni pratsi M.I.Kostomarov [Archaeographic Works of M.I. Kostomarov]. Zapysky NTSh, 126-127. 105-140 [in Ukrainian].
22. Miiakovskiy V. (1924) M. Kostomarov u Rivnomu Lysty I.M.Sementovskomu [M. Kostomarov in Rivne Letters to I.M. Sementovsky]. Ukraina : naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva. Kyiv, 6. 28-66. [in Ukrainian].
23. Miiakovskiy V. (1925) M.Kostomarov v Peterburzkii hromadi. [M. Kostomarov in the St. Petersburg community] Ukraina : naukovyi dvokhmisiachnyk ukrainoznavstva. Kyiv, 3. 66-68. [in Ukrainian].
24. Kostomarov M.I. (1928) Lyst do redaktoriv chasopysu «Slovianska zoria» Lyvchaka i Klymkovycha. [Letter to the editors of the journal Slavyanska Zorya, Lyvchak and Klymkovich]. Naukovo-publitsystychni i polemichni pysannia M.Kostomarova. K.D.VU, 216-219 [in Ukrainian].
25. Naukovo-publitsystychni i polemichni pysannia M.I. Kosomarov(1928) [Scientific, journalistic, and polemical writings of M.I. Kostomarov] K.D.V.U., 316 p. [in Ukrainian].
26. Kostomarov M.I. (1994) Slovianska mifolohiia. [Slavic Mythology]. Kyiv: «Lybid», 384 p. [in Ukrainian].
27. Pinchuk Yu.A. (1995) M.I. Kostomarov i yoho istoriografichna kontseptsiiia [M.I. Kostomarov and his historiographical concept]. Istorychna spadshchyna u svitli suchasnykh doslidzhen :Velychko, Markovych, Markevych, Kostomarov, Yavorskyi K. NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. 94-107 [in Ukrainian].
28. Polukhin, L.K. (1959) Formuvannia istorychnykh pohliadiv M.I. Kostomarova. Do krytyky burzhuaizno-pomishchyskoi istoriografii na Ukraini. [The Formation of M.I. Kostomarov's Historical Views. Towards a Critique of Bourgeois-Landlord Historiography in Ukraine.] Kyiv: Published by the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. 128 p. [in Ukrainian].
29. Smilianska V.L. (1991) Literaturna tvorchist M.Kostomarov. [Literary works of M. Kostomarov]. Kostomarov M.I. Tvory v dvukh tomakh. K: «Dnipro», 5-37 [in Ukrainian].
30. Kharchenko V.V. (2001) Try kroky v bik u pravynomu napriami (Rets. Na knyhu Vashchenko V.V. Lektsii z istorii ukrainskoi istorychnoi nauky druhoi polovyny 19 – pochatku 20 st. (M.I. Kostomarov, V.B. Antonovych, M.S. Hrushevskiy) [Three steps in the right direction (Review of the book by Vashchenko V.V. Lectures on the history of Ukrainian historical science in the second half of the XIX th – early XXth centuries (M.I. Kostomarov, V.B. Antonovich, M.S. Hrushevsky))] Dnipropetrovsk 1998. Dnipropetrovskiy istoriko-arkheohrafichniy zbirnyk, Dnipropetrovsk: Dnipro National University, 2. 647-668. [in Ukrainian].
31. Shandra V. (2015) Mova yak zasib formuvannia natsionalnoi identychnosti. [Language as a Means of Forming National Identity]. Ukrainska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: sprobа derzhavnogo rehuliuвання (1847–1914). Zbirnyk dokumentiv i materialiv K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. VII – XXXVII. [in Ukrainian].
32. Yas O. (2014) Svit romantychnykh interpretatsii (M.Maksymovych, M.Kostomarov, M.Kulish). [The World of Romantic Interpretations (M. Maksymovych, M. Kostomarov, M. Kulish)] Istoryk i styl. Vyznachni postati ukrainskoho istoriypysannia u svitli kulturnykh epokh (pochatok XIX – 80-ti roky XX st.): Monohrafiia: U 2 ch. K.: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy, 1. 186-208. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.09.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025
 Дата публікації: 24.11.2025

Володимир ЗАБОЛОТНЮК,

orcid.org/0000-0001-8195-9974

кандидат історичних наук, старший дослідник,

начальник Наукового центру Сухопутних військ

Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

(Львів, Україна) *zisiv@ukr.net*

ВІД КАРПАТ ДО БАХМУТА: ІСТОРИЧНА СПАДКОЄМНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТРАДИЦІЇ В ЕМІГРАЦІЇ ТА БОРОТЬБИ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ

Стаття присвячена комплексному аналізу феномену української військової еміграції 1918–1945 рр. у контексті її ролі як кадрового та духовного резерву державності. Досліджено процес формування військових осередків еміграції у Німеччині, Польщі та Чехословаччині, де колишні старшини Армії Української Народної Республіки зберегли організаційну структуру, військову культуру й національну ідею. Особливу увагу приділено діяльності Українського вільного університету, Господарської академії в Подєбрадах, Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН), які стали інституційною основою для подальшої еволюції визвольного руху.

Підкреслено, що українська військова еміграція не лише виконувала функцію політичного представництва у вигнанні, але й забезпечувала неперервність військових традицій між поколіннями. Саме через ці структури передавалися досвід, дисципліна й ідея державності, які у подальшому стали основою формування Української повстанської армії, а згодом – сучасних Збройних Сил України. Показано, що історична спадкоємність від Армії Української Народної Республіки (УНР) до сучасних українських військових формувань є не випадковістю, а свідомо збереженою культурно-ціннісною моделлю опору.

У статті введено в науковий обіг поняття «від Карпат до Бахмута» як символу неперервності національної боротьби. Простежено паралелі між обороною Карпатської України 1939 року та сучасними боями за Бахмут 2022–2023 рр., які демонструють спільність моральних засад і готовність українців боротися за незалежність навіть у найскладніших обставинах. Зроблено висновок, що цей символ уособлює єдність минулого й сучасного у військовій культурі України.

Окремий акцент зроблено на міжнародному аспекті сприйняття українського військового досвіду. На основі аналітики Центру досліджень визвольного руху, CSIS, PONARS Eurasia, NATO Defence College та Українського інституту майбутнього показано, що сучасна українська армія стала прикладом успішної модернізації з опорою на власну історичну традицію. Доведено, що неперервність військових і духовних цінностей є ключовим чинником мобілізаційної стійкості українського суспільства у Війні за Незалежність України у XXI столітті.

Таким чином, українська військова еміграція розглядається не лише як історичне явище, а як активний чинник збереження державності, який забезпечив формування морально-психологічної, інституційної та культурної основи для сучасних Збройних Сил України.

Ключові слова: українська військова еміграція, військові осередки, Німеччина, Війна за Незалежність України, Армія Української Народної Республіки, Карпатська Україна, Українські Січові Стрільці, державність, Збройні Сили України, від Карпат до Бахмута, неперервність національної боротьби.

Volodymyr ZABOLOTNIUK,

orcid.org/0000-0001-8195-9974

Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher,

Chief of the Scientific Centre of the Army

Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy

(Lviv, Ukraine) *zisiv@ukr.net*

FROM THE CARPATHIANS TO BAKHMUT: HISTORICAL CONTINUITY OF UKRAINIAN MILITARY TRADITION IN EMIGRATION AND THE STRUGGLE FOR THE STATEHOOD

The article is dedicated to a comprehensive analysis of the phenomenon of Ukrainian military emigration in 1918–1945 in the context of its role as a personnel and spiritual reserve for the statehood. It examines the process of forming military emigration centers in Poland, Czechoslovakia, and Germany, where former officers of the Army of the Ukrainian People's Republic preserved their organizational structure, military culture, and national idea. Particular attention is paid to the activities of the Ukrainian Free University, the Economic Academy in Poděbrady, the Ukrainian Military Organization

(UMO), and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), which became the institutional basis for the further evolution of the liberation movement.

It is emphasized that Ukrainian military emigration not only performed the function of political representation in exile, but also ensured the continuity of military traditions between generations. It was through these structures that experience, discipline, and the idea of the statehood were passed on, which later became the basis for the formation of the Ukrainian Insurgent Army and, subsequently, the modern Armed Forces of Ukraine. It is shown that the historical continuity from the Army of the Ukrainian People's Republic (UPR) to the modern Ukrainian military formations is not a coincidence, but a consciously preserved cultural and value model of resistance.

The article introduces the concept of «from the Carpathians to Bakhmut» into scientific discourse as a symbol of the continuity of the national struggle. Parallels are drawn between the defense of the Carpathian Ukraine in 1939 and the current battles for Bakhmut in 2022–2023, which demonstrate the commonality of moral principles and the willingness of Ukrainians to fight for independence even in the most difficult circumstances. It is concluded that this symbol embodies the unity of the past and present in Ukraine's military culture.

Special emphasis is given to the international aspect of the perception of Ukrainian military experience. Based on analytics from the Center for Research on the Liberation Movement, CSIS, PONARS Eurasia, NATO Defense College, and the Ukrainian Institute for the Future, it is shown that the modern Ukrainian army has become an example of successful modernization based on its own historical tradition. It has been proven that the continuity of military and spiritual values is a key factor in the mobilization resilience of Ukrainian society in the War for Ukraine's Independence in the 21st century.

Thus, Ukrainian military emigration is viewed not only as a historical phenomenon, but also as an active factor in preserving the statehood, which ensured the formation of the moral, psychological, institutional, and cultural foundations for the modern Armed Forces of Ukraine.

Key words: Ukrainian military emigration, military centers, Germany, War of Independence of Ukraine, Army of the Ukrainian People's Republic, the Carpathian Ukraine, Ukrainian Sich Riflemen, statehood, Armed Forces of Ukraine, from the Carpathians to Bakhmut, continuity of the national struggle.

Постановка проблеми. Вивчення української військової еміграції між 1918–1945 роками набуває нового значення в умовах сучасної Війни за Незалежність України. Досвід учасників визвольних змагань, що після поразки Армії УНР опинилися в еміграції, став основою для формування інституційної пам'яті та збереження військової традиції, яка простежується до сьогодення. Саме еміграційні структури забезпечили неперервність державницької ідеї, військової культури й кадрів, що пізніше стали важливими чинниками українського визвольного руху середини ХХ століття та моральним підґрунтям сучасних Збройних Сил України.

Актуальність дослідження визначається необхідністю переосмислення ролі військової еміграції не лише як історичного явища, а як чинника, що формує безперервність національних військових традицій. У сучасному вимірі поняття «військова еміграція» поєднує як історичну пам'ять, так і інституційну неперервність, що від Карпатської України до оборони Бахмута символізує неперервність боротьби за незалежність. Аналіз цих процесів дозволяє глибше осмислити джерела моральної стійкості українського війська у ХХІ столітті.

Аналіз досліджень. Проблема української військової еміграції й неперервності військових традицій висвітлена в працях вітчизняних та зарубіжних істориків. Класичні підходи представлені в роботах О. Субтельного, який показав роль еміграції у збереженні державницької ідеї після

поразки визвольних змагань (Субтельний, 2009; 411–415). О. Кучер проаналізував діяльність українських інституцій у Чехословаччині, які стали осередками військової освіти та політичної самоорганізації емігрантів (Кучер, 2001a: 120–124; Кучер, 2001b). І. Патриляк простежив зв'язок між українською військовою еміграцією та створенням Організації українських націоналістів, що успадкувала її кадровий та ідеологічний потенціал (Патриляк, 2012; 63–67).

Серед зарубіжних дослідників особливо цінними є праці А. Motyl, який розглядає еміграційні структури як «резервуар державності», що підтримував політичну суб'єктність України в екзилі (Motyl, 2017a). Сучасний етап дослідження пов'язаний з переосмисленням історичного досвіду в умовах новітньої війни. Аналітики Центру досліджень визвольного руху (ЦВДР, 2020) та Українського інституту майбутнього (Український інститут майбутнього, 2024) розглядають неперервність військових традицій як основу моральної стійкості сучасних Збройних Сил України.

Міжнародні аналітичні центри – CSIS (2023), PONARS Eurasia (2023, 2025), NATO Defence College (2024) – акцентують увагу на феномені українського військового опору, який базується на історично сформованій культурі самостійності, що поєднує елементи визвольного руху ХХ століття з сучасними стандартами оборони. Цей підхід підтримують і українські дослідники, зокрема О. Говорун (2023), який підкреслює духовну спад-

коємність між вояками УНР, УПА та сучасними захисниками України.

Мета статті. Метою статті є дослідження феномену української військової еміграції як кадрового та духовного резерву державності, з'ясувати механізми збереження військових традицій у середовищі еміграції та простежити неперервність цих традицій у контексті боротьби на незалежність від подій 1918–1921 рр. до сучасної Війни за Незалежність України.

Для досягнення мети необхідно: проаналізувати еволюцію військових структур еміграції у міжвоєнний період; виявити зв'язок між військовими організаціями еміграції (УВО, ОУН, УПА) та сучасними Збройними Силами України; охарактеризувати символ «від Карпат до Бахмута» як прояв історичної неперервності боротьби за державність; оцінити міжнародне сприйняття українського військового досвіду в аналітичних дослідженнях 2020-х років.

Таким чином, стаття спрямована на доведення неперервності української військової традиції як ключового чинника формування сучасної державної ідентичності та обороноздатності України.

Виклад основного матеріалу. Феномен неперервності військових традицій українського народу є однією із ключових у вивчення процесів державотворення. Від моменту формування Української Народної Республіки у 1917 р. українське військо стало не лише інструментом оборони, а й носієм політичної ідеї самостійності. Після поразки визвольних змагань 1918–1921 рр. ці традиції не зникли – вони були збережені та трансформовані у середовищі військової еміграції, яка стала своєрідним інституційним і моральним «мостом» між поколіннями борців (Субтельний, 2009: 412).

Саме у Чехословаччині, де уряд Томаша Масарика надавав підтримку українським політичним біженцям, виник своєрідний інтелектуальний центр військової еміграції. У Празі діяли Український вільний університет, Господарська академія в Подєбрадах і військові секції, де колишні старшини УНР готували нове покоління національно свідомої молоді. Ці структури виконували функції кадрового резерву – зберігали досвід, знання і військову культуру, необхідні для відновлення армії у майбутній незалежній Україні (Кучер, 2001а: 118–124; Кучер, 2001б).

Символом неперервності став і Євген Коновалець – командир Січових стрільців, а пізніше організатор Української військової організації (УВО) та натхненник створення ОУН. Саме через його діяльність ідея професійного українського

війська трансформувалася у підпільну та партизанську боротьбу, що знайшла своє продовження у Русі Опору під час Другої світової війни. Українська Повстанська Армія (УПА), сформована у 1942 р., стала практичним продовженням бойових традицій Армії УНР, використовуючи її досвід в організації штабу, бойової підготовки, зв'язку та дисципліни (Патриляк, 2012: 198–201).

Важливим напрямом діяльності еміграційних військових структур стало відновлення урядових осередків УНР в екзилі. Президент УНР Андрій Лівницький та Головний отаман Симон Петлюра створили дипломатичну мережу у Варшаві, Парижі, Берліні та Женеві, яка підтримувала політичну суб'єктність Української Держави навіть після її втрати на території України. Через ці канали підтримувалася комунікація з Лігою Націй і європейськими урядами, що дозволяло залишатися в міжнародному політичному просторі. Через ветеранські об'єднання, як-от Союз українських ветеранів і Братство колишніх вояків УПА, формувалася ціннісний фундамент для майбутнього українського війська. У повоєнні десятиліття вони підтримували ідею відродження армії незалежної України, передавали архіви, військові статuti, досвід бойової підготовки та ідеологічні орієнтири наступним поколінням (Motyl, 2017a: 142–145). Важливою ланкою цієї неперервності стали діаспорні наукові та освітні центри – Український вільний університет у Мюнхені, Український народний дім у Торонто, Український інститут у Гарварді. Вони не лише зберігали пам'ять про визвольні змагання, а й поширювали військово-історичні дослідження, що формували стратегічне мислення серед молодих емігрантів і майбутніх офіцерів незалежної України. Питання ролі української діаспори у формуванні політичної пам'яті та збереженні історичного наративу детально аналізує А. Motyl. Він підкреслює, що українські громади Канади та США розглядали військову еміграцію не лише як частину історії, а як живий елемент націєтворення, який допомагав підтримувати почуття національної гідності серед наступних поколінь (Motyl, 2017b: 91–93). Через цю діяльність військова еміграція перетворилася на моральний і політичний міст між поколіннями українців.

Ця діяльність мала довготривалий ефект – через діаспорні структури у 1990-х роках формувалися перші волонтерські канали підтримки новопосталих Збройних Сил України. Під час повномасштабного вторгнення 2022 р. масштаби цієї мобілізації сягнули безпрецедентного рівня. За даними Migration Policy Institute, лише протягом

перших шести місяців війни українська діаспора у США, Канаді, Німеччині та Польщі збрала понад 1,2 млрд доларів допомоги на оборонні потреби, що включало закупівлю бронетехніки, дронів, медичних засобів (Migration Policy Institute, 2024).

Після відновлення незалежності у 1991 р. відродження Збройних Сил України відбувалося на ідейній базі, закладеній попередніми поколіннями. Ветерани визвольних змагань і представники діаспори передавали документи, символіку, присяги, що відновлювали неперервність української військової культури. Деякі традиції Армії УНР – шеврони, назви частин, почесні звання – були офіційно відроджені після 2014 р. під час Війни за Незалежність України (ЦДВР, 2020).

Події після анексії Криму та початку війни на Донбасі (2014–2021 рр.) продемонстрували, що українське військо зберегло не лише дух опору, а й здатність до самоорганізації. Добровольчі батальйони «Донбас», «Азов», «Айдар» – це пряма спадкоємність партизанських і повстанських формувань минулого. Їхній ідейний код ґрунтується на тих самих цінностях – честі, вірності, дисципліні та національній гідності (PONARS Eurasia, 2023).

З початком повномасштабного вторгнення 2022 р. Збройні Сили України стали виразом найвищого рівня національної військової неперервності. У структурі сучасного війська відроджено назви історичних бригад (зокрема, 30-та окрема механізована бригада імені князя Костянтина Острозького), а в символіці – герби й гасла, що мають пряме коріння у традиціях визвольних армій. Участь у бойових діях ветеранів АТО/ООС, добровольців із діаспори, а також військових інструкторів з країн-союзників підкреслює інтеграцію української військової культури у світовий контекст (CSIS, 2023).

Як зазначає О. Говорун, формування сучасних Збройних Сил України неможливо розглядати без урахування історичного досвіду військової еміграції та традиції українського самостійницького війська. Він підкреслює, що спадкоємність бойового духу, притаманна армії УНР і УПА, проявилася у моральній стійкості українських військових після 2014 року (Говорун, 2023: 47–49). Таким чином, військова традиція України не є сукупністю окремих епізодів, а являє собою безперервний процес формування ідентичності нації, що пройшла шлях від армії УНР і УПА до сучасних Збройних Сил України. Її неперервність виявляється у поєднанні історичної пам'яті, професійного досвіду та духовної спадщини, яка забезпечує обороноздатність і моральну стійкість українського народу в умовах новітньої Війни за Незалежність України.

Кульмінацією сучасного військового героїзму стала оборона Бахмута (2022–2023 рр.) – приклад моральної та професійної стійкості, який уособлює спадкоємність бойової честі, сформованої ще у таборах Каліша та вояків УПА. Ця символіка – «від Карпат до Бахмута» – засвідчує неперервність ідеї боротьби за державність попри зміну епох і геополітичних контекстів (Патриляк, 2012: 212–215).

У березні 1939 року війська Карпатської Січі під командуванням полковника Степана Росохи та отамана Дмитра Климпуша здійснили безпрецедентну спробу збройного захисту щойно проголошеної незалежної держави – Карпатської України. Попри відсутність достатнього озброєння й міжнародної підтримки, кілька тисяч добровольців, переважно з колишніх учасників визвольних змагань і членів ОУН, вступили у нерівний бій з угорською армією поблизу Хуста та Воловця (Субтельний, 2009: 445). Ця боротьба, хоча й завершилася поразкою, стала доказом, що ідея збройного захисту державності не згасла навіть після двадцяти років еміграції та окупацій.

Саме ветерани Карпатської Січі та члени ОУН пізніше взяли участь у формуванні Української Повстанської Армії, яка у 1942–1950-х роках продовжила збройну боротьбу проти нацистського та радянського тоталітаризмів. За даними досліджень Центру досліджень визвольного руху, основні кадри командного складу УПА мали військову підготовку, отриману або в армії УНР, або у військових школах міжвоєнної Чехословаччини (ЦДВР, 2020). Таким чином, символічна «лінія Карпат» означає не лише географію, а й неперервність військової традиції.

Події у Бахмуті через 83 роки стали сучасним аналогом цієї боротьби. У 2022–2023 рр. місто стало ареною однієї з найтриваліших битв Війни за Незалежність України. Захисники Бахмута – підрозділи 93-ї механізованої бригади «Холодний Яр», 3-ї штурмової бригади, батальйону «Свобода» – демонстрували ті самі принципи самопожертви та стійкості, що були притаманні воякам Карпатської Січі (CSIS, 2023). Бої за місто, які тривали понад 10 місяців, увійшли в історію як приклад моральної непохитності українського війська в умовах чисельної переваги ворога (PONARS Eurasia, 2025). Особливого значення цей образ набув у суспільному дискурсі – гасло «від Карпат до Бахмута» стало своєрідним символом об'єднання різних поколінь воїнів. Його активно використовують у промовах, військовій поезії, меморіальних церемоніях та військових вишколах. За даними Українського інституту національної пам'яті, ця формула підкреслює спадкоємність

українського війська як носія не лише бойового досвіду, а й державницької свідомості. Згідно з аналітичним звітом Українського інституту майбутнього (Війна, 2024), трансформація Збройних Сил України є не лише результатом зовнішньої військової допомоги, а й глибоко внутрішнього переосмислення оборонної культури. У документі наголошується, що історична спадкоємність і ментальна готовність до спротиву, закладені ще у добу визвольних змагань, стали ключовими чинниками успішної модернізації армії у XXI столітті (Український інститут майбутнього, 2024: 27–30).

В обороні Бахмута, як і у боях під Хустом, проявилися ті ж цінності – гідність, честь, побратимство та жертвність заради держави. Ці риси, закладені ще у добу визвольних змагань, формують основу морального коду сучасного українського воїна. Як і сто років тому, боротьба за кожен метр української землі є не просто військовою операцією, а продовженням історичної місії – зберегти націю і державність у найважчі часи. Отже, ідея «від Карпат до Бахмута» – це не лише історичний або географічний образ, а концентрований вираз української військової неперервності. Вона поєднує покоління вояків від Українських Січових Стрільців до захисників сучасного Донбасу, підкреслюючи незмінність головного принципу: боротьба за свободу України триває доти, доки існує український народ (Motyl, 2017a; ЦДВР, 2020).

Висновки. Українська військова еміграція 1918–1945 рр. відіграла визначальну роль у збереженні неперервності національної військової традиції та політичної ідентичності. Після поразки визвольних змагань вона перетворилася на кадровий, інтелектуальний і духовний резерв майбутньої української державності. Створення навчальних, культурних і військових осередків у Німеччині, Чехословаччині та Польщі забезпечило передачу досвіду та формування нового покоління українських діячів, для яких незалежність залишалася найвищою цінністю.

Еміграційні структури стали каналом інституційної спадкоємності Української Народної Республіки, що зберегла себе у вигнанні через дипломатичну активність і розвиток військової освіти. У цьому виявляється феномен «державності без території» – збереження суверенної ідеї поза межами окупованої Батьківщини. Саме в середовищі військової еміграції визріла концепція неперервного збройного спротиву, що пізніше виявилася у діяльності Української військової організації, Організації українських націоналістів і Української повстанської армії.

Неперервність військових традицій, започаткованих у добу УНР, простежується у моральних і світоглядних засадах сучасного українського війська. Принципи самопожертви, добровільності, побратимства й віри у власні сили стали ідейною основою Збройних Сил України у XXI столітті. Символ «від Карпат до Бахмута» відображає не лише географічну безперервність боротьби, а й духовну єдність поколінь, що протистояли агресорам у різні епохи – від угорських військ у 1939 році до російських окупаційних сил у 2022–2023 роках.

Аналіз сучасних досліджень підтверджує, що саме історична пам'ять і неперервність військових традицій є чинником моральної стійкості українського суспільства у Війні за Незалежність України. Дослідники (Motyl, 2017; Говорун, 2023; Український інститут майбутнього, 2024) підкреслюють, що українська армія спирається не лише на матеріальні ресурси, а й на багатовікову культуру спротиву, сформовану ще в середовищі окупації.

Таким чином, українська військова еміграція постає не як завершений етап історії, а як активна складова розвитку національної ідентичності. Її внесок у збереження військової культури, ідеї державності та духовного опору став підґрунтям для формування сучасних Збройних Сил України – армії, яка продовжує традицію боротьби за незалежність і свободу нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. CSIS. *The Battle for Bakhmut: Ukraine's Frontline Defense*. Washington: Center for Strategic and International Studies. 2023. 28 p. URL: <https://www.csis.org/analysis/battle-bakhmut-ukraines-frontline-defense> (останній перегляд 05.10.2025).
2. Migration Policy Institute. *Ukrainian Displacement and European Security: Migration Trends 2022–2024*. Washington, D.C.: Migration Policy Institute, 2024. 46 p. URL: <https://www.migrationpolicy.org/research/ukrainian-displacement-european-security-2024> (останній перегляд 06.10.2025).
3. Motyl, A. *Ukraine: From Empire to Statehood*. New York: Columbia University Press, 2017. 298 p.
4. Motyl, A. *Ukrainian Diaspora and Political Memory in Exile*. Toronto: University of Toronto Press, 2017. 231 p.
5. PONARS Eurasia. *Ukraine's Defense Strategy and NATO Integration*. Washington: PONARS Eurasia. 32 p. URL: <https://www.ponarseurasia.org/> (останній перегляд 08.10.2025).
6. PONARS Eurasia. *Urban Warfare and Ukrainian Resilience in the Donbas*. Washington: PONARS Eurasia Policy Memo Series. 25 p. URL: <https://www.ponarseurasia.org/urban-warfare-and-ukrainian-resilience-in-the-donbas> (останній перегляд 09.10.2025).

7. Говорун, О. *Українські Збройні Сили у війні за Незалежність: традиція і трансформація*. Львів: Астролябія, 2023. 276 с.
8. Кучер, Р. *Українська еміграція у Чехословаччині в 1920-1930-х рр.* Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2001. 214 с.
9. Кучер, Р. *Українська еміграція в міжвоєнній Європі*. Київ: Основи, 2001. 245 с.
10. Патріляк, І.К. *Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках*. Київ: Критика, 2012. 400 с.
11. Субтельний, О. *Україна: історія*. Київ: Либідь, 2009. 720 с.
12. Український інститут майбутнього. *Війна 2024: аналітичний звіт про трансформацію армії та суспільства*. Київ: UIF. 52 с. URL: <https://uifuture.org> (останній перегляд 10.10.2025).
13. Центр досліджень визвольного руху (ЦВДР). *Від УНР до сучасних Збройних Сил України: еволюція національної армії*. Київ: ЦВДР. 64 с. URL: <https://cdvr.org.ua> (останній перегляд 05.10.2025).

REFERENCES

1. CSIS. (2023). *The Battle for Bakhmut: Ukraine's Frontline Defense*. Washington: Center for Strategic and International Studies. 28 p. Retrieved October 5, 2025, from <https://www.csis.org/analysis/battle-bakhmut-ukraines-frontline-defense>. (accessed October 05, 2025).
2. Migration Policy Institute. (2024). *Ukrainian Displacement and European Security: Migration Trends 2022–2024*. Washington, D.C.: Migration Policy Institute, 2024. 46 p. from <https://www.migrationpolicy.org/research/ukrainian-displacement-european-security-2024> (accessed October 06, 2025).
3. Motyl, A. (2017a). *Ukraine: From Empire to Statehood*. New York: Columbia University Press. 298 p.
4. Motyl, A. (2017b). *Ukrainian Diaspora and Political Memory in Exile*. Toronto: University of Toronto Press. 231 p.
5. PONARS Eurasia. (2025). *Ukraine's Defense Strategy and NATO Integration*. Washington: PONARS Eurasia. 32 p. Retrieved October 10, 2025, from <https://www.ponarseurasia.org/> (accessed October 08, 2025).
6. PONARS Eurasia. (2023). *Urban Warfare and Ukrainian Resilience in the Donbas*. Washington: PONARS Eurasia Policy Memo Series. 25 p. Retrieved October 9, 2025, from <https://www.ponarseurasia.org/urban-warfare-and-ukrainian-resilience-in-the-donbas> (accessed October 09, 2025).
7. Hovorun, O. (2023). *Ukrainski Zbroini Syly u viini za Nezalezhnist: tradytsiia i transformatsiia*. [The Armed Forces of Ukraine in the War for Independence: Tradition and Transformation]. Lviv: Astroliabiiia. 276 c. [in Ukrainian].
8. Kucher, R. (2001a). *Ukrainska emihratsiia u Chekhoslovachchyni v 1920–1930-kh rr.* [Ukrainian Emigration in Czechoslovakia in the 1920–1930s]. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University. 214 c. [in Ukrainian].
9. Kucher, R. (2001b). *Ukrainska emihratsiia v mizhviennii Yevropi*. [Ukrainian Emigration in Interwar Europe]. Kyiv: Osnovy. 245 c. [in Ukrainian].
10. Patryliak, I. K. (2012). *Viiskova diialnist OUN(B) u 1940–1942 rokakh*. [The Military Activity of the OUN(B) in 1940–1942]. Kyiv: Krytyka. 400 c. [in Ukrainian].
11. Subtelnyi, O. (2009). *Ukraina: istoriia*. [Ukraine: A History]. Kyiv: Lybid. 720 c. [in Ukrainian].
12. Ukrainian Institute for the Future (UIF). (2024). *Viina 2024: analitychnyi zvit pro transformatsiiu armii ta suspilstva*. [War 2024: Analytical Report on the Transformation of the Army and Society]. Kyiv: UIF. 52 c. Retrieved October 10, 2025, from <https://uifuture.org>. (accessed October 10, 2025). [in Ukrainian].
13. Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu (TsDVR). (2020). *Vid UNR do suchasnykh Zbroinykh Syl Ukrainy: evoliutsiia natsionalnoi armii*. [From the Ukrainian People's Republic to the Modern Armed Forces of Ukraine: The Evolution of the National Army]. Kyiv: TsDVR. 64 c. Retrieved October 5, 2025, from <https://cdvr.org.ua>. (accessed October 05, 2025). [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025
 Дата публікації: 24.11.2025

УДК 329=511.141(477.87)"1920-1939"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-9>

Людмила ІВАНОВА,

orcid.org/0000-0003-0695-9813

кандидат історичних наук,

професор кафедри історії та етнології України

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

(Київ, Україна) *ludmylaivanova@ukr.net*

Олексій ЧУХОМЕЦЬ,

orcid.org/0000-0001-5578-1527

аспірант кафедри історії та етнології України

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

(Київ, Україна) *aleksey8998@ukr.net*

ПРОУГОРСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ/КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920–1939 РР.: СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ ПОГЛЯДИ НА МАЙБУТНЄ СТАНОВИЩЕ КРАЮ

В статті досліджується проблематика діяльності проугорських політичних партій в Підкарпатській Русі/Карпатській Україні та поглядів їхніх діячів на подальший розвиток краю. Приєднання краю до складу Чехословаччини призвело до поширення в ній політичної системи нової держави, яка характеризувалась великою кількістю партійних організацій та постійною конкуренцією за вплив на виборців. Автори звертають увагу на те, що дана система в поєднанні з етнічним різноманіттям Закарпаття та невирішеністю ряду проблем центральним чеським урядом призвели до схожих положень в програмних документах партій, які включали теми економічного, культурного, територіального характерів.

Відзначено, що проугорські партії краю складались як з угорських політичних сил: Угорська партія права, Автономна партія автохтонів, Угорська християнсько-соціалістична партія та Угорська партія дрібних землеробів; так і з русофільських організацій Автономно-землеробського союзу і Руської Національно-Автономної партії. Доведено, що усі дані партії підтримувались матеріально та кадрово Угорщиною, яка спонукала їх підтримувати тему автономії як активне джерело критики чеської влади та як метод підтримки угорського ревізйонізму серед населення Підкарпатської Русі. Відзначено, що угорський уряд приділяв значну увагу поєднанню розрізнених угорських та русофільських сил для посилення їхнього політичного впливу, що завершилось в 1936–1938-х роках.

Акцентована увага, що після захоплення краю Угорщиною в березні 1939 року виявилось ключове протиріччя в позиціях угорських та русофільських політичних партій колишньої Чехословаччини відносно автономії. Якщо русофільські діячі прагнули одержати широку автономію в складі Угорщини, то угорські представники, хоча на словах в 1920–1930-х роках підтримували дані прагнення, проте в реальності погоджувались лише на обмежену культурну автономію для автохтонного слов'янського населення. У висновках відзначено, що внаслідок запровадження в Закарпатті військового стану через війну з СРСР питання автономії як ключової теми міжвоєнного Закарпаття остаточно припинила існувати.

Ключові слова: Закарпаття, Угорщина, Підкарпатська Русь/Карпатська Україна, політична партія, автономія, ревізйонізм, русофілі.

Liudmyla IVANOVA,

orcid.org/0000-0003-0695-9813

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor At the Department of History and Ethnology of Ukraine

Mykhailo Drahomanov State University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) ludmylaivanova@ukr.net

Oleksii CHUKHOMETS,

orcid.org/0000-0001-5578-1527

Graduate student at the Department of History and Ethnology of Ukraine

Mykhailo Drahomanov State University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) aleksey8998@ukr.net

PRO-HUNGARY POLITICAL PARTIES IN SUBCARPATHIAN RUS'/CARPATHIAN UKRAINE 1920–1939: COMMON AND DIFFERENT VIEWS ON THE FUTURE STATE OF THE COUNTRY

The article examines the issues of the activities of pro-Hungarian political parties in Subcarpathian Rus'/Carpathian Ukraine and the views of their leaders on the further development of the region. The region's accession to Czechoslovakia led to the spread of the political system of the new state in it, which was characterized by a large number of party organizations and constant competition for influence on voters. The authors draw attention to the fact that this system, combined with the ethnic diversity of Transcarpathia and the unresolved nature of a number of problems by the central Czech government, led to similar provisions in the party program documents, which included topics of an economic, cultural, and territorial nature. It is noted that the pro-Hungarian parties of the region consisted of both Hungarian political forces: the Hungarian Party of Rights, the Autonomous Party of Autochthons, the Hungarian Christian Socialist Party, and the Hungarian Party of Small Farmers; and from the Russophile organizations of the Autonomous Agricultural Union and the Russian National Autonomous Party. It is proven that all these parties were supported materially and personnel-wise by Hungary, which encouraged them to support the topic of autonomy as an active source of criticism of the Czech government and as a method of supporting Hungarian revisionism among the population of Subcarpathian Rus'. It is noted that the Hungarian government paid considerable attention to the combination of disparate Hungarian and Russophile forces to strengthen their political influence, which ended in 1936–1938.

It is emphasized that after the seizure of the region by Hungary in March 1939, a key contradiction emerged in the positions of the Hungarian and Russophile political parties of the former Czechoslovakia regarding autonomy. If Russophile figures sought to obtain broad autonomy within Hungary, then Hungarian representatives, although in words in the 1920s–1930s they supported these aspirations, in reality they agreed only to limited cultural autonomy for the autochthonous Slavic population. The conclusions noted that as a result of the introduction of martial law in Transcarpathia due to the war with the USSR, the issue of autonomy as a key topic of interwar Transcarpathia finally ceased to exist.

Key words: Transcarpathia, Hungary, Subcarpathian Rus'/Carpathian Ukraine, political party, autonomy, revisionism, Russophiles.

Постановка проблеми. Тема проугорського колабораційного руху в Підкарпатській Русі/Карпатській Україні залишається цікавою, хоч і маловідомою темою в українсько-угорських відносинах. Відторгнення краю від Угорщини та приєднання до складу Чехословаччини призвели до появи значної кількості людей угорського та русинського етносів, які були проти даної події і прагнули повернути край в межі Святостефанської корони. Для цього використовувалась як існуюча партійна система Чехословаччини, в межах якої підіймалися існуючі проблеми краю, в невіршенні яких звинувачувався центральний уряд. Водночас виникає питання – чи був даний рух монолітним та яким чином підтримувався? Дане питання обумовлює глибше дослідження тематики проугорських політичних партій Підкарпатської Русі міжвоєнного періоду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історіографія дослідження базується переважно на роботах вітчизняних науковців, де дана тема відображена в проблематиці угорського іредентизму та чехословацької політичної системи. У контексті досліджуваних процесів заслуговують на увагу праці М. Вегеша, В. Міщанина, М. Палінчака (Вегеш, Міщанин, Палінчак, 2022), В. Гиря (Гиря, 2012), Т. Піковська (Піковська, 2020), Ю. Славик, А. Крупчинський (Славик, Крупчинський, 2024), О. Ферков (Ферков 2012). Також були використані праці угорських дослідників, серед яких варто відмітити роботи Ч. Федінець (Федінець, 2010; Fedinesc, 2001, 2007), Н. Барді (Bardi, 2008), Е. Ференца (Ferenc, 2008). Також були використані архівні документи Ліги Націй (Czechoslovakia – Miscellaneous petitions of minorities in Czechoslovakia).

Мета статті. Охарактеризувати особливості поглядів представників проугорських політичних партій Підкарпатської Русі, дослідити причини їх формування, спільні та відмінні сторони.

Виклад основного матеріалу Здійснюючи аналіз поглядів угорських та споріднених русофільських політичних сил щодо майбутнього Підкарпатської Русі, необхідно звернути увагу на політичну структуру міжвоєнної Чехословаччини. Особливість владної структури цієї країни полягала в багатопартійній системі країни, що обумовлювалось переважно відсутністю правового регулювання партій внаслідок існуючого в даний період політичної традиції про першочерговість відповідання посланця-депутата перед виборцями, а не перед політичною силою, від імені якої виступає. Відповідно до даної думки першочергове значення мала кількість виборців політичної сили – не менше 2000 голосів в одному окрузі або 20000 голосів загалом, в той час як питання про практичну реалізацію програмних положень фактично залишалось другорядним. Разом з тим дана система надавала можливість потрапити до чехословацького парламенту значній кількості партій, дозволяючи існувати одночасно до 15–16 партійних клубів в даній структурі одночасно (Піковська, 2020: 54–57). В даних умовах роздробленості для утворення парламентської більшості та збільшення кількості місць мало місце об'єднання з іншими політичними силами. Це, в свою чергу, викликало уподібнення другорядних економічних, культурних та соціальних питань між партіями для полегшення одержання голосів виборців.

Зазначена ситуація була характерною і для Підкарпатської Русі, де ситуація додатково поглиблювалась історичною багатоетнічністю регіону та існуванням трьох протилежних культурно етнічних течій – русофільської, русинської та української – серед місцевого слов'янського автохтонного населення. Також варто відмітити поступово наростаюче з другої половини 20-х років ХХ ст. незадоволення фактичною політикою центрального уряду в краї, яка полягала в фактичному відтермінуванні питання надання місцевої автономії, невирішеності прикордонних суперечок із Словаччиною відносно приналежності території Пряшівщини та місцевим працевлаштуванням на керівні посади в економічній та освітній сферах переважно осіб чеської національності (Стерчо, 1994: 29–36). Оскільки зазначені проблеми турбували усі політичні сили Підкарпатської Русі, то і їхні політичні програми в ключових положеннях були досить подібними в критиці дій чеської влади.

Досліджуючі угорські партії краю, необхідно відмітити, що ключову роль серед них відігравали як місцеві організації – Угорська партія права та Автономна партія автохтонів, так і загальнодержавні політсили – Угорська християнсько-соціалістична партія та Угорська партія дрібних землеробів, які регулярно з 1924 по 1935 рр. репрезентували 10–11% населення країни на парламентських виборах. Дані структури, незважаючи на формальну окремішність, мали значну частину спільних політичних рис. Перш за все, в їхніх програмах відстоювались такі ключові положення, як надання автономії краю, впорядкування податкової системи, захист прав угорців в економічній, культурній та шкільній сферах, відкриття торговельних кордонів з Угорщиною та повернення деяких сіл з угорською більшістю, які опинились в складі Словаччини (Федінець, 2010: 94–98).

Аналізуючи русофільські політичні партії, які фактично стояли на проугорських позиціях, ключовою організацією серед них був Автономно-землеробський союз, створений в 1924 р. В своїй програмі дана організація відстоювала подібні з угорськими партіями положення: надання широкої автономії краю, забезпечення прав меншин, скликання керівного органу краю – Сойму та врегулювання кордонів із Словаччиною (Піковська, 2020: 130). Наступною партією, вартою уваги, є Руська Національно-Автономна Партія, організована в 1935 році. Фактично її можна назвати популістською організацією, оскільки її політична програма майже не мала жодних відмінностей від інших русофільських структур та трималась переважно на харизматичному впливові її очільника С. Фенцика та таємний матеріальний підтримці зі сторони Польщі (Славік, Крупчинський, 2024: 131–132).

Якщо подібні вимоги до вирішення проблем краю були загальною рисою усіх місцевих політсил, то ключовою рисою, яка мала визначальне значення на погляди проугорських партій відносно майбутнього краю, була керівна та матеріальна підтримка зі сторони Угорського королівства. Зокрема, вже в червні 1921 р. угорський МЗС створив офіційний центр підтримки іредентської пропаганди «Охорона меншин окупованих територій», одне з відділень якого під назвою «Фелвідек» відповідало за діяльність на словацьких та угорських теренах (Вегеш, Гиря, Король, 1998: 59). Посилювався цей вплив збереженням керівних партійних посад за колишніми посадовцями Австро-Угорської імперії, відправкою кадрових елементів в Закарпаття, а також витратами значних сум на підтримку програм захисту,

меншин, яка в 1921–1931 рр. сягала до 10–35% бюджету МЗС (Ferenc, 2008: 87–88).

Велика підтримка, наприклад, надавалась Угорській християнсько-соціалістичній партії, яка мала сильні позиції в південно-західній частині краю, нараховуючи в 1928 р. до 1500 членів в Берегівському окрузі (Гиря, 2012, с. 103–104). Крім того, її члени активно критикували дії чеського уряду, в тому числі на міжнародному рівні. Зокрема, в 1930 р. 14 її членів на чолі з С. Гезою надіслала скаргу до Ліги Націй відносно умов проведення перепису в краю (Czechoslovakia - Miscellaneous petitions of minorities in Czechoslovakia, S387/52/4: аркуш 24). Подібну матеріальну підтримку одержував також і Автономно-землеробський союз, чий члени, зокрема майбутній очільник А. Броді, вже з 1922 року отримували ці кошти (Вегеш, Міщанин, Палінчак, 2022: 210–211).

Зазначені фактори відображають, з однієї сторони, про спільність поглядів проугорських партій краю, які полягали в активній критиці дій чеської влади та поступовому поширенню впливу ревізійністичних поглядів серед населення. Дана лінія активно підтримувалась і угорським урядом, який додатково акцентував увагу на недотриманні умов надання автономних прав Підкарпатській Русі чеським урядом (Bardi, 2008: 55–56). Даний акцент на автономії додатково посилюється тим, що після поєднання і угорських партій в єдину Об'єднану Угорську партію в 1936 р. (Ферков, 2012: 103), і поєднання в липні 1938 року Автономно-землеробського союзу і Руської Національно-Автономної партії в єдиний русофільський блок (Славік, Крупчинський, 2024: 134) саме тема надання повної автономії стала основним гаслом цих новоутворених блоків. Можна погодитись з твердженням, що з початку 30-х років ХХ ст. тема автономії перетворилась в метод перегляду існуючих кордонів на користь Угорщини.

Разом з тим варто відзначити, що якщо обидва зазначені напрямки поділяли погляди на використання теми автономії для критики дій чеського уряду, то в питанні відносно реальних можливостей одержання автономних прав краєм їхні погляди сильно поділялись, що виявилось після захоплення Закарпаття Угорщиною в березні 1939 р. Якщо ряд представників русофілів, зокрема А. Броді, прагнули одержати автономію в складі

Угорщини з широкими правами на внутрішнє самоврядування, на зразок статусу Хорватії в рамках Австро-Угорської імперії (Fedinec, 2001: 464), то очільники угорських партій Підкарпатської Русі виступали проти цих планів. Зразком цього можна вважати позицію колишнього очільника Об'єднаної Угорської Партії, а після захоплення Карпатської України Угорщиною – керівник Ужгородського повіту Е. Корлат пропонував обмежити автономію наданням культурних, мовних прав та можливостей місцевого самоврядування, хоча в 1920–1930-х роках оголошував про підтримку широкої автономії краю (Fedinec, 2007: 101). Крім того, деякі члени Автономно-землеробського союзу і Руської Національно-Автономної партії не хотіли входження краю до складу Угорщини, внаслідок чого були розчаровані діяльністю своїх провідників і залишились в Карпатській Україні, або вступаючи до провідного українського руху, або прагнучи утворити нову політичну партію (Стерчо, 1994: 124). Зважаючи на те, що після обговорень навесні 1940 р. дане питання було відкладено, а в зв'язку з участю Угорщини в нападі на СРСР в краю був запроваджений військовий стан, проблема надання автономії краю була остаточно знята з порядку денного.

Висновки. Умовний проугорський політичний блок Підкарпатської Русі складався як з власне угорських, так і русофільських партій Автономно-землеробського союзу і Руської Національно-Автономної партії. Формально з іншими політичними організаціями краю їх поєднували прагнення одержати реальні автономні права, які були обіцяні чеською владою, але до 1938 року не були реально впроваджені. Проте фактично дана тема підіймалась, в тому числі, за фінансової підтримки Угорського королівства, яке прагнуло використати її для критики сусідньої держави та поширення ідей про необхідність ревізії кордонів. Хоча угорський і русофільський напрямки фактично сприяли відторгненню Закарпаття на користь Угорщини, кінцева мета в них виявилась різною, що проявилось в 1939 році. Якщо представники угорських партій виступали за досить обмежену культурну автономію, то очільники русофільських організацій хотіли одержати широкі права на самоврядування. В зв'язку з підготовкою до війни дана проблема так і не була вирішена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вегеш М., Гиря В., Король І. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами 1918–1939 рр. Ужгородський державний університет. У: Колір Прінт, 1998. 130 с.
2. Вегеш М., Міщанин В., Палінчак М. Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення. 1918–1950: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 158 с.

3. Гирия В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті): монографія / Серія «Studia Regionalistica», № 4; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Видавництво «Карпати», 2012. 200 с.
4. Піковська Т. Національне питання в програмах політичних партій Першої Чехословацької республіки 1918–1938 рр. / Т. Піковська – Вінниця : Нова Книга, 2020. 168 с.
5. Славик Ю., Крупчинський А. Політична діяльність Степана Фенцика в 1930-х роках. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2024. Том 35 (74) № 4. С. 128–137.
6. Стерчо П. Карпато-українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Л.: За вільну Україну. 1994. 288 с.
7. Федінець Ч. Створення й діяльність угорських національних партій та громадських організацій на Закарпатті. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання* / За ред. М. Вегеша, Ч. Федінець. У.: Ліра, 2010. С. 94–106.
8. Ферков О. Громадсько-політичне життя угорської національної меншини Підкарпатської Русі (1919–1939 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 2012. Вип. 21. С. 96–105.
9. Bardi N. Magyarország és a magyar kisebbségek az 1918 utáni első években: a magyar külpolitika revíziós céljainak megfogalmazása, a kisebbségi kultúra és politika támogatása. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. Században*. Budapest, 2008. s. 52–59.
10. Ferenc E. Kisebbségvédelem és revízió. A kisebbségi kérdés helye a magyar kormánypolitikában. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. s. 84–89.
11. Fedinec Cs. Kárpátjai autonómia-koncepciók 1918–1944 között. *Kisebbségkutatás, 11 (3)*. 2001. ss. 450–469.
12. Fedinec Cs. Magyar pártok Kárpátján a két világháború között. *Fórum társadalomtudományi szemle: a szlovákiai magyar tudományos műhelyek folyóirata, 9 (1)*, c. 2007 pp. 83–110.
13. Czechoslovakia - Miscellaneous petitions of minorities in Czechoslovakia. (League of Nations, Geneva, 1925–1937; Official № R S387/52/4). URL: <https://archives.ungeneva.org/tchecoslovaquie-petitions-diverses-de-minorites-en-tchecoslovaquie/download?token=f3aee8bbc4155790c3dd7930bc236c1d13cee45c5a9da644c977b54c7cdb83e3> (дата звернення: 03.04.2025)

REFERENCES

1. Vehesh M., Hyria V., Korol I. (1998). Uhorska iredenta na Zakarpatti mizh dvoma svitovymy viinamy 1918–1939 rr. [Hungarian irredentism in Transcarpathia between the two world wars of 1918–1939.]. Uzhhorod: Kolir Print. 130 [in Ukrainian].
2. Vehesh M., Mishchanyin V., Palinchak M. (2022). Politychna istoriia Zakarpattia kriz pryzmu ukrainskoho derzhavotvorennia. 1918–1950: monohrafiia. [Political history of Transcarpathia through the prism of Ukrainian state formation. 1918–1950: monograph]. Odesa: Helvetica Publishing House. 158 [in Ukrainian].
3. Hyria V. (2012) Uhorska iredenta v mizhvoiennomu Zakarpatti («uhorskyi faktor» u suspilno-politychnomu zhytti): monohrafiia. [Hungarian irredentism in interwar Transcarpathia (“Hungarian factor” in socio-political life): monograph]. Seriiia «Studia Regionalistica», № 4; NDI politychnoi rehionalistyky; DVNZ «Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet». [Series “Studia Regionalistica”, No. 4; Research Institute of Political Regionalism; State Higher Educational Institution “Uzhgorod National University”.] Uzhgorod: Publishing House “Karpaty”. 200 [in Ukrainian].
4. Pikovska T. (2020) Natsionalne pytannia v prohramakh politychnykh partii Pershoi Chekhoslovatskoi respubliky 1918–1938 rr. [The National Question in the Programs of Political Parties of the First Czechoslovak Republic 1918–1938]. Vinnytsia: Nova Knyga. 168 [in Ukrainian].
5. Slavik Yu., Krupchynskyi A. (2024) Politychna diialnist Stepana Fentsyky v 1930-kh rokakh. [Political activity of Stepan Fentsyk in the 1930s.]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia: Istorychni nauky*. [Scholarly notes of the V.I. Vernadskyi TNU. Series: Historical sciences]. Volume 35 (74) No. 4. 128–137 [in Ukrainian].
6. Stercho P. (1994) Karpato-ukrainska derzhava: do istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukraintiv u 1919–1939 rokakh. [The Carpathian-Ukrainian state: to the history of the liberation struggle of the Carpathian Ukrainians in 1919–1939]. Lviv: Za vilnu Ukrainu. 288 [in Ukrainian].
7. Fedinets Ch. (2010) Stvorennia y diialnist uhorskykh natsionalnykh partii ta hromadskykh orhanizatsii na Zakarpatti [Creation and activity of Hungarian national parties and public organizations in Transcarpathia]. *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura / ukrainomovnyi variant ukrainsko- uhorskoho vydannia* [Transcarpathia 1919–2009 years: history, politics, culture / Ukrainian-language version of the Ukrainian-Hungarian edition]. Uzhhorod: Lira. 94–106 [in Ukrainian].
8. Ferkov O. (2012) Hromadsko-politychne zhyttia uhorskoi natsionalnoi menshyny Pidkarpatskoi Rusi (1919–1939 rr.) [Social and political life of the Hungarian national minority of Subcarpathian Rus (1919–1939)]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia* [Bulletin of the Carpathian University. History.]. Ivano-Frankivsk: Publishing House of Vasyl Stefanyk Prykarpatsky University. № 21. 96–105 [in Ukrainian].
9. Bardi N. (2008) Magyarország és a magyar kisebbségek az 1918 utáni első években: a magyar külpolitika revíziós céljainak megfogalmazása, a kisebbségi kultúra és politika támogatása [Hungary and the Hungarian minorities in the first years after 1918: formulating the revision goals of Hungarian foreign policy, supporting minority culture and politics]. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. Században*. Budapest. 52–59 [in Hungarian].
10. Ferenc E. (2008) Kisebbségvédelem és revízió. A kisebbségi kérdés helye a magyar kormánypolitikában [Minority protection and revision. The place of the minority question in the policy of the Hungarian government]. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. MTA Kisebbségkutató Intézet. 84–89 [in Hungarian].

-
11. Fedinec Cs. (2001) Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918–1944 között. [Transcarpathian autonomy concepts between 1918–1944]. *Kisebbségkutatás*, 11 (3). 450–469. [in Hungarian].
12. Fedinec Cs. (2007) Magyar pártok Kárpátalján a két világháború között. [Hungarian parties in Transcarpathia between the two world wars]. *Fórum társadalomtudományi szemle: a szlovákiai magyar tudományos műhelyek folyóirata*, 9 (1). 83–110. [in Hungarian].
13. Czechoslovakia - Miscellaneous petitions of minorities in Czechoslovakia. (League of Nations, Geneva, 1925–1937; Official № R S387/52/4). URL: <https://archives.ungeneva.org/tchecoslovaquie-petitions-diverses-de-minorites-en-tchecoslovaquie/download?token=f3aee8bbc4155790c3dd7930bc236c1d13cee45c5a9da644c977b54c7cdb83e3> (date of application: 03.04.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025
Дата публікації: 24.11.2025

Марко КАНТОР,

orcid.org/0009-0008-2412-5795

аспірант кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *m.kantor@mios.com.ua*

ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ТРАКТУВАННІ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ.

У статті розкрито погляди польських учених другої половини XIX – першої третини XX ст. на проблематику походження українського козацтва. Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, історизму, авторської об'єктивності, методах історіографічного аналізу, інтерпретації та критики історіографічних фактів. Автор наголошує, що образ українського козацтва в польській історіографії та національній історичній свідомості завжди був овіяним певними міфологізованими рисами, невіддільно пов'язаними із природним середовищем Наддніпрянської України. На основі ретельного аналізу польської історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. (праці М. Бобжинського, В. Закшевського, Ф. Конечного, Т. Корзона, Л. Кубалі, А. Левицького, Ф. Равіти-Гавронського, О. Яблоновського), з'ясовано, що проблема походження українського козацтва посідала вагомe місце у наукових зацікавленнях польських дослідників і була для них своєрідною призмою через яку вони намагались зрозуміти усю сутність історичного явища козацтва, пояснити через його генезу й особливості діяльності козаків у наступні століття їхньої історії. Водночас на появу різних концепцій походження українського козацтва впливали численні тогочасні історіософські та політичні теорії й культурні віяння, зокрема популярні від кінця XIX і у першій третині XX ст. цивілізаційні та расові теорії. Однак попри це бачення польськими дослідниками початків козащини зберігало на собі слід візії епохи романтизму, часто трансформованих у дусі неоромантичних ідей, а також сентиментальної туги за втраченими «східними кресами» І Речі Посполитої, із якими у свідомості поляків було пов'язано чимало ідеалізованих образів минулого.

Ключові слова: польська історіографія, українське козацтво, походження козацтва, історіографічне середовище, Річ Посполита.

Marko KANTOR,

orcid.org/0009-0008-2412-5795

Postgraduate student at the Department of Ukraine's History and Law

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *m.kantor@mios.com.ua*

THE ORIGINS OF UKRAINIAN COSSACKDOM IN THE INTERPRETATION OF POLISH HISTORIANS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The article explores the views of Polish scholars of the late nineteenth and early twentieth centuries on the problem of the origins of Ukrainian Cossackdom. The research methodology is based on the principles of scientific rigor, historicism, and authorial objectivity, as well as on the methods of historiographical analysis, interpretation, and critique of historiographical facts. The author emphasizes that the image of the Ukrainian Cossacks in Polish historiography and in the Polish national historical consciousness was always imbued with certain mythologized features, inseparably linked to the natural environment of the Dnieper Ukraine.

On the basis of a careful analysis of Polish historiography of the late nineteenth and early twentieth centuries (including the works of M. Bobrzyński, W. Zakrzewski, F. Koneczny, T. Korzon, L. Kubala, A. Lewicki, F. Rawita-Gawronski, and A. Jabłonowski), it has been established that the problem of the origins of Ukrainian Cossackdom occupied an important place in the scholarly interests of Polish researchers. For them, it served as a kind of prism through which they sought to comprehend the very essence of the historical phenomenon of Cossackdom – to explain, through its genesis and early development, the peculiarities of the Cossacks' later historical role and activity.

At the same time, the emergence of various concepts concerning the origins of the Ukrainian Cossacks was influenced by numerous contemporaneous historiosophical and political theories, as well as by broader cultural trends – particularly the civilization and racial theories popular from the late nineteenth century through the first third of the twentieth century. Nevertheless, the Polish perception of the beginnings of Cossackdom retained traces of Romantic-era visions, often transformed under the influence of Neo-Romantic ideas, and was imbued with a sentimental longing for the lost “Eastern Borderlands” (Kresy Wschodnie) of the First Polish – Lithuanian Commonwealth, with which many idealized images of the past were associated in Polish collective memory.

Key words: Polish historiography, Ukrainian Cossackdom, origins of Cossackdom, historiographical milieu, Polish – Lithuanian Commonwealth.

Постановка проблеми. Образ українського козацтва в польській історіографії та національній історичній свідомості завжди був овіяним певними міфологізованими рисами, невіддільно пов'язаними із природним середовищем Наддніпрянської України з її степовими просторами т. зв. «Дикого Поля». Козацтво, що часто зливалося у свідомості поляків у єдиному образі із самим українським народом, становило одне ціле зі специфікою життя як в природних, так і в соціально-культурних умовах існування у регіоні. Значний вплив на таке сприйняття козацтва мали і художні образи, сформовані польською літературою епохи романтизму чи навіть давніші літературні мотиви, які з'явилися у творчості письменників XVII–XVIII ст. У контексті цих образів і установок часто формувалися і підходи польських науковців останньої третини XIX та першої третини XX ст. до пошуку витоків українського козацтва. Погляди польських дослідників зазначеного періоду, на нашу думку, потребують окремої наукової рефлексії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна історіографія історії козацтва лише перебуває на етапі свого становлення, що пояснює наразі не значну кількість праць і досліджень, спрямованих на висвітлення й аналіз поглядів і підходів польських учених до проблеми походження українського козацтва. Серед досліджень польських учених відзначимо статті М. Монджика (Mądzik, 1996), Л. Піонтковський (Piątkowski, 1996), яких, щоправда, цікавили трактування козацьких повстань і воєн кінця XVI – першої половини XVII ст. Значний внесок у висвітлення досліджуваного питання здійснили українські дослідники О. Руда (Руда, 2008) й Т. Гриневич (Гриневич, 2012). Відзначимо й напрацювання В. Ребенка, Є. Сінкевича, які, проте, стосуються дещо інших часових пластів козацької минувшини у висвітленні польських дослідників другої половини XIX – початку XX ст. Назагал, доводиться констатувати необхідність детальнішого аналізу візій, оцінок та інтерпретацій польських істориків щодо численних питань витоків українського козацтва.

Мета статті – розкрити погляди польських учених другої половини XIX – першої третини XX ст. на проблематику походження українського козацтва.

Виклад основного матеріалу. Певний класичний для польської історичної науки період від другої половини XIX ст. і до початку Другої світової війни образ появи українського козацтва змалював історик Анатоль Левицький. Звертаю-

чись до цієї проблеми вчений багато уваги присвятив специфіці заселення українських земель у XV та XVI ст. на межі осілого проживання по лінії Київ – Канів – Черкаси – Брацлав, наголошуючи на існуванні великих просторів т. зв. «Дикого Поля», «де безперестанку відбувалися бої із сусідніми татарами, а колонізація то посувалася, то відкочувалася назад» (Lewicki, 1904: 200). Історик уважав, що на цих землях «гуртувалися люди бродячі, різноманітних народів та віри, поляки, угорці, волохи й навіть татари, однак переважали серед них русини, люди прості й шляхта, втікачі й добровольці, котрі, не визнаючи над собою жодної влади, жили там татарським способом, з мисливства і рибальства, а навіть із здобичі захопленої у купців й татар» (Lewicki, 1904: 200). Однак, попри змалювання образу існування такої неосілої, змішаного походження, групи населення, науковець вказував і на поширення подібного способу добування засобів існування серед осілого населення українських воєводств польсько-литовської держави, який сезонно практикували як селяни, так і міщани та шляхта. Отже, у концепції А. Левицького щодо генези українського козацтва основним було положення про особливий спосіб життя за рахунок степових промислів й військової здобичі, який він називав «ходінням у козаки». У підсумку для історика самі козаки були вторинними щодо такого способу життя («козакування»), й козаком можна було бути як постійно, так і тимчасово лише задля здійснення подібної життєвої практики.

Яскравий образ формування козацтва, характерний для епохи неоромантичної історіографії, змалював у своїх працях Людвік Кубаля. Учений, що працював на зламі XIX та XX ст., в епоху нового, після періоду розчарування, пов'язаного із поразками польських Листопадового й Січневого повстань 1830–1831 та 1863 рр., часу пробудження національно-визвольного руху, описував картини минулого, які мали слугувати «зміцненню серцець» поневоленого народу. Отже, можна ствердити, що актуальним було створення яскравих образів героїчного минулого поляків, зображення постатей польських політичних та військових діячів як шляхетних самовідданих борців, які могли слугувати прикладами для наслідування молодим поколінням уже сучасників Л. Кубалі. Однак такий романтичний образ потребував пошуку й протилежної, «темної», сторони – ворогів польського народу, які могли б втілювати у собі всі негативні риси й у такий спосіб підкреслювати позитивні характеристики поляків-героїв. Такими для багатьох поляків були українці, із якими на межі

XIX та XX ст. загострювалися міжнаціональні та політичні конфлікти, пов'язані із претендуванням обома народами на володіння теренами, які кожен із них бачив невід'ємною частиною власної майбутньої держави. Різноманітні негативні стереотипи, а саме варварство, дикість, кровожерливість, анархізм, ворожість до усіх проявів високої культури, вибухове бажання руйнувати без жодної цілі та ідеї, Л. Кубаля приписав козакам як ворогам «шляхетних» поляків та тим, хто фактично започаткував знищення польської держави – І Речі Посполитої. Історик уважав, що українське козацтво сформувалося на основі різноманітних етнічних та соціальних груп нижчого щабля, які були породженням життя у диких умовах степу. У його зображенні козаки постають просякнутими варварськими звичаями найвідсталіших кочових орд і такими, що частково виводили своє походження від них, а частково піддалися їхньому асиміляційному впливу. Дослідник стверджував, що козаки «були народом диким, мішаної національності, «Наливаєвської віри», ворожий будь-якій суспільній організації, що не міг жити без війни – справжнє нещастя та прокляття руських земель, котрі через них не могли спокійно жити та розвиватись» (Kubala, 1910: 3).

У польській історичній науці кінця XIX та перших десятиліть XX ст. доволі популярними були теорії про первинне існування особливої етнічної спільноти «козаків», що походила б із середовища кочових тюркських та монгольських народів. У історіографічних образах груп, на основі яких сформувалося найраніше українське козацтво, поєдналися низка стереотипних, характерних для польської історичної свідомості зламів XIX та XX ст., підходів до пошуків расової, етнічно-культурної та соціальної бази появи їхнього феномену. Різні расові упередження у соціумі, що активно розвивалися у контексті появи дарвіністських теорій щодо «боротьби за виживання» між різними народами й визначення їхньої вищості й ступеня розвитку згідно із біологічними ознаками, підштовхували до пошуку в історичних явищах, із якими у польського народу здебільшого були пов'язані негативні конотації, чужого іноетнічного та навіть іншорасового елемента.

Так, Т. Корзон підтримував тезу про існування на території України особливої расової спільноти, що з'явилася внаслідок змішування представників європеїдної та монголоїдної рас. Він наголошував, що «на прикордонні оброблюваних білошкірим населенням полів й топтаних кочовиками жовтої раси диких полів утворювалися громади мішанців, які приймали собі назву козаків»

(Korzon, 1923: 369). Доказом своєї тези про татарське та навіть черкеське походження українських козаків історик бачив легенди та історичні міфи й конструкції, вибудовані інтелектуалами й політиками нового часу.

Яскраво змальовував масштабне, на його думку, змішування русько-слов'янського та тюркського расових елементів Ф. Равіта-Гавронський. Він уважав, що цей процес розпочався задовго не лише до появи козацтва, але й перед утворенням Київської Русі, у часи сусідства слов'янських племен із хозарами та печенігами. «Туранська кров», як стверджував історик, проникала як у часи війн насильницьким шляхом й захопленням рабів із інших етносів, так і особливо активно у мирний час через союзну співпрацю та шлюби. Особливо великого розмаху ці процеси, як вказував учений, набули після руйнування руських князівств монголами та оселення у Північному Причорномор'ї цілої низки татарських орд. Саме одним із проявів тюркизації населення України історик бачив появу козацтва. Він прямо наголошував, що козащина «була продуктом степового життя пізнішої татарщини, а перед ними різних тюркських племен, що осіли між Доном та Дніпром» (Rawita-Gawroński, 1923: 20).

Подібно, як і багато інших польських дослідників, задля підкреслення тюркської сутності козацтва, Ф. Равіта-Гавронський наголошував на татарському походженні слова «козак». На підтвердження своєї тези він висував свідчення про існування такого ж поняття серед татарських спільнот на просторах від Дніпра до Волги, зокрема в Казанському ханстві. Однак при цьому дослідник наголошував, що воно мало цілком інше «ніж спопуляризоване в другій половині XVI ст. в Речі Посполитій Польській лицарсько-авантюристичне поняття, й в тюркських діалектах означало вільну людину, авантюриста, бродягу, а деколи й прямо розбійника» (Rawita-Gawroński, 1923: 20).

Упередження до всіх інших рас, окрім білої європеїдної, дозволяли, через історичний міф про «метисне» походження козаків та й усіх українців, автоматично зараховувати їх до «нижчої», варварської, групи, а отже, і показати як нездатних до творення високої культури, будь-яких цивілізаційних благ, власної незалежної державності.

Певною мірою відмінною від поглядів багатьох польських дослідників на походження козаків від татарських військових громад була позиція О. Яблоновського. Він хоч і вважав, що саме поняття «козак» походило із тюркських мов, однак носіїв цієї назви, що мешкали на степових просторах України, зараховував до слов'янського

населення. Дослідник наголошував, що татарську назву «козак» з кінця XV ст. активно переймали «бобруючі, на зразок ординського юнацтва, озброєні «гультяї»-уходники» (Jabłonowski, 1912: 157). Також він вважав, що ця назва спочатку побутувала лише на Пониззі Дніпра і вже звідтам поширювалася в різні регіони України та Східної Європи. Що ж до значення слова «козак», науковець стверджував, що воно мало на меті характеризувати «не прив'язану до нічого людину «гультяя», озброєного «уходника», «добичника», а також вільного власника дрібного куска землі (по-татарськи «хутора»), що якомога довше ухилявся від старостинської юрисдикції» (Jabłonowski, 1912: 159). Однак це поняття, як зазначав науковець, активно поширювалось серед різноманітних суспільних прошарків, а зокрема серед бояр та міщан, «через що увесь суспільний прошарок, який змагався із злигоднями дня, приймав це ім'я й виступав у щораз більшій різнобарвності» (Jabłonowski, 1912: 159). Крім того, О. Яблоновський наголошував на значній еволюції розуміння поняття та сутності козацтва протягом століть від XV й під час усього XVI ст.

Звертав увагу О. Яблоновський на існування специфічних форм осадництва, що сформувалися на степовому порубіжжі ще з часів Київської Русі. Вчений відзначав, що в XV–XVI ст. активно відновлювалося оселення людей у степах на зразок давніших бродників, які зазнали погрому під час монголо-татарської навали. Саме у їхньому середовищі історик віднаходив найраніше використання терміна «козак». Самих же бродників він вважав «зрученими чи такими, що ще перебували на стадії зручення чорноклобуцьких спадкоємців, зміцнених постійним впливом хвиль справжніх слов'ян» (Jabłonowski, 1912: 157). Отже, історик відстоював позицію про активну асиміляцію тюркського населення причорноморських степів під впливом руської культури та поступове його розчинення у середовищі слов'янських мас. Однак уже в XVI ст. «давні степові кочовики загубилися в різнобарвному натовпі щораз нових прибульців, котрі за їх зразком починали там «козакувати» (Jabłonowski, 1912: 155). Окрім бродників, яких історик локалізував у Пониззі Дніпра, він також називав й інші подібні групи в інших регіонах України, яких він означував загальним поняттям «уходники». Серед таких він називав севрюків на Сіверщині та болохівців на Побужжі. Однак при цьому наголошував, що «зародження козацтва відбувалося всюди на українних руських землях, однак не всюди вони могли однаково добре розвиватися» (Jabłonowski, 1912: 159). У цьому кон-

тексті він вважав, що громади вільних козаків не могли втриматися на більш ґрунтовно колонізованих територіях, звідки влада намагалася їх витіснити, сприймаючи як антисоціальний шкідливий елемент. І лише терени Пониззя Дніпра, які фактично перебували поза будь-якою державною юрисдикцією, стали для козаків справжньою батьківщиною, де вони могли розвинути в окрему могутню верству.

Важливу роль у колонізації лісостепових та степових просторів України, що йшла рука об руку із формуванням козацтва, О. Яблоновський відводив заснуванню важливих міських осередків та замків у прикордонному регіоні. Найдавнішим таким центром тяжіння населення усього степового порубіжжя називав Звенигород (сучасне місто Звенигородка). Однак його, як стверджував історик, зруйнував кримський хан Менглі Гірей (насправді під час нападу 1484 р. замок вистояв і був знищений лише татарським набігом 1541 р.), після чого таку роль перейняв «Черкаський Городок, який ніби стратегічним доповненням був розташований вище гирла Росі Канів». Ці старостинські замки, як наголошував дослідник, «формували наче середовище окремого уділу, країни, під ледь не номінальною владою київського воєводи й було головним притулком для все нових прибульців із верхів'їв Дніпра й взагалі населення, що вдавалось до уходництва у степи, як і для розрізнених ватах козацтва, що уже виокремилось із руського населення» (Jabłonowski, 1912: 158). На думку О. Яблоновського, саме завдяки існуванню такого укріпленого поселення могли проіснувати усі люди, що стікалися на небезпечні прикордонні території. Тому у підсумку рішуче стверджував, що «саме місто Черкаси можна слушно вважати за колиску козащини» (Jabłonowski, 1912: 158). Саме завдяки такій винятковій ролі Черкас козаки, констатував дослідник, отримали свою іншу назву, яку використовували зокрема у Московській державі, – «черкаси», що згодом поширилась й на увесь український народ. Отже, можна ствердити, що науковець не підтримував теорії інших польських вчених, що вважали козаків-черкасів нащадками кавказького народу черкесів.

Доволі строкатими були погляди на походження козацтва Фелікса Конечного, який у своїх працях висвітлював відразу різні версії їх зародження. Учений у науковій та публіцистичній праці багато уваги приділяв створенню власної цивілізаційної теорії розвитку історичного процесу. Зокрема, він підкреслював тезу про боротьбу між цивілізаціями, які, у його баченні, представляли відмінні цінності й чи не завжди перебували

в антагонізмі. Під таким поглядом він розглядав й історію польського народу та його відносин із сусідами, зокрема зі сходу. За ним, Польща була класичним представником «латинської цивілізації», натомість східнослов'янські народи, а зокрема і українці, належали до азійської «Туранської цивілізації». Найбільш же яскравим виявом цього, як вважав дослідник, були козаки. Згідно із теорією Ф. Конечного, козацтво було породженням Великого Степу, й у ньому проявлялися чи не всі притаманні йому риси, які він пояснював впливом «туранської цивілізації». А саме: об'єднання з військовою метою в особливу спільноту (яка, на його думку, була тотожна орді кочовиків); нестабільність об'єднання, яке може розпадатися через поразки й гуртуватися навколо нових військових лідерів; уся їхня політична активність зосереджувалася довкола військової мети; релігійна індиферентність у поєднанні зі здатністю використовувати релігійне питання як привід до війни; відсутність моральних цінностей, якими б керувалася спільнота та її лідери; нездатність розвивати науку, але вміння швидко засвоювати чужі винаходи із військовою метою (Kuriański, 2011: 117–123).

У цьому ключі дослідник зауважував, що козацтво сформувалося на основі кочових монгольсько-тюркських народів, а його первинний осередок розміщувався над Доном та Окою. Такими першими козаками він називав «рязанських козаків» (Konieczny, 1921: 119). Саме перенесення істориком місця зародження козаків на схід, у глибину степів, мало слугувати підтвердженням цієї азійської сутності й ледь не повної відсутності можливих витоків у європейських цивілізацій. Що ж до появи козацтва на українських землях, то вчений був переконаний, що вона була наслідком поступового проникання козаків зі сходу на захід. Причину цього убачав у бажанні козаків наблизитися до багатших джерел військової здобичі на землях Кримського ханства й Османської імперії. Цей процес призвів до того, що, на думку науковця, у першій половині XVI ст. над Дніпром виділився новий центр козаччини, що приваблював до себе втікачів із Угорщини, Молдови, Польщі та Великого князівства Литовського (Konieczny, 1921: 120).

Важливим чинником, який, з погляду Ф. Конечного, сприяв утворенню перших козацьких громад, були заходи Московських великих князів та царів. Московія, яка у баченні історика також була типовим представником туранської цивілізації, намагалася використати всю войовничу стихію мешканців степу й бунтівних осіб, що не могли прийняти тиранічне правління її волода-

рів і бажали вести анархічно-грабіжницьке життя степових військових спільнот. Правителі Москви дозволяли усім, хто не вписувався у систему їхнього правління й загрожував їй внутрішнім бунтом, відходити у степи. Натомість ці спільноти царі використовували для боротьби проти татар, забезпечуючи козакам взамін за це постачання сільськогосподарськими продуктами. Особливу роль тут науковець залишав за Іваном Грозним, який нібито «здійснив реорганізацію козацтва й утворив над Доном прикордонне військо проти татар» (Konieczny, 1921: 119). Ключове ж значення у трансформації козаків, їхній консолідації та загальній слов'янізації, Ф. Конечний віддавав православній церкві, що цілеспрямовано провела цей процес. Подібно православна церква і в Україні приводила до асиміляції представників інших народів в українському середовищі.

Відсутністю акцентів на тюркську етнічну основу козаків характеризувалися погляди на їхню генезу у працях Вінценти Закшевського, який твердив, що в основі козацтва лежали «громади різного типу втікачів, свавільних людей з різних країв, серед яких переважала руська група з найближчих околиць» (Zakrzewski, 1899: 107), як становили одну із двох форм колонізації українських степів та лісостепу. Іншою, певною мірою протиставленою науковцем до козацької, була колонізація прикордоння, організована місцевими панами і старост, що приваблювали на свої землі колоністів, пропонуючи їм тривалі періоди свободи від різноманітних поборів та повинностей. Натомість різні втікачі, на відміну від сільського господарства, яким займалися колоністи під патронатом шляхти «шукали життя у повній свободі й утримання за рахунок здобичі здобутої татарським способом й в основному захопленої у татар» (Zakrzewski, 1899: 107). В. Закшевський високо оцінював роль козаків у житті України, називаючи їх «передовою вартою у боротьбі проти татарщини» й такими, що «торували шлях для колонізації степів», хоча й людьми, чиї дії призводили до татарських відплатних ударів (Zakrzewski, 1899: 107). Саме січове козацтво, яке мешкало за дніпровськими порогами, характеризував поняттям «військово-здобичного братства» (Zakrzewski, 1899: 108). При цьому він відзначав значною мірою сезонний характер козакування, коли до невеличкої громади козаків, що мешкали на Запоріжжі цілий рік, у теплу пору року приєднувалася величезна кількість добровольців, які бажали взяти участь у грабіжницьких походах на турецькі міста.

У міжвоєнний період В. Томкевич займався дослідженням генези козацтва та етимології

самого поняття «козак». Учений реконструював послідовний причинно-наслідковий зв'язок між природними умовами існування на степових просторах України та формуванням особливої соціальної групи їх населення, яка пристосувалася б до цих умов і вміло їх використовувала. Так, історик вказував, що на багатих, однак нічийних землях Дикого Поля природовідповідним був кочовий або напівосілий, сезонний спосіб існування, де не діяли державні закони, але була небезпека зустрічі із ворогами. Саме там здавна існувала група «уходників» чи «добичників», тобто мисливців (Tomkiewicz, 1939: 9). Дослідник уважав, що назва «уходники» походила від характеристики поняттям «уходи» усіх цих багатих для мисливців, рибалок та бортників теренів. Такий сезонний, під час теплої пори року, спосіб життя у пошуках здобичі він називав «козакуванням» й вказував, що до людей, які його вели, вже в XV ст., застосовували поняття «козак». Науковець наголошував, що з часом спільнота «козаків»-мисливців змінювалася, і він пов'язував ці зміни із загрозою з боку татар, що зосередили на них свої напади. Це змусило розрізнені й малочисельні групи активно об'єднуватись та озброюватись задля оборони і відплатних акцій, що, зрештою, перетворило їх на «лицарсько-піратську організацію» (Tomkiewicz, 1939: 11).

У питанні етимології поняття «козак» В. Томкевич показував певну розбіжність у його означенні залежно від часу, місця та контексту вживання. Історик вказував, що саме це поняття мало «турецько-татарське» походження й означало «легеня», «молодця», «розбишаку». Про цьому він зазначав, що на землі Великого князівства Литовського його принесли татарські переселенці, запрошені туди князем Вітовтом ще на зламі XIV та XV ст. і тоді він означав «різного типу волоцюг чи членів різноманітних розрізневих загонів, які часто займалися звичайним розбійництвом» (Tomkiewicz, 1939: 10). Водночас дослідник вказував, що на землях Кримського ханства козакуванням називали специфічний спосіб життя, який передбачав здійснення самостійних набігів у степах, здобування військової здобичі або найм до складу різноманітних загонів воїнів-добровольців. Учений наголошував, що серед татар «козаком був кожний, хто на власну руку жив за рахунок степу» і у цьому контексті він звертав увагу, що «нічого дивного не було у тому, що перших запорізьких уходників, які зрештою не мали нічого спільного із розбійництвом, татари називали козаками, адже вони справді були свого роду молодцями, які на власну руку шукали здобичі» (Tomkiewicz, 1939: 10). Отже, вчений

заперечував тезу багатьох своїх попередників, що бачили в українському козацтві тюрксько-слов'янську змішану громаду, увесь сенс існування якої зосереджувався на грабівництві, а тому не підтримував і синонімічність понять «козак» та «розбійник».

Заперечив тезу про зв'язок означення козаків й населення Українського Подніпров'я з поняттям «черкаси», яке багато польських істориків виводили від етноніму одного із кавказьких народів також В. Томкевич, висунувши натомість власне пояснення цього факту. Він, з-поміж іншого, вказував, що козацтво формувалося на основі й завдяки постійному, щораз більшому притоку до свого середовища мешканців із околиць Канева та Черкас, де протягом XVI ст. відбувалася інтенсивна колонізація безлюдних просторів. Саме від назви міста Черкаси козаки й отримали назву «черкасів» (а не навпаки – місто Черкаси від козаків кавказького походження), що особливо часто вживалася на теренах Московщини й почала слугувати московитам для відрізнення українських козаків від донських (Tomkiewicz, 1939: 10).

Зображав козаків на початку їхньої історії як «авантюрні банди» М. Бобжинський, стверджуючи, що причиною, яка підштовхувала населення України організовуватись у мілітарні об'єднання козаків і приєднуватись до них вихідців як із найвіддаленіших закутків польсько-литовської держави, так із інших країв, була можливість здобути військові трофеї. За істориком, для значної частки мешканців українського прикордоння захоплене у військових походах майно становило вагому, а деколи й основну, частку засобів для життя. Це, зі свого боку, науковець пояснював нестабільністю надходжень від сільського господарства, яке постійно знищувалось татарськими й турецькими набігами. Військові ж походи і захоплене у них здобич були як способом на утримання, так і можливістю відплати татарам. Водночас вагомим чинником у творенні козацтва історик називав соціальний тиск на селянство Русі та Польщі із боку шляхти, що змушувало їх утікати на вільні від такого панування землі. Також М. Бобжинський зазначав й про значний притік у шереги козацтва осіб, які втікали від закону, шукачів слави, охочих жити серед суцільної свободи. Історик робив значні акценти на егалітарності й ідеалах свободи, що панували серед козацтва. Так, він відзначив, що «між козаками панувала абсолютна рівність, на сторожі якої стояла абсолютна військова влада їх вождів, отаманів» (Bobrzyński, 1927: 128), вказуючи у підсумку, що «була це стихія сильна своїм лицарським духом, який ставав

ще сильніший через пошанування влади, яку сам над собою встановлював» (Bobrzyński, 1927: 29).

Висновки. Отже, проблема походження українського козацтва посідала вагоме місце у наукових зацікавленнях польських дослідників і була для них своєрідною призмою через яку вони намагались зрозуміти усю сутність історичного явища козацтва, пояснити через його генезу й особливості діяльності козаків у наступні століття їхньої історії. Водночас на появу різних концепцій походження українського

козацтва впливали численні тогочасні історіософські та політичні теорії й культурні віяння, зокрема популярні від кінця XIX і у першій третині XX ст. цивілізаційні та расові теорії. Однак попри це бачення польськими дослідниками початків козаччини зберігало на собі слід візії епохи романтизму, часто трансформованих у дусі неоромантичних ідей, а також сентиментальної туги за втраченими «східними кресами» І Речі Посполитої, із якими у свідомості поляків було пов'язано чимало ідеалізованих образів минулого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гриневич Т. Українське козацтво в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. Хроніка 2000. вип. 3 (93). Україна-Польща: діалог у продовж тисячоліть. Київ: Фонд сприяння розвитку мистецтв. 2012. С. 315–328.
2. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 418 с.
3. Bobrzyński M. *Dzieje Polski w zarysie*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane : Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. T. 2. 332 s.
4. Jabłonowski A. *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków : Akademia Umiejętności, 1912. 368 s.
5. Koneczny F. *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź : Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, 1921. 296 s.
6. Korzon T. *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa* / oprac. B. Gembarzewski : W 3 t. Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1923. T. 1. 388 s.
7. Kubala L. *Wojna Moskiewska 1654–1655. Szkiców historycznych serya III*. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa, 1910. 446 s.
8. Kuriański M. Feliksa Konecznego charakterystyka siedmiu cywilizacji. *Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*. Rok X 2011. Nr 1 (18). S. 117–123.
9. Lewicki A. *Dzieje narodu polskiego w zarysie*. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa, 1904. 500 s.
10. Mądzik M. Kozackie wojny w polskiej historiografii przełomu XIX i XX w. Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Львів; Люблін. 1996. S. 213–224.
11. Piątkowski L. *Wojny polsko-kozackie XVII w. w historiografii polskiej okresu międzywojennego (1918–1939)*. Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів. Львів; Люблін. 1996. S. 225–245.
12. Rawita-Gawroński F. *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa, 1923. 238 s.
13. Tomkiewicz W. *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów : Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1939. 98 s.
14. Zakrzewski W. *Historia nowożytna w zarysie*. Petersburg : Nakładem Księgarni K. Grendyszyńskiego, 1899. 364 s.

REFERENCES

1. Hrynevych, T. (2012). *Ukrainske kozatstvo v diskusiiakh polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu* [Ukrainian Cossacks in the discussions of Polish historians of the interwar period]. *Khronika 2000*. Vyp. 3 (93). *Ukraina-Polshcha: dialoh u prodovzh tysiacholit*. Kyiv: Fond spriannia rozvytku mystetstv. S. 315–328. [in Ukrainian].
2. Ruda, O. *Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia* [Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late 19th – first third of the 20th century]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakivycha NAN Ukrainy, 2008. 418 s. [in Ukrainian].
3. Bobrzyński, M. *Dzieje Polski w zarysie* [History of Poland in Outline]. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane : Nakład Gebethnera i Wolffa, 1927. T. 2. 332 s. [in Polish].
4. Jabłonowski, A. (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej* [History of Southern Ruthenia to the Fall of the Polish Republic]. Kraków : Akademia Umiejętności. 368 s. [in Polish].
5. Koneczny, F. (1921). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów* [History of Russia from the Earliest to the Modern Period]. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź : Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie. 296 s. [in Polish].
6. Korzon, T. (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa* [History of Wars and the Military in Poland. Pre-partition Era] / oprac. B. Gembarzewski : W 3 t. Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności. T. 1. 388 s. [in Polish].
7. Kubala, L. (1910). *Wojna Moskiewska 1654–1655* [The Muscovite War 1654–1655]. *Szkiców historycznych serya III*. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa. 446 s. [in Polish].
8. Kuriański, M. (2011). *Feliksa Konecznego charakterystyka siedmiu cywilizacji* [Feliks Koneczny's Characteristics of Seven Civilizations]. *Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*. Rok X. Nr 1 (18). S. 117–123. [in Polish].
9. Lewicki, A. (1904). *Dzieje narodu polskiego w zarysie* [The History of the Polish Nation in Outline]. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa. 500 s. [in Polish].

10. Mądzik, M. (1996). Kozackie wojny w polskiej historiografii przełomu XIX i XX w. [Cossack wars in Polish historiography at the turn of the 19th and 20th centuries]. *Kozatski viiny XVII stolittia v istorychnii svidomosti polskoho ta ukrainskoho narodiv*. Lviv; Liublin. S. 213–224. [in Polish].
11. Piątkowski, L. (1996). Wojny polsko-kozackie XVII w. w historiografii polskiej okresu międzywojennego (1918–1939) [Polish-Cossack wars of the 17th century in Polish historiography of the interwar period (1918–1939)]. *Kozatski viiny XVII stolittia v istorychnii svidomosti polskoho ta ukrainskoho narodiv*. Lviv; Liublin. S. 225–245. [in Polish].
12. Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* [The Ukrainian Cossacks in the Polish-Lithuanian Commonwealth to the End of the 18th Century]. Warszawa. 238 s. [in Polish].
13. Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukrainna* [The Ukrainian Cossacks]. Lwów : Państwowe Wadawnictwo Książek Szkolnych. 98 s. [in Polish].
14. Zakrzewski, W. (1899). *Historya nowożytna w zarysie* [Modern History in Outline]. Petersburg : Nakładem Księgarni K. Grendyszyńskiego. 364 s. [in Polish].

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

Ігор КАНІВЕЦЬ,

orcid.org/0009-0005-6910-200X

аспірант кафедри графічних мистецтв

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

(Київ, Україна) ihor.kanivets@naoma.edu.ua

МОТИВ ХРАМУ У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ХИМИЧА

У статті досліджено мотив храму в творчості Юрія Химича – одного з найвидатніших українських художників другої половини ХХ століття, знаного насамперед як майстра архітектурного пейзажу. Мета статті полягає у вивченні специфіки трактування образу храму в творчості Юрія Химича, у простеженні походження цього мотиву та його трансформацій, у визначенні значення сакрального простору в міському пейзажі для митця, а також в окресленні місця храмового мотиву в тематичній системі його творів і його ролі в осмисленні історичної пам'яті та національної ідентичності. Методологічна база роботи ґрунтується на синтезі хронологічного, іконографічного, біографічного і компаративного методів дослідження, що своїм інструментарієм допомагають всебічно охарактеризувати загальний спадок митця, акцентувавши увагу на його амплуа як художника, який відтворює на папері пам'ятки храмової архітектури України. Наукова новизна полягає у комплексному висвітленні еволюції мотиву храму в різні періоди творчості митця; простежена трансформація художньої мови, зміни значення образу від документальної фіксації до символічного узагальнення й метафізичності, що відповідають етапам становлення митця та історико-культурному контексту. У статті додатково акцентовано увагу на зверненні до храмової тематики в умовах радянської доби як формі ескапізму. Висновки демонструють, що мотив храму у Юрія Химича є стрижнем авторської системи. Уже в ранніх роботах формується «архітектурний погляд», а в перехідний період формується набір засобів вираження для формування власного стилю. Вагомими є ремінісценції іконної традиції, тоді як не менш важливими лишаються фовістичні імпульси, впливи символізму і модерну. Корпус «храмових» робіт водночас творить художньо переконливий «архів» сакральної архітектури України, де документальність переосмислена через символічне узагальнення. Поєднання архітектурської точності, іконографічності та живописної свободи забезпечує Химичу унікальне місце в історії українського мистецтва другої половини ХХ століття. Храм у творчості Химича функціонує не лише як архітектурний об'єкт, а й як культурний символ української духовності, носій колективної пам'яті та інструмент національного самоствердження в образотворчому мистецтві, особливо промовистий як на фоні ідеологічних обмежень радянської доби, так і в умовах нинішніх загроз культурній спадщині.

Ключові слова: храм, архітектура, пейзаж, Юрій Химич, акварель, гуаш, церква.

Ihor KANIVETS,

orcid.org/0009-0005-6910-200X

Ph.D. student at the Department of Graphic Arts

National Academy of Fine Arts and Architecture

(Kyiv, Ukraine) ihor.kanivets@naoma.edu.ua

THE MOTIF OF THE TEMPLE IN THE ART OF YURI KHYMYCH

The article examines the temple motif in the art of Yuri Khymych – one of the most prominent Ukrainian artists of the second half of the twentieth century, renowned above all as a master of the architectural landscape. The purpose of the article is to explore the specificity of the treatment of the temple motif in Yuri Khymych's art, to trace the origin of this motif and its transformations, to determine the significance of sacred space within the urban landscape for the artist, and to outline the place of the temple motif within the thematic system of his oeuvre and its role in the conceptualization of historical memory and national identity. The methodological basis combines chronological, iconographic, biographical, and comparative approaches that together enable a comprehensive characterization of the artist's legacy, with particular attention to his capacity to render on paper the monuments of Ukraine's sacred architecture. The scientific novelty lies in its integrated account of the evolution of the temple motif across different stages of Khymych's practice; it traces transformations of pictorial language and shifts in meaning – from documentary fixation to symbolic generalization and metaphysical dimensions – correlated with the artist's development and the broader historical-cultural context. The study additionally highlights the turn to temple imagery during the Soviet period as a form of escapism. The conclusions demonstrate that the temple motif constitutes a structural core of Khymych's artistic system. Already in his early works we observe the formation of an “architectural gaze,” while the transitional period consolidates a repertoire of expressive

means that shape his individual style. Significant are the reminiscences of the icon tradition, alongside persistent Fauvist impulses and influences of Symbolism and Art Nouveau. Collectively, Khymych's "temple" works create a persuasive visual "archive" of Ukraine's sacred architecture, in which documentary observation is reframed through symbolic synthesis. The conjunction of architectural precision, iconographic rigor, and painterly freedom secures Khymych a distinctive place in the history of Ukrainian art of the later twentieth century. In his oeuvre, the temple functions not only as an architectural object but also as a cultural symbol of Ukrainian spirituality, a vehicle of collective memory, and an instrument of national self-assertion in the visual arts – especially eloquent both against the backdrop of Soviet ideological constraints and amid current threats to cultural heritage.

Key words: temple, sacred architecture, landscape, Yuriy Khymych, watercolor, gouache, church.

Постановка проблеми. Образ храму є одним із найстійкіших мотивів в українському образотворчому мистецтві. Він об'єднує архітектурну, релігійну, національну, екзистенційну та інтимно-особисту складові. Від фресок Софії Київської до зображень церков на роботах наївних митців храм виступає не лише релігійним символом, а й маркером етнокультурної ідентичності, постає як втілення архетипу дому, духу місця, духовного притулку та історичної пам'яті. В межах українського мистецтва радянської доби мотив храму або залишався поза межами офіційної художньої політики, або зводився до етнографічного антуражу. Сакральну архітектуру в радянському живописі і графіці зображували під виглядом «пейзажної краси», або як приклад історико-архітектурної спадщини. Однак, за цим спрощеним естетичним фасадом нерідко ховалася духовна потреба самого художника у зверненні до образу храму як до символу внутрішнього ядра, що протистойть атеїстичному устрою. Репрезентація храмових споруд в роботі ставала для багатьох митців не стільки актом візуального милування, скільки емоційною віддушиною, способом символічного повернення до забороненого офіційною доктриною духовного життя.

Упродовж другої половини XX століття в українському образотворчому мистецтві спостерігалося зростання інтересу до архітектурної тематики як до важливого інструмента збереження історичної правди, пошуку та візуалізації національної ідентичності. Особливу роль у цьому процесі грала творчість художника Юрія Химича, який обрав сакральну архітектуру не лише як об'єкт для естетичного задоволення, але й як метафору культурної тяглості, віри, пам'яті та внутрішньої стійкості. Проблематика зображення сакральної архітектури в українському мистецтві є одним із ключових напрямів гуманітарного пізнання. А з початком війни українська художня культура особливо перебуває у становищі, коли є гостра потреба в осмисленні образів, які консолідують суспільство.

Аналіз досліджень. Творчості Юрія Химича присвячено низку наукових і публіцистичних матеріалів. У «Енциклопедії історії України»

Р. Бондаренко (2013) та у «Великій українській енциклопедії» В. Вечерський (2022) акцентують увагу на ролі Химича як майстра архітектурного пейзажу. Можемо спиратися на окремі статті біографічного характеру (Бондаренко, 2013; Вечерський, 2022, Шапіро, 2014; Химич, 2008; Щербак, 2003), які дають стислий екскурс у біографію майстра. О. Бражник (2023) розглядає Химича у контексті академічного живописного пленеру, що дозволяє побачити його не лише як індивідуального митця, а й як важливого інституційного учасника художнього процесу. О. Шапіро у статті «Genius loci Юрія Химича» (2014) наголошує на візуалізації духу місця як головної художньої категорії, яка особливо розкривається в сакральних об'єктах. О. Жадейко в публікації «Сакральна архітектура України у творчості Юрія Химича» (2025) вперше запропонував систематизований аналіз саме сакральних мотивів у творчості митця. Стаття О. Загоєцької (2010) пропонує стислий огляд інтерпретацій Софії Київської у творчості Юрія Химича, акцентуючи поєднання «архітекторського погляду» митця з іконною традицією. Стаття А. Ложкіної (2010) позиціонує Юрія Химича як «незручного класика» – митця, що одночасно не вписується ані в радянський канон, ані в пізніші спрощені наративи. Авторка окреслює еволюцію його мови від акварельної документальності до узагальненої гуашевої стилізації, підкреслюючи архітектурність мислення, роль лінії й площинності та місце архітектурного пейзажу в його спадщині. Обидві дослідниці окреслюють ключові серії 1950–1960-х років і вказують на зміну технік як на важливий чинник формотворення. Альбоми «Пам'ятки архітектури України у творчості Юрія Химича. 100 вибраних творів» (1999) і «Пам'ятки архітектури Києва у творчості Юрія Химича. Вибрані твори» (2003) містять цінний корпус репродукцій і коментарів, придатний для атрибуції, датування та локалізації творів Юрія Химича.

Незважаючи на те, що митець є вельми знаним і відомим також і за межами України, у науковому дискурсі досі відсутній комплексний аналіз мотиву храму в творчості Химича як цілісного феномену.

Переважають фрагментарні описи окремих творів або загальні характеристики стилю митця без урахування еволюції його підходів до зображення храмів, їх символічного навантаження та художньо-пластичних рішень. Системне дослідження цієї проблематики є необхідним для глибшого розуміння не лише спадщини митця, але й місця сакрального мотиву в українському мистецтві ХХ століття загалом. Саме тому **мета статті** – показати, як Юрій Химич зображає храм у своїх роботах: звідки походить цей мотив і як він змінювався; що для митця означає сакральний простір у міському пейзажі; яке місце мотив храму посідає серед тем художника; роль, яку мотив храму відіграє в осмисленні історичної пам'яті та національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Видатний український майстер архітектурного пейзажу другої половини 20 століття, графік, педагог, заслужений художник і архітектор України Юрій Химич народився 12 квітня 1928 року в Кам'янці-Подільському. Його батько працював інженером-хіміком на цукровому заводі, а мати була вчителькою. З дитинства майбутній художник і архітектор писав вірші, грав на музичних інструментах, малював, і, як наслідок, цей ранній інтерес до музики, поезії й малювання швидко переріс у вибір професії. У сімнадцятирічному віці (1945) Юрій Химич продемонстрував свої акварельні роботи академіку Олексію Шовкуненку (1884–1974). Вступивши до архітектурного факультету Київського будівельного інституту, він випрацьовує «архітектурний зір» – увагу до конструкції, пропорцій, ритму об'єму й простору (Вечерський, 2022).

Під час навчання (1945–1950) особливий вплив на молодого художника справив педагог і відомий аквареліст Михайло Штейнберг. У студентські роки він був найближчим учителем і наставником Химича. Відчутний вплив на митця справила творчість таких художників як: Є. Лансере, А. Остроумова-Лебедєва, М. Добужинський, А. Бенуа, І. Білібін, М. Лукомська, М. Реріх, С. Реріх, М. Сар'ян. Простежується також зацікавленість середньовічним мистецтвом, зокрема німецьким вітражем (Жадейко, 2025: 258). Юрія Химича надихали полотна Реріхів з величними Гімалаями, а як еквівалент гір він з оточуючої дійсності обрав храми. Ймовірно, на формування візуальної мови митця певний вплив справила і традиція бойчукістів, зокрема, їхня іконографічна побудова образу та сюжетні моделі, що поєднують монументальність і символічну узагальненість. Проте, вирішальними наставниками для Химича залишалися природа та власний досвід художньої практики.

Юрій Химич виявив себе як майстер композиції, відчуваючи і ретельно продумуючи побудову кожного твору. Розуміння конструктивних принципів, увага до ритму, схильність до геометризації та лаконічності колористичних рішень визначають характер його живопису. Те, що митець у своїй творчості залишався архітектором, позначилося і на виборі сюжетів – хоча він звертався і до пейзажної тематики, основне місце у його доробку посідає мотив храму.

Активно подорожував Україною, Балтикою, Білоруссю, Кавказом і Росією (1957–1964), створив сотні аркушів із видами історичних міст, що стануть «картографією пам'яті» митця. У творчій спадщині Химича простежуються кілька окремих серій пов'язаних із місцями, що мали особливе значення для його біографії. Він зберігав архітектурний підхід у виборі тематичних мотивів, і тут простежується тенденція до малювання саме сакральної архітектури. Художник володів винятковою здатністю передавати у своїх творах неповторний «дух місця», відомий ще в античній традиції як «genius loci» (Шапіро, 2014).

Творчий доробок Химича зазвичай поділяють на три етапи: ранній, позначений реалістичними акварелями; період «шістдесятиницьких пошуків», пов'язаний переважно з гуашевою технікою; зрілий період, коли митець формально звертається до реалізму, однак зображувана ним дійсність уже набуває нового, символічного виміру. Митець послідовно документував та інтерпретував сотні відвіданих локацій, однак реалістичними його твори можна вважати переважно в ранній період, коли він працював аквареллю. Його роботи в цей час ніколи не вирізнялися різкою чи надмірною колористикою, були зроблені у легкій, часто ескізній манері «а-ля прима» (alla prima), а живопис відзначався витонченістю палітри – м'якою, стриманою та пастельною. Колишній посол США в Україні та близький друг художника Вільям Міллер пригадує: «Юрій Іванович подарував мені акварель, яку зробив у Самарканді. На ній відбиті спека та напівпрозоре світло Середньої Азії, про які мені відомо не з чуток. художник пояснив мені, що картина писалася лише кілька хвилин, оскільки повітря було настільки сухе, а сонце – таке спекотне, що акварельні фарби засихали й тверділи відразу після того, як він розводив їх водою. Він буквально вловив спеку та світло й зобразив їх своїми блискавкоподібними мазками» (Ложкіна, 2010: 107). Вже у численних акварелях, присвячених різним містам і будівлям, окреслюється один із провідних мотивів, що наскрізно проходить крізь усю творчість Ю. Химича, – мотив храму. Показовими в

цьому ключі для даного етапу є акварелі «Софія» (Рис. 1) і «Софія Київська. Інтер'єр» (Рис. 2). Загалом, цикл 1950-х років, присвячений інтер'єрам Софії Київської, постає як спроба документально-мистецького відтворення внутрішнього простору цієї величної споруди. Виконані в техніці акварелі аркуші розкривають як архітектоніку храму, так і систему декоративних рішень – синтез фресок і мозаїк XI–XII ст., а також дереворізьби XVIII–XIX ст. (Пам'ятки архітектури Києва у творчості Юрія Химича, 2003: 56).

Досягнувши вершин майстерності в техніці акварелі у 1957–1958 роках (коли експерти стали вважати його одним з найкращих акварелістів СРСР), Ю. Химич, несподівано для багатьох, різко змінює творчу манеру і звертається до гуаші. Подорожує просторами Союзу разом з відомим живописцем Сергієм Отрощенко (1910–1988), вплив якого відчутний у ранній гуаші цього періоду. Створює серії робіт у Росії, Бахчисараї, Україні, багато з яких репродукується в періодичних виданнях, книгах з історії архітектури, листівках. За спогадами самого митця, причиною цього переходу була неспроможність акварельної техніки передати образ білих храмів у світлі білих ночей Псковщини: «Виходило ніби непогано, але ці храми були якісь невагомі: біла архітектура ніби розчинялась у світлому тлі, й губила свою масу». Таким чином, спершу митець почав вводити до акварелі гуашеве білило, а згодом майже повністю перейшов до роботи в техніці гуаші (Ложкіна 2010: 107). Водночас існує й інше трактування причин цього переходу – після створення акварелей у Самарканді та Бухарі Химич досяг настільки високого рівня володіння технікою, що дійшов висновку – перевершити ці роботи йому вже не вдасться, а повторюватись буде нецікаво. Митець зіткнувся з певною творчою втомою, що спричинила своєрідну творчу кризу, й саме пошук нових виражальних можливостей привів його до поступового переходу на техніку гуаші. Фаза формалістичних експериментів у Химича збігається з добою «хрущовської відлиги». У цей час він відмовляється від академічної стриманості й звертається до сміливих кольорових рішень, площинної побудови простору, контрастів і різких чорних ліній. Такі прийоми не лише відображали збурений ритм історичної епохи, а й демонстрували його внутрішню потребу в художньому оновленні. Елементи, здобуті в цих пошуках, трансформуються у фундамент його власної авторської мови, позначеної свободою від зовнішніх орієнтирів.

Зрілий етап митця розпочинається в середині 1960-х, коли він повертається до реалізму – вже

споглядального, у якому зображення стає видимим знаком його руху до сутності мотиву. Формальні пошуки завершено, технічну майстерність опановано, тож настає період вільного самовираження. У цей час остаточно кристалізується впізнаваний стиль Химича, а його візуальна мова стає значно вільнішою. Відходячи від документальної точності, митець не дотримується реального розташування елементів у пейзажі: вільно переміщує їх у просторі, міняє місцями, змінює пропорції (Ложкіна, 2010: 108). Усі композиційні рішення, так само як графічна й живописна віртуозність, підпорядковані посиленню образу, увиразненню характеру та духовної сутності, виявленню платонівського «ейдосу» зображуваного об'єкта. Саме тоді постають ключові станкові серії: «Пам'ятки архітектури Львова» (1960–1980); «Київ», «Чернігів», «Дніпро» (усі: 1950–1990); «Дерев'яне зодчество України» (1989–1990); «Пам'ятки архітектури Галичини» (1990); «Пам'ятки архітектури Криму» (1993); «Фортеці України» (1994). Для цього етапу характерна його робота «Києво-Печерська Лавра. Осанний сніг» (Рис. 3).

У творчій спадщині митця представлено численні інтер'єрні та екстер'єрні мотиви, виконані як аквареллю, так і гуашшю; художник послідовно досліджував храмовий організм у всіх його виявах. Вагоме місце в його практиці посідало копіювання настінних розписів: митець створив близько 150 високохудожніх копій мозаїк і фресок XI–XVIII століть (Щербак, 2003: 280). Репродукуючи на папері сотні іконописних образів – передусім храмових розписів – митець ввібрав мову ікони та інтеріоризував її специфічні виражальні засоби. У цьому ж – іконному – вимірі слід розглядати й фовістичний вплив: чисті відкриті барви, редукцію форми до лінійного обрису, площинне трактування зображення. Ці риси виразно наявні в живописі Ю. Химича, зближуючи його з радянською фовістичною традицією. Водночас умовно фовістична лінія не є ані єдиним, ані визначальним ключем до розуміння його унікальної пластичної мови. Сам митець називав свої твори «портретами будівель», однак точнішим видається означення «ікони». Репрезентуючи «лики», «образи» чи «ікони» міст і споруд, Химич спирався на символічні узагальнення, засвоєні не від європейських модерністів, а з фресок і мозаїк Софії Київської та інших храмових розписів. І звідси ж – із традиції народної ікони з характерним чорним обведенням – постає його впізнаваний візуальний світ, у якому архітектурні об'єми, речі й постаті виокреслено символічною чорною лінією.

Слід зазначити, що Юрій Химич обрав храм як провідний образ не лише з любові до архітек-

тури, а й як інструмент психологічної автотерапії. В добу тиранії ідеології він вибудовує приватний простір – «територію душі», де духовна константність буття протистоїть суєті. Його собори, монастирські мури, дзвіниці та силуети міських стін підносяться над повсякденністю, подібно до гірських масивів у М. Реріха. Замість офіційної риторики доби тут домінують зібраність каменю, логіка рельєфу та спокій простору. Цей образ можна розглядати як особисту міфопоетичну «Шамбаллу» митця. В іншому сенсі, храм у Химича – не втеча, а повернення до пам'яті й набутої мудрості, що тривають поза політикою. На імперативи часу цей образ відповідає зосередженим спокоєм, у якому глядач впізнає себе й відновлює внутрішню рівновагу. Повільний погляд ікони тут гучніший за гасла на транспарантах.

Мотив сакральної архітектури виявився надзвичайно складним для розвитку в період становлення індивідуальної манери та творчого методу митця. Юрій Химич працював у добу радянської влади, коли церква як інституція перебувала поза увагою держави, а релігія розглядалася як «опіум для народу». Важливо пам'ятати, що його ранні аркуші з'явилися лише через два десятиліття після масштабної руйнації храмів і знищення сотень монастирів та церковних споруд. Системна боротьба з вірою й релігійністю мала призвести до повної духовної зневіри та «знелюднення», якби не певне послаблення у період «шістдесятництва». В умовах жорстких політичних обмежень звернення до теми сакрального було винятковим явищем: храм не розглядався ані як місце духовного порятунку, ані як культурна цінність. Попри це, Ю. Химич створив сотні аркушів із зображенням храмів, які постають своєрідною «алесею слави» сакральної архітектури. Поряд із відтворенням архітектурних пам'яток різних міст і країн, де художник прагнув передати колорит середовища й віднайти його найхарактерніші риси, окремий і особливо значущий блок його творчості становлять сакральні пам'ятки України. У 1950–1970-х роках звернення до теми храмів було не лише мистецьким викликом, а й громадянським жестом, що вимагав віри, мужності, внутрішньої гідності та глибокого усвідомлення справжніх цінностей (Жадейко, 2025: 259).

Храм є одним із центральних символів українського духовного спадку. У контексті сьогодення, позначеного руйнуванням історико-культурних пам'яток, цей образ набуває нового трагічного, але, водночас, об'єднавчого змісту. Він символізує не лише минуле, а й майбутнє – сподівання на відновлення, збереження спадкоємності, духо-

вну незламність. Саме тому сьогодні мотив храму у творчості Ю. Химича має бути додатково розглянуто не лише як індивідуальний мистецький досвід, а й як візуальний архів національного світовідчуття, що вимагає додаткового ретельного вивчення.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що мотив храму у творчості Юрія Химича є не епізодичним тематичним вектором, а стрижнем його авторської системи образотворення. Витоки цього мотиву простежуються вже в ранніх акварелях, де, попри документальність фіксації локусів, формується «архітектурний погляд» митця та арсенал засобів, що забезпечують візуалізацію «genius loci». У фазі формалістичних пошуків періоду «відлиги» – зі сміливими колористичними рішеннями, площинністю та виразною лінійністю – храмова тема не зникає, а апробує нові пластичні можливості. Зріла стадія позначена переходом до споглядального реалізму і водночас – звільненням композиції від буквальної топографічної прив'язки: варіювання пропорцій, взаєморозташування і «монтаж» елементів підпорядковані не репродукції факту, а виявленню платонівського «ейдосу» форми. Суттєвим чинником формування цієї мови стала іконна традиція (від монументальних програм Софії Київської до народної ікони з характерним контуром), тоді як фовістичні імпульси, хоч і помітні, відіграють допоміжну роль. На цьому тлі храм у Химича постає не лише як архітектурний об'єкт, а як візуальний архетип та носій культурної пам'яті – символ української духовності й тягlosti, що набуває особливої ваги в умовах ідеологічних обмежень радянської доби та нинішніх викликів, пов'язаних із руйнуванням культурної спадщини. Таким чином, корпус «храмових» робіт митця виконує подвійну функцію: з одного боку – створює художньо переконливий «архів» сакральної архітектури України, з іншого – формує оригінальну модель сакрального пейзажу, де документальність переосмислюється через символічне узагальнення. Поєднання архітекторської точності, іконографічної дисципліни та живописно-графічної свободи забезпечує творчості Химича унікальне місце в історії українського мистецтва другої половини ХХ століття. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, що розпочалося у 2022 році, спричинило глибокі трансформації в усіх сферах життя українців, зокрема у сфері культури. В таких умовах великої ваги набувають питання збереження, осмислення та візуальної репрезентації національної ідентичності.

Рис. 1. Ю. Химич, «Софія», папір, акварель, 1958 р.

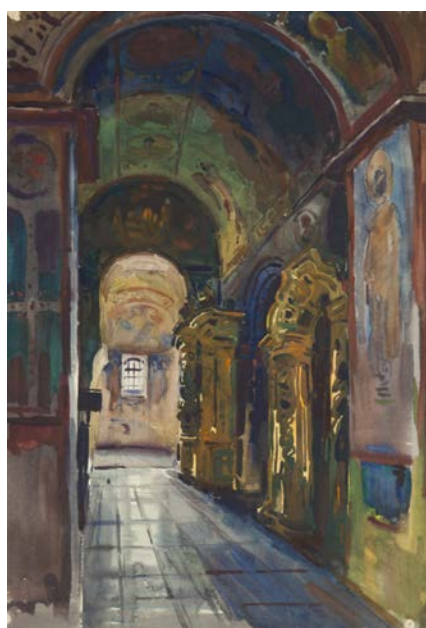

Рис. 2. Ю. Химич, «СофіяКиївська.Інтер'єр», папір, акварель, 1959 р.

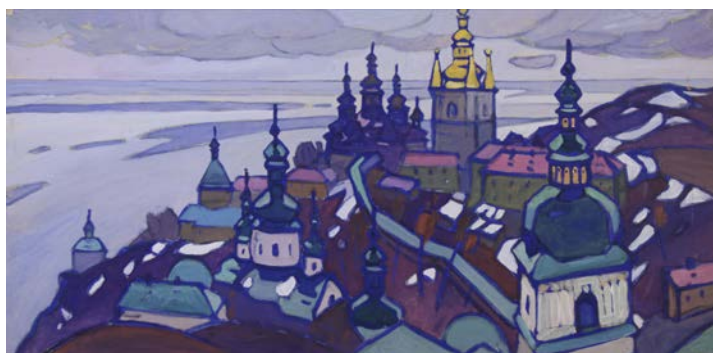

Рис. 3. Ю. Химич, «Останній сніг. Києво-Печерська Лавра», папір, гуаш, 1975 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Р. Химич Юрій Іванович. Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 382.
2. Бражник О. Вплив творчої особистості на результати професійного та академічного живописного пленеру. Мистецтвознавчі записки: зб. наук. пр. 2023. Вип. 43. С. 33–38.
3. Вечерський В. Химич, Юрій Іванович. Велика українська енциклопедія. 2022. URL: https://vue.gov.ua/Химич,_Юрій_Іванович (дата звернення: 28.09.2025).
4. Жадейко О. Сакральна архітектура України у творчості Юрія Химича. Fine Art and Culture Studies. 2025. Вип. 1. С. 256–262. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-37> (дата звернення: 28.09.2025).
5. Загасцька О. Софія Київська у творчості Юрія Химича. Образотворче мистецтво. Київ: Національна спілка художників України. 2010. № 2/3. С. 44–45.
6. Ложкіна А. Незручний класик Юрій Химич. Art Ukraine. Київ: товариство «Art Ukraine». 2010, листопад–грудень. № 6(19). С. 102–111.
7. Пам'ятки архітектури України у творчості Юрія Химича. 100 вибраних творів. Альбом. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 1999.
8. Соборна Україна мовою архітектурного пейзажу. Кримська світлиця. 2023. № 29. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=25320> (дата звернення: 28.09.2025).
9. Пам'ятки архітектури Києва у творчості Юрія Химича. Вибрані твори: альбом. Київ: Головархітектура, 2003. С. 56–59.
10. Стародавній Чернігів на картинах Юрія Химича – неперевершеного майстра архітектурного пейзажу. 2022. URL: <https://salo.li/33c2641> (дата звернення: 28.09.2025).
11. Україна соборна. Юрій Химич. Музей книги і друкарства України. 2023. URL: <https://salo.li/981A6f3> (дата звернення: 28.09.2025).
12. Химич Юрій Іванович. Українська академія мистецтва. Спеціальний випуск. Професори НАОМА (1917–2007). Київ: НАОМА, 2008. С. 187–188.
13. Шапіро О. Genius loci Юрія Химича. День. 2014. № 27. URL: <https://salo.li/196AcfB> (дата звернення: 28.09.2025).
14. Щербак В. Співець краси нетлінної. Пам'яті Юрія Химича. Українська академія мистецтва: дослідницькі та науково-методичні праці. Вип. 10. 2003. С. 281–282.
15. Юрій Химич. Українська академія мистецтва: дослідницькі та науково-методичні праці. Вип. 5. 1998. С. 206–207.

REFERENCES

1. Bondarenko R. (2013). Khymych Yurii Ivanovych [Khymych Yurii Ivanovych]. Entsiklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. Kyiv: Naukova dumka, T. 10: T–Ya, 382. [in Ukrainian].
2. Brazhnyk O. (2023). Vplyv tvorchoi osobystosti na rezultaty profesiinoho ta akademichnoho zhyvopysnoho pleneru [Influence of Creative Personality on the Results of Professional and Academic Plein Air]. Mystetstvoznachy zapysky: zb. nauk. pr., 43, 33–38. [in Ukrainian].
3. Vecherskyi V. (2022). Khymych, Yurii Ivanovych [Khymych Yurii Ivanovych]. Velyka ukrainska entsyklopediia. URL: https://vue.gov.ua/Khymych,_Yurii_Ivanovych. [in Ukrainian].
4. Zhadeiko O. (2025). Sakralna arkhitektura Ukrainy u tvorchosti Yurii Khymycha [Sacred architecture of Ukraine in the creativity of Yuri Khymych]. Fine Art and Culture Studies, 1, 256–262. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-1-37> [in Ukrainian].
5. Zahaietska O. (2010). Sofia Kyivska u tvorchosti Yurii Khymycha [Sophia of Kyiv in the creativity of Yuri Khymych]. Obrazotvorche mystetstvo. Kyiv: Natsionalna spilka khudozhnykiv Ukrainy, 2(3), 44–45. [in Ukrainian].
6. Lozhkina A. (2010). Nezruchnyi klasyk Yurii Khymych [An inconvenient classic Yuri Khymych]. Art Ukraine. Kyiv: Art Ukraine, 6(19), 102–111. [in Ukrainian].
7. Pamiatky arkhitektury Ukrainy u tvorchosti Yurii Khymycha. 100 vybranykh tvoriv [Ukrainian architectural heritage in the creativity of Yurii Khymych: 100 selected works]. (1999). Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. [in Ukrainian].
8. Soborna Ukraina movoiu arkhitekturnoho peizazhu. Krymska svitlytsia [Cathedral Ukraine in the language of architectural landscape]. (2023). Kryms'ka svitlytsya, 29. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=25320> [in Ukrainian].
9. Pamiatky arkhitektury Kyieva u tvorchosti Yurii Khymycha. Vybrani tvory [Kyiv architectural heritage in the creativity of Yurii Khymych: selected works]. (2003) Kyiv: Holovarkhitektura, 56–59. [in Ukrainian].
10. Starodavnyi Chernihiv na kartynakh Yurii Khymycha – neperevershenoho maistra arkhitekturnoho peizazhu [Ancient Chernihiv in the paintings of Yuri Khymych, an unsurpassed master of architectural landscape]. (2022). URL: <https://salo.li/33c2641> [in Ukrainian].
11. Ukraina soborna. Yurii Khymych [United Ukraine. Yuriy Khymych] (2023). Muzei knyhy i drukarstva Ukrainy. URL: <https://salo.li/981A6f3> [in Ukrainian].
12. Khymych Yurii Ivanovych [Khymych Yurii Ivanovych]. (2008) Ukrainska akademiia mystetstva. Spetsialnyi vypusk. Profesory NAOMA (1917–2007). Kyiv: NAOMA, 187–188. [in Ukrainian].
13. Shapiro O. (2014). Genius loci Yurii Khymycha [Genius loci of Yuri Khymich]. Den' 27. URL: <https://salo.li/196AcfB> [in Ukrainian].
14. Shcherbak V. (2003). Spivets krasny netlinnoi. Pamiati Yurii Khymycha [Singer of imperishable beauty. In memory of Yuri Khymych]. Ukrainska akademiia mystetstva: doslidnytski ta naukovy-metodychni pratsi [Yurii Khymych. Ukrainian Academy of Arts: Research and Scholarly-Methodological Works]. (1998). 5, 206–207. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

UDC 7.03: 739.2(477.4)"10-12"

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-12>**Oleksandra BARBALAT,**

orcid.org/0000-0001-8682-9247

Doctor of Philosophy,

Associate Professor at the Department of Decorative Arts

Kosiv State Institute of Decorative Arts

(Kyiv, Ukraine) alexandrabarbalats@gmail.com

Karyna ZORYA,

orcid.org/0009-0006-5489-4558

6th year student of the Faculty of Fine Arts and Design

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

(Kyiv, Ukraine) kvzoria.fomd24m@kubg.edu.ua

Anastasiya MATSIDON,

orcid.org/0009-0007-2056-1349

6th year student of the Faculty of Fine Arts and Design

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

(Kyiv, Ukraine) anastasia.kireeva1998@gmail.com

THE USE OF ELECTROPLATING TO IMITATE PRECIOUS METALS IN ORTHODOX SACRED OBJECTS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The research deeply analyzes the specifics of applying galvanic coatings as a means of imitating precious metals in Orthodox sacred objects from the late 19th and early 20th centuries. The article details the historical prerequisites for the emergence and establishment of galvanotechnology during this period, revealing its key development stages and active influence on production, particularly on items intended for liturgical use. The typology of Orthodox sacred objects in the manufacturing of which the electroplating technique was utilized is also highlighted and analyzed.

The processes of galvanic gilding and silvering are thoroughly examined, including the composition of the electrolytes and their deposition regimes, as well as the visual characteristics exemplified by the investigated objects. A comparative analysis of works with galvanic coatings versus traditional metal processing methods, specifically fire silvering and gilding, is conducted. Separate attention is paid to combined techniques of galvanic coatings and their fusion with other decorative elements.

The production centers of that time are characterized, specifically the workshops that used galvanic coatings to create sacred objects, and their hallmarks and markings are analyzed.

The socio-economic and cultural factors that led to the widespread use of precious metal imitations in sacred art are disclosed, including the cost of the items and the attitude of the clergy toward precious metal imitations from the perspective that the presence of components like Au and Ag was strictly regulated in the history of sacred goldsmithing development.

The important role of galvanotechnology in the development of sacred art object production during the studied period is revealed.

The artistic value and aesthetic features of the objects, particularly those featured in the research, and their symbolic significance within the religious environment are analyzed.

Key words: galvanic coatings, imitation of precious metals, Orthodox sacred objects of the 19th–20th centuries, goldsmithing, decorative art, jewelry techniques.

Олександра БАРБАЛАТ,
orcid.org/0000-0001-8682-9247

доктор філософії,
доцент кафедри декоративного мистецтва
Косівського державного інституту декоративного мистецтва
(Київ, Україна) alexandrabarbalats@gmail.com

Карина ЗОРЯ,
orcid.org/0009-0006-5489-4558

студентка VI курсу факультету образотворчого мистецтва і дизайну
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) kvzoria.fomd24m@kubg.edu.ua

Анастасія МАЦІДОН,
orcid.org/0009-0007-2056-1349

студентка VI курсу факультету образотворчого мистецтва і дизайну
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) anastasia.kireeva1998@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ГАЛЬВАНІЧНИХ ПОКРИТТІВ ДЛЯ ІМІТАЦІЇ КОШТОВНИХ МЕТАЛІВ У ПРАВОСЛАВНИХ САКРАЛЬНИХ ВИРОБАХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Дослідження поглиблено аналізує специфіку застосування гальванічних покриттів у якості засобу імітації коштовних металів у православних сакральних виробів кінця ХІХ – початку ХХ століття. У статті детально висвітлено історичні передумови виникнення і становлення гальванотехніки в означений період, розкрито її ключові етапи розвитку та активний вплив на виробництво, зокрема творів богослужбового призначення. Також висвітлено і проаналізовано типологію православних сакральних предметів, у виготовленні яких застосовувалася технологія гальванічної пластики.

Грунтовно розглянуто процеси гальванічного золочення та сріблення, включаючи склад електродів і режими їх осадження, а також візуальні особливості на прикладі досліджуваних виробів. Проведено порівняльний аналіз творів з гальванічним покриттям з традиційними методами обробки металів, зокрема воненням срібленням і золоченням. Окрему увагу приділено комбінованим технікам гальванічних покриттів та їх поєднанню з іншими декоративними елементами.

Охарактеризовано тогочасні центри виробництва, зокрема, конкретні майстерні, що використовували гальванічні покриття для створення сакральних виробів, проаналізовано клейма і маркування.

Розкрито соціально-економічні та культурні чинники, що зумовили широке використання імітацій коштовних металів у сакральному мистецтві, включаючи питання вартості виробів та ставлення духовенства до імітацій коштовних металів з цієї точки зору, що в історії розвитку сакрального золотарства наявність таких складових як Аг та Аг було суворо регламентовано.

Виявлено важливу роль гальванотехніки у розвитку виробництва предметів сакрального мистецтва досліджуваного періоду.

Проаналізовано художню цінність та естетичні особливості виробів, зокрема, тих, що фігурують у дослідженні, їх символічне значення в релігійному середовищі.

Ключові слова: гальванічні покриття, імітація коштовних металів, православні сакральні вироби ХІХ–ХХ ст., золотарство, декоративне мистецтво, ювелірні техніки.

Statement of the Problem. The growing interest in technical and technological methods of shaping in the field of artistic metal and the history of decorative and applied arts, particularly the use of electroplating to imitate precious metals in the production of Orthodox sacred objects from the late 19th to the early 20th century, remains an insufficiently explored topic in domestic art history.

The problem lies in identifying the technical and technological methods of shaping, and in highlight-

ing the artistic and stylistic features that arise from the use of electroplating to imitate precious metals. Additionally, attention is needed to determine the main production centers of that era, and to understand the cultural and socio-economic contexts behind the widespread use of this technology in the creation of sacred metal objects during this period.

Analysis of research and publications. An important source of information for this research is the influential monograph by the German doctor of sci-

ence, professor, and historian of jewelry and precious metalworking technologies, Erhard Brepohl, entitled «Theorie und Praxis des Goldschmieds» (The Theory and Practice of Goldsmithing). This publication defines the prerequisites for the emergence of electroforming, its historical development, and technical and technological specifics (Brepohl E, 2003: 417).

In addition, it is worth considering the fundamental domestic research dedicated, in particular, to artistic technologies in goldsmithing – the Ph.D. dissertation by O. Barbalat, «Byzantine-Kyivan Rus Goldsmithing Traditions in Contemporary Ukrainian Jewelry Art». In the third chapter of this scholarly work, the author reveals the essence of using electroplating technologies in modern sacred jewelry art, highlighting their economic advantages, aesthetic appeal, and ability to reproduce complex details. This underscores the important practical application of electroplating, pointing to its artistic capabilities in spreading religious aesthetics (Barbalat, 2023: 187).

Essential for this research were the results of interviews conducted by A. Matsidon and K. Zorya with master jewelers who use electroplating technology in their work. This enriched the article with practical and up-to-date information, specifically contributing to a more comprehensive and thorough understanding of the topic by combining theory with the practical experience of leading experts in the domestic jewelry industry. This formed an objective picture of the role of electroforming in sacred goldsmithing of the late 19th and early 20th centuries, and its evolution in contemporary jewelry art, including the identification of its future prospects and development opportunities (Matsidon, 2025), (Zorya, 2025).

The Purpose of the Article. To investigate the peculiarities of using electroplating to imitate precious metals in Orthodox sacred objects of the late 19th and early 20th centuries, and to reveal its technical, technological, socio-cultural, and artistic components.

Presentation of the Main Material. Electroplating is the process of creating metal coatings through electrolysis. The founder of this technology, which has been refined over centuries as new materials and techniques emerged, was the Italian chemist and inventor Luigi Valentino Brugnatelli (1761–1818).

It is worth noting that electroplating technology also developed thanks to the research of the renowned English physicist and chemist Michael Faraday (1791–1867) and the Swedish chemist Jons Jacob Berzelius (1779–1848). During this period, a significant achievement was the creation of silver cyanide electrolytes. In 1838, the physicist and electrical engineer Moritz Hermann von Jacobi (1801–1874) discovered the deposition of copper by electric current.

From 1839, electrotyping was used for copying stereotypes. In the 1840s, the technology became relevant for the production of sculptures, jewelry, and printing plates. In the 1900s, new electrolytes were developed for thick and durable layers. Stable electrolytes based on silver cyanide were created for uniform deposition. By the 20th century, multicomponent electrolytes were developed to control coating quality (Brepohl, 2003: 417). It should be noted that electrotyping was used in the production of jewelry, coins, interior decorations, and religious objects. It is well known that in the 1860s, electroplating workshops operated in the territory of modern Ukraine (Kyiv, Vilna, Odesa, Kharkiv) that specialized in the production and restoration of liturgical objects. By government circulars of the 1880s, mandatory marking of electroplated items (silver-plated) was introduced (Barbalat, 2023: 187).

Electroplating silver (galvanic silver plating) is the process of applying a thin layer of silver by means of electrolysis, typically using cyanide-based electrolytes (AgCN, KCN, NaCN). The base material, such as brass or copper, would undergo preparatory treatment. The resulting layer thickness ranged from 5 to 20 micrometers. The surface finish was either low-luster or matte, with a white-grey hue that would develop a patina over time. The process involved several stages: surface preparation, the use of electrolytes (cyanide-based, and less commonly, cyanide-free), precise deposition control (monitoring current, temperature, and time), and post-treatment (rinsing, drying, and polishing). The visual characteristics of the finish were dependent on the specific electrolyte and deposition parameters used. Compared to traditional methods, electroplating was more uniform and cost-effective, allowing for the treatment of complex shapes (Brepohl, 2003: 416).

Examples of religious items decorated using galvanoplasty during the aforementioned period include icon frames, censers, crosses, and tabernacles. As a result of this technology, the cost of these objects became 5–10 times lower than their solid silver equivalents. The clergy's opinion on using galvanic plating of non-ferrous metals for church decorations was varied. On the one hand, galvanoplasty preserved the appearance of silver; on the other, it was considered a departure from established canons. Nevertheless, the technology allowed for a high level of detail and helped to make sacred beauty more widespread (Barbalat, 2023: 187).

Compared to traditional techniques like fire silvering, galvanic plating provides a more uniform and controlled coating. It allows for the application of thin

silver layers, which conserves material, and enables the creation of complexly shaped items. This technology made it possible to produce thin, relief coatings that were difficult to achieve using traditional methods. When crafting icon revetments, it often imitated techniques such as embossing or hand engraving. Unlike foil wrapping, silver amalgam, or mechanical soldering of layers, galvanic plating ensured a more uniform coating, even on intricate relief surfaces. The finished products did not require additional heat treatment, were abrasion-resistant, and were cost-effective to manufacture (Matsidon, 2025).

Among the sacred objects featuring galvanic silver plating from the late 19th century, the following are notable: icon revetments crafted from brass plates, with subsequent engraving of the nimbuses and decorative frames. Cast censers and crosses that were silver-plated in monastery workshops, utilizing carving and applied elements joined together by soldering.

In addition, it's worth noting that the most common method in modern decoration of liturgical objects is galvanic gilding. This is an electrochemical process of depositing gold onto a metal surface by immersing the objects in an electrolytic bath and passing an electric current through it. Masters could always adjust the parameters to achieve the desired shade and quality of the coating (Brepohl, 2003: 420).

A good example of the technology mentioned above is the Częstochowa icon with a gilded basma, dated to the end of the 19th century, used in this study (Il. 1). A visual analysis of the object revealed signs of a galvanic coating on the tinplate base. The former is distinguished by its characteristic shine, while the latter shows remnants of corrosion (Il. 2). Overall, it should be noted that in the production of such items, galvanic coating was used as a finishing touch to achieve a certain aesthetic effect.

Comparing the technologies of traditional fire gilding with galvanic gilding, the advantages of the latter method in the context of creating the aforementioned 19th-century Częstochowa icon are clear: uniformity of coating, cost-effectiveness of production, practicality, and comparative safety for the master's health. In contrast, the traditional method of fire gilding had certain technical and technological limitations, making it more complex and hazardous to health.

As mentioned above, one of the centers for the production of the metal icons using the basma and galvanic coating technique, particularly in the territory of modern Ukraine in the 19th century, were the workshops for the production of sacred metal art by Petro Yevstratovych Abrosimov (1900–1961), for example. Given the Polish inscription engraved on the 19th-century Częstochowa icon, it can be assumed that

its production could have also been in the territory of modern Poland (Rozycka Bryzek, 1984: 27–52).

The period is characterized by a combination of galvanic gilding, oxidation and anodizing of non-ferrous metals using an electrochemical process. The last two methods gave metals a variety of colors, from red to blue, green and purple. It is worth noting that, unlike the technique of hot enameling of non-ferrous metals, which was a traditional and regulated component in the production of sacred jewelry in the territory of modern Ukraine in the Middle Ages (Barbalat, 2022: 79), the combination of the above-mentioned techniques allowed to achieve impressive artistic effects and made the product accessible to the masses.

Speaking about the socio-economic and cultural aspects of using imitations of precious metals and techniques in the production of sacred and liturgical objects in the field of artistic metalwork in the late 19th and early 20th centuries, it's important to pay attention to the desire of manufacturers to make them accessible to a wide range of believers.

This period is marked by a variety of Orthodox sacred items, among which metal icon rizas, made with the basma and electroplating techniques, hold an important place. Thus, the combination of a wooden base with colored metals and the basma technique with galvanic coatings, which often imitated silvering and gilding, are typical technical and technological methods of shaping that were prevalent in church and other artistic metal workshops of that period.

Special attention should be paid to the analysis of the prices of liturgical and sacred items from that time. For example, silver-plated items were 5–10 times cheaper than silver ones, making cult objects accessible to less affluent parishes. At the same time, the clergy had an ambiguous attitude toward galvanic imitation: some considered it unacceptable, as such a material substitution was a deviation from canons that had been established over centuries, while others supported it as a way to preserve the beauty of worship in conditions of limited funds.

Overall, items with galvanic coatings successfully conveyed the main symbolic idea of light and purity, which, according to the canons, was conveyed through the shine of silver and gold. At the same time, the items looked aesthetically pleasing without the use of precious materials, bringing believers closer to the idea of the victory of Light over darkness, which the world heard from the mouth of Christ (Barbalat, 2023: 188).

Thus, the replacement of traditional silver and rizas with galvanic coatings of colored metals emphasized that the most important thing is spiritual prayer, not the material (CSHAU, 1700–1930).

The use of imitation materials could be interpreted, on the one hand, as a certain degree of reduction of the sacred value of an important object. On the other hand, the high aesthetic qualities and relative accessibility of galvanic products contributed to their widespread distribution in churches of various denominations, as evidenced by the inscription on the object of study (Il. 1) and financial capability.

In general, electroforming, in an aesthetic sense, is considered to provide a high level of detail in the reproduction and transmission of complex ornamental motifs, iconographic images of Saints, and phytomorphic bas-relief compositions. In the symbolic dimension, this technology contributes to the dissemination of the visual attributes of sacred beauty among the general population. Visually, the items represented valuable originals, creating a sense of belonging to a spiritual ideal, regardless of the material wealth of the believers.

Conclusions. Through a detailed analysis of the material, it was possible to analyze and identify the features of using galvanic coatings to imitate precious metals in Orthodox sacred items of the late 19th and early 20th centuries. It has been emphasized and established that electroplating played a significant role in the development of sacred art during the period under study, providing the opportunity to create visually striking and attractive items that imitated gold and silver at an affordable price.

The research examined the technological aspects of galvanic gilding and silvering, their visual characteristics on sacred objects, and the use of combined techniques. The information found regarding the technical and technological methods of shaping used by 19th-century church workshops highlights the possibilities of electroforming, which contributed to the high-quality achievement of various artistic effects. The centers of production in the territory of modern Ukraine and the workshops that specialized in the manufacture of such products were characterized. The analysis of socio-economic and cultural aspects showed that the use of imitation was due to a certain attitude towards the material value of sacred objects in society and the church environment and economic expediency.

In summary, it can be emphasized and stated that galvanic coating became an important technological innovation that significantly influenced the production and appearance of Orthodox sacred items of the late 19th and early 20th centuries, preserving the visual representativeness of precious metals and making them more accessible. Further research may focus on

studying other artistic metal workshops that used galvanic coatings in the production of sacred goldsmithing items, as well as a comparative analysis with similar valuable items in other countries.

Il. 1. Czestochowa Icon of the Mother of God. 1898. Copy from the original. Czestochowa, Poland. Wood, painting on levkas, canvas, tombak, basma, galvanic gilding, painting on metal.

Kyiv, Ukraine

Рис. 1. Ченстоховська ікона Божої Матері. 1898 рік. Копія з оригіналу. Ченстохова, Польща. Дерево, живопис на левкасі, полотно, томпак, басма, гальванічна позолота, живопис по металу. м. Київ, Україна

Il. 2. A fragment of a visual analysis of the product, revealing signs of galvanic coating of the tombak base, the former being distinguished by a characteristic shine, and the latter by traces of corrosion

Рис. 2. Фрагмент візуального аналізу виробу, що виявляє ознаки гальванічного покриття основи з томпаку при цьому перше вирізняється характерним блиском, а друге – залишками корозії

BIBLIOGRAPHY

1. Барбалат О. В. Візантійсько-києворуські золотарські традиції у сучасному ювелірному мистецтві України: дисертація док. філософії: спец. 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво та реставрація. Галузь знань 02 Культура і мистецтво. Київ, 2023. 405 с.
2. Інтерв'ю з Барбалат О. В.: записано 09.04.2025 р., у приміщенні творчої майстерні «Barbalat Jewelry» м. Київ (з архіву Мацідон А. С.).
3. Інтерв'ю з Столяр М. С.: записано 02.04.2025 р., online (з архіву Зорі К.В).
4. Інтерв'ю з Томко В. В.: записано 24.03.2025 р., у приміщенні майстерні ТОВ «Сова» м. Київ (з архіву Мацідон А. С.).
5. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Київська духовна консисторія. Ф.125. Оп. 3. Спр. 1427. 1905. URL: [https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/0127/]. Доступ отримано: 30.08.2025.
6. Barbalat O. Artistic and Pictorial Peculiarities of the Symbol of the Tree of Life in the Kyivan Gold Business of the XI – first half of the XIII century. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика» 2022. Том 1. № 54. Р. 77–82. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-1-10
7. Brepohl E. Theorie und Praxis des Goldschmieds. Carl Hanser Verlag GmbH & Co. München, 2003. 596 p.
8. Różycka-Bryzek A., Gadowski J. Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w świetle badań historii sztuki, «Studia Claromontana», 1984. S. 27–52.

REFERENCES

1. Barbalat O. V. (2023) Vizantiisko-kyievoruski zolotarski tradytsii u suchasnomu yuvelirnomu mystetstvi Ukrainy [Byzantine-Kyivan Rus Goldsmithing Traditions in Modern Jewelry Art in Ukraine]: dysertatsiia dok. filosofii: spets. 023 Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo ta restavratsiia. Haluz znan 02 Kultura i mystetstvo. Kyiv, 405 s [in Ukrainian].
2. Interviu z Barbalat O. V. (2025) [Interview with Barbalat O. V.]: zapysano 09.04.2025 r., u prymishchenni tvorchoi maisterni «Barbalat Jewelry» m. Kyiv (z arkhivu Matsidon A. S.) [in Ukrainian].
3. Interviu z Stoliar M. S. (2025) [Interview with Stoliar M. S.]: zapysano 02.04.2025 r., online (z arkhivu Zori K.V) [in Ukrainian].
4. Interviu z Tomko V. V. (2025) [Interview with Tomko V. V.]: zapysano 24.03.2025 r., u prymishchenni maisterni TOV «Sova» m. Kyiv (z arkhivu Matsidon A. S.) [in Ukrainian].
5. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (1905) [Central State Historical Archive of Ukraine] Kyivska dukhovna konsystoriia. m. Kyiv. Fond 125. Op. 3. Sprava 1427 URL: [https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/0127/]. Accessed: 30.08.2025 [in Ukrainian].
6. Barbalat O. (2022) Peculiarities of Hot Enamel Technique Application in the Artistic Images System of Kyivan Rus Goldsmithing XI–first half of XIII century. Humanities Science Current Issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers. Vol 1. № 55. P. 46–52. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-1-7
7. Brepohl E. (2003) Theorie und Praxis des Goldschmieds [Theory and Practice of the Goldsmith] Carl Hanser Verlag GmbH & Co. München, 596 p [in German].
8. Różycka-Bryzek A., Gadowski J. (1984) Obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w świetle badań historii sztuki [The Image of Our Lady of Częstochowa in the Light of Art History Research] «Studia Claromontana», S. 27–52 [in Polish].

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 7.012:659.13'06]:33

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-13>**Руслана БЕЗУГЛА,***orcid.org/0000-0003-1190-3646**доктор мистецтвознавства, професор,
завідувачка кафедри дизайну**Державного торгово-економічного університету
(Київ, Україна) r.bezuhla@gmail.com***Дар'я ОЛІЙНИК,***orcid.org/0009-0002-2904-1132**студентка I курсу магістратури факультету технологій та бізнесу
Державного торгово-економічного університету
(Київ, Україна) daryaoleynik2020@gmail.com***Євгенія АНДРОСОВА,***orcid.org/0009-0000-2485-6303**студентка I курсу магістратури факультету технологій та бізнесу
Державного торгово-економічного університету
(Київ, Україна) evgeniya00606@ukr.net*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ІЛЮСТРУВАННІ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ: УКРАЇНСЬКИЙ І МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена дослідженню сучасних тенденцій в ілюструванні дитячої та підліткової літератури в українському та міжнародному контексті, з акцентом на роль ілюстрацій і шрифтового оформлення у формуванні естетичного сприйняття та комунікативної функції книг. Проведено аналіз стилістичних, композиційних і шрифтових рішень, адаптованих до вікових особливостей читацької аудиторії, а також вплив соціокультурних і політичних чинників на розвиток української ілюстрованої літератури. Проблематика дослідження пов'язана з необхідністю осмислення міжкультурного діалогу в ілюструванні, зокрема впливу західних коміксів і японської манги, а також із визначенням оптимальних дизайнерських підходів для забезпечення читабельності та естетичної привабливості видань.

Мета статті – систематизація особливостей ілюстрування дитячої та підліткової літератури, аналіз їхньої відповідності віковим категоріям (до 5 років, 6–10 років, 11–14 років, 15–18 років) і встановлення зв'язку між візуальними рішеннями та соціокультурним контекстом. Дослідження спирається на аналіз прикладів українських видань («Король-малюк», «Тореадори з Васюківки», серія про Гаррі Поттера) та міжнародних творів («Naruto», «Sandman»), що ілюструють різноманітність стилів і підходів. Особливу увагу приділено ролі шрифтового оформлення, зокрема контрастним шрифтовим парам, ієрархічному принципу та відповідності шрифтів тематиці книги. Узагальнені результати свідчать, що ілюстрації в дитячих книгах (75% обсягу для наймолодших читачів) використовують яскраві контрастні кольори та прості композиції, тоді як підліткові видання тяжіють до складніших стилів, зокрема монохромної графіки та елементів коміксів. Українська ілюстрація активно розвивається під впливом патріотичних настроїв після початку повномасштабного вторгнення, що сприяє популяризації вітчизняних книг. Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» демонструє високий рівень ілюстративної майстерності, здобуваючи міжнародне визнання. Міжкультурний вплив, зокрема японської манги та західних коміксів, збагачує українську ілюстрацію, сприяючи інтеграції локальних і глобальних тенденцій. Шрифтове оформлення відіграє ключову роль у забезпеченні читабельності: оптимальне співвідношення шрифтів (59% прямий світлий, 19% напівжирний) та ієрархічний підхід підвищують якість сприйняття тексту. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом впливу цифрових платформ і розвитком інтерактивних форматів ілюстрованих видань.

Стаття підкреслює важливість ілюстрації як інструменту культурної комунікації та виховної функції, а також її потенціал у формуванні конкурентоспроможної видавничої продукції в умовах глобалізації. Результати дослідження можуть бути використані видавцями, дизайнерами та дослідниками для створення якісних ілюстрованих книг, що відповідають сучасним естетичним і функціональним вимогам.

Ключові слова: ілюстрація, книжкова ілюстрація, вікова категорія, цифрові технології, сучасні тенденції, шрифтове оформлення.

Ruslana BEZUHLA,

orcid.org/0000-0003-1190-3646

Doctor of Study of Art, Professor,

Head of the Department of Design

State University of Trade and Economics

(Kyiv, Ukraine) r.bezuhla@gmail.com

Daria OLIINYK,

orcid.org/0009-0002-2904-1132

Master's degree student, 1st year, Faculty of Technology and Business

State University of Trade and Economics

(Kyiv, Ukraine) daryaoleyunik2020@gmail.com

Yevgeniia ANDROSOVA,

orcid.org/0009-0000-2485-6303

Master's degree student, 1st year, Faculty of Technology and Business

State University of Trade and Economics

(Kyiv, Ukraine) evgeniya00606@ukr.net

CURRENT TRENDS IN ILLUSTRATION OF CHILDREN'S AND ADOLESCENT LITERATURE: UKRAINIAN AND INTERNATIONAL CONTEXT

The article examines modern trends in the illustration of children's and teenage literature in both the Ukrainian and international contexts, with an emphasis on the role of illustrations and typefaces in shaping aesthetic perception and the communicative function of books. It analyzes stylistic, compositional, and typographic solutions adapted to the age characteristics of the reading audience, as well as the influence of socio-cultural and political factors on the development of Ukrainian illustrated literature. The research highlights the need to understand intercultural dialogue in illustration, particularly the influence of Western comics and Japanese manga, and to define optimal design approaches that ensure readability and the aesthetic appeal of publications.

The purpose of the article is to systematize the features of illustrating children's and adolescent literature, analyze their correspondence to age categories (up to 5 years, 6–10 years, 11–14 years, 15–18 years), and establish a connection between visual solutions and the socio-cultural context. The study is based on an analysis of examples from Ukrainian publications (King-Kid, Toreadors from Vasyukivka, the Harry Potter series) and international works (Naruto, Sandman), which illustrate the diversity of styles and approaches. Special attention is paid to the role of font design, in particular contrasting font pairs, hierarchical principles, and the correspondence of fonts to the book's theme. The findings show that illustrations in children's books (up to 75% of the volume for the youngest readers) use bright contrasting colors and simple compositions, while adolescent publications tend toward more complex styles, especially monochrome graphics and comic-book elements. Ukrainian illustration is actively developing under the influence of patriotic sentiments after the start of the full-scale invasion, which contributes to the popularization of domestic books. The publishing house A-BA-BA-GA-LA-MA-GA demonstrates a high level of illustrative skill and has gained international recognition. Cross-cultural influences, particularly from Japanese manga and Western comics, enrich Ukrainian illustration and contribute to the integration of local and global trends. Font design plays a key role in ensuring readability: the optimal ratio of fonts (59% regular light, 19% bold) and a hierarchical approach improve the perception of text. Prospects for further research relate to the impact of digital platforms and the development of interactive formats for illustrated publications. The article emphasizes the importance of illustration as a tool of cultural communication and education, as well as its potential to create competitive publishing products in the context of globalization. The results of the study can be used by publishers, designers, and researchers to create high-quality illustrated books that meet modern aesthetic and functional requirements.

Key words: illustration, book illustration, age category, digital technologies, modern trends, font design.

Постановка проблеми. Ілюстровані видання є популярним видом продукції, що суттєво урізноманітнює вибір книг для будь-якого читача. Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, індустрія книговидання зазнала значних змін, як і будь-яка інша складова бізнесу країни. Статистика доводить, що починаючи з лютого 2022 року відбулось різке скорочення видання друкованих примірників книг. Це негативно впли-

нуло загалом на розвиток книжкової видавничої галузі. Проте, вже у 2023 році спостерігається відновлення роботи видавництв, збільшення тиражів та збагачення тематики виданих книг, що пояснюється популяризацією українськомовних видань, зростання патріотичних настроїв, а також відмовою від російських і російськомовних видань (Лесик, 2023). Попит на українську книжку значно зріс за останні роки, як і цікавість споживача

до українських авторів. Зазначені тенденції вимагають нових дизайнерських підходів з урахуванням вимог сучасного дигіталізованого суспільства та задоволення потреб української спільноти.

Аналіз досліджень. Теоретичну основу дослідження становлять праці українських і зарубіжних науковців та митців, які аналізують соціокультурні чинники, мистецькі особливості та тенденції розвитку сучасної ілюстрації в Україні. Зокрема, важливими є статті Р. Безуглої, В. Лесик та В. Олійник. Так, Р. Безугла у статті «Конкурсно-фестивальний рух в Україні в часи російсько-української війни» зазначає, що художники та художниці активно створюють твори для зарубіжної аудиторії, привертаючи увагу до актуальних подій і передаючи конкретні повідомлення та заклики іноземним споживачам (Безугла, 2022: 12). У свою чергу, В. Лесик у статті «Як популяризувати вітчизняну книгу в Україні та за кордоном» досліджує стан української книговидавничої галузі після початку повномасштабної війни. Авторка аналізує зміни в читацьких уподобаннях, відмову від російських видавництв і мови, а також заходи з популяризації української книги (Лесик, 2023). В. Олійник у статті «Художньо-комунікативні трансформації книги на тлі еволюції візуальної парадигми в українському дизайні» розглядає розвиток і трансформацію книжкової ілюстрації в Україні. Дослідження охоплює аналіз графічного оформлення ілюстрованої літератури, визначення основних особливостей сучасних ілюстрованих видань і актуальних тенденцій у видавничій галузі (Олійник, 2023: 74).

Важливо зазначити, що на підставі дослідження різних наукових джерел було встановлено, що на розвиток книжкової ілюстрації в Україні вплинула і творчість представників інших країн. Зокрема, у статті «The Production and the Intercultural Communication of the Cultural Symbols of Confucianism in Japanese Hot-Blood Anime: A Case Study of Naruto» Y. Zhang досліджує символіку конфуціанства в аніме та манзі «Naruto». Автор аналізує вплив японської культури на стилістику та символізм твору, проводить паралелі із сучасним Китаєм і виокремлює основні методи вираження символів у творчості (Zhang, 2023: 972).

Мета статті – систематизація особливостей ілюстрування дитячої та підліткової літератури, аналіз їхньої відповідності віковим категоріям (до 5 років, 6–10 років, 11–14 років, 15–18 років) і встановлення зв'язку між візуальними рішеннями та соціокультурним контекстом.

Виклад основного матеріалу. Дитяча та підліткова література є одними з найяскравіших

представників ілюстрованих видань. Ілюстрація відіграє ключову роль у сприйнятті дитиною змісту книги, допомагаючи зосередити увагу та впливаючи на нестійку дитячу психіку. Таким чином, дитячі та підліткові ілюстровані книги є джерелом натхнення та прикладів якісного, продуманого дизайну.

На відміну від дитячої літератури, підліткова література дозволяє використовувати ширший спектр стилістичних прийомів в ілюстраціях. Віковий діапазон читачів підліткової літератури зазвичай охоплює 12–18 років, хоча видавництва часто уточнюють цільову аудиторію, позначаючи її як 12+, 14+ або 16+. Підліткова література відіграє важливу роль у формуванні особистості читача, оскільки цей вік є сприятливим для самопізнання та розвитку. У таких книгах часто порушуються теми самоідентифікації, конфліктів із соціумом, суспільними умовами та психологічних комплексів (Лазарева, 2022: 67).

Аудиторію неповнолітніх читачів поділяють на вікові категорії: до 5 років, 6–10 років, 11–14 років і 15–18 років. Для наймолодшої категорії (до 5 років) рекомендується високе співвідношення ілюстрацій до тексту – до 75%, причому зображення мають займати значну частину сторінки відносно формату книги. Для категорії 6–10 років кількість ілюстрацій зменшується, але рекомендований мінімум становить 30% від загального обсягу видання. Кольорова гама також залежить від вікової аудиторії: молодші діти надають перевагу яскравим, чистим і контрастним кольорам (Хромченко, 2023: 134).

Шрифтове оформлення дитячих книг також адаптується до вікової категорії. Наприклад, у виданнях для аудиторії до 10 років, для виділення певних фрагментів чи проставлення акцентів використовують шрифти з різним нахилом, кольорові декоративні гарнітури, напівжирні шрифти або курсив зі збільшенням кегля на 2 пункти. Популярними є капітель, декоративні елементи та зміна міжрядкових інтервалів. Однак надмірне використання виділень може погіршити читабельність тексту. Зазвичай основний текст набирається прямим світлим шрифтом (59%), курсив становить 11%, напівжирний – 19%, вузький – 7%, широкий – 4%. Підзаголовки та примітки часто оформлюють курсивом (30%) або напівжирним шрифтом (40%) (Шевченко, *Шрифтове оформлення видань*).

Вибір шрифтових пар ґрунтується на системі контрастного поєднання, наприклад, класичної антикви з гротескним шрифтом. Ієрархічний принцип передбачає чіткий поділ на основні та другорядні гарнітури: заголовки мають виділятися, але не відволікати від основного тексту.

Шрифтовий стиль повинен відповідати тематиці книги: для наукової фантастики підходять сучасні модерні шрифти, для дитячих книг – округлі, прості гарнітури. Основною вимогою до шрифтів є їхня зрозумілість і зручність для читання (Стаття на сайті видавництва «Кавун»).

Як приклад дитячого ілюстрованого видання розглянемо книгу «Король-малюк» авторки Уляни Чуби, ілюстровану Рітою Нільсон (видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА») (Рис. 1).

Рис. 1. Обкладинка та розгортка книги «Король-малюк»
<https://store.ababahalamaha.com.ua/korol-maliuk>

На обкладинці центральною композиційною фігурою є головний герой, який займає більшу частину зображення. Динаміка досягається завдяки об'єктам у русі на задньому плані, похилій лінії гори та шарфу персонажа, що розвивається. Яскраві контрастні кольори (червоний, синій, блакитний) у поєднанні з білим фоном створюють привабливе зображення. На розвороті книги ілюстраторка використовує менш контрастні, природні кольорові поєднання, наприклад, м'який зелений із червоним, що виглядає гармонійно. Оскільки книга призначена для дошкільнят, текстова плашка вдало вписана в композицію, але шрифт є досить дрібним, а обсяг тексту значним, що вказує на орієнтацію на читання дорослими для дітей.

Іншим прикладом є книга Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки», ілюстрована Ростиславом Попським (Рис. 2).

Рис. 2. Обкладинка та сторінка книги «Тореадори з Васюківки»
<https://store.ababahalamaha.com.ua/toreadory-z-vasiukivky-velyke-iliustrovane-vydannia>

Видання призначене для дітей віком від 10 років. На обкладинці зображено головних героїв у центральній частині композиції, з дотриманням анатомічних пропорцій. Кольорова гама різноманітніша, ніж у «Королі-малюку», але зберігається контрастність (блакитний і червоний). Велика кількість деталей і динамічні пози персонажів створюють насичене та цікаве зображення. На розвороті книги текстовий блок і ілюстрація гармонійно співвідносяться, що відповідає потребам старшої аудиторії. Незважаючи на менший масштаб ілюстрацій, деталізація середовища та персонажів залишається високою, а кольори – природними та гармонійними.

Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» здобуло визнання завдяки якісним ілюстрованим виданням, зокрема серії книг про Гаррі Поттера Джоан Ролінг. Обкладинки, створені Владиславом Єрком, вирізняються яскравими кольорами (поєднання фіолетового та зеленого) і великою кількістю деталей, що відповідає інтересам дитячої аудиторії (Рис. 3).

Рис. 3. Гаррі Поттер видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»
<http://surl.li/wirikn>

Успіх цього проєкту сприяв зростанню популярності видавництва як в Україні, так і за кордоном, а також отриманню ексклюзивних прав на переклади іноземних видань (Новік, 2021: 92).

Для підліткової аудиторії розглянемо книгу Арне Свінгена «Руки в ноги, і гайда!» (Рис. 4). Обкладинка виконана в теплій гармонійній гамі з елементами живописної техніки, хоча створена цифровим способом. Спрощені деталі та виразні риси обличчя персонажів виводять їх на передній план, тоді як фон залишається розмитим. Шрифт назви – простий, у верхньому регістрі, що створює ефект заклику до дії. На розвороті використано монохромну графіку, яка додає драматизму. Світло від лампи підсвічує обличчя героя, підкреслюючи емоційну напругу.

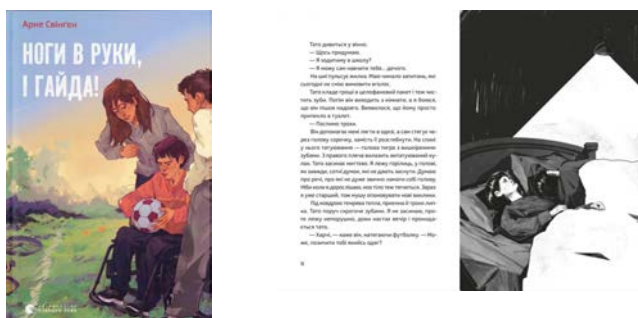

Рис. 4. Обкладинка та розгортка книги
«Ноги в руки, і гайда»
<https://starylev.com.ua/knyga-nogy-v-ruky-i-gayda>

Ще одним прикладом підліткової літератури є книга Ольги Бойченко «Незручні. Відчайдушні. Виродки» (Рис. 5). Ілюстрації виконані в графічному стилі з елементами концепт-арту та скетчів. Монохромна гама (чорний і сірий) на обкладинці доповнена контрастним червоним текстом, що створює емоційний резонанс. На розвороті персонаж у повний зріст із замкненою позою передає момент замислення, доповнюючи текст. Відсутність кольорових акцентів не зменшує виразності, а легкість ілюстрації сприяє зосередженню на персонажі. Стиль видання є сучасним і наближеним до коміксів та манги.

Рис. 5. Обкладинка та розгортка книги
«Незручні. Відчайдушні. Виродки.»
<https://starylev.com.ua/knyga-nogy-v-ruky-i-gayda>

Окремим видом ілюстрованої продукції є комікси, мальовписи та манга. Спочатку комікси сприймалися як несерйозне мистецтво, обмежене комедійним жанром, але згодом вони набули популярності у всьому світі. В українській мові термін «комікс» замінено на «мальовпис», який використовується для позначення вітчизняних коміксів і графічних романів. Особливістю коміксів є велика кількість ілюстрацій і мінімальний обсяг тексту в «мовних бульбашках». Популярність коміксів зросла після створення персонажа Супермена в 1938 році, який став символом американської боротьби у Другій світовій війні. Сьогодні лідерами у цій сфері є видавництва Marvel і DC, а

однією з найвідоміших серій є «Sandman» Ніла Геймана, де використано яскраві, глибокі кольори та складні шрифтові рішення для аудиторії 16+ (Мильченко, 2020: 11–12).

Японська манга, як підвид коміксу, має унікальну стилістику з акцентом на специфічні рухи та жести. Прикладом є культова манга «Naruto» Масаші Кішімото (Рис. 6). Обкладинка 17-го тому демонструє динамічне протистояння двох героїв, підкреслене контрастними кольорами (помаранчевий і синій) та перехрещеними лініями на тлі. Друга обкладинка має м'якші кольори та симетричну композицію, що символізує підтримку між героями. Манга, опублікована в журналі *Shonen Jump*, орієнтована на молодь, але її тривалий випуск відображає дорослішання героїв разом із читачами. Сюжет резонує з економічною кризою в Японії, відображаючи принципи ідеології того часу (Zhang, 2023: 972).

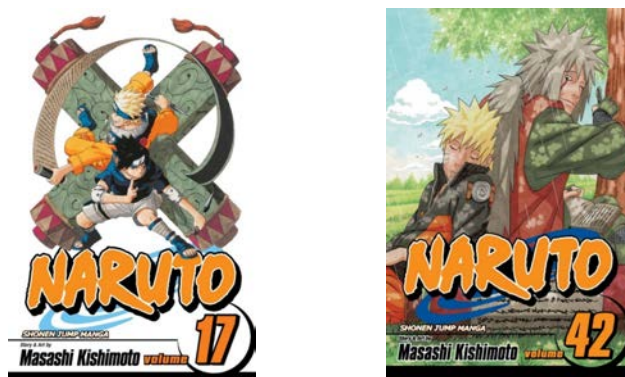

Рис. 6. Обкладинки 17 та 42 тому манги «Наруто»
https://naruto-official.com/en/comics/01_124

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що сучасна ілюстрація в дитячій та підлітковій літературі відіграє ключову роль у формуванні естетичного сприйняття, комунікативної та виховної функції. Аналіз українських і зарубіжних видань показав різноманітність стилістичних і композиційних підходів, адаптованих до вікових особливостей аудиторії. З'ясовано, що для молодших читачів характерні яскраві контрастні кольори, великі ілюстрації (до 75% обсягу) та прості шрифти, тоді як підліткові видання використовують складніші стилі, монохромну графіку чи елементи коміксів і манги, що відповідають темам самоідентифікації та соціальних конфліктів.

Виявлено, що українська ілюстрація активно розвивається під впливом соціокультурних і політичних чинників, зокрема зростання патріотичних настроїв після початку повномасштабного вторгнення в Україну. Це сприяє популяризації вітчизняної книги та пошуку нових дизайнер-

ських рішень. Видавництва, такі як «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», демонструють високий рівень ілюстративної майстерності, здобуваючи міжнародне визнання. Міжкультурний діалог, зокрема вплив японської манги та західних коміксів, збагачує українську ілюстрацію, дозволяючи поєднувати локальні традиції з глобальними тенденціями.

Підтверджено, що шрифтове оформлення відіграє не менш важливу роль, ніж ілюстрації. Контрастні шрифтові пари, ієрархічний підхід і відповідність стилю тематиці книги забезпечують читабельність і естетичну гармонію. Водночас

надмірне використання декоративних елементів може ускладнити сприйняття тексту, що вимагає ретельного балансу.

Перспективи розвитку української ілюстрованої літератури пов'язані зі зростанням попиту на якісну продукцію, інтеграцією цифрових технологій у створення ілюстрацій і шрифтів, а також поглибленням міжкультурного обміну. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення впливу цифрових платформ на сприйняття ілюстрованих видань та розвиток нових жанрів, таких як інтерактивні книги чи гібридні формати мальовисів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безугла Р. Конкурсно-фестивальний рух України в часи російської воєнної агресії. *Сучасне мистецтво: наук. збірник*. Вип. 18. Київ: ПСМ НАМ України, 2022. С. 11–18. DOI: <https://doi.org/10.31500/2309-8813.18.2022.269657>.
2. Лазарева Т. Сюжетність і актуальність підліткової літератури «Young Adult». *Сучасна наука: теоретичні та прикладні аспекти* : зб. Матеріалів VII Всеукр. мультидисциплін. наук.-практ. інтернет-конф. Київ : ФО-П Ярошенко Я. В., 2022. С. 65–69. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e51f9701-4830-4a66-9bf8-da2f605343a2/content> (дата звернення: 15.09.2025).
3. Лесик В. Як популяризувати вітчизняну книгу в Україні та за кордоном. Громадське радіо: веб-сайт. URL: <https://hromadske.radio/publications/yak-populyaryzuvaty-vitchyznianu-knyhu-v-ukraini-ta-za-kordonom> (дата звернення: 10.09.2025).
4. Мильченко Л., Татарінова Л. Особливості сприйняття візуальної книги. Комікси. Манга. Графічний роман. *Вісник Книжкової палати*. Вип.12. Київ : Кн. палата України, Харків. держ. акад. культури, 2020. С. 10–15. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.12\(293\).10-15](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.12(293).10-15)
5. Новік Г., Земцова П. Сучасна ілюстрація. Видавництво «А-ба-ба-га-ла-ма-га». *Теорія та практика дизайну*: зб. наук. праць. Вип. 24. Київ: 2021. С. 88–96. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/56494> (дата звернення: 12.09.2025).
6. Олійник В. Художньо-комунікативні трансформації книги на тлі еволюції візуальної парадигми в українському дизайні. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. Вип. 6 (1). Київ: видавничий центр КНУКіМ, 2023. С. 70–86. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-7951.6.1.2023.279062>
7. Хромченко К. Особливості розробки дизайну сучасної дитячої літератури. *Час мистецької освіти. Мистецька освіта: наукові дискусії* : зб. статей XII Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: 2023. С. 131–137. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/11102> (дата звернення: 19.09.2025).
8. Шевченко В. Шрифтове оформлення видань. Електронної бібліотека Інституту журналістики: веб-сайт. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1663> (дата звернення: 17.09.2025).
9. Як вибрати ідеальний шрифт для вашої книги? Видавництво «Кавун»: веб-сайт. URL: <https://isbn.com.ua/yak-vybraty-idealnyy-shryft-dlya-vashoyi-knyhy/> (дата звернення: 15.09.2025).
10. Zhang Y. The Production and the Intercultural Communication of the Cultural Symbols of Confucianism in Japanese Hot-Blood Anime: A Case Study of Naruto. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. No. 638. 2023. URL: <https://www.atlantispress.com/proceedings/icpahd-21/125969434> (дата звернення: 17.09.2025).

REFERENCES

1. Bezugla R. (2022) Konkursno-festyvalnyi rukh v Ukraini v chasy rosiisko-ukrainskoi viiny. [Competition and festival movement in Ukraine during the Russian Ukrainian war] *Zbirnyk naukovykh prats Suchasne mystetstvo*, 18, 9–18. DOI: <https://doi.org/10.31500/2309-8813.18.2022.269657> [in Ukrainian].
2. Lazareva T. (2022) Siuzhetnist i aktualnist pidlitkovoi literatury «Young Adult». [Plot and relevance of young adult literature] *Suchasna nauka: teoretychni ta prykladni aspekty*: zb. materialiv VII Vseukrainskoi multydydsyplinarnoi nauk.-prakt. Internet-konf., 65–69. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/9330> [in Ukrainian].
3. Lesyk V. (n.d.) Yak populyaryzuvaty vitchyznianu knyhu v Ukraini ta za kordonom. [How to promote a domestic book in Ukraine and abroad] URL: <https://hromadske.radio/publications/yak-populyaryzuvaty-vitchyznianu-knyhu-v-ukraini-ta-za-kordonom> [in Ukrainian].
4. Mylchenko L., Tatarinova L. (2020) Osoblyvosti spryiniattia vizualnoi knyhy. Komiksy. Manha. Hrafichnyi roman. [Peculiarities of perception of the visual book. Comics. Manga. Graphic novel] *Visnyk Knyzhkovoi palaty*, 12, 10–15. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.12\(293\).10-15](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.12(293).10-15) [in Ukrainian].
5. Novik H., Ziemtsova P. (2021) Suchasna iliustratsiia. Vydavnytstvo «A-ba-ba-ha-la-ma-ha». [Modern illustration. Publishing house "A-ba-ba-ha-la-ma-ha"] *Teoriia ta praktyka dyzainu*: zb. nauk. pr., 24, 88–96. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/56494> [in Ukrainian].
6. Oliinyk V. (2023) Khudozhno-komunikatyvni transformatsii knyhy na tli evoliutsii vizualnoi paradyhmy v ukrainskomu dyzaini. [Artistic and communicative transformations of the book against the background of the evolution of the visual paradigm in Ukrainian design] *Demiurh: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu*, 6 (1), 70–86. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-7951.6.1.2023.279062> [in Ukrainian].

7. Khromchenko K. (2023) Osoblyvosti rozrobky dyzainu suchasnoi dytiachoi literatury. [Features of developing the design of modern children's literature] Chas mystetskoi osvity. Mystetska osvita: naukovi dyskusii: zb. statei XII Vseukr. nauk.-prakt. konf., 131–137. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/11102> [in Ukrainian].
8. Shevchenko V. (n.d.) Shryftove oformlennia vydan. [Font design of publications] URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1663> [in Ukrainian].
9. Yak vybraty idealnyi shryft dlia vashoi knyhy? (n.d.) [How to choose the perfect font for your book?] URL: <https://isbn.com.ua/yak-vybraty-idealnyy-shryft-dlya-vashoyi-knyhy/> [in Ukrainian].
10. Zhang Y. The Production and the Intercultural Communication of the Cultural Symbols of Confucianism in Japanese Hot-Blood Anime: A Case Study of Naruto. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 2023, No. 638. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/icpahd-21/125969434>

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025
Дата публікації: 24.11.2025

УДК 791.21:778.534.4:791.62](045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-14>

Валерій БЕСКОРСКИЙ,

orcid.org/0009-0008-2135-2773

аспірант, викладач кафедри кінотелережисури та сценарної майстерності

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) asp_beskorsyi_valerii@xdak.ukr.education

Валентина ЧАЙКОВСЬКА,

orcid.org/0009-0004-7767-748X

викладач кафедри кінотелережисури та сценарної майстерності

Харківської державної академії культур

(Харків, Україна) telezvuk.v@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ПРОСТОРОВОГО ЗВУКОВОГО ПОЛЯ ХУДОЖНЬОГО АУДІОВІЗУАЛЬНОГО ТВОРУ

Просторове звукове поле в художньому аудіовізуальному творі є багатошаровою акустичною структурою, яка об'єднує мову, музику, шуми та тишу, які організовані в єдину виражальну систему. У статті досліджено структуру організації просторового звукового поля художнього аудіовізуального твору як важливого компонента його виражальної системи. Проблема визначення структури просторового звукового поля на сучасному етапі розвитку аудіовізуального мистецтва стала одним з найбільш актуальних питань, що розглядаються в цьому дослідженні. Особлива увага приділяється взаємодії та співвідношенню звукових і візуальних елементів. На основі міждисциплінарного підходу досліджуються методи формування акустичного простору та аналізуються функціональні елементи звукового простору, а також з'ясовано принципи просторової, часової та драматургічної організації просторового звукового поля аудіовізуального твору.

Актуальність теми дослідження. Сучасний розвиток цифрових технологій і поява нових форматів просторового звуку (Dolby Atmos, WFS, Ambisonics та ін.) кардинально змінили можливості художнього вираження в аудіовізуальних творах. Однак теоретичне осмислення цих змін значно відстає від практичних досягнень у галузі звукового дизайну та просторової акустики. Сучасне аудіовізуальне мистецтво базується на складній системі взаємодії візуального та звукового елементу. Звук, будучи невід'ємною частиною екранного образу, має самостійну виражальну природу та здатний не тільки доповнювати, але й переосмислювати зміст візуальних елементів. У зв'язку з цим питання структурної організації просторового звукового поля набуває особливого значення. Мета даної статті – визначити основні компоненти просторового звукового поля та проаналізувати принципи їх структурної взаємодії в рамках художнього аудіовізуального твору.

Методологія дослідження. Методологія дослідження структури організації просторового звукового поля художнього аудіовізуального твору базується на системному підході, який передбачає цілісне, комплексне формування структури розвитку просторових звукових рішень в екранних аудіовізуальних творах. Даний метод дозволяє виявити принципи структурної організації, функціональні взаємозв'язки компонентів та естетичні стратегії використання просторового звуку в художніх аудіовізуальних творах. Використаний також **комплексний міждисциплінарний підхід**, що поєднує методи музикознавства, кінознавства, та семіотики. Крім того, у статті використано такі загальнонаукові методи, як синтез, узагальнення, пояснення.

Основні висновки дослідження: просторове звукове поле художнього аудіовізуального твору являє собою складну, багатошарову систему, в якій кожен компонент відіграє певну роль і підпорядковується законам цілісної композиції. Проаналізовано основні принципи його організації, серед яких визначальними є просторове розміщення джерел звуку, взаємодія з візуальними елементами та використання тиші як композиційного засобу. Розуміння структури звукового поля важливе не тільки для теоретичного аналізу, але й для практики створення аудіовізуальних творів, оскільки від розуміння структури просторового звукового поля митцями залежить виразність і емоційний вплив на глядача.

Ключові слова: звукоорежисура, саунд-дизайн, просторове звукове поле екранного твору, акустичне середовище, аудіовізуальне мистецтво, сучасна аудіовізуальна культура, медіа виробництво.

Valerii BESKORSYI,

orcid.org/0009-0008-2135-2773

Postgraduate student, Lecturer at the Department of Film Directing and Screenwriting
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) asp_beskorsyi_valerii@xdak.ukr.education

Valentyna CHAIKOVSKA,

orcid.org/0009-0004-7767-748X

Lecturer at the Department of Film Directing and Screenwriting
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) telezvuk.v@gmail.com

STRUCTURE OF THE ORGANISATION OF THE SPATIAL SOUND FIELD OF AN ARTISTIC AUDIOVISUAL WORK: A THEORETICAL AND ANALYTICAL APPROACH

The relevance of the research topic. The modern development of digital technologies and the emergence of new spatial sound formats (Dolby Atmos, WFS, Ambisonics, etc.) have radically changed the possibilities of artistic expression in audiovisual works. However, the theoretical understanding of these changes lags significantly behind practical achievements in the field of sound design and spatial acoustics.

The purpose of the article. Modern audiovisual art is based on a complex system of interaction between the visual and sound elements. Sound, being an integral part of the screen image, has an independent expressive nature and is able not only to complement, but also to rethink the content of visual elements. In this regard, the issue of the structural organization of the spatial sound field acquires special importance. The purpose of this article is to determine the main components of the spatial sound field and analyze the principles of their structural interaction within the framework of an artistic audiovisual work.

The research methodology. The methodology for studying the structure of the organization of the spatial sound field of an artistic audiovisual work is based on a systemic approach, which involves a holistic, complex formation of the structure of the development of spatial sound solutions in screen audiovisual works. This method allows us to identify the principles of structural organization, functional relationships of components and aesthetic strategies for using spatial sound in artistic audiovisual works. A comprehensive interdisciplinary approach is also used, combining the methods of musicology, film studies, and semiotics. In addition, the article uses such general scientific methods as synthesis, generalization, explanation.

The results. The main conclusions of the study: the spatial sound field of an artistic audiovisual work is a complex, multilayered system, in which each component plays a certain role and is subject to the laws of a holistic composition. The main principles of its organization are analyzed, among which the spatial placement of sound sources, interaction with visual elements and the use of silence as a compositional means are decisive. Understanding the structure of the sound field is important not only for theoretical analysis, but also for the practice of creating audiovisual works, since the expressiveness and emotional impact on the viewer depend on the understanding of the structure of the spatial sound field by artists.

The scientific novelty of the research. The proposed approach is distinguished by:

Integrativeness – considers the spatial sound field as a complex system that includes technical, perceptual and aesthetic components.

Spatiality – emphasis on the three-dimensional organization of sound as an artistic medium.

Interdisciplinary – synthesis of methods of acoustics, psychoacoustics, semiotics and aesthetics.

The practical significance. The practical significance of this research lies in the creation of scientifically based tools for professionals in the audiovisual industry. Sound engineers and sound designers receive systematized principles of organizing the spatial sound field, which allows them to consciously plan and implement complex acoustic compositions in cinema, television, video games and multimedia projects. Directors can use the identified dramaturgical functions of the sound field to enhance the emotional impact and build the narrative structure of their works, and composers – to create a more organic integration of the musical component with the overall sound space. The results of the study also have educational value, as they can be implemented in the curricula of higher art institutions for training specialists in the field of sound engineering, media arts and audiovisual technologies, contributing to the formation of professional competence of future specialists.

Conclusions. The study proves that the spatial sound field of an artistic audiovisual work is a complex systemic structure with a clear organization of components and functions. The identified model and principles of spatial organization create a theoretical basis for understanding the mechanisms of functioning of the sound space in audiovisual art. The results have practical significance for industry professionals and open up prospects for further research in the field of media production.

Key words: sound engineering, sound design, spatial sound field of a screen work, acoustic environment, audiovisual art, modern audiovisual culture, media production.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток цифрових технологій і поява нових форматів просторового звуку (Dolby Atmos, WFS, Ambisonics та ін.) суттєво змінили можливості художнього вираження в аудіовізуальних творах. Однак теоретичне осмислення цих змін значно відстає від практичних досягнень у галузі звукового дизайну та просторової акустики. Традиційні підходи до аналізу звуку в кіно та мультимедійних творах, що сформувалися в епоху моно- та стереофонії, виявляються недостатніми для розуміння складної просторової організації сучасного звукового поля, оскільки вони зосереджують увагу на:

- Функціональному аналізу (дієгетичні/недієгетичні звуки).
- Семантичному змісті (значення того чи іншого звуку).
- Часовій організації (синхронізація звуку із зображенням).

Такі підходи до аналізу не враховують багатоглибкість просторового звукового поля – взаємодію різних звукових площин і об'ємів, динамічну архітектуру звуку, тобто зміну структури звукового простору в часі. У сучасних художніх аудіовізуальних творах здебільшого застосовують складно організовані просторові звукові поля, структура яких залишається теоретично неосмисленою. При цьому також слід зауважити, що структура просторового звукового поля як самостійного художнього елемента аудіовізуального твору залишається нерозробленою та мало дослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження просторового звуку в аудіовізуальних творах відбувається в кількох напрямках. Зокрема, технологічні аспекти просторового звуку вивчаються науковцями університету Аалто (Фінляндія), в працях яких закладено основоположення психоакустичних аспектів просторового сприйняття звуку аудіовізуального твору. В розвідках представника цієї наукової школи В. Пулкі (Pulkki, 2024) представлено розвиток теорії спрямованого аудіокодування, в якій подано основи технічних принципів відтворення просторового звуку. Теоретичне підґрунтя дослідження просторового звукового поля закладено в працях представників електроакустичної музики та звукорежисури. Мюррей Шефер (Schäfer, 1993) у праці «The Soundscape» запропонував концепцію звукового ландшафту, яка стала основою для розуміння просторової організації звуку. Його підхід до аналізу акустичного середовища як цілісної системи став методологічною базою для дослідження звукових просторів у мистецтві.

У розвідках О. Бут (Бут, 2007, 2021) представлено художнє трактування можливостей просторових

звукових систем у результаті осмислення основних законів формування структури звукової образності аудіовізуального твору на матеріалі українського кіно.

Розвиток форматів просторового та імерсивного звуку в кіно, музичній індустрії, стрімінгових сервісах, засоби їхньої естетичної виразності та впливу на глядацьку аудиторію досліджено в розвідці М. Моженко і Л. Рязанцева (Моженко & Рязанцев, 2023). Ретроспективний аналіз просторового звукового поля екранного твору виконав В. Бескорсий (Бескорсий, 2025).

Мішель Шіон (Chion, 1994) у роботі «Audio-Vision: Sound on Screen» досліджує взаємозв'язок між звуком і зображенням у кіно та наслідки, які цей взаємозв'язок може мати. Науковець називає ключем до розуміння складної взаємодії між аудіо- та візуальними компонентами фільму «додану вартість». Це концепція, висунута М. Шіоном, згідно з якою поєднання звуку та зображення створює сукупний ефект, що перевищує суму його складових. Ефект від поєднання цих двох елементів є більш потужним і виразним, ніж від використання кожного з них окремо. Ключовим для розуміння аргументів М. Шіона є його теорія взаємовпливів між звуком і зображенням. Один з цих елементів не може впливати на інший, не змінюючись сам.

П'єр Булез (Boulez, 1986) у контексті аналізу просторової композиції музичного твору звернув увагу на важливість тривимірної організації звукового матеріалу. Його концепція «звукового об'єкта в просторі» вплинула на розвиток теорії просторового звуку в електроакустичній музиці та мультимедійному мистецтві.

Х. Чаурасія і М. Маджхі (Chaurasia & Majhi, 2024) здійснили аналіз просторового звукового дизайну для кінематографічної віртуальної реальності, виявивши позитивну динаміку застосування VR технологій у різних галузях, зокрема в освіті, розвагах та медицині. Науковці М. Лопез, Г. Керні, К. Хофштедтер (Lopez, Kearney, Hofstädter, 2022) дослідили роль звукового дизайну та просторового звуку у створенні доступних версій фільмів для глядачів із вадами зору, відкривши нові перспективи для розуміння того, як звуковий дизайн, розповідь від першої особи та бінауральний звук можуть бути використані для забезпечення доступності фільмів для людей з обмеженими можливостями. Б. Чаттопедхей (Chattopadhyay, 2017) у роботі «Reconstructing atmospheres» розглядає навколишній звук як стандартний термін, що позначає специфічний фоновий звуковий компонент, який забезпечує локальні атмосфери, що є важливим внеском у розуміння структурних елементів звукового поля.

Дослідники з Університету Внутрішньої Норвегії на чолі з Т. Лоссіусом (Lossius, 2025) порушують питання стосовно виникнення нових художніх виражальних можливостей аудіовізуального твору, що взаємодіють з 3D просторовим звуком і діють між реальним та віртуальним простором, між звуковим мистецтвом, кіно та відеоіграми. Отже, актуальні дослідження вказаної проблеми переважно фокусуються на технічних аспектах, або розглядають окремі функціональні елементи, не створюючи цілісної картини структурної організації просторового звукового поля як художньої системи. Аналіз сучасного стану досліджень просторового звукового поля аудіовізуального твору свідчить про недостатню розробленість проблеми його структурної організації, що зумовило тему та мету цієї розвідки.

Мета статті – визначити основні компоненти структури просторового звукового поля художнього аудіовізуального твору та проаналізувати принципи їх структурної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне аудіовізуальне мистецтво базується на складній системі взаємодії візуальних та звукових компонентів. Звук як невід’ємна складова екранного образу має самостійну виразну природу і здатний не тільки доповнювати, але й переосмислювати зміст візуальних елементів. У зв’язку з цим питання структурної організації просторового звукового поля набуває особливого значення. Мистецтво кіно – це екранна оповідь методом відтворення. Від свого народження екранне мистецтво заявило про намір розповідати, тобто організовувати чергування зображень (а далі і звуків) у певну послідовність – від «зображення» (передача форми) до «відображення» (передача змісту). Оповідь є формою та засобом доведення оповідачем певної історії до глядача. Оповідальна структура представляє собою послідовне розгортання епізодів, які поєднані тим чи іншим структурним принципом. Оповідна (монтажна) структура екранного твору є звукозоровим еквівалентом драматургічної (сюжетної) структури. Трактовка екранного звуку протягом усіх періодів розвитку художнього екранного мистецтва (у першу чергу кіномистецтва) пройшла низку певних перетворень, які відбувалися у напрямку уявлень щодо екранного образу як такого. Термінологічні зміни у дискурсі звукової складової екранного образу також відбувалися в умовах постійно мінливої естетики та художніх принципів кіномистецтва. (В. Б. Чайковська, 2015, 2019, 2021).

В дослідженні просторового звукового поля художнього аудіовізуального твору можна виокре-

мити три основні аспекти: методи формування акустичного простору, функціональні елементи звукового простору, принципи просторової, часової та драматургічної організації аудіовізуального твору.

Розглянемо методи формування акустичного простору як складової просторового звукового поля аудіовізуального твору. Акустичний простір, що включає в себе всі звукові складові, а саме мовлення, музику, шуми, тишу – це звукове відтворення події, що вже відбулась, – іншими словами, її звукова реконструкція. Ілюзія звукової екранної реальності досягається зокрема тим, що звук, в усіх його проявах, створює ефект розповіді за допомогою або тонування, або часткового тонування, або запису чистого звуку зі знімального майданчика. І в першому, і в другому, і в третьому випадках глядач таким чином має сприймати екранну подію як оповідь. Одним з найважливіших елементів екранної оповіді є акустичний простір кадру, і не лише як поліатмосферна характеристика тієї чи іншої локації, але й як змістовна частина звукової режисури.

Слід підкреслити, що акустичний простір та його елементи виділяються лише як предмет теоретичного аналізу, але не відокремлюються від просторового звукового поля художнього аудіовізуального твору, будучи необхідною основою його формування. «В акустичному просторі, який передбачає взаємодію фону та фігури як його частини, кожна річ генерує свій власний простір; іншими словами, він перетворює фон настільки, наскільки він формується фоном» (McLuhan, 1994).

Кожен звук має просторово-акустичні характеристики, але його роль у кіно підпорядкована завданню створення просторового художнього образу, що розкриває драматургічний сенс екранної події. Звук не можна відокремити, не змінивши його характеристики (зокрема семантичні), від акустичного оточення, як це можна зробити з деталлю зображення, використавши великий або надвеликий план, але можна, завдяки прийомам звукорежисури, виділити чи акцентувати той чи інший звукоголос, якщо того вимагає творче завдання. Загалом акустичний простір фільму – це відображення цілісного художнього образу, створеного творчою свідомістю автора-режисера, а звукорежисер виступає як співавтор та інтерпретатор, що фізично втілює цей простір у фільмі.

Через просторові характеристики звуку такі аспекти внутрішньокадрового візуального простору, як перспектива візуального простору і рух, що вимагають, здавалося б, образотворчого рішення, можуть бути переведені із зорового ряду в звуковий, що є цілком природнім прийомом у кінематографі.

Основним методом формування акустичного простору є реверберація, яка залишає відчуття «післязвуччя», подовжуючи і поглиблюючи емоційний зв'язок із зображенням. Звук «інтерпретує» візуальну інформацію: щоб зрозуміти її, глядач вслухається в екранний простір, вловлюючи інтонацію візуального висловлювання, «тональність» зображення.

Завдяки просторовості звуку звукозоровий образ набуває багатозначності, отримує смисловий об'єм. Але спочатку глядач опиняється в конкретному акустичному екранному просторі, а потім розуміє драматургічну роль того чи іншого звуку, співвідносить його із зображенням і, в підсумку, естетично переживає й усвідомлює звукозоровий образ. Багато в чому характер сприйняття цього образу і його смислове «наповнення» залежить від індивідуальних особливостей глядацької свідомості, її естетичного і життєвого досвіду, але тим важливішою є роль емоційного «налаштування», яку забезпечують акустичні характеристики звукового рішення аудіовізуального твору.

Яскравим прикладом застосування реверберації для створення акустичного простору аудіовізуального твору є американський науково-фантастичний фільм «Дюна» (режисер Деніс Вільньов, звукоорежисери та саунд-дизайнери Мак Рут, Марк Мангіні, Тео Грін, Даг Хемфілл, Рон Бартлетт, композитор Ганс Циммер 2021 р. – перша частина, 2025 р. – друга частина), який був удостоєний високих кінематографічних нагород, зокрема двічі премії «Оскар» за найкращий звук (2021 та 2025 р). У цьому фільмі найсильніше психологічне напруження передається, зокрема, через постійну зміну акустики внутрішньокадрового простору. В документальному фільмі «The Sound of Dune: Part Two» Деніс Вільньов зауважує, що фільм створений за книгою Френка Герберта, в якій автор досліджує вплив екосистеми на людей, навколишнє середовище, на культуру, технології, переконання, релігію, поведінку. Режисер замислився над питанням щодо того, яким би мав бути звук, якби цей фільм був документальним. Він підкреслив, що звук має бути вбудованим у ландшафт, щоб передати ті відчуття, які виникають під час прочитання книги. Також Деніс Вільньов зазначив, що тиша є його улюбленим звуковим ефектом, використаним у фільмі.

Отже, найактуальнішим методом формування акустичного простору в сучасних художніх аудіовізуальних творах є натуральна та штучна реверберація.

Наступним важливим аспектом організації просторового звукового поля художнього аудіовізуального твору є функціональні компоненти зву-

кового простору, до яких належать мова, музика, шуми, тиша.

У перші десятиліття звукового кіно технічні обмеження щодо частотного і динамічного діапазону звукового тракту обумовлювали і естетичні підходи до формування фонограми фільму, що складалася з досить мізерного «лексикону» звукових значень і смислів. Але «лексикон» кінематографа перших років звукової епохи був невеликий не тільки через технічні умови свого часу, а й внаслідок новизни самої аудіовізуальної мови звукового кіно, до якої ще мав звикнути глядач. Саме тому в якості «звукових атракціонів» використовувалися звуки, які було досить легко сприйняти й ідентифікувати, – наприклад, оплески, дзенькіт посуду, що б'ється, скрип дверей, що зачиняються, тощо. Утім, радість впізнавання на екрані звуків життя швидко змінилася звиканням, про що писав у 1929 році, тобто на самому початку звукової ери кінематографа, Р. Клер: «Звукові фільми стрімко втрачають елемент новизни. Подивившись деяку кількість таких картин, ми несподівано виявляємо, що насправді світ звуків набагато бідніший, ніж нам вважалося». (Clair R., 1953).

Р. Клер ставить питання про збагачення палітри звуків у кіно та їхнє творче застосування у фільмах, зокрема з використанням контрапунктного (асинхронного) з'єднання звуку і зображення. Водночас потрібно визнати, що саме по собі розширення звукової сфери фільму, з включенням у неї великої кількості різноманітних звукових проявів передкамерного простору (не кажучи про її доповнення невмотивованим закадровим звуком або музикою), призводило б радше до какофонії та семантичної нерозбірливості, ніж до створення продуманого художнього образу в рамках певної стилістики.

Тому, поряд із розширенням «лексикону» кінозвуків неминуче поставало питання і про селективність, естетичний відбір потрібних звучань, і водночас пошуку якоїсь новизни в цьому напрямку, що, з одного боку, слугувало б розвитку кіномови, а з іншого – підтримувало глядацький інтерес.

На підставі аналізу художніх аудіовізуальних творів та наукових розвідок (Бескорсий, 2025; Миславський, 2024) дамо коротку характеристику основних функціональних компонентів просторового звукового поля:

Мовний компонент включає всі види вербальної інформації: діалоги, монологи, закадровий текст, вокальні партії. Цей компонент характеризується найвищим ступенем семантичної визначеності та зазвичай займає центральну позицію в

просторовій організації звукового поля. Мовний компонент виконує не лише інформативну функцію, а й створює емоційний та психологічний контекст сприйняття.

Музичний компонент охоплює інструментальну та електронну музику, музичні теми та лейтмотиви. Він забезпечує емоційно-експресивну складову твору та сприяє формуванню його стилістичних характеристик. Музичний компонент може функціонувати як дієгетично (коли джерело звуку присутнє в кадрі), так і недієгетично (позакадрова музика).

Шумовий компонент містить природні та штучні звуки, звукові ефекти, ембієнтні звуки середовища. Цей компонент відповідає за створення достовірності звукового простору та забезпечує зв'язок між звуковим полем та візуальним рядом. Шуми можуть мати як реалістичний, так і стилізований характер.

Компонент тиші представляє паузи, затухання звуків, акустичні «порожнечі». Тиша функціонує як активний елемент звукового поля, створюючи контраст, напругу та ритмічну структуру. Використання тиші дозволяє акцентувати увагу на окремих звукових елементах та створювати драматургічні ефекти.

На думку вчених (Kareer, Sunder, 2023), просторова організація звукового поля базується на трьох основних принципах: глибини, панорамування, вертикальності. Розглянемо ці принципи більш докладно.

Принцип глибини передбачає створення багатоплановості через використання різних рівнів гучності, корекцію частотного спектру, фазові затримки у часі та використання реверберації. Звуки переднього плану характеризуються високою чіткістю та присутністю, середнього плану – помірною реверберацією, яка за своєю енергією дорівнює прямому звуку; заднього плану – згладжуванням високих частот та збільшенням реверберації.

Принцип панорамування забезпечує горизонтальне розміщення звукових джерел у стереофонічному або багатоканальному просторі. Це створює ефект локалізації звуків та дозволяє відтворити рух звукових об'єктів у просторі.

Принцип вертикальності реалізується через частотний розподіл звукового матеріалу. Низькі частоти створюють «фундамент» звукового поля, середні частоти формують основний інформаційний рівень, високі частоти забезпечують деталізацію та «повітря» звукового простору.

Таким чином, наведені вище принципи дозволяють створити просторове звукове поле без

обмежень традиційних технік, які вимагають, щоб слухач знаходився в «зоні оптимального сприйняття». «Новий алгоритм об'ємного панорамування амплітуди, який не передбачає жодної ідеальної точки і може працювати з будь-яким розташуванням гучномовців, як асиметричним, так і симетричним. За допомогою цього алгоритму ми можемо підвищити точність і ефективність розміщення звукових об'єктів та поліпшити загальний досвід просторового звуку» (Kareer, Sunder, 2023).

Крім того, просторове звукове поле виконує в художньому аудіовізуальному тексті різноманітні драматургічні функції, визначені дослідниками (.....): експозиційну, розвивальну, кульмінаційну, узагальнюючу.

Експозиційна функція полягає у представленні звукового світу твору, встановленні його стилістичних параметрів та просторових координат. Вона реалізується через характеристику акустичного середовища та презентацію основних звукових мотивів.

Розвивальна функція забезпечує динамічну еволюцію звукового поля, його трансформацію відповідно до драматургічного розвитку. Це може включати зміну акустичних характеристик простору, введення нових звукових елементів або модифікацію існуючих.

Кульмінаційна функція створює звукові кульмінації через максимальне насичення звукового простору або, навпаки, через використання контрастної тиші. Вона часто корелює з візуальними кульмінаціями, але може мати й автономний характер.

Узагальнююча функція синтезує звуковий досвід твору, створює його цілісність та завершеність. Реалізується через повернення до початкових звукових мотивів або через створення нової звукової якості, що узагальнює попередній розвиток.

У царині авторського кінематографа можна зустріти абсолютно особливі випадки не просто створення поліфонічних просторів, а творіння самого фільму звуковими просторами – таким є, наприклад, фільм представника британського незалежного кіно Дерека Жармена «Blue» (1993), у якому за повної відсутності відеоряду саме мовний компонент не лише створює просторове звукове поле, але й є основним засобом розкриття режисерського задуму фільму.

Фільм настільки радикальний за звукозоровою концепцією, що стоїть окремо навіть у контексті творчості самого режисера, що навіть назву картини, як правило, не перекладають, залишаючи її англійське полісемантичне звучання. Весь

образотворчий ряд у цьому фільмі зведений до яскраво-блакитного екрану: «зображення» всіх подій, про які розповідає закадровий голос автора, перенесено у звукову область. В уяві глядача, завдяки акустиці звукового ряду, різноманіттю музичних епізодів, динамічному та інтонаційному діапазону закадрового голосу, виникають образи кафе, де герой п'є каву з біженцями з Боснії, галасливої вулиці, процедурного кабінету лікарні, берега океану, танцювального майданчика. Сенса картини неможливо до кінця зрозуміти та відчутти без знання про те, що її зняв практично повністю незрячий, смертельно хворий режисер, який через кілька місяців після прем'єри фільму пішов із життя. Весь цей твір – трагічний монолог автора, одночасно його сповідь і прощання з друзями, мистецтвом, природою – усім, що було йому дорогим. Створення таких складних полісемантичних художніх просторів було б неможливим без багатоканального звуку, що дає змогу вільно переміщатися між смисловими й образними рівнями кінотвору, коли звук може вільно «перетікати» з області простого знака-ікони в важливий семантичний і навіть символічний простір.

Особливо важливим є розуміння тиші як активного структурного елемента. На відміну від традиційного сприйняття тиші як відсутності звуку, в аудіовізуальному мистецтві вона функціонує як повноцінний виражальний засіб, що створює контраст, напругу та ритмічну організацію. Яскравим прикладом є раптова тиша у фільмі «Оппенгеймер» (режисер Кристофер Нолан, 2023), яка порушує очікувану безперервність звукового потоку й водночас формує унікальне просторове відчуття. В даному випадку відсутність звуку не лише підкреслює масштаб події, але й посилює фізичне переживання простору, дозволяючи глядачу відчутти акустичну порожнечу як частину драматургії. Таким чином, тиша стає не просто паузою, а засобом розширення акустичного простору твору.

Сам Оппенгеймер розповідав: «Я згадав рядок з індуїстського священного писання «Бхагавад-гіта»: «Тепер я став смертю, руйнівником світів... Думаю, ми всі, так чи інакше, думали про це».

Цікавим прикладом шумових звучань може бути фільм «Жінка в пісках» (1964) режисера Хіросі Тесігахара, знятий за однойменним романом Кобо Абе. Цей фільм – розповідь про чоловіка, який опинився «ув'язненим» разом із жінкою в її будинку на дні величезної піщаної ями. Щодня їм доводилося тяжко працювати, відкопуючи будинок із піску, щоб не загинути і якимось далі виживати в цих важких умовах. В одному з

інтерв'ю Тесігахара зазначав, що у фільмі було не два, а три головних персонажа: чоловік, жінка і пісок: «Пісок має власну індивідуальність, і без допомоги Тору, ми ніколи не змогли б усвідомити це повністю». Говорячи про цінний внесок Тору, режисер мав на увазі роботу звукорежисера і композитора Тору Такеміцу, який поставив перед собою завдання відобразити в фонограмі постійний рух піску, який ніколи не «спить», у своєму русі ховаючи під собою житло героїв картини. Таким чином, звук піску стає символом незламної сили долі, якій людина може чинити опір, але перед якою в підсумку виявляється безсилою. У кадрах, де головний герой намагається видертися обривом, звучання піску передає відчуття важких зусиль людини в опорі природі. За словами Такеміцу, в цьому епізоді він мав на меті додати звукам ваги, важкості піску, що мало сприяти вираженню безвиході становища героя. Для цього звукорежисер застосував засіб із театральної практики, синтезувавши звучання «важкого» піску з ударів каменів і маніпуляцій із барабаном та барабаними паличками. Без додавання зайвих синхронних шумів, на рух рук героя, який у граничній напрузі хапається за край обриву, накладалося звучання удару по струнах сямісену (струнного музичного інструменту), при цьому кожен удар записувався з неприродною металевою реверберацією. Для підкреслення постійного руху піску та його тонкої структури Такеміцу використовував і звучання струнних інструментів у закадровій музиці. Завдяки синтезу шумових ефектів і європейських акустичних музичних інструментів це звучання не можна назвати східним, але складно сприйняти і як традиційну кіномузику, до якої звик західний глядач (сам Тору завжди тяжів до авангардного мистецтва, зокрема, до напрямку *musique concrète* – «конкретна музика»): іноді може грати лише група струнних, що видають пронизливі та швидкі звуки, іноді до них додаються дерев'яні духові інструменти. Уся музика ніби підпорядковується звучанню піску, що не припиняється протягом практично всього фільму. Крім дзвону, у різних національних культурах є й інші музичні інструменти, точніше звуки, що витягуються з них, мають важливе символічне значення, пов'язане з історичними та культурними традиціями. Наприклад, японська поздовжня бамбукова флейта *сякухаті* має символічне значення, як у контексті буддійських медитацій, так і в просторі національного театру *кабукі*, де звук *сякухаті* супроводжує найбільш драматичні акти вистави (зокрема появу привидів або інших страхітливих персонажів).

У відомому фільмі представника німецького арт-хауса «Buena Vista Social Club» («Громадський клуб «Буена Віста», режисер – Вім Вендерс, 1999) саме музичний функціональний компонент є вирішальним у створенні просторового звукового поля, оскільки звучання буквально насичене простором великої старої студії EGREM, що розташована в Гавані. Buena Vista Social Club – музичний проєкт, створений з ініціативи американського музиканта і композитора Рая Кудера, свого роду збірна команда кубинських естрадних музикантів старої школи, пік популярності яких припав на період, що передував кубинській революції 1959 року. Назва проєкту (в англійській формі) була запозичена у популярного клубу, що існував у Гавані в 1940-х роках. У 1998 році Buena Vista Social Club за участю самого Кудера дали концерт у Карнегі-холі. Аудіозапис відомий своїм теплим, живим звучанням, яке часто описують як звучання групи, що грає у вашій вітальні. Фільм «Buena Vista Social Club», спочатку був знятий на камери Sony Betacam, а звук було змікшовано у форматі Dolby Digital. Пізніше він був випущений у різних форматах, включаючи DVD і Blu-ray, з різними варіантами аудіо, такими як Dolby Digital 5.1 і PCM Stereo англійською та іспанською мовами.

Таким чином мовний компонент, тиша, шуми, музика є функціональними елементами організації просторового звукового поля художнього аудіовізуального твору.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що просторове звукове поле є ключовим інструментом формування емоційного, семантичного та драматургічного виміру художнього аудіовізуального твору. Проаналізовано основні принципи його організації, серед яких визначальними є просторове розміщення джерел звуку, взаємодія з візуальними елементами та використання тиші як композиційного засобу. Доведено, що просторове звукове поле не лише доповнює візуальне зображення, а й створює самостійну художню реальність, яка поглиблює сприйняття екранного образу. Перспективою подальших досліджень, на наш погляд, може стати вивчення особливостей психоакустичного сприйняття просторового звукового поля глядачами та аналіз його впливу на формування творчих рішень сучасних авторів в царині аудіовізуального мистецтва. Метою наукових розвідок може також стати визначення впливу багатоканального звуку на засоби створення художнього образу аудіовізуального твору, на сприйняття цього образу глядачами у контексті зміщення співвідношення реалістичності й умовності в нових просторових параметрах. Ці проблеми нині є предметом теоретичного дискурсу в рамках не тільки кінознавства, а й міждисциплінарного знання, та суттєво впливають на розробку аудіовізуальних концепцій у практиці медіавиробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бескорсий В. В. Багатоканальні системи просторового звуковідтворення. Історія та перспективи розвитку. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 19–20 трав. 2022 р.* Харків : ХДАК, 2022. С. 153–155.
2. Бескорсий В. В. Система синтезу хвильового поля та її використання в аудіовізуальному контексті. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 18–19 квіт. 2024 р.* Ч. 2. Харків : ХДАК, 2024. С. 108–110.
3. Бескорсий В. В. Просторове звукове поле екранного твору: ретроспективний аналіз. *Культура України.* 2025. Вип. 89. С. 153–163. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.089.15>.
4. Бут О. Звук як компонент образної структури фільму : дис.... канд. мистецтвознавства : 26.00.01. Київ, 2007. 196 с.
5. Бут О. Звукове середовище (тло) як художній засіб виразності сучасного екранного твору. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого.* 2021. Вип. 27/28. С. 122–130. DOI: <https://doi.org/10.34026/1997-4264.27-28.2021.238835>.
6. Демещенко В. В. Становлення і розвиток звукового кінематографа. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2013. Вип. 1. С. 155–159.
7. Желєзняк С. В. Звукозоровий образ на телебаченні як явище сучасної культури. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв.* 2021. Вип. 65. С. 128–135.
8. Миславський В. Аналіз звукового компонента аудіовізуального твору: сучасні дослідження. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво.* 2024. Вип. 7, № 1. С. 166–173. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-2674.7.1.2024.302778>.
9. Моженко М., Рязанцев Л. Еволюція форматів просторового звуку в кіно та в контенті стрімінгових сервісів. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія Мистецтвознавство.* 2023. Вип. 49. С. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.49.2023.293285>.
10. Рязанцев Л. В. Звук як відображення простору у фільмі. *Мистецтвознавчі записки.* 2012. Вип. 17. С. 132–140.
11. Рязанцев Л., Левшаков В. Сучасні технології формування звукозорового образу фільму: аспекти взаємодії. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво.* 2023. Вип. 6, № 2. С. 224–240. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-2674.6.2.2023.289309>.

12. Чайковська В. Б. До проблеми дослідження еволюції музично-звукової складової кіномови. *Культура України. Серія: Мистецтвознавство*. 2015. Вип. 51. С. 172–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kum_2015_51_19.
13. Чайковська В. Б. До проблеми відтворення умовної звукової реальності у сучасному кінематографі. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матеріали міжнар. наук. конф., 21–22 листоп. 2019 р. Харків : ХДАК, 2019. С. 267–268.
14. Чайковська В. Б. Трактовка акустичної реальності у кінематографі (стисла історична ретроспектива). *Topical Issues of Modern Science, Society and Education* : Proceedings of V International Scientific and Practical Conference, 28–30 листоп. 2021 р. Харків, 2021. С. 1337–1339.
15. Balaban O., Levchenko O., Krupskyy I., Medvedieva A., Mykhalov V. Script Structures in Modern Audio-Visual Art. *Studies in Media and Communication*. 2021. Vol. 9, № 2. P. 45–50. URL: <https://doi.org/10.11114/smc.v9i2.5386>.
16. Boren B. History of 3D Sound. *Immersive Sound*. 2017. 23 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315707525-3>.
17. Bregman A. S. Auditory scene analysis: The perceptual organization of sound. *The Journal of the Acoustical Society of America*. Cambridge : MIT Press, 1994. Vol. 95, № 2. P. 1177–1178. DOI: <https://doi.org/10.1121/1.408434>.
18. Chattopadhyay B. Reconstructing atmospheres: Ambient sound in film and media production. *Communication and the Public*. 2017. Vol. 2. № 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/2057047317742171>.
19. Chaurasia H. K., Majhi M. Sound Design for Cinematic Virtual Reality: A Survey. *Advances in Design and Digital Communication V*. Cham : Springer, 2025. P. 928–936. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-77566-6_68.
20. Clair R. Reflections on the Cinema. London : William Kimber, 1953. 160 p.
21. Cohen M., Villegas J., Barfield W. Special issue on spatial sound in virtual, augmented, and mixed-reality environments. *Virtual Reality*. 2015. Vol. 19, № 3. P. 147–148. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10055-015-0279-z>.
22. Dizon K. The film sound analysis framework. *Sound Studies*. 2019. Vol. 5, № 1. P. 45–63.
23. Kareer S., Sunder K. Spatial Audio Production with a New Volumetric Amplitude Panning and Diffusion Technique. *Immersive and 3D Audio: from Architecture to Automotive (I3DA)*. Bologna, Italy, 2023. P. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.1109/I3DA57090.2023.10289379>.
24. Lopez M., Kearney G., Hofstädter K. Seeing films through sound: Sound design, spatial audio, and accessibility. *Journal of Audio Engineering Society*. 2022. Vol. 70, № 4. P. 264–278.
25. McLuhan M. *Understanding Media: The extensions of man*. London, New York : Routledge classics , 2001. 392 p.
26. Moore B. C. J. *An introduction to the psychology of hearing*. 6th ed. Leiden : Brill, 2012. 457 p. URL: https://web.uvic.ca/~aschloss/course_mat/MUS%20511/articles/An%20Introduction%20to%20the%20Psychology%20of%20Hearing%20by%20Brian%20Moore%206th%20Edition.pdf.
27. *Proceedings of the 21st Sound and Music Computing Conference*. Porto : University of Porto, 2024. URL: https://sigarra.up.pt/fcnaup/en/pub_geral/pub_view?pi_pub_base_id=707807.
28. Pulkki V. Spatial sound reproduction with directional audio coding: Recent advances and applications. *IEEE Transactions on Audio, Speech, and Language Processing*. 2024. Vol. 32. P. 1247–1260.
29. Schäfer R. M. *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Rochester : Destiny Books, 1994. 322 p. URL: https://monoskop.org/images/d/d4/Schafer_R_Murray_The_Soundscape_Our_Sonic_Environment_and_the_Tuning_of_the_World_1994.pdf.
30. Sunier J. A History of Binaural Sound. *Audio*. 1986. P. 36–44. URL: https://www.gammaelectronics.xyz/audio_03-1986_binaural.html.
31. McAdams S., Bigand E. Thinking in sound: The cognitive psychology of human audition. New York : Oxford University Press, 1993. 341 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198522577.001.0001>.
32. Torick E. Highlights in the history of multichannel sound. *Journal of the Audio Engineering Society*. 1998. Vol. 46. P. 368–372.
33. Zvonar R. A History of Spatial Music. *eContact!*. 2006. Vol. 7, № 4. URL: http://cec.sonus.ca/econtact/7_4/zvonar_spatialmusic.html.
34. Communication acoustics: spatial sound and psychoacoustics. Aalto-yliopisto. URL: <https://www.aalto.fi/en/departement-of-signal-processing-and-acoustics/communication-acoustics-spatial-sound-and>

REFERENCES

1. Beskorsyi V. V. (2022) Bahatokanalni systemy prostorovoho zvukovidtvorennia. Istorii ta perspektyvy rozvytku. [Multichannel systems of spatial sound reproduction. History and prospects of development] *Kultura ta informatsiine suspilstvo XXI stolittia : materialy Vseukr. nauk.-teoret. konf. molodykh uchenykh, 19–20 trav. 2022 r.* Kharkiv : KhDAK. 153–155. [in Ukrainian].
2. Beskorsyi V. V. (2024) Systema syntezy khvylovoho polia ta yii vykorystannia v audiovizualnomu konteksti. [Wave field synthesis system and its use in the audiovisual context] *Kultura ta informatsiine suspilstvo XXI stolittia : materialy Vseukr. nauk.-teoret. konf. molodykh uchenykh, 18–19 kvit. 2024 r.* Ch. 2. Kharkiv : KhDAK. 108–110. [in Ukrainian].
3. Beskorsyi V. V. (2025) Prostorove zvukove pole ekrannoho tvor: retrospektyvnyi analiz. [The spatial sound field of a screen work: a retrospective analysis] *Kultura Ukrainy*, 89. 153–163. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.089.15>. [in Ukrainian].
4. But O. (2007) Zvuk yak komponent obraznoi struktury filmu. [Sound as a Component of image structure of a film] : dys.... kand. mystetstvoznavstva : 26.00.01. Kyiv. 196. [in Ukrainian].
5. But O. (2021) Zvukove seredovyshe (tlo) yak khudozhnii zasib vyraznosti suchasnoho ekrannoho tvor. [Sound background as an artistic means of expression of modern film] *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu teatru,*

kino i telebachennia imeni I. K. Karpenka-Karoho, 27/28. 122–130. DOI: <https://doi.org/10.34026/1997-4264.27-28.2021.238835>. [in Ukrainian].

6. Demeshchenko V. V. (2013) Stanovlennia i rozvytok zvukovoho kinematohrafa. [The formation and development of sound cinema] *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 1. 155–159. [in Ukrainian].

7. Zheliezniak S. V. (2021) Zvukozorovy obraz na telebachenni yak yavyshe suchasnoi kultury. [The auditory-visual image on television as a phenomenon of contemporary culture] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*, 65. 128–135. [in Ukrainian].

8. Myslavskiy V. (2024) Analiz zvukovoho komponenta audiovizualnoho tvoriv: suchasni doslidzhennia. [Analysis of the audiovisual work's sound component: modern research] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriya: Audiovizualne mystetstvo i vyrobnytstvo*, 7, № 1. 166–173. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-2674.7.1.2024.302778>. [in Ukrainian].

9. Mozhenko M., Riazantsev L. (2023) Evoliutsiia formativ prostorovoho zvuku v kino ta v kontenti striminhovykh servisiv. [The Evolution of Spatial Sound Formats in Cinema and Streaming Service Content] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriya Mystetstvoznnavstvo*, 49. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.49.2023.293285>. [in Ukrainian].

10. Riazantsev L. V. (2010) Zvuk yak vidobrazhennia prostoru u filmi. [Sound as a representation of space in film] *Mystetstvoznnavchi zapysky*, 17. 76–83. [in Ukrainian].

11. Riazantsev L., Lievshakov V. (2023) Suchasni tekhnolohii formuvannia zvukozorovoho obrazu filmu: aspekty vzaiemodii. [Modern technologies for forming the sound and visual film image: aspects of interaction] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriya: Audiovizualne mystetstvo i vyrobnytstvo*, 6, № 2. 224–240. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-2674.6.2.2023.289309>. [in Ukrainian].

12. Chaikovska V. B. (2015) Do problemy doslidzhennia evoliutsii muzychno-zvukovoi skladovoi kinomovy. [To the problem of the study of the evolution of music and sound component of the cinematic language] *Kultura Ukrainy. Seriya: Mystetstvoznnavstvo*, 51. 172–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kum_2015_51_19. [in Ukrainian].

13. Chaikovska V. B. (2019) Do problemy vidtvorennia umovnoi zvukovoi realnosti u suchasnomu kinematohrafi. [To the problem of recreation of conditional voice reality in the modern cinema] *Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku : materialy mizhnar. nauk. konf., 21–22 lystop. 2019 r. Kharkiv : KhDAK*. 267–268. [in Ukrainian].

14. Chaikovska V. B. (2021) Traktovka akustychnoi realnosti u kinematohrafi (stysla istorychna retrospektyva). [The interpretation of acoustic reality in cinematography (a brief historical retrospective)] *Topical Issues of Modern Science, Society and Education : Proceedings of V International Scientific and Practical Conference, 28–30 lystop. 2021 r. Kharkiv*. 1337–1339. [in Ukrainian].

15. Balaban O., Levchenko O., Krupskyy I., Medvedieva A., Mykhalov V. (2021) Script Structures in Modern Audio-Visual Art. *Studies in Media and Communication*, 9, № 2. 45–50. URL: <https://doi.org/10.11114/smc.v9i2.5386>.

16. Boren B. (2017) History of 3D Sound. *Immersive Sound*. 23. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315707525-3>.

17. Bregman A. S. (1994) Auditory scene analysis: The perceptual organization of sound. *The Journal of the Acoustical Society of America*. Cambridge : MIT Press, 95, № 2. 1177–1178. DOI: <https://doi.org/10.1121/1.408434>.

18. Chattopadhyay B. (2017) Reconstructing atmospheres: Ambient sound in film and media production. *Communication and the Public*, 2, № 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/2057047317742171>.

19. Chaurasia H. K., Majhi M. (2025) Sound Design for Cinematic Virtual Reality: A Survey. *Advances in Design and Digital Communication V*. Cham : Springer. 928–936. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-77566-6_68.

20. Clair R. (1953) Reflections on the Cinema. London : William Kimber. 160.

21. Cohen M., Villegas J., Barfield W. (2015) Special issue on spatial sound in virtual, augmented, and mixed-reality environments. *Virtual Reality*, 19, № 3. 147–148. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10055-015-0279-z>.

22. Dizon K. (2019) The film sound analysis framework. *Sound Studies*, 5, № 1. 45–63.

23. Kareer S., Sunder K. (2023) Spatial Audio Production with a New Volumetric Amplitude Panning and Diffusion Technique. *Immersive and 3D Audio: from Architecture to Automotive (I3DA)*. Bologna, Italy. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.1109/I3DA57090.2023.10289379>.

24. Lopez M., Kearney G., Hofstädter K. (2022) Seeing films through sound: Sound design, spatial audio, and accessibility. *Journal of Audio Engineering Society*, 70, № 4. 264–278.

25. McLuhan M. (2001) Understanding Media: The extensions of man. London, New York : Routledge classics. 392.

26. Moore B. C. J. (2012) An introduction to the psychology of hearing. 6th ed. Leiden : Brill. 457. URL: https://web.uvic.ca/~aschloss/course_mat/MUS%20511/articles/An%20Introduction%20to%20the%20Psychology%20of%20Hearing%20by%20Brian%20Moore%206th%20Edition.pdf.

27. *Proceedings of the 21st Sound and Music Computing Conference*. Porto : University of Porto, 2024. URL: https://sigarra.up.pt/fcnaup/en/pub_geral.pub_view?pi_pub_base_id=707807.

28. Pulkki V. (2024) Spatial sound reproduction with directional audio coding: Recent advances and applications. *IEEE Transactions on Audio, Speech, and Language Processing*, 32. 1247–1260.

29. Schäfer R. M. (1994) *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Rochester : Destiny Books. 322. URL: https://monoskop.org/images/d/d4/Schafer_R_Murray_The_Soundscape_Our_Sonic_Environment_and_the_Tuning_of_the_World_1994.pdf.

30. Sunier J. (1986) A History of Binaural Sound. *Audio*. 36–44. URL: https://www.gammalelectronics.xyz/audio_03-1986_binaural.html.

31. McAdams S., Bigand E. (1993) Thinking in sound: The cognitive psychology of human audition. New York : Oxford University Press. 341 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198522577.001.0001>.
32. Torick E. (1998) Highlights in the history of multichannel sound. *Journal of the Audio Engineering Society*. Vol. 46. P. 368–372.
33. Zvonar R. (2006) A History of Spatial Music. *eContact!*. Vol. 7, № 4. URL: http://cec.sonus.ca/econtact/7_4/zvonar_spatialmusic.html.
34. Communication acoustics: spatial sound and psychoacoustics. Aalto-yliopisto. URL: <https://www.aalto.fi/en/departments-of-signal-processing-and-acoustics/communication-acoustics-spatial-sound-and>

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

UDC 75.04:75.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-15>**Tetyana BLYZNYUK,***orcid.org/0000-0002-8291-4150**Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Head of the Creative Management and Design Department
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine) tetyana.blyznyuk@hneu.net***Maryna MANDRYKOVA,***orcid.org/0009-0009-2784-2981**Lecturer at the Creative Management and Design Department
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine) maryna.mandrykova@m.hneu.edu.ua***Olga MAISTRENKO,***orcid.org/0000-0002-8007-3191**PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor at the Creative Management and Design Department
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine) mayolia@ukr.net*

GENESIS AND FEATURES OF THE STILL LIFE GENRE IN FINE ART

The evolution and significance of the still life genre in the visual arts, particularly in the context of the use of mixed media in painting, is discussed in this survey. The study presents an analysis of the development of this genre, in particular, changes in terminology and artistic approaches to the depiction of everyday objects, labor, flowers, and fruits, as well as the symbolic meanings given to them. In particular, it reveals how still life, initially perceived as a purely decorative element, gradually transformed into a more conceptual genre with profound cultural and philosophical implications. The study substantiates the importance of still life as an independent genre formed in Europe in the 16th–17th centuries. It also emphasizes its development under the influence of changes in artistic priorities, when the realistic depiction of objects became an essential aspect of artists' work. It is found that in the first half of the 17th century, specific terms were introduced in Dutch painting to denote different types of still lifes, such as “ontbijtjes” for breakfasts, “bloemstukken” for flower arrangements, and “visstukken” for fish images. These terms emphasize the diversity of approaches to composition, which reflects the genre's evolution. Subsequently, at the end of the 17th century, the general term “stilleven” began to be used, which made it possible to conceptualize the genre into a single category. The article also explores using color as one of the artist's primary expressive means. The study revealed how coloristic practices changed from illusionistic to more abstract, where color plays a metaphorical role, rather than just reproducing the real world. The article focuses on the meaning of color and light in painting, particularly their interaction, which determines the color of the work. It is found that color in fine art creates visual reality and has a deep symbolic meaning, capable of conveying the artist's emotional state and conceptual ideas. The study also examines the role of light in the context of chiaroscuro, emphasizing how light and shadow interact to create the atmosphere of a work and enhance its expressiveness. Overall, the study presents a comprehensive analysis of still life as a genre in fine art, particularly in its historical changes, symbolic load, and the evolution of artistic techniques and expressive means, such as color and light.

Key words: still life, painting, color, tone, genesis, fine art.

Тетяна БЛИЗНЮК,

orcid.org/0000-0002-8291-4150

доктор економічних наук, професор,

завідувач кафедри креативного менеджменту і дизайну

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

(Харків, Україна) *tetyana.blyzniuk@hneu.net*

Марина МАДРИКОВА,

orcid.org/0009-0009-2784-2981

викладач кафедри креативного менеджменту і дизайну

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

(Харків, Україна) *marina.mandrykova@m.hneu.edu.ua*

Ольга МАЙСТРЕНКО,

orcid.org/0000-0002-8007-3191

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри креативного менеджменту і дизайну

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

(Харків, Україна) *mayolia@ukr.net*

ГЕНЕЗИС ТА ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ НАТЮРМОР В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

В статті розглянуто еволюцію та значення жанру натюрморту в образотворчому мистецтві, зокрема в контексті використання мішаної техніки в живопису. В дослідженні представлено аналіз розвитку цього жанру, зокрема, зміни в термінології та художніх підходах до зображення предметів побуту, праці, квітів, плодів, а також символічних значень, що були їм надані. Зокрема, виявлено, як натюрморт, спочатку сприйнятий як суто декоративний елемент, поступово трансформувався в більш концептуальний жанр з глибокими культурними і філософськими імплікаціями. В дослідженні обґрунтовано важливість натюрморту як самостійного жанру, що сформувався в Європі в XVI–XVII століттях, а також акцентовано на його розвитку під впливом змін у художніх пріоритетах, коли реалістичне зображення предметів стало важливим аспектом творчості митців. Виявлено, що в першій половині XVII століття в голландському живопису були введені специфічні терміни для позначення різних типів натюрмортів, таких як «ontbijtjes» для сніданків, «bloemstukken» для квіткових композицій, і «visstukken» для зображень риби. Ці терміни підкреслюють різноманіття підходів до композиції, що відображає еволюцію жанру. Згодом в кінці XVII століття став використовуватись загальний термін «stilleven», що дав змогу концептуалізувати жанр в єдину категорію. У статті також досліджуються аспекти використання кольору, як одного з основних виразних засобів художника. Дослідження дозволило виявити, як змінювались колористичні практики від ілюзійністичних до більш абстрактних, де колір відіграє метафоричну роль, а не лише відтворює реальний світ. У статті акцентовано на значенні кольору та світла в живопису, зокрема їх взаємодії, що визначає колорит твору. Виявлено, що колір в образотворчому мистецтві не лише створює візуальну реальність, але й має глибоке символічне значення, здатне передавати емоційний стан та концептуальні ідеї художника. Дослідження також розглядає роль світла в контексті світлотіні, підкреслюючи, як світло та тінь взаємодіють для створення атмосфери твору і посилення його виразності. Загалом, в дослідженні представлено комплексний аналіз натюрморту як жанру в образотворчому мистецтві, зокрема в контексті його історичних змін, символічного навантаження, а також еволюції художніх технік і виразних засобів, таких як колір і світло.

Ключові слова: натюрморт, живопис, колір, колорит, тон, генезис, образотворче мистецтво.

Problem statement. Still life, as a genre of fine art, has a deep history and multifaceted content, which has evolved along with the development of artistic styles, techniques, and concepts. However, the modern interpretation of still life requires a clear conceptual apparatus that covers its essential characteristics, aesthetic features, and methodological aspects of creation. The lack of a single established terminology and different interpretations of categories related to still life complicate its study as an independent artistic phenomenon. Systematization of theoretical aspects

of still life creation will contribute to their more profound understanding, the development of methodological approaches to the training of artists, and the expansion of scientific discourse on visual culture and art research.

Research analysis. Many leading scientists in the development of art have significantly contributed to the development of theoretical foundations and practical aspects. E. Gombrich (Gombrich, 1950) reveals aspects of mastering artistic styles, explores the work of outstanding artists, and analyzes the changing

conditions that influenced the development of art. R. Arnheim (Arnheim, 1974) explored the relationship between perception and fine arts. In particular, the author focuses on how we perceive form, color, and composition in art and how artists use these elements to create effective visual images. L. Sotnyk (Сотник, 2015) examines the role of color in fine arts and its emotional and symbolic meaning. O. Baluta (Балута, 2019) examines the development of the still life genre in art. The author focuses on how this genre reflected social, cultural, and historical changes, and also reveals the role of still life in the artistic practice of masters of different periods. P. Biletsky analyzes the linguistic means artists use to convey their ideas and emotions, and explores the role of color, line, form, and composition (Білецький, 1973).

Purpose of the article. The purpose of the article is to study the principles of creating a still life in mixed media, in particular through the prism of the use of color and light, as well as to clarify the changes in the artistic interpretation of everyday objects and nature that have arisen in the process of evolution of the still life genre. The terminology and concepts related to still life were analyzed based on prominent art historians' works. Historical and theoretical approaches, analysis, and comparison were used. The historical and theoretical method was used to study the evolution of still life as a genre in the context of changes in artistic priorities and terminology development. The methods of analysis and comparison were used to consider different periods of the development of still life based on selected works of art to study changes in the use of color, chiaroscuro, compositional techniques, and other methods.

Presentation of the primary material. Art depicting objects has long been an integral part of any work, even before its transformation into an independent field of artistic creativity. Depending on society's historical conditions and tastes, objects participated to a greater or lesser extent in creating an image, emphasized the artist's intention, and were defined by various concepts. In the conceptual field of art history, the depiction of objects is traditionally defined as «still life».

As indicated in the terminology dictionary, «still life» (French *nature morte* – dead nature; English still life, German *Stilleben*) is a genre of fine art that shows inanimate objects placed in a real everyday environment and organized into a single group. Still life depicts objects of everyday life, labor, creativity, flowers and fruits, game, and caught fish, which are included in the context created by the artist. Still life offers all sorts of possibilities – from illusionistic «deceptions» that accurately reproduce the visual

world to the free interpretation of things and endowing them with complex symbolic meaning (Пасічний, 2008).

In his work, E. Gombrich (Gombrich, 1950) analyzes the development of the still life genre in European art, paying attention to its historical changes and the evolution of terminology. According to E. Gombrich, still life as an independent genre was formed due to a change in artistic priorities in the 16th–17th centuries, when artists began to pay attention to the realistic depiction of the objective world. In the first period of the development of still life, paintings were classified according to their content. For example, in Dutch painting of the 17th century, specific terms are found to designate different types of compositions: for breakfasts in the style of V. K. Geda, the term *ontbijtjes* was used, for flower still lifes – *bloemstukken*, and for images of fish – *visstukken*. However, a single general term covering the entire genre began to be established only at the beginning of the 18th century. The Dutch language used the expression *stilleven* (meaning «still life»), which was later adapted into German as *Stilleben*. The French term *nature morte*, meaning «dead nature», came into wide use only in the 19th century. According to E. Gombrich, this change reflected the perception of still life: from a purely decorative genre to a more conceptual understanding of the objective world and its symbolism (Gombrich, 1950).

In the context of the current study devoted to creating a still life in mixed media, which also involves the use of painting tools, we will reveal the meaning of this term. Unlike other types of art, painting embodies images in colors. Painting is the art of a plane and a single point of view, where space and volume exist only in illusion (Gombrich, 1950). In the history of painting, several systems of using color have developed. One of them is based on visual local color, on the coloring of each object in accordance with its color in nature or with the symbolic meaning of the object; in this case, colors are compared with each other, forming expressive combinations.

Another system is based on creating a coloristic analogy to the real color of the object and the colors of the environment: the application of paint to paint, their transparency, the system of tonality, contrasts, nuances, colored shadows and highlights, reflexes, values made it possible to determine the modeling of the form and its position in space, the distance from the viewer, the effect on the subject of light, atmosphere and their changes in the development of painting of the 19th – 20th centuries.

One can observe the disappearance of local and unchanging color, the victory of dynamic, changing

color, fragmented into the main tones of the spectrum, and then the transition to conventional color, to its metaphorical meaning, to color expression, expressing the subjective world of the artist, and, finally, to the color construction of the world and its forms using contrasts, warm and cold tones and other means developed in the course of the history of the development of painting (Блюміна, 1973).

It is also advisable to reveal the essence of the terms related to color graphics, coloristics, color (English colour, French couleur, German Farbe) – the property of any material objects to emit and reflect light waves of a specific part of the spectrum; the property of light passing through a colored medium to perceive its color. In a narrow sense, color is understood as a color tone (yellow, red, blue, etc.), which determines the originality and nature of each given color shade along with the color's lightness, saturation, and brightness (Пасічний, 2008).

Color in art is one of the most effective artistic means, allowing the artist to express the most complex ideas and subtle shades of thought and feeling (Сотська, 2016).

The inexhaustible variety of color in nature is based on an infinite number of gradations of light and dark, bright and faded, intense and soft within each tone, on the mixing of color creating new tones and shades, and on the interaction of the color of objects and the changing environment. In a broad sense, color means this complex and dynamic set of gradations, interaction, mixing, and varying tones and shades. Color in the plastic arts, reflecting the color richness of reality, has exceptional capabilities and special functions arising from the nature of art (Gombrich, 1950). Over the millennia of the development of the arts, complex associations associated with color and symbolic semantic meanings of color have been formed. All this makes it the most direct, comparable to music, a means of communication, and a way of transmitting emotions.

The visual function of color in art is based on the richness of color in nature. Still, it follows its own system, inevitably more limited in its capabilities, since the paints used by the artist are much lower than natural color in the range of luminosity, in the variety of shades, in the intensity and brightness of tones.

Art compensates for this limitation by organizing its color system, selecting tones and shades that make up the colorful range, proportionally varying the colors in luminosity, brightness, saturation (i.e., by the amount of pigment in a unit of binder), using relationships, gradations, transitions of tones and shades, color contrasts, primary colors and complementary colors, mixing colors on the palette and optically mixing them on the canvas (Сотник, 2015).

The concept of light (English light, shine, French lumière, jour, licht, schein) is related to color – electromagnetic optical radiation that includes the ultraviolet and infrared regions of the spectrum, along with visible radiation – light itself. Different bodies and substances emit, reflect, transmit, and refract light waves in other ways, which the eye perceives as various colors and their shades. The richness of the surrounding world's colors and diversity is perceived due to the different reflectivity (albedo) of the surface of each body (Пасічний, 2008).

The sensation of white color occurs when the rays of all seven colors of the solar spectrum, which are in a regular relationship (red, orange, yellow, green, blue, and violet), are reflected and optically mixed (in the viewer's eye). Black color is the result of the absorption of almost all rays of the spectrum. An object's color tone is perceived because it reflects the rays of the color of the spectrum, and others are absorbed by it; passing through a transparent colored medium, light rays combine their own color with the color of the medium. As a result of reflection, absorption, and refraction of light rays, chromatic colors arise, which have a color tone different from achromatic ones – white, black, gray.

In the plastic arts, light is understood as the more illuminated parts of the work of art itself (if it is a material object – a building, sculpture, object) or (in painting and graphics) as the illumination of depicted figures, objects, spaces. Light is also a depicted source of lighting (sun, moon, candle, lamp, etc.). Light is the most crucial element of chiaroscuro, which creates and determines all its features in combination with shadow and penumbra. Directly, light is transmitted in the work by increasing the lightness of color and tone (Сотська, 2016).

The strength of light is expressed not only by the luminosity of color and tone, but also by means of contrasting and nuanced light effects and relations.

As a rule, in painting the most excellent brightness of light coincides with the most outstanding brightness of color, but with significant exceptions: a bright glare can be discolored, devoid of intense coloring; in Venetian painting of the 16th century, color reveals its nature in penumbra (in light, the paint seems to fade, discolor); in impressionist painting, strong sunlight corresponds to a uniform distribution of pure colors of the spectrum (Пасічний, 2008).

The word color is the origin of the term (Italian colorito, from Latin color – paint, color) – a system of color tones, their combinations, and relationships in a work of art. Color is one of the most important means of emotional expressiveness in painting, color graphics, and many works of decorative art. It is an essen-

tial component of the artistic image, which evokes emotions in response from the audience. The nature of color is a kind of interpretation of the color richness of the world. It is determined by the era, style, individuality of the artist, the features of his color vision, and the general idea of the work. Color can be warm (mainly red, yellow, orange), cold (primarily blue, green, purple tones), calm and intense, bright and faded. Lighting, including its color, plays a significant role in this (Блюміна, 1973).

There are systems of color based on local color, its symbolic meaning, and systems based on the desire to convey the fidelity of the color picture of the world – space, light, and shadow, the materiality of the object in its relationship with the environment: for this purpose, tone, reflex, valence, unity of color, and chiaroscuro serve.

Fidelity of color is achieved by a particular relationship in the work of all color tones, comprehension and generalization of the color system (correlation) in accordance with the idea of the design, the mood of the work, the laws of harmony, the complement and contrast of colors, the features of the form of art, the material and function of the works (Білецький, 1973).

An essential factor in graphics is tone (fr. ton, from the Greek tonos – emphasis, tension), which has several meanings. It is interpreted as the initial, simple element of chiaroscuro in nature and in a work of art: a measure of lightness, light saturation of a separate visible area – an aspect of form, a shadow or illuminated part of an object. Since the range of light and shadow of coloring materials is incomparably smaller than natural, it is impossible to reproduce tones in painting and graphics by their exact copying from nature. In the work, a proportional scale is created, not as in nature, but rich in shades, in which the choice of chiaroscuro tone is determined by the system of relationships between tones, which creates the expressiveness of chiaroscuro as a whole (Балута, 2019).

Tone can be understood as an element of color or color in works of art: the quality of each color shade corresponding to a separate area of nature or an image in relation to the basic colors of the spectrum, which expresses its specificity (e.g., lemon yellow, fiery red, blue-blue). In painting, the expressiveness of a color tone (as well as a chiaroscuro) is determined by its relationship with other tones (Білецький, 1973).

In the system of painting that depicts the surrounding world, the system of color tones coincides with

the corresponding system of chiaroscuro tones. The general tone of a work of art generalizes and subordinates all the colors of the picture, giving unity to the colors. The paints in such a «tonal» are united by a general tone (e.g., silver, golden, warm, cold, etc.). In this sense, the meaning of the term "tone" approaches the concepts of tonality and color gamut (Сотська, 2016).

Valor (French valeur, literally value, dignity) is an exceptional quality of a color tone in painting and graphics, a shade of tone that contains a certain amount of light and shadow compared to other shades. The system of values in color creates a consistent, rich, and complex gradation of light and shadow within the same color, allowing you to achieve subtlety and softness of color relationships and transitions, enhancing the feeling of the materiality of the world, the depth of space, the interaction of objects, and the light-air environment. The ability to use valor to depict figures and objects connected with light and air was inherent in such colorists as D. Velázquez, J. Vermeer, J. B. Chardin, C. Corot, and V. Surikov.

Conclusions. Still life, as a genre of fine art, has a multifaceted history, encompassing various artistic stages and styles. Its evolution reflects changes in social priorities, aesthetic views, and conceptual approaches to the depiction of objects. Modern understanding of still life requires a clear theoretical justification and systematization of terms. Understanding its essential characteristics, symbolic meanings, and various ways of expression through color and chiaroscuro is crucial. The study showed that still life has developed from a decorative genre to a complex conceptual form, where the depiction of objects acquires a deep symbolic load, including through the color palette and chiaroscuro effects.

Color in still life is a means of expression and essential to creating an emotional atmosphere: painting techniques and color model volume, space depth, and objects' interaction with the environment. The use of mixed media in still life painting opens up new possibilities for the artist's creative expression, combining different materials and techniques to achieve the maximum effect of a realistic or conceptual image. A straightforward interpretation of terms such as color, tone, and light allows you to create deeper artistic images that actively interact with the viewer, increasing the emotional expressiveness of the work and its ability to convey complex concepts and symbols.

BIBLIOGRAPHY

1. Arnheim R. Art And Visual Perception. University of California press. Berkley. Los Angeles. 1974. 508 p. URL: <https://archive.org/details/art-and-visual-perception-rudolf-arnheim/page/n1/mode/2up>
2. Gombrich E.H. The Story of Art. Hardcover. 1950. 688 p.

3. Балута О. Натюрморт в Українському мистецтві. *Молодий вчений*, 2019. вип. 11 (75), С. 833-834. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-176>
4. Білецький П. Мова живописних мистецтв. Київ : Рад. шк., 1973. 74 с.
5. Блюміна І. Визначний художник-реаліст. Образотворче мистецтво. Київ : Мистецтво, 1973. 56 с.
6. Енциклопедія сучасної України. Київ : Наукова думка, 2014. 202 с.
7. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво: Словник-довідник. Тернопіль, 2008. 216 с.
8. Сотник Л. І. Колір і його значення у мистецтві. *Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв. Серія «Теорія мистецтва»*. 2015. №6. С.32-36. URL: <https://visnik.org.ua/pdf/v2015-06-06-sotnyk.pdf>
9. Сотська Г. І., Шмельова Т. В. Словник мистецьких термінів. Херсон : СТАР, 2016. 19 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709237/1/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9.pdf>

REFERENCES

1. Arnheim R. (1974). Art and visual perception. University of California Press. Los Angeles. 508 p. URL: <https://archive.org/details/art-and-visual-perception-rudolf-arnheim/page/n1/mode/2up>
2. Gombrich E. H. (1950). The story of art. Hardcover. 688 p.
3. Baluta O. (2019). Natiurmort v Ukrainському mystetstvi [Still life in Ukrainian art]. *Molodyi vchenyi*, vyp. 11 (75). 833-834. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-176> [in Ukrainian].
4. Biletsky P. (1973). Mova zhivopysnykh mystetstv [The language of the visual arts]. Kyiv, Rad. shk. 74 s. [in Ukrainian].
5. Bliumina I. (1973). Vyznachnyi khudozhnyk-realist. [Prominent realist artist]. *Obrazotvorche mystetstvo*. Kyiv, Mystetstvo, 56 s. [in Ukrainian].
6. Entsiklopediia suchasnoi Ukrainy. (2014). [Encyclopedia of Modern Ukraine] Kyiv, Naukova dumka, 202 s. [in Ukrainian].
7. Pasichnyi A. M. (2008). Obrazotvorche mystetstvo: Slovyk-dovidnyk. [Fine Arts: Dictionary-Reference]. Ternopil, 216 s. [in Ukrainian].
8. Sotnyk L. I. (2015). Kolir i yoho znachennia u mystetstvi. [Color and its meaning in art]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu ta mystetstv. Seriia «Teoriia mystetstva»*, № 6. 32-36. URL: <https://visnik.org.ua/pdf/v2015-06-06-sotnyk.pdf> [in Ukrainian].
9. Sotska H. I., Shmelova T. V. (2016). Slovyk mystetskykh terminiv. [Dictionary of artistic terms]. Kherson, STAR, 19 s. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709237/1/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%85%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%D0%B9.pdf> [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

Олександр БРІЛЬ,*orcid.org/0009-0004-6580-8526**аспірант кафедри теорії та історії музичного виконавства
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) brilsasha@gmail.com*

ВИКОНАВСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ III ЧАСТИНИ КОНЦЕРТУ D-DUR ДЛЯ СКРИПКИ З ОРКЕСТРОМ Й. БРАМСА: СКРИПКОВА ТРАДИЦІЯ ДАВИДА ОЙСТРАХА ТА ДОМРОВЕ ПЕРЕКЛАДЕННЯ ОЛЕКСАНДРА БРІЛЯ

У статті розглядаються праці, присвячені інтерпретаційним, теоретичним і виконавським аспектам Концерту для скрипки з оркестром D-dur, op. 77 Йоганеса Брамса. Зокрема, здійснено аналіз наукових джерел, які стосуються як творчості композитора, так і виконавської діяльності Давида Ойстраха: праці М. Білецької та М. Друскіна, лекції В. Москаленка, статті В. Ракочі, а також дослідження Я. Котенка і Ліу Бей.

Досліджено третю частину концерту як окрему семантико-драматургічну структуру. Простежено динаміку музичного розгортання та втілення композиторського задуму як у скрипковій версії, так і в адаптованій для домри.

Аналізується виконання Давида Ойстраха – як еталонної інтерпретації, що репрезентує глибину традиційної скрипкової школи, – та інтерпретація домриста Олександра Бріля, створена у співпраці з професором Національної музичної академії України ім. П. Чайковського Миколою Білоконєвим. Порівняльний аналіз дозволяє виявити як спільні художні принципи, так і відмінності, зумовлені природою інструментів і виконавськими засобами.

Окрема увага приділяється особливостям адаптації скрипкового матеріалу до тембрової та технічної специфіки домри, аналізується питання збереження композиторської цілісності в процесі перекладення.

Зазначаються приклади окремих фрагментів III частини Концерту, що розкривають особливості інтонаційного оформлення, агогіки, динаміки та артикуляції. Проведено порівняльну характеристику інтерпретаційного підходу до кожного з розділів частини. Доведено важливість дослідження міжінструментальних інтерпретацій одного й того самого твору, що відкриває нові можливості для осмислення класичної спадщини, а також розширення академічного репертуару народних інструментів. Акцентовано значення домри як повноцінного інтерпретатора симфонічного жанру при умовах глибокого художнього підходу.

Ключові слова: Йоганес Брамс, концерт D-dur, третя частина, Давид Ойстрах, Олександр Бріль, домра, інтерпретація, перекладення, музична ідея, стильова адаптація, драматургія, виконавська школа.

Oleksandr BRIL,*orcid.org/0009-0004-6580-8526**Postgraduate student at the Department of Theory and History of Music Performance
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) brilsasha@gmail.com*

PERFORMANCE INTERPRETATION OF THE THIRD MOVEMENT OF J. BRAHMS'S VIOLIN CONCERTO D-DUR: DAVID OISTRAKH'S VIOLIN TRADITION AND OLEKSANDR BRIL'S DOMRA TRANSCRIPTION

The article examines studies devoted to the interpretative, theoretical, and performance aspects of Johannes Brahms's Violin Concerto D-dur, op. 77. Particular attention is given to sources that address both the composer's creative work and the performing art of David Oistrakh, including writings by M. Biletska and M. Druskin, lectures by V. Moskalenko, articles by V. Rakochi, as well as research by Y. Kotenko and Liu Bei.

The third movement of the concerto is considered as an independent structural and expressive unit. The development of the musical material and the realization of the composer's idea are traced both in the original violin version and in its adaptation for the domra.

David Oistrakh's performance is analyzed as a reference interpretation representing the depth of the traditional violin school. Alongside it is studied the domra performance interpretation by Oleksandr Bril, created in collaboration with Professor Mykola Bilokonev of the Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. The comparative analysis reveals both shared artistic principles and differences that arise from the nature of the instruments and their performance techniques.

Separate attention is given to the features adaptation of violin performance to the tembral and technical features of the domra, with analyzing of maintaining the composer's integrity during transcription process.

Examples from the third movement are discussed that show features of intonation, rhythm flexibility, dynamics, and articulation. The overview of interpretative approaches to each part of the movement was made.

The investigation proven the importance of examining interpretations of the same work on different instruments, that opens new perspectives for understanding the classical heritage and for expanding the academic repertoire of folk instruments. The domra is emphasized as a fully capable interpreter of the symphonic genre when approached with deep artistic insight.

Key words: Johannes Brahms, Violin Concerto D-dur, third movement, David Oistrakh, Oleksandr Bril, domra, interpretation, transcription, musical idea, stylistic adaptation, dramaturgy, performing school.

Постановка проблеми. Виконання Давидом Ойстрахом концерту Й. Брамса для скрипки з оркестром D-dur є одним з найвидатніших в історії скрипкового мистецтва. Його технічна майстерність, емоційна глибина та музично-композиторська мова залишають незабутнє враження на слухачів і продовжують служити натхненням для майбутніх поколінь музикантів. Саме виконання Давида Ойстраха і для Олександра Бріля стало поштовхом до перекладення та виконання на домрі III ч. Концерту D-dur для скрипки з оркестром Й. Брамса.

Перекладення та адаптація Концерту є цікавим і унікальним музичним проектом, який пристосовує складний оркестровий твір на камерний ансамбль. Домра, у поєднанні з фортепіано, створює особливий колорит і нове звучання відомого твору. Тому мотивацією звернення до виконань твору Й. Брамса стало бажання порівняти розкриття інтерпретаційного потенціалу скрипкового концерту у якісно різних інструментальних версіях. Більш правильно було б проводити порівняльний аналіз виконавської інтерпретації цього твору в складі скрипка & фортепіано та домра & фортепіано, але так як записів виконання Давидом Ойстрахом з фортепіано немає в загальному доступі, тому вважаємо доцільним проводити аналіз виконання партії соліста. Актуальність дослідження полягає в необхідності наукового осмислення процесу перекладення творів академічного репертуару для нових виконавських середовищ, вивчення особливостей збереження композиторського задуму при зміні інструментального втілення, а також в аналізі інтерпретаційних стратегій у контексті різних виконавських традицій. Це дослідження є важливим для домристів і виконавців на народних інструментах, які прагнуть розширити свій репертуар і залучити до нього зразки класичної музики, студентів і викладачів музичних закладів освіти, які працюють над темами інтерпретації, виконавського аналізу та інструментальної взаємодії, а також композиторів і аранжувальників, які займаються адаптацією класичних творів для нестандартних складів.

Таким чином, робота спрямована на інтеграцію академічної та народно-інструментальної традицій, що відповідає сучасним тенденціям розвитку музичного мистецтва і виконавської практики.

Аналіз досліджень. Проблематика інтерпретації Концерту для скрипки з оркестром D-dur, op. 77 Й. Брамса, а також виконавської та педагогічної спадщини Давида Ойстраха знаходить відображення у низці дослідницьких джерел.

В. Ракочі досліджено особливості структури й сольного проведення музичної тканини у II ч. концерту. Попри зосередженість автора на *Adagio*, аналітичний інструментарій статті є корисним для вивчення драматургії і III ч. твору (Ракочі, 2014).

К. Аббадо розмірковує про диригентські принципи та музичну етику, що дозволяє ширше осмислити значення оркестрової партії у співтворчості диригента й соліста, зокрема у виконанні Концерту Брамса під керівництвом Кирила Кондрашина (Аббадо, 1983).

Ліу Бей розглядає твір Й. Брамса у філософсько-культурологічному аспекті. Автор аналізує Концерт як втілення неокласичних тенденцій у пізньоромантичній музиці, що актуалізує розгляд структури та стилю твору в ширшому художньо-естетичному контексті (Ліу Бей, 2022).

У розвідці М. Білецької, охарактеризовано інтерпретаційні та педагогічні принципи Ойстраха, акцентовано його роль у становленні скрипкової школи, що має безпосередній зв'язок із аналізом його трактування концерту Й. Брамса (Білецька, 2014). Відтак, Я. Котенко розглядає особливості збереження та трансформації класичних традицій у творчості композитора. Цей матеріал допомагає глибше осмислити стильову концепцію концерту, зокрема його III ч., в контексті брамсівського традиціоналізму (Котенко, 2009).

Монографія В. Москаленка «Лекції з музичної інтерпретації» стала важливим методологічним підґрунтям для аналізу інтерпретаційних процесів. У ній системно розглянуто категорії виконавської семантики, образності, драматургії, що дозволяє критично осмислювати різні підходи до відтворення композиторського задуму (Москаленко, 2013).

Отже, сукупність досліджень створює підґрунтя для розширеного осмислення інтерпретаційного поля Концерту D-dur, дозволяючи поєднати стилістичний, виконавський, історико-естетичний та аналітичний підходи при вивченні версій для скрипки та домри.

Метою статті є порівняльний аналіз інтерпретацій III ч. Концерту для скрипки з оркестром

D-dur, op. 77 Йоганеса Брамса у виконанні Давида Ойстраха (на скрипці) та Олександра Бріля (на домрі), з урахуванням композиторського задуму, музичної та композиційно-драматургічної ідеї твору.

Виклад основного матеріалу. Концерт для скрипки з оркестром D-dur є одним з найзнаковіших творів у творчості Й. Брамса. Він став свідченням його великого внеску в класичну музику XIX століття. Цей концерт відзначається своєю глибокою музичною драматургією, багатим мелодизмом та вишуканою оркестровою обробкою, що характерно для творчості Й. Брамса. У своїх творчості композитор не лише розвивав традиції класичної музичної форми, але і вносив свої новаторські ідеї, що відзначалися багатством музичної мови, витонченим характером та виразністю емоційного висловлювання. Він є відображенням внутрішнього світу композитора та його відношення до світу навколо.

Третя частина Концерту для скрипки з оркестром D-dur Й. Брамса – кульмінаційне завершення твору, в якому композитор досягнув майстерного поєднання елементів енергійної технічної віртуозності та народних мотивів. Композитор був відомий своєю любов'ю до народної музики, в першу чергу австрійської, слов'янської та угорської. «Скрипковий концерт Брамса один із визначних перлин жанру ...» відзначає В. Ракочі (Ракочі, 2014). Це чітко простежується у фіналі Концерту, де частина побудована в стилі рондо з яскраво вираженими танцювальними ритмами, що нагадують народні танці.

Використання синкоп та акцентів надає музиці енергії та життєрадісності, створюючи враження народного свята. Й. Брамс назвав твір концертом для скрипки з оркестром. Отже, свідомо задумав віртуозний твір, заснований на зіставленні розвинutoї сольної партії з оркестровим цілим. III ч. написана у формі рондо, яка легко сприймається слухачами завдяки неодноразовому поверненню основної теми, що дає змогу чергувати рефрен з контрастними епізодами, зберігаючи при цьому цілісність і динаміку твору.

Важливо, у III ч. Й. Брамс продовжує активно використовувати діалог між скрипкою і оркестром, як і у попередніх частинах концерту. Соліст і оркестр обмінюються музичними ідеями, що створює ефект живої бесіди, відповідаючи реальному задуму концерту як твору, де оркестр і соліст є рівноправними учасниками музичного процесу. Третя частина вимагає від виконавця високої технічної майстерності. Віртуозні пасажі, швидкі зміни позицій, складні ритмічні структури

та віртуозні подвійні ноти демонструють технічні можливості як інструменту так і виконавця, що дозволяє скрипалеві продемонструвати свою майстерність та музично-виконавську зрілість.

Й. Брамс послуговується різноманітними гармонічними й ритмічними засобами для збагачення музичної тканини. Часті зміни гармоній та ритмічні зрушення створюють відчуття непередбачуваності і живості. Це допомагає підтримувати інтерес слухачів і додає частині елемент несподіванки. Цей задум дозволяє закінчити концерт на піднесеній та життєрадісній ноті, залишаючи слухачів із відчуттям радості та захоплення. Реальний композиторський задум Й. Брамса у третій частині полягає у створенні яскравого, танцювального фіналу, що використовує народні мотиви, інтерактивність між солістом і оркестром, а також технічну віртуозність. Й. Брамс поєднує просування до тріумфальної коди, тобто елементи крещенду-ючої драматургії з елементами картинної драматургії, які гарно сполучаються із формою рондо.

Фінальна кода частини є апогеєм всього концерту. Й. Брамс досягає кульмінаційного ефекту за допомогою швидких темпів, віртуозних пасажів і потужних оркестрових акордів. Це створює відчуття піднесення та завершення, яке залишає у слухачів сильне емоційне враження, що є своєрідним емоційним катарсисом.

Перед безпосереднім аналізом виконавських трактувань доцільно дати короткий огляд творчого шляху кожного інтерпретатора. Давид Ойстрах народився 30 вересня 1908 року в Одесі, в єврейській родині. Він навчався в Одеській консерваторії у видатного педагога Петра Столярського. Д. Ойстрах став одним із найвідоміших музикантів, виступаючи з провідними оркестрами та диригентами по всьому світу. Він часто виконував твори сучасних композиторів, які присвячували йому свої скрипкові концерти. Д. Ойстрах продовжував активно концертувати та викладати до останніх днів. Помер Маєстро 24 жовтня 1974 року в Амстердамі під час концертного турне. Його внесок у світову музичну культуру є неоцінним, залишивши по собі багату спадщину записів та учнів, які продовжили його традиції (Шевчук, 2010).

Отже, Олександр Бріль – аспірант НМАУ ім. П. Чайковського. III ч. концерту для скрипки з оркестром D-dur Й. Брамса виконав на четвертому курсі бакалаврату, під керівництвом професора Миколи Білоконєва, одного із засновників Київської школи гри на домрі. Це виконання було відзначене та схвалене професором Валерієм Івком, засновником Донецької школи гри на домрі.

Вважаємо за доцільність провести порівняння виконавських версій Давида Ойстраха та Олександра Бріля.

Д. Ойстрах, був відомий своїм глибоким розумінням і видатним виконанням Концерту для скрипки з оркестром D-dur Й. Брамса. Цей твір є одним з найбільш складних і технічно вимогливих в репертуарі для скрипки, і інтерпретація Д. Ойстраха залишається еталоном для багатьох музикантів (Білецька, 2014).

Д. Ойстрах мав неймовірно різнобарвний з м'якою атакою звук. Граючи на скрипці Страдіварі, відомій своїм винятковим звуком та, додаючи вміння видобувати з інструмента особливі відтінки звуку, Д. Ойстрах захоплював слухачів, відзначаючись у виконанні досконалою інтонацією, навіть у найскладніших пасажах, високі ноти завжди звучали чисто і бездоганно, що було надзвичайно важливо для такого технічно віртуозного твору, як концерт Й. Брамса. Його артикуляція була чіткою і точною, а віртуозні пасажі виконувалися з великою легкістю, підкреслюючи його технічну досконалість (Білецька, 2014).

Концерт Й. Брамса містить безліч технічно складних місць, зокрема подвійні ноти, швидкі пасажі та складні арпеджіо. Д. Ойстрах виконував їх з видимою легкістю, не втрачаючи музичної виразності. Виконання Д. Ойстраха вирізнялося глибокою емоційною виразністю: володіючи неймовірною властивістю передати широкий спектр емоцій, від ніжної лірики до драматичної напруги, що є характерними рисами музики Й. Брамса (Білецька, 2014). Його фразування було надзвичайно музичним, з природним відчуттям динаміки і агогіки, він майстерно використовував ритмічні нюанси для підкреслення емоційного змісту музики. Також, виконавець мав чудову смичкову техніку, що дозволяла йому виконувати навіть найскладніші ритмічні фігури з високою точністю (Зендерлінг, 1983). Це було особливо важливо у третій частині, де швидкі пасажі і ритмічні зміни вимагають бездоганної смичкової роботи.

В першому проведенні рефрену Д. Ойстрах майстерно формує кожну фразу. Тут відчувається чітка та точна артикуляція. Він використовує *legato* для плавності та зв'язності фраз, підкреслюючи мелодичні лінії, і *staccato* та ритмічні акценти. Швидкі пасажі виконані з легкістю, технічна складність виступає на другий план.

Перший епізод, Ойстрах виконує динамічно контрастно, підкреслюючи кожен гармонічний перехід. Він поєднує чіткість та артикуляцію з виразністю і витонченим тембром. Другий реф-

рен повертає слухача до енергійної головної теми. Ойстрах використовує ефектні динамічні контрасти, а технічні пасажі виконані майстерно, легко та впевнено.

У другому епізоді Маестро грає з природним диханням, зосереджуючись на кожному музичному реченні. Чудово відтворений динамічний контраст. Рефрен повторюється втретє і Д. Ойстрах виконує його стверджено та життєрадісно. Він взаємодіє з оркестром, створюючи злагожену музичну картину.

Третій епізод містить каденцію. Спочатку Д. Ойстрах грає широко з глибоким диханням. Переходячи до фієретурних пасажів він поступово пришвидшує темп та вражає своєю технікою та легкістю виконання цих пасажів. Останній рефрен переходить в тріумфальну коду. Д. Ойстрах виконує її емоційно насичено, у надзвичайній легкості складних пасажів, динамічних контрастів та взаємодії з оркестром. Останні акорди зіграні насичено та ставлять завершальний акцент.

Виконавська манера гри Д. Ойстраха як найкраще пасує до музики, яка поєднує романтичну емоційність з точністю та продуманістю побудови (як у скрипковому Концерті Й. Брамса). Д. Ойстрах вмів передати танцювальний характер третьої частини, зберігаючи легкість і грайливість. Він підкреслював ритмічні особливості частини, створюючи відчуття свята і радості. Його виконання було живим і енергійним, з природним відчуттям ритму, що робило кожне виконання унікальним і захоплюючим. Д. Ойстрах використовував широкий динамічний діапазон, що додавало виконанню глибини і виразності. Він варіював динаміку від ніжних піанісімо до потужних форте, підкреслюючи контрасти між різними епізодами частини. Його фразування було надзвичайно музичним і продуманим. Він вмів логічно будувати музичні фрази, створюючи відчуття цілісності і зв'язності музичної лінії. Д. Ойстрах уважно слухав оркестр і реагував на диригента, що створювало справжній діалог між солістом і ансамблем (Зендерлінг, 1983).

Музичні критики високо оцінювали його інтерпретації, технічну досконалість і музичну глибину. Його виконання стало еталоном для інших скрипалів (Аббадо, 1983).

В перекладенні III ч. Концерту D-dur Й. Брамса на домру О. Бріля, партію фортепіано виконала Галина Шаталова, яка в той час працювала концертмейстером в НМАУ ім. П. Чайковського. Для виконання було взято оригінальний клавір перекладений самим композитором, тому партія фортепіано не зазнавала додаткових змін (Brahms ... Clavier).

Фортепіано в такому перекладенні виконує роль оркестру, забезпечуючи гармонічний і ритмічний фундамент для домри, відтворюючи основні оркестрові партії, зберігаючи структурні і динамічні елементи оригіналу. Піаністка ретельно працювала над динамікою, передаючи всі відтінки оригінальної партитури, вона врахувала оркестрову текстуру і динаміку, передаючи всі нюанси і контрасти.

Щоб максимально врахувати всі нюанси інструментів при перекладенні та адаптації третьої частини концерту Й. Брамса на домру, було проведено ретельне опрацювання разом із видатним професором М. Білоконєвим, який був викладачем та наставником О. Бріля протягом всього навчання.

Домра виконує сольну скрипкову партію, тобто скрипкову партію з оригінального концерту, що вимагає високої технічної майстерності, оскільки домра повинна відтворювати всі віртуозні елементи, включаючи швидкі пасажі, подвійні ноти та арпеджіо. В процесі перекладення для домри і фортепіано важливим було збереження танцювального характеру та енергії третьої частини максимально зберігаючи нотний текст твору, ретельно аналізуючи ритмічні будови, динаміку та артикуляційні особливості композиторської музичної мови.

Процес перекладення та адаптації вимагав глибокого розуміння можливостей, як домри так і скрипки. Процес включав перенесення і адаптацію скрипкової партії до партії домри, вимагаючи збереження структурної цілісності твору, враховуючи при цьому специфіку камерного ансамблю. Потрібно було використовувати креативний підхід для використання технічних можливостей домри, що включало модифікацію певних пасажів та використання різних регістрів інструментів.

Розглянемо втілення музичної ідеї в III ч. Концерту у інтерпретаторській версії О. Бріля. Енергійний початок, чіткі подвійні ноти. Скрипкове смичкове *legato* адаптовано, за специфікою інструменту на домрове *spiccato*. Рефрен вводиться з відчуттям легкості та невимушеності. Підкреслено танцювальний характер теми, використовуючи акценти та динамічні зміни для створення відчуття руху і жвавості. В даному випадку тріолі адаптовані на домрову техніку ковзання. Рефрен наповнений швидкими пасажами, для виконання яких домрист має чудово володіти технікою *spiccato*. Так як все, що скрипаль може зіграти на один смичок, домрист виконує за допомогою саме такого штриха, який вимагає технічності як правої так і лівої руки.

Після рефрену слідує контрастуюча тема. Повернення рефрену повторює основну тему, зміцнюючи її впізнаваність і забезпечуючи структурну цілісність. Цей епізод приносить новий

музичний матеріал, ще більше відрізняючись від рефрену. Більш ліричний епізод, кантиленного характеру, потрібно було підключити штрих *tremolo*. А швидкі пасажі зіграні легко та застосовати адаптацію по штрихам: ковзання з другої тріолі групи зі зняттям на першу тріоль наступної групи в гору. Повторюється рефрен, знову нагадуючи слухачеві основний танцювальний мотив частини. Домра виходить на другий план і передає проведення теми оркестру (чи партії фортепіано, у випадку виконання у дуєті з фортепіано).

Третій епізод представлений як каденція. Яка починається більш лірично та з багатоголосся. За специфікою інструменту скрипка грає акорд на *arpeggiato* в той час як домра має технічну можливість грати весь акорд на тремоло. Рефрен повторюється востаннє, приводячи до коди. Кода завершує частину, підсумовуючи музичні ідеї та надаючи твору відчуття завершеності. Вона включає віртуозні елементи, що демонструють можливості соліста, знову рух смичка замінюється на технічні *spiccato*. Завершується тріумфальними акордами.

Висновки. Таким чином, Концерт – став яскравим прикладом симбіозу класичної форми і романтичної виразності в творчості Й. Брамса. Цей твір не лише виконується у концертній практиці, але й залишається одним з найпопулярніших та впливових у класичній музиці (Ліу Бей, 2022).

Під час виконання III ч. Концерту, Д. Ойстрах демонструє свою майстерність та глибоке розуміння музичного тексту. Його виконання характеризується експресивністю та виразністю в техніці, доповнені широкими можливостями скрипки як інструменту для якого був написаний твір.

З огляду на народні витоки мелодики у фіналі концерту, домра замість скрипки не суперечить естетиці твору та підкреслює фольклорний елемент в ньому. Виконання на домрі відрізняється своєрідністю та оригінальністю звучання. Домра має свої особливості у техніці гри та звучанні, які створюють новий відтінок у сприйнятті твору. Домрист-виконавець, використовує домрові прийоми та техніки, щоб передати емоційний зміст та індивідуальний погляд на музику. У підсумку, обидва виконання можуть бути захоплюючими та унікальними інтерпретаціями третьої частини концерту Й. Брамса.

Тому, обґрунтовані нами особливості перекладення скрипкової партії для домри, які яскраво виражені у семантиці трансформації музичного матеріалу в новому виконавському середовищі, а також шляхи збереження стильової автентичності та художньої повноцінності в процесі адаптації твору до специфіки народного інструменту постають пріоритетним у домровому виконавстві сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббадо К. У нього кожному було чого навчитися. *Радянська музика*. 1983. № 10. С. 69–71.
2. Білецька М. Давид Федорович Ойстрах – видатний вітчизняний виконавець і педагог ХХ століття. *Регіональні культурні, мистецькі та освітні практики: матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (Переяслав-Хмельницький, 12–14 березня 2014). Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. С. 118–121.
3. Брамс Й. Концерт для скрипки з оркестром D-dur, Ч. III. (солоіст О. Бріль, концертмейстер Г. Шаталова). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rjicluxbU5s>
4. Зендерлінг К. Природне середовище існування. *Радянська музика*. 1983. № 10. С. 68–69.
5. Котенко Я. Утілення ідей музичного традиціоналізму в творчості І. Брамса. *Культура України: зб. наук. праць Харківської державної академії культури*. Харків, 2009. Вип. 26. С. 228–237.
6. Ліу Бей. Концерт Й. Брамса для скрипки й оркестру у втіленні ідей протонекласицизму. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 1, С. 186–190. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4174/Visnyk_NAKKKIM_1_2022_DOI-186-190.pdf?sequence=1
7. Москаленко В. Лекції з музичної інтерпретації: навч. посіб. Київ, 2013. 134 с. URL: <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/V.-Moskalenko-Lektsiyi-z-muzichnoyi-interpretatsiyi-Navchalnij-posibnik.pdf>
8. Ракочі В. Soli другої частини скрипкового концерту Й. Брамса. *Київське музикознавство: зб. статей*. Київ, 2014. Вип. 49. С. 24–37. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/kmuz_2014_49_6.pdf
9. Шевчук О. Ойстрах Давид Федорович. *Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О*. 2010. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ojstrakh_D
10. Brahms J. Concerto for Violin and Orchestra in D major, op. 77. [Clavier]. URL: <https://violinsheetmusic.org/files/download/classical/brahms-violin-concerto-score.pdf>
11. Brahms J. Concerto for Violin and Orchestra in D major, op. 77. [The musical score]. URL: <https://musopen.org/music/69-concerto-for-violin-and-orchestra-op-77/>
12. David Oistrakh–Brahms Violin Concerto in D Major, Op. 77. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RFkSiNp4CRQ>

REFERENCES

1. Abbado, K. (1983). *U nohi kozhnomu bulo choho navchytysia* [Everyone had something to learn from him]. *Radianska muzyka*. № 10. Pp. 69–71. [in Ukrainian]
2. Biletska, M. (2014). *Davyd Fedorovych Oistrakh – vydatnyi vitchyzniani vykonavets i pedahoh XX stolittia* [David Fedorovich Oistrakh – an outstanding domestic performer and teacher of the 20th century]. *Rehionalni kulturni, mystetski ta osviti praktyky: mater. mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (Pereiaslav-Khmelnyskyi, 12–14 bereznia 2014)*. Melitopol: Vydavnytstvo MDPU im. B. Khmelnytskoho. Pp. 118–121. [in Ukrainian]
3. Brahms J. *Kontsert dlia skrypky z orkestrom D-dur, Ch. III*. [Concerto for violin and orchestra in D-dur, Part III] (solist O. Bril, kontsertmeister H. Shatalova). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rjicluxbU5s> [in Ukrainian]
4. Zenderlinh, K. (1983). *Pryrodnie seredovyshe isnuvannia* [Natural habitat.]. *Radianska muzyka*. № 10. Pp. 68–69. [in Ukrainian]
5. Kotenko, Ya. (2009). *Utilennia idei muzychnoho tradytsionalizmu v tvorchosti I. Bramsa* [The embodiment of the ideas of musical traditionalism in the work of J. Brahms]. *Kultura Ukrainy: zb. nauk. prats Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*. Kharkiv. Vyp. 26. Pp. 228–237. [in Ukrainian]
6. Liu, Bei. (2022). *Kontsert Y. Bramsa dlia skrypky y orkestru u vtilenni idei protoneoklasytsyzmu* [J. Brahms Concerto for Violin and Orchestra in the Embodiment of the Ideas of Proto-Neoclassicism]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. № 1. Pp. 186–190. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4174/Visnyk_NAKKKIM_1_2022_DOI-186-190.pdf?sequence=1 [in Ukrainian]
7. Moskalenko, V. (2013). *Lektsii z muzychnoi interpretatsii* [Lectures on Musical Interpretation]: *navch. posib*. Kyiv. 134 s. URL: <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/V.-Moskalenko-Lektsiyi-z-muzichnoyi-interpretatsiyi-Navchalnij-posibnik.pdf> [in Ukrainian]
8. Rakochi, V. (2014). *Soli druhoi chastyny skrypkovoho kontsertu Y. Bramsa* [Soli of the Second Movement of J. Brahms's Violin Concerto]. *Kyivske muzykoznavstvo: zb. statei*. Kyiv. Vyp. 49. Pp. 24–37. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/kmuz_2014_49_6.pdf
9. Shevchuk, O. (2010). *Oistrakh Davyd Fedorovych* [Oistrakh Davyd Fedorovich]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 7: Mi-O*. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM=0&S21STR=Ojstrakh_D [in Ukrainian]
10. Brahms, J. Concerto for Violin and Orchestra in D major, op. 77. [Clavier]. URL: <https://violinsheetmusic.org/files/download/classical/brahms-violin-concerto-score.pdf>
11. Brahms, J. Concerto for Violin and Orchestra in D major, op. 77. [The musical score]. URL: <https://musopen.org/music/69-concerto-for-violin-and-orchestra-op-77/>
12. David Oistrakh–Brahms Violin Concerto in D Major, Op. 77. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RFkSiNp4CRQ>

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 7.05:658.626-055.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-17>**Олександр ВАСИЛЬЄВ,***orcid.org/0000-0003-1255-3756*

доктор філософії з дизайну,

старший викладач кафедри графічного дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *aleksandr.vasylievs@gmail.com***Юлія ОСАДЧУК,***orcid.org/0009-0005-6391-1009*

студент II курсу магістратури факультету дизайну

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *juliaosadchuk7@gmail.com*

ДИЗАЙН ЛОГОТИПУ ЯК ОСНОВА ФІРМОВОГО СТИЛЮ БРЕНДУ ЖІНОЧОГО ОДЯГУ

Стаття присвячена дослідженню, систематизації та узагальненню інформації про особливості дизайну логотипів як базису фірмового стилю брендів жіночого одягу. Дослідження містить огляд наукової та практичної літератури відповідно визначеної тематики, результати аналізу якої підтверджують актуальність теми роботи. **Методологічною основою** дослідження стали комплексний підхід, методи аналітичного, візуально-аналітичного, морфологічного, формально-типологічного, структурного і порівняльного аналізу об'єктів дослідження, систематизація інформації про різновиди логотипів відомих українських та закордонних брендів одягу. Вибір брендів було здійснено за допомогою пошукових систем відповідно рейтингів в мережі інтернет. **Мета дослідження** полягала у визначенні ролі логотипу як основи фірмового стилю у формування впізнаваності брендів в умовах інформаційного перевантаження та конкуренції, у виокремленні, аналізі та систематизації інформації про художньо-композиційні різновиди сучасних логотипів брендів одягу люксового сегменту, визначенні їх типових рішень та основних сучасних трендів оформлення. **Результати досліджень** показали, що логотип є стратегічним інструментом бренду, забезпечуючи не лише естетичну привабливість, а й викликаючи довіру та емоційний зв'язок із споживачем, що впливає на конкурентоспроможність. Його використання допомагає формувати унікальну ідентичність, довгостроковий розвиток бренду та зміцнювати ринкові позиції. Визначено, що логотип є необхідним елементом та основою фірмового стилю в системі візуальної ідентифікації бренду. Він завжди присутній на всіх носіях фірмового стилю та є основним визначником бренду. Визначено основні функції і завдання логотипів, як основи фірмового стилю. На основі аналізу понад 45 логотипів брендів одягу люксового сегменту України та світу виявлено актуальні на сьогодні типи логотипів за неймінгом, морфологічним устроєм, колірними та шрифтовими рішеннями. Визначено сучасні тренди їх композиційно-графічного оформлення. Наголошено на взаємозв'язок між особливостями дизайну логотипу та дизайном інших складових фірмового стилю брендів одягу.

Ключові слова: логотип, дизайн логотипу, типологія логотипів, фірмовий стиль, бренд одягу, сучасні тенденції.

Oleksandr VASYLIEV,*orcid.org/0000-0003-1255-3756*

Ph.D in Design,

Senior Lecturer at the Department of Graphic Design

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) *aleksandr.vasylievs@gmail.com***Yulia OSADCHUK,***orcid.org/0009-0005-6391-1009*

Master's student at the Faculty of Design

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) *juliaosadchuk7@gmail.com*

LOGO DESIGN AS THE BASIS OF THE CORPORATE STYLE OF A WOMEN'S CLOTHING BRAND

The article is devoted to the study, systematization, and generalization of information about the design features of logos as the basis for the corporate identity of women's clothing brands. The study contains a review of scientific and practical

literature on the specified topic, the results of which confirm the relevance of the topic. The methodological basis of the study was a comprehensive approach, methods of analytical, visual-analytical, morphological, formal-typological, structural, and comparative analysis of the objects of study, and the systematization of information about the types of logos of well-known Ukrainian and foreign clothing brands. The brands were selected using search engines according to their ratings on the Internet. The purpose of the study was to determine the role of the logo as the basis of corporate identity in shaping brand recognition in conditions of information overload and competition, to identify, analyze, and systematize information about the artistic and compositional varieties of modern logos of luxury clothing brands. The results of the research showed that the logo is a strategic brand tool, providing not only aesthetic appeal, but also evoking trust and an emotional connection with the consumer, which affects competitiveness. Its use helps to form a unique identity, long-term brand development, and strengthen market positions. It has been determined that a logo is an essential element and the basis of corporate identity in the brand's visual identification system. It is always present on all corporate identity media and is the main determinant of the brand. The main functions and tasks of logos as the basis of corporate identity have been identified. Based on the analysis of more than 45 logos of luxury clothing brands in Ukraine and worldwide, the types of logos that are relevant today in terms of naming, morphological structure, color, and font solutions have been identified. The current trends in their compositional and graphic design have been identified. The interconnection between the features of logo design and the design of other components of the corporate identity of clothing brands has been emphasized.

Key words: logo, logo design, logo typology, corporate identity, clothing brand, modern trends.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де конкуренція на ринку модного одягу досить висока, дизайн логотипу і фірмовий стиль стають потужним інструментом візуальної комунікації між виробником і споживачем, передаючи філософію та цінності бренду. Сьогодні українські виробники одягу не лише успішно працюють на внутрішньому ринку України, а й намагаються освоїти міжнародні ринки, що неможлива без створення візуальної ідентичності, яка відповідає сучасними інтернаціональним тенденціям як неймінгу, так і семантики графічного знаку. Зважаючи на те, що логотипи присутні на всіх носіях брендів, актуальним є проведення дослідження особливостей дизайну логотипів всесвітньовідомих та українських брендів одягу люксового сегменту для виявлення актуальних тенденцій їх розвитку.

Аналіз досліджень Для успішної роботи сучасного бренду необхідно забезпечити його візуальну диференціацію, пізнаваність та запам'ятовування користувачами, що можливе завдяки створенню фірмового стилю та системи візуальної ідентифікації (СВІ) підприємства, його продукції або послуг. Дослідженням СВІ, фірмового стилю та дизайну логотипів присвячені роботи українських і іноземних авторів: О. Борисенко (Борисенко, 2007), О. Васильєва (Васильєв, 2024, а; Васильєв, 2024, б), А. Вілер (Вілер, 2020), О. Квітка (Квітка, 2014); Оганесян (Оганесян, 2023), Н. Скляренко (Скляренко, 2010), G. Adr et al (Adr et al, 2012), P. Foroudi, T. Melewar, S. Gupta (Foroudi et al, 2021) Kim і J. Lim (Kim & Lim, 2019) та інші.

А. Кудіною визначає (Кудіна, 2019) фірмовий стиль як найважливіший інструмент маркетингу та реклами, що є комплексом візуальних та вербальних елементів, які підкреслюють індивідуальність бренду і виділяють його серед

конкурентів. О. Колосніченко і К. Пашкевич (Колосніченко, Пашкевич, 2023) в своїй роботі розглянули поняття фірмового стилю, виокремили його основні елементи та носії, описали вплив фірмових кольорів на психологічно-емоційний стан споживачів. Вони визначають фірмовий стиль як ефективний засіб комунікації, виокремили його основні функції та надали їх характеристику. Автори пропонують методику аналізу аналогів для визначення особливостей і закономірностей для створення фірмових стилів компаній. В роботі N. Butler (Butler, 2016) розроблено рекомендації створення фірмового стилю та його основних елементів. Ряд дослідників показали (Koropcis & Halinen, 2018; Васильєв О.С.), що сьогодні фірмовий стиль постійно розвивається та еволюціонує, в тому числі в мережі інтернет. В ряді робіт (Васильєв, 2024, а; Васильєв, 2024, б; Брюханової & Лєжнєва, 2016) розглянуто тенденції змін дизайну логотипів протягом останнього часу та окреслено основні фактори, серед яких визначним є стійкий стрибок у новітніх інноваційних технологій та засобах комунікацій.

Більшість науковців та практиків підтримують думку, що логотипи відіграють важливу роль у бізнесі як елемент стратегії СВІ (Кудіна, 2019; Erjansola et al, 2021). G. Adr et al (Adr et al, 2012) визначають логотип як «...символ, ... графічний та візуальний знак, який відіграє важливу роль у комунікаційній структурі компанії»; на їх думку логотип – це «...чіткий графічний елемент, що дозволяє розрізнати компанії».

Kim і J. Lim (Kim & Lim, 2019) на основі комплексного огляду визначили, що науковці сьогодні досліджують проблематику дизайну логотипу переважно з точки зору його основних елементів: шрифту, форми та кольору).

М. Гніденко і В. Колесніков (Гніденко & Колесніков, 2015) констатують, що сьогодні не існує єдиного визначення поняття «логотип». Л. Безсонова (Безсонова, 2011) визначає логотип як «...вид знаку (товарного, фірмового тощо), що являє собою оригінальну форму шрифтового накреслення найменування. При цьому і вона більшість інших авторів при цьому пропонують типології логотипів, які включає: лінгвістичний, іконічний і комбінований типи (Безсонова, 2011, Гніденко & Колесніков, 2015; Кузнецова & Буравська, 2010; Васильєв, 2024).

Дослідження в галузі в різних галузях знань доводять, що візуальні та вербальні елементи брендів, такі як назва, шрифт, колір і форма, сприймаються як з точки зору їх формальних та технічних властивостей, так і з точки зору їх символічних конотацій (Васильєв, 2024, а). За результатами аналізу наукової літератури виявлено, що символічні конотації, пов'язані з певними елементами логотипу такими як колір, шрифт та з назвою бренду, які впливають на конкретне сприйняття бренду.

Назва бренду та графічні елементи, що відображена в логотипі за твердженням спеціалістів в галузі маркетингу найчастіше пов'язані з товарною категорією, видом діяльності або прізвиськом засновника (Васильєв, 2024, а).

Науковці (Jacoby, 2001; Kamins et al, 2007) визначили, що колір логотипу лідера ринку є ключовим у пам'яті споживачів і впливає на сприйняття брендів-конкурентів. Дослідники визначили (Labrecque & Milne, 2013), що існує негативний зв'язок між кольоровою відмінністю від лідера ринку.

Існуючі дослідження доводять, що шрифт впливає на запам'ятовуваність, читабельність і сприйняття бренду, визначає його ідентичність та індивідуальність. В ряді робіт показано взаємозв'язок назви, товарної категорії бренду та характеристиками образних для логотипу шрифтів (Henderson et al., 2004).

Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що в сучасній науковій літературі вивчалися теми, що висвітлюють питання дизайну фірмового стилю та логотипу бренду. Проте, питаннями дизайну сучасних логотипів брендів жіночого одягу не приділено достатньої уваги з боку науковців. Тому тема є актуальною і своєчасною.

Мета дослідження полягала у визначенні ролі логотипу як основи фірмового стилю у формування впізнаваності брендів в умовах інформаційного переважання та конкуренції, у виокремленні, аналізі та систематизації інформації про художньо-композиційні різновиди сучасних логотипів брендів одягу люксового сегменту, визначенні їх типових рішень та основних сучасних трендів оформлення.

Виклад основного матеріалу. Основним елементом ідентифікаційної графіки, що використовується у корпоративному дизайні є логотип. Його основною функцією як елементу ідентифікаційної графіки є створення візуального стереотипу, що миттєво ідентифікує певний об'єкт, в тому числі бренд, інтернет-ресурс, виробника, організацію, установу тощо.

Логотип є графічним вектором айдентики бренду та займає важливе місце у комунікаційній стратегії компанії. Він є ключовим елементом фірмового стилю і представлений графічним зображенням, яке зводить всі атрибути бізнесу у пізнаваний знак і розробляється на основі синтезу ідеалів та основних складових місії компанії. Логотип є основою фірмового стилю, а його художні прийоми або візуальні елементи використовуються як основа формування інших елементів фірмового стилю бренду. Логотип допомагає сьогодні долати глобальні кордони та мовні бар'єри за допомогою естетичних візуальних складових. Саме тому, процес створення фірмового стилю та розробки дизайну всіх його складових розпочинається із розробки логотипу. Надалі всі стилістичні елементи логотипу суттєво впливають і багато в чому визначають особливості інших компонентів фірмового стилю бренду: кольорову гаму, шрифти, графічні матеріали тощо.

Для визначення особливостей дизайну логотипів брендів одягу було виокремлено та проаналізовано головні сторінки вебсайтів всесвітньовідомих іноземних брендів модного одягу, що орієнтовані на світовий ринок (рис. 1, а), і 25 українських (рис. 1, б) стосовно рейтингу пошукових систем. Виявлено, що дизайн логотипів та сторінок цих вебсайтів відповідає мінімалістичному типу композиційно-графічного рішення.

Виявлено, що для всіх всесвітньовідомих брендів одягу характерні текстові логотипи чорного кольору зображені літерами верхнього регістру. Таке рішення підкреслює надійність бренду та ексклюзивність його виробів. В залежності від позиціонування бренду себе на ринку для зображення назви бренду використовують шрифти з зарубками та без (рис. 1, а). В логотипах Fendi, Louis Vuitton, Chanel, Karl Lagerfeld та Mark Jacobs, Tom Ford і Versace використано шрифти без зарубок, що відповідають сучасним тенденціям. В логотипах Gucci, Armani і Dior, Prada, Ralph Lauren, McQueen і Bottega Veneta використані шрифти з зарубками для підкреслення багаторічної історії бренду.

Рис. 1. Логотипи брендів одягу:
а) всесвітньовідомих; б) українських

Характерною особливістю логотипів брендів одягу всесвітньовідомих брендів є використання в їх назвах прізвищ дизайнерів, що були засновниками торгових марок. Для більшості цих логотипів характерним є використання літер округлої форми, що підкреслює доброзичливе ставлення до користувачів. Необхідно відмітити, що всесвітньовідомі бренди одягу, що мали логотип комбінованого типу, в інтернет середовищі, соціальних мережах та на дестопних і мобільних версіях вебсайтах сьогодні використовують лише текстові логотипи. Графічний елемент такі бренди сьогодні використовують в фавікона, аватара та на пакуванні продукції.

Для українських брендів одягу також характерними є текстові логотипи чорного кольору (рис. 1, б). Для їх зображення часто використовують літери верхнього регістру. Наприклад, як в

логотипах брендів Streetwear, Bolf, Cultboutique, Otaje тощо. Проте, в логотипах брендів Answer, Raslov, Vaismann, Leboutique наявні літери нижнього регістру, що часто використовують для підкреслення доброзичливих і дружніх стосунків з користувачами. Назви українських брендів включають прізвища дизайнерів (Vovk, Raslov, Pobedov) або слова, що мають відношення до світу моди, такі як Fashionista, Fashion-ua, Streetwear, Business-style і Md-fashion. Особливістю логотипів українських брендів одягу є використання не лише шрифтів з зарубками та без, але й декоративних-рукописних (Streetwear, Cultboutique) та з незавершеним шрифтом (Streetwear, Cultboutique) для декларування ексклюзивності і інновацій дизайнерських рішень їх продукції. Всі назви в логотипах українських брендів одягу зображені латиницею. Виявлено 2 (10%) логотипи комбінованого типу і 2 (10%) двохколірні логотипи, що окрім основного чорного включали елементи синього або бордового кольорів, та один одноколірний логотип фіолетового кольору. Проте, такі рішення не є типовими для даної групи брендів.

Висновки. За результатами дослідження розроблено комплексну типову характеристику логотипів брендів одягу, що визначають сучасні тенденції їх дизайну. Визначено, що для брендів одягу люксового сегменту актуальними є шрифтові логотипи чорного кольору відтворені латиницею літерами верхнього і нижнього регістру з зарубками та без. Назви брендів одягу включають прізвища дизайнерів, власників засновників бізнесу або слова, що мають відношення до світу моди. Можна стверджувати, що для українських брендів одягу люксового сегменту актуальним є вектор розвитку корпоративної ідентичності у напрямку більшої інтернаціоналізації як неймінгу, так і семантики графічного знаку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безсонова Л. М. Морфологія логотипу в системі ідентифікаційної знакової графіки. *Вісник ХДАДМ*. Харків : ХДАДМ, 2011. № 3. С. 4-7. URL: http://irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 14.08.2025).
2. Борисенко О. М. Деякі особливості створення логотипу як базового елементу фірмового стилю. *Теорія і практика матеріально-художньої культури*. 2007. № 8. С. 4-7.
3. Брюханова Г. В., Лежнев О. О. Новітні тенденції у дизайні логотипів. *Вісник ХДАДМ*. Харків : ХДАДМ, 2016. № 1. С. 9-15.
4. Васильєв О. С. Дизайн веб-сайтів електронної комерції: еволюція, естетичні аспекти : дис. ... доктора філософії мистецтвознавства : 022 «Дизайн». Київ : КНУТД, 2024. 390 с.
5. Васильєв О. С. Еволюція дизайну логотипів світових лідерів електронної комерції. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених ДДПУ ім. І. Франка. Мистецтвознавство*. 2024. № 81, Т 1. С. 74-81 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-1-11>.
6. Вілер А. Ідентичність бренду. Базові рекомендації щодо створення фірмового стилю. 5-те видання. Київ : КМ-Букс, 2020. 336 с.
7. Гніденко М. С., Колесніков В. В. Дизайн логотипу як основи фірмового стилю. *Вісник КНУТД*. Київ : КНУТД, 2015. № 1 (82). С. 73-78.
8. Квітка О. Морфологія і функція графічних знаків в дизайні візуальних комунікацій: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2014. 20 с.

9. Колосніченко О. В., Пашкевич К. Л. Методологія розробки фірмового стилю на основі вивчення аналогів. Графічний дизайн в інформаційному та візуальному просторі : монографія / за заг. ред. М. В. Колосніченко. Київ : КНУТД, 2022. С. 59-78.
10. Кудіна А. В. Роль визначників бренду у формуванні лояльності споживачів. *Науковий вісник МГУ*. Київ, 2019. № 37. С. 56-62. URL: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2019/37-2019/10.pdf>. (дата звернення: 04.05.2025).
11. Кузнецова І., Буравська А. Класифікація логотипів. *Вісник ХДАДМ*. Харків : ХДАДМ, 2010. № 6. С. 23-27.
12. Оганесян. С. Знак і символ у візуальній ідентифікації бренду : дис. ... доктора філософії мистецтвознавства : 022 «Дизайн». Київ : КНУТД, 2023. 242 с.
13. Складенко Н. В., Ляшевський О. В. Сутність і призначення логотипу. *Вісник ХДАДМ*. Харків : ХДАДМ, 2010. № 6. С. 91-95.
14. Andr G., Andr V., Pascu N. Logo Design and the Corporate Identity. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2012. № 51. P. 650-654.
15. Butler N. The Ultimate Guide to Create a Brand Identity. 2016. Батлер Н. URL: <https://www.columnfivemedia.com/how-to-create-a-brand-identity/> (дата звернення: 1.12.22).
16. Erjansola A., Lipponen J., Vehkalahti K., Aula H., Pirttila-Backman A. From the brand logo to brand associations and the corporate identity: visual and identity-based logo associations in a university merger. *Journal of Brand Management*. 2021. № 28(3). P. 241-253. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41262-020-00223-5>.
17. (207) Henderson P., Giese J., Cote J. Impression management using typeface design. *Journal of Marketing*, 2004. № 68(4). P. 60-72. DOI: <https://doi.org/10.1509/jmkg.68.4.60.42736>.
18. Foroudi P., Melewar T., Gupta S. Corporate logo: History, definition, and components. *International Studies of Management & Organization*. 2017. № 47. P. 176-196. DOI: <https://doi.org/10.1080/00208825.2017.1256166>.
19. Jacoby J. The psychological foundations of trademark law: Secondary meaning, generic-ism, fame, confusion and dilution. *The Trademark Reporter*. 2001. № 91(5). P. 1013-1071.
20. Kamins M., Alpert F., Perner L. How do consumers know which brand is the marketleader or market pioneer? Consumers' inferential processes, confidence and accuracy. *Journal of Marketing Management*. 2007. № 23(7-8). P. 591-611.
21. Kim M., Lim J. A comprehensive review on logoliterature: research topics, findings, and future directions, *Journal of Marketing Management*. 2019. № 35(3). P. 1291-1365. DOI: <https://doi.org/10.1080/0267257X.2019.1604563>.
22. Koporcic N., Halinen A. Interactive network branding: Creating corporate identity and reputation through interpersonal interaction. *IMP Journal*. 2018. № 12(2). P. 392-408. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IMP-05-2017-0026/full/html>.
23. Labrecque L., Milne G. To be or not to be different: Exploration of norms and benefits of color differentiation in the marketplace. *Marketing Letters*. 2013. № 24(2), P. 165-176. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11002-012-9210-5>.

REFERENCES

1. Bezsonova L. M. (2011) Morfolohiia lohotypu v systemi identyfikatsiinoi znakovoi hrafiky. [Logo morphology in the system of identification sign graphics]. *Visnyk KhDADM*. Kharkiv : KhDADM, № 3. P. 4-7. URL: http://irbisnbnv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe. [in Ukrainian].
2. Borysenko O. M. (2007) Deiaki osoblyvosti stvorennia lohotypu yak bazovoho elementu firmovoho styliu. [Some features of creating a logo as a basic element of corporate identity]. *Teoriia i praktyka materialno-khudozhnoi kultury*. 2007. № 8. P. 4-7. [in Ukrainian].
3. Briukhanova H. V., Liezhniev O. O. (2016) Novitni tendentsii u dyzaini lohotypiv. [New trends in logo design]. *Visnyk KhDADM*. Kharkiv : KhDADM, № 1. P. 9-15. [in Ukrainian].
4. Vasyliiev O. S. (2024) Dyzyain veb-saitiv elektronnoi komertsii: evoliutsiia, estetychni aspekty [E-commerce website design: evolution, aesthetic aspects] : dys. ... doktora filosofii mystetstvoznavstva : 022 «Dyzyain». Kyiv : KNUITD. 390 p. [in Ukrainian].
5. Vasyliiev O. S. (2024) Evoliutsiia dyzainu lohotypiv svitovykh lideriv elektronnoi komertsii. [The evolution of logo design of the world's e-commerce leaders]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh DDPU im. I. Franka. Mystetstvoznavstvo*. № 81(1). P. 74-81. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/81-1-11>. [in Ukrainian].
6. Viler A. (2020) Identychnist brendu. Bazovi rekomendatsii shchodo stvorennia firmovoho styliu. [Brand Identity. Basic Recommendations for Creating a Corporate Identity]. 5-te vydannia. Kyiv : KM-Buks/ 336 p. [in Ukrainian].
7. Hnidenko M. S., Kolesnikov V. V. (2015) Dyzyain lohotypu yak osnovy firmovoho styliu. [Logo design as the basis of corporate identity]. *Visnyk KNUITD*. Kyiv : KNUITD. № 1 (82). P. 73-78. [in Ukrainian].
8. Kvitka O. (2014) Morfolohiia i funktsiia hrafichnykh znakov v dyzaini vizualnykh komunikatsii [Morphology and function of graphic signs in visual communications design] : avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : 17.00.07. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].
9. Kolosnichenko O. V., Pashkevych K. L. (2022) Metodolohiia rozrobky firmovoho styliu na osnovi vyvchennia analogiv. [Methodology for developing a corporate identity based on the study of analogues]. *Hrafichniy dyzyain v informatsiinomu ta vizualnomu prostori : monohrafiia / za zah. red. M. V. Kolosnichenko*. Kyiv : KNUITD, 2022. P. 59-78. [in Ukrainian].
10. Kudina A. V. (2019) Rol vyznachnykh brendu u formuvanni loialnosti spozhyvachiv. [The role of brand determinants in shaping consumer loyalty]. *Naukovyi visnyk MHU*. Kyiv, № 37. S. 56-62. URL: <http://vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2019/37-2019/10.pdf>. [in Ukrainian].

11. Kuznetsova I., Buravska A. (2010) Klasyfikatsiia lohotypiv. [Classification of logos]. *Visnyk KhDADM*. Kharkiv : KhDADM. № 6. P. 23-27. [in Ukrainian].
12. Ohanesian. S. (2023). Znak i symbol u vizualnii identyfikatsii brendu [Sign and symbol in visual brand identification] : dys. ... doktora filosofii mystetstvoznavstva : 022 «Dyzain». Kyiv : KNUTD. 242 p. [in Ukrainian].
13. Skliarenko N. V., Liashevskiy O. V. (2010). Sutnist i pryznachennia lohotypu. [The essence and purpose of the logo] *Visnyk KhDADM*. Kharkiv : KhDADM, № 6. P. 91-95. [in Ukrainian].
14. Adr G., Adr V. & Pascu N. (2012). Logo Design and the Corporate Identity. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2012. № 51. P. 650-654.
15. Butler N. (2016) The Ultimate Guide to Create a Brand Identity. URL: <https://www.columnfivemedia.com/how-to-create-a-brand-identity/>
16. Erjansola A., Lipponen J., Vehkalahti K. & Aula H., Pirttila-Backman A. (2021) From the brand logo to brand associations and the corporate identity: visual and identity-based logo associations in a university merger. *Journal of Brand Management*. № 28(3). P. 241-253. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41262-020-00223-5>.
17. Henderson P., Giese J. & Cote (2004). J. Impression management using typeface design. *Journal of Marketing*, 2004. № 68(4). P. 60-72. DOI: <https://doi.org/10.1509/jmkg.68.4.60.42736>.
18. Foroudi P., Melewar T. & Gupta S. (2017) Corporate logo: History, definition, and components. *International Studies of Management & Organization*. № 47. P. 176-196. DOI: <https://doi.org/10.1080/00208825.2017.1256166>.
19. Jacoby J. (2001) The psychological foundations of trademark law: Secondary meaning, generic-ism, fame, confusion and dilution. *The Trademark Reporter*. № 91(5). P. 1013-1071.
20. Kamins M., Alpert F. & Perner L. (2007) How do consumers know which brand is the marketleader or market pioneer? Consumers' inferential processes, confidence and accuracy. *Journal of Marketing Management*. № 23(7-8). P. 591-611.
21. Kim M. & Lim J. A (2019) A comprehensive review on logoliterature: research topics, findings, and future directions, *Journal of Marketing Management*. № 35(3). P. 1291-1365. DOI: <https://doi.org/10.1080/0267257X.2019.1604563>.
22. Koporcic N. & Halinen A. (2018) Interactive network branding: Creating corporate identity and reputation through interpersonal interaction. *IMP Journal*. № 12(2). P. 392-408. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IMP-05-2017-0026/full/html>.
23. Labrecque L. & Milne G. (2013). To be or not to be different: Exploration of norms and benefits of color differentiation in the marketplace. *Marketing Letters*. № 24(2), P. 165-176. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11002-012-9210-5>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

Вікторія ВИСОЦЬКА,

orcid.org/0009-0001-9672-4227

аспірантка кафедри моди та стилю

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) victoriya8359@ukr.net

ВПЛИВ ПОПИТУ РИНКУ ДИЗАЙНУ КОСТЮМУ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНІК АПСАЙКЛІНГУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ АВТОРСЬКОЇ КОЛЕКЦІЇ ЕСКІЗІВ ВЕРХНЬОГО ЖІНОЧОГО ОДЯГУ

У статті наголошується на вагомості впливу попиту ринку дизайну костюму із використанням технік апсайклінгу в сучасній Україні. У такому аспекті розглядається та описується приклад створення авторської колекції ескізів верхнього жіночого одягу. Пояснюється що аналіз історичних витоків та сучасних наукових розвідок в галузі апсайклінгу бере свій початок ще з давнього Єгипту, поширюючись та поглиблюючись протягом всієї історії людства. Конкретизуються характерні особливості типології історичної динаміки дизайнерських змін сучасного жіночого одягу із використанням технік апсайклінгу та узагальнено стильові трансформації у проєктних концепціях українських модельєрів-дизайнерів ХХІ століття, адже наслідки російського військового вторгнення на територію України не оминули сфери модної індустрії. Як приклад реалізації ідей апсайклінгу в дизайні жіночого одягу наведено опис першого блоку авторської розробки ескізів верхнього жіночого одягу колекції «Життя», яка складається з трьох блоків: «Довоєнний», «Воєнний» та «Післявоєнний» період, у кожному з яких створено ескізи п'яти моделей у двох проєкціях загальною кількістю тридцять зображень; продемонстровано процес трансформації у деталі одягу елементів картин легендарного художника Пабло Пікассо. На ескізах представлено авторські фрагменти розробки нових комір'їв у формі рук, ці ескізи створено за мотивами картини П. Пікассо «Життя» 1903 р. з метою акцентувати ідею безтурботності життя, що не усвідомлювалося людиною як цінність у довоєнний період; розробку нової форми поясного виробу; показано використання фрагментів загальної форми руки і авторської вставки; окремої аплікації по плічці виробу видовженої трикутної форми. Всі п'ять образів створено за мотивами картин П. Пікассо «Життя» 1903 р., а також «Убога трапеза» 1904 р. Подано авторську інтерпретацію ідеї того, що людина є творцем свого життя і саме людина має докласти зусиль щодо гармонізації всіх сфер її життя. Аргументовано що дослідження поведінки та уподобань споживача є базою, без володіння якою дизайнер-підприємець не зможе отримати прибутку і в подальшому не вийде на ринок України. Обґрунтовано, що основою грамотної розробки дизайн-продукту, в першу чергу, є знання підприємцем своєї аудиторії та робота з нею, і, відповідно, створення продукту, що відповідає потребам і уподобанням споживача.

Ключові слова: апсайклінг, дизайн костюму, дизайнер, колекція ескізів жіночого одягу, уподобання споживача.

Victoria VYSOTSKA,

orcid.org/0009-0001-9672-4227

PhD student at the Department of Fashion and Style

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) victoriya8359@ukr.net

THE IMPACT OF MARKET DEMAND ON COSTUME DESIGN USING IN MODERN UKRAINE ON THE EXAMPLE OF THE AUTHOR'S COLLECTION OF SKETCHES OF WOMEN'S OUTERWEAR

The article emphasizes the significance of the impact of market demand for costume design using upcycling techniques in modern Ukraine. In this regard, an example of creating an author's collection of sketches of women's outerwear is considered and described. It is explained that the analysis of historical origins and contemporary scientific research in the field of upcycling dates back to ancient Egypt, spreading and deepening throughout human history. The characteristic features of the typology of historical dynamics of design changes in contemporary women's clothing using upcycling techniques are specified, and stylistic transformations in the design concepts of Ukrainian fashion designers of the 21st century are generalized, as the consequences of the Russian military invasion of Ukraine have not bypassed the fashion industry. As an example of the implementation of upcycling ideas in women's clothing design, we present a description of the first block of the author's sketches of women's outerwear from the "Life" collection, which consists of three blocks: «Pre-war», «War», and «Post-war» periods, each block contains sketches of five models in two projections, for a total of thirty images, demonstrating the process of transforming elements of paintings by the legendary artist Pablo Picasso into clothing details.

The sketches show the author's fragments of the development of new collars in the shape of hands. These sketches were created based on Pablo Picasso's painting «Life» (1903) with the aim of emphasizing the idea of the carefree nature of life, which was not recognized as a value by people in the pre-war period. The development of a new form of a belted garment is also shown. the use of fragments of the general shape of the hand and the author's insert; a separate appliqué on the front of the garment in an elongated triangular shape. All five images are based on Pablo Picasso's paintings «Life» (1903) and «The Poor Meal» (1904). The author presents his interpretation of the idea that a person is the creator of his or her own life and that it is the person who must make efforts to harmonize all spheres of his or her life. It is argued that research into consumer behavior and preferences is fundamental, without which a designer-entrepreneur will not be able to make a profit and subsequently enter the Ukrainian market. It has been proven that the basis for competent design product development is, first and foremost, the entrepreneur's knowledge of their audience and working with it, and, accordingly, the creation of a product that meets the needs and preferences of the consumer.

Key words: *upcycling, costume design, designer, collection of sketches of women's clothing, consumer preferences.*

Постановка проблеми. Історія людства, окрім усього, являє собою постійну зміну благополучних періодів його розвитку та турбулентностей, що викликають до життя апсайклінг у різних його формах. Як і в минулому столітті так і сьогодні, техніки різновидів апсайклінгу мають чимало областей застосування, в яких прослідковується використання вживаних матеріалів із суміжних сфер які застосовувались в цивільних та військових напрямках; спостерігається перешивання військової амуніції у цивільний одяг, а також переробка обмундирування та елементів озброєння у предмети побуту. Задля збереження тканини і до сьогодняшнього часу дійшли техніки перелицювання вінтажного одягу для передачі їх на згадку молодому поколінню. Актуалізувалося й відновлення функціональності посуду для продовження терміну його служби шляхом наклеювання різних форм декору, паяння тощо.

Розглядаючи, наприклад, новітню історію України ми відзначаємо послідовну появу переломних моментів у суспільстві, починаючи з: військово-революційних подій початку ХХ ст.; Першої світової війни; Жовтневого перевороту 1917 р.; громадянської війни; глибинних трансформацій форм господарювання (відміни приватновласницького господарювання та насильницького переходу до колективного «володіння» матеріальними цінностями); Голодомору 1932–1933 рр.; Другої світової війни (з урахуванням приєднання нових територій до України в кінці 30-х років минулого століття); Голоду 1946–1947 рр.; соціально-економічного експериментування за часів правління М. С. Хрущова; участі населення в реалізації загальносоюзних ініціатив з освоєння цілинних земель; будівництва «БАМУ» тощо. Це ж саме стосується періоду «перебудови», що знаменувала собою повернення українців на природно-історичні шляхи розвитку, становлення нових суспільних відносин, розвитку самої Української держави і періоду затяжного військового протистояння між Росією та Україною яке лише у відкритій формі триває з 2014 року. Всі ці пері-

оди вказують на те, що соціально-економічні конфлікти, революційні трансформації суспільства є повторюваними явищами, і так чи інакше знову і знову відроджують актуальність апсайклінгу як однієї з форм забезпечення людей прийнятними та ефективними моделями одягу та інших речей, потреба в яких витікає із можливостей продиктованих рівнем їхнього благополуччя.

Ще за часів Другої світової війни з метою економії та збереження природних ресурсів, прослідковувалося явище «фантомної моди» яке успішно перейняли студенти спеціальностей 022 «Дизайн» і 182 «Технології легкої промисловості» бакалаври та магістри, під час створення своїх видовищних костюмів та колекцій із целофану, газет тощо протягом: навчання, проєктної практики, у процесі написання та захисту бакалаврських і магістерських кваліфікаційних робіт, а також для пошиття своїх колекцій на конкурси молодих дизайнерів одягу тощо.

Якісні характеристики апсайклінгу визначаються як майстерністю самих його виконавців так і якістю матеріалу та наявною технікою, з допомогою якої виконуються роботи, механізмами передачі відповідного досвіду, а також знання течій художньої творчості, що визначає модні тренди для того чи іншого часу. Все це й обумовлює актуальність заявленої проблематики, її значущість для теорії і практики дизайну визначили вибір теми дослідження. Зважаючи на те, що обраний напрям є мало вивченим і являється центральною проблемою апсайклінгу, а отже і потребує систематизації різновидів апсайклінгу та подальших розвідок у розробці методичних рекомендацій щодо впровадження переробки вживаних речей в початковий та масовий виробничий процеси в Україні. Необхідність поглибленого вивчення концепцій апсайклінгу, дослідження творчих прийомів дизайнерів і стилістичних особливостей переробленого одягу обумовлюють вибір теми статті «Вплив попиту ринку дизайну костюму із використанням технік апсайклінгу в сучасній Україні на прикладі авторської колекції ескізів верхнього жіночого одягу».

Аналіз досліджень. Як зазначала Е. Сандерсон у своєму есе про торгівлю вживаним одягом в Единбурзі ще в XVIII ст., «люди робили так, щоб їхній одяг служив якомога довше; ми бачимо, як їхній одяг: вивертають, фарбують, чистять, розрізають, випускають, або просто допомагають» (Jennifer, Colleen, 2015: 3). Саме в такому аспекті доречно уточнити, що термін «секонд-хенд» (англ. *Second hand*) використовується для позначення одягу, який був перерозподілений між новими власниками, через передачу у спадок (наприклад, членам сім'ї чи слугам), або шляхом перепродажу в магазині чи на ринку секонд-хенду (Jennifer, Colleen, 2015: 1). Кравці часто продавали вживані речі, а також дозволяли обмінювати такі речі на часткову оплату за пошиття нового одягу – тобто секонд-хенд міг виступати як «альтернативна форма валюти». Навіть після того, як готовий одяг став легкодоступним багато споживачів продовжували поповнювати свій гардероб, купуючи вживані речі – але робили це максимально приховано. Наприклад, в есе «Розумний одяг за низькими цінами: Альянси та переговори у британській міжвоєнній торгівлі секонд-хендом» авторка С. Маршик (Jennifer, Colleen, 2015: 2) окреслила розсудливість, необхідну для купівлі-продажу секонд-хенду серед жінок вищого та середнього класу. Як і купівля одягу з секонд-хенду, практика оновлення та перешивання наявного одягу була поширена майже на всіх класових рівнях.

Далі на початку XIX ст. вишукані вишиті жилети вийшли з моди. Проте навіть немодний одяг та аксесуари мали цінність на ринку секонд-хенду протягом XVIII–XIX ст. Наведемо ще один для того періоду приклад перешитого чоловічого жилета на жіночий, який надає характерне уявлення про цінність вишитого шовку XVIII ст. (рис. 1). Цей жилет був частиною пожертви 1989 року, яку С. Сліфка (Jennifer, Colleen, 2015: 4–5) зробила Музею мистецтв «The Museum at FIT».

Зауважимо, що хоча шовк XVIII ст. надавав більш ніж достатньо матеріалу для суконь XIX ст., він був не єдиною тканиною, яку переробили на інший одяг.

Наприклад, сукня та сумочка до неї, датовані кінцем 1880-х років, були перешитими з шалі «Paisley» – (регіон Шотландії, який домінував у західному виробництві імітацій кашемірових шалей у XIX ст.) (Jennifer, Colleen, 2015: 6–9) (рис. 2).

Паралельно з одягом «секонд-хенд» наприкінці XX ст. розвивався й інший ринок вживаного одягу – «вінтажний» старовинний одяг, пройнятий історичною або естетичною цінністю, що відрізняє його від великої кількості інших вживаних предметів одягу.

Згідно до цього він був дорожчим не тільки від одягу із магазинів «секонд-хенд», а й ново виготовленого, тому купівля старовинного одягу не мала спільне значення з ощадливістю. Багато споживачів обирали вінтажну моду, через сприймання її як більш індивідуального та ексклюзивного одягу, ніж сучасного на той час (Гахова, 2021: 83). Ностальгічні інтереси Америки до своїх корінних народів та їх ремісничої естетики, спровокували відродження американського печворку в численних роботах дизайнерів одягу таких як: Ф. Батлер «Стьобане пальто» 1969–1970 рр. (рис. 3), С. Льюїс «Шекспірівське пальто мрії» 1977 р. (рис. 4), М. Ріволі «Куртка з надмірною вагою» 1973 р., «Ювілейна сумка до двохсотріччя» 1975 р. інші (Гахова, 2021: 84) (рис. 5–6).

Figure 1.1 Woman's vest re-fashioned from a man's eighteenth-century waistcoat, kory silk with multicolor embroidery, c. 1960, USA, Collection of The Museum at FIT, 89.64.2. Gift of Sylvia Silke. Photograph © The Museum at FIT.

Рис. 1. Жіночий жилет, перешитий з чоловічого жилета XVIII ст., близько 1950 р., США (Jennifer, Colleen, 2015: 5)

Figure 1.3 Dress remade from paisley shawl, multicolor wool and burgundy velvet, c. 1889, USA, Collection of The Museum at FIT, 89.154.12. Gift of Meta Burgkita-Larson. Photograph © The Museum at FIT.

Рис. 2. Сукня перешита з шалі «Paisley», близько 1889 р., США (Jennifer, Colleen, 2015: 8)

Рис. 3. Ф. Батлер «Стьобане пальто», 1969–1970 рр.
(Notice and look, 2025)

Рис. 4. С. Льюїс «Шекспірівське пальто мрії»
1977 р. Виріб зроблено з використанням аплікації
(Lewis, 2025)

Рис. 5. М. Ріволі «Куртка з надмірною вагою»
1973 р. Виріб прикрашено різними знайденими
предметами такими як: папір, метал, пластик,
скло та дерево (Rivoli, 2025a)

Рис. 6. М. Ріволі «Ювілейна сумка до двохсотріччя»
1975 р. Індійська вишивка на сумці прикрашена
різними знайденими предметами такими як: шовк,
бавовна, дерево, вишитий логотип «Coca-Cola»
тощо (Rivoli, 2025b)

Принагідно зауважимо, що «батьком переробки» вважається М. Маргієла. Відповідаючи на запитання про використання вживаного одягу в 1993 році, дизайнер пояснив: «Часто вони занадто малі, щоб носити їх сьогодні. Мені подобається збирати старий одяг і давати їм інше життя. Коли вони лежать тут, вони мертві» (Jennifer, Colleen, 2015: 17).

Відтак, аналіз історичних витоків та сучасних наукових розвідок в галузі апсайклінгу дали можливість стверджувати про те, що історичні витoki беруть свій початок ще з давнього Єгипту, поширюючись та поглиблюючись протягом всієї історії людства, і наразі стало можливим конкретизувати такі напрями апсайклінгу як: одяг, декоративні прикраси, елементи архітектури та інтер'єру, промисловість (електроніка та електрика), взуття. Наступним кроком нашого дослідження було структурування та об'єднання джерельної бази дослідження по відповідних групах, а також конкретизація та обґрунтування релевантних методів дослідження. Застосування відповідних конкретизованих методологічних підходів і методів дозволило нам виявити характерні особливості типології історичної динаміки дизайнерських змін сучасного жіночого одягу із використанням технік апсайклінгу та узагальнити стильові трансформації у проєктних концепціях українських модельєрів-дизайнерів ХХІ століття (Висоцька, 2025а: 43), адже наслідки російського військового вторгнення на територію України не оминули сфери модної індустрії.

Оскільки у сучасному проєктуванні одягу модним є мінімалізм, який спирається на формуванні гардероба та складається з мінімальної кількості багатофункціональних предметів одягу, наявні значні можливості щодо використання предметів одягу, які змінюють вид та форму, елементів, що від'єднуються та приєднуються, а також нетрадиційних модних доповнень і різних аксесуарів (Бондаренко та ін., 2024: 39).

У роботі А. Осадчої було конкретизовано, що у сучасному дизайн-проєктуванні поширеним є мінімалізм, що спирається на формуванні гардероба, який складається з мінімальної кількості багатофункціональних предметів одягу; популярним серед дизайнерів стає одяг, що трансформується, який представляє собою рухому матеріальну структуру (конструкторську й естетичну), що дозволяє їй перетворюватися у різні види виробів або суттєво змінювати властивості даних виробів (Осадча, 2018).

Аналіз джерел дослідження апсайклінгу вітчизняними та іноземними дослідниками надав

можливості узагальнити та систематизувати джерела, що стосуються даної тематики за їх видовими ознаками та характером впливу на розвиток апсайклінгу вони розділені нами на такі групи: фундаментальні праці присвячені історіографії розвитку апсайклінгу; праці присвячені проблематиці дослідження апсайклінгу в дизайні одягу; напрацювання присвячені творчому перевтіленню різноманітних речей виготовлених в техніках різновидів апсайклінгу; вітчизняні та іноземні дизайнери, бренди та компанії, які пропагують екологічну моду та застосування технік апсайклінгу, і на цій основі формують теоретичні засади розвитку апсайклінгу та найпоширеніших форм його застосування; бренди, митці та дизайнери аматори діяльність яких є менш відомою, але які активно долучилися до однієї з світових практик – повторного використання вживаних речей; використання технік апсайклінгу на побутовому рівні або виходячи з технічних можливостей виконання цих операцій; напрацювання присвячені дослідженню мистецтвознавчих напрямів та течій кінця XIX–XX ст.; мистецтвознавчих праць вітчизняних та іноземних вчених; міждисциплінарних (філософських, економічних, педагогічних, психологічних, релігійних тощо) праць; колекційних збірань музеїв, музейних фондів, мистецьких організацій та каталогів; репродукції картин іноземних художників; спеціалізовані українські та іноземні сайти з купівлі та продажу колекційних антикварних і неординарних виробів ручної роботи (Висоцька, 2025b).

Мета статті – дослідити та продемонструвати вплив попиту ринку дизайну костюму із використанням технік апсайклінгу в сучасній Україні на прикладі авторської колекції ескізів верхнього жіночого одягу.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні внесла великі трагічні зміни у життя нашого суспільства. Повномасштабне вторгнення з боку російської федерації 24 лютого 2022 року призвело до закриття значної частини бізнес-структур, зниження матеріального рівня українців тощо. Так, прикладом реалізації ідей апсайклінгу в дизайні жіночого одягу є авторська розробка ескізів верхнього жіночого одягу колекції «Життя» (Висоцька, 2024). Розробка ескізів верхнього жіночого одягу колекції «Життя», складається з трьох блоків: «Довоєнний», «Воєнний» та «Післявоєнний» період, у кожному з яких створено ескізи п'яти моделей у двох проекціях загальною кількістю тридцять зображень; продемонстровано процес трансформації у деталі одягу елементів картин легендарного художника П. Пікассо, який зро-

бив вагомий внесок у світовий живопис XX ст. Це такі відомі полотна блакитного періоду як «Життя» 1903 р., «Убога трапеза» 1904 р., воєнної творчості митця «Жінка, що плаче» 1937 р., «Герніка» 1937 р. та післявоєнного періоду – картина «Радість життя» 1946 р. Під час розробки ескізів пальто та декоративних елементів було створено авторську гаму кольорів – Pantone, а елементи картини трансформовано у дизайнерські декоративні елементи, що несуть відповідні сенси. У роботі передбачено виготовлення пальто та кожного його елементу із використанням техніки апсайклінг, адже переробка речей, що були у використанні і надання їм нової функціональності та вигляду виступає потребою сьогодення (Бондаренко та ін., 2024: 33–34).

Пояснимо більш детально приклад першого блоку, який було присвячено війні під відповідною назвою «Довоєнний період». Цей перший блок присвячено довоєнному періоду Другої Світової війни, представлено колекцію верхнього жіночого одягу «Життя», яка була розроблена за мотивами синіх відтінків і кольорів картин блакитного періоду П. Пікассо (1901–1904 рр). Зауважимо, що зображення було трансформовано у нові форми комірків жіночого пальто, поясу, кишень та аплікацій (рис. 7).

Авторські фрагменти розробки нових комірків у формі рук, представлено на ескізах № 1, № 3. Ці ескізи створено за мотивами картини П. Пікассо «Життя» 1903 р. (Picasso, 2025a), які було перетворено в авторські інтерпретації з метою акцентувати ідею безтурботності життя, що не усвідомлювалося людиною як цінність у довоєнний період.

На ескізі № 4 представлено розробку нової форми поясного виробу, який є суцільним з пальто у вигляді силуету кисті руки яка тримає золотий шар та округлого посуду для вживання їжі з випуклими або піднятими бортами – тарілкою, а по спинці зображено аплікації у вигляді об'ємних абстрактних форм та фрагменту борта тарілки.

На ескізах № 1, № 2, № 3, № 4, № 5 наочно показано використання фрагментів загальної форми руки і авторської вставки золотої щільної тканини на нігтьовій пластині № 2, № 3; окремої аплікації по пілочці виробу видовженої трикутної форми № 4; золотих гудзиків круглої та чотирикутної форми № 1, № 3, № 5. (Висоцька, 2024).

Всі п'ять образів створено за мотивами картин П. Пікассо «Життя» 1903 р. (Picasso, 2025a), а також «Убога трапеза» 1904 р. (Picasso, 2025b) (рис. 8–9).

Авторською є інтерпретація ідеї того, що людина є творцем свого життя (ескіз № 2 – зображення кишень у формі кисті рук по пілочці та

об'ємної аплікації жіночого профілю по спинці виробу) і саме людина має докладати зусиль щодо гармонізації всіх сфер її життя (ескіз № 5 асиметрія бортів пальто, наявність об'ємної форми кисті руки на правому плечі та лівому передпліччі; по спинці зображено мотиви абстрактних форм).

На ескізах № 1, № 3, № 5 в образах є наявними аксесуари у вигляді трубки для куріння та сигари. В образах № 1, № 2, № 3, № 4, № 5 рукавички (блакитного, альтернативного світлого блакитного та темного синього кольорів).

Знак питання на спинці виробу ескізу № 3 є авторським задумом та центральним елементом модельного ряду, завдяки якому актуалізується головна ідея першого блоку «Довоєнний період» колекції «Життя»: питання про те, що має бути найвищою цінністю життя (Висоцька, 2024).

Процес трансформації елементів картин П. Пікассо у деталі одягу першого блоку «Довоєнний період» наочно показано у Таблиці № 1.

№ 1

№ 2

№ 3

№ 4

№ 5

Рис. 7. Зображення ескізів колекції верхнього жіночого одягу «Життя» із використанням техніки апсайклінг (авторська розробка) (Висоцька, 2024)

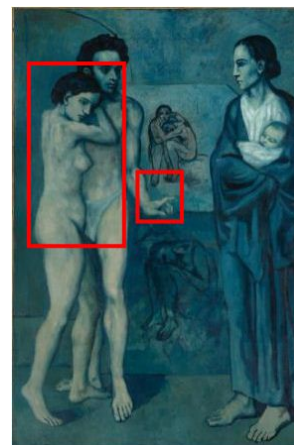

Рис. 8. Трансформовані елементи картин у деталі одягу. П. Пікассо. Картина «Життя» 1903 р. (Picasso, 2025a)

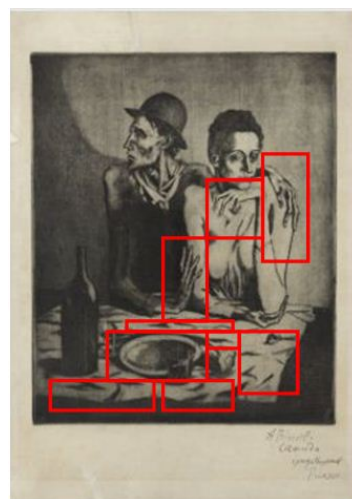

Рис. 9. П. Пікассо. Картина «Убога трапеза» 1904 р. (Picasso, 2025b)

Кольорова гама ескізів першого блоку передбачає використання авторської гами кольорів. Двох основних для пальто синього (Pantone 2383 C), і альтернативного морського (Pantone 7459 C). Для кишень, поясу та аплікацій, передбачається використання кольорів світлого блакитного (Pantone 656 C), і альтернативного блакитного (Pantone 297 C), білого (Pantone Trans. White), чорного (Pantone 419 C), золотистого (Pantone 2006 C).

Відтак, для реалізації ескізів у виробі передбачається використання будь яких вживаних щільних тканин та вже наявних речей синього кольору та відтінків, що підбираються під розроблену авторську гаму кольорів і є придатними для виготовлення верхнього одягу із використанням техніки апсайклінг (Висоцька, 2024).

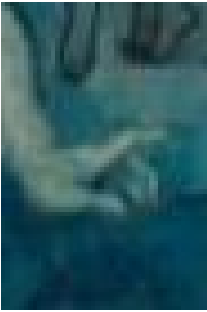
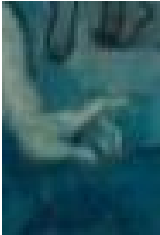
Таблиця 1

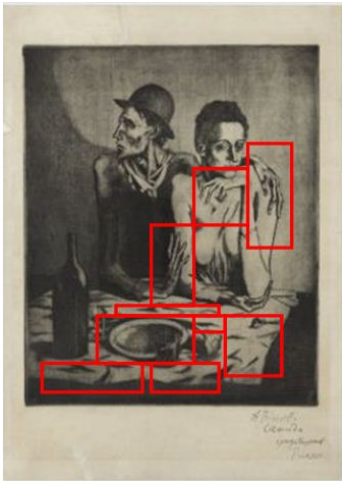
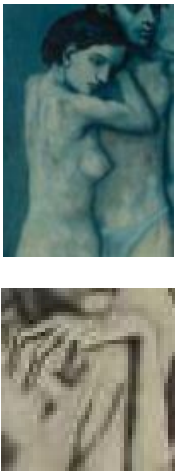
Кольорова гама ескізів першого блоку «Довоєнний період» (авторська розробка)
(Висоцька, 2024)

 PANTONE 2383 C CMYK: 100 / 54 / 4 / 1 RGB: 9 / 115 / 163 HTML: #0973A3	 PANTONE Trans. White CMYK: 0 / 0 / 0 / 0 RGB: 255 / 255 / 255 HTML: #FFFFFF
 PANTONE 7459 C CMYK: 96 / 32 / 20 / 1 RGB: 3 / 136 / 167 HTML: #0388A7	 PANTONE 419 C CMYK: 57 / 45 / 50 / 95 RGB: 36 / 36 / 36 HTML: #242424
 PANTONE 297 C CMYK: 59 / 1 / 0 / 0 RGB: 102 / 198 / 238 HTML: #66C6EE	 PANTONE 2006 C CMYK: 0 / 26 / 93 / 0 RGB: 253 / 185 / 84 HTML: #FDB954 Колір вставки золотої щільної тканини на нігтьовій пластині
 PANTONE 656 C CMYK: 11 / 0 / 0 / 0 RGB: 226 / 243 / 253 HTML: #E2F3FD	

Таблиця 2

Процес трансформації елементів картин П. Пікассо у деталі одягу першого блоку «Довоєнний період» авторської колекції жіночого одягу «Життя» (авторська розробка) (Висоцька, 2024)

Картина	Елемент	Процес трансформації
 П. Пікассо. Картина «Життя» 1903 р. (Picasso, 2025a).		 Ескізи № 1 № 3 Трансформація елементу руки у нові форми комірів жіночого пальто.
		  Ескіз № 2 Трансформація елементів руки у форми кишень.

 П. Пікассо. Картина «Убога трапеза» 1904 р. (Picasso, 2025b).		 Ескіз № 2 Трансформація жіночої натури у зображення виконане з різних клаптиків пальтових тканин яке розташоване на спинці виробу. Ескіз № 4 Трансформація елементу кисті руки у застібку на поясі.
		 Ескіз № 4 Трансформація елементу круглого посуду з випуклими бортами у пояс (поясний виріб є суцільним з пальто).
		 Ескіз № 4 Трансформація елементу посуду в аплікації виготовлені з різних полосок пальтових тканин на спинці та по довжині виробу.

		 Ескіз № 3 Знак питання є авторським задумом та центральним елементом модельного ряду першого блоку «Довоєнний період» авторської колекції верхнього жіночого одягу «Життя». Передбачається виготовлення з різних клаптиків пальтових тканин. Розташований на спинці виробу ескізу № 3.

Висновки. На нашу думку, очевидно, що дослідження поведінки та уподобань споживача є базою, без володіння якою дизайнер-підприємець не зможе отримати прибутку і в подальшому не вийде на ринок України (Висоцька, Кротова, 2023: 67).

Узагальнюючи вищезазначене наголосимо, що основою грамотної розробки дизайн-продукту, в першу чергу, є знання підприємцем своєї аудиторії та робота з нею, і, відповідно, створення продукту, що відповідає потребам і уподобанням споживача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко В. Д., Висоцька В. В., Семенова А. В. Символізм контексту та мінімалістичність композиції у дизайні сучасного жіночого одягу на прикладах використання технік апсайклінгу. *The functioning of culture and art during the war : Scientific monograph*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2024. pp. 24-45. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-426-9-2> (дата звернення: 22.09.2025).
2. Висоцька В. В. Джерельна база дослідження історіографії застосування ідей апсайклінгу в дизайні. Modern vision of implementing innovations in scientific studies: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and Theoretical Conference, July 25, 2025. Marseille, French Republic: International Center of Scientific Research. С. 167-170. URL : <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/25.07.2025> (дата звернення: 21.09.2025).
3. Висоцька В. В. Історіографія розвитку ідей апсайклінгу у дизайні крізь призму напрямів мистецтва ХХ ст. *Український мистецтвознавчий дискурс*, 2025 (1), С. 42-56. DOI : <https://doi.org/10.32782/uad.2025.1.4> (дата звернення: 22.09.2025).
4. Висоцька В. В. Розробка ескізів колекції верхнього жіночого одягу «Життя» із використанням техніки апсайклінг : А. с. 124180 Україна : 01 Науковий твір з ілюстраціями / В. В. Висоцька. № с202400511 ; заявл. 25.01.2024 ; опубл. 27.02.2024. 52 с., Бюл. № 80 від 29.03.24.
5. Висоцька В. В., Кротова Т. Ф. Дослідження потреб споживача як один із ключових підходів визначення попиту ринку дизайну в реаліях війни. *Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості : матеріали IV Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених*, м. Київ, 17 листопада 2023 року. Т. 2. Київ : КНУТД, 2023. С. 62-67. URL : https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/26697/1/Innovatyka2023_V2_P062-067.pdf (дата звернення: 07.02.2025).
6. Гахова А. Ю. Дизайн екологічного одягу: генеза, концепції, новації. дис. ... канд. мист. : 17.00.07 / Харк. держ. акад. дизайну і мистец. Харків,, 2021. С. 362. URL : <https://uacademic.info/ua/document/0822U100442> (дата звернення: 15.02.2025).
7. Осадча А. М. Удосконалення дизайн-проектування одягу. *Народознавчі зошити*. 2018. № 3 (141). С. 731-737. DOI : <https://doi.org/10.15407/nz2018.03.731> (дата звернення: 09.02.2025).
8. Farley Gordon Jennifer., Hill Colleen. Sustainable Fashion: Past, Present and Future. Bloomsbury Academic. 2015. P. 253.
9. Notice and look. Поширений допис користувача @roofbeams-deactivated20180202. *Tumblr*. URL : <https://marimobath.tumblr.com/post/167309865210/frances-butler-quilted-coat-19691970-fabric> (дата звернення: 21.08.2025).
10. Picasso Pablo. La Vie 1903. «The Cleveland Museum of Art». URL : <https://www.clevelandart.org/art/1945.24> (дата звернення: 21.09.2025).
11. Picasso Pablo. The Frugal Meal 1904. «Museo Nacional Thyssen-Bornemisza» Madrid. URL : <https://www.museothyssen.org/en/collection/artists/picasso-pablo/frugal-meal> (дата звернення: 21.09.2025).
12. Rivoli M. Bicentennial Bag 1975. *Philadelphia Museum of Art*. URL : <https://philamuseum.org/collection/object/336580> (дата звернення: 21.09.2025).

13. Rivoli M. Overdone Jacket 1973. *Philadelphia Museum of Art*. URL : <https://philamuseum.org/collection/object/336579> (дата звернення: 21.09.2025).
14. Lewis Susanna. Shakespeare Dream Coat 1977 Wool yarn, satin, wooden beads, llom knitted, appliqued. *Flickr*. URL : https://www.flickr.com/photos/holographic_universe/6832659151 (дата звернення: 21.09.2025).

REFERENCES

1. Bondarenko V. D., Vysotska V. V., Semenova A. V. (2024) Symvolizm kontekstu ta minimalistychnist kompozytsii u dyzaini suchasnoho zhinochoho odiahu na prykladakh vykorystannia tekhniki apsaiklinhu. [The symbolism of context and minimalism in the design of contemporary women's clothing, using examples of upcycling techniques]. *The functioning of culture and art during the war : Scientific monograph*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", rr. 24-45. DOI : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-426-9-2> [in Ukrainian].
2. Vysotska V. V. (2025) Dzherelna baza doslidzhennia istoriohrafii zastosuvannia idei apsaiklinhu v dyzaini. [Source base for research into the historiography of the application of upcycling ideas in design]. *Modern vision of implementing innovations in scientific studies: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and Theoretical Conference*. Marseille, French Republic: International Center of Scientific Research. S. 167-170. URL : <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/25.07.2025> [in Ukrainian].
3. Vysotska V. V. (2025) Istoriohrafia rozvytku idei apsaiklinhu u dyzaini kriz pryzmu napriamiv mystetstva XX st. [Historiography of the development of upcycling ideas in design through the prism of 20th century art trends]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi diskurs – Ukrainian art discourse*, (1), S. 42-56. DOI : <https://doi.org/10.32782/uad.2025.1.4> [in Ukrainian].
4. Vysotska V. V. (2024) Rozrobka eskiziv kolektsii verkhnoho zhinochoho odiahu «Zhyttia» iz vykorystanniam tekhniki apsailinh : [Development of sketches for the "Life" women's outerwear collection using the upcycling technique] A. s. 124180 Ukraina : 01 Naukovyi tvir z iliustratsiiamy / V. V. Vysotska. # s202400511 ; zaiavl. 25.01.2024 ; opubl. 27.02.2024. 52 s., Biul. # 80 vid 29.03.24 [in Ukrainian].
5. Vysotska V. V., Krotova T. F. (2023) Doslidzhennia potreb spozhyvacha yak odyin iz kluchovykh pidkhodiv vyznachennia popytu rynku dyzainu v realiiakh viiny. [Researching consumer needs as one of the key approaches to determining market demand for design in the realities of war]. *Innovatyka v osviti, nauki ta biznesi: vyklyky ta mozhlyvosti : materialy IV Vseukrainskoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh*, m. Kyiv. T. 2. Kyiv : KNUTD. S. 62-67. URL : https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/26697/1/Innovatyka2023_V2_P062-067.pdf [in Ukrainian].
6. Hakhova A. Yu. (2021) Dyzaïn ekolohichnoho odiahu: geneza, konseptsii, novatsii [Eco-friendly clothing design: origins, concepts, innovations]. dys. ... kand. myst. : 17.00.07 / Khark. derzh. akad. dyzainu i mystets – Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv, S. 362. URL : <https://uacademic.info/ua/document/0822U100442> [in Ukrainian].
7. Osadcha A. M. (2018) Udoshkonalennia dyzaïn-proektuvannia odiahu. [Improving clothing design]. *Narodoznavchi zoshyty – Ethnographic notebooks*. # 3 (141). S. 731-737. DOI : <https://doi.org/10.15407/nz2018.03.731> [in Ukrainian].
8. Farley Gordon Jennifer., Hill Colleen. (2015) Sustainable Fashion: Past, Present and Future. Bloomsbury Academic. P. 253.
9. Notice and look. (2025) Poshyrenyi dopys korystuvacha [Popular user post] @roofbeams-deactivated20180202. Tumblr. URL : <https://marimobath.tumblr.com/post/167309865210/frances-butler-quilted-coat-19691970-fabric>.
10. Picasso Pablo. (2025) La Vie 1903. «The Cleveland Museum of Art». URL : <https://www.clevelandart.org/art/1945.24>.
11. Picasso Pablo. (2025) The Frugal Meal 1904. «Museo Nacional Thyssen-Bornemisza» Madrid. URL : <https://www.museothyssen.org/en/collection/artists/picasso-pablo/frugal-meal>.
12. Rivoli M. (2025) Bicentennial Bag 1975. *Philadelphia Museum of Art*. URL : <https://philamuseum.org/collection/object/336580>.
13. Rivoli M. (2025) Overdone Jacket 1973. *Philadelphia Museum of Art*. URL : <https://philamuseum.org/collection/object/336579>.
14. Lewis Susanna. (2025) Shakespeare Dream Coat 1977 Wool yarn, satin, wooden beads, llom knitted, appliqued. *Flickr*. URL : https://www.flickr.com/photos/holographic_universe/6832659151.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 655.533:7.038.17«1919/1939»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-19>**Анжела ГОМЗЯК,***orcid.org/0000-0003-3321-2336**аспірант, асистент кафедри візуального дизайну і мистецтва
Інституту архітектури та дизайну Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) anzhela.m.homziak@lpnu.ua*

ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В СТИЛІ АР ДЕКО: АНАЛІЗ ГРАФІКИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ЛЬВОВА, ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США (1919–1939)

Стаття присвячена порівняльному аналізу графіки українських періодичних видань Львова 1919–1939 років та графіки кращих закордонних зразків періодичних видань Західної Європи та США цього періоду. Метою дослідження є виявлення характерних рис, формотворчих особливостей та відмінностей у трактуванні жіночих образів в стилістиці ар деко.

Дослідження є спробою виявлення впливу стилю ар деко на графіку Львова, а також виявлення характерних рис національної специфіки образотворення в структурі українських періодичних видань Львова 1919–1939 років.

В роботі представлено огляд сучасних досліджень, що висвітлюють соціокультурні та етично-духовні чинники, які мали вплив на формування графічного образу української жінки у Львові. Також в дослідженні проведено мистецтвознавчий аналіз композиційних структур обкладинок українських періодичних видань.

На рівні художньо-композиційного аналізу обкладинок журналів з'ясовано, що засоби композиційної побудови підпорядковуються загальним мистецьким принципам, а провідними в образотворенні були принципи стилізації та типізації.

У результатах дослідження з'ясовано, що в оформленні обкладинок, рекламних чи внутрішньосторінкових ілюстрацій, разом з авторською стилістикою, графіка підтримувала загальні тенденції, характерні для стилістики ар деко. Встановлено, що графіка львівських періодичних видань цього часу тяжіла до відтворення реалістичних пропорцій фігури, що відрізняло її від закордонних аналогів, де переважали більш ідеалізовані та гіперболізовані форми жіночих образів.

У висновках підкреслено, що закордонні видання часто виглядали ефектніше завдяки кольоровим акцентам, а українська графіка досягала графічної виразності за рахунок контрастів темної плями та плавної лінії, ритмізації, орнаментики та інших способів досягнення графічної виразності форми, часто не маючи можливості оперувати кольором.

Результати дослідження можуть бути корисними для фахівців у галузі мистецтвознавства, історії культури, дизайну, а також усіх, хто цікавиться питаннями формування української візуальної культури початку XX століття.

Ключові слова: періодичні видання, жіночий образ, ар деко, графіка, композиційний аналіз, образотворче мистецтво, художнє формотворення, візуальне мистецтво.

Anzhela HOMZIAK,*orcid.org/0000-0003-3321-2336**Graduate student, Assistant at the Department of Visual Design and Art
Institute of Architecture and Design of Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) anzhela.m.homziak@lpnu.ua*

FEMALE FIGURES IN THE ART DECO STYLE: AN ANALYSIS OF GRAPHIC ART IN PERIODICALS FROM LVIV, WESTERN EUROPE, AND THE USA (1919–1939)

This article is devoted to a comparative analysis of the graphics of Ukrainian periodicals published in Lviv between 1919 and 1939 and the graphic art of leading foreign examples from periodicals in Western Europe and the United States of the same era. The aim of the study is to identify the characteristic features, formal principles, and distinctions in the visual representation or artistic rendering of female imagery within the stylistic framework of Art Deco.

The research represents an attempt to trace the influence of Art Deco on the graphic art of Lviv, as well as to identify features of national specificity in visual representation within the structure of Ukrainian periodicals of that period. The article includes a review of contemporary studies that highlight the sociocultural and ethical-spiritual factors influencing the formation of the graphic image of the Ukrainian woman in Lviv.

The study also offers an art historical analysis of the compositional structures of magazine covers from Ukrainian periodicals. At the level of visual and compositional analysis, it is revealed that the principles of composition followed general artistic conventions, while stylization and typification were the dominant principles in visual representation.

The findings show that in the design of covers, advertisements, and in-page illustrations, the graphic art – alongside individual artistic styles – adhered to the general tendencies characteristic of the Art Deco aesthetic.

It was found that the graphics of Lviv periodicals tended toward reproducing realistic proportions of the human figure, which distinguished them from foreign counterparts where more idealized and exaggerated forms of the female figures prevailed.

The conclusion highlights that foreign publications often appeared more visually striking due to the use of color accents, while Ukrainian graphic art achieved visual expressiveness through contrasts of dark mass and flowing line, rhythm, ornamentation, and other means of enhancing form – often in the absence of access to full-color printing.

The results of this research may be of value to specialists in art history, cultural history, and design, as well as to anyone interested in the development of Ukrainian visual culture in the XX century.

Key words: Lviv periodicals, female figures, Art Deco, graphics, compositional analysis, fine arts, art forming, visual arts.

Постановка проблеми. На сьогодні в науковому доробку України та зарубіжжя не виявлено комплексного дослідження, у якому здійснено порівняльний аналіз графіки українських періодичних видань Львова та закордонних зразків.

Порівняльна характеристика композиційних прийомів та способів трактування жіночого образу в графіці провідних світових зразків та українських періодичних видань Львова міжвоєнного періоду дасть змогу по-новому осмислити ар деко у Львові, як явище, що формувалося на перетині європейських тенденцій та місцевих культурних кодів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою для написання статті стали наукові дослідження, присвячені вивченню української культури в Галичині, а також композиційним принципам дизайну поліграфічної продукції та зокрема української періодики Львова початку XX століття.

Дослідження Мар'яна Бесаги ґрунтовно розкриває суспільно-політичні чинники розвитку української культури в Галичині. Автор зазначає, що всупереч польській програмі, українці мали змогу здобувати освіту в європейських навчальних закладах, що в свою чергу активізувало процес розвитку європейської культури на наших теренах. «Тогочасні європейські мистецькі явища поширювались і трансформувались, розкриваючи характер епохи у Галичині, набуваючи тут нових форм» (Бесага, 2020: 38).

На думку Д. Воробкало періодичні видання Львова сприяли поширенню ідей та тенденцій характерних для західноєвропейського мистецтва. З іншого боку, видавнича діяльність виступала важливим засобом вираження національної ідентичності українського народу, який перебував в умовах бездержавності, та політичного підпорядкування в межах Польської держави, а також сприяла інтеграції українського мистецтва у культурний простір Західної Європи (Воробкало, 2016).

Цитуючи європейських дослідників стилю ар деко Г. Коман підкреслює, що даний стиль «формувався вже на початку XX ст., а виставка в Парижі 1925 р. лише підсумувала його досягнення та вияви. Проте, мистецтвознавчий аналіз мистецького доробку галицьких митців 20–30-х рр. XX ст.

свідчить про те, що цей стиль також знайшов своє відображення у мистецтві краю» (Коман, 2024: 3).

Роман Яців у своїй статті підкреслює, що «транснаціональна естетика Ар Деко знайшла розуміння в українських практиках мистецтва» (Яців, 2008: 182).

Дослідниці жіночої преси Цимбалюк О. К. та Маковецька Н. І. у статті Становлення і розвиток журналів мод в Західній Україні (2-ї пол. XIX – 1-ї третини XX ст.) роблять наступні висновки стосовно цього питання: жіноча періодика Галичини 2-ї пол. XX ст. – 1-ї третини XX ст. стала дуже цікавим явищем в історії української культури, вона посприяла інтелектуальному й загальнокультурному росту жінки, її емансипації в руслі феміністичних західноєвропейських рухів» (Цимбалюк, Маковецька, 2011: 58).

У дослідженнях культурологічних та зокрема мистецьких процесів Львова Роман Яців дуже чітко і влучно характеризує особливості українського ар деко, як такі, що «мають переважаючу етнокультурну сутність», а тяжіння до «транснаціональної естетики Ар Деко», як таке, що сприяло «включенню українського національного досвіду в загальноєвропейський» (Яців, 2008: 178).

Науковиця К. Дися в роботі «Іконографічний/іконологічний метод інтерпретації візуальних джерел у курсі «Історія повсякденного життя у ранньомодерній Європі» зазначає: «Візуальні об'єкти – це не просто ілюстрація, вони часто є своєрідним інструментом для конструювання, підкреслення і закріплення образу соціальної та інших відмінностей, які не є природними. Тому варто підходити до зображень, озброївшись певною соціальною критикою. Найкращим прикладом такого підходу є дослідження феміністичної та постколоніальної тематики» (Диса, 2020: 58).

Згідно з дослідженням Gillian Rose візуальні образи (в даному контексті можемо розглядати такі образи, що втілені на поліграфічній продукції) піддаються різним впливам, які в свою чергу залежні від соціальних умов та чинників. Ефект образу залежить від певного способу сприйняття, але такий ефект завжди вбудований у конкретні культурні практики. Сприйняття зображення завжди відбувається в певному соціальному кон-

тексті, який опосередковує вплив зображення на глядача (Rose, 2001: 15).

Проаналізувавши літературу, що розкриває суспільно-політичні та соціальні чинники розвитку української культури в Галичині, ідеї та тенденції мистецтва Європи, можна спробувати розкрити ідейний зміст та його вплив на способи образотворення жінки в графіці періодичних видань Львова міжвоєнного періоду.

Метою роботи є вияв та узагальнення композиційно-образних особливостей, засобів та способів трактування жіночого образу в графіці періодичних видань Львова та закордонних зразках. **Методологія** дослідження представлена загальнонауковими та спеціальними методами. При вивченні літератури та емпіричного матеріалу базовими стали: типологічний та порівняльний метод, а також методи синтезу. Для виявлення образних та композиційних характеристик використано метод композиційного аналізу, візуально-графічний, іконологічний, описовий та порівняльний методи.

Наукова новизна полягає у виявленні специфічних композиційно-образних засобів, які формували жіночий образ у графіці українських періодичних видань Львова міжвоєнного періоду, з урахуванням контексту європейських мистецьких тенденцій та локальної культурної ідентичності.

Основна частина. Стиль ар деко прагнув зберегти та передати все найкраще, що впливало на досягнення технічного прогресу, весь спектр позитивних емоцій та радості від життя. У своїх творах митці ар деко, як правило, не тяжіли до використання грубих форм чи силуетів. Натомість вони ставили перед собою завдання передати момент, враження, відчуття невимуженості та радості у простих речах. Такий підхід становив основну філософію стилю ар деко – «святкове та спортивне ставлення до життя». Ці мотиви «враження» простежуються у туристичних плакатах, рекламній графіці в періодиці та інших візуальних носіях. Митці ар деко – у творчій традиції, започаткованій Жюлем Шере, Анрі Тулуз-Лотреком та іншими «батьками плаката», – остаточно утвердили плакат і графіку в періодиці, як ефективний рекламний засіб, що поєднує візуальний образ із чітким текстовим повідомленням, слоганом чи закликком, забезпечуючи композиційну єдність зображення та текстового блоку.

Українська культурна спадщина є дуже багатою та багатогранною, а митці які на той час працювали у Львові, як ніколи відчували і передали національне піднесення, акумулювали національну ідею у своїх творах.

Оскільки ар деко відкрився та утвердився у Франції, на території Західної Європи та США,

доцільним виглядає порівняльний аналіз, наприклад, обкладинки видань французьких, американських та графіки українських періодичних видань Львова.

У Львові ар деко найбільше проявив себе в дизайні поліграфічної продукції та періодичних виданнях, на сторінках яких зустрічаємо багато рекламних ілюстрацій, чи таких видань, що містили ілюстровані додатки, календарі.

Серед українських періодичних видань Львова виділявся щедрим ілюстративним супроводом журнал «Нова хата» (рис. 1–4), що робило його графічно найвиразнішим поміж значної кількості видань окресленого періоду.

Основні принципи оформлення та стилізації графіки цього журналу ґрунтуються на національній мистецькій традиції.

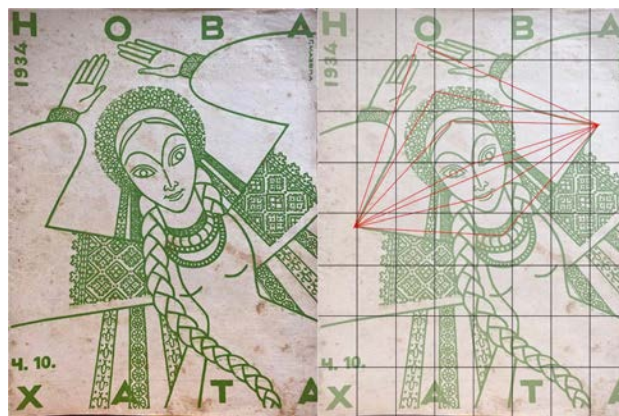

Рис. 1. 1) Обкладинка літературно-мистецького ілюстрованого журналу для жінок «Нова хата».

Автор Галина Мазепа. Львів. 1934.

<https://ukrainky.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/zhurnal-dlya-zhinok-nova-khata-14.jpg>

2) Аналітична композиційна схема автора (А. Гомз'як)

Майже кожна обкладинка журналу «Нова хата» оформлена з використанням образу людини, а найчастіше жіночого образу. Цікавою для дослідження є обкладинка авторства Галини Мазепа 1934 року (рис. 1). Зображальні елементи графіки цієї обкладинки такі як широко розкриті очі, поза що вказує на танець, спрямовують до розкриття ідеї жіночої краси та енергійності, творчості, через призму національної української традиції, ідею якої передано великою кількістю орнаментів та елементами святкового національного вбрання. Композиція обкладинки – відкрита, а всі композиційні прийоми і засоби спрямовані в одному напрямку – до погляду дівчини. Руки розміщені над головою, замикаючи умовний візуальний трикутник, який формують стрічки своїм напрямком розташування. Орнаментальні мотиви на рукавах

сорочки завдяки згущенню крапки і лінії урівноважують довкола себе лінійний жіночий силует.

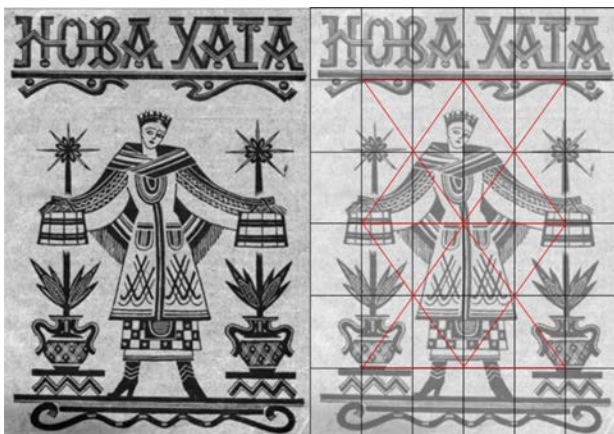

Рис. 2. 1) Обкладинка літературно-мистецького ілюстрованого журналу для жінок «Нова хата» 1925 https://esu.com.ua/images/article_images/N/tom00_1050.jpg
2) Аналітична композиційна схема автора (А. Гомзяк)

На протизагу динамічній композиції доцільно проаналізувати графіку обкладинки зі статичною симетричною побудовою (рис. 2). Аналогічно створено модульну сітку з модулем пропорційним формату обкладинки. Тож можна простежити чітку відповідність симетричної побудови відносно центральної вертикальної осі. Найважливіші елементи образу жінки вписано в рівнобедрені трикутники. Декоративні елементи назви журналу повторюють форму коромисла. Образ жінки-берегині в народному вбранні органічно сформований з характерних для стилістики ар деко ритмічних «зигзагів», гостроверхі біонічні форми вазонів, що символізують «дерево життя» вдало доповнюють композицію.

Рис. 3. 1) Обкладинка літературно-мистецького ілюстрованого журналу для жінок «Нова хата». Автор Микола Бутович. Львів. 1932. <https://archive.org/details/Nova-khata--1932--6/mode/2up?view=theater>
2) Автор Святослав Гординський. Львів. 1935. <https://amnesia.in.ua/images/tild3037-3539-4666-b666-353638386131--35--.jpg>
3) Автор невідомий Львів. 1937. <https://pin.it/2V7bLkpfv>

Порівнюючи три обкладинки журналу «Нова хата» за період 1932–1937 років (рис. 3), можна простежити характерні пропорції жіночого силуету, що не демонструють тенденції до надмірної стрункости. Графіка львівських періодичних видань цього часу загалом тяжіла до відтворення реалістичних пропорцій фігури, що відрізняло її від закордонних аналогів, де переважали більш ідеалізовані та гіперболізовані форми. Графіка закордонних зразків утримувала тенденції стилістики ар деко, з свідомим перебільшенням певних рис або елементів образу з метою створення виразнішого ідейного та емоційного ефекту, для привернення уваги.

На рис. 3.3 бачимо трактування модельних постатей у традиційному вбранні нареченої і заміжньої жінки. Графічні зображення передають скромний та стриманий жіночий образ, таким способом виражаючи специфіку української культурної ідентичності, Галицької зокрема.

Рис. 4. Графіка в журналі Нова хата. Львів. 1934. № 3, 1, 13–14. Зображення з ресурсу <https://archive.org/search?query=subject%3A%22%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D1%85%D0%B0%D1%82%D0%B0%22>

Втім, в ілюстраціях модних образів вплив французьких журналів мод є помітнішим (рис. 4). Тут стилістика ар деко, з характерним видовженим силуетом, розкривається в повній мірі. Якщо простежити розвиток стилістики модних ілюстрацій, то в 1920-х роках, переважно, швидше за все, це були французькі кліше, а в 1930-х сформувались оригінальні твори з елементами української вишивки.

Жіноча та гендерна проблематика в історії Галичини другої половини XIX – початку XX століття проаналізована з особливою увагою до ролей жінки в тогочасному суспільстві. Іванна Черкович зазначає: «Говорячи про український контекст «патріотки», то її втіленням стала «національно свідомо русинка», котра схематично поєднувала ідеали високоморальної матері-дружини – господині та емансипованої, хоча винятково через наці-

ональний вибір, громадської діячки, а суспільні ролі жінок окреслювалися у категоріях захисниць: національних інтересів, цінностей та патріотизму» (Черчович, 2022: 15). Також слід підкреслити, що для українського суспільства, в умовах політичного тиску з боку інших держав, завжди важливим був фактор згуртованості та єднання.

Проаналізувавши графіку українських періодичних видань Львова, можна зробити висновок, що в оформленні рекламних чи внутрішньосторінкових ілюстрацій разом з авторською стилістикою графіка підтримувала загальні тенденції, характерні для стилістики ар деко. Це підтверджується тим, що стилістично тотожні графічні засоби (плавна лінія, силует-пляма, використання метричних повторів) зустрічаються в рекламних ілюстраціях Романа Чорнія, Едварда Козака, Омеляна Ліщинського, Якова Гніздовського, Святослава Гординського, Миколи Бутовича та інших нестановлених авторів.

Варто звернути увагу на висновок, поданий у дослідженні О. Мельник щодо композиційно-образної структури ілюстрації в українській дитячій книзі, де авторка наголошує, що «Умовою збереження самотності будь-якої культури та її подальшого розвитку є інтеграція її традиційних цінностей у сучасну глобальну культурно-мистецьку сферу» (Мельник, 2022: 86).

Розглянувши всесвітньо відомі журнали, такі як Vanity Fair, Vogue, Harper's Bazaar, Femina, а також проаналізувати жіночі образи представлені у виданнях La Femme chez elle (рис. 5), La Dona Catalana та інших, що висвітлюють не лише тематику високої моди, а й побуту, кулінарії, дизайну та домашнього декору, можна простежити низку спільних рис із жіночими образами, представленими в українських журналах. Зокрема, йдеться про використання орнаментальних мотивів, однак в іншому контексті: елементи геометричних орнаментів, що стали популярними по всій Європі та США, в українських виданнях виконували не лише декоративну функцію, а й виступали символом національної ідентичності.

В представлених зразках обкладинок Vanity Fair, Vogue, та Gebrauchsgraphik характерним способом трактування жіночого образу є використання геометричних плям з поєднанням тонкої ламаної та хвилястої лінії (рис. 6).

Рис. 5. Обкладинки жіночого журналу «La Femme Chez Elle» та ілюстрації з жіночих журналів. Авт. Б. Бокур (B. Baucour), 1930-ті рр.
<https://nouvellesuzette.canalblog.com/archives/2010/05/05/6138299.html>

Рис. 6. 1) Обкладинка журналів: «Vanity Fair». (Дизайн обкладинки Едуардо Гарсія Беніто (Eduardo Garcia Benito). Голлівуд, США, 1928.
2) Vogue, (Дизайн обкладинки Едуардо Гарсія Беніто (Eduardo Garcia Benito), Франція, 1930.
3) «Gebrauchsgraphik» (Дизайн обкладинки Джозеф Біндер (Joseph Binder) Німеччина, 1931.
<https://i.pinimg.com/736x/c1/35/d8/c135d869836d4f6e5cac8ab89b106d9f.jpg>
https://hprints.com/s_img/ng_md/48/48046-vogue-paris-1931-february-benito-paul-poiret-marie-laurencin-madame-louis-cartier-chanel-george-ba3ba2e3b5b0-hprints-com.webp
<https://www.antipodean.com/pages/books/26454/poster-art-hk-frenzel/gebrauchsgraphik-international-advertising-art-monthly-magazine-for-promoting-art-in>

Таким чином можна зробити висновок, що графічні засоби – зокрема використання пластичної лінії та плями, простих геометричних форм – були подібними незалежно від регіону, а вплив мистецтва Західної Європи на графіку Львова є очевидним.

Рис. 7. Роботи Едуардо Гарсія Беніто (Eduardo-Garcia-Benito) 1920-ті рр. Франція <https://hprints.com/en/search/Eduardo-Garcia-Benito>

Рис. 8. Роботи Вільяма Боліна Боліна (William-Bolin) 1927–1930 рр. Франція <https://hprints.com/en/search/William-Bolin/>

Рис. 9. Обкладинки Harper's Bazaar. Авт. Леон Беніньї (Léon Bénigni) 1929–1930 рр.

Обкладинки авторства Едуардо Гарсія Беніто 1920-х років (рис. 7) вирізнялися лаконізмом площинних силуетів та насиченою тональною палітрою. Пізніша графіка також французького автора Вільяма Боліна 1927–1930 років (рис. 8) тяжіла до динаміки та ритмізації форм, використання патернів. А обкладинки Harper's Bazaar, що розробив Леон Беніньї в 1929–1930 роках, поєднують в собі чисті насичені тони, використання тонкої плавної лінії в силуеті, патерни з трикутників та хвилеподібні ритмічні повтори (рис. 9).

Змістовно ілюстрації європейських періодичних видань передавали ідею більш розміреного способу життя: спорт, театр, висока мода, естетика побуту та дизайну інтер'єру (рис. 10). Натомість українська графіка формувала більш стриманий образ із національним характером, що символізував боротьбу, опір, стійкість і внутрішню силу.

Рис. 10. Ілюстрації у французькій періодиці 1927–1930 років. Зображення з ресурсу <https://hprints.com/>

Спільну образну стилістику можна простежити в рекламі парфумерно-косметичних виробів, а – частково у модних ілюстраціях. Проте в більшості українських журналів жіночі образи мали виразне національне забарвлення: у вбранні переважали елементи національного костюма та вишивки.

Висновки. У результаті проведеного мистецтвознавчого дослідження, систематизації фактологічних джерел та аналізу українських періодичних видань Львова періоду 1919–1939-х років та графіки кращих світових зразків обкладинки періодичних видань (Західної Європи та США) років зроблено наступні висновки:

Вплив соціокультурних та ідеологічних чинників, історичних подій і геополітичних процесів, ментальні установки, а також релігійно-світоглядний і традиційно-обрядовий аспекти – усе це суттєво вплинуло на спосіб трактування жіночого образу в графічних роботах митців Львова міжвоєнного періоду.

Найвагомішими факторами, що впливали на ідейно-змістове формування образу жінки в графіці українських періодичних видань, були зовнішньо політична ситуація, відсутність сталої державності, стан постійного опору, тяжіння до етнічної згуртованості та національного єднання («свій до свого по своє»), а також вплив народного мистецтва.

Відповідно, сенси, закладені в образі тогочасної жінки, трактувались характерними композиційними засобами, які підкреслювали змістове наповнення та перебували з ним у єдності.

На рівні художньо-композиційного аналізу обкладинок журналів з'ясовано, що засоби композиційної побудови підпорядковуються загальним мистецьким принципам, зокрема характерним особливостям стилю ар деко, а провідними в образотворенні були принципи стилізації та типізації.

Техніко-технологічні можливості процесів створення та тиражування друкованої продукції, а в основному фінансова складова цих процесів, в певній мірі обмежували українських графіків того періоду. Якщо порівнювати обкладинки періоду.

дики та рекламну графіку в структурі українських видань та виданнях європейських чи американських, бачимо, що закордонні зразки часто виглядали ефектніше завдяки кольоровим акцентам, а українська графіка досягала графічної виразності за рахунок контрастів темної плями та лінії, ритмізації, орнаментики та інших способів досягнення графічної виразності форми, часто не маючи можливості оперувати кольором.

Проаналізувавши образи жінки в обкладинках зарубіжних та українських зразків знаходимо спільні риси графіки такі як геометризація, використання ритмічних повторів, площинність, лако-

нізм, плавні м'які лінії, використання орнаментів, а також відмінні – для зарубіжних характерні видовжені струнки силуети, тоді як в українських виданнях Львова жіночий образ зберігав максимально реалістичні пропорції тіла, які часто трактувались більш грубими формами. Такий спосіб формування жіночого образу утворював ідею боротьби українського народу, його мужності, витривалості та стійкості, адже роль української жінки у Львові міжвоєнного періоду, на відміну від західноєвропейського чи американського контекстів, виходила за межі традиційних уявлень про жіночий образ того часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бесага М. Культурно-мистецькі діалоги у Галичині в першій третині XX ст.. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2020. № 43. С. 34-39.
2. Воробкало. Д. Між ідеєю та формою: міжвоєнна арт-преса Галичини. *Zbruc*. 2016. URL: <https://zbruc.eu/node/58305> (дата звернення: 1 трав. 2025).
3. Диса. К. Л. Іконографічний / іконологічний метод інтерпретації візуальних джерел у курсі «Історія повсякденного життя у ранньомодерній Європі». *Docendo discimus – Навчаючи вчимося: методологія нових ділянок історичного знання та її впровадження у навчальні практики* / за ред. Н. Яковенко, С. Бліндера. Київ : Дух і Літера. 2020. С. 55-72.
4. Комариця. М. М. Нова хата. *Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-72283> (дата звернення: 8 трав. 2025).
5. Мельник О. Я., Штець Я. В. Українські народні мотиви: практика застосування у дитячій книжковій ілюстрації XX ст. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 1. С. 85-89.
6. Цимбалюк О. К., Маковецька Н. І. Становлення і розвиток журналів мод в Західній Україні (2-га пол. XIX – 1-ша третина XX ст.). *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. Вип. 7. С. 30-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2011_7_10 (дата звернення: 15 трав. 2025).
7. Черчович І. Бути жінкою у Галичині. *fin-de-siècle*. 2022. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/buty-zhinko%D1%96u-uhalychyni-fin-de-siecle> (дата звернення: 8 трав. 2025).
8. Яців Р. Типологія стильових похідних Ар Деко (на матеріалі оформлення українських книжкових видань Львова 20–30-х рр. XX ст.). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2008. Вип. 1. С. 178-183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lnnbbyivs_2008_1_11 (дата звернення: 8 трав. 2025).
9. Koman H. Socio-cultural conditions of formation and popularization of Art Deco style in Galicia. *Paradigm of Knowledge*. Frankfurt : TK Meganom LLC. DOI: 10.26886/2520-7474. 2024. Vol. 2 (60). P. 85-89.
10. Rose G. Visual methodologies: an introduction to the interpretation of visual materials. London : Sage Publications, 2001. P. 228.

REFERENCES

1. Besaha M. (2020) Kulturno-mystetski dialogy u Halychyni v pershii tretyni XX st. [Cultural and Artistic Dialogues in Galicia in the First Third of the 20th Century] *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. № 43. 34-39. [in Ukrainian].
2. Vorobkalo D. (2016) Mizh ideieiu ta formoiu: mizhvoienna art-presa Halychyny. [Between Idea and Form: Interwar Art Press of Galicia] *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/58305> [in Ukrainian].
3. Dysa K. (2020) Ikonohrafichnyi / ikonolohichnyi metod interpretatsii vizualnykh dzherel u kursy «Istoriia povsiakdennoho zhyttia u rannomodernii Yevropi». [Iconographic / Iconological Method of Visual Source Interpretation in the Course "History of Everyday Life in Early Modern Europe"] In: N. Yakovenko and S. Blinder, eds. *Docendo discimus – Navchaiuchy vchymosia: metodolohiia novykh dilianok istorychnoho znannia ta yii vprovadzhennia u navchalni praktyky*. Kyiv : Dux i Litera. 55-72. [in Ukrainian].
4. Komarytsia M. (2021) Nova khata. [New House] In: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak [ta in.], eds. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [online]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: <https://esu.com.ua/article-72283> [in Ukrainian].
5. Melnyk O. and Shtets Ya. (2022) Ukrainski narodni motyvy: praktyka zastosuvannia u dytiachii knyzhkovii iliustratsii XX st. [Ukrainian folk motifs: the practice of application in children's book illustration of the twentieth century] *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. 1. 85-89 [in Ukrainian].
6. Tymbaliuk O. and Makovetska N. (2011) tanovlennia i rozvytok zhurnaliv mod v Zakhidnii Ukraini (2-ha pol. XIX – 1-sha tretyna XX st.). [Formation and Development of Fashion Magazines in Western Ukraine (Second Half of the 19th – First Third of the 20th Century)] *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*. (7). 30–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2011_7_10 [in Ukrainian].

7. Cherchovych I. (2022) Buty zhinkoiu u Halychyni. [Being a woman in Galicia fin-de-siècle]. fin-de-siècle. URL: [https:// culture.pl/ua/stattia/buty-zhinko%D1%96u-u-halychyni-fin-de-siecle](https://culture.pl/ua/stattia/buty-zhinko%D1%96u-u-halychyni-fin-de-siecle). [in Ukrainian].
8. Iatsiv R. (2008) Typolohiia stylovykh pokhidnykh Ar Deko (na materiali oformlennia ukrainskykh knyzhkovykh vydan Lvova 20–30-kh rr. XX st.). [Typology of Stylistic Derivatives of Art Deco (Based on the Design of Ukrainian Book Publications in Lviv in the 1920s–1930s)] Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka. (1). 178-183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lmnbyivs_2008_1_11 [in Ukrainian].
9. Koman H. (2024) Socio-cultural conditions of formation and popularization of Art Deco style in Galicia. Paradigm of Knowledge, 2 (60). Frankfurt: TK Meganom LLC. doi:10.26886/2520-7474.2(60)2024. [in Ukrainian].
10. Rose G. (2001) Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials. London: Sage Publications. P. 228.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025
Дата публікації: 24.11.2025

УДК 7.067.2:792.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-20>**Інга ГОНЧАРЕНКО,***orcid.org/0009-0005-3190-5640*

старший викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сергія Лифаря»
(Київ, Україна) goncharenko65@gmail.com

Лариса ІЩЕНКО,*orcid.org/0009-0006-8416-4257*

старший викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сергія Лифаря»
(Київ, Україна) ischenko_lara@ukr.net

Людмила ПРЯНИЧНИКОВА,*orcid.org/0009-0002-5858-3985*

викладач кафедри хореографічних та мистецьких дисциплін
Коледжу хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю імені Сергія Лифаря»
(Київ, Україна) pryanichnikova64@gmail.com

РОЛЬ АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У ВТІЛЕННІ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В КЛАСИЧНОМУ БАЛЕТІ

Дослідження спрямоване на теоретичне осмислення й обґрунтування ролі акторської майстерності у формуванні художнього образу в класичному балеті з урахуванням трансформацій у сучасній сценічній практиці та змін у професійній підготовці артистів балету. У фокусі дослідження знаходиться взаємозв'язок технічної досконалості та драматичної виразності, що разом визначають естетичну силу балетного виконання. Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, у якому поєднано аналітичний огляд актуальних зарубіжних і вітчизняних наукових джерел (2020–2025 рр.), якісні порівняння освітніх практик провідних балетних шкіл, аналіз глядацької рецепції, а також приклади з реальних постановок класичних балетів, зокрема «Жізель», «Ла Сільфіда». Використано елементи контент-аналізу матеріалів театральної критики та інтерв'ю з професійними артистами балету. У результаті виявлено, що акторська майстерність є не лише допоміжним елементом, а структурною складовою сучасного балетного образу. З'ясовано, що найуспішніші виконавці вдаються до глибокого проживання ролі, використовуючи методи психологічної трансформації, сценічної імпровізації та індивідуального трактування хореографічного тексту. Підтверджено, що балетні школи (зокрема ABT в США та Royal Ballet School у Великобританії) адаптують програми навчання з обов'язковим включенням акторських дисциплін. Установлено зв'язок між емоційною насиченістю виконання та рівнем глядацького залучення, що підтверджено емпіричними дослідженнями в галузі естетики танцю. Визначено, що акторська техніка є домінуючою умовою повноцінного втілення образу у класичних балетних партіях. Практична значимість отриманих результатів дослідження полягає в можливості застосування отриманих напрацювань у процесі підготовки майбутніх артистів балету, формуванні програм професійної освіти в галузі хореографії, а також в удосконаленні методик репетиційної роботи. Запропоновані підходи можуть слугувати підґрунтям для модернізації виконавських стратегій як у академічному, так і в експериментальному балетному просторі.

Ключові слова: театральні тренінги, глядацьке залучення, художній образ, артист балету, характер персонажу, балерина.

Inga HONCHARENKO,

orcid.org/0009-0005-3190-5640

Senior Lecturer at the Department of Choreography and Art Subjects/Courses
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) goncharenko65@gmail.com

Larysa ISHCENKO,

orcid.org/0009-0006-8416-4257

Senior Lecturer at the Department of Choreography and Art Subjects/Courses
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) ischenko_lara@ukr.net

Liudmyla PRIANICHNIKOVA,

orcid.org/0009-0002-5858-3985

Senior Lecturer at the Department of Choreography and Art Subjects/Courses
College of Choreography Art "Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance"
(Kyiv, Ukraine) pryanichnikova64@gmail.com

THE ROLE OF ACTING SKILLS IN THE EMBODIMENT OF AN ARTISTIC IMAGE IN CLASSICAL BALLET

The study is aimed at theoretically understanding and substantiating the role of acting in the formation of an artistic image in classical ballet, taking into account transformations in modern stage practice and changes in the professional training of ballet dancers. The focus of the study is the relationship between technical perfection and dramatic expressiveness, which together determine the aesthetic power of ballet performance. The research methodology is based on an interdisciplinary approach, which combines an analytical review of current foreign and domestic scientific sources (2020–2025), a qualitative comparison of educational practices of leading ballet schools, an analysis of audience reception, as well as examples from real productions of classical ballets, in particular "Giselle", "La Sylphide". Elements of content analysis of materials from theater criticism and interviews with professional ballet dancers were used. As a result, it was found that acting is not only an auxiliary element, but a structural component of the modern ballet image. It was found that the most successful performers resort to deep living of the role, using methods of psychological transformation, stage improvisation and individual interpretation of the choreographic text. It was confirmed that ballet schools (in particular ABT in the USA and Royal Ballet School in the UK) adapt training programs with the mandatory inclusion of acting disciplines. A connection was established between the emotional richness of the performance and the level of audience involvement, which was confirmed by empirical research in the field of dance aesthetics. It was determined that acting technique is the dominant condition for the full embodiment of the image in classical ballet parts. The practical significance of the research results lies in the possibility of applying the obtained developments in the process of training future ballet artists, forming professional education programs in the field of choreography, as well as in improving rehearsal methods. The proposed approaches can serve as a basis for the modernization of performance strategies in both the academic and experimental ballet space.

Key words: theater training, audience engagement, artistic image, ballet dancer, character character, ballerina.

Постановка проблеми. Протягом усієї історії балетного театру питання сценічної виразності танцівника-актора та створення повноцінного художнього образу завжди було актуальним. Класичний балет як вид сценічного мистецтва потребує від виконавця як бездоганної техніки, так і глибокого переживання ролі. Танцівник на сцені поєднує дві стихії: технічну майстерність руху та художню виразність душі (Nam, Park, Kim, 2024). Балетний виступ можна назвати мистецтвом, де думка керує тілом, а тіло виражає думку (Chen, 2023).

Іншими словами, успіх балетної вистави великою мірою залежить від єдності тіла та духу виконавця, його здатності перетворитися в образ.

Якщо ж артист балету зосереджується лише на відточеній техніці, ігноруючи внутрішній світ персонажа, образ виходить порожнім адже роль втрачає реалізм і не доносить до глядача внутрішнього смислу твору (Chen, 2023). Тому акторська майстерність у балеті – це не другорядна окраса, а необхідний компонент, що наповнює хореографію змістом. Сучасні балетні критики та педагоги наголошують, що нині, у світі надзвичайної технічної досконалості танцівників, важливо знайти особистість-оповідача на сцені – справжнього актора в танці (Dance-teacher, 2021).

Отже, актуальність дослідження обумовлена необхідністю більш глибокого осмислення ролі акторської майстерності як ключового чинника

формування повноцінного художнього образу в умовах сучасної балетної сцени.

Аналіз досліджень. У сучасних дослідженнях роль акторської майстерності в хореографії отримала особливу аналітичну глибину. Так, зокрема, іноземні науковці С. М. Нам, Х. Й. Парк та М. Дж. Кім встановили, що переживання ролі та ідентифікація з образом суттєво впливають на якість сценічного виконання, а стан «пікового виступу» неможливий без внутрішнього занурення виконавця у характер персонажа (Nam, Park, Kim, 2024).

Цінним для розуміння теми є дослідження С. Чен, в якому доведено ефективність використання театральних викладачів у підготовці танцівників, які прагнуть емоційної щільності й образної гнучкості у виконанні (Chen, 2023).

В українській теоретичній площині науковець О. С. Бойко (2020) трактує художній образ у танці як складну семіотичну конструкцію, що не може існувати без акторської інтерпретації, а Е. В. Бідна (2023) та Л. О. Черкес (2020) підкреслюють трансформацію видовищності балету саме в результаті драматичної насиченості.

Узагальнюючи, дослідники О. Довгань, В. Водяна, Т. Солонинка (2025), О. Літовченко, О. Плахотнюк (2023), О. Петрик, В. Борзенков, Л. Волошина (2025) та В. Ю. Сосіна (2022) акцентують на необхідності цілеспрямованого навчання акторським технікам у системі хореографічної освіти.

Водночас, О. Тіщенко, В. Волчукова та О. Барабаш (2024) звертають увагу на розширення хореографії до рівня перформативного мистецтва, де виразність і сценічне «проживання» образу не просто бажані, а фундаментальні для самого факту художнього впливу.

Попри зростаючу кількість досліджень, присвячених акторській майстерності в хореографії, переважна більшість із них зосереджується або на загальних педагогічних аспектах, або на емпіричних спостереженнях, не формуючи цілісного уявлення про інтеграцію драматичної виразності саме у класичному балеті в контексті сучасної сцени. Поточне дослідження заповнює цю прогалину, зосереджуючись на аналітичному осмисленні взаємозв'язку між технічною й акторською складовими виконавської майстерності в класичному репертуарі, актуалізуючи практики провідних світових труп, новітні методики підготовки артистів, а також оцінку глядацької рецепції як критерію ефективності сценічного образу.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичному аналізі ролі актор-

ської майстерності як ключового чинника формування художньої виразності класичного балету в сучасному сценічному просторі, з урахуванням тенденцій професійної підготовки танцівників, еволюції виконавських стратегій і глядацької рецепції.

Виклад основного матеріалу. У сучасному балеті акторська майстерність розглядається як невіддільна частина професійної підготовки танцівників. Провідні балетні школи та трупи інтегрують уроки акторської майстерності до своєї програми тренувань. Зокрема, Американський театр балету (АВТ) включає в розклад занять молодих артистів такі дисципліни, як акторська майстерність, поряд із класичним тренажем, партнерством, пуантами та репетиціями варіацій (АВТ, 2025).

Подібно і в Королівській балетній школі Великої Британії усвідомлюють, що танцівник – це також оповідач, а здатність до перевтілення є ключовою частиною кар'єри виконавця. У 2024 році в цій школі було запроваджено спеціальні викладання практичних занять з акторської майстерності для студентів старших курсів під керівництвом професійного викладача, щоб майбутні артисти балету оволоділи інструментами зовнішньої та внутрішньої техніки створення характеру на сцені (Royal Ballet School, 2024).

Видатні сучасні танцівники самі прагнуть удосконалювати акторські навички. Перший соліст Королівського балету Джеймс Хей зізнався, що після багатьох років класичної кар'єри відчув потребу глибше опрацьовувати сценічні образи та звернувся по допомогу до викладача акторської майстерності. Він зазначив, що часто в балеті виконавцю дають лише ім'я персонажа та набір па, а всі деталі характеру доводиться придумувати самому, тож упевненість у створенні образу між прописаними хореографом рухами стає вирішальною (Royal Ballet School, 2024).

Таким чином, сучасна практика балету все більше тяжіє до того, щоб танцівник був співтворцем образу, а не лише технічним носієм хореографії. Балетмейстери заохочують артистів шукати правду в ролі і виражати її через пластику тіла та міміку. Наприклад, у постановках класичних балетів сьогодні нерідко відходять від шаблонної пантоміми XIX сторіччя і натомість культивують більш природну, психологічно правдиву гру (Artsat1, 2023).

Теорія і практика акторської майстерності в балеті мають глибоке коріння, і серед діячів, чий методики перекликаються з балетними акторськими стратегіями, вирізняється Лесь Курбас.

Він організував театр «Бе-резіль», де сконцентрувався на інтелектуальній і технічній підготовці акторів, виховуючи в них культ ритму та синтез тілесної пластики, надаючи сценічній формі фундаментальність і концептуальність (Хлистун, 2018). У підліткових і студентських курсах Л. Курбас наголошував на важливості навчальних тренажів та жорсткого ансамблевого ритму як засобу формування свідомого сценічного існування, що синхронізує тіло, голос і розум актора (Svanidze, Levytskyi, Venher, 2023).

Сьогодні майбутні хореографи та танцівники навчаються акторської майстерності як окремої дисципліни, де їх вчать працювати з уявою, розбирати «надзавдання» ролі, володіти мімікою і жестом на рівні інтонації. У навчальних програмах хореографічних відділень обов'язковим є курс «Майстерність актора», що має на меті виховати здатність створювати виразні сценічні образи (Черкес, 2020). Це створює міцне підґрунтя для креативності виконавця адже добре підготовлений танцівник здатен самостійно вирішувати творчі завдання та наповнювати партію акторською виразністю, як того вимагає задум балетмейстера.

Науковці останніми роками теж приділяють увагу поєднанню танцювальної техніки та психологічної виразності. Дослідження у галузі педагогіки танцю підтверджують, що однобічне культивування лише фізичних навичок без розвитку внутрішнього переживання гальмує художнє зростання артиста (Chen, 2023).

Так, С. Чен зазначає, що чудовий танцівник обов'язково поєднує тіло та розум в єдиному пориві на сцені, тоді як ті, хто «осліплено» ганяється лише за технікою, ігноруючи емоційну складову ролі, створюють бліді неправдиві образи. Автор пропонує методику психотренінгу з використанням «ментального образу», запозичену з драматичного театру. Суть у тому, щоб танцівник перед виконанням опрацьовував внутрішній світ персонажа, уявляв його думки, мотиви та логіку дій, ніби «проживаючи» історію наново у своїй свідомості. Це допомагає знайти емоційний рушій рольового образу, проникнути в режисерський задум і сформувати виконання «зсередини назовні», тобто від внутрішнього переживання до зовнішнього руху (Chen, 2023). Результатом стає по-справжньому живий і переконливий сценічний персонаж, а виразність танцю значно зростає.

Такий підхід співзвучний із загальною тенденцією фокусуватися не лише на фізичній, але і на психологічній підготовці танцівників перед виходом на сцену. Дослідники феномену «пікових виступів» у балеті зафіксували, що під час під-

готовки до відповідального виходу артисти приділяють увагу як відпрацюванню техніки, так і художнім стратегіям, тобто роботи над образом, інтерпретації ролі та творчому осмисленню хореографії (Nam, Park, Kim, 2024). Іншими словами, шлях до вершини майстерності лежить і через технічні тренування, і через свідоме художнє осмислення танцю.

Вагомість акторської складової підтверджується і даними глядацької рецепції. Міждисциплінарна дослідницька група під керівництвом Інституту емпіричної естетики Макса Планка (MPIEA) у Франкфурті-на-Майні (Німеччина), за допомогою живих виступів дослідила, що людям подобається в сучасному балеті. Вони виявили, що роль відіграють як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. За виступами спостерігали близько 40 глядачів на місці в MPIEA, стільки ж сліdkували онлайн через пряму трансляцію. Глядачам було представлено шість вистав однієї та тієї ж хореографії. У двох випадках танцівник з *Staatstheater Kassel* виступав наживо на сцені, у двох випадках на екрані демонструвався артист балету, а у двох випадках був показаний заздалегідь записаний відеоряд за участю того ж танцівника. Після кожної сцени виступу глядачам пропонувалося заповнити анкету, в якій оцінювалося побачене. Результати дослідження показали, що задоволення публіки від танцювального виступу багато в чому залежало від того, наскільки виразно виступав танцівник (Phys, 2025).

Виразні танцювальні послідовності сподобалися глядачам значно більше, ніж менш виразні. Оскільки під час виступу танцівник носив костюм для захоплення руху, дослідницька група могла відстежувати його рухи та об'єктивно вимірювати його прискорення та швидкість (Phys, 2025).

Отже, науково доведено те, що митці відчували інтуїтивно, що глибина і щирість сценічного перевтілення прямо впливає на естетичне враження від балету. Недарма видатна хореографиня Марта Грем свого часу сказала: «Великі танцівники великі не завдяки техніці, а завдяки пристрасі» (Azquotes, n.d.). Ця фраза, підкріплена сучасними дослідженнями, відображає сутність питання, де технічна досконалість повинна бути наповнена внутрішнім горінням, інакше танець залишиться порожнім рухом.

Жива практика світового балету наочно демонструє, як акторська майстерність оживлює хореографічний текст і надає йому емоційної сили. Класичні балетні партії часто вимагають від виконавців повного перевтілення. Знаковим прикладом є «Жізель» – балет, де драматична гра

балерини має вирішальне значення. У знаменитій «сцені божевілья» героїня переживає шок, смуток і гнів після зради коханого, а правдиве втілення цих почуттів настільки зворушує зал, що критики характеризують цю сцену як одну з найбільш емоційно напружених у виставі (Ballet.org.uk, 2023). Балерина мусить переконливо показати і наївну радість сільської дівчини в першому акті, і смертельне горе та прощення у другому, а глядач повинен повірити та співчувати, інакше вистава втратить емоційний вплив. Як зазначають в Англійському національному балеті, в другому акті «Жізелі» сама атмосфера примарного лісу та тема прощення настільки проникають у гру виконавиці, що здатні довести аудиторію до сліз (Ballet.org.uk, 2023). Це яскраво свідчить, що без акторського проникнення в образ навіть класичний шедевр не «розіб'є серце» глядача, як того вимагає задум.

Інший приклад – «Ла Сільфіда», балет епохи романтизму, який у сучасних постановках набуває нового драматичного звучання. У вересні 2023 року Балет Атланти поставив цей твір, і критики відзначили характерну рису стилю Бурнонвіля – блискавичну техніку стрибків і дрібної алегро в ньому природно доповнює натуралістична акторська гра та стримана пантоміма. Виконавець головної партії (герой Джеймс) Патрик Паленс, який має і драматичну освіту, підкреслив, що для успішного виконання ролі недостатньо просто «танцювати», потрібно психологічно зануритися в історію персонажа. Танцівник чергує моменти блискучої техніки з епізодами, де на перший план виходять емоції, а після карколомних варіацій йому доводиться різко перемкнутися на переживання наслідків фатальних рішень персонажа (Artsatl, 2023).

Схожі тенденції спостерігаються і в інших класичних постановках нашого часу. У балеті «Дон Кіхот» трагікомічні та гротескні ролі (наприклад, Гамаш) сьогодні часто акцентуються виразною грою, що додає барв виставі (Royal Ballet School, 2024).

У підсумку, сучасна сцена дає чимало прикладів, де бездоганна техніка поєднується з сильним

акторським переживанням. Саме така синергія викликає у публіки найглибші почуття та робить класичний балет справжнім театром.

Вражений глядач підтверджує це своїми оплесками та відгуками, адже «емоційна» інтерпретація танцю запам'ятовується надовго. Свіжі дослідження аудиторії також демонструють, що задоволення від балетної вистави значною мірою залежить від того, наскільки експресивно танцівник виконує свою партію, виразні виконання більше подобаються публіці, ніж відсторонені. Отже, навіть з погляду глядацького сприйняття, акторська складова критично важлива для успіху балету.

Висновки. Акторська майстерність у класичному балеті відіграє ключову роль у створенні яскравого художнього образу. Проведений аналіз сучасної практики показує, що найкращі світові колективи наразі приділяють серйозну увагу драматичній підготовці танцівників від навчальних класів до роботи з викладачами безпосередньо в театрі. Це відповідає запиту часу, коли глядач хоче бачити на сцені історію та живі емоції, а не лише красиві па. Приклади з балетної сцени 2020-х років продемонстрували, що навіть у канонічних постановках можливі нові глибини образів, де виконавці вносять особистісну акторську інтерпретацію. Емоційний зв'язок між танцівником і публікою встановлюється саме через правдиву гру, через ті «нерви», які артист оголює в танці. Відтак, балерина або танцівник у класичному балеті постає одночасно і віртуозним атлетом, і тонким психологом, що «читає» роль серцем.

Наукові дослідження та теоретичні розвідки підтверджують непересічну важливість акторської майстерності для балетного мистецтва. Якщо техніка – це тіло вистави, то драматургія образу – її душа. Тільки в єдності цих складових народжується справжнє мистецтво танцю, здатне схвилювати і зачарувати. Отже, майбутнє класичного балету неможливе без акторського перевтілення, оскільки саме воно забезпечує глибину художнього образу, продовжує життя класичних сюжетів на сучасній сцені та дарує глядачам унікальний емоційний досвід, заради якого існує театр балету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Nam S. M., Park H. Y., Kim M. J. Exploring the experiences of dancers who have achieved peak performance: on-stage, pre-stage, and post-stage. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1392242> (дата звернення: 03.08.2025).
2. Chen S. The influence of drama performance training methods on dance performance. *International Journal of Education and Humanities*. 2023. Vol. 10. No. 2. P. 197–198. DOI: <https://doi.org/10.54097/ijeh.v10i2.11640> (дата звернення: 03.08.2025).
3. Yes, you can (and should) incorporate acting into technique class – here's how. *Dance-teacher*. URL: <https://dance-teacher.com/acting-dance-technique-class/> (дата звернення: 03.08.2025).

4. Бойко О. С. Художній образ в українському народно-сценічному танці: монографія. Київ: Лiра-К, 2020. 204 с. URL: https://lira-k.com.ua/files/contents/12195.pdf?srsId=AfmBOoDFso2M2SAvNCSda57kwiDm1isuk3PX7II_AiL8lqo4A3TXcyY (дата звернення: 03.08.2025).
5. Бiдна Е. В. Акторська гра як спосiб пiдсилювання видовищностi балетного твору. *Особливостi роботи хореографа в сучасному соціокультурному просторі* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 1–2 червня 2023 р.). Київ : НАКККиМ, 2023. С. 184–186. URL: <https://surl.li/gbyrum> (дата звернення: 03.08.2025).
6. Черкес Л. О. Роль акторської майстерностi в хореографічному мистецтві. *Традиції та новачії в хореографічній культурі (до 50-річчя кафедри хореографії Київського національного університету культури і мистецтв)* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 квітня 2020 р.). Київ, 2020, С. 86–88. URL: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/nuk_konf/20/2.pdf#page=86 (дата звернення: 03.08.2025).
7. Довгань О., Водяна В., Солонинка Т. Роль акторської майстерностi у створенні сценічного образу у хореографії. *Актуальні питання професійного становлення сучасної молоді* : збірник наукових праць студентів. Хмельницький : ХГПА, 2025. Вип. IV. С. 70–75. URL: <https://surl.li/cc/xkxiuo> (дата звернення: 03.08.2025).
8. Літовченко О., Плахотнюк О. Виражальні прийоми в процесі втілення ідейно-художнього вирішення хореографічної вистави. *Scientific method: reality and future trends of researching* : I International Scientific and Theoretical Conference (Zagreb, Croatia, March 24, 2023). Zagreb, 2023. P. 267–268. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/836> (дата звернення: 03.08.2025).
9. Петрик О., Борзенков В., Волошина Л. Хореографія як танцювальне мистецтво. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. №84. Т. 2. С. 158–162. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-2-25> (дата звернення: 03.08.2025).
10. Сосiна В. Ю. Теорія i практика акторської майстерностi. Львів: Львівський державний університет фізичної культури iменi Iвана Боберського, 2022. 31 с. URL: <https://www.ldufk.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/lekcziya-12.pdf> (дата звернення: 03.08.2025).
11. Тiщенко О., Волчукова В., Барабаш О. Перформанс у хореографії: нові горизонти мистецтва руху. *Педагогічні iнновації: iдеї, реалії, перспективи*. 2024. № 2 (33). С. 27–33. DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-2\(33\)-27-33](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-2(33)-27-33) (дата звернення: 03.08.2025).
12. Хлiстун О. С. Новий театр Леся Курбаса: вимоги до заглиблення актора в образ. *Актуальні проблеми iсторії, теорії та практики художньої культури*. 2018. № 40. С. 236–243. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2018_40_29 (дата звернення: 03.08.2025).
13. Svanidze L., Levytskyi V., Venher O. Using the basics of Les Kurbas's directing skills in the training of future specialists in higher education. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. 2023. Vol. 9, No. 3. P. 54–62. <https://doi.org/10.52534/msu-pp3.2023.54> (дата звернення: 03.08.2025).
14. ABT Studio Company. *ABT*. URL: <https://www.abt.org/training/dancer-training/abt-studio-company/> (дата звернення: 03.08.2025).
15. The art of acting with James Hay, First Soloist with The Royal Ballet. *Royal Ballet School*. URL: <https://www.royalballetschool.org.uk/2024/01/12/the-art-of-acting-with-james-hay-first-soloist-with-the-royal-ballet/> (дата звернення: 03.08.2025).
16. Atlanta Ballet's 2023–24 season to open with Romantic masterpiece "La Sylphide". *Artsatl*. URL: <https://www.artsatl.org/atlanta-ballets-patric-palkens-juliana-missano-to-debut-in-la-sylphide-roles/> (дата звернення: 03.08.2025).
17. The fascination of contemporary dance – study examines what draws audiences in. *Phys*. URL: <https://phys.org/news/2025-06-fascination-contemporary-audiences.html>
18. Martha Graham Quotes. *Azquotes*. URL: https://www.azquotes.com/author/5783-Martha_Graham (дата звернення: 03.08.2025).
19. Five ballets that will break your heart. *Ballet.org.uk*. URL: <https://www.ballet.org.uk/blog-detail/five-ballets-will-break-your-heart/> (дата звернення: 03.08.2025).

REFERENCES

1. Nam S. M., Park H. Y., Kim M. J. (2024) Exploring the experiences of dancers who have achieved peak performance: on-stage, pre-stage, and post-stage. *Frontiers in Psychology*. 15. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1392242>
2. Chen S. (2023) The influence of drama performance training methods on dance performance. *International Journal of Education and Humanities*. 10(2). 197–198. DOI: <https://doi.org/10.54097/ijeh.v10i2.11640>
3. Dance-teacher. (2021) Yes, you can (and should) incorporate acting into technique class – here's how. URL: <https://dance-teacher.com/acting-dance-technique-class>
4. Boiko O. S. (2020) Khudozhnii obraz v ukrainskomu narodno-stsenichnomu tantsi: monohrafiia. [Artistic image in Ukrainian folk-stage dance: monograph]. Kyiv: Lira-K. 204 p. <https://lira-k.com.ua/files/contents/12195.pdf> [in Ukrainian].
5. Bidna E. V. (2023) Aktorska hra yak sposib pidsyliuvannia vydovyshchnosti baletnoho tvoruu. [Acting as a way to enhance the spectacle of a ballet work]. *Osoblyvosti roboty khoreohrafa v suchasnomu sotsiokulturnomu prostori* : materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 1–2 chervnia 2023 r.). Kyiv : NAKKKiM, 2023. 184–186. URL: <https://surl.li/gbyrum> [in Ukrainian].
6. Cherkes L. O. (2020) Rol aktorskoï maïsternosti v khoreohrafichnomu mystetstvi. [The role of acting skills in choreographic art]. *Tradytsii ta novatsii v khoreohrafichnii kulturi (do 50-richchia kafedry khoreohrafiï Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv)* : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 25 kvitnia 2020 r.). 86–88. https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/nuk_konf/20/2.pdf#page=86 [in Ukrainian].

7. Dovhan O., Vodiana V., Solonyk T. (2025) Rol aktorskoï maïsternosti u stvorenni stsenichnoho obrazu u khoreohrafiï. [The role of acting skills in the creation of a stage image in choreography]. Aktualni pytannia profesiinoho stanovlennia suchasnoi molodi : zbirnyk naukovykh prats studentiv. Khmelnytskyi : KhHPA. Vyp. IV. 70–75. URL: <https://surli.cc/ckxiuo> [in Ukrainian].
8. Litovchenko O., Plakhotniuk O. (2023) Vyrizhalni pryomy v protsesi vtilennia ideino-khudozhnoho vyrishennia khoreohrafichnoi vystavy. [Expressive techniques in the implementation of the ideological and artistic solution of a choreographic performance]. Scientific method: reality and future trends of researching : I International Scientific and Theoretical Conference (Zagreb, Croatia, March 24, 2023). Zagreb, 2023. 267–268. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/836> [in Ukrainian].
9. Petryk O., Borzenkov V., Voloshyna L. (2025) Khoreohrafiia yak tantsiovalne mystetstvo. [Choreography as a dance art]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 84(2). 158–162. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-2-25> [in Ukrainian].
10. Sosina V. Yu. (2022) Teoriia i praktyka aktorskoï maïsternosti. [Theory and practice of acting]. Lvivskyi derzhavnyi universytet fizychnoi kultury imeni Ivana Boberskoho. 31 p. URL: <https://www.ldufk.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/lekcziya-12.pdf> [in Ukrainian].
11. Tishchenko O., Volchukova V., Barabash O. (2024) Performans u khoreohrafiï: novi horyzonty mystetstva rukhu. [Performance in choreography: new horizons of the art of movement]. Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektyvy. 2(33). 27–33. DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-2\(33\)-27-33](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-2(33)-27-33) [in Ukrainian].
12. Khlystun O. S. (2018) Novyi teatr Lesia Kurbasa: vymohy do zahlyblennia aktora v obraz. [Les Kurbas's new theatre: requirements for the actor's deep immersion in the role]. Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury. 40. 236–243. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2018_40_29 [in Ukrainian].
13. Svanidze L., Levytskyi V., Venher O. (2023) Using the basics of Les Kurbas's directing skills in the training of future specialists in higher education. Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology". 9(3). 54–62. <https://doi.org/10.52534/msu-pp3.2023.54>
14. ABT. (2025) ABT Studio Company. URL: <https://www.abt.org/training/dancer-training/abt-studio-company>
15. Royal Ballet School. (2024) The art of acting with James Hay, First Soloist with The Royal Ballet. URL: <https://www.royalballetschool.org.uk/2024/01/12/the-art-of-acting-with-james-hay-first-soloist-with-the-royal-ballet>
16. Artsatl. (2023) Atlanta Ballet's 2023–24 season to open with Romantic masterpiece "La Sylphide". URL: <https://www.artsatl.org/atlanta-ballets-patric-palkens-juliana-missano-to-debut-in-la-sylphide-roles/>
17. Phys.org. (2025) The fascination of contemporary dance – study examines what draws audiences in. URL: <https://phys.org/news/2025-06-fascination-contemporary-audiences.html>
18. Azquotes. (n.d.) Martha Graham Quotes. URL: https://www.azquotes.com/author/5783-Martha_Graham
19. Ballet.org.uk. (2023) Five ballets that will break your heart. URL: <https://www.ballet.org.uk/blog-detail/five-ballets-will-break-your-heart>

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

Єлізавета ГРУДСЬКА,

orcid.org/0009-0000-0657-4337

аспірантка кафедри історії української та зарубіжної музики
Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського
(Харків, Україна) *lizzi0305@gmail.com*

ХРОНОТОП ЯК СМИСЛОУТВОРЮЮЧИЙ ФАКТОР ОПЕРИ З. АЛМАШІ «ТГШ. ПОДОРОЖ У ЧАСІ»

Пропонована стаття є першим в музикознавстві досвідом аналітичного вивчення опери З. Алмаші «ТГШ. Подорож у часі», прем'єра якої відбулася у Харкові в ХНАТОБі 25–26 квітня 2025 р. Враховуючи обмеження, що накладаються жанром наукової статті, та концептуальну складність розглянутого твору, у дослідженні в якості ключового аналітичного інструменту обрано вивчення особливостей хронотопу цієї опери, з'ясування конкретної ролі, яку просторово-часова організація відіграє у смислоутворенні. Тож, **мета статті** – обґрунтувати, що хронотоп відіграє смислоутворюючу роль в опері З. Алмаші «ТГШ. Подорож у часі» ще більшою мірою, ніж в більшості інших творів. На підставі вивчення наукової літератури з питань часової організації музики робиться висновок, що дослідження хронотопу музичного твору як явища є наскрізною лінією українського музикознавства. Надання чіткого визначення музичного хронотопу склало один з пунктів наукової новизни кандидатської дисертації С. Гоменюк (2006), в подальшому це поняття отримало суттєву теоретично розробку, в кожному конкретному випадку трансформуючись у відповідності до поставлених перед дослідником завдань (Хе Вінлі, 2020; Єрецький, 2025).

Встановлено, що сама специфіка сюжету та музичної мови опери З. Алмаші «ТГШ. Подорож у часі» зумовлює провідну роль хронотопу, часових «відповідностей» та вишуканого оперування часом в утворенні смислу та концепції твору. До таких ознак відносяться: поєднання трьох часових вимірів (два – за життя Т. Г. Шевченка та наші дні); полістилістика, виражена поєднанням різних інтонаційних пластів та виконавських прийомів; візуальне оформлення (починаючи від представлення образу головного героя на афіші і до специфіки його театрального втілення під час прем'єри) тощо. Робиться висновок, що символізація хронотопу як смислоутворюючого фактору є ключем до розуміння змісту опери, що і зумовлює винесення в назву словосполучення «Подорож у часі».

Ключові слова: хронотоп, темпорально-просторова організація, Т. Г. Шевченко, З. Алмаші, опера, національні духовні цінності, музика, українська культура.

Yelizaveta HRUDSKA,

orcid.org/0009-0000-0657-4337

PhD at the Ukrainian and Foreign Music Department
Kharkiv I.P. Kotlyarevsky National University of Arts
(Kharkiv, Ukraine) *lizzi0305@gmail.com*

CHRONOTOPE AS A SENSE-CREATING FACTOR OF Z. ALMASHI'S OPERA “THSH. THE JOURNEY THROUGH TIME”

This article is the first musicological attempt to analytically study Z. Almashi's opera “THSh. The journey through time”, which was premiered in Kharkiv at KhNATOB on 25–26 April 2025. Given the limitations of such genre as article and conceptual complexity of this work, this piece of research chooses studying of chronotope of this opera to be the main analytical instrument used to reveal the role of temporally-spatial organisation in the sense-creating of the work. Thus, the aim of the article is to substantiate, that in Z. Almashi's opera “THSh. The journey through time” chronotope adds even more to sense-creating, than in other works. On the basis of studying the research literature on the problems of temporal organization of music a conclusion is made that chronotope was one of significant and often regarded problems of Ukrainian musicology. Crystallization of clear definition of musical chronotope was one of the most important results of S. Homeniuk's dissertation (2006), after that this term got significantly developed as a theoretical concept, in each case being transformed according to the tasks that the scholars had (He Wenli, 2020; Yeretskiy, 2025).

It was revealed that it is peculiarity of the plot and musical idiom of Z. Almashi's opera “THSh. The journey through time” that condition the leading role of chronotope and elaborate manipulation with the time in creating the meaning and concept of the work. Such features include: simultaneous use of three temporal dimensions (two in T. Shevchenko's lifetime and present days); polystylism, embodied in combination of different intonational layers and the ways of performing; visuals (from the image of the main hero at a poster and to the specifics of his theatrical appearance at the premiere etc.). The conclusion is made that symbolization of chronotope as a sense-creating factor is a key to understanding the opera's ideas, which causes the authors to use “The journey through time” in the title.

Key words: chronotope, temporally-spatial organization, T. H. Shevchenko, Z. Almashi, opera, national spiritual values, music, Ukrainian culture.

Постановка проблеми. В умовах тривалої повномасштабної російської збройної агресії проти України дедалі більше активізується роль мистецтва як носія та ретранслятора національних культурних цінностей. І в такій критичній ситуації, як сьогодні, вкрай актуальним стає звернення і актуалізація найбільш знакових постатей української культури. Т. Г. Шевченка безперечно можна віднести до провідних культурних діячів, чиє шанування стає одним з націєтворчих чинників. Достатньо лише згадати, що ще з 2014 року, проукраїнські мітинги відбувалися саме біля пам'ятників Кобзарю – тож українці справді гуртуються довкола нього. Прикладом мистецького гуртування довкола Т. Г. Шевченка є опера З. Алмаші «ТГШ. Подорож у часі», прем'єра якої відбулася у Харкові в ХНАТОБі 25–26 квітня 2025 р. Це стало визначною подією мистецького життя Харкові та всієї України, тож дослідження цього твору має значну актуальність для сучасного музикознавства. Ідея «подорожі в часі», винесена до назви, є провідною для опери, тож вивчення її хронотопу стає дієвим інструментом для виявлення його художньої сутності, трансльованим ним цінностей та ролі для сучасної культури України.

Аналіз досліджень. На сьогоднішній день в українському музикознавстві наявна велика кількість праць різних жанрів, присвячених вивченню хронотопу музичних творів. Серед інших чинне місце посідає дисертація С. Г. Гоменюк «Музичний хронотоп: предмет і явище. Типологія форм часопросторової організації в авангардній музиці», що була захищена в 2006 році під керівництвом Н. О. Герасимової-Персидської. В ній авторка надає «широке» та «вузьке» визначення, перше з яких є досить загальним, а друге – складає методологічну основу даної статті: «...сміслоутворююча взаємодія темпорального та спатіального чинників в музичній тканині, що виявляється в кількості, масштабі та мотивованості її змін» (Гоменюк, 2006). Про те, що поняття хронотопу є актуальним в українському музикознавстві, свідчить його поява в якості ключового слова нещодавно захищених дисертацій: «Хронотопічні засади фортепіанної творчості Ф. Шопена: інтерпретативно-стильовий підхід» авторства Хе Веньлі (2020) та «Мотив в музиці і музичний хронотоп: історико-теоретичний і інтерпретаційний вимір» А. В. Єрецького (2025) (обидві роботи підготовлені в ОНМА імені А. В. Нежданової, захист другої з них відбувся влітку 2025 року).

В цих дисертаціях саме поняття хронотопу використовується з різною метою: в першій – аби дослідити фортепіанну творчість Ф. Шопена та пов'язану з нею виконавську традицію, в другій – аби довести, що мотив «не лише виконує композиційно-структурну функцію, а й є активним рушієм

формування хронотопу музичного твору» (Єрецький, 2025: 2). Таким чином, сучасні українські музикознавці не лише розвивають ідею музичного хронотопу, а й формують нове його розуміння у відповідності до поставленої дослідницької мети.

Принципово інакшою є ситуація з науковим висвітленням опери З. Алмаші «ТГШ. Подорож у часі». Прем'єра твору викликала чималий резонанс і була висвітлена в численних новинних ресурсах, зокрема, в мережі Суспільне, доступний прес-реліз тощо. Крім того, у спеціалізованому виданні «Музика» (2024) доступний матеріал про оперу, виданий за півроку до прем'єри – переважно як «витримки» з інтерв'ю з постановниками; а на веб-сайті ХНУМ імені І. П. Котляревського розміщено невеликий аналітичний допис М. Дербас (2025), де надаються базові відомості про оперу, солістів прем'єрної вистави, а також надається стисла характеристика виконання А. Панчишком образу Кобзаря. Попри цінні спостереження, викладені в цьому дописі, маємо констатувати, що досі (можливо, у зв'язку з тим, що прем'єра відбулася відносно нещодавно), опера З. Алмаші «ТГШ. Подорож у часі» ще не ставала об'єктом спеціального музикознавчого розгляду, тим більше – з позиції ролі хронотопу для смислоутворення, що і зумовлює **наукову новизну** даної статті.

Мета статті – обґрунтувати, що хронотоп відіграє смислоутворюючу роль в опері З. Алмаші «ТГШ. Подорож у часі» ще більшою мірою, ніж в більшості інших творів.

Виклад основного матеріалу. «ТГШ. Подорож у часі» – опера З. Алмаші на лібрето О. Павлової, яка викликала великий суспільний резонанс як під час свого анонсу наприкінці 2024 року (Голинська, 2024), так і під час прем'єри 25–26 квітня 2025 року. З критичних матеріалів та з самої опери стає очевидно, що основною ідеєю постановників (до яких ще належить А. Калоян, керівник проєкту) було показати Т. Шевченка як успішного та модного митця свого часу, глибоку творчу особистість. В задачі цієї статті не входить надати вичерпну характеристику опері з точки зору жанрового різновиду, структури та змісту, драматургії та музичної мови тощо – це було б і неможливо в межах лише однієї статті – але все ж ці відомості буде наведено в обсязі, необхідному для з'ясування ролі організації хронотопу.

Насамперед, привертає увагу оригінальне жанрове визначення твору: «опера-кабаре». Воно відсутнє в рукописі партитури, де вказано лише «опера», але знаходимо його і в наявних дописах про твір, і в тексті анонсу на Facebook сторінці ХНАТОБ, і на афіші – тож саме «опера-кабаре» є правомірним визначенням жанру, це не власні рефлексії журналістів-музикознавців. Навіть візуальне оформлення афіші підкрес-

лює «сучасність» образу Т. Шевченка: він зображений відносно молодим чоловіком, а його вбрання висвітлено яскравими кольорами: зеленим, фіолетовим, червоним – що повністю відповідає естетиці 1980-х років. Про паралелі між образом Кобзаря на прем'єрній постановці та Елвісом Преслі відзначила М. Дербас (2025), але це осучаснення виражено не тільки в візуальному ряді (адже сьогодні дуже розповсюджена практика режисерського оперного театру, в межах якої давно відомі опери «транспонуються» в сучасність), а ще і в самій партитурі. До прикладу, арії Зрілого Шевченка (Сцена 1) та Віктора Закревського, (Сцена 2), починається рівномірно пульсуючим звуком (C та G, відповідно) у низьких струнних та фортепіано, що супроводжуються авторською приміткою «*feroce, in rock style*». І в подальшому розвитку другої з цих арій партія фортепіано (ліва рука) містить виключно ламані октави – спосіб викладу басу, типовий для бугі-вугі та інших подібних стилів. Тобто, фактично відбувається процес, зворотний до згаданої традиції режисерського театру: не раптова поява Віолетти чи Фігаро в сучасному світі, а «анахронізм» іншого роду – характеристика знайомих Т. Шевченка тими музичними засобами, що стануть розповсюдженими лише за 100 років після зображених подій. Інший аспект естетики кабаре – досить невибагливе хорове письмо, адже основою шоу-програм кабаре є скоріше сольний спів та хореографія.

Опера-кабаре у відповідності до принципів жанру розважального театру має номерну структуру та складається з Увертюри, 13 окремих сцен та коди. Хронотоп зображених подій охоплює три основних «локуси»: часи молодості Т. Шевченка, пору його зрілості та найдраматичніші події сучасної української історії – героїчна боротьба за Незалежність України (Революція Гідності та період повномасштабної війни проти російської окупації). При цьому, час трактується переважно нелінійно: події юності та зрілості Кобзаря чергуються, і лише в останній, тринадцятій, сцені втілюються події наших днів. Окремий рівень часової організації твору полягає у використанні повторюваних тем – принцип, характерний як для опери, так і для інших музично-театральних жанрів (зокрема, для мюзиклу).

Музична мова опери-кабаре переважно більшістю нескладна, що зумовлено прагненням до більшої доступності, демократизації, а також відповідає самій сутності шевченкової поезії: це вірші для кожного українця, – і відходити від цього принципу було б нелогічно. До ознак, які вказують на відносну простоту музичної мови (але в жодному разі – не на примітивізм), належать ті, що стосуються різних рівнів твору. Це і високий ступінь структурної ясності, що втілена у переважання чітко організованих та інтуїтивно зрозумілих форм

кожної сцени. Це і переважання простої метроритмічної організації, адже переважна більшість музики опери написана в розмірах 2/4, 3/4 та 4/4, супроводжується рівномірною пульсацією акомпанементу, спирається на повторювані ритми, що врівноважує та «прояснює» синкопи, що зрідка виникають як акценти. Це і переважання чіткої звуковисотної організації матеріалу, що виражається в чіткості тональної основи¹, більше того – в тривалому утриманні тоніки в басах (по 5-6 тактів підряд) і в принципі в утриманні звуку або двох. Так, Арія Портрету царя не має інших звуків в басу, ніж C, і в вокальній партії та хорі, ніж c та es (в різних октавах), близько 16 тактів пісні Смерті містять в вокальній партії лише e та a, в Сцені 8 36 тактів містять виключно звук «с» у всіх без виключення партіях, в різних регістрах (найнижчий і найвищий звук «с», присутній на фортепіано). Таке утримання звуків в кожному конкретному випадку має свою мету та відповідний ефект, але загальною рисою всіх трьох є «замкнений», зупинений хронотоп, що підсилює повторюваність скандування інтонацій, акцентує увагу на повторюваному ритмі, створює враження невідворотності та сприяє запам'ятовуванню звукового образу слухачами.

До складу дійових осіб опери входять десятеро персонажів (їх короткі характеристики буде подано далі), яких в рукописі перераховано не в порядку від головних до другорядних героїв, а за типами голосу: два сопрано, меццо-сопрано, три тенори, три баритони та бас. За цим принципом, і «Молодий ТГШ», і «Зрілий ТГШ» опиняються передостанніми: після них йде тільки Костомаров, чию партію доручено басу. Очевидним є переважання чоловічих партій: у всій опері немає жодної сцени, де відбувалася б взаємодія між двома жіночими персонажами.

Використання в Увертюрі матеріалу, що в подальшому буде зустрічатися в опері, не є новачією чи відкриттям З. Алмаші, ця практика має вже кілька сторіч. Разом з тим, вже перші такти увертюри встановлюють широку тематичну арку з початком останньої сцени, «Барикади», присвяченої подіям з 2014 року. З'являються в увертюрі і дві теми Т. Шевченка, мазурка та мотив з ремаркою «*misterioso*»; і тема «Мочиморд» – товариства, заснованого В. Закревським з девізом «*in vino veritas*» (Ротач, 2013: 658) та вакхічним культом; і тема Москаля (який функціонує не лише як комічний образ в традиціях українського театру, а і має вплив на розвиток подій).

В Сцені 1 (Зрілий Шевченко після заслання, в трактирі) ще до початку співу головного героя експонуються дві його теми. Одна з них має характер швидкої мазурки, зрілість Т. Шевченка підкрес-

¹ При цьому, партитура виписана без ключових знаків.

люється її витонченістю (змінні розміри, розширено трактований C-dur тощо). Друга триває лише один такт, але вкрай цікава тим, що вона побудована за правилами додекафонних серій – містить 12 неповторюваних хроматичних звуків та уникає тонально окреслених інтонацій. Цей очевидний маркер музики середини ХХ століття знову активізує часові асоціації, показує сучасність та велику прогресивність Кобзаря. Музика сцени не є додекафонною, але кожного разу, коли Т. Шевченко має паузу, у фортепіано звучить новий варіант 12-тонового ряду, що контрастує з тонально ясним речитативом Кобзаря. Інший приклад виходу за межі зображеного часу – вже згаданий вступ *feroce* (in the style of hard rock) в Арії Зрілого ТГШ. При цьому, коли Зрілий ТГШ співає, звучить типовий супровід витриманими акордами струнних з дублюваннями віолончелями партії соліста.

Сцена 2 (Український Версаль²) переносить глядачів до іншого хронотопу, часів молодості Т. Шевченка, де він чув ту саму мазурку, що стала його темою. Сцена починається чергуванням двох тем: Общества Мочимордія та «мазурки». Утвердження однієї з основних цінностей та ідей опери відбувається в хорі, який «зустрічає» Т. Шевченка: його представляють як модного, впливового та сучасного, жіночі групи хору екзальтовано-речитовано питають «Кескесе ле Кобзар?» (іронічне звуконаслідування французького «*Qu'est-ce que c'est les Kobsar*» («Що таке Кобзар?»)), висміюючи моду на «французьке» та відірваність від української культури, проблему, цілком актуальну зараз. В Арії Віктора Закревського (друга Т. Шевченка, голови «Общества Мочимордія») встановлюється ще одна типова риса хронотопу опери – суттєва роль повторності, адже «А цар ще пошкодує» співається 16 разів поспіль. Єдиним проявом тематичних арок в Сцені 3 (дуєт молодого Т. Шевченка та Ганни Закревської з нотками дотепного флірту) є його початок аналогічно до Увертюри. Таким чином, цей пульсуючий акорд набуває ще одного значення – початку чогось в принципі.

Сцена 4 (Мочиморди) започатковує ще один паралельний план хронотопу, пов'язаний із зображенням вакхічних зібрань товариства під керівництвом В. Закревського. Ці образи застілля повертатимуться неодноразово: в Сценах 8 та 12³. Крім

теми, що звучала в увертюрі, з'являється ще одна: «Ром! Пунш! Пів-пиво! Пів-пиво!», з типовою кадансовою формулою T – S – D – T у басів за підтримки фортепіано та низьких струнних.

В цій сцені вводиться ще один лейтмотив, на словах «Його Всеп'янійшество» (неофіційний «титул» В. Закревського), з характерним рухом за звуками D9. Однак, сцени з бенкетуванням «Мочиморд» – більше, ніж просто зображення п'яництва. В них з'являються і лірична лінія (Т. Шевченко бачить «блиск її очей» на дні чарки, і лінія боротьби за незалежність України як однієї з провідних цінностей. Останнє втілено у репліці В. Закревського «Ну а ми, я думаю, що маєм право на державу!», викладений в широкому діапазоні децими з завершенням ff на найвищому звуці, і реакції хору, що з острахом каже «Припини!». Це теж є засобом творення аروحних зв'язків хронотопу, адже саме за подібний тост за Незалежність в однойменній Сцені 12 москаль напише доноси на всіх. Завершення Сцени мазурковою темою Т. Шевченка стає засобом зв'язку з наступною Сценою 5 (Зрілий ТГШ і Костомаров), попри те, що між ними – хронологічна дистанція (в Сцені 4 Т. Шевченко був молодим). Бесіда з Костомаровим, окрім поглиблення характеристики дійових осіб, є за своєю сутністю ретроспективною – тобто, активізується «час спогадів»: Т. Шевченка про своє перебування на острові Кос-Арал під час заслання («За музику я б все віддав на Кос-Аралі»), про свої технічні здобутки як художника (розробка нових технік для гравюри з акцентуванням самопожертви на словах «Для науки головою ризикую! Дуже вже шкідливі ці кислоти»), Костомарова про те, як Т. Шевченко прислав йому людський череп тощо.

В центрі опери вміщено Інтермедію «Москаль і Смерть», що є Сценою 6. Вона починається ритмізованим речитативом Смерті на тлі простої розважальної музики в D-dur у струнних *pizzicato*. Їх діалог з Москалем виходить за межі хронотопу лише опери: вже в першій репліці Москаль каже «Із самої Рассеї їдьом на тот світ», що є очевидною алегорією на російських солдатів, що померли за загарбницькі інтереси за тисячі кілометрів від власних домівок. Сучасність контексту підкреслює і питання Смерті «Шо по русні», після чого вона замовкає, неначе провокуючи глядачів на нецензурну відповідь, що відкрystalізувалася наприкінці лютого 2022 року. Абсолютно очевидним виведення хронотопу опери в наші дні стає в пісні-дражнилці Смерті зі словами на кшталт «Русня завжди русня. Вмирать припхалася сюди сама» тощо. Сцена завершується майже голівудським *cliffhanger*: «Смерть наближається до Москаля, намагається йому підкурити», розв'язка якого настане лише в Коді.

Сцена 7 містить «оманливий» підзаголовок «Княжна і поет», з якого можна було б очікувати

² Підгорецький замок на Львівщині, споруджений в XVII столітті. Відомостей, що Тарас Шевченко там був, знайти не вдалося, в «Шевченківській енциклопедії», що дає докладний опис всіх людей та місць пов'язаних з Кобзарем, статті про нього не вміщено.

³ Відзначимо «математичну» точність періодичності, з якою з'являються образи «мочиморд»: 4, 8 та 12.

діалогічної сцени між Т. Шевченком та Варварою Репніною, але насправді це є фактично її речитатив та арія, Т. Шевченко тут є виключно адресатом висловлювання. Арія містить одну з найліричніших кантиленних мелодій всієї опери, і має чітку тричастинну форму. В середньому розділі містяться дві важливі тези: «Між нами ангел пролетів», що відповідає тому, що Т. Шевченко називав В. Репніну «янголом» в присвяченій їй поемі «Тризна» (Мовчанюк, 2015: 461), і її «пророчі» слова «Ти – час і простір. Ти – майбутнє, але не моє». Привертає увагу поєднання іменників «час», «простір» та «майбутнє» – фактично, це стверджує, що Т. Шевченко є основою, рамкою хронотопу майбутньої української культури, і ця думка отримає своє додаткове підтвердження і в останній Сцені «Барикади».

Сцена 8 (Мочиморди. Бенкет) побудована вельми схожим чином до Сцени 4: зображення гулянки (на це раз – більш всеохопної та «дикої», з десятками синонімів на позначення вживання алкогольних напоїв), раптовий перехід бесіди в державницьку площину («окрім похмілля, те саме кругом самодержавіє й багно»), і репліка, що закликає до боротьби («А в нас попереду усе, однак борімося поборемо одного дня») – парафраз знаменитого шевченкового «Борітеся – поборете» з поеми «Кавказ», що ще пролунає наприкінці опери.

Сцена 9 (Репніна... Молодий Шевченко) закріплює конструктивну ідею відсутності діалогу між цими героями, закладену в Сцені 7 – ще один вияв впливу хронотопу. Сцена починається з розлогого соло віолончелі, яке потім стає фоном для речитатії Молодого Шевченка – він пише листа В. Закревському (в лібрето цитується фрагмент справжнього листа (Яковина, 2021: 673)). Після цього вміщено вкрай короткий діалог Кобзаря з В. Репніною, який переходить в її другу арію, в якій вона гнітиться двома речами: що Т. Шевченко її не кохає, і що «Все що горить він п'є». Тим самим її показано як протилежний полюс до «Общества мочимордія» і персонально до родини Закревських. Драматичним центром опери є Сцена 10, основу якої складає «Арія Портрету царя». Саме таке оригінальне визначення дійової особи викривляє просторові уявлення – адже показує, що вплив царя Миколи I просягався усюди. Арія повністю витримана на тонічному органному пункті c-moll, задля враження невідворотності. В тексті арії вміщено багато важливих символів: дослівна цитата царського вироку Т. Шевченкові – «із заборобою писати й малювати» (саме це винесено в назву Сцени, але ще більше резонує із сьогоденням наступна фраза: «В моїй країні не існує мови. Є язык», з багаторазовим повторенням

русизму «Є язык». Сьогодні, коли країна-агресор вживає всіх заходів задля того, аби знищити українську національну та мовну ідентичність, такий текст арії є наочним прикладом того, що не можна залишатися байдужим та осторонь мовного питання, що панування української мови в Україні є однією з засадничих національних культурних цінностей. Одразу після цього Портрет царя промовляє «В моїй країні навіть стіни мають вуха. Я все почую, все побачу» – що може бути як додатковим засобом зображення тотальної репресивної системи, так і квазі-цитатою останніх рядків вірша М. Лермонтова «Прощай, немытая Россия». Після вже згаданої обмеженості мелодії Портрету царя репліка Т. Шевченка «Імперія може володіти землями, але не володіти серцями. Свобода – це те, що дається нам від народження і приводить до тям» відкриває протиставлення інших просторів: суто звукових. Тотальній примітивності Портрету царя протистоїть вільна та широка декламація – таким чином, свобода як основна національна цінність знаходить своє втілення безпосередньо у звуковисотній організації твору. Після хору, що стає на бік Т. Шевченка з'являється вже відома лейт-тема – Москаля, який «виводить ТГШ», і цим Сцена 10 завершується. Сцена 11 («Сушені карасі») за своєю сутністю подібна до П'ятої – це знову діалог Т. Шевченка та Костомарова, в якому домінує хронотоп спогадів. Фактично, це невелика інтермедія, що передує монументальному фіналу.

Сцена 12 («Тост за Незалежність») – третій та останній в опері бенкет Товариства Мочиморд, єдиний, в якому Т. Шевченко не бере участь, бо знаходиться на засланні. Втім, вони вже цитують його вірші: «Але якщо я все-таки умру, то поховайте». В цій сцені наводиться головна думка всієї опери (хоча виголошує її і не головний герой, і не Віктор Закревський, а хор): «Краще вже, панове, випиймо за славу прийдешньої Української республіки» – що є історичним фактом, адже саме за цей тост В. Закревського (у формулюванні «Да здравствует украинская республика») притягнули до слідства (Яковина, 2012: 673). Показаний і зрадник, що написав донос на «Товариство Мочиморд», ремаркою «Москаль, в личині поміщика Дмитра Селецького» і появою теми Москаля – саме Дмитро Селецький, поміщик з Пирятинського повіту, поданий в «Шевченківській енциклопедії» як справжній автор доносу (Яковина, 2012: 673) – хоча в спеціально присвяченій цьому питанні статті М. Новицького (2013) про нього взагалі не згадується, а тост за славу України начебто був промовлений польською: «Lepiej juz panowie, wypijmy na chwale przyszlej Rzeczypospolitej malorosyjskiej!» офіцером Цихон-

ським (Новицький, 2013: 40). Однак, оскільки в хронотопі цієї опери (та і української культури в цілому) Москаль є збірним образом зрадника, то природньо, що донос написав саме він.

Остання Сцена опери, № 13 («Барикади») – єдина, яка переносить глядачів в сучасний хронотоп (окрім Інтермедії «Москаль і Смерть»). Її початок аналогічний до Увертюри є типовим прийомом замикання цілого початковим музичним матеріалом. За своєю драматургічною будовою вона найбільшою мірою з усіх Сцен в опері наближається до структури власне оперної сцени – складно організованої конструктивної одиниці оперного твору, що інтегрує в єдине ціле діалоги, масові сцени та арії чи інші форми сольного висловлювання. Так, після короткого, але вкрай змістовного діалогу Молодого Т. Шевченка з Яковом де Бальменом («Не холодно, друже Яків де Бальмен? – Синьо-жовтий прапор гріє») вміщено арію останнього, з підзаголовком «Уривок з поеми “Кавказ”». Це – перший випадок тривалого прямого цитування шевченкової поезії в опері, і його використання в єдиній «сучасній» Сцені дозволяє ще раз підкреслити: хронотопом існування поезії Т. Шевченка є сучасна Україна, її місце – не лише в книжках чи на літературних вечорах, а вулиці й Майдани під час вирішальних для української історії подій. Звертає на себе увагу метроритмічне вирішення акомпанементу – він, як і в багатьох випадках в опері, складається з пульсуючих повторюваних звуків, але вперше в усьому творі пульсація є тріольною, що підкреслює активність та готовність до дії. Авторі опери не уникають нагадування глядачам, що боротьба за Незалежність рідко коли обходиться без жертв – тому Яків де Бальмен «перевтілюється в Сергія Нігояна», одного з перших загиблих під час Революції Гідності, відомий читанням уривку з поеми «Кавказ» на Майдані біля барикад, і потім майже одразу його вбивають. Далі хронотоп сучасної України стає все більш дискретним: спочатку ремаркою в партитурі показано, що «(Починається остання велика війна...)», де використано драматичний прийом – поліритмічне сполучення тріолей та шістнадцятих, а також гостро конфліктного накладення E-dur та e-moll в партії фортепіано. Таким чином, тут композитор відходить від принципу простої та зрозумілої музичної мови, адже події розгортаються в трагіко-драматичному хронотопі. Після вказівки на 2022 рік та звільнену Балаклію, а потім – короткого діалогу басів та тенорів на сакралізованих словах «Слава

Україні! – Героям слава» національно-визвольної боротьби бачать Т. Шевченка, і важливим є те, що вони ніяк не подивовані: «Диви, якраз Шевченко». Відзначимо, що саме в 2022 році події Великої Війни підкреслили безсмертну актуальність поезії Шевченка: адже під час Куп'янсько-Балаклійської операції, згаданої тут, українські військові зірвали пропагандистський російський плакат, під яким виявилися рядки Т. Шевченка з поеми «Кавказ» (Давидова, Клименко, 2023). І саме ці рядки співає в заключній своїй арії Молодий Т. Шевченко. Останніми словами опери є хоровий вигук «Тарас Григорович Шевченко», що ніби розгортає аббревіатуру «ТГШ» з назви опери.

Автори опери вирішують завершити оперу не на нозі боротьби за Незалежність, а іронічною Кодою «Смерть нарешті прикурює Москалю», в якій і без співу зрозумілі події: давно відома тема Москаля поступово деформується, в партіях інструментів поступово з'являється імітація траурних барабанів, і Москаль помирає без героїчного пафосу – бо саме на смерть він прийшов в Україну.

Висновки. Аналіз драматургічних ситуацій, музичного втілення, закладених сенсів та цінностей опери З. Алмаші «ТГШ. Подорож у часі» на лібрето О. Павлової показав, що одну з головних ролей в створенні та передачі змісту та смислу твору є його просторова-часова організація, тобто хронотоп. Авторі майстерно маніпулюють кількома часовими площинами: тими трьома, в яких відбуваються зображені на сцені події, та сучасним життям України в умовах боротьби за збереження Незалежності та Державності. Ключовими цінностями, що наскрізною ниткою проходять крізь всю оперу, є наступні: існування соборної незалежної України, вільне і повсюдне використання української мови, актуалізація фундаментальних здобутків української культури шляхом їх очищення від імперсько-радянських уявлень про меншовартість та застарілість. Ці ідеї втілюються не лише в образі Т. Г. Шевченка, а ще і в інших персонажах – чим підкреслюється їх загальнозначущість. Винесене в назву опери «Подорож у часі» є не лише прийомом для привернення глядацької уваги – це є вказівка на те, що дослідження хронотопу опери-кабаре є ключем до розуміння її змісту, ідей та цінностей. Нарешті, це є цілком та повністю опера свого часу, яка не могла б з'явитися 20–30 років тому (або мала б бути принципово іншою) – тобто, вона може існувати виключно в сучасному українському часопросторі, бо є з ним взаємозалежною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голинська О. Новаторська опера-кабаре «ТГШ. Подорож у часі». Музика. Український інтернет-журнал. 27.10.2024. <https://mus.art.co.ua/novatorska-opera-kabare-thsh-podorozh-u-chasi/>
2. Гоменюк С. Г. Музичний хронотоп: предмет і явище. Типологія форм часопросторової організації в авангардній музиці : автореф. дис. ... канд. мист. : 17.00.01. Київ, 2006. 24 с.
3. Давидова Ю., Клименко О. "Борітеся – поборете": історія плаката з рядками Шевченка, який росіяни заклеїли під час окупації Балаклії. Суспільне Харків. 9.03.2023. Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/409254-boritesa-poborete-istoria-plakata-z-radkami-sevcenka-akogo-rosiani-zakleili-pid-cas-okupacii-balaklii/>
4. Дербас М. «ТГШ. Подорож у часі». ХНУМ імені І. П. Котляревського. 29.04.2025. Режим доступу: <https://num.kharkiv.ua/kopiya-inter-protologos-20-richchya-kafedri-interpretologii-ta-analizu-muziki>
5. Єрецький А. В. Мотив в музиці і музичний хронотоп: історико-теоретичний і інтерпретаційний вимір : дис. ... доктора філософії : 025 – Музичне мистецтво. Одеса, 2025. 186 с.
6. Мовчанюк В. РЄПНІНА Варвара Миколаївна. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т.5: Пе-С. НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. К., 2015. С. 461-463.
7. Новицький М. "Мочиморди" перед судом сучасників і досліду. Шевченків світ. 2013. Вип. 6. С. 24-44. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shesv_2013_6_5
8. Пашенко Ю. У Харкові відбулася прем'єра опери "ТГШ. Подорож у часі": у чому її особливість. Суспільне Харків. 26.04.2025. Режим доступу: <https://suspilne.media/kharkiv/1003955-u-harkovi-vidbulasa-premera-operi-tgs-podorozh-u-casi-u-comu-ii-osoblivist/>
9. Ротач П. «ОБЩЕСТВО МОЧЕМОРДИЯ». Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т.4: М-Па. НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. К., 2013. С. 657-658.
10. Хе Венлі. Хронотопічні засади фортепіанної творчості Ф. Шопена: інтерпретативно-стильовий підхід : автореф. дис. ... канд. мист. : 17.00.03. Одеса, 2020. 23 с.
11. Яковина О. ЗАКРЄВСЬКИЙ Віктор Олексійович. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т.2: Г–З. НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. К., 2012. С. 672-673.

REFERENCES

1. Holynska O. (2024). Novatorska opera-kabare "THSh. Podorozh u chasi" [Innovative opera "THSh. The journey through time"]. Muzyka. Ukrainskyi internet-zhurnal. 27.10.2024. <https://mus.art.co.ua/novatorska-opera-kabare-thsh-podorozh-u-chasi/> [in Ukrainian].
2. Homeniuk, S. H. (2006). Muzychnyi khronotop: predmet i yavysheche . Typolohiia form chasoprostorovoi orhanizatsii v avanharnii muzytsi [Musical chronotop: object and phenomenon. Typology of the forms shapes of time-space organization in vanguard music]. Extended abstract of Candidate's theses. Kyiv [in Ukrainian].
3. Davydova, Yu., Klymenko. O. (2023). "Boritesia – poborete": istoriia plakata z riadkami Shevchenka, yakyi rosiiany zakleily pid chas okupatsii Balaklii. [Fight and you shall prevail" history of a billboard with Shevchenko's verses, that was redone in the times of Balaklia's occupation]. Suspilne Kharkiv. 9.03.2023. <https://suspilne.media/kharkiv/409254-boritesa-poborete-istoria-plakata-z-radkami-sevcenka-akogo-rosiani-zakleili-pid-cas-okupacii-balaklii/> [in Ukrainian].
4. Derbas, M. «THSh. Podorozh u chasi» ["THSh. The journey through time"]. KhNUM imeni I. P. Kotliarevskoho. 29.04.2025. <https://num.kharkiv.ua/kopiya-inter-protologos-20-richchya-kafedri-interpretologii-ta-analizu-muziki> [in Ukrainian].
5. Yeretskyi, A. V. (2025). Motyv v muzytsi i muzychnyi khronotop: istoryko-teoretychnyi i interpretatsiinyi vymir [Motif in music and the musical chronotope: historical, theoretical and interpretive dimension]: PhD theses. Odesa [in Ukrainian].
6. Movchaniuk, V. (2015). RIEPNINA Varvara Mykolaivna [Repnina Varvara Mykolaivna]. Shevchenkivska entsyklopediia in.6 Vols. Vol.5: Pe-S., 461-463 [in Ukrainian].
7. Novytskyi, M. (2013). "Mochymordy" pered sudom suchasnykiv i doslidu ["Mochymordy before the judgement of the contemporaries and the scholars"]. Shevchenkiv svit, 6, 24-44. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shesv_2013_6_5 [in Ukrainian].
8. Pashchenko, Yu. (2025). U Kharkovi vidbulasia premiera opery "THSh. Podorozh u chasi": u chomu yii osoblyvist [Kharkiv seen the premiere of opera ["THSh. The journey through time": what is special about it]. Suspilne Kharkiv. 26.04.2025. <https://suspilne.media/kharkiv/1003955-u-harkovi-vidbulasa-premera-operi-tgs-podorozh-u-casi-u-comu-ii-osoblivist/> [in Ukrainian].
9. Rotach P. (2013) «OBSHCHESTVO MOCHEMORDIYA» [Society of "Mochimords"]. Shevchenkivska entsyklopediia in.6 Vols. Vol.4: M-Pa, 657-658.
10. He Wenli. (2020). Khronotopichni zasady fortepiannoi tvorchosti F. Shopena: interpretatyvno-stylovyi pidkhid [Chronotopic principles of Chopin's piano work: interpretative-stylistic approach]. Candidate's theses. Odesa [in Ukrainian].
11. Iakovyna, O. (2012) ZAKRÉVSKYI Viktor Oleksiiovych [Zakrevskyi Viktor Oleksiiovich]. Shevchenkivska entsyklopediia in.6 Vols. Vol 2: H–Z, 672-673 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

Ганна ДЖУЛАЙ,

orcid.org/0000-0003-4928-0261

кандидат філософських наук, професор,

професор кафедри сольного співу

Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

(Одеса, Україна) dzulajanna8@gmail.com

СПЕЦИФІКА КОМПОЗИТОРСЬКОГО СТИЛЮ ЛЕСІ ДИЧКО (НА ПРИКЛАДІ СОЛЬНИХ КАМЕРНО-ВОКАЛЬНИХ ТВОРІВ)

В контексті синтезуючих та інтегративних явищ розглянуто художні орієнтири мистецьких пошуків Лесі Дичко, які вплинули на формування її індивідуального композиторського почерку та вироблення нею неповторного композиторського стилю, власної техніки музичного висловлювання та особливостей презентації музичної семантики творів. Інтонаційна та структурна композиція сольних камерно-вокальних творів Лесі Дичко стали своєрідними новаторськими явищами в контексті сучасного мистецтва. Композиторський стиль Лесі Дичко уособлюється поєднанням національної духовності, кордоцентричності особистісного мислення, новаторськими композиторськими прийомами, синергічним підходом до виразового інструментарію втілення музичної семантики. **Мета дослідження** – розкрити семантику музичної символіки композиторського почерку Лесі Дичко; зазначити інтерпретативний потенціал виконавської поетики сопрано у сольних камерно-вокальних творах композиторки. **Наукова новизна** дослідження полягає в роз'ясненні індивідуальності композиторського стилю Лесі Дичко через екстраполяцію символічності у площину музичної творчості; розкриття структурних складових виконавської поетики та специфіки розгортання смислотворчої семантики у сольних камерно-вокальних творах композиторки. **Методи дослідження**: музикознавче узагальнення; аналіз особливостей музичної партитури; аналіз виконавської специфіки; практичний досвід виконання. **Висновки**. Дослідження сольної камерно-вокальної спадщини Лесі Дичко поглиблює уявлення про унікальність творчої особистості композиторки: символічність, метафоричність та духовність – як естетична основа її художньої позиції; смислова та гармонійна поліфонічність композиторської партитури – як провідна ознака її авторського стилю. Творчість Лесі Дичко є проявом широкого культурного полілогу, що розкривається в множинних ракурсах і контекстах, апелює до національного та світового художнього досвіду й акумулює найважливіші тенденції в розвитку сучасного мистецтва. Дослідження сольних камерно-вокальних творів Лесі Дичко надає змогу усвідомити індивідуальні неповторні особливості творчості композиторки, духовне та естетичне підґрунтя формування її авторського почерку, розуміння специфіки композиторського стилю. Творча спадщина Лесі Дичко дозволяє розширити поле наукового дискурсу не тільки у галузі теоретичного вивчення її творчості, але й на рівні семантично-смислового узагальнення тем та засобів композиції, характерної для сучасної епохи.

Ключові слова: композиторський почерк, камерно-вокальна творчість, сопрано, композиторська партитура, семантика музичної символіки.

Ganna DZHULAI,

orcid.org/0000-0003-4928-0261

Candidate of Philosophical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Solo Singing

The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

(Odessa, Ukraine) dzulajanna8@gmail.com

SPECIFIC FEATURES OF LESYA DYCHKO'S COMPOSITION STYLE (BASED ON THE EXAMPLE OF SOLO CHAMBER VOCAL WORKS)

In the context of synthesizing and integrative phenomena, the artistic guidelines of Lesia Dychko's artistic explorations are examined, which influenced the formation of her individual compositional style and the development of her unique compositional style, her own technique of musical expression, and the peculiarities of the presentation of the musical semantics of her works. The intonational and structural composition of Lesia Dychko's solo chamber vocal works have become a kind of innovative phenomenon in the context of contemporary art. Lesia Dychko's compositional style is embodied in a combination of national spirituality, cordocentric personal thinking, innovative compositional techniques, and a synergistic approach to the expressive tools used to embody musical semantics. **The aim of the study** is to reveal the semantics of musical symbolism in Lesia Dychko's compositional style and to highlight the interpretative potential of soprano performance poetics in the composer's solo chamber vocal works. **The scientific novelty** of the research

lies in explaining the individuality of Lesia Dychko's compositional style through the extrapolation of symbolism into the realm of musical creativity; revealing the structural components of performance poetics and the specifics of the unfolding of meaning-creating semantics in the composer's solo chamber vocal works. **Research methods:** musicological generalization; analysis of the features of the musical score; analysis of performance specifics; practical performance experience. **Conclusions.** Research into Lesia Dychko's solo chamber vocal heritage deepens our understanding of the uniqueness of the composer's creative personality: symbolism, metaphor, and spirituality as the aesthetic basis of her artistic position; the semantic and harmonic polyphony of her compositions as the leading feature of her authorial style. Lesia Dychko's work is a manifestation of a broad cultural dialogue that unfolds in multiple perspectives and contexts, appeals to national and global artistic experience, and accumulates the most important trends in the development of contemporary art. The study of Lesia Dychko's solo chamber vocal works allows us to understand the individual and unique features of the composer's work, the spiritual and aesthetic foundations of her authorial style, and the specifics of her compositional style. Lesia Dychko's creative legacy allows us to expand the field of scientific discourse not only in the theoretical study of her work, but also at the level of semantic and conceptual generalization of themes and compositional techniques characteristic of the modern era.

Key words: compositional style, chamber vocal works, soprano, compositional score, semantics of musical symbolism.

Постановка проблеми. Музичне мислення формує тип культури, всі значущі культурні факти узагальнюються під впливом художніх установок, формують певний культурний ідеал. Музичне мислення композитора розкриває культурні цінності у двоєдності універсальності і конкретності, абсолютності й обумовленості, абстрактності й конкретності, цілісності та локальності. Настави, які керують музичним мисленням композитора і мають загальнолюдське знання, є смисли, які композитор втілює в своєму творінні, і які він сприймає як цінності для себе самого. Сучасний культурно-мистецький простір яскраво виявляє інтеграційний характер мистецьких перетворень кінця XX – початку XXI століть. Традиційні жанри оновлюються в новітніх формах авторської композиторської діяльності, перетворюючись через нові виклики зовнішнього суспільного середовища, та під його впливом, а також через переосмислення композитором себе у сучасних умовах.

Творчість Лесі Дичко логічно вписується в мистецькі процеси, що відбуваються в європейській культурі кінця XX – початку XXI століть. Водночас вона глибоко індивідуальна та нерозривно пов'язана з національною традицією, спадковістю поколінь, та виступає своєрідним віддзеркаленням народної пам'яті, її «генетичного коду». Вбираючи в себе інноваційні прикмети сучасного постмодерністського музичного простору, музика Лесі Дичко представляє новий рівень синтезу, в якому відчутний також й нерозривний зв'язок з національним фольклором.

Леся Дичко є композиторкою, яка стала визначальною творчою постаттю музичного мистецтва України другої половини XX століття. Неповторний стиль письма одразу ж визначив її місце серед авангардних українських митців. Найяскравіші досягнення композиторки пов'язані з жанрами камерно-вокальної та хорової музики, інтонаційна та структурна композиція яких стали своєрідними

новаторськими явищами в контексті сучасного мистецтва. Творчий почерк Лесі Дичко відрізняється насамперед, поєднанням духовності, своєрідності особистісного мислення, що втілені у нотний текст новаторськими композиторськими прийомами.

Аналіз досліджень. Безліч вітчизняних дослідників творчості композиторки, серед яких: С. Грица (Гріца, 2012), М. Гордійчук (Гордійчук, 1981), С. Павлішин (Павлішин, 1999), неодноразово підкреслювали особливий світ музики Лесі Дичко, відзначений універсалізмом та багатогранністю стилістичних та світоглядних засад. Її творчість характеризується багатством та гнучкістю образно-смыслових концепцій та вразливим розмаїттям виразових засобів музичної мови. Згідно магістрального напрямку розвитку культури сьогодення, у творчості Лесі Дичко відбувається поєднання емоційного та раціонального, сучасного та архаїчного, епічного й ліричного, національно-ментального й загально-стильового. За оцінкою самої композиторки, особливістю її художньої мови є репрезентація національного фольклорного підґрунтя та духовного досвіду стародавніх культур через призму осмислення людини XXI століття. У її творчості поєдналися героїко-епічні образи національної історії та культурні традиції Європи та Сходу; патріотизм і філософсько-релігійне начало, пантеїстичний світ природи й простір мистецтва.

Особливою рисою стильової індивідуальності Лесі Дичко виявляється опора на духовні константи – фольклорні та релігійні образи, світ природи, світове мистецько-художнє надбання, історично значущі, визначальні для національної культури події та часи.

Провідною сферою інтересів Лесі Дичко, серед інших, визнано камерно-вокальну музику, яка позначена яскравою індивідуальністю та духовно-особистісним світом людини, зорієнтованою

на усталені культурні традиції та ціннісні етичні ідеали.

Отже, з огляду на багатоаспектну актуальність обраної теми, **метою дослідження** є розкриття семантики музичної символіки композиторського почерку Лесі Дичко; зазначення інтерпретативного потенціалу виконавської поетики сопрано у сольних камерно-вокальних творах композиторки.

Викладення основного матеріалу. Мистецтво є одним із засобів комунікації людей, які можна розділити на комунікацію інтелектуальну і емоційну. Найкращою ілюстрацією емоційної комунікації в чистому вигляді є музика, за допомогою такого специфічного процесу, як звуки, відтворюється процес внутрішнього життя людини, відтворюється його реакції на світ, в який він занурений (Павлішин, 1999).

Наше дослідження спрямовано на окреслення особливостей композиторської мови Лесі Дичко. А найкращим відтворення та матеріалом для дослідження у цьому випадку виявляється аналіз виконання творів – отже, визначення виконавської поетики, що є певним віддзеркаленням специфіки авторської мови. Під виконавською поетикою у вокальній творчості слід розуміти «вбудовану у художню структуру музичного твору систему засобів тембродинамічної та хронотопічної організації, які актуалізуються у процесі відтворення виконавцем звукових музично-поетичних образів» (Сюн Яхуан, 2023; 90).

Леся Дичко вважається представником постмодерністського мистецтва. Це мистецтво часто називають «мовою образів». Своєрідність цієї мови полягає в тому, що в ньому опис, вираження почуттів, оцінка і навіювання почуттів настільки злиті, що їх практично неможливо відділити одне від одного.

Авторський почерк Лесі Дичко є поліфонічним: в ньому переплетені культурний досвід попередників, глибоке корінне відчуття традицій національної культури та багатовікової співочої практики зокрема, але водночас – це митець-сучасник, людина з мисленням сьогодення.

Потрібно зауважити, що сама композиторка не вважає себе абсолютним модерністом у музиці, хоча використовує сучасну музичну лексику та усі різновиди сучасного композиторського письма. В умовах строкатого музично-творчого буття початку ХХІ ст. Леся Дичко визначає свій індивідуальний стиль як наближений до класичного, що ґрунтується на фольклорно-традиційних засадах.

Монологічність висловлювання, притаманна її творам, опосередковано вказує й на романтизованість світовідчуття композиторки. Сама ж Леся

Дичко вважає себе прихильницею імпресіонізму як «мистецтва моменту», експресіонізму як «мистецтва душі» та шанувальницею фольклору. Отже, у музичних творах прослідковуються три складові: духовна, душевна та розумова. Саме цим наповненням визначає свою творчість сама композиторка.

Зазначимо, що з перших спроб роз'яснити постмодерністську багатовимірність культури Ж. Делез і Ф. Гваттарі запропонували протиставлення двох типів культури, що спів існують в наші дні – «деревної культури» і «культури кореневища». Перший тип культури тяжіє до класичних зразків, наслідує природу, відріжає світ, є його графічної записом, другий тип культури відріжає не кальку світу, а його мапу, в якій зникає смисловий центр, а зв'язки будуть безструктурними, заплутаними, нелінійними. Іншими словами, мистецтво постмодернізму бачить світ як синергетичну структуру, яка ніколи не буває однозначною, загальноприйнятною, а завжди допускає взаємодію порядку і хаосу, які у процесі структурування, народжують якщо не нові форми, то нові тлумачення.

Розглядаючи стилістичні особливості музичної мови Лесі Дичко в контексті постмодернізму можна виділити декілька цікавих ознак її композиторського мислення.

Перформативність – мається на увазі, що композитор як актор, здатний безпосередньо впливати на свідомість і поведінку глядача. Музика Лесі Дичко створює певні образи-символи, алегорії, навіть якусь особливу звукову атмосферу (як у французьких символістів), і завдяки поетико-філософській сутності епохи вона встановлює гармонічний контакт зі слухачем.

Фрагментарність – створення ефекту ненавмисного оповідного хаосу. Композиторка полюбляє поєднувати фрагментарність із контрастністю (кожний епізод, фрагмент або частина можуть іноді значно відрізняються один від одного в динамічному, метроритмічному, гармонічному, темповому планах тощо), цей момент, як особливу ознаку можна зустріти у багатьох її творах.

Також, визначальним для творів Лесі Дичко є паритетність, суголосність загальної вокально-фортепіанної партитури. Іншими словами, за авторським задумом, ані голос, ані супровід не є домінуючими. Саме за таких виконавських умов музикально «унаочнюється повнота звукообразності втіленого поетичного матеріалу, що будується на контрапункті сопранового *canto* – втілення концепту *серця*, і фортепіано, з його тембрально контрастним звучанням» (Сюн Яхуан, 2023; 92), які виступають як уособлення голосів, що скла-

дають гармонічну вертикаль загальної звукової та смислової єдності.

Також композиторка використовує незвичні для академічного вокального вуха ладогармонічні, декламаційні, метроритмічні (синхронія різних ритмічних фігур з тріольним рухом супроводу) умови, які формують стилістичну відмінність, що виступає як пізнана індивідуальність її камерно-вокального доробку (Сюн Яхуан, 2023; 96).

Ще однією важливою рисою є використання поліфонії. Композиторка вплітає її у фактуру, використовуючи як прості імітаційні прийоми, так і складні канонічні форми. Це робить музику об'ємною, багатоплановою. Поліфонічні елементи поєднуються з сучасними гармоніями, зокрема з тональною й атональною технікою, що на образно-смисловому рівні створює у слухача відчуття широти, розвиненого простору.

Крім того, Леся Дичко вміє тонко працювати з лейттемами – вона змінює їх ритмічно й ладово, часто використовуючи однойменний мажор чи мінор, а також цілотнові послідовності. Такі незвичайні теми іноді подаються в поліфонічній формі, розподіляючись між голосами та створюючи таким чином багаторівневе полотно музичної партитури, на кшталт побудови хорової партитури (до речі, саме твори для хору є найбільш відомими, найбільш визнаними у музичному колі).

Притаманною композиторці є увага до тембрових можливостей голосу. У вокальних творах Леся Дичко часто використовує такі прийоми як глісандо, сфорцандо, тремоло, а також шепіт, вигуки й речитативи. Це робить музику яскравішою і допомагає передати зміст глибше. Аналізуючи індивідуальні риси музичної мови композиторки, варто виокремити її тонке чуття до людського голосу як багатофункціонального інструменту.

Як зазначено у багатьох дослідженнях, щодо складових та специфіки вокального виконавства, саме тембр голосу є носієм не тільки внутрішньої форми вокального твору, але й висвітлювачем її звукової семантики, яка зазначає звукообразну сутність вокального твору. Тому, усвідомлюючи стилістику композиторського почерку автора, можна визначити найвищі щаблі музичного смислоутворення саме через вокальний тембр виконавця.

Практично уся сольна камерно-вокальна музика Лесі Дичко написана для одного типу голосу – сопрано. Причому, прослідковуючи партитурні та теситурні особливості її творів, можна зазначити, що предметом її композиторської «прихильності» виступає високе сопрано.

Смислова атмосфера музики композиторки сповнена світлом закоханості у життя. Відповідно, тембр сопрано – ліричний за своєю семантичною сутністю, у її творах працює як символ чистоти, дівочості, ніжності, щирості, очікування щастя. Треба зазначити, що палітра звучання сопрано іноді тендітно-дівоча, іноді пристрасна, а іноді й по-дорослому темна, дещо відсторонена. Але завжди у творах Лесі Дичко зберігається лірична атмосфера поетичного слова, його музикальності, ритмічності та смислової мережовості. Практично усі камерно-вокальні сольні романси композиторки демонструють висловлювання від «першої особи», що є характерним для ліричної поезії. Опосередковано, таке смислове спрямування її творів настановляє на розуміння обрання композиторкою своєю «вокальною музою» саме тембр високого жіночого голосу – сопрано.

Але треба зазначити, що більшість її творів потребує наявності у виконавиці міцного середнього регістру. Це дає можливість говорити про прихильність композиторки не просто до високого сопрано, але до сопрано ліричного. Саме тембр ліричного сопрано здатен найбільш повно та різнокольорово передати партитуру, наповнену символічними, метафорічними смислами. Окрім того, саме цей тип тембру впізнавано спрямовує слухача до асоціацій із жанровою стилістикою українського солоспіву.

Характерною для творчості Лесі Дичко є й метафоричність. Вона була серед перших українських композиторів, хто почав втілювати свої ідеї за допомогою нових стильових прийомів і засобів виразності. Її музичне мислення поєднує емоційність і глибоке відчуття, але водночас раціональність і зрілість.

Взагалі, семантичній виразовості музики Лесі Дичко притаманна певна символічність. Так, у сольних камерно-вокальних творах особливо помітно увага до художнього втілення поетичної символіки музичними інструментами. Кожне слово, кожен поетичний оберт знаходить своє майже живописне втілення у музиці. Наприклад, усі фрази романсу «Я – хочеш? – Зачарую ліс» демонструють звукову матеріалізацію поетичних символів. Кожна поетична фраза, іноді й кожне слово, обрамляється не тільки тембровою колористикою сопрано, але й структурно-гармонійною партитурою фортепіанного супроводу. Таким чином, можна сказати, що кожна фраза конвертується у певний звукосимвол, викликає абсолютно відчутні на первісному рівні асоціації з природними символами.

Треба зазначити, що природні образи займають окреме місце у вокальній музиці Лесі Дичко.

Символіка Води, Вітру, Сонця, Землі, Неба часто зустрічається у її творах, набуваючи різних відтінків залежно від контексту та несуть глибокий філософський смисл. Наприклад, у багатьох її композиціях вода символізує життєвий потік, очищення, рух часу. В той же ж час цей образ може мати й драматичне забарвлення. Так у романсі «Я – хочеш? – Зачарую ліс» поетична строфа – згадування моря – створює атмосферу внутрішнього хвилювання, пристрасті, динамічності почуттів.

Треба згадати, що Сонце у музиці Лесі Дичко є символом надії, пробудження, духовного світла (цей образ часто зустрічається в її хорових творах, зокрема в тих, що базуються на народних текстах, де сонце уособлює гармонію світу). Також часто композиторка використовує у своїй творчості символіку пір року, надаючи їй глибокого філософського та національного змісту: весна в її творах уособлює оновлення, відродження природи та духовного життя; літо – розквіт сили та енергії, осінь – зрілість, щедрість та роздуми; а зима – час очищення, тиші та очікування нового циклу.

Ця різноманітність залучення образів Природи у композиторській творчості проявляється через майстерне використання специфічних гармонічних та ритмічних прийомів, що підсилюють символічне навантаження сугестивних вражень слухача. Певна «пейзажна» проекція відтінків почуттів людини нагадує стародавні архетипні містичні спілкування із духовними сутностями через природні явища, на кшталт стародавніх міфів про одухотворену, божественну природу (Сюн Яхуан, 2023).

Так, у романсі «Я – хочеш? – Зачарую ліс» звукообрази Лісу та Моря, як різних чуттєвих стихій, що відображують грані кохання, втілено не тільки у співацькому інтонуванні через інтервальну та динамічну складові вокальної партії, але й через гармонічну щільність та структурну наповненість фортепіанної партії: «акуратну», застиглу та прозору – Ліс, або динамічну та структурно-наповнену – Море.

Тій же виразовій меті слугують часті експерименти Лесі Дичко з ритмом: зміна метру, додання синкоп, створення незвичних акцентів. Поліритмія надає музичному розгортанню смислової агогіки та внутрішньої енергії.

Саме такі музичні прийоми, що створюють емоційну мелодику, відображують індивідуаль-

ний стиль композиторки, її тяжіння до кордоцентризму. Творчість Лесі Дичко позначена романтичними інтенціями, сприйняттям світу крізь призму «філософії серця» і пантеїзму із визнанням ідеальної сутності природи (Сюн Яхуан, 2023; 88).

Тяжіння до *quasi*-імпровізаційного розгортання мелосу, вільного плину гармонії та ритму, прийом вокалізації у функції завершення (що сприймається як «тиха» кульмінація ліричного твору) – ці відмінні риси камерно-вокального стилю Лесі Дичко водночас унаочнюють «жіночу сутність» її камерно-вокальної лірики (Сюн Яхуан, 2023; 97).

На фоні притаманній українським композиторам смислової ліричності у камерно-вокальних жанрах, уваги до вираження внутрішнього життя людини, проявляється поглиблена індивідуалізація як музичної, так й поетичної складової камерно-вокальних творів. Леся Дичко виступає прямим нащадком саме таких установок та завдань у камерно-вокальному композиторському висловлюванні. Вокальна творчість Лесі Дичко репрезентує широке поле для наукового пізнання та є перспективою подальшого теоретичного вивчення в різних мистецьких проекціях і культурних контекстах.

Висновки. Дослідження сольної камерно-вокальної спадщини Лесі Дичко поглиблює уявлення про унікальність творчої особистості композиторки: символічність, метафоричність та духовність – як естетична основа її художньої позиції; смислова та гармонійна поліфонічність композиторської партитури – як провідна ознака її авторського стилю. Творчість Лесі Дичко є проявом широкого культурного полілогу, що розкривається в множинних ракурсах і контекстах, апелює до національного та світового художнього досвіду й акумулює найважливіші тенденції в розвитку сучасного мистецтва.

Дослідження сольних камерно-вокальних творів Лесі Дичко надає змогу усвідомити індивідуальні неповторні особливості творчості композиторки, духовне та естетичне підґрунтя формування її авторського почерку, розуміння специфіки композиторського стилю. Творча спадщина Лесі Дичко дозволяє розширити поле наукового дискурсу не тільки у галузі теоретичного вивчення її творчості, але й на рівні семантично-смислового узагальнення тем та засобів композиції, характерної для сучасної епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордійчук М. Леся Дичко: монографія. Київ: Музична Україна, 1981. 73 с.
2. Грица С. Леся Дичко в житті і творчості: монографія. Київ: Просвіта, 2012. 272 с.
3. Павлишин С. Найвизначніша українська композиторка. Наше життя. Нью-Йорк : Союз українок Америки, 1999. № 4. С. 5–7.
4. Сюн Яхуан Музична символіка у дзеркалі вокально-виконавської поетики (на матеріалі вокального циклу «Настрої» Лесі Дичко). Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти: зб. наук. пр. Харків. 2023. Вип. 69. С. 87–103.

REFERENCES

1. Hordiichuk, M. (1981). Lesia Dychko [Lesya Dychko]: monohrafiia. Kyiv : Muzychna Ukraina, 73. [In Ukrainian].
2. Hrytsa, S. (2012). Lesia Dychko v zhytti i tvorchosti [Lesya Dichko in life and work] : monohrafiia. Kyiv : Prosvita, 272. [In Ukrainian].
3. Pavlyshyn, S. (1999). Naivyznachnisha ukrainska kompozytorka [The most prominent Ukrainian composer]. Nashe zhyttia, Niu-York: Soiuz ukrainok Ameryky, 4, 5–7. [In Ukrainian].
4. Siun Yakhuan (2023). Muzychna symbolika u dzerkali vokalno-vykonavskoi poetyky (na materialy vokalnoho tsyклу «Nastroi» Lesi Dychko) [Musical symbolism in the mirror of vocal and performance poetics (based on the material of the vocal cycle "Moods" by Lesya Dychko)]. Problemy vzaïemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity: zb. nauk. pr. Kharkiv, 69, 87–103. [In Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 730.071(477.53)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-23>**Наталія ДІГТЯР,**

orcid.org/0000-0002-1118-8948

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) natadigtiar@gmail.com**ГЕРОЇКА ТА ЛІРИКА ОБРАЗІВ ТРИВИМІРНОГО МИСТЕЦТВА
ДМИТРА КОРШУНОВА**

Сучасна українська монументальна та станкова скульптура на сьогодні не достатньо досліджена, хоча багато митців тривимірного мистецтва активно здобувають всеукраїнське та світове визнання завдяки своїй майстерності у відтворенні образів. З початку ХХІ століття з'явилися нові імена, які у своєму творчому пошуці ґрунтуються не тільки на класичній академічній школі, а і привносять у світ скульптури нові цікаві ідеї та форми. Такою є творчість полтавського скульптора Дмитра Коршунова, яку вперше взято за об'єкт окремого наукового дослідження. Лише короткі згадки про його творчість зустрічаємо у регіональних енциклопедичних виданнях та мистецьких каталогах, проте доробок митця вже налічує близько сотні творів, вартих уваги. У статті розглянуто мистецький вияв полтавського скульптора: розкрито сукупність принципів, якими він керується у створенні образів, а також визначено індивідуальні риси творчості та потенціалу, що дозволяє зрозуміти особливості реалізації художнього процесу митцем. Охарактеризовано різні сторони його таланту як скульптора. Особлива увага приділена розгляду творчого методу, його мистецькій доктрині. Прослідковано шлях пошуку власного стилю та впізнаної техніки роботи митця в різних пластичних матеріалах. Визначено, що творчість Дмитра Коршунова відрізняє від інших скульпторів потужна національна база, сукупність новаторства і професіоналізму. Особливо відлунюють, торкаються струн людських душ образи, що пов'язані з національною ідеєю українців, їх історією, культурою та мистецтвом. З'ясовано, що твори Дмитра Коршунова – скульптурні бюсти, погруддя, меморіальні дошки, обеліски, статуї, скульптурні групи, плити з рельєфами або написами вдало організовують навколишній простір, а подекуди і самі стають візуальним простором; виконують не тільки художню та історико-пізнавальну, а і патріотично-виховну функцію.

Ключові слова: сучасна українська скульптура, пошук власного стилю, творчий метод Дмитра Коршунова, героїчний та ліричний характер образів, українська національна ідея, монументально-декоративна пластика, тривимірне мистецтво.

Natalia DIHTYAR,

orcid.org/0000-0002-1118-8948

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Fine and Decorative and Applied Arts
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) natadigtiar@gmail.com**THE HEROIC AND LYRICAL NATURE OF THE IMAGERY
OF DMITRO KORSHUNOV'S THREE-DIMENSIONAL ART**

Modern Ukrainian monumental and easel sculpture is not sufficiently studied today, although many artists of three-dimensional art are actively gaining national and international recognition due to their skill in reproducing images. Since the beginning of the 21st century, new names have appeared, who in their creative search are based not only on the classical academic school, but also bring new interesting ideas and forms to the world of sculpture. Such is the work of the Poltava sculptor Dmytro Korshunov, which was first taken as the object of a separate scientific study. We find only brief mentions of his work in regional encyclopedic publications and art catalogs, but the artist's work already includes about a hundred works worthy of attention. The article examines the artistic expression of the Poltava sculptor: the set of principles that he is guided by in creating images is revealed, and individual features of creativity and potential are also identified, which allows us to understand the peculiarities of the artist's implementation of the artistic process. Various aspects of his talent as a sculptor are characterized. Special attention is paid to the consideration of the creative method, his artistic doctrine. The path of finding one's own style and recognizable technique of work of the artist in various plastic materials is traced. It is determined that the work of Dmytro Korshunov is distinguished from other sculptors by a powerful national base, a set of innovation and professionalism. Images associated with the national idea of Ukrainians, their history, culture and art especially resonate, touch the strings of human souls. It is found that the

works of Dmytro Korshunov – sculptural busts, busts, memorial plaques, obelisks, statues, sculptural groups, slabs with reliefs or inscriptions successfully organize the surrounding space, and in some places they themselves become a visual space; perform not only an artistic and historical-cognitive function, but also a patriotic-educational function.

Key words: *modern Ukrainian sculpture, search for one's own style, creative method of Dmytro Korshunov, heroic and lyrical nature of imagery, Ukrainian national idea, monumental and decorative plastic art, three-dimensional art.*

Вступ. Мистецтво скульптури має давнє коріння, передуючи іншим видам, адже перші пам'ятки об'ємного вияву з'явилися ще в кам'яному віці. Скульптурні твори пройшли довгий шлях розвитку впродовж тисячоліть, зазнали багатьох змін і еволюцій: від кам'яних монументів до величних груп та інсталяцій; від використання простих матеріалів – таких як камінь та дерево, до сучасних інновацій з використанням металів, нетрадиційних матеріалів, перероблених предметів тощо, демонструючи унікальне поєднання минулого та сьогодення. Сучасна українська скульптура продовжує активно розвиватися, відповідаючи вимогам часу та смакам людей, передаючи почуття авторів, увічнюючи важливі події, видатних особистостей, стаючи частиною культурної спадщини нації, країни.

Аналіз останніх наукових досліджень. Дослідники детально розглядають як історичний розвиток української скульптури, так і сучасні вияви та вказує на причини сповільненого прогресу у втіленні новаторських ідей та технологій у тривимірній пластиці (О. Голубець); досліджують закономірності виникнення і розвитку національних та світових стилів скульптури та вивчення її у навчальних закладах вищої освіти (Т. Шмельова); аналізують вплив сучасної української скульптури на художню культуру (Б. Мазур); зосереджуються на мистецтвознавчому аналізі скульптурних творів і проблемі міжмистецької взаємодії сучасних митців тривимірного мистецтва (В. Одрехівський). Основні засоби формоутворення круглої скульптури які формувалися протягом ХХ-го століття та питання взаємовпливу простору і скульптурної пластики стали предметом дослідження І. Кузнецової, А. Кащенко, І. Гришук. Проте, на сьогодні залишається недостатньо висвітленою в наукових працях творчість сучасних українських скульпторів, їх вплив на розвиток національної тривимірної пластики, що і зумовило наукові пошуки в цьому напрямку. Отже, **метою** даного дослідження є аналіз мистецького шляху та творчого методу полтавського скульптора Дмитра Коршунова в контексті розвитку сучасної української скульптури.

Виклад основного матеріалу. Сучасні українські скульптори здійснюють наполегливі пошуки нових прийомів пластичної виразності, репрезентують різні способи творення образів – від кре-

ативних пошуків, що віддаляють їх від звичних моделей і схем, до класичних виявів скульптурного мистецтва (Odrekhivsky, 2017: 97). Митці тривимірного простору працюють над відображенням пошуку власної пластичної мови в скульптурі, звертаються до тем, що хвилюють: вибір, свобода, самосвідомість, людське буття; експериментують з різними стилями та техніками на межі різних видів візуальних мистецтв. Такою є творчість Н. Білика, О. Леонова, В. Шевченка, В. Бородає, Л. Бетліємської, А. Васильченка, В. Микитенка, Б. Коржа, В. Липовки, С. Олексієнко, С. Брильова, Р. Раббіка, В. Павука, О. Рубан та багатьох інших. Робота скульптора передбачає знання та художній досвід у різних видах візуального мистецтва – рисунку, пластичної анатомії, скульптури, дизайну, архітектури (адже твір здебільшого вписаний у середовище) тощо (Mazur, 2020: 112). Кожен з митців створює свій індивідуальний мистецький простір. Тому, саме окремі особистості, а не школи та напрямки, формують обличчя української скульптури сьогодні. Сучасні українські скульптори намагаються зберегти багатовікові класичні художні напрацювання і привнести у світ тривимірного мистецтва нові цікаві образи (Golubets, 2019: 7).

Ці ідеї і стверджує творчість Дмитра Коршунова – відомого полтавського скульптора, віртуозного портретиста, академічним досвідом, який протягом багатьох років виробив свій власний, неповторний стиль, впізнавану техніку роботи в різних пластичних матеріалах, таких як гіпс, залізобетон, епоксидна смола тонована, кована мідь, бронза та кераміка.

Дмитро Коршунов – член Національної спілки художників України (2013 р.), науковець, педагог. Полтавська спільнота високо оцінила роботу митця, він є лауреатом премій імені: Антона Шевченка (2009 р.), Миколи Ярошенка (2012 р.), Самійла Величка (2017 р.).

Народився митець в м. Полтава у 1971 року. Пізніше родина Дмитра тимчасово переїхала до Кишиніва. У 1986 році закінчив Кишинівську республіканську дитячу художню школу імені О. Щусева (викладач Л. Бєрова), а у 1990 році – Кишинівське республіканське художнє училище імені І. Ю. Рєпіна (викладачі Є. Зібров, І. Неживов), Харківський художньо-промисловий інсти-

тут (викладачі П. Юрченко, О. Рідний). З 1997 року працював майстром виробничого навчання, а 2002 по 2016 роки – викладачем кафедри образотворчого мистецтва у Національному технічному університеті імені Ю. Кондратюка. З 2016 р. і по сьогодні викладає у Навчально-науковому інституті мистецтв Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (евакуйований до м. Полтави у 2015 році) на кафедрі образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Дмитро Коршунов – автор пам'ятників, зведених у Полтавський, Сумський та Київських областях, багатьох станкових скульптурних творів, меморіальних дошок.

Отримавши ґрунтовну академічну мистецьку освіту у галузі монументально-декоративної скульптури, Дмитро Коршунов намагається оригінально відтворювати відчуття минулого та духовно і естетично переосмислювати сучасне засобами пластичного мистецтва. Глибокі філософські засади митця проявляються в монументальності, образній точності та емоційній насиченості його творів. Він несе у своїй творчості ідеї краси людського та духовного світу, його мистецтво одночасно і ніжно глибоке, і мужньо патріотичне, заворожуюче, як український фольклор. Талант художника відкрив йому красу української землі, а він в свою чергу у своєму мистецтві відкриває цю красу глядачам, роблячи їх щасливішими і духовно багатшими. Він дуже тонко відчуває красу навколо, його твори – це і є краса у всіх її проявах – чи то в історичному минулому, чи то у сучасному сьогодні. Можливо саме тому, усі твори митця набувають характеру абсолютної присутності у своєму часі і просторі. Навіть більше – вони змінюють значення простору, який займають, надаючи йому глибокої духовної сили та художньої емоції.

Його творчість відрізняється глибокою повагою до національних традицій, щирим і захопливим здивуванням перед красою навколишнього рослинного чи тваринного світу, проте головним героєм його творчості завжди залишається людина та символи духовності, які в ній уособлені. І його твори «оживають» завдяки мистецькому досвіду митця: через пластичну виразність художнього образу до котрої він іде, застосовуючи свою фантазію, що одухотворена поетичним сприйняттям та майстерністю володіння матеріалом. На відміну від інших сучасних скульпторів, він майстерно проявляє себе в різноманітних видах скульптурного мистецтва – від круглої станкової скульптури невеликого розміру до величних пам'ятників та пам'ятних знаків та рельєфів мемо-

ріальних дошок; вдало зображує тварин, створює образи-портрети, передає символічність сакрального мистецтва. Висота духа художника та скульптора виявляється у його мистецтві у все нових та нових виразних можливостях, а сам творчий метод Дмитра Коршунова, базуючись на рівновазі та статиці класиків скульптури, хоч і привносить в мистецтво скульптури нові ідеї та вияви, проте не переходить той кордон, за яким починається дематеріалізація образу. Простота, гармонія, стриманість – основні постулати мистецької доктрини скульптора. Митцю присутні відчуття реалістичної форми і величезний досвід передачі складних емоцій – від веселих та жартівливих – до вдумливо-філософських («Оксана та Вакула», «Солоха та Чуб» (м. Миргород (2009)) та пам'ятник Миргородським козакам від нащадків (м. Миргород (2007)) (рис. 1) – за ескізами Дмитра Коршунова, у співавторстві з В. Голубом).

Рис. 1. Пам'ятник Миргородським козакам від нащадків. Скульптори Коршунов Д. О., Голуб В. П., архітектор Руських С. С. Бетон, кована мідь, 2,70 x 1,60 x 1,20 м., м. Миргород, 2007 р. Фото Д. Коршунов

Образи з його скульптурних творів вражають нас глибиною почуттів до людини, життя, патріотизму, славних сторінок української історії. Героїзація історії та епосу українського народу набуває у творах полтавського скульптора особливого змісту – через патетику та ліричне сприйняття образів, атрибуцію, ритм, об'єм, фактуру та пластику фігур. У його скульптурах можна помітити багато внутрішнього драматизму у подачі образів, вміння передавати відчуття простору і часу засобами скульптури. Активно працює митець в жанрі круглої скульптури, збагачуючи просторове середовище творами, що безпосередньо пов'язані з історією та культурою Полтавщини: пам'ятний знак Українській пісні в образі Марусі

Чурай (м. Полтава (2006)) (ескіз – Д. Коршунов, скульптори: Д. Коршунов, В. Голуб; архітектор А. Чорнощоків) (рис. 2), пам'ятний знак на честь 120-річчя КП «Полтававодоканал» (м. Полтава (2020)) (ескіз – Д. Коршунов, скульптори Д. Коршунов, В. Голуб), пам'ятник М. Гоголю (м. Миргород (2008)) (ескіз – Д. Коршунов, скульптори Д. Коршунов, В. Голуб; архітектор С. Руських) (рис. 3), пам'ятник знак, присвячений архітектору Л. Вайнгорту (ескіз – Д. Коршунов, скульптори Д. Коршунов, В. Голуб; архітектор А. Ароян) та багато інших.

Рис. 2. Пам'ятний знак Українській пісні у образі Марусі Чурай. Скульптори Коршунов Д. О., Голуб В. П., архітектор Чорнощоків Є. А. Бетон, кована мідь, 3,35 x 1,60 x 1,10 м., м. Полтава, 2006 р.
Фото Д. Коршунов

Рис. 3. Пам'ятник М. В. Гоголю. Скульптори Коршунов Д. О., Голуб В. П., архітектор Руських С. С. Бетон, кована мідь, 2,70 x 1,50 x 1,15 м., м. Миргород, 2008 р.
Фото Д. Коршунов

Розглянемо один з найбільш відомих творів митця – пам'ятника Марусі Чурай, що прикрашає майданчик біля Полтавського академічного драматичного театру імені Миколи Гоголя у центрі

міста. По ескізу Дмитра Коршунова скульптура була виконана ним у співавторстві з ще одним не менш талановитим полтавським скульптором – Валерієм Голубом, адже створення скульптурного монументального твору, а особливо пам'ятника, як складного проєкту (велика вага матеріалів, які важко перемішувати, обробляти, фіксувати; великі масштаби робіт, тривалий час виконання тощо) передбачає командну роботу (Korshunov, 2018: 156).

Маруся Чурай – легендарна українська народна співачка, поетеса та письменниця яка, за переказами, жила в Полтаві на початку XVII століття. Це образ-символ, уособлення української жінки – творця народної поезії та пісні. Внутрішньо-вмотивована пластика фігури дівчини формує візуальний образ скульптури загалом. Всі частини 4-метрового пам'ятника врівноважені, лінії плавні і доволі прості, відношення глибини рельєфу до широких площин виражене, що не відволікає, а забезпечує ясність сприйняття образу. Легко розвіюються вітром драперії одягу Марусі, і навіть сама її фігура, виконана в техніці монументального карбування з листової міді, здається невагомю, завдяки динамічному зовнішньому та внутрішньому руху моделі. Вона зупинилася, проте енергія руху, ще створює певний ритм. Молода дівчина замріяно схилила голову, наче в польоті своєї творчої думки, ніби ретельно шукає слова та ноти, які здатні доторкнутися до глибин душі людини. Цей історичний образ з минулого надзвичайно сучасний – він розкриває одне із одвічних питань людства: пошуку себе у житті, у мистецтві. Автору вдалося передати драматизм образу, по-своєму цікаво розкрити щемлива історія нещасливого кохання молоді дівчини.

Ця скульптура – ода журливій українській пісні, що віддзеркалює багатовікову історію українського народу, боротьбу за свою свободу, історію втрат та надій на краще майбутнє. Пісня завжди була для українців способом виразу почуттів, переживань, національного досвіду, що передався з покоління в покоління, тому жура та туга є невід'ємною частиною української духовності, що й знайшло своє відображення у пісні. Але і сам пам'ятник – наче пісня – у своїх ритмах та формах, легкості сприйняття. Тут з'єдналося все в одне ціле: матеріал, форма, дух, зміст, середовище та вміння автора передавати глибину почуттів через образи, що роблять твір більш переконливим і запам'ятовуваним. І в цьому сила впливу цієї скульптури на глядача.

Особливу роль у творчості Дмитра Коршунова займає сакральна тематика – надзвичайно близька

його внутрішньому світу та розумінню сенсів буття. У образах святих та старців, які є символічними представниками вищої духовної реальності та уособлюють духовне наставництво, автор передає власне бачення шляху до спасіння через духовну боротьбу, закликає до роздумів про життя і віру (станкові скульптури «Чернець» (2008) та «Покров Пресвятої Богородиці» (2009). У співавторстві з Валерієм Голубом за ескізами Д. Коршунова створені пам'ятний знак «Покрова Пресвятої Богородиці» (м. Горішні Плавні (2011)) (рис. 4), пам'ятник «Святий Миколай» (м. Горішні Плавні (2011)), пам'ятник Святому Василю (м. Полтава (2006) та пам'ятний знак «Архангел Михаїл» (м. Глобине (2015)).

Рис. 4. Пам'ятний знак «Покрова Пресвятої Богородиці». Скульптори: Дмитро Коршунов, Валерій Голуб, архітектор Генадій Савченко. Бетон, кована мідь, 2,70 x 1,40 x 1,15 м, м. Горішні Плавні, 2010 р. Фото Д. Коршунов

Творчість митця – як український епос: героїко-патетичний, але, водночас, лірично-ніжний. Саме таке поєднання мужності та ніжності, патетики та ліричності образів і стає основною рисою його формотворчої доктрини. Його твори – скульптурні бюсти, погруддя, меморіальні дошки, обеліски, статуї, скульптурні групи, плити з рельєфами або написами мають не тільки художню чи історико-пізнавальну функцію, а й вдало організують навколишній простір, самі виконують роль візуального середовища, набуваючи характеру абсолютної присутності у часі і просторі. Своїми творами автор свідомо виконує завдання загальнодержавного значення сьогодення в умовах війни, адже його твори є засобами патріотичного виховання суспільства. Особливо відлунюють, торкаючись струн людських душ образи, пов'язані з національною ідеєю українців – погруддя Шевченка Т. Г. (2012), станкові твори: «Козак – бандурист» (2003), «Тарас Бульба» (2007), «Іван Мазепа» (2004), «Симон Петлюра» (2018) (рис. 5).

Рис. 5. Симон Петлюра. Скульптор Дмитро Коршунов. Барельєф. Гіпс тонований. 54 x 32 x 9 см., 2018 р. Фото Д. Коршунов

Віртуозний скульптор-портретист, Дмитро Коршунов береться за складні образи героїв, розуміючи, що меморіалізація пам'яті – це складова боротьби у цій війні. Варті уваги меморіальні дошки героям Небесної Сотні, загиблим воїнам, відомим українським історикам, спортсменам, державним діячам, митцям: історик і політик Михайлу Грушевському (м. Полтава (2015)), поетові Володимир Самійленку (м. Полтава (2015)), історик, архівісту, педагогу Івану Павловському (м. Полтава (2019)), письменнику Панасу Мирному (м. Полтава (2019)), Заслуженому художнику України Андрію Сербатовському (м. Полтава (2019)), вишивальниці Вірі Роїк (м. Полтава (2021)), Героям України Тарасу Бобаничу (м. Полтава (2022)) та Віталію Грицаєнко (м. Полтава (2023)) (рис. 6), першій олімпійській чемпіонці України Ніні Бочаровій (м. Полтава (2024)), головному художнику міста Полтави Анатолію Чернощоківу (м. Полтава (2024)), Герою Небесної Сотні Віктору Чміленку (м. Полтава (2025)).

Рис. 6. Меморіальна дошка Герою України Віталію Грицаєнко. Скульптор Дмитро Коршунов. Граніт, бронза, 120 x 60 x 17 см., м. Полтава, 2023 р. Фото Д. Коршунов

Як педагог, Дмитро Коршунов – автор багатьох наукових праць, учасник міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та заходів з проблем сучасної мистецької освіти. Митець передає свій художній досвід, майстерність здобувачам вищих навчальних закладів під час викладання таких дисциплін, як: «Скульптура», «Академічний рисунок», «Рисунок», «Пластична анатомія», «Архитектурно-декоративна пластика», «Конструктивний рисунок», «Основи медальєрного мистецтва», «Анімалістична пластика», «Анатомічний рисунок». У кожному студенті він намагається побачити і розвинути природний мистецький дар, художні здібності, бережно відноситься до паростків таланту та самобутності молодого покоління, глибокої поваги до особистості (Korshunov, 2017: 160).

Висновки. Скульптура як вид образотворчого мистецтва сьогодні продовжує активно роз-

виватися, відповідаючи вимогам часу та смакам людей. Творчість Дмитра Коршунова продовжує розширювати творчі межі, сприяючи насиченому мистецькому діалогу, позиціонує українське мистецтво як силу, з якою слід рахуватися усій світовій художній спільноті. Усі роботи полтавського скульптора є свідченням стійкості, духу та таланту українського народу та ствердженням безмежних можливостей скульптури як виду образотворчого мистецтва. Цей вид мистецтва в своїй природі звернений і до минулого, і до сьогодення, і до майбутнього, це найпотужніша форма комунікації, адже ніщо немає такої невичерпної масової аудиторії, як пам'ятник на площі міста, меморіальна дошка на фасаді будівлі, а отже цей вид мистецтва потребує залучення та заохочення до творчості молодих скульпторів, митців тривимірного простору і підтримки їх на державному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голубець О. Українська скульптура кінця XX – початку XXI століть: ефект дифузії. ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв. 2019. Вип. № 41. С. 4–10.
2. Коршунов Д. О. Техніка монументального карбування з листової міді в творчій практиці сучасних полтавських скульпторів. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки. Мистецька освіта: історія, теорія, практика» № 5 (319). Старобільськ, 2018. С. 153–158.
3. Коршунов Д. О. Формування об'ємно-просторового мислення на заняттях зі скульптури у студентів вищих мистецьких навчальних закладів спеціальності «Декоративно-прикладне мистецтво». Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки. Мистецька освіта: історія, теорія, практика». № 2 (307) ч. 1. Старобільськ, 2017. С. 158–163.
4. Мазур Б. М. Українська скульптура та її вплив на художню культуру. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. № 2. Київ : ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. С. 110–114.
5. Одрехівський В. Українська скульптура XXI століття: проблема інтермедіальності та жанрово-видового синтезу. ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв. 2017. Вип. № 31. С. 97–108.
6. У Полтаві відкрили дошку на місці відкриття комунального водогону 120 років тому. <https://np.pl.ua/2020/12/u-poltavi-vidkryly-doshku-na-mistsi-vidkryttia-komunal-noho-vodohonu-120-rokiv-tomu/> (дата звернення: 05. 09. 2025).
7. У Полтаві відкрили меморіальну дошку історика і політика Михайлу Грушевському. URL : <https://poltava.to/project/1775/> (дата звернення: 05. 09. 2025).
8. У Полтаві відкрили пам'ятну дошку Герою Небесної Сотні Віктору Чміленку. URL : <https://suspilne.media/poltava/1046563-u-poltavi-vidkrili-pamatnu-dosku-gerou-nebesnoi-sotni-viktoru-smilenku/> (дата звернення: 05. 09. 2025).
9. У Полтаві відкрили меморіальну дошку відомому історика завдяки учню школи. URL : <https://kolo.news/category/suspilstvo/16258> (дата звернення: 01. 09. 2025).
10. У Полтаві відкрили меморіальну дошку поетові Володимиру Самійленку. URL : <https://rada-poltava.gov.ua/news/7519/> (дата звернення: 10. 08. 2025).

REFERENCES

1. Holubets, O. (2019). Ukrainska skulptura kintsia XX – pochatku XXI stolit: efekt dyfuzii. (2019). [Sculptura Ucrainica saeculorum XX exeuntis – XXI ineuntis: effectus diffusionis]: VISNYK Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. 2019. Vyp. № 41. S. 4–10 [in Ukrainian].
2. Korshunov, D. O. (2018). Tekhnika monumentalnoho karbuвання z lystovoi midi v tvorchyi praktytsi suchasnykh poltavskykh skulptoriv. [The technique of monumental carving from leafy copper in the creative practice of contemporary Poltava sculptors]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia «Pedahohichni nauky. Mystetska osvita: istoriia, teoriia, praktyka» № 5 (319). Starobilsk, 2018. S. 153–158 [in Ukrainian].
3. Korshunov, D. O. (2017). Formuvannia obiemno-prostorovoho myslennia na zaniattiakh zi skulptury u studentiv vyshchykh mystetskykh navchalnykh zakladiv spetsialnosti «Dekoratyvno-prykładne mystetstvo». [Formation of volumetric and spatial thinking in sculpture classes among students of higher art educational institutions majoring in «Decorative and Applied Arts»]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia «Pedahohichni nauky. Mystetska osvita: istoriia, teoriia, praktyka» № 2 (307) ch. 1. Starobilsk, 2017. S. 158–163 [in Ukrainian].
4. Mazur B. M. (2020). Ukrainska skulptura ta yii vplyv na khudozhniu kulturu. [Ukrainian sculpture and its influence on artistic culture]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv : nauk. zhurnal. № 2. Kyiv : IDEIA PRYNT, 2020. S. 110–114 [in Ukrainian].

5. Odrekhivskiy V. (2017). Ukrainska skulptura XXI stolittia: problema intermedialnosti ta zhanrovo-vydovoho syntezu. [Ukrainian sculpture of XXI century: intermediality, synthesis and genre type]. VISNYK Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. 2017. Vyp. № 31. S. 97–108 [in Ukrainian].
6. U Poltavi vidkryly doshku na misti vidkryttia komunalnoho vodohonu 120 rokiv tomu. [A plaque was unveiled in Poltava at the site of the opening of a municipal water supply system 120 years ago]. URL : <https://np.pl.ua/2020/12/u-poltavi-vidkryly-doshku-na-misti-vidkryttia-komunal-noho-vodohonu-120-rokiv-tomu/> [in Ukrainian].
7. U Poltavi vidkryly memorialnu doshku istoryku i polityku Mykhailu Hrushevskomu. [A memorial plaque to historian and politician Mykhailo Hrushevsky was unveiled in Poltava]. URL : <https://poltava.to/project/1775/> [in Ukrainian].
8. U Poltavi vidkryly pamiatnu doshku Heroiu Nebesnoi Sotni Viktoru Chmilenu. [A memorial plaque to Viktor Chmilenko, Hero of the Heavenly Hundred, was unveiled in Poltava]. URL : <https://suspilne.media/poltava/1046563-u-poltavi-vidkrili-pamatnu-dosku-gerou-nebesnoi-sotni-viktoru-cmilenu/> [in Ukrainian].
9. U Poltavi vidkryly memorialnu doshku vidomomu istoryku zavdiaky uchniu shkoly. [A memorial plaque to a famous historian was unveiled in Poltava thanks to a school student]. URL : <https://kolo.news/category/suspilstvo/16258> [in Ukrainian].
10. U Poltavi vidkryly memorialnu doshku poetovi Volodymyru Samiilenku. [A memorial plaque to poet Volodymyr Samiilenko was unveiled in Poltava]. URL : <https://rada-poltava.gov.ua/news/7519/> [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025
Дата публікації: 24.11.2025

УДК 785.071.2.071.4(477.54)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-24>

Олена ЄРОШЕНКО,

orcid.org/0000-0001-8197-0807

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри музичного мистецтва

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

(Харків, Україна) elvero1110@gmail.com

Василь ЩЕПАКІН,

orcid.org/0000-0001-7616-9687

доктор мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри теорії та історії музики

Харківської державної академії культури

(Харків, Україна) basilshchepakin@ukr.net

МУЗИЧНИЙ ЧАСОПРОСТІР СПІВАЧКИ, ХОРМЕЙСТЕРА ГАЛИНИ ПЕЧЕНІЖСЬКОЇ

Досліджується багатопланова творча діяльність на українських і європейських теренах яскравої естрадної вокалістки, хормейстера і музичного педагога, авторки пісень, суперфіналістки Європейського сезону «Голосу країни 2023», «серця харківської арт-інтелігенції, музи для поетів, натурниці для художників» (за висловом Ю. Саніної), випускниці Харківської державної академії культури Галини Печеніжської. Простежується творчий шлях артистки від перших її виступів в складі театру пісні «Альянс» до багаторічного керівництва організованим нею в Харківському національному університеті радіоелектроніки театром пісні «Галатей», за часів вимушеної евакуації – аматорським українським хором у Німеччині, оглядаються творчі здобутки на фестивалях і конкурсах всеукраїнського і міжнародного рівнів її численних вихованців – естрадних співаків і в різні часи створених та очолених нею вокальних колективів. Відзначена діяльність талановитого харківського піаніста, композитора, аранжувальника, диригента О. Іванова, який найсуттєвіше вплинув на формування Г. Печеніжської як музиканта. Аналізується її співпраця як хормейстера і співачки зі знаковими в сучасній українській культурі особистостями С. Жаданом і Ю. Гуржи. Надаються огляд і характеристика творчих проєктів цих митців (2021, 2023, 2025), до студійних записів і виконання «наживо» яких була залучена Г. Печеніжська. Пridіляється увага її музично-педагогічній і хормейстерській роботі, надається характеристика низці власних вокальних композицій співачки, зміст яких присвячений віддзеркаленню почуттів і роздумів мисткині в трагічні воєнні роки. Наголошується на європейському рівні багатопланової творчо-педагогічної та організаційно-виховної діяльності співачки, що уособлює долю багатьох творчих особистостей з України останніми роками і є потужним мистецьким спротивом агресорів.

Ключові слова: естрадне вокальне виконавство, Галина Печеніжська, аматорські та дитячі вокально-хорові колективи, хормейстерська та педагогічна діяльність, конкурси, російсько-українська війна, мистецький спротив.

Olena YEROSHENKO,

orcid.org/0000-0001-8197-0807

Candidate of Art History, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Musical Art

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) elvero1110@gmail.com

Vasyl SHCHERPAKIN,

orcid.org/0000-0001-7616-9687

Doctor of Art History, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theory and History of Music

Kharkiv State Academy of Culture

(Kharkiv, Ukraine) basilshchepakin@ukr.net

MUSICAL TIMESPACE OF SINGER, CHOIRMASTER GALINA PECHENIZHKA

The multifaceted creative activity in the Ukrainian and European territories of the bright pop vocalist, choirmaster and music teacher, songwriter, super-finalist of the European season of «Voice of the Country 2023», «the heart of the Kharkiv

art intelligentsia, a muse for poets, a model for artists» (in the words of Yu. Sanina), a graduate of the Kharkiv State Academy of Culture Galina Pechenizhskaya is studied. The creative path of the artist is traced from her first performances as part of the «Alliance» song theater to the many years of leadership of the «Galatea» song theater organized by her at the Kharkiv National University of Radio Electronics, during the forced evacuation – an amateur Ukrainian choir in Germany, and the creative achievements of her numerous students – pop singers and vocal groups created and led by her at various times at festivals and competitions of the all-Ukrainian and international levels are reviewed. The work of the talented Kharkiv pianist, composer, arranger, and conductor O. Ivanov, who had the most significant influence on the formation of G. Pechenizhskaya as a musician, is noted. Her collaboration as a choirmaster and singer with S. Zhadan and Y. Gurzhy, significant figures in modern Ukrainian culture, is analyzed. An overview and description of the creative projects of these artists (2021, 2023, 2025), in the studio recordings and live performances of which G. Pechenizhskaya was involved, is provided. Attention is paid to her musical, pedagogical, and choirmaster work, and a number of the singer's own vocal compositions are described, the content of which is dedicated to reflecting the artist's feelings and thoughts during the tragic war years. The European level of the singer's multifaceted creative, pedagogical and organizational and educational activities is emphasized, which personifies the fate of many creative personalities from Ukraine in recent years and is a powerful artistic resistance to the aggressor.

Key words: *pop vocal performance, Galina Pechenizhskaya, amateur and children's vocal and choral groups, choirmaster and pedagogical activities, competitions, Russian-Ukrainian war, artistic resistance.*

Постановка проблеми. Проблема наукового осягнення культурного спротиву українських митців північному загарбникові, що є важливою вже впродовж більш ніж одинадцяти років, значно актуалізувалася від початку повномасштабної російської агресії. Зокрема, творчість музикантів різних напрямків, які гідно презентують сучасне українське патріотичне мистецтво, особливо гостро сприймається в Місті-герої Харкові, яке є фронтиром і нездоланною фортецею на межі сил добра і зла. Однією з яскравих представниць харківської вокальної естрадної традиції й сучасної української пісенної культури, яка в ці роки гідно презентує її в Україні та в європейських країнах, є випускниця Харківської державної академії культури (далі ХДАК) Галина Печеніжська. Попри нещодавню появу невеликої публікації про цю яскраву співачку, талановитого хормейстера й вокального педагога (Щепакін, 2025), її діяльність як у минулі роки, так і під час повномасштабного російського вторгнення є настільки плідною, що потребує більш детального аналізу.

Аналіз досліджень. Актуальній темі культурного спротиву ворогові присвячуються наукові публікації і спеціальні наукові конференції, що відбуваються по всій Україні. Зокрема у Харкові, який з ранку 24 лютого 2022 р. опинився під руйнівними ударами ворога, творча, публіцистична й наукова рефлексія на ці події, що розпочалася майже з перших днів збройного спротиву, постійно доповнюється й підсилюється спротивом культурним. Так, лише протягом 2022 р. низка митців і науковців міста активно включилися в творче віддзеркалення й наукове осягнення нової жорстокої дійсності, що склалася. Тож чимало представників ХДАК і Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського (ХНУМ) у 2022–2025 рр. брали і беруть участь у наукових

конференціях із змістовними доповідями, присвяченими різним аспектам цієї проблеми. Вже в 2022 р. була оприлюднена низка наукових статей і тез доповідей, в яких аналізувалися зміни в мистецькому житті, що відбулися в Україні з початком повномасштабної агресії ворога, виявлялися особливості творчої рефлексії на трагічні події, що супроводжують і харків'ян, і мешканців інших регіонів України, і багатомільйонного шару вимушених біженців за кордон, презентувалася творча діяльність численних сучасних музикантів, зокрема представників ХНУМ і ХДАК, що практично постійно поєднується із волонтерською, адже значна частина зборів від будь-яких концертів і творчих акцій спрямовується на нагальні потреби підрозділів ЗСУ, ТрО, НГУ, ДСНС.

Восени 2022 р. на щорічній міжнародній науковій конференції в ХДАК низка змістовних матеріалів була присвячена осягненню реалій творчого існування людини за умов постійного смертельного ризику. Зокрема, концентрувалася увага на благодійній концертній діяльності представників факультету музичного мистецтва академії культури, порушувалася тема війни в естрадному мистецтві України на сучасному етапі (Манько, 2022), презентувалася концертна і волонтерська діяльність випускника ХДАК В. Рябка та його рок-гурту «Папа Карло» (Щепакін, 2022 (1)). У ХНУМ були проведені Другі Черкашинські читання (Мистецтво і митці в часи криз та катастроф, 2023), на яких розглядалися численні аспекти рефлексії митців на політичні та воєнні катаклізми різних часів, робилися спроби музикознавчого осягнення нинішніх критичних для України реалій. Зокрема висвітлювалися досвід гастрольної концертно-просвітницької діяльності влітку 2022 р. струнного тріо «Semplice» (В. Богатирьов), аспекти впливу презентації українського мистецтва на

суспільства ряду європейських країн (М. Дербас), особливості прем'єрної постановки в квітні 2022 р. у Львові гра[н]д-опери «Мистецтво війни» (П. Кордовська), специфіка організації і проведення у Львові восени 2022 р. концерту молодих харківських композиторів з творів, що відзеркалюють відчуття авторів у перші місяці російської навали (Г. Савченко); приділялася увага світовому мистецькому резонансові з нагоди святкування в 2022 р. 180-річного ювілею М. Лисенка (Т. Прокопович). Розгорнуті інтерв'ю, в яких висвітлювалася діяльність харківських академічних музикантів навесні-влітку 2022 р., надавала авторка реалізованих під час повномасштабної російської агресії яскравих мистецьких проєктів, організаторка першого концерту в харківському метрополітені в березні 2022 р. Ю. Ніколаєвська (Nikolaevskaya, Welscher, 2022). Того ж року з'явилися й ґрунтовні наукові статті представників факультету музичного мистецтва ХДАК, присвячені вивченню різних аспектів мистецького спротиву (Большакова, 2022), (Щепакін, 2022 (2)) та ін. У 2023–2025 рр. висвітлення різних аспектів означеної проблеми збагатилося низкою нових аналітичних публікацій харківських дослідників (Бойко, 2023), (Осипенко, 2023), (Потоцька, 2023), (Щепакін, 2023) (Щепакін, 2024 (1)), (Щепакін, 2024 (2)).

Більшість наведених публікацій мали на меті, насамперед, фіксацію яскравих мистецьких подій, що відбулися в місті, в Україні та за кордоном за безпосередньою участю музикантів-харків'ян від початку повномасштабної агресії ворога, й спробу осмислення суттєвої корекції культурної парадигми, спричиненої трагічними подіями, що тривають вже четвертий рік.

Метою даної статті є спроба на прикладі різновекторної музичної діяльності в Україні та за кордоном Г. Печеніжської виявити тенденції, що характеризують творчість багатьох сучасних вітчизняних митців, котрі пропагують українську музичну культуру на концертних естрадах Батьківщини і за кордоном, поєднуючи концертні виступи з волонтерством, привертаючи увагу до України широких верств громадян іноземних країн.

Виклад основного матеріалу. Г. Печеніжська походить з родини, пов'язаної зі співом і хоровою діяльністю в Харкові: бабуся і батько співали в хорах; мати, Т. Кулік – вихованка Харківського музичного училища імені Б. М. Лятошинського (ХМУ) і Харківського державного інституту культури (1985–1989), професійний хормейстер, керівниця (з 2000 р.) студентського хору в Харківському національному університеті радіоелектроніки

(ХНУРЕ), що виборював нагороди на конкурсах і фестивалях; тітка, заслужена артистка України Т. Гармаш – солістка ХНАТОБ ім. М. В. Лисенка.

З дитинства Галина навчалася гри на фортепіано та співу, відвідувала репетиції народного хору, в якому співала її бабуся, студентського, яким керувала її мати, шкільного хорового колективу в Харківському ліцеї мистецтв № 133, а з дев'ятого класу брала участь у створеному при ХНУРЕ аматорському театрі пісні «Альянс», яким керував талановитий піаніст, композитор, диригент О. В. Іванов (1948–2007), основним місцем роботи якого було ХМУ. Як зазначила Галина, творчим зростанням вона була зобов'язана саме О. Іванову: «Все, що я зараз знаю, вмію, втілюю в своїй роботі та творчості, абсолютно все взяла у нього. <...> Олег В'ячеславович переконав мене повірити в себе, з ним я змогла співати все, що завгодно, і навіть більше» (Щепакін, 2025: 16).

О. Іванов та його дружина Л. Іванова, багаторічна очільниця відділу «Музичне мистецтво естради» в ХМУ, виховали низку естрадних співаків, які зараз гідно презентують Україну в багатьох країнах світу. За свідченнями іншої учасниці театру пісні «Альянс» Л. Басової, О. Іванов виріс в Одесі в музичній родині, навчався в Казанській консерваторії, як концертмейстер співпрацював зі співаком Р. Ібрагімовим. «Він не визнавав халтури і міг скасувати репетицію всього оркестру <...> через те, що хтось один не прийшов. Олег В'ячеславович дуже любив своїх учнів і пишався ними <...>. З власної ініціативи <...> зібрав студентський естрадний оркестр Jazz-Rock-Boys, яким сам диригував. У студентському клубі ХНУРЕ організував та керував театром пісні «Альянс», який виступав на всіх концертних майданчиках м. Харкова та області, брав участь та отримував дипломи на всеукраїнських конкурсах. У репертуарі були різні пісні, різними мовами. Але ми дуже пишалися, що Олег В'ячеславович довірив нам виконувати свою рок-ораторію «Чорний камінь». Ми любимо і співаємо його пісні, сміємося з його жартів і пам'ятаємо його – талановиту і веселу людину» (Басова, 2018).

У 2006 р. Г. Печеніжська вступила до ХНУРЕ, де в 2011 р. отримала диплом спеціаліста з телевізійних комунікацій, у 2016 р. заснувала й очолила там студентський театр пісні «Галатея», який за час її керівництва (до 2023 р., останній рік у режимі онлайн) багаторазово ставав лауреатом і володарем Гран-прі різних змагань: від міського до міжнародного рівнів. Найбільше Галина пишалася реалізацією мрії О. Іванова, яку той не встиг здійснити – міжнародного визнання

його колективу. Натомість театр пісні «Галатея» неодноразово здобував перемоги на міжнародних конкурсах в Україні та Болгарії. З 2018 р. до початку повномасштабної війни Галина керувала вокальним відділенням у школі для дітей і підлітків «Nova Media», де її учні також отримували перемоги на всеукраїнських і міжнародних фестивалях-конкурсах.

Відчуваючи потребу вдосконалити майстерність, у 2018 р. вона вступила до магістратури ХДАК, яку в 2020 р. закінчила за освітньою програмою «Естрадний спів», отримавши відмінні оцінки на іспиті з вокалу, де, зокрема, виконала і власну віртуозну композицію, та на захисті магістерської роботи, в якій презентувала досвід своєї роботи на чолі «Галатеї».

2021 р. у творчості Галини відзначився початком співпраці з відомими далеко за межами України митцями С. Жаданом і Ю. Гуржи: талановита музикантка виступила як керівниця дитячого хору ім. М. Семенка в чотирьох композиціях на слова М. Бажана, П. Тичини, О. Влизька в записі альбому «Фокстроти» (за назвою однойменного віршу Бажана). Серед учасниць хору була донька й учениця Галини Поліна, яка влітку 2025 р. вступила до Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва. Автор музики альбому Ю. Гуржи наголосив: «Як би мала звучати українська популярна музика, якби до створення її долучилися поети, що жили 100 років тому? Чи надихнули б Тичину сучасні дискотечні груви? Що було б, якби Серж Генсбур народився не в Парижі, а в Харкові, де колись жив його батько, і якби він записував еротик-поп на вірші Раїси Троянкер? А як би звучав реггей Лі Скретч Перрі на текст Володимира Сосюри? Наші «Фокстроти» – спроба відповісти на всі ці питання» (Музичний альбом «Фокстроти», [2021]). Створення цього альбому підтвердило актуальну для України тенденцію відродження імен поетів доби Розстріляного Відродження, надання нового життя їх віршам через сучасне музичне переосмислення. Цю ж мету реалізує і львівський фольк-гурт «Пиріг і Батіг». Звернення до близької проблематики колективів підтверджує глибинну єдність пріоритетів митців Сходу і Заходу України.

Окрім участі в студійному запису «Фокстротів», Галина виступала в акустичних концертах «Жадана і Собак» у Києві, Харкові, зіграла роль «Жінки важкої долі з баяном» у кліпі цього гурту «Вафлі Артек». У січні 2022 р. Галина як бек-вокалістка співала в концертах «Жадана і Собак» та «Братів Гадюкіних».

Початок повномасштабної війни Г. Печеніжська разом із донькою Поліною, мамою і бабусею

зустріла в Харкові. Вже 27 лютого 2022 р., у хвилини тиші між обстрілами, акомпануючи собі на фортепіано, вона записала авторську проникливу пісню «Чекай» про майбутню Перемогу України (galyna_rechenizhska, 2022). Потім була вимушена евакуація родини до Німеччини й пошук притулку в чужій країні. Проте і там, у невеличкому місті Герстель, Галина організувала при місцевому соборі колектив «Gloria» з вимушених переселенок з України та їхніх дітей. Невдовзі після заснування склад цього хору зріс від п'яти до понад сорока учасників: у колективі співали навіть українки із сусідніх міст. Окрім обов'язкової для церкви меси, Галина підготувала з хором номери з українського фольклорного та сучасного репертуару, виступала з колективом також у благодійних концертах в Іббенбюрнері та Меттінгені, зібрані кошти з яких перераховувалися на потреби ЗСУ. Німців привабило те, що Галина створила новий культурний осередок і для українців, і для німців. Про виступи хору сповіщала місцева преса. А саму Галину здивувала повна відсутність у німців бодішеймінгу: їх, насамперед, цікавить людина як яскрава особистість (Галина Печеніжська, 2023 (1)).

2023 р. кардинально змінив творчу кар'єру Г. Печеніжської: крім успішного керівництва хором «Gloria» (колектив навіть став переможцем міського фестивалю), вона взяла участь у записі чергового альбому Жадана – Гуржи «Skovorodance» (адаптовані вірші Г. Сковороди з його «Саду божественних пісень»). Проте, головним творчим досягненням музикантки став її вихід до суперфіналу 13-го Європейського сезону «Голосу країни», що відбувся у Варшаві. Потужний старт у цьому змаганні-шоу Галини, яка віртуозно, яскраво, з величезною енергією та щирістю виконала пісню «Kupala» Jerry Heil, Alyona Alyona та Ela, одразу привернув увагу широкої слухацької аудиторії (Галина Печеніжська, 2023 (1)). Обравши з четвірки тренерів Юлію Саніну, Галина жодної хвилини не пожалкувала про свій вибір: «Дуже запам'ятала одну фразу Юлі: «Треба завжди виходити з зони комфорту, бо там – наш ріст». Я надзвичайно виросла як артист на цьому проєкті. Дала собі можливість робити те, про що, може, раніше ніколи б не подумала» (Загребнюк, 2023). Перемігши конкурентів у батлах, для суперфіналу шоу Галина обрала пісню Д. Монастика «Направляй мене», змістовно дуже близьку їй, і втілила свій задум: привезла до Польщі з Німеччини свій хор, який супроводжував її виступ (Галина Печеніжська, 2023 (2)). Попри те, що Галина не стала переможницею, про неї, як про

яскраву співачку високого рівня з потужним багатобарвним голосом, неймовірним темпераментом і, водночас, чутливою жіночністю і щирістю, для реалізації творчих планів якої практично не існує перепон, дізналися глядачі з різних країн світу і всіх куточків України.

Ця загальнонаціональна впізнаваність надихнула співачку повернутися в Україну і розпочати творчу діяльність у Києві. Вертаючись, вона привезла з Німеччини автомобіль для одного з військових підрозділів, подолавши за кермом майже три тисячі кілометрів. У Києві Галина провадить музично-викладацьку діяльність як offline, так і online з учнями-підлітками із різних міст України, створила з найталановитіших з них два квартети: дівчат і хлопчиків, працюючи з ними спочатку в одній із київських студій, яка на початку цього літа була знищена російським БПЛА за декілька годин після закінчення репетиції Галини з її вихованцями, а після цього акту вандалізму, – просто в себе вдома. Паралельно з цією роботою Галина проводить майстер-класи і запрошується до складу журі національних і міжнародних естрадних дитячо-юнацьких конкурсів у різних містах України (Харків, Київ, Полтава, Кам'янець-Подільський, Хмельницький) і за кордоном (Туреччина, Болгарія), бере участь у концертах і нових творчих проєктах на кшталт співпраці з популярним у Харкові «Хором Одиноких Сердечь Сержанта Пеппера». Про цей виступ Галини Ю. Гуржи написав: «Одне з кращих шоу, яке я бачив за ... місяців? Років? Ніколи? <...> Це – справжня магія!» (yuriygurzy, 2025). На початку 2025 р. співачка взяла участь у запису та презентації в Харкові на станції метро чергового альбому С. Жадана і Ю. Гуржи «Семафори». За словами Жадана, ««Семафори» – це 13 історій про людей, позбавлених точки рівноваги, зірваних із місця й змушених будувати нове життя» (Герасименко, 2025).

Ю. Гуржи так охарактеризував Галину як музикантку й особистість: «Весна 2021-го. Сергій пише <...> щодо нашого спільного альбому «Фокстроти»: «У нас є чудовий дитячий хор. Може, вони заспівають із нами?» <...> Декілька місяців по тому <...> в харківську студію Сергія Кулаєнка заходять співочі діти, а з ними – їхня керівниця Галина Печеніжська. Галя <...> диригує й організовує процес так, що все працює як годинник. За кілька годин маємо фантастичний запис, дякуємо дітям, дякуємо Галі й домовляємося: це точно не остання наша співпраця. Щоправда, на той момент я навіть не підозрюю, що Галя Печеніжська – не лише геніальна хормейстерка, а й співачка з голо-сом такої краси й сили, що від нього ламаються

мікрофони <...>. Наступний шанс попрацювати з нею з'явився вже в 2023-му. Галя <...> знайшла час приїхати до Кельна, де мій колега Kosta Kostov записав її у своїй студії. Результат можна почути на Сковороденсі, де на пісні «Щастя» одна Галя Печеніжська звучить, як цілий американський госпел-хор. На «Семафорах» Галя <...> співає багато й звучить абсолютно фантастично. Робота з нею була швидкою і натхненною – чиста насолода, коли професіоналізм поєднується з магією. <...> Я пишаюся нашим спільним результатом і безмежно вдячний тобі, Галя, за все. Дякую, дорога, за твою працю, за твій талант, за твій голос – за все, що ти принесла в нашу музику!» (Гуржи, 2025).

Окрім вдалих експериментів з кавер-версіями відомих пісень, які Галина пропонує своїм учням, вона складає власні композиції, співає і сама, і її вихованці, і учні її колег. Так, для дебюту на YouTube 10-річного М. Ремарчука з Чернівців (викладачка М. Білівська) вона подарувала свою пісню «Тумани» – «трек, у якому з'єднуються український фольк, рок і покоління, яке діє, а не чекає» (Maks Remarchuk, 2025). У в липні 2025 р. Галина записала щемливий кліп власної пісні «На відстані», яку присвятила «всім коханим наших військових, які чекають їх вдома з війни» (Печеніжська, 2025 (1)), адже і батько її доньки, і її чоловік зараз перебувають на найгарячіших ділянках фронту.

У серпні 2025 р. досягненням Галини стала участь її вихованців із різних міст України – квартетів Шоу-гурт THRILLS та Бойз-бэнд 4EVER і солістки Є. Соколовської у фіналі проєкту «Dity. Help Music 2025». «Сьогодні вони не стали переможцями <...>. Але я пишаюсь, що всі вони мали честь виступати у фіналі <...> з найкращими українськими зірками! А ще двоє вступили у музичні виші на бюджет. А ще двоє – фіналісти «Червоної рути»» (Печеніжська, 2025 (2)). На початку серпня Галина виступила в концерті «Жадана і Собак» у Львові на фестивалі «Faine Misto 2025», в останній день літа співала в їхньому концерті в рідному Харкові на «Літературному ярмарку», а вже наступного дня продовжила заняття з учнями в Києві, готуючи їх до участі у великому концерті пам'яті М. Мозгового, який відбувся 8 вересня, і до нових конкурсів.

Висновки. Знаходження сфер найбільш якісного застосування професійних здібностей під час трагічних обставин повномасштабної російської агресії, що зруйнувала вибудоване роками життя мільйонам українців, поєднання творчості зі служінням Батьківщині, яке демонструє Г. Печеніжська впродовж трьох з половиною років за кор-

доном і в Україні, є характерним для багатьох яскравих особистостей, які наперекір долі торують нові шляхи, і стає запорукою світлого майбутнього нашої країни. Перспективами подальшого дослідження є досягнення внеску яскравих творчих особистостей у мистецький спротив ворогові й значення пропаганди ними вітчизняної культури в світовому мистецькому просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басова Л. Сьогодні виповнилося б 70 років Олегу В'ячеславовичу Іванову. [Допис у Facebook]. 2018. 8 травня. URL : <https://surl.lt/aiihf>
2. Бойко В. Спадкоємність традицій хорової школи ХДАК у європейському культурному просторі. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2023 р. У 2 ч. Ч. 2. Харків : ХДАК, 2023. С. 170–171.
3. Большакова Т. Викладачі, студенти і випускники факультету музичного мистецтва ХДАК часів російської агресії: мистецький спротив. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 57. Т. 1. С. 65–74. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-8>
4. Галина Печеніжська – Направляй мене – Суперфінал – Голос країни 13. 2023. 29 жовтня. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=ZReMXwv2CcQ>
5. Галина Печеніжська – Kupala – вибір наосліп – Голос країни 13. 2023. 03 вересня. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=Eyxvs9Rje2Q>
6. Герасименко В. Сергій Жадан провів безоплатний концерт у харківському метро. Гвара Медіа. 2025. 2 лютого. URL : <https://surl.li/ydskml>
7. Гуржи Ю. [Допис у Facebook]. 2025. 2 січня. URL : <https://surl.lu/jnpaek>
8. Загребнюк Є. «Проект допоможе мені втілити мрії в життя». 2023. 24 жовтня. URL : <https://surl.li/zziksh>
9. Манько С. Тема війни в естрадному мистецтві України на сучасному етапі. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф. (17–18 листопада 2022 р.). Харків : ХДАК, 2022. С. 333–334.
10. *Мистецтво і митці в часи криз та катастроф*: тези доповідей за матеріалами II Черкашинських читань, 18–19 лист. 2022 р. Харків. нац. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. Суми : Триторія, 2023. 208 с.
11. Музичний альбом «Фокстроти» вже в мережі. [2021]. URL : <https://artarsenal.in.ua/povidomlennya/28143/>
12. Осипенко В. Презентація народнопісенної традиції України у Німеччині (на прикладі гурту «De Libertate» м. Галле). *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2023 р. У 2 ч. Ч. 2. Харків : ХДАК, 2023. С. 131–132.
13. Печеніжська Г. «На відстані». 2025. 15 липня. URL : <https://www.facebook.com/galina.pecheneskaya/videos/1754317361959084>
14. Печеніжська Г. [Про Dity.Help Music 2025. Таврійські ігри]. 2025. 17 серпня. URL : <https://surl.lt/eijpch>
15. Потоцька Л. Піаністи ХДАК у мистецькому спротиві повномасштабній російській агресії. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф., 22–23 листопада 2023 р. У 2 ч. Ч. 2. Харків : ХДАК, 2023. С. 115–117.
16. Щепакін В. Волонтерська просвітницько-пропагандистська діяльність музикантів із Харківської державної академії культури за часів повномасштабної агресії РФ. *Мистецька освіта у міждисциплінарному вимірі* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (13–14 червня 2023 р., м. Харків). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 77–86.
17. Щепакін В. Концертна і волонтерська діяльність Василя Рябка часів повномасштабної російської агресії. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матер. міжнар. наук. конф. (17–18 листопада 2022 р.). Харків : ХДАК, 2022. С. 303–305.
18. Щепакін В. Митці Харкова в російсько-українській війні. *Культура України* : зб. наук. пр. Харків : ХДАК, 2022. Вип. 78. С. 100–111. DOI <https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.13>
19. Щепакін В. Представники Харківської державної академії культури в мистецькому спротиві агресорові. *Духовна культура України перед викликами часу* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Харків, 23 травня 2024 р.). Харків : Право, 2024. С. 38–41.
20. Щепакін В. Творчі обрії випускниці ХДАК Галини Печеніжської. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття* : матеріали міжнар. наук. конф. молодих учених, 17–18 квітня 2025 р. У 2 ч. Ч. 2. Харків : ХДАК, 2025. С. 14–17.
21. Щепакін В. Творчість випускників факультету музичного мистецтва ХДАК Тетяни і Володимира Богатирьових за часів повномасштабної російської агресії. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. 95-річчю ХДАК (21–22 листоп. 2024 р.). У 2 ч. Ч. 2. Харків : ХДАК, 2024. С. 139–141.
22. galyna_pechenizhska. Чекай. 2022. 27 лютого. URL : <https://surl.lu/vfptoy>
23. Maks Remarchuk – «Тумани» (official music video). 2025. URL : <https://surl.lu/zkzoyi>
24. Nikolaevskaya J., Welscher H. «Niemand wird uns am Ende des Krieges all diese Zeit zurückgeben, also müssen wir weiterleben». 2022. URL : <https://surl.lt/jmhuia>

REFERENCES

1. Basova L. (2018) Sohodni vypovnylosia b 70 rokiv Olehu Viacheslavovychu Ivanovu. [Dopys u Facebook]. [Today would have been Oleg Vyacheslavovich Ivanov's 70th birthday. [Facebook post]]. 8 travnia. [in Ukrainian].

2. Boiko V. (2023) Spadkoiemnist tradytsii khorovoi shkoly KhDAK u yevropeiskomu kulturnomu prostori. [The legacy of the traditions of the KhSAK choral school in the European cultural space]. Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku : mater. mizhnar. nauk. konf., 22–23 lystopada 2023 r. Kharkiv, 2. 170–171. [in Ukrainian].
3. Bolshakova T. (2022) Vykladachi, studenty i vypusknky fakultetu muzychnoho mystetstva KhDAK chasiv rosiiskoi ahresii: mystetskyi sprotyv. [Teachers, students and graduates of the Faculty of Music of the KhSAK during the Russian aggression: artistic resistance.]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych, 57 (1). 65–74. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-1-8> [in Ukrainian].
4. Halyna Pechenizhska (2023) Napravliai mene – Superfinal – Holos krainy 13. [Guide me – Superfinal – Voice of the Country 13]. 29 zhovtnia. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=ZReMXwv2CcQ> [in Ukrainian].
5. Halyna Pechenizhska (2023) Kupala – vybir naoslip – Holos krainy 13. [Kupala – choose a place to sleep – Voice of the country 13]. 03 veresnia. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=Eyxvs9Rje2Q> [in Ukrainian].
6. Herasymenko V. (2025) Serhii Zhadan proviv bezoplatnyi kontsert u kharkivskomu metro. [Serhiy Zhadan held a free concert in the Kharkiv metro]. Gvara Media. 2 liutoho. URL : <https://surl.li/ydxkml> [in Ukrainian].
7. Hurzhy Iu. (2025) [Dopys u Facebook]. [[Facebook post]]. 2 sichnia. URL : <https://surl.li/jnpack> [in Ukrainian].
8. Zahrebniuk Ie. (2024) «Proiekt dopomozhe meni vtilyty mrii v zhyttia». [«The project will help me make my dreams come true»]. 24 zhovtnia. URL : <https://surl.li/zziksh> [in Ukrainian].
9. Manko S. (2022) Tema viiny v estradnomu mystetstvi Ukrainy na suchasnomu etapi. [The theme of war in Ukrainian pop art at the present stage]. Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku : mater. mizhnar. nauk. konf. (17–18 lystopada 2022 r.). Kharkiv. 333–334. [in Ukrainian].
10. Mystetstvo i myttsi v chasy kryz ta katastrof (2023). [Art and artists in times of crises and disasters]: tezy dopovidei za materialamy II Cherkashynskykh chytan, 18–19 lystopada 2022 r. Kharkiv. nats. un-t mystetstv im. I. P. Kotliarevskoho. Sumy. 208. [in Ukrainian].
11. Muzychnyi albom «Fokstroty» vzhe v merezhi ([2021]). [The music album «Foxtrots» is already online]. URL : <https://artarsenal.in.ua/povidomlennya/28143/> [in Ukrainian].
12. Osypenko V. (2023) Prezentatsiia narodnopisennoi tradytsii Ukrainy u Nimechchyni (na prykladi hurtu «De Libertate» m. Hallie). [Presentation of the folk song tradition of Ukraine in Germany (using the example of the group «De Libertate» from Halle)]. Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku: mater. mizhnar. nauk. konf., 22–23 lystopada 2023 r. Kharkiv, 2. 131–132. [in Ukrainian].
13. Pechenizhska H. (2025) «Na vidstani». [«At a distance»]. 15 lypnia. URL : <https://www.facebook.com/galina.pechenejskaya/videos/1754317361959084> [in Ukrainian].
14. Pechenizhska H. (2025) [Pro Dity.Help Music 2025. Tavriiski ihry]. [[About Dity.Help Music 2025. Tavrian Games]]. 7 serpnia. URL : <https://surl.li/eijpch> [in Ukrainian].
15. Pototska L. (2023) Pianisty KhDAK u mystetskomu sprotyvi povnomasshtabnii rosiiskii ahresii. [Pianists of the KhSAK in artistic resistance to full-scale Russian aggression]. Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku : mater. mizhnar. nauk. konf., 22–23 lystopada 2023 r. Kharkiv, 2. 115–117. [in Ukrainian].
16. Shchepak V. (2023) Volonterska prosvitnytsko-propahandystska diialnist muzykantiv iz Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury za chasiv povnomasshtabnoi ahresii RF. [Volunteer educational and propaganda activities of musicians from the Kharkiv State Academy of Culture during the full-scale aggression of the Russian Federation]. Mystetska osvita u mizhdystyplinarному vymiri : materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (13–14 chervnia 2023 r., m. Kharkiv). Kharkiv. 77–86. [in Ukrainian].
17. Shchepak V. (2022) Kontsertna i volonterska diialnist Vasylia Riabka chasiv povnomasshtabnoi rosiiskoi ahresii. [Concert and volunteer activities of Vasyl Ryabko during the full-scale Russian aggression.]. Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku : mater. mizhnar. nauk. konf. (17–18 lystopada 2022 r.). Kharkiv. 303–305. [in Ukrainian].
18. Shchepak V. (2022) Myttsi Kharkova v rosiisko-ukrainskii viini. [Artists of Kharkov in the Russian-Ukrainian War]. Kultura Ukrainy: zb. nauk. pr. Kharkiv, 78. 100–111. DOI <https://doi.org/10.31516/2410-5325.078.13> [in Ukrainian].
19. Shchepak V. (2024) Predstavnyky Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury v mystetskomu sprotyvi ahresorovi. [Representatives of the Kharkiv State Academy of Culture in artistic resistance to the aggressor]. Dukhovna kultura Ukrainy pered vyklykamy chasu : materialy V Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu (m. Kharkiv, 23 travnia 2024 r.). Kharkiv. 38–41. [in Ukrainian].
20. Shchepak V. (2025) Tvorchy obrii vypusknysy KhDAK Halyny Pechenizhskoi. [The creative horizons of KhDAK graduate Galyna Pechenizhska]. Kultura ta informatsiine suspilstvo 21 stolittia : materialy mizhnar. nauk. konf. molodykh uchenykh, 17–18 kvitnia 2025 r. Kharkiv, 2. 14–17. [in Ukrainian].
21. Shchepak V. (2024) Tvorchist vypusknnykh fakultetu muzychnoho mystetstva KhDAK Tetiany i Volodymyra Bohatryovykh za chasiv povnomasshtabnoi rosiiskoi ahresii. [The creativity of graduates of the Faculty of Musical Arts of the KhDAK, Tatyana and Volodymyr Bohatryov, during the times of full-scale Russian aggression.]. Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku : materialy mizhnar. nauk. konf., prysviach. 95-richchiu KhDAK (21–22 lystop. 2024 r.). Kharkiv, 2. 139–141. [in Ukrainian].
22. galyna_pechenizhska. (2022) Chekai. [Wait]. 27 liutoho. URL : <https://surl.li/vfptoy> [in Ukrainian].
23. Maks Remarchuk (2025) «Tumany» [«Fogs»] (official music video). URL : <https://surl.li/zkzoyi> [in Ukrainian].
24. Nikolaevskaya J., Welscher H. (2022) «Niemand wird uns am Ende des Krieges all diese Zeit zurückgeben, also müssen wir weiterleben». URL : <https://surl.li/jmhuia> [in German].

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 78.071:781.11:621.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-25>

Інеш КДИРОВА,

orcid.org/0000-0003-2717-904X

*кандидат мистецтвознавства, доцент, заслужена артистка України,
доцент кафедри музичного мистецтва естради
Комунального закладу вищої освіти Київської обласної ради
«Академія мистецтв ім. Павла Чубинського»
(Київ, Україна) inesh-k@ukr.net*

Олександр ФЕДОРЕНКО,

orcid.org/0009-0005-8140-115X

*заслужений діяч естрадного мистецтва України,
викладач
Київської дитячої школи мистецтв імені Левка Ревуцького № 5
(Київ, Україна) Fedorenko.studio@gmail.com*

АКУСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

У статті дослідницька увага зосереджена на аналізі акустичних характеристик естрадного вокалу в умовах полікультурного мистецького простору. Актуальність визначається сучасними тенденціями глобалізації музичного мистецтва, інтеграцією різноманітних культурних традицій, а також активним впровадженням технологій звукової обробки, які суттєво впливають на розвиток вокального виконання та формування вокальної індивідуальності й впізнаваності.

Наголошено на взаємозв'язку природних анатомо-фізіологічних параметрів голосового апарату, професійних вокальних технік та новітніх медіатехнологій у процесі створення специфічного естрадного звучання. Розглянуто важливі аспекти акустичної природи вокалу, зокрема дихання, фонація, резонанс, артикуляція, а також характерні вокальні прийоми та техніки сучасного естрадного співу, які формують особливу виконавську манеру. Особливий акцент зроблено на значенні індивідуального стилю виконання та унікальності тембру, що є основою для самобутності артистичного почерку в жанрах поп- і рок-музики. Доведено, що акустичне розмаїття вокалу, індивідуальний стиль співаків викликає емоційний зв'язок зі слухачами, незалежно від мови виконання чи культурних відмінностей. Також визначено вплив масової культури і полікультурного середовища на становлення вокальної майстерності, зокрема синтез академічних і народних традицій у співі стали основою універсальних та індивідуалізованих вокальних практик сучасних співаків. Естрадний жанр сьогодні вирізняється широким застосуванням акустичних ефектів і цифрових технік обробки звуку, що допомагає виконавцям адаптуватися до різних культурних контекстів. Завдяки цьому естрадний вокал постає як ключовий засіб комунікації та творчого самовираження в умовах глобалізації мистецького простору.

Ключові слова: *акустика вокалу, виконавська індивідуальність, вокальні ефекти, імпровізація, поп- і рок-вокал, сучасні технології звукозапису, тембр голосу.*

Inesh KDYROVA,

orcid.org/0000-0003-2717-904X

*PhD in Art Studies, Associate Professor, Honored Artist of Ukraine,
Associate Professor at the Department of Musical Art of the Variety Stage
Academy of Arts named after Pavlo Chubynsky
(Kyiv, Ukraine) inesh-k@ukr.net*

Oleksandr FEDORENKO,

orcid.org/0009-0005-8140-115X

*Honored Figure of Variety Art of Ukraine,
Lecturer
Children Art School №5 named by Revutskiy
(Kyiv, Ukraine) Fedorenko.studio@gmail.com*

ACOUSTICAL FEATURES OF POP VOCAL IN A MULTICULTURAL ARTISTIC SPACE

The article focuses on analyzing the acoustic characteristics of pop vocal performance within the multicultural artistic space. The relevance of the study is determined by contemporary trends in the globalization of musical art, the integration of diverse cultural traditions, and the active implementation of sound-processing technologies, which significantly influence the development of vocal performance and the formation of vocal individuality and recognizability.

The interrelation between the natural anatomical and physiological parameters of the vocal apparatus, professional vocal techniques, and modern media technologies in the process of creating a specific pop sound is emphasized. Important aspects of the acoustic nature of vocal performance are considered, including breathing, phonation, resonance, articulation, as well as characteristic vocal techniques of contemporary pop singing that shape distinctive performance styles. Special attention is paid to the significance of individual performance style and the uniqueness of timbre, which form the foundation of an artist's identity in the genres of pop and rock music.

It is demonstrated that the acoustic diversity of vocals and the individual style of singers create an emotional connection with listeners, regardless of the language of performance or cultural differences. The influence of mass culture and a multicultural environment on the development of vocal mastery is also identified, particularly the synthesis of academic and folk traditions in singing, which has become the basis for universal and individualized vocal practices of contemporary performers. The modern pop genre is characterized by the extensive use of acoustic effects and digital sound-processing techniques, enabling singers to adapt to diverse cultural contexts. Thus, pop vocal art emerges as a key means of communication and creative self-expression within the globalized artistic space.

Key words: *vocal acoustics, performing individuality, vocal effects, improvisation, pop and rock vocals, modern recording technologies, voice timbre.*

Постановка проблеми. Сучасний естрадний вокал розвивається у межах тісної взаємодії з глобальними культурними процесами, що формують поліцентричність і багатоголосність мистецької сцени. У середовищі активного культурного обміну та посилення впливу медійних технологій вокальне мистецтво дедалі більше відходить від суто локальних характеристик і набуває рис універсального, інтернаціонального явища. У цьому контексті постає наукова проблема, яка потребує аналізу акустичних характеристик естрадного вокалу в умовах полікультурного мистецького середовища.

Дослідження спрямоване на виявлення закономірностей формування акустичних параметрів сучасних вокальних практик, визначення їхньої ролі у збереженні та адаптації національних традицій, а також окреслює стратегічні напрями розвитку вокального мистецтва в умовах глобалізації культурних процесів.

Аналіз досліджень. Проблематика вокальної естради в українському мистецькому просторі ХХ–ХХІ ст. отримала багатогранне висвітлення у працях сучасних науковців. Зокрема, у монографії Т. Самої представлено вокальну естраду як синтетичне явище художньої культури, що розвивалося упродовж ХХ – початку ХХІ ст., із ґрунтовним аналізом теоретико-методологічних засад та історичної ретроспективи (Самая, 2019).

У статті Т. Шершової акцент зроблено на ролі естрадного вокального мистецтва у міжкультурній комунікації, визначено тенденції його розвитку та місце у формуванні глобального культурного діалогу. Авторка також розглядає виклики, з якими стикаються виконавці у кроскультурному середовищі (Шершова, 2024).

Специфіка сучасного вокального виконавства, що ґрунтується на поєднанні академічних співочих традицій із законами естрадного мистецтва, стала предметом дослідження С. Муравіцької

(Муравіцька, 2022). Синтез традицій та інновацій у шоу-бізнесі, частиною якого є естрадна сцена, аналізував І. Бобул, спираючись на власний досвід виконавця й педагога (Бобул, 2021а; Бобул, 2021б).

Окремий дослідницький напрям пов'язаний із визначенням світоглядної та суспільної ролі естрадного мистецтва в майбутньому. У працях Н. О. Єрошенко, С. Давидова, В. Щепакіна, Г. Бреславець і В. Осипенка доведено важливість загальнодоступності мови пісні в умовах глобалізації. (Drozhzhina et al., 2022).

Значну увагу науковці приділяють також проблемам культурної спадщини в умовах розмивання культурних кордонів. У цьому аспекті показовим є дослідження Р. Добровольської, І. Кдирової, Н. Демешко, К. Досанової, О. Марценківської, де розглянуто виконавські традиції в культурному просторі, зокрема у цифровому вимірі (Dobrovolska et al., 2025).

Також можемо відзначити тенденцію до аналізу акустичних і технічних аспектів естрадного співу як чинників художньої виразності. Так, К. Сaitis, К. Н. Рід, А. Ноель-Хьорст, Дж. Лепрі, А. Макферсон аналізують важливість тембру, висоти тону й тривалості (таймінгу) в дизайні цифрових музичних інструментів (Saitis et al., 2025).

Проблема вокальної комунікації, зокрема вокальних емоцій між носіями різних культур, висвітлюється у публікації Дж. А. Браянта. Автор акцентує на значенні вивчення вокалу в контексті розвитку комунікації між людьми (Bryant, 2021).

Метою статті є аналіз акустичних характеристик естрадного вокалу в контексті полікультурного мистецького середовища. Особлива увага приділяється взаємозв'язку природних анатомофізіологічних особливостей, виконавських технік і культурно-технологічних чинників, які впливають на формування індивідуальності вокальних виконавців та визначення жанрової специфіки сучасного вокального мистецтва.

Виклад основного матеріалу. При розгляді акустичних аспектів естрадного вокалу в сучасному полікультурному середовищі варто насамперед зупинитися на характеристиках, які формують феномен поп-музики. До таких особливостей належать мелодійна структура, ритмічна організація, специфіка виконання та обробки вокалу, а також соціокультурний контекст, що забезпечують її глобальну популярність і комерційну привабливість (Chen, Tai, 2025).

Поп-музика вирізняється простотою, легкістю запам'ятовування та повторюваністю, що робить її впізнаваною серед слухачів. Центральним компонентом композицій є повторювані приспіву, які

не лише сприяють кращому запам'ятовуванню, а й формують емоційний відгук. Ритмічна сторона поп-музики також має місце. Вона чітка, енергійна й органічно стимулює рухову реакцію слухача, наприклад танці чи постукування в такт. Базу ритмічного малюнка формують ударні інструменти або електронні біти, підтримані басовою лінією. Завдяки такій структурі ритму поп-музика залишається універсально зрозумілою і близькою людям з різних культур та регіонів (Die 10 wichtigsten Merkmale der Popmusik verständlich erklärt; Shuker, 2001: 5–9).

Вокал є ключовим складником у поп-музиці, визначаючи її характер і вплив. Естрадний вокал вирізняється чіткою дикцією та сильним емоційним акцентом, що сприяє ефективній передачі змісту композиції. Сучасне звучання значною мірою залежить від технологій обробки голосу, зокрема застосування автотюну та реверберації («затухання звуку після того, як джерело звуку зупинилося») (Wilmering et al., 2020).

Автотюн особливо популярний в стилях RnB, хіп-хоп і реп, де його застосовують як ефект для акцентування або трансформації мелодійного настрою композиції. Винахід автотюну докорінно трансформував музичний ландшафт. Спочатку створений для точного налаштування висоти звуку, він швидко став ключовим інструментом художнього вираження в різних музичних жанрах. Останні два десятиліття автотюн революціонізував вокальне звучання, змінюючи саму сутність сучасної музичної культури. Технічно термін «Autotune» позначає плагін компанії Antares Audio Technologies, який вперше з'явився у 1997 р. Водночас це слово часто використовують для позначення будь-якого програмного забезпечення, призначеного для корекції висоти тону. Його застосування значно еволюціонувало й тепер виходить за межі простої корекції висоти тону. Сьогодні Autotune служить інструментом для створення креативних вокальних ефектів і гармонізації на базі одного запису. Такі виконавці, як Тревіс Скотт та Каньє Вест, активно використовують його можливості, створюючи свої впізнавані роботизовані звуки. Інтенсивне застосування цього ефекту стало невід'ємною рисою жанрів, таких як хіп-хоп і треп. Не всі співаки використовують Autotune, хоча цей інструмент здобув популярність у багатьох музичних жанрах після свого дебюту в пісні Шер «Believe». У хіп-хопі виконавці на зразок Future і Travis Scott застосовують його для створення неповторних звучань, що підкреслює широту його можливостей далеко за межами простої корекції висоти тону. У той

же час поп-артисти використовують цей ефект більш стримано, зосереджуючись на мінімальній обробці вокалу. Ці ефекти не лише покращують інтонаційну точність, але й додають вокалу особливого стильового відтінку. Емоційне виконання та індивідуальний тембр співу є ключовими чинниками, які впливають на сприйняття пісні та її популярність (Сору, 2024).

Голосоутворення відбувається завдяки коливанням голосових складок, що зумовлюються тиском, який створює дихальна система. Первинний звук модифікується резонансними характеристиками голосового тракту. Кожен із трьох основних компонентів, тобто дихання, фонація та резонанс, може частково контролюватися незалежно, але водночас вони перебувають у тісній взаємодії. Людина здатна продукувати широкий спектр вокальних звуків, які описуються як за об'єктивними акустичними параметрами (основна частота, рівень звукового тиску, спектральні характеристики), так і за психоакустичними властивостями (висота тону, гучність, артикуляційна виразність, проєкція, тембр). У західному класичному співі естетичні та акустичні вимоги безпосередньо пов'язані з необхідністю забезпечення достатнього звучання голосу крізь оркестровий супровід без використання технічного підсилення. Натомість у сфері сучасної комерційної музики застосовується значно різноманітніший спектр вокальних технік у поєднанні з електронно-оркестрованим звучанням, де пріоритетами стають чіткість тексту та передання емоційного змісту голосу. У цьому контексті показником високої вокальної ефективності можна вважати такий режим голосоутворення, за якого співак досягає значного звукового тиску при оптимальному використанні енергії та біомеханічних ресурсів організму. Рівень ефективності визначається поставленими виконавськими завданнями: гучні, тихі або нейтральні звуки можуть свідомо контролюватися та відтворюватися співаком. Водночас ефективність має ключове значення не лише для художнього результату, а й для збереження вокального здоров'я виконавця (Fleischer et al., 2022).

На відміну від академічного співу, орієнтованого на природну акустику концертного залу та стабільні параметри резонансного поширення звуку, естрадний вокал розвивається в медіатизованому та полікультурному мистецькому просторі. Його звучання визначається застосуванням звукопідсилювальних систем, мікрофонних технологій і студійного продакшну, що змінює базові принципи голосоутворення. У такому середовищі артикуляційні та динамічні характеристики

голосу переорієнтовуються: виконавець працює не з «великою акустикою», а з мікрофонною проєкцією, яка потребує тонкого контролю тембрової палітри, інтенсивності та резонансного балансу. Саме ця специфіка створює умови для варіативності вокальних стилів, що адаптуються до різних культурних контекстів і жанрових традицій, формуючи особливу акустичну ідентичність естрадного співу в глобалізованому мистецькому середовищі (Особливості академічного вокалу та його відмінність від народного й естрадного співу, 2020).

Естрадно-вокальне мистецтво органічно пов'язане з масовою культурою, орієнтованою на потреби та смаки широкої аудиторії, що постає як «масовий» споживач культурних продуктів. Його ключовими жанровими рисами є збереження масової природи, призначення для великої слухацької спільноти та відповідність критеріям популярності. Водночас сучасний етап розвитку свідчить про поступове підвищення професійної якості цього мистецтва, зокрема завдяки інтеграції освітньо-творчих практик академічної школи в сферу естрадного вокалу. Традиційний науковий підхід до вивчення естрадно-вокальної творчості ґрунтувався на опозиції масового та елітарного мистецтва, що визначалося у категоріях «вищого» і «нижчого». Проте суспільний прогрес, розвиток медіатехнологій і трансформація соціокультурних взаємозв'язків істотно знизили актуальність такої дихотомії. Масова культура почала продукувати твори, що поєднують художню виразність і високу професійну якість, задовольняючи естетичні запити більш вибагливої публіки.

Таким чином, межа між елітарним та масовим у вокальному мистецтві поступово розмивається, а сучасні зразки популярної культури орієнтуються на універсальні, водночас індивідуалізовані, потреби слухацької аудиторії. Вищезазначене засвідчує інтеграційний характер естрадного вокалу, що функціонує у багатовимірному полікультурному середовищі та здатний адаптуватися до динаміки сучасних художніх і соціальних процесів (Бобул, а 2021: 191).

Попри універсальність функціонування голосового апарату, звучання вокалу різних виконавців може істотно відрізнятися. Це зумовлено, зокрема, анатомічними характеристиками, такими як індивідуальна будова голосових зв'язок, форма чи просторове положення голосового тракту. Вокальна текстура та темброва специфіка здебільшого визначаються природними даними, тоді як у поодиноких випадках на звучання впливають фактори способу життя. Наприклад, у курців

нерідко формується характерний тембр, що водночас супроводжується негативними наслідками для здоров'я голосового апарату та звуженням його діапазону.

Вирішальним чинником диференціації вокальних звучань виступає техніка співу. Незалежно від усвідомленості виконавця, будь-яке звукоутворення має певну технічну основу. Дихання може варіюватися від глибокого до поверхневого, із відповідною участю діафрагми, як у вигляді контрольованої підтримки, так і у формі некерованого підйому.

Положення гортані визначається ступенем свободи та напруження, що також суттєво впливає на якість звуку. Крім того, значення мають артикуляційні особливості: робота язика, надгортанника, рухливість щелепи, зміни конфігурації ротової порожнини та губ. Унаслідок цього один вокаліст може досягати потужного, резонансного звучання, тоді як інший тяжіє до легкого тембру «з придихом». Існує безліч способів налаштування звукоутворення, що підтверджує ключову роль свідомого опанування техніки співу в естрадному виконавстві (Cross, 2023).

Характерні риси естрадного вокального мистецтва формуються завдяки низці стилістичних параметрів, серед яких вирізняються імпровізаційність, специфічна ритмічна організація, виконання як рідною, так і іноземними мовами, підвищена експресивність та емоційна інтенсивність. Важливим компонентом є чітка й осмислена передача текстового змісту, що досягається природною артикуляцією, інтегрованою у мовну манеру виконавця.

Естрадне виконання передбачає використання мікрофона, поєднання вокалу з танцювальною пластикою та демонстрацію віртуозного володіння голосовим апаратом. Значної ваги набувають і технічні прийоми, зокрема застосування різноманітних ефектів, від хрипу, сипіння, риків чи вигуків до використання фальцету, контрольованого вібрато й регістрових переходів. Сценічна подача ґрунтується на артистичній свободі та видовищності. Вона посилюється завдяки використанню світлових і візуальних спецефектів (світлових інсталяцій, димових завіс, фонтанів), оригінальних і нерідко екстравагантних костюмів або масових хореографічних постановок. Усе це формує унікальну атмосферу навколо головного виконавця та забезпечує синтетичний характер сучасного естрадного шоу (Бобул, а, 2021: 193–194).

В межах світового процесу розвитку стильових напрямків музична мова естрадних творів поступово ставала більш складною. Найбільш

простими щодо вокальної техніки є народні пісні, романси та деякі авторські пісенні твори. Натомість джазові напрями (свінг, мейнстрим, бібоп, ритм-енд-блюз, соул) формують свою специфіку виконання, яка вирізняється широким різноманіттям через застосування більш складних вокальних елементів (Gebesmair, 2008: 117–120).

Вокальна віртуозність традиційно асоціюється з колоратурою, тобто технікою, що передбачає швидке та чітке виконання окремих нот. Така майстерність вимагає виняткового вокального контролю та слугує своєрідним орнаментом, часто знаходячи своє застосування у вигляді розширених каденцій, особливо в середніх або завершальних частинах музичних творів. Колоратурний спів набув широкого поширення в італійській музиці, починаючи з XVI ст., а свого апогею досяг у добу італійської опери стилю бельканто (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). З другої половини XIX ст. увага до віртуозних колоратур поступово згасає, особливо в німецькій опері, де їх застосовували лише епізодично, здебільшого в партіях для сопрано.

У сучасній популярній музиці *відродження історично складних вокальних технік*, знаних як рифи, пасажі та рулади, стало яскравим явищем. Ці елементи виконання є невід'ємною рисою стилів соул та R&B, здобувши популярність завдяки майстерності таких виконавців, як Вітні Х'юстон, Мерая Кері, Крістіна Агілера та Бейонсе. За їхнього впливу ця техніка стала своєрідною візитівкою жанру. Попри те, що рифи часто асоціюються з жінками-вокалістками, чоловіки також широко використовують їх у своїх композиціях, особливо в таких стилях, як госпел, фанк, соул і R&B. Стіві Вандер, Кріс Стейплтон та Джастін Тімберлейк демонструють свої вокальні таланти, збагачуючи мелодії майстерними варіаціями.

Поп-рифам властива пентатонічна структура, що базується на блюзовій п'ятинотній гамі. Вони часто доповнюються блюзовими нотами, які додають звуку більшого емоційного забарвлення (Cross, 2023). Наприклад, Стіві Вандер розпочав свою кар'єру в 11 років. Він був соул-музикантом на студії Motown Records. Його творчість у жанрі R&B відзначалася винятковою майстерністю гри на губній гармошці, ударних інструментах і клавішних, а також видатними здібностями як співака, автора пісень і звукорежисера. С. Вандер активно використовував музичні традиції, сформовані афроамериканською сакральною та світською культурою, не тільки для створення унікального звучання, але й для імпровізаційного спілкування як з іншими музикантами, так і з інтерактивною

аудиторією. Його приклад музичного вундеркінда підкреслює важливість соціальних чинників для здобуття визнання і досягнення успіху популярними музичними талантами. Крім того, С. Вандер продемонстрував, що перехід від статусу дитини-артиста до зрілої поп-зірки може бути вдалим і цілісним за умови наявності підтримки і спільної творчої співпраці, що відіграють ключову роль для розвитку музиканта (Solis, 2016).

На відміну від класичних музичних каденцій, у поп-музиці пріоритет надається компактним, але елегантним «міні-рифам», які підкреслюють виразність композиції. Ця техніка збагачує твори індивідуальністю та надає їм унікального стилістичного звучання. У поп- і рок-вокалі відчутно домінує індивідуальність, що різко контрастує з класичним співом, де основна увага приділяється однорідності та чистоті тембру. Те, що в академічній музиці може сприйматися як технічна неточність чи вада, у контексті поп-музики часто стає ключовим стилістичним прийомом і визначальною рисою артиста. Наприклад, тембри Джо Кокера, Майкла Джексона та Дженіс Джоплін демонструють унікальність звучання, яку було б складно уявити в класичних виконавських традиціях (Cross, 2023). Скажімо, Дженіс Джоплін пам'ятають як блюзову виконавицю. Але вона могла виконати будь-яку композицію, надавши їй свого, неповторного та впізнаваного звучання (Шибрихт, 2018).

Поп- та рок-вокалісти активно використовують широкий арсенал вокальних ефектів і модифікацій для додавання глибини й індивідуальності своєму виконанню. Зокрема, серед сучасних вокальних прийомів варто відзначити так зване «вокальне смаження» (*vocal fry* – голосове скрипіння), яке використовується як елемент тембрового забарвлення та виразальної експресії в естрадному й рок-виконанні. Даний вокальний ефект створюється шляхом тертя голосових зв'язок під час утворення звуку, що породжує хрипкувате, низьке, «скрипуче звучання». Особливої популярності такий прийом набув серед інді- та поп-співачок з початком 2010-х рр. (Cross, 2023). Брітні Спірс також додає вокальне «смаження» до свого вокалу, щоб досягнути низьких нот та задля підкреслення власного виконавського стилю (Fessenden, 2011). Vocal Fry також практикують Кім Кардаш'ян, Зої Дешанель та Кеті Перрі. Техніка vocal fry і використання хрипкого звуку (*breathy sound*) слугують для створення атмосфери близькості й навіть певної інтимності. До емоційно-насичених вокальних прийомів також належать крики (screams), бельтинг (belting), блю-ноти (blue notes), бур-

чання (growls), спадаючі закінчення нот (fall-offs). Вказані вокальні техніка і прийоми допомагають виконавцям максимально підкреслити свою неповторну стильову та емоційну харизму (Cross, 2023).

Таким чином, можна зазначити, що естрадний вокал виступає як яскравий і багатошаровий вид мистецької діяльності, який посідає важливе місце у сучасному полікультурному просторі. Він слугує універсальним засобом спілкування, об'єднуючи різні культури, мовні традиції та емоційні переживання. Особливості звучання цього жанру привертають увагу широкої аудиторії музикознавців і викладачів вокалу, адже саме вони визначають унікальність звучання естрадного вокалу.

Висновки. Вокальне мистецтво є потужним художнім способом самовираження. Воно синтезує різноманітні стилі та індивідуальні риси виконавця. Естрадне виконання залишається одним із найзатребуваніших видів музичного мистецтва, адже велика кількість людей активно слухає поп-музику. У сучасному естрадному виконавстві гармонійно співіснують вокальні техніки академічного, народного та естрадно-джазового співу, при цьому збережено унікальну манеру звукоутворення, яка формує необхідне звучання й сприяє розвитку вокальної культури.

Унікальність естрадного вокалу полягає в його гнучкості й імпровізаційній манері виконання, що суттєво відрізняє його від академічного співу. Завдяки цьому естрадний вокал постійно оновлюється, синтезує та інтегрує нові музичні ідеї задля формування культурного спадку для майбутніх поколінь (Drozhzhina et al., 2022; Kdyrova et al., 2024).

У рамках полікультурної взаємодії вокальна акустика набуває нового значення, гармонійно адаптуючись до естетичних уподобань і соціокультурних очікувань різноманітних етнічних і мовних груп. Акустичні характеристики естрадного вокалу в полікультурному мистецькому середовищі виникають як результат взаємодії природних здібностей виконавця, його технічної майстерності та впливів культурно-технологічного середовища.

Акустичні особливості естрадного вокалу формуються завдяки складній взаємодії фізіологічних, технічних та культурних чинників. У багатокультурному мистецькому середовищі вокалісти активно виходять за межі традиційних технік співу, вплітаючи елементи різних жанрів і культур. Такий творчий підхід сприяє створенню унікального, динамічного звучання, яке не лише відповідає вимогам сучасної музичної індустрії,

але й передає багатогранність світової культурної спадщини.

Естрадний вокал об'єднує імпровізацію, індивідуальність і виразність виконання з впровадженням сучасних акустичних технологій. Гнучкість цього жанру сприяє його успішному адаптуванню до полікультурного середовища. Індивідуальність є основою поп- і рок-виконання. Особливості, які в академічному вокалі могли б сприйматися як недоліки (наприклад, хрипкий голос або нерівність тембру), у популярній музиці перетворюються на стилізові ознаки, підкреслюють неповторність артиста та розширюють емоційний спектр виконання.

Полікультурне мистецьке середовище активно сприяє розвитку естрадного вокалу завдяки впровадженню різноманітних музичних традицій, сти-

лів і мовних елементів. Суттєву роль у цьому процесі відіграють новітні цифрові засоби обробки звуку та акустичні технології, які розширюють виконавські можливості, моделюють тембр, просторову акустику, заохочують співаків експериментувати з новими формами звучання.

Поєднання культурної спадщини з інноваційними технологіями утворює новий вимір естрадного вокалу, що забезпечує його адаптивність і комунікативну ефективність, сприяє трансформації вокальної культури і формує універсальний інструмент міжкультурного діалогу.

Перспективні напрямки досліджень можуть включати аналіз впливу цифрових технологій обробки звуку на акустичні характеристики вокалу та вивчення того, як ці зміни впливають на сприйняття голосу слухачами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bryant G. A. Vocal communication across cultures: theoretical and methodological issues. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 2021. Vol. 377, № 1841. URL: <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rstb.2020.0387>
2. Chen M., Tai K. Pop Music and Globalization: The Integration and Re-creation of Ethnic Elements. *Salud, Ciencia y Tecnología*. 2025. Vol. 5. Article 1607. DOI: <https://doi.org/10.56294/saludcyt20251607>
3. Cory. What is Autotune? Here's How It Works. *Gear4music*, March 11, 2024. URL: <https://www.gear4music.com/blog/what-is-autotune/>
4. Cross B. Gesangstechnik: Pop/Rock vs. Klassischer Gesang – Die Unterschiede. *OpenMysicSchool*, May 17, 2023. URL: <https://blog.openmusicschool.de/klassisches-und-rockiges-singen-der-unterschied/>
5. Die 10 wichtigsten Merkmale der Popmusik verständlich erklärt. *Mein-lernen.at*. URL: <https://mein-lernen.at/musikuebersicht/musikgattungen-2/die-10-wichtigsten-merkmale-der-popmusik-verstaendlich-erklart/>
6. Dobrovol'ska R., Kdyrova I., Demeshko N., Dossanova K., Martsenkiv'ska O. Strategies for the Preservation of Cultural Heritage through Art and Education: A Comprehensive Approach and Evaluation of Effectiveness. *International Journal on Culture, History, and Religion*. 2025. Vol. 7, № 1. P. 124–144. DOI: <https://doi.org/10.63931/ijchr.v7i1.98>
7. Drozhzhina N., Yeroshenko O., Davydov S., Shchepakina V., Breslavets H., Osypenko V. Variety Vocal Art in the Context of Integration into Society of the Future. *Postmodern Openings*. 2022. Vol. 13, № 4. P. 01–13. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/13.4/502>
8. Fessenden M. «Vocal Fry» Creeping Into U.S. Speech Young women end sentences with a gravelly buzz in what could be a catching trend. *Science*, December 9, 2011. URL: <https://www.science.org/content/article/vocal-fry-creeping-us-speech>
9. Fleischer M., Rummel S., Stritt F., Fischer J., Bock M., Echternach M., Richter B., Traser L. Voice efficiency for different voice qualities combining experimentally derived sound signals and numerical modeling of the vocal tract. *Front Physiol*. 2022. Vol. 13. Article 1081622. DOI: <http://10.3389/fphys.2022.1081622>
10. Gebesmair A. *Die Fabrikation globaler Vielfalt. Struktur und Logik der transnationalen Popmusikindustrie*. Wetzlar: Majuskel Medienproduktion GmbH, 2008. 367 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/22729/1007433.pdf>
11. Ilari B., Chen-Hafteck L., Crawford L. Singing and cultural understanding: A music education perspective. *International Journal of Music Education*. 2013. Vol. 31. P. 202–216. URL: https://www.researchgate.net/publication/258140368_Singing_and_cultural_understanding_A_music_education_perspective
12. Kdyrova I., Ryskulov K., Dossanova A., Smetova A., Juldiyeva O. Exploration historical contexts in vocal art. *Multidisciplinary Reviews*. 2024. Vol. 7. Article 2024spe047. DOI: <https://doi.org/10.31893/multirev.2024spe047>
13. Saitis C., Reed C. N., Noel-Hirst A., Lepri K., McPherson A. (De)Constructing Timbre at NIME: Reflecting on Technology and Aesthetic Entanglements in Instrument Design. *International Conference on New Interfaces for Musical Expression*. Queen Mary University of London, 2025. URL: <https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/handle/123456789/106814?show=full>
14. Shuker R. *Understanding Popular Music*. Taylor & Francis Group, 2001. 305 p. URL: <https://hugoribeiro.com.br/area-restrita/Shuker-Understand-Popular-Music.pdf>
15. Solis G. «Little» Stevie Wonder: Motown musical prodigy. In: McPherson G. E. (ed.) *Musical Prodigies: Interpretations from Psychology, Education, Musicology, and Ethnomusicology*. Oxford: Oxford Academic, 2016. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199685851.003.0032>
16. Wilmering T., Moffat D., Milo A., Sandler M. B. A History of Audio Effects. *Applied Sciences*. 2020. Vol. 10, № 3. Article 791. DOI: <https://doi.org/10.3390/app10030791>
17. Бобул І. а. Естрадно-вокальне мистецтво в контексті розвитку масової культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 3. С. 190–196. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2021.244485>

18. Бобул І. б. Художньо-естетичні характеристики вокально-естрадного виконавства як жанрового синтезу мистецтв. *Мистецтвознавчі записки*. 2021. Вип. 40. С. 122–128. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-2180.40.2021.250367>
19. Муравіцька С. Синтез академічного та естрадного вокалу у методико-педагогічному контексті. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 1. С. 174–179. URL: <https://10.32461/2226-3209.1.2022.257682>
20. Особливості академічного вокалу та його відмінність від народного й естрадного співу. *Миколаївський обласний центр народної творчості*, 7 жовтня 2020. URL: <https://ocnt.com.ua/osoblyvosti-akademichnogo-vokalu-ta-jogo-vidminnist-vid-narodnogo-j-estradnogo-spivu/>
21. Самая Т. *Вокальне мистецтво естради: український контекст*. Київ: Четверта хвиля, 2019. 152 с. URL: https://kmaesm.edu.ua/wp-content/uploads/samaya-t.-vokalne-mysteczto-estrady_ukrayinskyj-kontekst.pdf
22. Шершова Т. Вокальне естрадне мистецтво як інструмент міжкультурної комунікації. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2024. № 49. С. 202–206. URL: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi49.926>
23. Шибрихт Я. Не встигла наскучити. Дженіс Джоплін. *Zbruc*, 19 січня 2018. URL: <https://zbruc.eu/node/75593>

REFERENCES

1. Bryant G. A. (2021). Vocal communication across cultures: theoretical and methodological issues. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 377(1841). URL: <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rstb.2020.0387>
2. Chen M. & Tai K. (2025). Pop Music and Globalization: The Integration and Re-creation of Ethnic Elements. *Salud, Ciencia y Tecnología*, 5, Article 1607. DOI: <https://doi.org/10.56294/saludcyt20251607>
3. Cory. (2024, March 11). What is Autotune? Here's How It Works. *Gear4music*. URL: <https://www.gear4music.com/blog/what-is-autotune/>
4. Cross B. (2023, May 17). Gesangstechnik: Pop/Rock vs. Klassischer Gesang – Die Unterschiede. [Vocal technique: Pop/Rock vs. Classical singing – The differences]. *OpenMusicSchool*. URL: <https://blog.openmusicschool.de/klassisches-und-rockiges-singen-der-unterschied/> [in German]
5. Die 10 wichtigsten Merkmale der Popmusik verständlich erklärt. [The 10 most important characteristics of pop music explained in an understandable way]. *Mein-lernen.at*. URL: <https://mein-lernen.at/musik-uebersicht/musikgattungen-2/die-10-wichtigsten-merkmale-der-popmusik-verstaendlich-erklart/> [in German]
6. Dobrovolska R., Kdyrova I., Demeshko N., Dossanova K. & Martsenkivska, O. (2025). Strategies for the Preservation of Cultural Heritage through Art and Education: A Comprehensive Approach and Evaluation of Effectiveness. *International Journal on Culture, History, and Religion*, 7(1), 124–144. DOI: <https://doi.org/10.63931/ijchr.v7i1.98>
7. Drozhzhina N., Yeroshenko O., Davydov S., Shchepakina V., Breslavets H. & Osypenko V. (2022). Variety Vocal Art in the Context of Integration into Society of the Future. *Postmodern Openings*, 13(4), 01–13. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/13.4/502>
8. Fessenden M. (2011, December 9). «Vocal Fry» Creeping Into U.S. Speech Young women end sentences with a gravelly buzz in what could be a catching trend. *Science*. URL: <https://www.science.org/content/article/vocal-fry-creeping-us-speech>
9. Fleischer M., Rummel S., Stritt F., Fischer J., Bock M., Echternach M., Richter B. & Traser L. (2022). Voice efficiency for different voice qualities combining experimentally derived sound signals and numerical modeling of the vocal tract. *Frontiers in Physiology*, 13, Article 1081622. DOI: <https://doi.org/10.3389/fphys.2022.1081622>
10. Gebesmair A. (2008). [The Fabrication of Global Diversity. Structure and Logic of the Transnational Pop Music Industry]. Wetzlar: Majuskel Medienproduktion GmbH. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/22729/1007433.pdf> [in German]
11. Ilari B., Chen-Hafteck L. & Crawford L. (2013). Singing and cultural understanding: A music education perspective. *International Journal of Music Education*, 31, 202–216. URL: https://www.researchgate.net/publication/258140368_Singing_and_cultural_understanding_A_music_education_perspective
12. Kdyrova I., Ryskulov K., Dossanova A., Smetova A. & Juldijeva O. (2024). Exploration historical contexts in vocal art. *Multidisciplinary Reviews*, 7, Article 2024spe047. DOI: <https://doi.org/10.31893/multirev.2024spe047>
13. Saitis C., Reed C. N., Noel-Hirst A., Lepri K. & McPherson A. (2025). (De)Constructing Timbre at NIME: Reflecting on Technology and Aesthetic Entanglements in Instrument Design. In *International Conference on New Interfaces for Musical Expression*. Queen Mary University of London. URL: <https://qmro.qmul.ac.uk/xmlui/handle/123456789/106814?show=full>
14. Shuker R. (2001). *Understanding Popular Music*. Taylor & Francis Group. URL: https://hugoribeiro.com.br/area-restrita/Shuker-Understand_Popular_Music.pdf
15. Solis G. (2016). «Little» Stevie Wonder: Motown musical prodigy. In McPherson, G. E. (Ed.), *Musical Prodigies: Interpretations from Psychology, Education, Musicology, and Ethnomusicology*. Oxford: Oxford Academic. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199685851.003.0032>
16. Wilmering T., Moffat D., Milo A. & Sandler M. B. (2020). A History of Audio Effects. *Applied Sciences*, 10(3), Article 791. DOI: <https://doi.org/10.3390/app10030791>
17. Bobul I. a. (2021). Estradno-vokalne mystetstvo v konteksti rozvytku masovoi kultury. [Pop and vocal art in the context of the development of mass culture]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. № 3. S. 190-196. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2021.244485> [in Ukrainian]
18. Bobul I. b. (2021). Khudozhno-estetychni kharakterystyky vokalnogo-estradnogo vykonavstva yak zhanrovoho syntezu mystetstv. [Artistic and aesthetic characteristics of vocal and pop performance as a genre synthesis of arts]. *Mystetstvoznavchi zapysky*. 2021. Vyp. 40. S. 122–128. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-2180.40.2021.250367> [in Ukrainian]

19. Muravitska S. (2022). Synteza akademichnoho ta estradnoho vokalu u metodyko-pedahohichnomu konteksti. [Synthesis of academic and pop vocals in a methodological and pedagogical context]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. № 1. S. 174–179. URL: <https://10.32461/2226-3209.1.2022.257682> [in Ukrainian]
20. Osoblyvosti akademichnoho vokalu ta yoho vidminnist vid narodnoho y estradnoho spivu. (2020). [Features of academic vocals and its difference from folk and pop singing]. *Mykolaivskyi oblasnyi tsentr narodnoi tvorchosti, 7 zhovtnia*. URL: <https://ocnt.com.ua/osoblyvosti-akademichnogo-vokalu-ta-jogo-vidminnist-vid-narodnogo-j-estradnogo-spivu/> [in Ukrainian]
21. Samaia T. (2019). *Vokalne mystetstvo estrady: ukrainskyi kontekst*. [Vocal pop art: Ukrainian context]. Kyiv: Chetverta khvyliia. 152 s. URL: https://kmaecm.edu.ua/wp-content/uploads/samaya-t.-vokalne-mysteczstvo-estrady_ukrayinskyj-kontekst.pdf [in Ukrainian]
22. Shershova T. (2024). Vokalne estradne mystetstvo yak instrument mizhkulturnoi komunikatsii. [Vocal pop art as a tool of intercultural communication]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*. № 49. S. 202–206. URL: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi49.926> [in Ukrainian]
23. Shybrykht Ya. (2018). Ne vstyhla naskuchyty. Dzhenis Dzhoplin. [I didn't have time to get bored. Janis Joplin]. *Zbruc*, 19 sichnia. URL: <https://zbruc.eu/node/75593> [in Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

Gulshan Malik BAGHIROVA,

orcid.org/0009-0002-9818-1067

Lecturer at the Department of World Literature and Theory

Azerbaijan University of Languages

(Baku, Azerbaijan) gulsenbagirova0202@gmail.com

THE EXPERIENCE OF WAR AND RESISTANCE IN THE NOVELS OF R. GARY AND Z. GARAYEV

The article is devoted to a comparative literary analysis of the experience of war and resistance in the novels of two significant twentieth-century authors: the French writer Romain Gary and the Azerbaijani prose author Zaman Garayev. The relevance of the study stems from the enduring importance of World War II in the collective consciousness of different nations and the fact that literary works of this period continue to form cultural memory, ethical values, and historical perspectives. Special attention is given to how national traditions, personal experiences, and narrative strategies shape the artistic image of the Resistance movement.

*The introduction situates the topic within the broader field of war literature, emphasizing the dual orientation of this corpus: it reflects both individual psychological experience and the collective struggle of peoples. In this framework, Gary and Garayev represent two complementary approaches to the same historical phenomenon. The first part of the article focuses on Romain Gary, who not only participated in the French Resistance as a Free French pilot but also transformed this biographical experience into an artistic philosophy. In works such as *European Education* and *Promise at Dawn*, resistance is presented less as a sequence of military operations than as an existential journey of moral growth, psychological endurance, and the shaping of human dignity. Gary employs poetic imagery, symbolic motifs, and introspective narration, through which the Resistance acquires a universal meaning—beyond political or strategic considerations—becoming a metaphor for spiritual maturity and the defense of humanistic values.*

*The second part analyzes the works of Zaman Garayev, especially the novel *Khargo*, which centers on the legendary Azerbaijani partisan Ahmadiyya Jabrayilov. Garayev's narrative method is rooted in historical realism and close attention to factual detail. Resistance here is not primarily an existential metaphor, but a concrete historical and strategic process: partisan operations, tactical maneuvers, and the collective unity of the struggle against fascism. The novel emphasizes the importance of solidarity, courage, and tactical skill, thereby highlighting the contribution of Azerbaijani fighters to the broader European theater of war. The focus on real events and figures grounds the narrative in a documentary spirit and expands the international scope of Resistance literature.*

In the conclusion, the article draws on Paul Ricoeur's philosophical theories of memory and Robert Paxton's historical studies of the French Resistance to synthesize the two perspectives. Gary embodies the introspective, symbolic, and poetic dimension of resistance, while Garayev expresses its historical, factual, and strategic nature. These approaches are not contradictory but complementary: together they provide a multidimensional picture of heroism, freedom, and human dignity. The comparative analysis reveals that the juxtaposition of Gary's and Garayev's works enriches our understanding of wartime literature, illustrating how different cultural traditions interpret the same historical experience through distinct but interrelated lenses.

Thus, the article contributes to the comparative study of war literature, expanding the dialogue between Western European and Azerbaijani cultural contexts. It demonstrates that the representation of resistance in literature not only preserves historical memory but also generates new ethical and philosophical meanings relevant for subsequent generations.

Key words: Romain Gary, Zaman Garayev, war, resistance, experience, comparison.

Гульшан Малік БАГІРОВА,

orcid.org/0009-0009-6742-8996

викладач кафедри світової літератури та теорії

Азербайджанського університету мов

(Баку, Азербайджан) gulsenbagirova0202@gmail.com

ДОСВІД ВІЙНИ ТА ОПОРУ В РОМАНАХ Р. ҐАРІ ТА З. ҐАРАЄВА

Ця Стаття присвячена порівняльному літературному аналізу досвіду війни та опору в романах двох значних авторів XX століття: французького письменника Ромена Ґарі та азербайджанського прозаїка Замана Ґараєва. Актуальність дослідження випливає з незмінного значення Другої світової війни в колективній свідомості різних

народів та того факту, що літературні твори цього періоду продовжують формувати культурну пам'ять, етичні цінності та історичні перспективи. Особлива увага приділяється тому, як національні традиції, особистий досвід та наративні стратегії формують художній образ руху Опору.

Вступ розміщує тему в ширшому полі воєнної літератури, підкреслюючи подвійну спрямованість цього корпусу: він відображає як індивідуальний психологічний досвід, так і колективну боротьбу народів. У цьому контексті Гарі та Гараєв представляють два взаємодоповнюючі підходи до одного й того ж історичного явища. Перша частина статті зосереджена на Ромені Гарі, який не лише брав участь у Французькому Опорі як пілот Вільної Франції, але й перетворив цей біографічний досвід на художню філософію. У таких творах, як «Європейська освіта» та «Обіцянка на світанку», опір представлений не стільки як послідовність військових операцій, скільки як екзистенційна подорож морального зростання, психологічної витривалості та формування людської гідності. Гері використовує поетичні образи, символічні мотиви та інтроспективну оповідь, завдяки яким Опір набуває універсального значення – поза політичними чи стратегічними міркуваннями – стаючи метафорою духовної зрілості та захисту гуманістичних цінностей.

У другій частині аналізуються твори Замана Гараєва, особливо роман «Харго», у центрі якого – легендарний азербайджанський партизан Ахмадія Джабраїлов. Метод оповіді Гараєва ґрунтується на історичному реалізмі та пильній увазі до фактичних деталей. Опір тут – це не перш за все екзистенційна метафора, а конкретний історичний та стратегічний процес: партизанські операції, тактичні маневри та колективна єдність боротьби проти фашизму. Роман підкреслює важливість солідарності, мужності та тактичної майстерності, тим самим висвітлюючи внесок азербайджанських бійців у ширший європейський театр воєнних дій. Зосередження уваги на реальних подіях та постатях ґрунтує оповідь у документальному дусі та розширює міжнародний масштаб літератури Опору.

На завершення стаття спирається на філософські теорії пам'яті Поля Рікера та історичні дослідження Роберта Пакстона про французький Опір для синтезу двох перспектив. Гері втілює інтроспективний, символічний та поетичний вимір опору, тоді як Гараєв виражає його історичну, фактичну та стратегічну природу. Ці підходи не суперечать один одному, а доповнюють один одного: разом вони створюють багатовимірну картину героїзму, свободи та людської гідності. Порівняльний аналіз показує, що зіставлення творів Гері та Гараєва збагачує наше розуміння літератури воєнного часу, ілюструючи, як різні культурні традиції інтерпретують один і той самий історичний досвід через різні, але взаємопов'язані призми.

Таким чином, стаття робить внесок у порівняльне дослідження воєнної літератури, розширюючи діалог між західноєвропейським та азербайджанським культурними контекстами. Вона демонструє, що репрезентація опору в літературі не лише зберігає історичну пам'ять, але й породжує нові етичні та філософські значення, актуальні для наступних поколінь.

Ключові слова: Ромен Гарі, Заман Гараєв, війна, опір, досвід, порівняння.

Introduction. The wartime literature of the 20th century is notable for its rich examples of artistic analysis of historical events and the merging of individual experience with collective memory. The novels of Romain Gary and Zaman Garayev are important literary events in this regard. Although the work of both authors is set against the backdrop of World War II and the Resistance movement, their artistic approaches, presentation of images and development of events differ in many aspects. R. Gary's novel is based on an introspective, spiritual and poetic approach, while Z. Garayev's work focuses on historical-realistic, factual events and strategic context.

Romain Gary, a participant in the war and one of the leading figures of the French Resistance, was drafted into military service in Salon-de-Provence in 1938, and after some time was accepted into a one-year flight school in Avord, but upon graduation he was not given the rank of officer. Researchers associate this fact with his recent admission to French citizenship. In August 1939, he served as an instructor at the Avord school, and at the same time participated in the teaching process at the Bordeaux-Mérignac school.

A supporter of General Charles de Gaulle R. Gary flew to Algeria in 1940, from there by car to Casa-

blanca, and then by cargo ship to Glasgow. He joined the Free French forces organized by de Gaulle and served as a pilot in Europe, the Middle East and North Africa, Libya, Kufra, Abyssinia, Syria, and the Palestinian coast guard. Romain Katsev took the pseudonym "Gary" when he was included in the group of pilots assigned to bomb Lorraine.

Lieutenant R. Gary along with the pilot and radio operator-gunner, was sent to bomb German factories on a Boston bomber on January 25, 1944, but the plane was hit by anti-aircraft fire, and Gary and the pilot were injured. R. Gary managed to land the plane at his airbase after the third attempt, directing the control system to the pilot who had lost his sight. This incident was recorded in the history of the French air force as the first example of a blind pilot landing a plane on the instructions of the navigator. R. Gary flew a total of twenty-five combat flights on the Western Front and participated in more than sixty-five hours of combat operations. At the end of the war, he was recognized as an active member of the Resistance movement and was retired from the army with the rank of captain in the reserve.

After the war R. Gary, who returned to France and was accepted into the diplomatic service, gained international experience in this field.

The description of the French Resistance Movement in Romain Gary's literary activity. The writer's work "European Education", which tells about the life of partisans in Poland and Lithuania during the German occupation, is actually evaluated as a philosophical and social manifesto exposing the paradoxical nature of European civilization. R. Gary notes in the work that "European universities were the cradle of civilization; it was in their bosom that the ideas of freedom, human dignity and fraternity were born and inspired our greatest creative examples. But there is another form of European education that we now receive: shootings, slavery, torture... European education... This is a lesson that is given to you when you shoot your father, kill someone or die of hunger. This is a good school; you really get an education" (Gary, 1972: 31).

The work which combines the horrors of war with idealism, art, culture and humanistic values, begins with a description of a local doctor Tvardovsky digging a shelter for his son in the forest during the German occupation. In the following years, Yanek joins a partisan group, falls in love with a girl named Zosha, and, learning to kill, receives a "European education", which is reflected in the title of the work: "Europe has the oldest churches, universities, rich libraries and a high level of education. But in the end, this European education teaches you to find the courage to shoot a man with his head down..." (Gary, 1972: 31).

The novel "The Colours of the Day", which acts as an important expression of symbolism in R. Gary's work combines a love story with a political and social context, highlighting the disappointment arising from political ideologies and the search for meaning in the post-war world. These symbols which were used by the crew members of the French air force to recognize each other during the war and were called "colors of the day" in the British Royal Air Force, have become, in Gary's poetic imagination, a colorful symbolism of human existence and historical consciousness in a universal context.

Although the novel "The Roots of Heaven", dedicated to the story of the salvation of African elephants, is considered by literary critics as the first "ecological" novel, the meaning of the work, built on a detective line, has an extremely deep philosophical content. R. Gary who fought against fascism all his life, considered the extermination of animals an example of fascism that had spread into everyday life.

The novel "The Life Before Us" is considered one of the most brilliant examples of modern French prose. At the center of the events unfolding in the Belleville district of Paris is the elderly, now forgotten, frivolous Madame Rosa of Polish-Jewish origin, a former

survivor of Hitler's death camp. She takes the children of the owners of the "oldest profession" under her care and provides them with shelter. Among the children under her care is a boy of Arab origin named Mohammed (Mo-Mo). The novel is narrated from the perspective of this boy. The relationship between the elderly Jewish woman and the Arab child forms the magnificent plot of this work, which is considered the culmination of Gary's work.

In R. Gary's retrospective novel "The Promise at Dawn" written in 1960, real events and characters are reinterpreted. In the novel, he transforms into artistic memory not only his personal fate and the path of spiritual formation, but also the complex political-historical processes of 20th-century Europe, especially the Resistance movement during World War II. Throughout the work, the love of freedom of the French people, the Free French movement that arose during the occupation, R. Gary's participation in the Resistance movement, and his strong commitment to national identity and French belonging become one of the main motifs.

R. Gary repeatedly emphasizes in the work that he had adopted the idea of fighting for France since childhood and that this national idea, instilled in him by his mother, constituted the essence of his whole life. The images formed in his imagination about heroism are tested in the realities of the Second World War and intersect with real historical events. Throughout the plot of the novel, both the ideological foundations of the Free French movement and the moral state of its soldiers come to life.

The main character of the work and the author's alter ego, R. Gary, believes that the meaning of his life is to join the Resistance movement and fight for France. He evaluates the occupation of France as not only a political but also a moral disaster. His sympathy for the Free French movement that emerged under the leadership of Charles de Gaulle is clearly visible. The author presents Charles de Gaulle not only as a military leader, but also as the embodiment of the revival of the national spirit: "Charles de Gaulle was a spark born from the ashes of our extinguished hopes; he reminded us of a spirit that lives forever in a dream, a deed called France" (Gary, 1980: 121).

The novel describes in detail the author's days at the front, his military operations as a pilot, and the harsh realities of front-line life. He summarizes his experience in the Resistance movement with his creative potential, presenting it not only as a historical episode, but also as a test of individual heroism and moral maturity. The novel, which also reflects the motives of courage, self-confidence, and moral purity inherent in the participants of the Resistance move-

ment, attracts attention on the one hand as a collection of confessions arising from the author's personal memory, and on the other hand as an artistic document preserving the collective memory of a people.

In the novel "The Promise at Dawn", the idea of resistance creates the impression of both a symbol of individual psychological maturity and a carrier of collective national memory. Based on P. Ricoeur's understanding of memory and identity, we can say that the autobiographical narrative model created by R. Gary shows that the individual's moral resistance is intertwined with the history of the nation (Ricoeur, 2004: 142).

In "The Promise at Dawn", personal memory and moral formation are the main themes. Through the image of the author's alter ego, R. Gary, the occupation of France, the Free French movement, and the ideals of the Resistance are depicted through the prism of personal memory. In the novel, the Resistance is not limited to political and military activity, but also reflects the formation of national identity and moral maturity. Mother-son relationships, childhood influences, and poetic images create an emotional and symbolic manifestation of the spirit of the Resistance. R. Gary has absorbed a sense of belonging to France and a desire to fight for freedom since childhood, his mother's inexhaustible love and high expectations guide his actions and moral development, R. Gary perceives the defense of France as his personal moral mission; this approach reflects the synthesis of both personal memory and collective historical memory. The author's poetic images – a mother's embrace, the French flag, a child's dream – are an aesthetic and creative manifestation of the Resistance against the backdrop of historical trauma (Ricoeur, 2004: 142). For R. Gary the Resistance is not only military heroism, but also individual psychological development and the preservation of national identity. At the same time, the depictions of childhood and adolescence in the work form the initial contours of the idea of the Resistance, indicating the beginning of spiritual processes that will later develop into a political and moral struggle.

The description of the French Resistance Movement in Azerbaijani literature. The description of the French Resistance Movement in Azerbaijani literature is reflected, especially in war memoirs, journalistic writings, novels and short stories. The description of the Resistance Movement in our national literature has been carried out mainly in two directions. The first of these is the historical-realistic description of the theme of war and resistance, and the second is the expression of the humanistic and ethical aspects of the spirit of resistance through literary images.

In works dedicated to the ideas of resistance, heroism and human dignity, which have been the focus of attention of Azerbaijani writers at different times, the symbolic and concrete aspects of the struggle for freedom are artistically presented. The description of the resistance movement in Azerbaijani literature was widespread, especially in the 1960s–1980s. In memoirs and journalistic texts, authors highlighted the selflessness, heroism and high moral qualities of the resistance participants. One of the main figures who illuminated the French Resistance Movement in Azerbaijani literature is the partisan Ahmadiyya Jabrayilov. A. Jabrayilov has passed a courageous combat path as a brave son of the Azerbaijani people, who rendered great services in saving humanity from the terrible threat of fascism and in the victory over Nazism in the 20th century (Əhmədova, 2020: 3). Ahmadiyye Jabrayilov's real participation in the French resistance movement in World War II can be learned from the letters of his close friend and comrade-in-arms Rene Chambar. In these letters, R. Chambar talks about his joining the French resistance movement, the struggle of French partisan groups against fascist Germany and the Vichy regime led by Philippe Pétain, and the participation of Soviet soldiers in this struggle. He specifically provides extensive information about the military path of his subordinate, Armed Michel, his capture by the Germans and escape from captivity, joining the partisans, his high military skills, and his sacrifices for the freedom of France (Məcidova, Əhmədova, 2020: 12).

In his memoirs, A. Jabrayilov artistically reflects the spiritual dimensions of the struggle for freedom during the war years, and shows the protection of human dignity and beliefs through heroic images. In addition, in the journalistic writings of Mirza Ibrahimov and Suleyman Rahimov, it is possible to find the motifs of the French Resistance Movement, general anti-fascist ideas and ideas of freedom. Although the spirit of resistance and the idea of freedom were presented to the Azerbaijani reader in scientific-academic language in the articles written by Mirza Ibrahimov, Suleyman Rahimov described the daily life, worries and heroism of the resistance participants in his narratives and stories in a realistic style. These literary descriptions act not only as an artistic embodiment of historical facts, but also show the universal importance of the spirit of resistance, the spiritual and moral choices of man. In the works of Azerbaijani writers, the French Resistance Movement is presented both as a symbol of the people's struggle for freedom and as an artistic-aesthetic model. The analysis based on literary examples shows that these descriptions have strengthened anti-fascist and humanist traditions in

our literature by emphasizing themes such as heroism, the struggle for freedom, and the protection of moral values.

The French Resistance movement was also reflected in the artistic style in the work of Zaman Garayev, who is known in 20th century Azerbaijani literature as a writer, publicist, critic, and literary scholar. In the novel "Khargo", which describes the life and fighting path of the legendary partisan Ahmadiyya Jabrayilov, Z. Garayev not only spoke about Khargo's bravery, but also once again exposed the ruthless and oppressive nature of the fascist and Armenian usurpers. The plot of the novel is based on the tragic realities of World War II. In the work, where the author describes the hunger, cold, and cruelty that separates people from each other, both front-line scenes and events taking place in the rear are presented sequentially. The writer describes the events not only as an outside observer, but also as if penetrating the depths of human destinies from the cradle of war.

The novel, consisting of forty chapters with various titles, begins with a description of who Khargo is and ends with a description of his son's return to his homeland after the partisans' victory. Ahmadiyya, who was seriously injured in one of the first battles, is captured along with her commander Fazil Jafarov, and experiences difficult days. After Fazil Jafarov is shot in front of her eyes, Ahmadiyya Jabrayilov sets herself the goal of pretending to obey the fascists' words and running away to join the partisans at the first opportunity. Madame Jeanne, who is cleaning the rooms of the German officers, takes pity on Ahmadiyya, puts her in her son's place and helps her recover, escape from captivity and join the partisans. After Sarah and Bessing introduce her to other partisans, new combat missions await Ahmadiyya. First, she blows up the bridge that the Germans will cross with the partisans, and "eliminates" several high-ranking German officers using special methods in the barbershop where she works as a barber. Ferdinand, who led Ahmadiyya to death while in captivity, became Khargo's closest friend and comrade-in-arms after joining the partisan group, fed up with the unjust cruelty of the Germans.

Having received news that the Nazis would attack the village of Noan, the partisans secretly entered the village and set themselves the goal of protecting the local population. Although they cleared the village of fascists, Pierre and Khargo could not escape. Pierre fell into the hands of the fascists, while Khargo rode his motorcycle into the ravine to avoid surrender. Although he was seriously injured, fortunately, Bessing's cousin found him, healed him, and informed the partisans. The difficulties he experienced and the

wounds he received could not turn Khargo from his path, and he sought ways to destroy the enemy with even greater courage. He entered the prisoner-of-war camp wearing the clothes of the worker Albert, encouraged the prisoners to join the partisans, and in the uniform of an Oberlieutenant, he walked among the Germans and conducted reconnaissance: "The partisans had multiplied everywhere, they had covered all of France. The Hitlerites, who became even more deranged, were looting everything good in the country and sending it to Germany. One day, the turn came for the museum where Grandfather Forestier worked. The looters turned the museum upside down, packed all the exhibits in boxes, loaded them into cars and sent them to the railway station" (Qarayev, 1998: 76).

After the news was conveyed to the partisans by Eliza, the granddaughter of Forestier, Ahmadiyya immediately took action and headed to the station with the partisan group. Although the partisans achieved their goal and managed to separate the carriage containing the prisoners and museum exhibits from the train, Khargo was shot in the throat and fell into the ravine. Their comrades-in-arms were unable to go to Khargo's aid so that the prisoners would not fall into the enemy's hands and said goodbye to him from afar. The partisans, who could not recover from this shock for a long time, spoke loudly about Khargo's bravery and courage, and considered themselves guilty of his untimely death. Although Ferdinand's capture later disappointed the partisans, it did not break their resolve. With the help of Bessing, Ferdinand escaped from captivity and then an event occurred that surprised everyone – the partisans learned that the newly appointed commandant of the city of Albi was Khargo. Convinced that Khargo was not a traitor, the partisans later learned what had happened from him. It turns out that after Khargo was wounded in the throat at the railway station, General von Dribrih saw him in a ravine while passing by and mistook him for a German because he was wearing a German officer's uniform and took him to the hospital. Khargo, who opened his eyes in the hospital, observed what was happening for a while and, after making sure that everyone mistook him for a German, made intelligence plans. "When he recovered and was released from the hospital, they sent him to the Albi city commandant's office. Since the city commandant had disappeared in those days, Hoffmann, who was General von Dribrih's "trusted man", was appointed commandant. This was an unexpected coincidence. Khargo would never have dreamed of becoming a commandant. He remembered Mirza Fatali's work "The Deceived Kevakib"" (Qarayev, 1998: 89).

Using his commandant position and seizing the necessary documents, Khargo gave instructions and incited the soldiers in the prison camp to revolt, directly led the increase in the number of partisans and the defeat of the fascists. Finally, after the capture of Major Gottfried, the Germans were completely weakened and the partisans managed to liberate France, and after some time the Second World War ended. After the victory, Khargo was given an apartment in one of the most beautiful places in France and was awarded five of the highest orders and medals of France. However, he lived with the desire to return to his homeland, and Khargo, saying goodbye to his comrades-in-arms, returns to his homeland, promising not to forget them.

Z. Garayev's novel "Khargo" presents the events in a historical-realistic and military-strategic context. The hero of the work Ahmadiyya Jabrayilov is presented to the reader through his actual partisan life, capture, injury, and participation in partisan operations. Khargo's heroism is not based only on individual courage, it serves strategic thinking and the collective goals of the partisan movement. The work extensively describes the cruel reality of war, the persecution of the fascist and Vichy regimes, as well as the military and moral difficulties of the partisans. Khargo and his comrades-in-arms carry out planned operations, neutralize German officers, and organize the partisan movement in prison camps. This reflects the strategic and realistic manifestation of the war, while also bringing to the fore the col-

lective spirit of Resistance. Ahmadiyya Jabrayilov demonstrates true heroism in partisan operations, acting as the embodiment of both individual and national resistance.

Conclusions. The partisan characters in both R. Gary's "The Promise at Dawn" and Z. Garayev's "Khargo" novels reflect various aspects of the Resistance motif. In "The Promise at Dawn", R. Gary is tested as a pilot on the front line, and participation in the Resistance movement demonstrates his moral maturity. Z. Garayev's Khargo, on the other hand, highlights the strategic aspects of battles, captivity, and covert operations, showing the collective aspect of the partisan struggle. R. Gary's introspective approach emphasizes individual memory, while Z. Garayev's realistic approach emphasizes collective and historical memory.

Researchers Paul Ricoeur and Robert Paxton note that the French Resistance movement was both a form of political and moral resistance and embodied a synthesis of individual heroism and collective ethics. Robert Paxton's research describes in detail the strategic planning, intelligence activities, and active resistance of the movement's participants to the fascist occupation (Paxton, 2001). This perspective more clearly shows the parallels and differences between R. Gary's poetic interpretation and Z. Garayev's realistic description. However, both works successfully present different aspects of the war and the Resistance movement on a literary level and make an important contribution to 20th century war literature.

BIBLIOGRAPHY

1. Əhmədova L. Əhmədiyyə Cəbrayilov-100: daycestd. Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2020. 27 s.
2. Qarayev Z. Xarqo. Bakı: Şirvan nəşr, 1998. 64 s.
3. Gary R. Éducation européenne. UK: Folio, 1972. 288 p.
4. Gary, R. La promesse de l'aube. Paris: Gallimard, 1980. 455 p.
5. Məcidova N., Əhmədova S. Əfsanələşən partizan ömrü – Əhmədiyyə Cəbrayilov. Bakı: F. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, 2020. 31 s.
6. Paxton, R. Vichy France: Old Guard and New Order. USA: Columbia University Press, 2001. 438 p.
7. Ricoeur, P. Memory, History, Forgetting. Chicago: University of Chicago Press, 2004. 642 p.

REFERENCES

1. Abdullayeva Əhmədova L. (2020) Əhmədiyyə Cəbrayilov-100: daycestd. [Ahmadiyye Jabrayilov-100 daycestd] Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası, 27 s. [in Azerbaijani]
2. Qarayev Z. (1998) Xarqo. [Khargo] Bakı: Şirvan nəşr, 64 s. [in Azerbaijani]
3. Gary R. (1972) Éducation européenne. [European education] UK: Folio, 288 p. [in French]
4. Gary, R. (1980) La promesse de l'aube. [The Promise of Dawn] Paris: Gallimard, 455 p. [in French]
5. Məcidova N., Əhmədova S. (2020) Əfsanələşən partizan ömrü – Əhmədiyyə Cəbrayilov. [The legendary life of a partisan – Ahmadiyya Jabrayilov] Bakı: F. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, 31 s. [in Azerbaijani]
6. Paxton, R. (2001) Vichy France: Old Guard and New Order. USA: Columbia University Press., 438 p.
7. Ricoeur, P. (2004) Memory, History, Forgetting. Chicago: University of Chicago Press, 642 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025
Дата публікації: 24.11.2025

Liudmyla VLASIUK,

orcid.org/0000-0003-1020-0076

*Senior Lecturer, PhD Student at the Department of Theory, Practice and Translation of English
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) l.vlasiuk@kpi.ua*

Olga DEMYDENKO,

orcid.org/0000-0002-0643-5510

*PhD,
Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of English
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) olga.demydenko80@gmail.com*

AI-POWERED TEXT ANALYSIS SYSTEMS

The article explores the development, principles, and applications of AI-powered text analysis systems as a response to the exponential growth of unstructured information in the modern digital environment. It outlines the historical trajectory from manual information retrieval towards highly automated intelligent systems, emphasizing how artificial intelligence has transformed text processing into a structural, semantic, and functional discipline within linguistics and computational science. The study employs a comprehensive methodological framework, integrating analysis and synthesis, taxonomy, induction and deduction, comparative and contextual methods, corpus approaches, distributive and component analysis, as well as frame and compositional analysis. Drawing on English and Ukrainian media texts, the research highlights the acute challenges of information overload, where unstructured data accounts for nearly 90% of available online content, making effective retrieval and selection of relevant information increasingly difficult.

The discussion reviews key AI-driven tools such as OBSERVER, OntoSeek, and TextAnalyst, demonstrating their ability to build semantic networks, thematic hierarchies, conceptual graphs, and perform automated clustering, indexing, and semantic search. Particular attention is given to the integration of metadata-based technologies like the Open Archives Initiative (OAI-PMH), which enable unified access to distributed text repositories. The article systematically describes the multi-level process of AI text analysis, including graphematic segmentation, morphological parsing, syntactic structuring, and semantic modeling. While these technologies represent a significant advance in enabling intelligent information retrieval, they continue to face major limitations in accuracy, semantic understanding, and contextual relevance due to the complexity of natural language.

The findings indicate that current AI-powered systems remain constrained in their ability to achieve deep syntactic-semantic comprehension, often producing results with insufficient correlation to user queries. This underscores the necessity for developing new approaches that better capture structural and semantic features of natural language, as well as improved databases capable of handling vast unstructured text arrays. The article concludes that future progress in AI-powered text analysis will depend on advancing semantic algorithms, refining linguistic modeling, and addressing the critical problem of structuring the digital information space.

Key words: *language learning, research methodology, English language, compound word, compound noun, information reliability, software development field.*

Людмила ВЛАСЮК,

orcid.org/0000-0003-1020-0076

*старший викладач, аспірантка кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) l.vlasiuk@kpi.ua*

Ольга ДЕМИДЕНКО,

orcid.org/0000-0002-0643-5510

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) olga.demydenko80@gmail.com*

СИСТЕМИ АНАЛІЗУ ТЕКСТУ НА БАЗІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті досліджується розвиток, принципи та застосування систем аналізу тексту на базі штучного інтелекту у відповідь на експоненціальне зростання неструктурованої інформації в сучасному цифровому середовищі. Вона окреслює історичну траєкторію від ручного пошуку інформації до високоавтоматизованих інтелектуальних систем, підкреслюючи, як штучний інтелект перетворив обробку тексту на структурну,

семантичну та функціональну дисципліну в рамках лінгвістики та обчислювальної науки. У дослідженні використовується комплексна методологічна база, що інтегрує аналіз і синтез, таксономію, індукцію та дедукцію, порівняльні та контекстуальні методи, корпусні підходи, дистрибутивний та компонентний аналіз, а також фреймовий та композиційний аналіз. Спираючись на англійські та українські медіатексти, дослідження підкреслює гострі проблеми інформаційного перевантаження, де неструктуровані дані становлять майже 90% доступного онлайн-контенту, що робить ефективний пошук і відбір релевантної інформації дедалі складнішим.

У обговоренні розглядаються ключові інструменти на базі штучного інтелекту, такі як OBSERVER, OntoSeek та TextAnalyst, демонструючи їхню здатність будувати семантичні мережі, тематичні ієрархії, концептуальні графи, а також виконувати автоматизовану кластеризацію, індексацію та семантичний пошук. Особлива увага приділяється інтеграції технологій на основі метаданих, таких як Ініціатива відкритих архівів (OAI-PMH), які забезпечують єдиний доступ до розподілених текстових сховищ. У статті систематично описується багаторівневий процес аналізу тексту за допомогою штучного інтелекту, включаючи графематичну сегментацію, морфологічний розбір, синтаксичне структурування та семантичне моделювання. Хоча ці технології є значним прогресом у забезпеченні інтелектуального пошуку інформації, вони продовжують стикатися з серйозними обмеженнями в точності, семантичному розумінні та контекстуальній релевантності через складність природної мови.

Результати дослідження показують, що сучасні системи на базі штучного інтелекту залишаються обмеженими у своїй здатності досягати глибокого синтаксико-семантичного розуміння, часто даючи результати з недостатньою кореляцією із запитами користувачів. Це підкреслює необхідність розробки нових підходів, які краще фіксують структурні та семантичні особливості природної мови, а також удосконалення баз даних, здатних обробляти величезні неструктуровані текстові масиви. У статті робиться висновок, що майбутній прогрес у аналізі тексту за допомогою штучного інтелекту залежатиме від розвитку семантичних алгоритмів, удосконалення лінгвістичного моделювання та вирішення критичної проблеми структурування цифрового інформаційного простору.

Ключові слова: вивчення мови, методологія дослідження, англійська мова, складне слово, композит, надійність інформації, галузь розробки програмного забезпечення.

Introduction. One of the key features of the development of linguistics in the 21st century is the emergence of large volumes of documents, publications and other information sources that require sorting and unification. It was during this period that the first information retrieval systems were developed. At the first stages, such a search was carried out only manually, but the rapid development of the computer industry and, accordingly, the automation of subsequent processes significantly contributed to the digitization of the format of text information and, as a result, the development of automatic information retrieval systems.

With the growth of the number of various information sources, the need to structure the information ecosystem has become more acute than ever and has quickly become one of the most pressing problems of modern linguistics. Therefore, automatic text analysis and synthesis, text clustering, linguistic databases and their automation, and the improvement of information retrieval systems are among the most important areas of linguistic research.

Furthermore, this rapid growth in the number of information sources has led to uncontrolled information overload: only according to rough estimates, the share of unstructured data on the Internet is at least 90%. That is, in fact, structured data that is indexed in database management systems is only 10%. This indicator is critically low and indicates the impossibility of adequately searching for relevant information through huge data arrays of unstructured information. The

problem of searching for information is increasingly being replaced by the problem of selecting the necessary information. This is due to the fact that users spend a huge amount of time searching for relevant information among the information flow. In turn, there is a need to create so-called intelligent search systems, in other words, deep text analysis technologies.

The article **aims** to explore the principles and applications of AI-powered text analysis systems, with particular attention to their structural, semantic and functional capacities, highlighting their advantages over traditional methods, addressing key challenges and outlining future prospects for their use in research and practice.

Materials and methods. Given the deepening of the current processes of deconstructing the information ecosystem, the need for a step-by-step methodology for conducting an analysis of AI-powered text analysis systems is growing. Given the multifaceted and multidisciplinary nature of the issue, our study uses a comprehensive approach that allows for analysis in different linguistic sections. The material of our study is a sample of English-language and Ukrainian-language media texts. Thus, the methodology of our study integrates the following methods: analysis and synthesis, taxonomy, induction and deduction, comparative method, contextual method, corpus method, method of direct components, distributive analysis, frame analysis, compositional.

Discussion. The need to optimize search results and structure the digital information ecosystem is

growing every day, because quick search for the necessary information or data is needed in every field, starting from simple daily news in the media and ending with individual areas: science, technology, medicine, business, etc. Whatever field we consider, the trend of uncontrolled growth in information volumes is observed everywhere and every minute the information market generates more and more new information. For this reason, the ability to extract the most significant and relevant fragments from a huge array of information sources in the information space has become a necessity. Of course, modern science offers various tools for extracting keywords, but taking into account the constantly growing volume of information, obtaining specific results is becoming an increasingly difficult task. Among the wide variety of tools, we can highlight the Autosummarize function in Microsoft Office, automatic systems IBM Intelligent, Text Miner, Oracle Content and Inxight Summarizer. However, working with these tools demonstrates a high level of limitations in their functionality. Basically, the entire functionality of such tools comes down to highlighting and selecting original fragments of the source text/document and combining them into text that is smaller in size.

Analytical processing of text information through automated systems also includes means of implementing electronic libraries. The development of a single unified interface to provide users with access to a set of autonomous sources is data integration in electronic systems (Sukhyi, 2005). The basis of integration systems is the Open Archives Initiative technology. Information resources of such systems are mainly collections of text documents that are independently formed in the nodes of the global network, and their owners support and administer them.

The Open Archives Initiative technology integrates in a unified repository not the information resources themselves, but the metadata of these resources, because through metadata it is possible to describe collections of information resources of archive sources. Metadata is collected on the basis of a specially developed protocol – Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH), which enables global search.

Effective processing of text information requires careful analysis of software tools for working with arrays of text documents. Today, there are a number of programs that enable automated text analysis, in our work we consider those that are most popular and offer the widest arsenal of functions.

The OBSERVER program allows you to use existing ontologies to gain access to heterogeneous, distributed and independent data repositories. The pro-

gram generates a set of ontologies of subject areas. Accordingly, when the user creates a search query using the terms of one or more ontologies, the program searches for the corresponding texts by converting the query into ontologies. It is also possible to combine several ontologies in order to obtain more accurate search results.

The OntoSeek program helps to extract information contained on online pages and product catalogs taking into account the context. The high efficiency of the program is explained by its interaction with the linguistic database WordNet, which allows the user to specify the meaning of keywords. The WordNet database consists of synsets, that is, words that are equivalent in meaning. The uniqueness of the WordNet database lies in the combination of a lexical dictionary and an ontology that helps to trace the relationship between words in the dictionary. The description of a resource in a linguistic database can be schematically represented in the form of a lexical conceptual graph, in which words are placed at the vertex, and the arcs reflect the semantic relations between words, for example, this is how subclass relations can be displayed (Lobanovska, 2011). Thus, the search for information relevant to the user's search query occurs by matching ontologies. When selecting relevant resources, the OntoSeek program matches the conceptual graph of the query with existing resource graphs. The placement of databases of such graphs occurs on a centralized program server.

Another program for automated text content analysis, semantic information search, and electronic archive development is TextAnalyst, which allows you to (Giorgi, 2010):

- automatically form semantic networks with hyperlinks, which creates a semantic portrait of the text and allows you to analyze its content, taking into account semantic connections;
- automatically form a thematic tree with hyperlinks, i.e., present the semantic structure of the text in a hierarchical form with division into topics and sub-topics, and accordingly analyze the content of the text;
- perform semantic search, taking into account semantic connections between the keywords of the query and the text itself;
- form a semantic portrait of the text, i.e., summarize it automatically;
- divide texts into thematic classes, in other words, perform automatic clustering of information;
- automatically index the text and convert it into hypertext;
- rank the text taking into account the semantic meaning of the keywords and their corresponding degree of importance in the text.

The key purpose of all the programs discussed above is to perform information search in huge text arrays. In their databases, such systems contain any sources of text information, starting from small media articles and ending with entire encyclopedias, directories, archives of periodicals, specialized archives, libraries of specialized literature, etc (Kushnarenko, 2006). That is why in response to his request the user always receives a lot of links, because the system processes each link and based on the data received outputs all the relevant texts. That is, the system must find not just documents, but information in them.

Modern automated electronic text processing is able to set a number of restrictions on search combinations of words in order to increase search efficiency. In this case, a full-fledged linguistic analysis of the text, in particular its grammatical and semantic components, plays an extremely important role. Automatic extraction of information from arrays of text documents is certainly associated with artificial intelligence systems and adequate understanding of natural language text by an automated system.

Any AI-powered system performs a text analysis during three phases. The analysis starts with graphematic analysis, which divides the source text into individual words or sentences. At this stage, the system creates a sample of words from the text in the form of a table, assigning each word the ordinal number of the sentence from which it was extracted (Selivanova, 2008).

The next stage involves performing morphological analysis, during which the system first isolates the bases (i.e., those parts that do not change), then compares grammatical characteristics (parts of speech, gender, number, case, etc.) with individual words. Thanks to morphological analysis, we can determine individual characteristics of a word as a part of speech, taking into account its context (Giorgi, 2010). In fact, first we determine the initial form and categorical meaning, and only then – the morphological characteristic of the word, which includes various morphological categories, semantic-functional groupings and lexical-grammatical categories.

At the next stage, the system performs syntactic parsing, which involves searching for grammatical idioms; analyzing the sentence from the point of view of both grammar and vocabulary; determining noun and verb groups; isolating the core and elements dependent on it (Selivanova, 2008). For automated parsing of natural language text in a grammatical context, a syntactic parser is required, the main task of which is, first of all, a structured search for information. The main difficulty in this process is the interdependence of syntax and semantics, which is difficult

for a syntactic parser to track, especially in the case of syntactic homonymy.

No less important stage is the semantic analysis of the text, the main result of which is the final formation of a formalized representation of the text, comparing during this process the knowledge from the simulation model and the acts that are present in the text.

The basis for semantic analysis is the results obtained during syntactic analysis, since at the output we get an exact reproduction of the syntactic structure of each sentence, represented by a set of dependency trees. However, given the insufficient effectiveness of syntactic analysis, semantic analysis solves a significant set of problems using the results of the analysis of individual words (Kushnarenko, 2006). Semantic analysis is based on a thesaurus of the language, with the help of which it is possible to identify semantic relations between words. The identification of these relations is possible due to the fact that the thesaurus builds binary relations using a set of words of natural language.

Since there is no single principle for implementing semantic structuring of digital information space, and each new program improves the previous ones, using new methods and working mainly with a specific subject area, semantic structuring algorithms are considered in the context of the systems in which they are used. Individual sentences and situations from which it is necessary to extract knowledge for further processing by the system must be submitted to the input in a certain ordered form.

Modern technologies of pre-processing of texts, which make up the digital information space, provide for multi-level representation of natural language. However, the functionality of these technologies remains insufficient to provide highly relevant and clear search results, which would have a qualitative level of correlation with the user's search query. This process is complicated by the constantly growing amount of information, which requires further improvement of search engines.

Conclusions. When working with text information from a variety of different information resources, it is necessary to define a number of tasks, which include identifying keywords and creating a conceptual text model, further integrating this model into a full-text database, performing searches in full-text databases, ensuring relevant search results, and summarizing information from multiple sources. An important step in this process is to take into account the structural and semantic features of the natural language text. A low level of preliminary structural and semantic analysis can lead to the system misinterpreting intra-textual relationships.

The modern digital information space is becoming increasingly unstructured. This is primarily a consequence of the rapid growth of information data. Despite significant progress in the field of automated text analysis and information retrieval, modern technologies remain insufficient for a deep semantic and

syntactic understanding of text data. This, in turn, requires the development of new approaches that will take into account the peculiarities of working with unstructured text arrays, the creation of appropriate databases, as well as the structural and semantic features of texts.

BIBLIOGRAPHY

1. Giorgi Alessandra. About the Speaker: Towards a Syntax of Indexicality. New York: Oxford University Press, 2010. 229 p.
2. Кушнарєнко Г.М. Наукова обробка документів. Київ: Знання, 2006. 336 с.
3. Лобановська І.Г. Індексція документів ключовими словами. Київ: Нілан-ЛТД, 2011. 32 с.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.
5. Сухий О.Л., Міленін В.М., Тарадайник В.М. Алгоритми пошуку в інформаційних системах. Київ, 2005. 70 с.

REFERENCES

1. Giorgi Alessandra. (2010) About the Speaker: Towards a Syntax of Indexicality. New York: Oxford University Press, 229 p.
2. Kushnarenko N.M. (2006) Naukova obrobka dokumentiv [Scientific processing of documents]. Kyiv: Znannia. 334 s. [in Ukrainian]
3. Lobanovska I.H. (2011) Indeksuvannia dokumentiv kliuchovymi slovamy [Indexing of documents by keywords]. Kyiv: Nilan-LTD. 32 s. [in Ukrainian]
4. Selivanova O.O. (2008) Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillia-K. 711 s. [in Ukrainian]
5. Sukhyi O.L., Milenin V.M., Taradainik V.M. (2005) Alhorytmy poshuku v informatsiinykh systemakh [Search algorithms in information systems]. Kyiv. 70 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 81'33+81'322.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-28>**Маргарита ГЕЛЕТКА,***orcid.org/0000-0003-1249-9139*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»

(Харків, Україна) *mattta2015@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ В ІГРОВІЙ ІНДУСТРІЇ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ І ТЕХНІЧНИЙ АСПЕКТИ

Стаття належить до сфери теорії і практики перекладу і присвячена дослідженню локалізації як засобу адаптації комп'ютерних ігор англійською мовою до потреб україномовних користувачів. У фокусі уваги перебувають лінгвістичний та технічний аспекти локалізації.

У статті розглянуто локалізацію як багатогранний технологічний, текстовий, комунікативний і когнітивний процес, що полягає в адаптації цифрових інтерактивних текстів комп'ютерних ігор (відеоігор) для використання у різних лінгвістичних і соціокультурних контекстах. Обґрунтовано визначення локалізації як перекладу і транскреції програмного продукту з урахуванням особливостей країни, з якої походить користувач чи група користувачів, включаючи соціокультурні очікування.

У статті зазначено, що локалізація – це динамічний процес, що включає глибинний аналіз оригіналу, високу перекладацьку майстерність, розуміння потреб замовника і цільової аудиторії, і враховує екстралінгвістичні фактори, які не притаманні класичному письмовому перекладу.

Стаття містить опис складових локалізації: переклад текстів інтерфейсу та документації, адаптація методик розрахунків, редагування та тестування локалізованого продукту, а також технічна локалізація (адаптація шрифтів, графіки). Особливу увагу приділено локалізації комп'ютерних ігор, де окрім тексту важлива адаптація графіки та озвучення.

Проаналізовано роль локалізації у забезпеченні функціональної відповідності між вихідним і перекладеним текстом, що сприяє кращому сприйняттю продукту користувачами з різних національно-культурних груп. Обговорено явище українізації як прикладу локалізації програмних продуктів українською мовою. Зазначено, що доместикація та форенізація – це перекладацькі стратегії перекладача, які мають на меті наблизити текст до норм приймальної культури, або залишити максимально близьким до культури вихідної мови.

Стаття підкреслює важливість комплексного підходу до локалізації з урахуванням лінгвістичних, культурних і технічних особливостей для успішного впровадження програмних продуктів на нові ринки. Передбачено, що локалізація стає необхідною складовою розвитку інформаційних технологій з урахуванням глобалізації та збільшення попиту на інтернаціоналізацію ігрового контенту.

Ключові слова: локалізація, програмне забезпечення, прикладна програма, українізація, доместикація, форенізація, лінгвістичний аспект локалізації, технічний аспект локалізації, інструменти автоматизованого перекладу, CAT-програми.

Marharyta HELETKA,*orcid.org/0000-0003-1249-9139*

PhD of Philology,

Associate Professor at the Department of Applied Linguistics

National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

(Kharkiv, Ukraine) *mattta2015@gmail.com*

LOCALIZATION TOOLS AND TECHNIQUES IN THE GAMING INDUSTRY TRANSLATION AND TECHNICAL ASPECTS

The paper refers to the field of translation theory and practice and focuses on the study of localization as a means of adapting English computer games for Ukrainian-speaking users. The focus is placed on both linguistic and technical aspects of localization.

It examines localization as a multifaceted technological, textual, communicative, and cognitive process involving the adaptation of digital interactive texts of computer games for use in diverse linguistic and sociocultural contexts. Localization is defined as the translation and transcreation of a software product considering the peculiarities of the target country users or user groups, including their sociocultural expectations.

The paper highlights that localization is a dynamic process that requires in-depth analysis of the original content, advanced translation skills, understanding of client and target audience needs, and consideration of extralinguistic factors absent in traditional written translation.

The components of localization are described, including translation of interface texts and documentation, adaptation of calculation methods, editing, testing the localized product, and technical localization such as font and graphic adaptation. Special attention is given to the localization of computer games, where graphic adaptation and voice-over are also critical.

The paper emphasises the role of localization in ensuring functional equivalence between source and translated texts, promoting better reception by users from various national and cultural backgrounds. The phenomenon of «Ukrainianization» as an example of software localization into Ukrainian is discussed. Translational strategies such as domestication and foreignization are explained as approaches to either adapt the text closer to the target culture or preserve affinity with the source culture.

The paper emphasizes the importance of a comprehensive approach to localization, considering linguistic, cultural, and technical factors for the successful introduction of software products to new markets. It suggests that localization is an essential part of IT development in the context of globalization and growing demand for game content internationalization.

Key words: localization, Ukrainianization, domestication, foreignization, linguistic aspect of localization, technical aspect of localization, machine translation, CAT tools.

Постановка наукової проблеми та її значення. Стрімкий розвиток інформаційних технологій зумовив великий обсяг виробництва та поширення прикладних програмних продуктів, зокрема комп'ютерних ігор по всьому світі. Це у свою чергу викликало потребу у їхній культурно-мовній локалізації (адаптації) для розширення ринків збуту і залучення якомога більшої кількості користувачів. Дослідження у сфері локалізації висвітлюють культурні, історичні та правові обмеження, наприклад, зміни в наративі або заборону певних символів у різних країнах. Загалом, сучасний науковий дискурс підкреслює, що локалізація – це не просто переклад, а багатогранний процес, що враховує лінгвістичні, технічні та культурні особливості цільової аудиторії та середовища використання програмного продукту.

Актуальність статті зумовлена необхідністю описати та систематизувати поняття «локалізація», яке входить до переліку компетенцій сучасного перекладача. Об'єктом дослідження є сучасні локалізовані відеоігри, а предметом – лінгвістичні та технічні особливості здійснення локалізації.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблеми локалізації комп'ютерних ігор досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Серед зарубіжних авторів варто відзначити Мігеля Хіменес-Креспо, який розглядає локалізацію як складний лінгвістичний і комунікативний процес адаптації цифрових текстів різних культурних контекстів. Е. Урен і Р. Говард підкреслюють технологічний аспект локалізації, акцентуючи увагу на глибинному аналізі оригінального матеріалу та врахуванні екстралінгвістичних чинників.

Вітчизняні дослідження (наприклад, роботи Онищенко Ю. К., дослідження Харківського національного університету, видання Криворізького педагогічного університету) фокусують свою увагу на українізації відеоігор, труднощах культурно-лінгвістичної адаптації специфічних елементів, а також на проблемах технічної реалізації

локалізації. Зокрема, проблема полягає на недостатності професійних рекомендацій для української локалізації, що призводить до лінгвістичних втрат (гумор, жарти) і атмосфери гри.

Проблеми локалізації висвітлені у роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: Л. Боукер (2002), Б. Есселінк (2000), Ю. В. Олексійчук (2012), Ю. К. Онищенко (2009), Е. Урен (1993), Д. А. Шмітт (2000), М. Хіменес-Креспо (2025) тощо.

Формулювання мети та завдань статті. Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні і систематизації поняття локалізації. **Завданням** роботи є виявити лінгвістичні та технічні особливості процесу локалізації, а також з'ясувати, якими навчиками має володіти спеціаліст з локалізації відеоігор.

Матеріалом слугують сайти онлайн сервісів, що надають послуги локалізації; спеціалізовані перекладацькі комп'ютерні програми, власне бази перекладів і глосарії, доступні он-лайн для локалізації програмних продуктів, а також відеоігри «Counter-Strike: Global Offensive (CS: GO; укр. Контрудар: Глобальний Наступ)», «Among the Sleep (укр. Посеред сну)», «Baldur's Gate (укр. Брама Балдура)» тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Локалізація є складним технологічним, текстовим, комунікативним і когнітивним процесом, за допомогою якого цифрові інтерактивні тексти обробляють з метою використання в лінгвістичних і соціокультурних контекстах, відмінних від місця походження (Jiménez-Crespo, 2013: 40). Термін «**локалізація**» (від лат. locus – місце) – це переклад вербального компоненту програмного продукту у відповідності до особливостей певної країни, регіону або групи людей, відповідно до їхніх соціально-культурних очікувань; перетворення готового програмного продукту з метою використання його у країнах з іншою мовою (Uren,

1993: 20–27); «динамічний процес адаптації програмного забезпечення, вебсайтів або супровідної технічної документації до стандартів і мовних традицій країни, для якої призначене програмне забезпечення (Академічний тлумачний словник української мови), веб-сайт або документація, що до всього характеризується глибинним аналізом оригіналу, високим рівнем перекладацької майстерності локалізатора, розумінням потреб замовника та цільового користувача локалізованого продукту, а також відрізняється наявністю низки екстралінгвістичних факторів, не притаманних класичному письмовому перекладу» (<http://www.oleksiychuk.org.ua>). Локалізація передбачає переклад документації і користувацького інтерфейсу, зміну методик розрахунків, а також деяке перероблення програмного продукту (<http://www.linux.org.ua/>); відтворення програмної продукції засобами іншої мови як особливий жанр перекладу (Онищенко, 2009: 6–10). Локалізація забезпечує оптимальну функціональну відповідність між вихідним і перекладеним текстами. Представниками конкретних національно-територіальних спільнот і соціальних груп мають можливість краще сприймати контент локалізованого продукту. Локалізація програмних продуктів українською мовою отримує назву **українізація** тобто перехід на впровадження української мови в їхній інтерфейс (<http://sum.in.ua/s/ukrajinizacija>). Об'єктами, що підлягають локалізації на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій є: програмне забезпечення, сайти, комп'ютерні ігри та мультимедійні засоби, де всі вказані об'єкти долучають також переклад супровідної документації, а останні два передбачають не тільки адаптацію графіки, а і голосове озвучування.

У фокусі уваги поданої статті перебувають **комп'ютерні ігри** або **відеоігри** – середовище взаємодії людини (групи людей) з комп'ютером або декількох людей між собою за допомогою комп'ютера з метою розваги, навчання або тренування. Під час комп'ютерних ігор за допомогою спеціальних програм створюється імітація прямої взаємодії у віртуальному просторі між персонажами та користувачем (або групою користувачів) за певним алгоритмом. Спостерігаючи ігрову ситуацію на екрані монітора, гравець впливає на неї за допомогою клавіатури, «миші», джойстика тощо. Комп'ютерні ігри схожі з відеоіграми, але на відміну від останніх не потребують наявності спеціальних технічних пристроїв (ігрової консолі чи приставки). Типові ознаки комп'ютерної гри: «сенситивність (створення особливого аудіо-візуального середовища), інтерактивність (наяв-

ність зворотнього зв'язку програми й гравця), варіативність (можливість гравця впливати на розвиток подій у грі). За жанрами комп'ютерні ігри поділяють на аркадні (вимагають швидкісної реакції), пригодницькі (гравець діє відповідно до сюжету), рольові (учасник дотримується обраної ролі), стратегічні (моделювання процесів виробництва, керування тощо), логічні (шахи, більярд), симулятори (імітація керування автомобілем, літаком), навчальні і розвивавальні (дозволяють донести складну для розуміння інформацію в доступній ігровій і мультимедій формі» (<https://esu.com.ua/article-4393>).

Перша комп'ютерна гра з українською локалізацією з'явилася наприкінці 1980-х років (клон гри *Rasman*, який, імовірно, створили студенти і в якому українською було написано лише слово «рахунок»). До 2014 року ситуація з українською локалізацією ігор не змінювалася на краще. Перша гра з офіційною українською локалізацією з'явилася у 2005 році і мала назву «Козаки. Наполеонівські війни» від української студії GSC Game World. І лише 83 проекти до 2014 року підтримували українську, причому більшість із них мала лише текстовий переклад, а значну частину становила неофіційна локалізація, яку шанувальники робили власноруч.

Від 2014 року збільшився попит на ігри українською мовою, тож і суттєво зросла підтримка української мови в іграх. Цього ж року найбільший сервіс цифрової дистрибуції ігор Steam додав підтримку української мови, що дало змогу розробникам додавати в ігри, що виходять на цій платформі, українську локалізацію. Влітку 2023 року українську локалізацію (офіційну і самовироблену) мають 3786 ігор, серед яких багато AAA-проектів. У 2025 році очікують ще більший попит на комп'ютерні ігри з українською локалізацією (див. Рис. 1):

Рис. 1. Ілюстративний приклад українізованого інтерфейсу популярної гри CounterStrike (укр. «Контрудар»)

Серед актуальних проблем у цій сфері те, що у деяких іграх присутній машинний переклад, деякі ігри загалом мають неякісну локалізацію (<https://speka.media/ukrayinska-u-videoigrax>).

Порівняно з іншими типами локалізації програмних продуктів, локалізація комп'ютерних ігор є відокремленою. Важливо зазначити, що дуже часто процес локалізації комп'ютерних ігор має відбуватися паралельно із розробленням гри вихідною мовою, щоб забезпечити одночасний вихід на ринок декількох мов. Різні компоненти та завдання, пов'язані з локалізацією комп'ютерних ігор передбачають переклад посібників користувача; локалізацію користувацького інтерфейсу; переклад сценарію; озвучування; локалізацію графіки; тестування та остаточне забезпечення якості.

Переклад посібників користувача вимагає застосування правильної термінології, доступної у величезній кількості глосаріїв, адаптованих до різних типів форматів.

Умовно в цілому процесі локалізації комп'ютерних ігор, як і решти програмних продуктів, можна виокремити два аспекти: власне **лінгвістичний** та **технічний**, що постають комплексно.

Щодо лінгвістичного аспекту процес українзації як конкретного виду локалізації передбачає створення коректних та унормованих українізованих версій зарубіжних програмних продуктів (комп'ютерних ігор) із урахуванням таких базових особливостей як: дотримання лексико-стилістичних, граматичних та синтаксичних норм, усталення комп'ютерної терміносистеми, уникання надмірної міжмовної інтерференції (з англійською мовою як мовою оригіналом та російською мовою як мовою посередником, оскільки найчастіше русифіковані версії програм з'являються раніше у силу економічних причин), збереження прагматичної настанови та урахування культурної специфіки цільової мови (особливо у випадку комп'ютерних ігор). Так, англ. слово *click* (*press one of the buttons on a mouse to select a function or item on the screen* – (<https://dictionary.cambridge.org/>) має декілька українських відповідників: 1) *цокати* (про підбори); 2) *клацати, клоцати* (про заціпку, металеві предмети); 3) *клікати* (натискати і відпускати кнопку миші – калька з англ. мови); 4) *натиснути* (<https://dictionary.cambridge.org/>). Згідно зі статистикою локалізованих програм «Майкрософт» найчастотнішим відповідником є *клацати*, потім *натиснути*. Отже, під час перекладу рекомендовано перш за все аналізувати контекст вживання, стилістичні норми та уникати зайвого калькування.

Цікавим випадком є надмірне використання такої перекладацької трансформації як транскрипція. Наприклад, у заголовку «Список чит-кодів для

Counter Strike 1.6» використано переклад «чит-код» до англійського двокомпонентного іменника «cheat code». Якщо дібрати власне українські відповідники, то зазначений термін можна перекласти як «оманливі коди» – опції додані розробниками для налагодження і не видалені під час випуску гри, так і додані окремо як «подарунки гравцям»: деякі роблять гравця невразливим або усувають усіх ворогів з рівня, а інші – додають усі доступні об'єкти одночасно або нові цікаві об'єкти, недоступні під час гри без чит-кодів. Питання полягає у вподобаннях сучасних користувачів, і оскільки «оманливий код» звучить серйозно, а «чит-код» є лаконічнішим, зручнішим у вимові, то перевагу надано другому варіанту. У таких випадках вважаємо, що засилля запозичень такого типу дозволяє гравцям відносити себе до «окремої касты», відчувати себе сучасним і професійним гравцем. Те ж саме стосується і назви самої гри (як показує Рис. 1, власне назву не перекладали українською взагалі). По-перше, гравці майже ніколи не використовують чисто український відповідник «Контрудар», по-друге у вжито увійшла адаптована транскрибована версія «Контрстрайк», а не «Каунтерстрайк» відповідно до правил фонетики. Перед локалізаторами постає проблема: робити переклад за нормами української мови і надавати перевагу пуризмам чи, нехтуючи національною специфікою, наближати переклад до мови оригіналу, залишати багато калькованих і транскрибованих відповідників.

Наведемо приклад перекладу назв ігрових тактик у грі Counter Strike:

– **Push** – **Пуш, Раш** – тактика терористів, яка полягає у невинному штурмі після початку раунду, обраного ними місця закладання бомби; терористи знищують усіх на своєму шляху. При чому деякі гравці, які погано володіють англійською мовою, називають цю тактику «раш», читаючи англійську літеру р за аналогією з нашою р («ер»).

– **Split** – **Спліт** – тактика, яка передбачає поділ команди, для атаки місця закладки бомби з різних шляхів.

Як бачимо слово *split* можна перекласти українським поділ, але гравці віддають перевагу англійській транскрибованій версії.

Локалізація комп'ютерних ігор не може покладатися виключно на машинний переклад. Якщо не враховувати додадкові значення полісемічних слів, то може статися викривлення змісту і утворення некоректного, беззмістовного відповідника. Наприклад у грі «Alan Wake 2», де в меню замість «титрів» у було написано «кредити» (*credits*), або

«чохли для НЛО» замість «замовчування інформації щодо НЛО» (англ. UFO Cover-ups).

Отже, однією з базових проблем локалізації комп'ютерних ігор є доместикація і форенізація. **Доместикація** та **форенізація** (англ. domestication and foreignization) – це перекладацькі стратегії перекладача або наблизити текст до норм приймальної культури, або залишити максимально близьким до культури вихідної мови. Якщо перекладач прагне максимально адаптувати матеріал до норм приймальної культури, зробити сприйняття текстової інформації зручним і легким, то мова може йти навіть про усунення мовних або змістовних особливостей оригіналу – такий переклад називають **доместикаційним**. Установка на збереження і детальне відтворення особливостей оригіналу, всієї повноти інформації, що міститься в ньому, навіть ціною легкості сприйняття інформації реципієнтами і порушення норм культури можна вважати **форенізаційним** перекладом (House, 2006: 338–358; Myskja, 2013: 9–23; Venuti, 2008: 87).

У багатьох сучасних локалізаціях ігор, наприклад, Baldur's Gate III або Cyberpunk 2077, імена, сленг, навіть жарти перекладають на зрозумілі українцям аналоги, щоб текст звучав природно для українців. Наприклад, жарти або популярні українські вислови можуть входити у діалоги персонажів.

Деякі ігри, наприклад Metro або The Witcher 3, зберігають оригінальні концепти, імена чи екзотичну лексику (особливо коли це частина виразної атмосфери світу), інколи навіть залишають вигадані назви чи популярні фрази без перекладу, аби читач відчув «чужість» ігрового світу.

Так, у грі Baldur's Gate III перекладачі адаптували імена, сленг та гумор, щоб усе звучало максимально «по-українськи». Наприклад, персонажі використовують звичний український фольклор, жарти й крилаті вислови, звертання або прокльони («ану геть звідси», «йомайо», «згинуті б тобі в тумані!») часто замість буквальних кальок із англійської. Деяких персонажів і закляття теж перекладали з урахуванням українських традицій і мовного колориту. Наприклад, Кармен Тут (англ. Carmen Pennygood) – продавчиня та власниця модної крамниці й ательє «Шмотки Карми» (англ. Carm's Garm), другорядний персонаж у грі Baldur's Gate III. Слово «pennygood» – це неофіційне, «жартівливе» чи вигадане слово, яке складається з двох частин: penny (пенні – дрібна монета) + good (добрий). Разом воно означає «той, хто добрий за пенні», тобто буквально: добряк за копійки або той, хто за дріб'язкову ціну робить

добро, або просто «дешевенький добряк». Локалізатори вибрали прізвище «Тут», щоб зробити ім'я коротким, простим і асоціативно добрим (мовляв, Кармен – тут, вона поруч, на своєму місці, « для своїх людей») – звичний, доброзичливий колорит замість буквальної «Пеннігуд».

В одному з віршів у грі в оригіналі було вжито гру слів butter (масло), fly (муха), і butterfly (метелик) (<https://sbt.localization.com.ua>). Українські локалізатори використали омофони – бабка (комаха) і бабка (баба, бабуся, бабуня):

Yondalla and Garl Shared twixt them a farl All covered in butter And they liked each other. Along came a fly Who flew in with a cry to the buttery farl of Yondalla and Garl. When Garl took a bite, Yondalla shrieked with fright! 'Don't eat that, oh my! That's a butterfly!'	Гарл і Йондалла над ставом гуляли, Від бабуні тістечко разом смакували. Над тим ставом бабка Маленька летіла, На кремове тістечко Тихесенько сіла. Ой не їж ти, Гарле, Тістечко від бабки. Бо стирчать із нього Крильця й ніжки бабки. (Софія Шуль)

У грі Cyberpunk 2077 під час перекладу було додано сучасний український сленг, відомі мему («їдь у напрямку російського корабля»), політичні й культурні жарти, було вжито слова «Підтримка», «Перевага» з метою досягнення комічного та саркастичного ефекту.

Останнім часом у сфері українського геймінгу активно розвивається власна школа перекладу, і все більше студій вибирають доместикацію, відходячи від калькування російських або англійських варіантів.

Щодо технічної сторони локалізації комп'ютерних ігор, то загалом існують такі етапи:

- підготовка гри до локалізації (інтернаціоналізація): код та ресурси мають бути гнучкими, щоб легко додавати нові мови, враховувати особливості письма (наприклад, замість праворуч ліворуч), та підтримувати Unicode для символів різних алфавітів;
- виділення тексту у зовнішні файли: все, що підлягає перекладу (діалоги, меню, інтерфейс, повідомлення), виносять у окремі файли (із розширенням JSON, XML тощо), а не «вписують» у код;
- адаптація інтерфейсу: текст різними мовами може сильно відрізнятися за довжиною. UI проєктують так, щоб текст не «виходив» за межі кнопок і панелей. Наприклад, переклад елементів інтерфейсу має враховувати те, що в різних мовах один і той самий за змістом текст може відрізнятися за довжиною (кількістю символів), наприклад:

англ. *default* – укр. «за замовчуванням»; англ. *Add entry* – укр. «Додати елемент»; англ. *hyperlink display text* – укр. «текст гіперпосилання для відображення» тощо;

- оброблення змінних, множин і відмінків: складна граматики, як-от у слов'янських мовах, вимагає системи підстановок для змінних і правил множини;

- локалізація не тільки тексту: аудіо, відео, ілюстрації, дати, валюти, жарти, навіть музика – усе може потребувати адаптації;

- локалізаційне тестування: гра в багатомовних версіях проходить ретельне тестування, щоби знайти помилки (баги), неправильний переклад, чи текст, що не вміщується у UI.

Для ефективної роботи часто залучають CAT/TMS інструменти (Translation Management System) й версійну підтримку, щоб не загубити зміни в різних мовах.

Рядки, які необхідно перекласти, виділяє розробник програмного продукту (відеогри). Шаблон для перекладу створюється автоматично. Перекладач має лише перекласти та скопіювати його для того, щоб користувачі могли насолоджуватися інтерфейсом рідною мовою.

Відтак, до початку власне перекладу текстової інформації перекладач повинен визначити елементи користувацького інтерфейсу, які не винесені в ресурси і, отже, недоступні для локалізації; перевірити, як впливає зміна довжини рядків на функціональність продукту; проаналізувати наслідки від використання в ресурсах символів з іншої мови (<http://article/devtools/SoftwareLocalization.xml>).

У вирішенні задач локалізації комп'ютерних ігор на допомогу перекладачам приходять спеціалізовані засоби автоматизованого перекладу (CAT, TMS), які значно спрощують і пришвидшують роботу. Такі платформи, як memoQ, SDL Trados, Crowdin, Lokalise, Transifex, Phrase, Smartcat та Centus, дозволяють:

- зберігати глосарії й пам'ять перекладів для консистентності й якості тексту;

- автоматично підставляти раніше перекладені фрази (повторювані рядки – автоматично підтягуються з бази);

- під'єднувати автоматичний машинний переклад, який редактор або перекладач потім допрацьовує «під людину»;

- легко імпортувати/експортувати файли різних форматів (JSON, XML, CSV) і працювати з сотнями мов одночасно;

- виконувати автоматичну перевірку якості та координувати роботу команди у реальному часі.

Такі інструменти скорочують кількість рутинної роботи, дозволяють швидко оновлювати переклад із новими версіями гри та зменшують ризики втрати або дублювання перекладів.

Для локалізації аудіо та відео в комп'ютерних іграх перекладачі і спеціалісти звукозапису використовують такі інструменти:

- спеціалізоване ПЗ для субтитрів та адаптації відео: Subtitle Edit, Amara, Dotsub, Transifex, Crowdin дозволяють створювати й узгоджувати титри, субтитрувати репліки й перекладати ігрові ролики;

- системи для дубляжу й озвучення: Speechify Dubbing Studio, професійні студії та сервіси на зразок Localsoft Games займаються перекладом, записом голосів і їхньою інтеграцією;

- інструменти для управління перекладацькими процесами (TMS, CAT): Сервіси на кшталт Smartling дають змогу ефективно організувати командну роботу, слідкувати за узгодженістю термінів та інтегрувати аудіо/відео у фінальний продукт.

Після локалізації матеріали проходять тестування та фінальну інтеграцію у гру для перевірки якості.

На думку керівника проєктів, Тараса Синюка, перекладач, який займається локалізацією комп'ютерних ігор має володіти достатнім обсягом фонових знань, від змін у правописі до основних політичних подій, трендів у культурі і мистецтві. Усе це може змінювати підходи до локалізації чи надавати ефективні інструменти поліпшення текстів. Перекладачеві **потрібне розуміння особливостей відеоігрового перекладу**: якою може бути структура ігрових текстових файлів, що таке змінні (variables та placeholders), які можуть бути перепони в перекладі множин, діалогів із невизначеною статтю мовця тощо. З філологічної точки зору, перекладач-локалізатор має професійно володіти цільовою мовою та розуміти, чим ігровий переклад відрізняється від інших сфер перекладу (напр. наявність сленгу, жаргону тощо).

Для **технічної локалізації** має бути загальне уявлення про роботи ігрових рушіїв, графічних редакторів і програм для роботи з ресурсами гри, подекуди – навички програмування та розбору ресурсів.

Для **тестування локалізації** потрібен високий рівень володіння цільовою мовою і знання методів та стратегій тестування.

Висновки. Локалізація комп'ютерних ігор є складним багаторівневим процесом, який поєднує лінгвістичну майстерність із глибоким розумінням технічних аспектів та культурного контексту цільової аудиторії. Якісна локалізація не

лише передає текст та інтерфейс іншою мовою, а й адаптує ігровий світ, гумор, референси, аудіо та відео так, щоб користувачі з різних країн отримували схожий ігровий досвід і комфортно взаємодіяли з продуктом, а також могли спілкуватися у ігрових чатах.

Успішна локалізація допомагає розробникам розширити ринки збуту, зміцнити бренд, підвищити конкурентоспроможність та рівень задоволеності гравців.

З лінгвістичної точки зору під час локалізації комп'ютерних ігор слід враховувати не лише правильний переклад текстів, а й адаптацію культурно специфічних елементів, ідіом, жартів, назв, ігрового сленгу, щоб зробити гру зрозумілою, природною та привабливою для локальної аудиторії. В цьому контексті важливо застосовувати стратегію доместикації перекладу – тобто максимально адаптувати текст до норм, стилю й куль-

тури реципієнта, іноді змінюючи або спрощуючи оригінальні елементи задля легкого сприйняття та природності.

З технічної точки зору важливим є й використання сучасних інструментів – CAT-систем, TMS і платформ для командної роботи.

Отже, формування компетентного фахівця з локалізації відеоігор вимагає як знань із галузі мовознавства, так і володіння сучасними ІТ-інструментами й навичками міжкультурної комунікації.

Перспективу дослідження вбачаємо у розробленні теорії локалізації як особливого жанру перекладу шляхом вивчення, аналізу та порівняння комп'ютерної термінології, фразеології, сучасного сленгу української та англійської мов, розбудові української комп'ютерної терміносистеми, а також у вивченні можливостей локалізації сучасними системи автоматизованого перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/ukrajinizacija> (дата звернення: 01.09.2025).
2. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-4393> (дата звернення: 05.09.2025).
3. Локалізація. URL: <https://sbt.localization.com.ua/article/baldur-s-gate-3-lehendarna-hra-maye-ukrayinsku-lokalizatsiyu> (дата звернення: 15.08.2025).
4. Онищенко Ю. К. Локалізація програмних продуктів у англо-українському перекладі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16. Київ, 2009. 19 с. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/351510.html> (дата звернення: 04.07.2025).
5. Персональний блог Юрія Олексійчука. URL: <http://www.oleksiychuk.org.ua/22-01-2014/scho-take-lokalizatsiya/> (дата звернення: 08.07.2025).
6. Українська у відеоіграх. URL: <https://speka.media/ukrayinska-u-videoigrax-koli-personazi-zagovoryat-solovyinyu-9d5lov> (дата звернення: 08.06.2025).
7. Alonso E., Jiménez-Crespo M. A. Elisa Alonso interviews Miguel A. Jiménez-Crespo on translation and localisation. *The Journal of Specialised Translation*. 2025. 44. URL: <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2025.8459> (дата звернення: 08.09.2025).
8. Bowker L. *Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction*. University of Ottawa Press, 2002. 185 p.
9. Esselink B. *A Practical Guide to Localization*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2000. 488 p.
10. House J. Text and Context in Translation. *Journal of Pragmatics*. 2006. V. 38. Pp. 338–358.
11. Jiménez-Crespo M. A. *Translation and Web Localization*. Routledge, 2013. 240 p.
12. Linux.org.ua. URL: <https://linux.org.ua/index.php?PHPSESSID=b9cc2e25febe4a1fa59eea667ad725f0&action=forum> (дата звернення: 06.09.2025).
13. Microsoft Language portal. URL: <http://www.microsoft.com/Language/en-US/Default.aspx>. (дата звернення: 06.07.2025).
14. Myskja K. Foreignisation and resistance: Lawrence Venuti and his critics. *Nordic Journal of English Studies*. 2013. 12 (2). P. 1–23.
15. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 06.08.2025).
16. Schmitt D. A. *International programming for Microsoft Windows: Guidelines for Software Localization With Examples in Microsoft Visual C*. WP Publishers & Distributors Pvt Limited. 469.
17. Software Localization. URL: <http://article/devtools/SoftwareLocalization.xml> (дата звернення: 06.08.2025).
18. Uren E., Howard R., Perinotti T. *Software localization and Localization: An introduction* / Van Nostrand Reinhold, 1993. 256 p.
19. Venuti L. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. New York: Routledge. 344.

REFERENCES

1. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]: website. URL: <http://sum.in.ua/s/ukrajinizacija>. (Last accessed: 01.09.2025). [in Ukrainian].
2. Entsiklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine]: website. URL: <https://esu.com.ua/article-4393>. (Last accessed: 05.09.2025). [in Ukrainian].

3. Lokalizatsiia [Locakisation]: website. URL: <https://sbt.localization.com.ua/article/baldur-s-gate-3-lehendarna-hra-maye-ukrayinsku-lokalizatsiyu>. (Last accessed: 15.08.2025). [in Ukrainian].
4. Onyshchenko Yu. K. (2009) Lokalizatsiia prohrannykh produktiv u anhlo-ukrainskomu perekladi. [Localisation of Software in English-Ukrainian Translation]: autoref. dys... kand. filol. nauk: 10.02.16, Kyiv. 19. [in Ukrainian] URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/351510.html>. (Last accessed: 04.07.2025). [in Ukrainian].
5. Personalnyi blog Yurii Oleksiichuka [Yuriy Oleksiychuk's Personal Blog]: website. URL: <http://www.oleksiychuk.org.ua/22-01-2014/scho-take-lokalizatsiya/>. (Last accessed: 08.07.2025). [in Ukrainian].
6. Ukrainska u videoigrakh [Ukrainian Language in videogames]: website. URL: <https://speka.media/ukrayinska-u-videoigrax-koli-personazi-zagovoryat-solovynoyu-9d5lov>. (Last accessed: 08.06.2025). [in Ukrainian].
7. Alonso E., Jiménez-Crespo M. A. (2025) Elisa Alonso interviews Miguel A. Jiménez-Crespo on translation and localisation. *The Journal of Specialised Translation*. 44. URL: <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2025.8459>. (Last accessed: 08.09.2025).
8. Bowker L. (2002) Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction. University of Ottawa Press. 185.
9. Esselink B. (2000) A Practical Guide to Localization. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 488.
10. House J. (2006). Text and Context in Translation. *Journal of Pragmatics*. 2006. V. 38. 338–358.
11. Jiménez-Crespo M. A. (2013) Translation and Web Localization. Routledge. 240.
12. Linux.org.ua [Linux Systems]: website. URL: <https://linux.org.ua/index.php?-PHPSESSID=b9cc2e25febe4a1fa59eea667ad725f0&action=forum>. (Last accessed: 06.09.2025). [in Ukrainian].
13. Microsoft Language portal: website. URL: <http://www.microsoft.com/Language/en-US/Default.aspx>. (Last accessed: 06.07.2025).
14. Myskja K. (2013) Foreignisation and resistance: Lawrence Venuti and his critics. *Nordic Journal of English Studies*. 12 (2). 1–23.
15. Cambridge Dictionary: website. URL: <https://dictionary.cambridge.org/>. (Last accessed: 06.08.2025).
16. Schmitt D. A. (2000) International programming for Microsoft Windows: Guidelines for Software Localization With Examples in Microsoft Visual C. WP Publishers & Distributors Pvt Limited. 469.
17. Software Localization: website URL: <http://rsdn.ru/article/devtools/SoftwareLocalization.xml>. (Last accessed: 06.08.2025).
18. Uren E., Howard R., Perinotti T. (1993) Software localization and Localization: an Introduction. New York: VNR Computer Library. 256.
19. Venuti L. (2008) The Translator's Invisibility. A History of Translation. New York: Routledge. 344.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 81'373.612.2:656.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-29>

Світлана ДОНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-7191-0648

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Українського університету залізничного транспорту

(Харків, Україна) *sv.donets04@gmail.com*

Світлана НЕШКО,

orcid.org/0000-0001-7075-6805

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Українського університету залізничного транспорту

(Харків, Україна) *svetlana.neshko@gmail.com*

Олена ЕЛЬ КАСЕМ,

orcid.org/0000-0003-3361-1804

старший викладач кафедри іноземних мов

Українського університету залізничного транспорту

(Харків, Україна) *jemma_ks@yahoo.co.uk*

СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ “RAILWAY” ТА ЙОГО ІДІОМАТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ

Стаття присвячена дослідженню структури лінгвокультурного концепту “RAILWAY” та його ідіоматичного компоненту в англomовному дискурсі. Обґрунтовано актуальність аналізу транспортної метафорики, що відображає культурно зумовлені смисли та специфіку мовної репрезентації. Визначено трикомпонентну структуру концепту (ядро, периферія, внутрішня форма), описано його модусну організацію та взаємозв'язки в межах концептосфери. Особливу увагу приділено ролі потяга й рейок як ключових образів, що набули символічного значення у фразеології, відображаючи ідеї руху, стабільності, прогресу, змін і кризових ситуацій. Проаналізовано ідіоми з залізничною семантикою, які активно використовуються для опису життєвих процесів, соціальних явищ та емоційного досвіду, що підтверджує універсальність концепту “RAILWAY” як джерела метафор у мовній картині світу. Образ потяга у фразеології уособлює як позитивні, так і негативні смисли: від символу поступального розвитку, швидкості та досягнення мети до маркерів кризи, небезпеки чи руйнації. Швидкісні поїзди метафоризують сучасність, технологічний прогрес та глобалізаційні процеси, тоді як вантажні – силу, витривалість і стабільність. Локомотив виступає символом рушійної сили й лідерства, вагон і купе – колективної та індивідуальної подорожі, пасажир – залежності чи участі в соціальній взаємодії. Станції, квитки, відправлення та прибуття відображають важливі етапи життєвого шляху, вибір і досягнення. Інфраструктурні елементи (стрілки, світлофор, тунель) формують метафори контролю, рішень і змін. Аналіз показує, що концепт “RAILWAY” має значний метафоричний потенціал і широко використовується для інтерпретації досвіду людини та суспільства у когнітивно-культурному вимірі.

Ключові слова: концепт RAILWAY, ідіоматичний компонент, лінгвокультурний аналіз, метафорики залізниці, концептосфера, потяг, рейки, локомотив, залізнична інфраструктура, транспортні ідіоми, когнітивна лінгвістика, соціокультурні смисли.

Svitlana DONETS,

orcid.org/0000-0002-7191-0648

PhD in Philology,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Ukrainian State University of Railway Transport

(Kharkiv, Ukraine) sv.donets04@gmail.com

Svitlana NESHKO,

orcid.org/0000-0001-7075-6805

PhD in Philology,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Ukrainian State University of Railway Transport

(Kharkiv, Ukraine) svetlana.neshko@gmail.com

Olena EL KASSEM,

orcid.org/0000-0003-3361-1804

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

State University of Railway Transport

(Kharkiv, Ukraine) jemma_ks@yahoo.co.uk

STRUCTURE OF THE CONCEPT "RAILWAY" AND ITS IDIOMATIC COMPONENT

The article is devoted to the study of the structure of the linguocultural concept "RAILWAY" and its idiomatic component in English discourse. The relevance of analyzing transport metaphors, which reflect culturally conditioned meanings and the specifics of linguistic representation, is substantiated. The three-component structure of the concept (core, periphery, internal form) is identified, and its modal organization and interrelations within the conceptual sphere are described. Special attention is given to the role of the train and rails as key images that have acquired symbolic meaning in phraseology, reflecting ideas of movement, stability, progress, change, and crisis situations. Idioms with railway semantics, which are actively used to describe life processes, social phenomena, and emotional experiences, are analyzed, confirming the universality of the concept "RAILWAY" as a source of metaphors in the linguistic worldview.

The image of the train in phraseology embodies both positive and negative meanings: from a symbol of gradual development, speed, and goal achievement to markers of crisis, danger, or destruction. High-speed trains metaphorize modernity, technological progress, and globalization processes, while freight trains symbolize strength, endurance, and stability. The locomotive serves as a symbol of driving force and leadership; the carriage and compartment represent collective and individual journeys, and the passenger reflects dependence or participation in social interaction. Stations, tickets, departures, and arrivals reflect important stages of life, choices, and achievements. Infrastructure elements (switches, traffic lights, tunnels) form metaphors of control, decision-making, and change. The analysis demonstrates that the concept "RAILWAY" has significant metaphorical potential and is widely used to interpret human and societal experience within a cognitive-cultural framework.

Key words: concept RAILWAY, idiomatic component, linguocultural analysis, railway metaphor, conceptual sphere, train, rails, locomotive, railway infrastructure, transport idioms, cognitive linguistics, sociocultural meanings.

Постановка проблеми. Концепт посідає центральне місце в когнітивній лінгвістиці, оскільки саме через нього мова відображає процеси осмислення та категоризації дійсності. Дослідження концептів транспортної сфери, зокрема концепту "RAILWAY", є актуальним у зв'язку з його значущістю для розуміння культурно зумовлених смислів та специфіки їх мовного втілення. У сучасному англомовному дискурсі даний концепт виявляє багаторівневу структуру та характеризується розгалуженою ідіоматичною складовою, що зумовлює необхідність його комплексного аналізу.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що концепт розглядається як когнітивно-культурне утворення з багаторівневою структурою, що включає ядро, периферію та модусну організацію, а його

вивчення в різних культурних та мовних контекстах дозволяє виявляти міжконцептуальні зв'язки, метафоричний потенціал та способи відображення соціокультурних смислів у мові (Краснобаєва-Чорна, 2006, Приходько, 2008, Хоршун, 2009). Класичні праці Лакоффа та Джонсона (Lakoff, G., Johnson, M., 2003) підкреслюють важливість метафор як механізму пізнання і осмислення реальності, що підтримує когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу концептів.

Метою дослідження є з'ясування структури складного лінгвокультурного концепту "RAILWAY" у межах когнітивного підходу та визначення особливостей його образної реалізації в англомовному дискурсі. Наукова новизна роботи полягає у поєднанні структурного аналізу

концепту з вивченням його ідіоматичного потенціалу, що дозволяє розкрити специфіку когнітивних механізмів, які лежать в основі формування мовної картини світу.

Виклад основного матеріалу. Залізниця як ключовий елемент економічного розвитку держав відіграє вагомий роль у житті суспільства та країни в цілому. У різних культурах вона постала як багатогранний феномен, що символізує прогрес і динаміку. Залізнична термінологія та метафорика глибоко інтегрувалися в повсякденне мовлення, ділову комунікацію й художню літературу, формуючи ідіоми, які нерідко набувають символічного чи емоційно забарвленого змісту. Такі мовні одиниці виникають у процесі соціокультурного розвитку, відображаючи реалії, пов'язані з поширенням і функціонуванням залізничного транспорту.

У лінгвістиці концепт розглядається як складне когнітивно-культурне утворення, що відображає взаємозв'язок мови, мислення та культури. Концепти мають внутрішню структуру, а сукупність складних концептів формує концептосферу. Структура лінгвокультурного концепту традиційно визначається як трикомпонентна і включає: ядро (базові, усталені ознаки концепту), периферію (додаткові соціокультурні, етнічні та індивідуально-особистісні характеристики), внутрішню форму (часто неусвідомлюваний елемент, закріплений у зовнішньому словесному вираженні) (Приходько, 2008: 25). До складових структури концепту відносять образний, асоціативний, поняттєвий, ціннісний, етимологічний та історичний компоненти. Водночас саме образна складова, репрезентована метафоричними образами, посідає центральне місце в концептуальній структурі.

Ще одним поширеним підходом у лінгвістиці є уявлення про концепт як структуру, що складається з ядра та п'яти модусів. Ядро розглядається як центр концепту, який акумулює основну інформацію про дію, предмет, персонажа чи інший об'єкт і становить змістовну основу концепту. Модуси концепту визначаються як різні способи організації інформації, що походить із ядра та відображає об'єкт або явище, яке описується. Зокрема, виділяють такі модуси: раціонально-логічний – забезпечує формування логічних понять про пізнавальний об'єкт або певний аспект реальності; картинно-образний – пов'язаний із чуттєвими й наочними уявленнями про об'єкт чи аспект дійсності; модус фіктивності – реалізується як впорядкована сукупність метафор, що слугують додатковим засобом осмислення об'єкта пізнання; аксіологічний – охоплює оцінні характеристики, які мовці надають певному фрагменту дійсності;

ціннісний – відображає утилітарно-практичну або культурну значущість, що приписується певному феномену (Хорошун, 2009: 159).

Концепт “RAILWAY” становить вагомий сегмент мовної картини світу, слугуючи джерелом культурних символів, метафор і стереотипів. Аналіз його структури є важливим етапом дослідження, оскільки дає змогу виявити внутрішню організацію, визначити складові елементи та простежити взаємозв'язки між ними. Це, у свою чергу, забезпечує глибше розуміння того, як даний концепт функціонує у мовній свідомості та які смисли за ним закріплюються в різних культурних контекстах.

Ядром концепту “RAILWAY” є його основна функціональна характеристика: система рейкового транспорту, призначена для перевезення людей і вантажів. Ця концептуальна ознака є універсально зрозумілою для носіїв культури та мови, оскільки залізниця сприймається як інфраструктура, що забезпечує мобільність, економічні зв'язки та інтеграцію суспільства. Периферія концепту включає додаткові соціокультурні та індивідуальні характеристики, які можуть варіюватися залежно від соціального досвіду, регіону та історичного контексту. Концепт “RAILWAY” має багатогранне соціокультурне значення: у багатьох країнах він виступає символом індустріалізації, розвитку та прогресу. Залізничні вокзали асоціюються з місцями зустрічей, прощань або початку нових подорожей, відображаючи емоційну та символічну складову суспільного життя.

Етнічні особливості сприйняття концепту також варіюються. Так, у українській культурі залізниця набуває особливого значення у зв'язку з історичними подіями, тоді як у американській культурі її роль у формуванні національної ідентичності менш вагома порівняно з автомобільним транспортом, що знаходить своє відображення у мовних засобах.

На індивідуальному рівні концепт “RAILWAY” часто викликає ностальгічні асоціації, поєднуючи емоції очікування, прощання та початку нового шляху, що формує як особисті, так і культурні смисли. Концепт “RAILWAY” може розглядатися як сукупність взаємопов'язаних понять (вокзал, поїзд, пасажери тощо), що дозволяє трактувати його як концептосферу – цілісне утворення, яке складається з концептів, сформованих у свідомості людини в процесі її життєдіяльності та пов'язаних між собою певними відношеннями. У статті «Міжконцептуальні зв'язки в тезаурусі» П. М. Донець докладно аналізує механізми формування концептосфери та підкреслює, що вона

має вертикальні та горизонтальні слоти (Донець, 2020: 27). Вертикальні слоти відображають відношення ієрархічного включення, що передбачають перехід від елементарних ознак до більш загальних понять. У цьому контексті прототипами виступають найбільш характерні представники певного класу. Індивідуальні прототипи, своєю чергою, нерідко належать до категорії «прецедентних феноменів».

Горизонтальні слоти охоплюють різні типи суміжності, подібності та протиставлення, які слугують підґрунтям для формування таких стилістичних засобів, як порівняння, метафора та метонімія. Взаємодія між іменем і концептом зумовлює явища полісемії та омонімії, що є природними для мовної системи.

Ідіоматичні вирази, пов'язані з концептом "RAILWAY", були систематизовані та згруповані у тематичні блоки відповідно до моделі концептосфери.

Рейки як складник концептуального поля RAILWAY становлять когнітивну основу для значної кількості ідіом, що відображають діалектику стабільності та змін у житті людини. Внутрішня форма терміна *railway* ґрунтується на компоненті *rail*, що підкреслює їхню функцію стабілізуючого й спрямовального елемента транспортної системи, а також відображає ключову семантичну ідею слова: шлях, утворений із рейок. Таким чином, етимологія терміна не лише фіксує матеріальну основу залізниці, але й репрезентує глибинний смисл, пов'язаний з ідеєю поступального руху, зумовленого технологічною інфраструктурою.

У метафоричному вимірі рейки символізують стабільність і підтримку, адже вони є конструктивною основою залізниці, без якої її функціонування є неможливим. Їхній метафоричний потенціал широко використовується для вербалізації уявлень про сталість, поступ, розвиток і життєві труднощі, які можна подолати лише шляхом повернення до чітко визначеної траєкторії. Цей смисловий спектр яскраво виявляється в англійських ідіомах: *put the bottom rail on top*; *go off the rails*; *derailed*; *on the right/wrong track*; *the end of the line*; *a cow on the line*; *to railroad smth*; *to fast-track smth*; *jump the track*; *to get sidetracked*; *be run out of town on a rail*.

У концептосфері "RAILWAY" **потяг** посідає центральне місце, виступаючи одним із ключових концептів. Ідіоми, пов'язані з потягом, становлять багате джерело метафоричних виразів, що активно використовуються для опису життєвих ситуацій, соціальних процесів і міжособистісних відносин. Вони репрезентують динамічність, порядок

і послідовність, характерні для функціонування залізничного транспорту (*going like a train* – діяти злагоджено, ефективно або бездоганно, немов поїзд, що рухається за розкладом), а також мають глибокі символічні конотації, пов'язані з поступом, змінами та розвитком (*the train is about to leave the station*).

Образ потяга також уособлює ідею поступового розвитку, де його маршрут асоціюється з життєвим шляхом, що включає серію зупинок та фінальний пункт призначення. Запізнення потяга, у свою чергу, символізує розчарування, втрату можливостей або порушення планів унаслідок несприятливих обставин (*waiting for a train*). Потяг, що зійшов із рейок, постає метафорою непередбачуваних обставин або невдач, здатних докорінно змінити перебіг подій, вказуючи на труднощі та кризові ситуації, що виходять за межі людського контролю.

Метафора «потрапляння під потяг» відображає досвід небезпеки, необачності чи трагічних і незворотних змін, спричинених випадковістю або хибним вибором (*step in front of a moving train*). Образ катастрофи потяга є потужним символом тотальної руйнації, значних втрат або масштабних трагедій, що виникають унаслідок некерованих подій (*train wreck*).

Таким чином, усі дії, пов'язані з рухом потяга, набувають метафоричного виміру, слугуючи відображенням ключових моментів, ризиків і кризових ситуацій у житті людини та суспільства. Це знаходить своє вираження в англійських ідіомах: *take the A-train*; *train of thought*; *to catch the last train*; *riding the gravy train*; *be like a runaway train*; *trains can't climb hills easily*; *train of thought*; *hell on wheels*.

Аналіз ідіом, пов'язаних із концептом «потяг» у межах концептосфери "RAILWAY", засвідчує їхній значний метафоричний потенціал. Вони відображають не лише технічні характеристики залізничного транспорту (рух, порядок, послідовність), але й глибинні культурні уявлення про життєвий шлях, розвиток, зміни, ризики та кризи. Метафоричне осмислення образу потяга охоплює як позитивні конотації (ефективність, поступ, досягнення мети), так і негативні (невдача, небезпека, руйнація). Отже, концепт «потяг» виступає багатовимірним символом, що акумулює досвід людини у сфері як індивідуального, так і соціального буття.

Швидкісні потяги, що символізують час, прогрес і поступальний рух, асоціюються з сучасними досягненнями, комфортом та інноваційними технологіями. Вони постають метафорою розвитку

й змін, репрезентуючи прагнення до швидкості та ефективності в усіх сферах життя (*take the A-train* – швидкий, прямий шлях до мети або правильного рішення). У культурному вимірі швидкісні потяги часто сприймаються як символ майбутнього, підкреслюючи ідеї глобалізації, інтеграції культур та економічної взаємодії.

Вантажні потяги, навпаки, мають антонімічне метафоричне значення. Вони уособлюють стабільність, силу, витривалість і важку працю, рухаючись повільніше, проте невпинно (*like a freight train*).

Особливе місце в концептосфері “RAILWAY” займають власні назви потягів, які нерідко асоціюються зі швидкістю, комфортом та іноді з національною ідентичністю, надаючи їм особливого статусу й інтегруючи у культурний простір. Так, назва *Bullet Train* – метафоричне позначення першого японського швидкісного поїзда – використовує образ кулі, що рухається з надзвичайною швидкістю. Це поняття стало символом інновацій, технологічного прориву та прагнення до поступального розвитку.

Поряд із елементом «потяг», значне місце в образному полі концептосфери “RAILWAY” належить концепту «локомотив», що уособлює потужність, рушійну силу та визначений напрямок. У технічному аспекті локомотив забезпечує ефективність і безпеку залізничних перевезень, стабільний і надійний рух потягів. Метафорично ж він символізує зусилля, працелюбність і дисципліну, оскільки потребує постійного обслуговування та вдосконалення. Як провідна частина потяга, локомотив асоціюється з лідерством, ініціативністю та рушійною силою в різних сферах життя (*locomotive of history*). Він може постати уособленням сили волі й здатності вести за собою, визначаючи напрям розвитку та забезпечуючи рух уперед. У ширшому культурному контексті локомотив виступає не лише технічним засобом, а й символом прогресу та колективних зусиль людства. Він активно використовується як метафора для позначення лідерів або організацій, що стають рушійною силою змін і розвитку. У цьому значенні локомотив уособлює суб'єкта, який ініціює важливі процеси, просуває ідеї, реалізує проекти чи навіть стимулює масштабні соціальні трансформації.

Вагон, як складова частина потяга, символізує спільність, колективну подорож і взаємодію між людьми, тоді як **купе** постає образом індивідуальності, приватних переживань або тимчасової ізоляції від зовнішнього світу. Ідіоматичні вирази з цим елементом відображають різні аспекти соціальної та особистісної взаємодії (*on the wagon / off*

the wagon; fall off the wagon; hitch your wagon to someone), демонструючи багатогранність метафоричного потенціалу залізничної лексики.

Образ пасажира у фразеології відображає різні аспекти людської взаємодії у спільному середовищі, репрезентуючи ролі, поведінкові моделі та емоційні стани. У метафоричному вимірі пасажир часто символізує залежність, бездіяльність або участь у колективній справі, а також передачу відповідальності чи слідування за лідером. Такі ідіоми інтерпретуються в контексті соціальної взаємодії, де вони можуть як схвалювати, так і засуджувати певні типи поведінки.

Зазначена група фразеологізмів тісно пов'язана з виразами, що стосуються **квитків**, оскільки обидва мовні коди символізують участь, можливість, відповідальність і вибір у спільному процесі або метафоричній «життєвій подорожі». Квиток, як атрибут пасажира, у цьому випадку постає знаком дозволу, права або можливості брати участь у певній діяльності, а також символом цінності такої участі (*be just the ticket; like a pakapoo ticket; sell a wolf ticket*).

Станції та вокзали є ключовими елементами інфраструктури та функціонування залізниці, оскільки саме тут починається й завершується будь-яка подорож. Ідіоми, пов'язані з цим аспектом, символізують місця очікування, вибору, початку або завершення життєвих етапів, а також важливі точки зупинок на життєвому шляху. Вони виступають багатозначними метафорами, що відображають складність людського існування та підкреслюють значущість моментів зупинки, прийняття рішень і адаптації до нових обставин.

Відправлення символізує старт, поєднуючи як буквальный вимір (початок руху зі станції, посадка пасажирів, завантаження багажу тощо), так і символічний (початок нового етапу, зміни, надія). **Прибуття**, у свою чергу, має антонімічне до відправлення значення: воно позначає завершення як у фізичному (закінчення маршруту, кінцева точка, висадка пасажирів), так і в метафоричному сенсі (завершення життєвого етапу, досягнення мети, повернення додому).

Цей спектр значень виявляється в англійських ідіомах: *be like Grand Central Station; miss the station; panic stations; get on board*.

Ідіоми, пов'язані з окремими частинами потяга та особливостями його руху (свисток, дим, гальма тощо), часто слугують засобами для створення образів динаміки, швидкості, рішучості та наполегливості. Вони віддзеркалюють ключові аспекти людського буття, зокрема рух і зміни, досягнення й конфлікти, емоційні переживання, а також ідеї

контролю, прогресу чи подолання труднощів. Прикладами таких мовних одиниць є: *bells and whistles; the whistle doesn't pull the train; ahead of steam; whistle stop tour; blow smoke; letting off steam.*

Залізнична інфраструктура охоплює комплекс матеріальних засобів, що забезпечують функціонування залізничної системи, її ефективність і безпеку руху поїздів, а також перевезення пасажирів і вантажів. Вона становить основу всієї залізничної галузі та визначає її здатність до розвитку й адаптації до суспільних змін. Ідіоми цієї тематичної сфери апелюють до термінів та образів, пов'язаних із ключовими елементами інфраструктури, зокрема стрілками, системами сигналізації (світлофорами), мостами, тунелями, технічним обладнанням та іншими конструкціями. Ці елементи набувають метафоричного значення, репрезентуючи ідеї вибору напрямку, контролю, сигналів до дії, а також можливих змін чи прийняття рішень. Так, світлофор постає символом контролю, оскільки втілює систему правил, що гарантують безпеку та впорядкованість процесів, тоді як стрілки асоціюються з вибором і трансформаціями, символізуючи можливість змінювати

маршрут, що метафорично переноситься на життєві рішення та зміни. До цього розряду належать такі ідіоми, як: *tunnel vision; light at the end of the tunnel; hit the buffers; give the green light; shunted into a siding; slowcoach.*

Висновки. Дослідження фразеологічних одиниць, пов'язаних із концептом "RAILWAY", виявило їхню високу метафоричну продуктивність та багатофункціональність у мовній картині світу. Найбільш поширеними є ідіоми з компонентами "потяг" та "рейки", які відображають уявлення про рух, життєвий шлях, поступальний розвиток і прагнення до мети. Значну роль відіграють також елементи залізничної інфраструктури (світлофор, стрілки, тунелі, гальма тощо), що набувають символічного значення, репрезентуючи ідеї вибору, контролю, змін і подолання труднощів. Отримані результати свідчать про те, що залізнична метафорика активно використовується для опису різноманітних аспектів людського життя та діяльності, утверджуючи універсальність ідіом залізничної тематики як інструменту для створення виразних, образних і водночас концептуально значущих висловлювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Донець П. М. Міжконцептуальні зв'язки в тезаурусі. *Сучасна германістика: мова і світ людини* : матеріали доп. IX міжнар. заоч. наук. форуму. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С. 26–28.
2. Краснобаєва-Чорна Ж. Формування ядра та периферії концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2006. № 2. С. 141–146.
3. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : монографія. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
4. Хорошун О. О. Концепт як основне поняття когнітивної лінгвістики. *Вісник Житомирського державного університету*. 2009. № 49. С. 158–161.
5. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago : The University of Chicago Press, 2003. 276 p.

REFERENCES

1. Donets P. M. (2020) Mizhkontseptualni zviazky v tezaurusi. [Interconceptual relationships in the thesaurus] *Suchasna hermanistyka : mova i svit liudyny* : mat. dop. IKh mizhnar. zaoch. nauk. forumu. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina, 26–28. [in Ukrainian].
2. Krasnobaieva-Chorna Zh. (2006) Formuvannia yadra ta peryferii kontseptu ZhYTTIa v ukrainskii frazemitsi. [Formation of the core and periphery of the concept of LIFE in Ukrainian phraseology] *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky. Zaporizhzhia*, № 2. 141–146. [in Ukrainian].
3. Prykhodko A. M. (2008) Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvni paradyhmi linhvistyky. [Concepts and concept systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics] : monohrafiia. *Zaporizhzhia* : Premier, 332. [in Ukrainian].
4. Khoroshun O. O. (2009) Kontsept yak osnovne poniattia kohnityvnoi linhvistyky. [Concept as the basic notion of cognitive linguistics] *Visnyk Zhytomirskoho derzhavnoho universytetu. Zhytomyr*, № 49. 158–161. [in Ukrainian].
5. Lakoff, G., Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 276.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 811.111'25'373.46:004](045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-30>

Ілля ЄВДОКИМЕНКО,
orcid.org/0009-0008-8672-4128

студент магістратури
кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
факультету лінгвістики
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) evdokimenko229@gmail.com

Інна ДЕРКАЧ,
orcid.org/0009-0003-4249-1485

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови
факультету лінгвістики
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) inna.chirva1@gmail.com

КОМП'ЮТЕРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ І ГАЛУЗЕВЕ ЯВИЩЕ

У статті здійснено всебічний аналіз комп'ютерної термінології як лінгвістичного та галузевого явища, що формується під впливом інтенсивного розвитку інформаційних технологій та глобалізації науково-технічного дискурсу. Визначено основні лінгвістичні закономірності та структурні особливості комп'ютерних термінів, зокрема їх походження, способи творення та функціонування в англомовному й українському фаховому середовищі. У цьому дослідженні особлива увага зосереджена на перекладі комп'ютерної термінології з англійської на українську, де детально розглядаються мовні, лексичні та стилістичні трансформації, що виникають у процесі міжмовної адаптації.

Аналіз охоплює складні явища міжмовної інтерференції, коли мовні структури англійської мови впливають на формування українських термінів, часто спричиняючи порушення усталених норм національного термінотворення. Одним із поширених наслідків такого впливу є калькування, тобто буквальний переклад іноземного терміна без врахування контекстуальної чи лексичної доцільності в українській мові, що може призводити до комунікативних розбіжностей.

У межах дослідження також розглянуто явище варіативності перекладацьких відповідників, коли для одного й того самого поняття існує декілька перекладів, що конкурують між собою. Така ситуація характерна для терміносистем на етапі становлення або модернізації, і вона викликає потребу у нормативному впорядкуванні термінології з урахуванням стилістичних, функціональних і семантичних чинників. Окремо проаналізовано системний вплив англомовного джерела на українську комп'ютерну терміносистему, який проявляється не лише через прямі запозичення, але й через модифікацію логіко-семантичних зв'язків, організаційних моделей понять і навіть граматичну структуру термінів.

У статті систематизовано результати попередніх робіт українських дослідників, зокрема І. Ментинської, О. Філь, Є. Головачової, Л. Савицької та С. Тарасенко, які розглядають як історичні передумови формування комп'ютерної терміносистеми, так і практичні аспекти перекладу. Зокрема, акцентовано увагу на еволюції термінотворення, а також на лінгвістичних стратегіях адаптації англійських ІТ-термінів до українського мовного простору.

Результати дослідження демонструють, що комп'ютерна термінологія, з одного боку, потребує уніфікації, а з іншого – гнучкості, оскільки мова галузі постійно оновлюється й адаптується до нових реалій. Встановлено, що якісний переклад комп'ютерної документації вимагає не лише фахових знань у сфері ІТ, а й глибокого розуміння лінгвістичних процесів, що лежать в основі термінотворення. Дослідження має практичне значення для перекладачів, лінгвістів, викладачів фахової мови, а також усіх, хто працює з комп'ютерною документацією в багатомовному середовищі.

Ключові слова: комп'ютерна термінологія, терміносистема, переклад, англійська мова, українська мова, термінотворення, міжмовна інтерференція.

Illia YEVDOKYMENKO,

orcid.org/0009-0008-8672-4128

*Master's student at the Department of Theory, Practice, and Translation of the English Language
of the Faculty of Linguistics
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) evdokimenko229@gmail.com*

Inna DERKACH,

orcid.org/0009-0003-4249-1485

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory, Practice and Translation of the English Language
of the Faculty of Linguistics
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) inna.chirval@gmail.com*

COMPUTER TERMINOLOGY AS A LINGUISTIC AND INDUSTRY PHENOMENON

The article presents a comprehensive analysis of computer terminology as a linguistic and sector-specific phenomenon shaped by the rapid development of information technologies and the globalization of scientific and technical discourse. The study identifies the primary linguistic patterns and structural characteristics of computer-related terms, including their origins, word-formation methods, and usage in both English and Ukrainian professional contexts. This study places particular emphasis on the challenges of translating computer terminology from English into Ukrainian, exploring in detail the linguistic, lexical, and stylistic transformations that occur during cross-language adaptation.

It analyzes the complex phenomenon of cross-linguistic interference, where structural and lexical patterns from English influence the formation of Ukrainian terms, often resulting in deviations from established norms of national terminology development. A common consequence of such influence is calquing—literal translation of foreign terms without consideration for contextual or lexical appropriateness in Ukrainian, which may lead to communication inconsistencies.

The study also examines the variability of translational equivalents, a situation where multiple Ukrainian versions exist for a single English concept, often competing with one another. This phenomenon typically emerges during the formation or modernization of terminological systems and calls for regulatory refinement of terminology with regard to stylistic, functional, and semantic factors. Particular attention is given to the systemic impact of English-language sources on the Ukrainian computer terminological system, which manifests not only through direct borrowing but also through modifications in logical-semantic relations, conceptual structures, and even grammatical patterns used in term formation.

It also systematizes the findings of prominent Ukrainian scholars such as Iryna Mentynska, Olena Fil, Ye. Holovachova, L. Savitska, and S. Tarasenko, whose work spans the historical development of computer terminologies and practical aspects of terminological translation. In particular, attention is focused on the evolution of term formation, as well as linguistic strategies for adapting English IT terms to the Ukrainian language space.

The results of the study demonstrate that computer terminology simultaneously requires standardization and adaptability due to its dynamic and constantly evolving nature. The research concludes that high-quality translation of computer documentation demands not only domain-specific IT knowledge but also a deep understanding of linguistic mechanisms underlying terminological formation. This study holds practical value for translators, linguists, teachers of specialized language, and all professionals engaged in processing multilingual computer documentation.

Key words: *computer terminology, terminological system, translation, English language, Ukrainian language, term formation, interlingual interference.*

Постановка проблеми. У сучасну епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій комп'ютерна термінологія посідає ключове місце як у професійному мовленні, так і в науковій комунікації. Її активне формування й трансформація зумовлені не лише динамікою технічного прогресу, але й потребою в точному, уніфікованому відображенні нових понять та процесів. Водночас, українська мовна практика стикається з низкою викликів, пов'язаних із адаптацією англomовних комп'ютерних термінів до національної терміносистеми. Зокрема, відсутність усталених норм, конкуренція варіантів перекладу, міжмовна інтер-

ференція та складність у збереженні змістової точності створюють серйозні труднощі для перекладачів та лінгвістів. Це підкреслює актуальність дослідження комп'ютерної термінології як галузевого й лінгвістичного явища в українському контексті.

Аналіз досліджень. Проблематика комп'ютерної термінології стала об'єктом пильної уваги багатьох вітчизняних дослідників, зокрема І. Ментинської, яка досліджує етапи становлення терміносистеми в контексті історичного розвитку інформаційних технологій в Україні та лексико-генетичні особливості комп'ютерної лексики.

О. Філь аналізує джерела формування термінів у міжмовному аспекті, порівнюючи англійську, польську й українську терміносистеми. Значну увагу приділено і перекладацьким аспектам термінотворення: Є. Головачова розглядає лінгво-прагматичні особливості передачі англословних термінів та аббревіатур, а Л. Савицька і С. Тарасенко вивчають специфіку академічного перекладу англійських термінів українською мовою. Узагальнення цих підходів створює теоретичну й практичну основу для вивчення комп'ютерної термінології як структурованого та системного явища.

Мета статті. Метою даної статті є комплексне осмислення комп'ютерної термінології як лінгвістичного та галузевого феномену в умовах інтенсивної інтернаціоналізації науково-технічного дискурсу. Дослідження спрямоване на виявлення закономірностей формування, функціонування та адаптації англословної комп'ютерної лексики в українському мовному просторі. Особливу увагу приділено проблемам перекладу, варіативності відтворення термінів та пошуку оптимальних мовних рішень, що відповідають як професійним стандартам, так і потребам україномовного користувача.

Виклад основного матеріалу. Комп'ютерна термінологія, як динамічний підрозділ сучасної технічної лексики, має складну лінгвістичну природу, що виявляється у специфічних закономірностях її виникнення, формальної організації та семантичного навантаження. Її походження тісно пов'язане з домінуванням англословного технологічного простору, де США, згідно з І. Ментинською, контролюють понад 65% світового комп'ютерного ринку та значну частку програмного забезпечення в Європі й Азії (Ментинська, 2023: 186). Такий вплив пояснює значну кількість англословних запозичень, що надходять в українську терміносистему без перекладу або з мінімальною адаптацією.

Серед джерел виникнення комп'ютерних термінів виокремлюють неологізми, запозичення, метафори та семантичні розширення. За результатами дослідження О. Філь, переважна більшість нових термінів (майже 81%) формуються морфологічним шляхом, а решта 19% – шляхом надання нових значень уже наявним словам (Філь, 2014: 94). Неологізми в галузі комп'ютерних наук часто виникають шляхом юстапозиції та композиції, що вважаються продуктивними моделями словотвору (Філь, 2014: 95). Типовими прикладами є терміни *firewall*, *cyberspace*, *software*, які або зберігають форму в українській мові, або зазнають часткової

трансформації: *файрвол*, *кіберпростір*, *програмне забезпечення*.

Семантичне розширення також є поширеним явищем. Наприклад, слово *mouse* у загальній мові означає «миша», однак у комп'ютерній терміносистемі воно позначає пристрій введення. Такі переноси значення часто мають метафоричний характер і ґрунтуються на подібності функцій чи зовнішнього вигляду. Метафоричне мислення відіграє значну роль у творенні термінів, адже дозволяє закріпити нове технічне поняття через уже відому мовну одиницю, надаючи їй додаткове значення в професійному контексті.

Частинимовна структура комп'ютерної термінології засвідчує переважання іменників, що зумовлено необхідністю точного номінування об'єктів, процесів і явищ у технічній сфері. Прикметники виконують уточнювальну функцію, формуючи атрибутивні словосполучення (операційна система, графічний інтерфейс), тоді як дієслова частіше представлені в термінологічних зворотах або використовуються у формі дієслівних іменників (завантаження, сканування). Такий розподіл частин мови зумовлює лексичну компактність і стандартизованість терміносистеми.

Типологія комп'ютерних термінів включає прості (біт, байт), складені (жорсткий диск, мережевий адаптер), багатокomпонентні (протокол керування передачею даних) та аббревіатури (CPU, RAM, HTML). Багатокomпонентні терміни зазвичай є результатом синтаксичної деривації та відображають ієрархічну структуру понять. Аббревіації, які активно функціонують в усіх формах комунікації, зумовлені потребою в економії мовних засобів та швидкій передачі інформації.

Морфологічна структура комп'ютерних термінів базується на продуктивних моделях словотвору, серед яких провідними є суфіксація (пам'ять – оперативна пам'ять), юстапозиція (графічний адаптер), а також композиція (інтернет-ресурс, веб-сервер) (Філь, 2014: 95).

Окрему увагу варто приділити семантичній ємності та багатозначності термінів. Наприклад, слово *cloud* може означати як хмарне сховище даних, так і інфраструктуру хмарних обчислень, залежно від контексту. Така багатозначність вимагає точного контекстуального аналізу під час перекладу й адаптації термінів. Це свідчить про високий рівень абстрактності терміносистеми, яка, з одного боку, прагне до чіткої однозначності, а з іншого – відображає складну й багаторівневу реальність комп'ютерного світу.

Розвиток інформаційних технологій є не лише технічним, а й лінгвістичним процесом, що супро-

воджується формуванням нових терміносистем. Зміни в термінології безпосередньо відображають темпи науково-технічного прогресу: кожна нова технологія, інтерфейс або архітектурне рішення зумовлює появу відповідної лексичної одиниці. Як зазначає Є. Головачова, у межах комп'ютерної термінології виокремлюють два базових напрямки – термінологію апаратного й програмного забезпечення (Головачова, 2025: 19), однак сучасна структура ІТ-галузі значно ширша і охоплює десятки підсистем, кожна з яких має власний термінологічний корпус.

Значне місце в історії української наукової терміносистеми посіла «Енциклопедія кібернетики» 1973 року за редакцією В. М. Глушкова, яка, на думку І. Ментинської, продемонструвала значний потенціал україномовного наукового термінотворення ще до масової інформатизації (Ментинська, 2023: 185). Попри це, більшість сучасних термінів формуються під прямим впливом англomовної практики, що особливо помітно в таких підгалузях, як UI/UX, DevOps, Cloud-сервіси, кібербезпека, тощо.

У кожній підгалузі ІТ простежується своя специфіка. У програмуванні переважають абстрактні конструкції та метамовні одиниці (*loop*, *class*, *instance*), які часто потребують точного перекладу або залишаються без змін. В апаратному забезпеченні домінують номінативні терміни, які описують фізичні об'єкти (*motherboard*, *chipset*, *heat sink*), у той час як у сфері кібербезпеки значну частку термінів становлять складні аббревіатури (*DDoS*, *TLS*, *MITM*). У сфері UI/UX помітна тенденція до метафоризації (*dropdown*, *hamburger menu*, *toast notification*), що потребує адаптивного підходу до перекладу. Кожна підгалузь ІТ вимагає індивідуальних перекладацьких стратегій, що поєднують лінгвістичну точність із технічною компетентністю для правильного відтворення термінологічної специфіки.

Особливу роль у стандартизації термінів відіграють транснаціональні корпорації, як-от Microsoft, Apple, Google. Їхня технічна документація часто слугує першоджерелом для прийняття терміна в національному дискурсі. Такі компанії забезпечують внутрішню уніфікацію термінів у рамках свого продуктового середовища, створюючи словники й глосарії для перекладачів. Внаслідок цього корпоративні глосарії перетворюються на неформальні, проте авторитетні мовні норми в українському ІТ-середовищі.

Слід також зазначити різницю між фаховим та користувацьким використанням термінів. У професійному середовищі термін вживається строго

відповідно до свого визначення, тоді як пересічний користувач часто використовує узагальнені чи спрощені варіанти. Наприклад, термін *cache* вживається фахівцями для позначення конкретної технології зберігання даних, тоді як користувачі називають цим словом будь-яке тимчасове збереження інформації, не завжди коректно розрізняючи його функціональні аспекти.

Переклад комп'ютерної термінології вимагає не лише лінгвістичної обізнаності, але й глибокого розуміння технічного контексту, особливо з огляду на швидкий розвиток ІТ-галузі та постійне оновлення її терміносистеми. У цьому процесі особливу роль відіграє тип перекладацької стратегії, яка має відповідати функціональному навантаженню терміна, його структурній складності та цільовій аудиторії. До найпоширеніших підходів у перекладі англomовної комп'ютерної термінології належать: калькування, транскодування (транслітерація), описовий переклад і адаптація. Кожен із цих методів має власні переваги та обмеження, які виявляються залежно від структури терміна та його вживання в технічній документації.

Калькування, тобто дослівне відтворення структури іншомовного терміна, часто використовується для складених одиниць, зокрема в офіційній документації корпорацій типу Microsoft або Google. Наприклад, *firewall* перекладається як міжмережевий екран – структурно точний варіант, що водночас зберігає технічну специфіку. Транслітерація, або транскодування, є прийнятним методом у разі відсутності усталених аналогів або вживання терміна в оригінальній формі серед професійної спільноти (наприклад, *cache*, *backend*, *script*). Описовий переклад, натомість, застосовується для передавання функції або призначення об'єкта – такий підхід особливо виправданий для метафоричних або культурно обумовлених одиниць, як-от *dropdown* → випадне меню, *toast notification* → спливаюче повідомлення.

Адаптація ж передбачає глибше перетворення терміна з урахуванням мовних норм, стилістики, а також очікувань користувача. Вона особливо актуальна у сфері UI/UX, де важливу роль відіграє не лише точність, а й зрозумілість. Наприклад, англійський *workspace* часто перекладається як робоча область, що є адаптованим еквівалентом, зручним для кінцевого користувача. Як слушно зазначає Є. Головачова, при перекладі термінів на етапі кодування інформації часто виявляються суб'єктивні чинники, пов'язані з авторським баченням (Головачова, 2025: 42), що ще більше ускладнює пошук точного відповідника в іншій мові.

Складені та багатокомпонентні терміни становлять особливу проблему для перекладу. Вони часто включають два-три іменники або терміно-елементи, що утворюють ланцюжкову структуру, як-от access token, HTTP Authorization header, deployment model. В українській мові така модель не є природною, тому переклад вимагає реорганізації структури та додавання пояснювальних елементів. Наприклад, у фрагменті з документації Microsoft Azure:

The token is then sent to the Azure service in the HTTP Authorization header of subsequent REST API requests.

Перекладено як: Токен потім надсилається до служби Azure у заголовку HTTP авторизації наступних запитів REST API.

Тут структура збережена, але очевидна синтаксична громіздкість, що знижує читабельність. Це приклад кальки, яка хоч і точна, але не завжди комунікативно ефективна.

Іншою поширеною проблемою є варіативність перекладу. Наприклад, token може перекладатися

як токен, маркер доступу, або навіть ключ. У різних текстах ці варіанти можуть використовуватися взаємозамінно, що створює плутанину. Така ситуація виникає у зв'язку з браком уніфікованої термінологічної бази в україномовному технічному середовищі, що підкреслює потребу в стандартизації. Прикладом є також термін plugin, який зустрічається як плагін, модуль, розширення залежно від контексту й підгалузі. Це відповідає класифікації В. Мирошниченка, згідно з якою більшість термінів у сфері ІТ можна віднести до категорій перенайменувань або переосмислень (Головачова, 2025: 17).

Не менш показовим є приклад із документації LibreOffice, де зазначено:

Since Xcode doesn't provide the compiler plugin headers, you have to compile your own Clang...

Переклад: Оскільки Xcode не надає заголовків плагінів компілятора, вам доведеться скомпілювати власний Clang...

Тут переклад є загалом вдалим, однак термін header як заголовок може ввести в оману недосвід-

Таблиця 1

Приклади перекладу комп'ютерних термінів

Англійський термін	Український відповідник	Тип перекладу	Джерело вживання (документація)	Коментар/Примітка
Firewall	Мережевий екран	Семантична заміна	Інструкції з налаштування мережі	Літературно адаптовано для зрозумілості користувачів
Router	Роутер	Транскрипція	Посібники для користувачів маршрутизаторів	Відсутній усталений український відповідник
Cache	Кеш	Транскрипція	Технічна документація браузерів	Закріплений у професійному вжитку варіант
Driver	Драйвер	Транскрипція	Опис пристроїв у Windows	Міжнародне запозичення, адаптоване до укр. мови
Motherboard	Материнська плата	Калькування	Апаратні посібники	Збережена оригінальна структура
Backup	Резервне копіювання	Семантична заміна	Інструкції для користувачів ПЗ	Адаптація для збереження функціонального значення
Patch	Латка	Калькування	Документація оновлень ПЗ	Використано метафоричне значення
Bug	Помилка	Семантична заміна	Звіти про помилки	Передача значення без прямого перекладу
Cloud	Хмара	Калькування	Хмарні сервіси	Закріплено в українській ІТ-традиції
API	Програмний інтерфейс	Розшифрування абревіатури	Документація для розробників	Розкрито зміст абревіатури
Proxy	Проксі	Транскрипція	Налаштування серверів	Відсутній автентичний український аналог
Boot	Завантаження	Семантична заміна	Системні посібники	Використано відповідник, що відображає дію
Spam	Спам	Транскрипція	Електронна пошта	Запозичено як міжнародний термін
Kernel	Ядро	Калькування	Опис операційних систем	Збережено первісне значення
Update	Оновлення	Семантична заміна	Програмні інтерфейси	Найбільш поширений переклад

ченого читача, бо в деяких контекстах це слово має інше значення (наприклад, у веб-дизайні – заголовок сторінки). Така багатозначність – один із викликів, з якими стикається перекладач.

Вдалим прикладом описового перекладу є речення з Kanboard Documentation:

Avoid hosting providers that use a shared NFS mount point.

Переклад: Уникайте хостинг-провайдерів, які використовують спільну точку монтування NFS.

Тут збережено специфіку терміна, при цьому автор не спрощує структуру й зберігає технічну точність, що особливо важливо для професійної документації.

Натомість у фрагменті з документації VS Code:

...file changes outside of the scoped directory are shaded with a tool tip...

Перекладено як: ...зміни файлів за межами вказаного каталогу будуть затінені підказкою...

Маємо приклад невдалої адаптації. Вираз затінені підказкою є калькою з англійської і не відповідає природній структурі української мови. Замість цього доцільніше було б використати позначені сірим кольором із підказкою, що є зрозумілішим та стилістично доречнішим варіантом.

Стандартизація термінології в галузі інформаційних технологій є ключовим чинником забезпечення точності, функціональності та узгодженості фахового дискурсу. В умовах динамічного розвитку цифрових технологій, активного поширення англomовної термінології та значної варіативності перекладацьких рішень, важливим постає впровадження ефективних моделей мовної нормалізації. У межах українського професійного простору реалізуються три основні типи стандартизації: національна, корпоративна та галузева.

Національна термінологічна стандартизація базується на нормативних документах, що розробляються офіційними установами. Визначальне значення у цьому процесі має ДСТУ 3966:2000 «Термінологія. Основні поняття та терміни», а також документи, що регламентують функціонування української мови у сфері науки і техніки. Одним із центральних ресурсів є Національний банк термінів, що функціонує під егідою Міністерства освіти і науки України й забезпечує відкритий доступ до рекомендованих терміноодиниць. Окрім цього, фахові термінологічні словники та глосарії, укладені на основі ДСТУ або академічних джерел, слугують орієнтиром для перекладачів та редакторів у фаховому середовищі.

Корпоративна стандартизація є результатом перекладацької політики окремих компаній, які створюють власні терміносистеми для узгодже-

ного перекладу документації та інтерфейсів. Такі корпорації, як Microsoft, Google чи Apple, формують закриті або частково відкриті глосарії для внутрішнього використання. Наприклад, Microsoft підтримує узгоджені переклади до всіх версій Windows і Office, послуговуючись глосаріями, адаптованими до українського мовного середовища, де *driver* незмінно подається як *драйвер*, а не «керуюча програма». Цей підхід забезпечує термінологічну послідовність між усіма компонентами програмного забезпечення, що значно полегшує навігацію користувачам.

Галузева узгодженість проявляється у стандартизованому використанні термінів у межах окремих підсистем ІТ: наприклад, в UI/UX переклад *layout* як «компонування», а не «розкладка», або у сфері кібербезпеки *token* фіксується як *токен*, а не *жетон* чи *маркер*. Така системність дозволяє уникнути термінологічного шуму й покращує сприйняття професійних текстів фахівцями.

Критерії функціональності термінів включають точність, однозначність, зрозумілість і стислість. Точність полягає у здатності терміна передавати суть поняття без спотворення значення. Наприклад, термін *cloud computing* передається як хмарні обчислення, що відображає як технічну суть, так і метафоричне походження. Однозначність вимагає уникнення омонімії та плутанини: наприклад, *провідник* (від Explorer) у контексті операційної системи повинен бути чітко відмежований від терміна, що означає людину. Зрозумілість – важлива умова прийняття терміна спільнотою: у випадку *cache* обґрунтованим є варіант кеш, що зберіг фонетичну близькість до оригіналу і добре прижився в середовищі користувачів. Стисливість є бажаною, але не абсолютною вимогою: *драйвер* як запозичення функціонує краще, ніж розгорнуте «керуюча програма пристрою».

Роль перекладача та редактора в стандартизації є винятково важливою. Саме ці фахівці ухвалюють рішення щодо вибору між калькуванням і адаптацією, між запозиченням і описовим перекладом, керуючись функціональністю та аудиторією тексту. Для забезпечення уніфікації використовуються глосарії, CAT-інструменти (Trados, MemoQ), системи термінологічної пам'яті. Вони дозволяють зберігати сталість терміновжитку як у межах одного проєкту, так і на рівні корпоративного стилю.

Крім того, перекладачі, які працюють із великою кількістю ІТ-текстів (інструкцій, довідників, документації), нерідко ініціюють стандартизацію на рівні редакторської політики, коли певний термін набуває поширення і фіксується в офіційних

документах або адаптованих версіях ПЗ. Таке інституціоналізоване термінотворення поступово впливає на загальну термінологічну систему, формуючи норми, якими послуговуються як фахівці, так і звичайні користувачі.

Висновок. Термінологічний простір ІТ-галузі функціонує як динамічна система, що постійно оновлюється під впливом технологічних інновацій, внутрішньокорпоративних норм та мовної поведінки користувачів. Формування української терміносистеми в цій сфері ґрунтується як на національ-

них стандартах, так і на корпоративних глосаріях, що зумовлює потребу в гармонізації підходів. Практика перекладу в ІТ не лише передає значення, а й формує комунікативну ефективність фахових текстів. Стандартизація відіграє ключову роль у забезпеченні точності, однозначності та зручності терміновжитку. Завдання фахівця – не просто перекласти, а адаптувати термінологію до мовної та культурної системи користувача, формуючи нові мовні норми. Саме в цьому контексті переклад стає не лише технічним процесом, а й актом фахової творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головачова Є.О. Лінгвопрагматичні аспекти англійсько-українського перекладу комп'ютерних термінів та аббревіатур. Полтава: Національний університет ім. Юрія Кондратюка, 2025. 109 с.
2. Ментинська І. Лексико-генетичні особливості сучасної комп'ютерної термінології. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія «Проблеми української термінології»*: Львів, 2014. № 791. 184 с.
3. Ментинська, І. Б. Етапи становлення комп'ютерної термінології на тлі розвитку інформаційних технологій в Україні. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Випуск 17: Львів, 2023. 190 с.
4. Савицька Л. В., Тарасенко С. Є. Особливості перекладу англійських академічних термінів українською мовою. *Лінгвістичні дослідження*: Харків, 2018. № 49. 111 с.
5. Філь О. Джерела і способи формування терміносистем комп'ютерної сфери в англійській, польській та українській мовах. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія «Проблеми української термінології»*: Львів, 2014. № 791. 184 с.

REFERENCES

1. Holovachova Ye. O. (2025) Linhvoprahmatychni aspekty anhliisko-ukrainskoho perekladu komp'iuternykh terminiv ta abreviatur. [Linguopragmatic aspects of English-Ukrainian translation of computer terms and abbreviations] Poltava: Natsionalnyi universytet im. Yuriia Kondratiuka. 109 s. [in Ukrainian]
2. Mentynska I. (2014) Leksyko-henetychni osoblyvosti suchasnoi kompiuternoi terminolohii [Lexico-genetic features of modern computer terminology] Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhniky. Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii»: Lviv, № 791. 184 s. [in Ukrainian]
3. Mentynska, I. B. (2023) Etapy stanovlennia kompiuternoi terminolohii na tli rozvytku informatsiinykh tekhnolohii v Ukraini. [Stages of formation of computer terminology against the background of information technology development in Ukraine] Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi. Vypusk 17: Lviv, 190 s. [in Ukrainian]
4. Savytska L. V., Tarasenko S. Ye. (2018) Osoblyvosti perekladu anhliiskyykh akademichnykh terminiv ukrainskoiu movoiu [Features of translation of English academic terms into Ukrainian] Linhvistychni doslidzhennia: Kharkiv, № 49. 111 s. [in Ukrainian]
5. Fil O. (2014) Dzherela i sposoby formuvannia terminosystem kompiuternoi sfery v anhliiskii, polskii ta ukrainskii movakh [Sources and methods of formation of computer terminology in English, Polish and Ukrainian] Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhniky. Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii»: Lviv, № 791. 184 s. [in Ukrainian]

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 811.111'373.73 [34:061.1EU]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-31>

Світлана КАБАНОВА,

orcid.org/0000-0001-6985-9209

здобувач, асистент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) svitlana.kabanova@knu.ua

ПЕРЕКЛАД АКТІВ ПРАВА ЄС УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МОВУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Ця стаття присвячена впливу перекладу актів права ЄС на мову національного законодавства України. Розглядаються особливості адаптації європейської правової термінології до мови українського законодавства у контексті євроінтеграційних процесів. Гармонізація національного законодавства з правом ЄС та переклад *acquis* (актів права ЄС) є передумовами членства в Європейському Союзі. У контексті вступу України до ЄС та гармонізації правових систем питання перекладу актів права ЄС набуває особливої актуальності, оскільки від точності перекладу залежить ефективність імплементації європейських норм у національне законодавство. У процесі євроінтеграції України переклад *acquis* призвів до змін у правовій термінології та концептуальних засадах національного законодавства. Потреба у перевірці значення термінів та узгодженості перекладу визначається системною проблемою, що переширює імплементації *acquis* ЄС. У статті розглядається питання, чи відрізняється українська мова національного законодавства від української мови актів права ЄС. Дослідження вказує на мовні зміни в українському правовому дискурсі шляхом порівняльного аналізу актів права ЄС англійською мовою, їхніх офіційних перекладів українською мовою та відповідного національного законодавства. У статті використано тематичний паралельний корпус, який фокусується на сфері заснування підприємницької діяльності, торгівлі послугами та електронної торгівлі. Правова база розділу торгівлі і питань, пов'язаних з торгівлею в ЄС містить великий обсяг директив, спрямованих на гармонізацію законодавства у сферах підприємницької діяльності, конкуренції, інтелектуальної власності, митним питанням та сприянню торгівлі тощо. Стратегічний підхід до мовної та правової гармонізації має вирішальне значення для впровадження *acquis* ЄС. Розробка термінологічної бази даних за участі експертів, юрислінгвістів, законодавців та регулярного оновлення і перегляду термінів сприятиме узгодженості термінології. Результати дослідження можуть мати практичне застосування для перекладачів, законодавців та політичних діячів, залучених до процесу євроінтеграції України.

Ключові слова: переклад, акти права ЄС, термінологія, корпус, уніфікація.

Svitlana KABANOVA,

orcid.org/0000-0001-6985-9209

PhD student, Assistant Professor at the Department of Theory and Practice of Translation from English
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) svitlana.kabanova@knu.ua

EU TRANSLATION AND ITS IMPACT ON THE LANGUAGE OF UKRAINIAN NATIONAL LAW

This article is devoted to the impact of the translation of EU legal acts on the language of Ukrainian national legislation. The article examines the process of adapting European legal terminology to the language of Ukrainian legislation in the context of European integration. Harmonization of national legislation with EU law and translation of the *acquis* (EU legal acts) are prerequisites for membership in the European Union. In the context of Ukraine's accession to the EU and the harmonization of legal systems, the issue of translating EU legislation is particularly relevant, as the effectiveness of the implementation of European norms into national legislation depends on the accuracy of the translation. In the process of Ukraine's European integration, the translation of the *acquis* has led to changes in legal terminology and the conceptual foundations of national legislation. The need to verify the meaning of terms and the consistency of translation is determined by a systemic problem that hinders the implementation of the EU *acquis*. The article examines the question of whether the Ukrainian language of national legislation differs from the Ukrainian language of EU legal acts. The study points to linguistic changes in Ukrainian legal discourse through a comparative analysis of EU legal acts in English, their official translations into Ukrainian, and the corresponding national legislation. The article uses a thematic parallel corpus that focuses on the establishment of business, trade in services, and e-commerce. The legal framework for trade and trade-related issues in the EU contains a large number of directives aimed at harmonizing legislation in the areas of business, competition, intellectual property, customs, trade facilitation, etc. A strategic approach to linguistic and legal harmonization is crucial for the implementation of the EU *acquis*. The development of a terminology database with the participation of experts, legal linguists, and legislators, as well as regular updating and revision of terms, will contribute to the consistency of terminology. The results of the study may have practical applications for translators, legislators, and politicians involved in Ukraine's European integration process.

Key words: translation, EU legal texts, terminology, corpus, unification.

Постановка проблеми. Мета правового порядку ЄС полягає у забезпеченні контексту для встановлення правил та організації взаємодії між державами-членами. Цей порядок впливає на внутрішні та національні правові системи держав-членів та їхніх громадян. *Acquis* ЄС слід розглядати як частину масштабної структури правових систем, яка має кілька рівнів: зовнішній (міжнародне право), середній (право ЄС) і внутрішній (право держав-членів). Кожен з цих рівнів має власні характеристики та забезпечує контекст для понять, термінології та значень. Кожен рівень обмежений мовними та правовими рамками через які терміни можуть змінювати значення відповідно до контексту. Терміни переходять з однієї правової системи й мови держави-члена в іншу, проте в таких випадках трансформація зазвичай зумовлена зміною мовного коду (Робертсон, 2024: 12).

Юридичний переклад є особливо складним, оскільки він передбачає не лише лінгвістичний переклад, а й адаптацію між різними правовими системами та концептуальними рамками. Терміни в одній правовій системі можуть не мати точних еквівалентів в іншій, що створює проблеми для узгодження термінології. У Звіті за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права ЄС підкреслено, що непослідовна термінологія та недостатнє узгодження між перекладами становлять системні перешкоди для належного впровадження законодавства ЄС в Україні (Report on the initial assessment, 2023).

Регламент Ради № 1 від 1958 року закріпив основи політики багатомовності Європейського Союзу. Він регулює мовний режим ЄС, встановлюючи 24 офіційні мови та робочі мови інституцій ЄС. Політика багатомовності ЄС означає, що усі мови ЄС мають рівноправний статус. У контексті країн-кандидатів на вступ до ЄС, таких як Україна, переклади актів права ЄС здійснюються поза межами інституцій ЄС та координуються на національному рівні. Українські переклади *acquis* проходять затвердження в українському уряді, але до вступу до ЄС не мають статусу автентичної мовної версії (Бель, 2024: 65).

Однією з основних вимог для членства в Європейському Союзі є переклад *acquis* ЄС та гармонізація національного законодавства зі стандартами ЄС. Цей процес створює цікаве лінгвістичне явище: еволюцію української юридичної мови під впливом перекладів актів права ЄС. Головним питанням цього дослідження є те, чи відрізняється українська мова, що використовується в національному законодавстві, від української мови, що

використовується в офіційних перекладах ЄС у галузі торгівлі та питань, пов'язаних з торгівлею.

Аналіз досліджень. Вплив перекладів ЄС є предметом наукового інтересу, особливо в контексті європейської інтеграції та гармонізації законодавства. Тексти ЄС створюються в результаті багатомовних переговорів у багатокультурній дискусійній спільноті, де не існує лінгвістично нейтральної позиції і де необхідна інтернаціоналізація понять та ідей (Sosoni, 2017: 76). Ці тексти є своєрідними і відображають специфічні текстові особливості.

Поняття євролекту (європейського варіанту національних мов) у контексті перекладу актів права ЄС досліджували В. Сосоні (грецький євролект), А. Сандреллі (англійський євролект), А. Піл (фінський євролект), Ф. Проя (німецький євролект), Л. Бліні (іспанський євролект), Л. Морі (італійський євролект), С. Портеллі і С. Каруана (мальтійський євролект), Г. Діланс (латвійський євролект). Л. Бель досліджує вплив польського євролекту на мову національного польського законодавства і окреслює головні ознаки мови права у Польщі серед яких формальний, неперсоналізований стиль мови, складна структура речення, вживання безособових конструкцій, високий рівень номіналізації та особлива термінологія.

Проект Eurolect Observatory створив багатомовний корпус для опису лінгвістичних особливостей 11 офіційних мов ЄС, що дозволило окреслити особливості розвитку євролекту та його впливу на мови національного законодавства. Більшість науковців погоджуються, що тексти актів права ЄС мають специфічну мову або стиль, які відхиляються від певних конвенцій національних мов, оскільки вони є продуктом процесу міжмовної асиміляції (Biel, 2014: 77).

Результати досліджень перекладу актів права ЄС українською мовою відображені у наукових розвідках Н. Артикуци, В. Карабана, Л. Славової, Л. Ярової, О. Олійник, Б. Стасюка, Е. Палійчук, І. Багіної. Огляд літератури показує, що українська мова у контексті впливу мови перекладу актів права ЄС на мову національного законодавства все ще недостатньо досліджена.

Мета статті. Аналіз використовує тематично контрольований паралельний корпус, що фокусується на законодавстві ЄС у сфері торгівлі та питань, пов'язаних з торгівлею. Цей корпус включає: акти права ЄС англійською мовою, їхні офіційні переклади українською мовою та відповідне українське національне законодавство, а саме Директива 2009/138/ЄС про започаткування та ведення діяльності у сфері страхування та пере-

страхування (Платоспроможність II), Директива 2011/61/ЄС про керуючих альтернативним інвестиційними фондами, Директива 2014/65/ЄС про ринки фінансових інструментів (MiFID), Директива 2015/2366/ЄС про платіжні послуги та акти національного законодавства: Закон України «Про платіжні послуги», Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання фінансових послуг», Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». Для виявлення відмінностей та стратегій адаптації були досліджені термінологічні відповідники та синтаксичні структури. Методологічна основа, використана в цьому дослідженні, відповідає кільком робочим гіпотезам, пов'язаним із впливом перекладу актів права ЄС українською мовою на мову національного законодавства. Гіпотеза 1: переклад актів права ЄС у сфері торгівлі запроваджує нові правові поняття, які змінюють концептуальну основу українського права, що, в свою чергу, може призвести до гібридизації українського правового дискурсу. Гіпотеза 2: українські переклади актів права ЄС у сфері торгівлі створюють паралельну юридичну термінологію, яка відрізняється від усталеної термінології в національному законодавстві України. Гіпотеза 3: переклад актів права ЄС поступово змінює синтаксичні та стилістичні особливості українського національного законодавства в торговельному секторі.

Виклад основного матеріалу. Важливим документом, що сприяє стандартизації мовних версій актів права ЄС є *Спільний практичний довідник Європейського Парламенту, Ради та Комісії для осіб, які беруть участь у розробці законодавства Європейського Союзу* (Joint Practical Guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation). Цей документ встановлює правила у вигляді настанов, котрих слід дотримуватися при розробці актів права ЄС. Такі настанови призначені переважно для укладачів актів права ЄС, проте у них також йдеться про переклад, наприклад, настанова 5.2 вказує: *Оригінальний текст повинен бути особливо простим і чітким, оскільки будь-яка надмірна складність або двозначність, хай навіть незначна, може призвести до неточностей або помилок у перекладі на одну або кілька інших мов Союзу* (Joint Practical Guide, 2015: 16).

Міжінституційний стилістичний довідник (Interinstitutional Style Guide), розроблений та оприлюднений Офісом публікацій ЄС є джерелом інформації про правила оформлення документів ЄС та слугує допоміжним інструментом для перекладачів.

У контексті розробки українського законодавства необхідно підкреслити, що законодавча мова формується на основі загальних принципів офіційно-ділового стилю, але має свої особливості. Зокрема, Закон України «Про правотворчу діяльність» закріплює такі вимоги щодо формулювання змісту нормативно-правового акта: однозначність розуміння, уніфікованість вжитої термінології. Окрема увага у Законі приділяється питанням уніфікації термінології: терміни та поняття, що вживаються у нормативно-правовому акті, мають бути уніфіковані впродовж усього його тексту (без використання синонімів та словосполучень, що мають подібне лексичне значення), зокрема: 1) однакові слова чи словосполучення мають вживатися для позначення однакових термінів і понять та узгоджуватися з термінологією, що вживається в інших нормативно-правових актах, що регулюють відповідну сферу суспільних відносин; 2) для різних термінів та понять мають вживатися різні слова чи словосполучення (Закон України про правотворчу діяльність).

Слід зазначити, що розробники українського законодавства користуються Правилами оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації, 2014). Ці рекомендації розроблені з метою уніфікації написання проектів законів та дотримання вимог законодавчої техніки при підготовці законопроектів про внесення змін до чинних законодавчих актів. Зокрема, у Правилах йдеться про складання тексту законопроекту, структуру, мову і термінологію, шляхи викладення нормативних положень, оформлення законопроектів про ратифікацію та процедуру внесення змін до законів. Головні вимоги щодо мови і термінології українського національного законодавства окреслюються так: «Текст законопроекту має викладатися стисло, державною мовою діловою мовою, за змогою, короткими фразами. Не варто застосовувати вислови з багатьма підрядними реченнями. Особливу увагу необхідно звертати на точність термінології. Визначення термінів повинно відповідати їх змісту, що міститься в офіційній діловій мові, спеціальних науках та чинному законодавстві, а також має бути однаковим у всьому тексті закону. Якщо термінологія закону не відповідає загальноновживаному її розумінню і обмежується лише певним законом, то у проєкті дається відповідне застереження» (Методичні рекомендації, 2014).

Відмінність мови права ЄС підтверджується різноманітністю назв, що зустрічаються в наукових джерелах, наприклад *євролект*, *євромова*, *єврожаргон*, *європейська мова*. Ці назви вжива-

ються на позначення обмежених «європеїзованих» різновидів національних та адміністративних мов, що використовуються інституціями ЄС та всередині них, які пристосовані для задоволення потреб ЄС як наднаціональної організації (Biel, 2014: 65). Серед характерних особливостей євролекту виділяють: *наднаціональну лексику*, яка використовується лише в наднаціональних і національних документах ЄС і може бути відсутньою у мові перекладу; *кальки та неологізми*, що з'являються у результаті перенесення структур понять ЄС з однієї мови в іншу; *синтаксис і семантику* (євролекти можуть мати змінений синтаксис і семантику, використовуючи слова та вислови у невластивий стандартним різновидам мови спосіб; євролект тяжіє до використання складніших і довших речень замість коротких і простих задля передачі точної і недвозначної інформації та уникнення непорозумінь. Наприклад, речення в євролекті часто складаються з багатьох членів речення, мають декілька модифікаторів (обставин і означень), сполучників, прийменників тощо; *морфологічні особливості* (тяжіння євролекту до використання більшої кількості іменників); *текстові особливості* (специфічна структура та організація євролекту, що визначається типом і функцією текстів) та ін (Карабан, Славова, 2024: 17).

Розглянемо конкретні приклади, що ілюструють запропоновані гіпотези. Під час перекладу актів права ЄС українською мовою перекладачі стикаються з певними труднощами через більшу номінативність юридичної української мови порівняно з англійською. Юридична англійська, зокрема євролект, використовує номіналізацію, проте часто зберігає чітку, пряму форму вираження. Наприклад, словосполучення «*payment instrument*», «*account information service*», «*host Member State*», «*home Member State*» демонструють прості конструкції, де номінативні елементи («*payment*», «*account*», «*host*», «*home*») безпосередньо змінюються прикметниками або іншими іменниками без деталізації дії. Тоді як українська мова має тенденцію до розширення номінацій, які чітко описують дію чи процес, роблячи вислови більш багатослівними й деталізованими (Карабан, Славова, 2024: 14). Наприклад, англійський вислів «*host Member State*» стає «*the Member State other than the home Member State in which a payment service provider has a business*» в українській мові, що безпосередньо перекладають як «*держава-член ведення діяльності*». Ще один приклад: «*account information service*» у перекладі «*послуга надання інформації про рахунки*», що англійською означає «*a service of providing information about*

the accounts». Таке розширення пояснює дію або процес, пов'язаний із номінованим поняттям, збагачуючи мову на деталі, але і ускладнюючи її за структурою.

Директива про ринки фінансових інструментів (MiFID) використовує термін «*investment firm*» який визначається як «*any legal person whose regular occupation or business is the provision of one or more investment services*», тобто будь-яка юридична особа, основним видом діяльності або бізнесом якої є надання однієї або декількох інвестиційних послуг. В українській версії, цей термін перекладається як «*інвестиційна фірма*», що є калькою. Важливо підкреслити, що в традиційній українській фінансовій термінології для подібних понять зазвичай використовувався термін «*інвестиційна компанія*». Аналізуючи Закон України «Про ринки капіталу», можна побачити, що законодавство перейняло термін ЄС «*інвестиційна фірма*», що свідчить про зміну в національній юридичній термінології під впливом перекладів ЄС. Визначення також спрощено в національному законодавстві, що свідчить про синтаксичну адаптацію.

У Директиві про платіжні послуги використовується англійський термін «*payment institution*» (a category of payment service providers) який в офіційному українському перекладі ЄС перекладено як «*платіжна установа*». До початку процесу гармонізації із законодавством ЄС в українському законодавстві для позначення подібних понять використовувався термін «платіжна організація». Однак у новій редакції Закону «Про платіжні послуги» від 2024 року прийнято переклад ЄС «платіжна установа», що свідчить про узгодження термінології національного законодавства України із термінологією ЄС.

Англійська версія Директиви Solvency II щодо платоспроможності страховиків містить термін «*insurance undertaking*» у значенні «страхова компанія, що займається прямим страхуванням життя або видами страхування, іншими ніж страхування життя відповідно до статті 14». В офіційній українській версії цей термін перекладено як «*страхова компанія*». В українському страховому законодавстві продовжують використовувати традиційний термін «страховик», що свідчить про певний опір термінологічним змінам у цьому випадку. Цей приклад підкреслює той факт, що гармонізація не є однаковою у всіх сферах фінансових послуг. Наприклад, стаття 9 Закону України про страхування (редакція 2025 року) вказує «Страховик має обов'язок і виключне право використовувати у своєму повному найменуванні будь-яке

із слів «страховик», «страхова», «страхова компанія», «страхова організація» та похідні від них, а також має право використовувати скорочення СК» (Закон України про ринки капіталу та організовані товарні ринки).

Для актів права ЄС характерна висока ступінь синтаксичної складності, що проявляється у використанні довгих багатокомпонентних речень із розгалуженою структурою. Однієї з характерних рис юридичного дискурсу є складна структура речення з великою кількістю сурядних і підрядних речень, що поєднуються зі складними прийменниковими зворотами. Така будова речення зумовлена необхідністю вмістити правову норму в одне речення. Таких речень неможливо уникнути через складну структуру правових норм (Biel, 2014: 180).

Гіпотаксис – це відношення між залежним елементом і його домінантою, тобто елементом від якого він залежить (Halliday, 2004: 374). Такі конструкції в актах права ЄС вживаються для вираження складних логічних відношень, а саме умова, мета, причина, наслідок тощо.

Наприклад, «However, where the competent authority consents thereto, the authority receiving the information may use it for other purposes» (Directive 2009/138). У перекладі: «Однак у разі отримання згоди від компетентного органу, орган, який отримує інформацію, може використовувати її для інших цілей. Інший приклад: «However, where a natural person provides services..» у перекладі: «Однак, коли фізична особа надає послуги...», «However, where the publication of the identity of the legal persons is to be disproportionate..» «Якщо публікація даних про юридичних осіб вважається диспропорційною...». Наведені приклади демонструють непослідовність у перекладі однопідрядних конструкцій. Хоч українські версії зберігають функціональну еквівалентність (умовність ситуації, гіпотетичність умови), одна структура «where + clause» має різні українські відповідники.

Розглянемо гіпотактичну конструкцію «*in order to*», яка часто вживається в актах права ЄС і створює підрядний зв'язок між частинами складного речення: «*In order to terminate their activity* ...» в українській версії «Для цілей припинення своєї діяльності...». В оригіналі використано гіпотактичну конструкцію *in order to* + *infinitive*, яка є типовою для вираження мети в текстах актів права ЄС. В українському перекладі використано прийменникову конструкцію «для + іменник», що трансформує інфінітивну конструкцію в номіналізовану форму. Такий підхід є доцільним з огляду на більшу номінативність юридичної україн-

ською мови у порівнянні з англійською, проте у стандартній українській мові природнішими були б варіанти з метою припинення, для припинення своєї діяльності. Цей приклад перекладу демонструє надмірне ускладнення простої конструкції у перекладі і як наслідок утворення певного порушення норм української юридичної мови. В українських нормативних актах частіше зустрічаються варіанти з метою, для, щоб. Інший приклад: «*In order to ensure the uniform application of*..» у перекладі «З метою забезпечення однакових умов застосування...». Цей приклад демонструє більш збалансований підхід до перекладу, що зберігає природність української мови та гіпотактичну природу оригінальної конструкції. Знаходимо ще один приклад використання конструкції «*In order to implement point (c)*..» у перекладі «На виконання пункту (с)...». Цей приклад вказує на тенденції до економії мовних засобів у юридичних перекладах, що може сприяти можливій неточності передачі відношень між частинами тексту.

Паратактичні конструкції в актах права ЄС використовуються переважно для перелічування, зіставлення або протиставлення рівноправних частин речення. Сурядний зв'язок відображає семантичну рівноправність компонентів і може виражатися такими сполучниками як «and», «or», «but» та ін. Наприклад, «*They should, however, be adapted to the specificities of different business models*..» (Directive 2011/61) у перекладі: «Проте їх необхідно адаптувати до особливостей різних бізнес-моделей...». «However» в українському перекладі змінює позицію у реченні на початок речення, що демонструє адаптивну стратегію, що враховує типологічні особливості української мови та стилістичні норми юридичного дискурсу. У Директиві 2011/61/ЄС слово *however* вживається 22 рази (з яких 16 разів знаходиться в середині речення), тоді як в українській версії вживається відповідник *проте* (15 разів на початку речення, що забезпечує природність звучання та ясність тексту).

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що паратаксис (сурядність) і гіпотаксис (підрядність) становлять основу синтаксичної структури актів права ЄС і мають важливе значення для збереження юридичної точності. Відтворення цих структур у перекладі вимагає розуміння їхньої ролі в оригінальному тексті, а також закономірностей функціонування відповідних конструкцій в українському юридичному дискурсі.

Висновки. Використання методів корпусної лінгвістики та порівняльного аналізу дозволило емпірично підтвердити висунуті гіпотези про вплив перекладу на мову національного законо-

давства. Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки: українська мова національного законодавства еволюціонує під впливом перекладів ЄС. Існують відмінності між українською мовою національного законодавства та українською мовою, що використовується в перекладах ЄС. Гармонізація термінології створює певні труднощі при інтеграції концепцій ЄС в існуючу правову базу. Деякі терміни з термінології підприємницької діяльності і торгівлі приймаються безпосередньо, тоді як інші не піддаються змінам. Існує потреба в експертних знаннях у сфері торгівлі і питань, пов'язаних з торгівлею та ретельному балансі між еквівалентністю та усталеною термінологією.

Гіпотактичні конструкції в текстах актів права ЄС виконують специфічні функції: утворення причинно-наслідкових зв'язків, вираження складних відношень між правовими концептами і забезпечення точності юридичного формулювання.

В актах права ЄС використовуються паратактичні конструкції для переліку, порівняння або протиставлення рівноправних частин речення. Використання цих структур у перекладі вимагає розуміння їхньої ролі в оригінальному тексті, а також закономірностей їх використання в українському законодавстві.

Стратегічний підхід до лінгвістичної та правової гармонізації має вирішальне значення, включаючи навчання та розробку ресурсів. Цього можна досягти шляхом створення термінологічної бази даних галузі торгівлі, розробки процесів спільного перегляду перекладів за участю юрислінгвістів, експертів торговельної галузі, регуляторних органів та законодавців, регулярного оновлення термінології та використання систем пам'яті перекладів для забезпечення узгодженості. Систематичне управління термінологією буде мати важливе значення протягом усього процесу інтеграції України до ЄС для успішного впровадження *acquis* ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бель Л. Переклад офіційних документів ЄС: основи теорії та практики. *Посібник з перекладу актів права ЄС українською мовою. Частина А*. 2024. С. 59–81.
2. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) 2015/2366 від 25 листопада 2015 року про платіжні послуги на внутрішньому ринку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_030-15#Text.
3. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ 2009/138/ЄС від 25 листопада 2009 року про започаткування та ведення діяльності у сфері страхування та перестрахування (Платоспроможність II) (нова редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_039-09#Text.
4. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ 2011/61/ЄС від 8 червня 2011 року про керуючих альтернативними інвестиційними фондами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-11#Text.
5. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ 2014/65/ЄС від 15 травня 2014 року про ринки фінансових інструментів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_041-14#Text.
6. Кабанова С.В. Паратаксис і гіпотаксис в актах права ЄС та особливості їхнього відтворення українською мовою. Стратегічні інновації соціальних комунікацій та іноземної філології в умовах кризи: тези доповідей міжнародної наукової конференції, м. Суми, 28 травня 2025 р. / Сумський державний університет. Суми, 2025. С. 313-316.
7. Карабан В. І., Славова Л. Л. Українська мова та євролект як мовна пара в перекладі. *Посібник з перекладу актів права ЄС українською мовою. Частина Б*. 2024. С. 8–43.
8. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки : Метод. рек. Від 27.11.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#Text>.
9. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
10. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX : станом на 19 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
11. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр#Text>.
12. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.1996 : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>.
13. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.
14. Робертсон К. Огляд права, інституцій і політики ЄС. *Посібник з перекладу актів права ЄС українською мовою. Частина А*. 2024. С. 8–32.
15. Biel Ł. Lost in the Eurofog. The Textual Fir of Translated Law. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2014. 347 p.
16. Biel Ł., Doczekalska A. How do supranational terms transfer into national legal systems? A corpus-informed study of EU English terminology in consumer protection directives and UK, Irish and Maltese transposing acts. *Terminology*. 2020. Vol. 26, no. 2. P. 184–212.
17. Directive 2009/138 Solvency II Directive EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32009L0138>.

18. Directive 2011/61 AIFMD EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/61/oj/eng>.
19. Directive 2014/65 MiFID EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/65/oj/eng>.
20. Directive 2015/2366 Payment Services Directive EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2015/2366/oj/eng>.
21. Halliday M. A. *An Introduction to Functional Grammar*. 3rd ed. London : Oxford, 2004. 700 p.
22. *Intinstitutional Style Guide*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2025. 298 p.
23. *Joint practical guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2015. 74 p
24. *Report on the initial assessment of the progress in the implementation of the European Union legal acts (EU acquis)*. Kyiv, 2023. 304 p.
25. Sosoni V. A Hybrid Translation Theory for EU Texts. *Vertimo studijos*. 2017. Vol. 5, no. 5. P. 76. URL: <https://doi.org/10.15388/vertstud.2012.5.10561>

REFERENCES

1. Biel L. (2024) *Pereklad ofitsiinykh dokumentiv YeS: osnovy teorii ta praktyky*. Posibnyk z perekladu aktiv prava YeS ukrainskoiu movoiu. Chastyna A. [Translation of EU official documents: fundamentals of theory and practice. Handbook for translating EU legal acts into Ukrainian. Part A]. S. 59–81. [in Ukrainian].
2. DYREKTYVA YeVROPEISKOHO PARLAMENTU I RADY (YeS) 2015/2366 vid 25 lystopada 2015 roku pro platizhni posluhy na vnutrishnomu rynku [DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL (EU) 2015/2366 of 25 November 2015 on payment services in the internal market]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_030-15#Text. [in Ukrainian].
3. DYREKTYVA YeVROPEISKOHO PARLAMENTU I RADY 2009/138/YeS vid 25 lystopada 2009 roku pro zapochatkuvannia ta vedennia diialnosti u sferi strakhuvannia ta perestrakhuvannia (Platospromozhnist II) (nova redaktsiia) [DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL 2009/138/EC of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (recast)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_039-09#Text. [in Ukrainian].
4. DYREKTYVA YeVROPEISKOHO PARLAMENTU I RADY 2011/61/YeS vid 8 chervnia 2011 roku pro keruiuchykh alternatyvnymy investytsiynymy fondamy [DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL 2011/61/EU of 8 June 2011 on Alternative Investment Fund Managers]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-11#Text. [in Ukrainian].
5. DYREKTYVA YeVROPEISKOHO PARLAMENTU I RADY 2014/65/YeS vid 15 travnia 2014 roku pro rynky finansovykh instrumentiv [DIRECTIVE OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL 2014/65/EU of 15 May 2014 on markets in financial instruments]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_041-14#Text. [in Ukrainian].
6. Kabanova S.V. (2025) Parataksys i hipotaksys v aktakh prava YeS ta osoblyvosti yikhnoho vidtvorennia ukrainskoiu movoiu. *Stratehichni innovatsii sotsialnykh komunikatsii ta inozemnoi filolohii v umovakh kryzy: tezy dopovidei mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* [Parataxis and hypotaxis in EU legal acts and peculiarities of their reproduction in Ukrainian. Strategic innovations of social communications and foreign philology in crisis conditions: abstracts of the international scientific conference], m. Sumy, 28 travnia 2025 r. / Sumskyi derzhavnyi universytet. Sumy. S. 313–316. [in Ukrainian].
7. Karaban V.I., Slavova L.L. (2024) *Ukrainska mova ta yevrolekt yak movna para v perekladi*. Posibnyk z perekladu aktiv prava YeS ukrainskoiu movoiu. Chastyna B. [Ukrainian language and eurolect as a language pair in translation. Handbook for translating EU legal acts into Ukrainian. Part B]. S. 8–43. [in Ukrainian].
8. *Pravyla oformlennia proektiv zakoniv ta osnovni vymohy zakonodavchoi tekhniky : Metod. rek.* [Rules for drafting bills and basic requirements of legislative technique: Methodological recommendations]. Vid 27.11.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#Text>. [in Ukrainian].
9. Pro platizhni posluhy : Zakon Ukrainy vid 30.06.2021 № 1591-IX : stanom na 1 sich. 2025 r. [On payment services : Law of Ukraine of 30.06.2021 № 1591-IX : as of January 1, 2025]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>. [in Ukrainian].
10. Pro pravotvorochu diialnist : Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 № 3354-IX : stanom na 19 kvit. 2025 r. [On law-making activity : Law of Ukraine of 24.08.2023 № 3354-IX : as of April 19, 2025]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. [in Ukrainian].
11. Pro strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 07.03.1996 № 85/96-VR : stanom na 1 sich. 2024 r. [On insurance : Law of Ukraine of 07.03.1996 № 85/96-VR : as of January 1, 2024]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-bp#Text>. [in Ukrainian].
12. Pro rynky kapitalu ta orhanizovani tovarni rynky : Zakon Ukrainy vid 23.02.1996 : stanom na 1 sich. 2025 r. [On capital markets and organized commodity markets : Law of Ukraine of 23.02.1996 : as of January 1, 2025]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>. [in Ukrainian].
13. Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehuliovannia rynkiv finansovykh posluh : Zakon Ukrainy vid 12.07.2001 № 2664-III : stanom na 1 sich. 2024 r. [On financial services and state regulation of financial services markets : Law of Ukraine of 12.07.2001 № 2664-III : as of January 1, 2024]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>. [in Ukrainian].
14. Robertson K. (2024) *Ohliad prava, instytutsii i polityky YeS*. Posibnyk z perekladu aktiv prava YeS ukrainskoiu movoiu. Chastyna A. [Overview of EU law, institutions and policy. Handbook for translating EU legal acts into Ukrainian. Part A]. S. 8–32. [in Ukrainian].

15. Biel Ł. (2014) *Lost in the Eurofog. The Textual Fir of Translated Law*. Frankfurt am Main : Peter Lang. 347 p.
16. Biel Ł., Doczekalska A. (2020) How do supranational terms transfer into national legal systems? A corpus-informed study of EU English terminology in consumer protection directives and UK, Irish and Maltese transposing acts. *Terminology*. Vol. 26, no. 2. P. 184–212.
17. Directive 2009/138 Solvency II Directive EUR-Lex. EUR-Lex – Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32009L0138>.
18. Directive 2011/61 AIFMD EUR-Lex. EUR-Lex – Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/61/oj/eng>.
19. Directive 2014/65 MiFID EUR-Lex. EUR-Lex – Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/65/oj/eng>.
20. Directive 2015/2366 Payment Services Directive EUR-Lex. EUR-Lex – Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2015/2366/oj/eng>.
21. Halliday M.A. (2004) *An Introduction to Functional Grammar*. 3rd ed. London : Oxford. 700 p.
22. *Interinstitutional Style Guide*. (2025) Luxembourg : Publications Office of the European Union. 298 p.
23. *Joint practical guide of the European Parliament, the Council and the Commission for persons involved in the drafting of European Union legislation*. (2015) Luxembourg : Publications Office of the European Union. 74 p.
24. *Report on the initial assessment of the progress in the implementation of the European Union legal acts (EU acquis)*. (2023) Kyiv. 304 p.
25. Sosoni V. (2017) A Hybrid Translation Theory for EU Texts. *Vertimo studijos*. Vol. 5, no. 5. P. 76. URL: <https://doi.org/10.15388/vertstud.2012.5.10561>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

UDC 811

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-32>

Vitalii KARASOV,

orcid.org/0000-0002-8039-2811

Postgraduate student of the Department of Applied Linguistics

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) vitalii.v.karasov@lpnu.ua

Olena LEVCHENKO,

orcid.org/0000-0002-7395-3772

Doctor of Philology, Professor,

Head of the Department of Applied Linguistics

Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) olena.p.levchenko@lpnu.ua

QUANTITATIVE MARKERS OF IDIOLECT: STYLOMETRIC ANALYSIS OF OKSANA ZABUZHKO'S LITERARY TEXTS

The article investigates the specificity of Oksana Zabuzhko's idiostyle through the prism of quantitative stylistic indicators, applying the methodology originally developed by Suitbert Ertel and later adapted to Slavic language by M. and T. Obrebski. The research focuses on four central parameters that serve as statistical markers of idiolect: the Impersonality Quotient, the Plurality Quotient, the Nominalization Quotient. In addition to these, the study also incorporates the Epithetization Index. By conducting a comparative analysis of Zabuzhko's works and the texts of her contemporaries, both male and female, the study identifies distinctive features of the author's style.

The Impersonality Quotient demonstrates that Zabuzhko's texts occupy an intermediate position between the high impersonality characteristic of her female contemporaries and the lower impersonality observed in male authors. The Plurality Quotient in Zabuzhko's prose is lower compared to both male and female contemporaries. The Nominalization Quotient shows higher values in Zabuzhko's texts, reflecting her tendency toward cognitive condensation of information, abstraction of processes, and intellectualization of discourse. Finally, the Epithetization Index reveals an increased frequency of adjectival modifications.

The findings confirm that Zabuzhko's idiostyle is defined by the integration of subjective voice and objectified narration, by a persistent orientation toward abstraction and conceptualization, and by intensified stylistic expressiveness. Thus, the research highlights the relevance of statistical markers for capturing the functional, cognitive, and expressive specificity of literary language and substantiates their role as reliable tools for idiolectal studies, authorship attribution, and corpus-based literary stylistics.

Key words: *idiolect, stylometric analysis, statistical indicators of style, nominalization, plurality, impersonality, epithetization, linguistic identity.*

Віталій КАРАСЬОВ,

orcid.org/0000-0002-8039-2811

аспірант кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) vitalii.v.karasov@lpnu.ua

Олена ЛЕВЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-7395-3772

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Львівська політехніка»

(Львів, Україна) olena.p.levchenko@lpnu.ua

КІЛЬКІСНІ МАРКЕРИ ІДІОСТИЛЮ: СТИЛЕМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У статті досліджено специфіку ідіостилю Оксани Забужко через призму кількісних стилістичних показників, застосовуючи методологію, спочатку розроблену С. Ертелем, а згодом адаптовану до слов'янської мови М. та Т. Обребськими. Дослідження зосереджено на чотирьох основних параметрах, які слугують

статистичними маркерами ідіолекту: коефіцієнт безособовості, вказівника множинності, вказівника номіналізації. Крім того, у дослідженні також використовується індекс епітетизації. Через порівняльний аналіз творів Забужко та текстів її сучасників та сучасниць, дослідження виявляє особливості стилю авторки. Коефіцієнт безособовості демонструє, що тексти Забужко займають проміжну позицію між високим рівнем безособовості, характерним для її сучасниць, та нижчим рівнем безособовості, що спостерігається у творах сучасників. Вказівник множинності в прозі Забужко нижчий порівняно з творами як сучасників, так і сучасниць. Вказівник номіналізації має вищі значення в текстах Забужко, що відображає її схильність до когнітивної конденсації інформації, абстрагування процесів та інтелектуалізації дискурсу. Нарешті, індекс епітетизації виявляє підвищену частоту прикметникових модифікацій.

Результати підтверджують, що ідіостиль Забужко визначається інтеграцією суб'єктивного голосу та об'єктивованої розповіді, постійною орієнтацією на абстракцію та концептуалізацію, а також посиленою стилістичною виразністю. Таким чином, дослідження підкреслює актуальність статистичних маркерів для фіксації функціональної, когнітивної та виразної специфіки літературної мови та обґрунтовує їхню роль як надійних інструментів для ідіолектних досліджень, атрибуції авторства та корпусної літературної стилістики.

Ключові слова: ідіостиль, стилістичний аналіз, показники стилю мовлення, номіналізація, множинність, безособовість мовлення, епітетизація, мовна особистість.

Problem statement. When studying idiolect and stylistic features of speech, several quantitative indicators are employed (Darchuk et al., 2024: 224-247; Pavlychenko, 2013: 218-226; Plecháč & Flaišman, 2017: 743-769). In addition, M. Obrębska and T. Obrębski proposed a modified methodology based on the research of S. Ertel, since the specifics of Polish grammar do not allow for the direct transfer of counting methods developed for German-language texts (Obrębska, Obrębski, 2011: 161-170). This methodology is based, in particular, on the analysis of the impersonality quotient, plurality, and nominalization (Obrębska, Obrębski, 2011: 162-164, 166-168). First, when studying the impersonality quotient, not only pronouns are taken into account, but also personal forms of verbs, since in Polish the subject expressed by a pronoun is often zero, and information about the person is expressed by verb inflections (Obrębska, Obrębski, 2011: 166-167). Secondly, the plurality quotient was not calculated by directly counting all words in the plural (as in the classical version by S. Ertel), but only those grammatical categories where the number form is morphologically marked, i.e., nouns and verbs, were taken into account. This was due to the small volume of the analyzed texts and the need to ensure the correctness of the results (Obrębska, Obrębski, 2011, pp. 167-168). Thirdly, two separate formulas were used to study the nominalization quotient: (a) the ratio of nouns and verbs in the text as a whole, (b) the ratio of nominalized verb forms to their non-nominalized counterparts. This approach differs from S. Ertel's original model, which was based on pre-prepared lists of lexemes (Obrębska, Obrębski, 2011: 168).

Analysis of research. In both international and Ukrainian linguistics, the study of statistical markers of idiolect is increasingly carried out through corpus-based and computational methods. For instance, in his work Statistical Analysis of the Short Stories

by Roman Ivanychuk, I. Kulchytskiy demonstrates that pronouns and nouns are the most frequently used parts of speech in Ivanychuk's prose. This observation suggests that the narrator often assumes the role of the central character in his stories. Moreover, the degree of euphony in Ivanychuk's texts closely corresponds to the general tendencies of Ukrainian prose. With regard to sentence length, Ivanychuk tends to employ longer constructions in comparison with other Ukrainian writers, a tendency that serves as a distinctive marker for attributing authorship to his texts (Kulchytskiy, 2019: 312).

As demonstrated in the study by L. Shytyk and T. Shcherbyna (2024), quantitative parameters such as text length, vocabulary size, diversity index, number of hapax legomena, as well as indices of exclusivity and readability, serve as informative criteria for constructing a statistical profile of an author's writing. An analysis of Lyuko Dashvar's literary works revealed that, despite noticeable differences among the novels in terms of length and the number of syntactic units, general stylistic stability indices (particularly lexical diversity and the proportion of high-frequency vocabulary) remain relatively consistent (Shytyk, Shcherbyna, 2024: 102).

Statistical markers of idiolect have also been widely applied in sociolinguistic research. According to V. Shymko, the specific features of an individual's idiolect can be identified through quantitative indicators such as lexeme frequency distribution, syntactic constructions, lexical preferences, and patterns of speech activity – all of which are amenable to statistical processing. The use of quantitative linguistic tools, including cluster analysis, correlation metrics, and machine-learning algorithms, has enabled the systematic detection of idiolectal traits across large corpora of textual and audiovisual data from digital communication on social media to spontaneous spoken discourse (Shymko, 2025: 10).

Thus, statistical markers of a writer's idiolect constitute essential tools for analyzing and defining the distinctive features of authorial style. They provide objective data that remain independent of the researcher's subjective interpretation. Applying these markers in text analysis makes it possible to uncover the unique traits of each author's style, including lexical preferences and characteristic linguistic constructions.

Methods such as word frequency counts, lexical diversity measures, and indices of exclusivity and concentration help to identify authorship, detect plagiarism, and trace the stylistic evolution of writers. Since every author tends to rely on certain "preferred" words and constructions, these recurrent patterns contribute to the uniqueness of an individual style.

With the advent of modern computational technologies and corpus-linguistic methods, the study of statistical markers of idiolect has become increasingly precise and efficient. These approaches not only allow for the automatic attribution of texts but also facilitate the examination of other stylistic characteristics – such as sentence and word length, frequency of punctuation use, and the identification of distinctive lexical units.

Topicality. Contemporary linguistics increasingly employs quantitative methodologies to investigate the individual style of writers. The application of statistical indicators, particularly the speech style indices developed by S. Ertel, provides opportunities for an objective characterization of idiolects and for identifying underlying cognitive and stylistic strategies of authors. The analysis of Oksana Zabuzhko's works through the lens of these indicators is relevant, as it enables the detection of distinctive features of her writing in the context of the contemporary literary

process. This methodology provides a foundation for automated authorship detection.

Object of the Research. The object of the research is the idiolect of Oksana Zabuzhko in comparison with the texts of her contemporaries.

Subject of the Research. The subject of the research is the set of quantitative stylometric indicators – namely, the Impersonality Quotient, the Plurality Quotient, the Nominalization Quotient, the Epithetization Index, and their manifestations in the texts of Oksana Zabuzhko compared to the corpus of texts by her contemporaries.

Purpose of the Research. The purpose of the study is to analyze Oksana Zabuzhko's idiolect by means of selected quantitative stylometric indicators and to determine its specificity in a comparative perspective.

Overview of the Research. The study analyzes texts by O. Zabuzhko and her contemporaries, in particular, calculating the impersonality quotient (according to Obrębska, Obrębski) (Obrębska, Obrębski, 2011: 166-167). This index makes it possible to assess the extent to which the author's speech is oriented toward their own person or interlocutor (through first- and second-person pronouns and corresponding verb forms) or, conversely, focused on third persons, events, or objects in the external world. The impersonality quotient was calculated as the ratio of the number of third-person pronouns to the total number of personal pronouns (first, second, and third person), taking into account both pronouns and morphological features of verbs (in particular, the category of person). The analysis yielded the following values: O. Zabuzhko (0.556), male contemporaries (0.538), female contemporaries (0.624) (see Diagram 1).

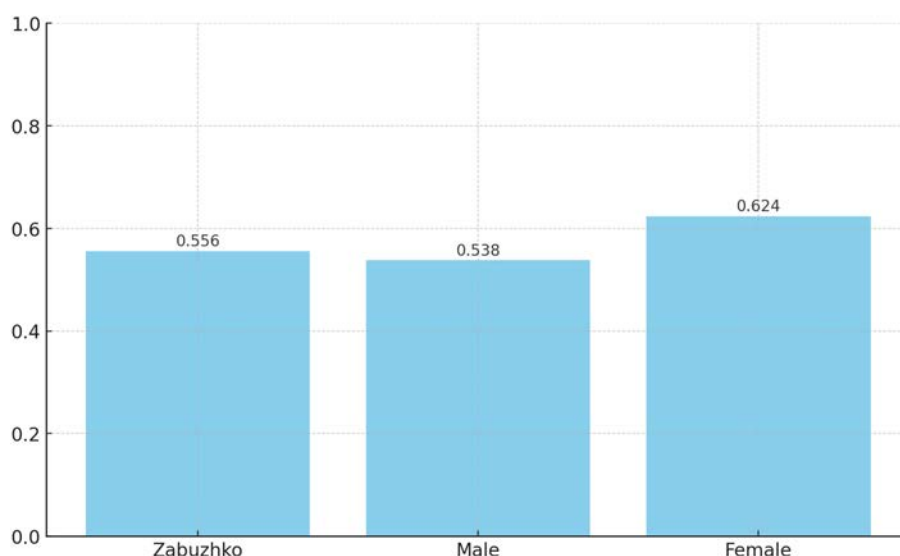

Diagram 1. The Impersonality Quotient in the Texts of O. Zabuzhko and Her Contemporaries

The highest indicator of impersonality quotient was recorded in the subcorpus of texts by Zabuzhko's contemporaries (0.624), which may indicate the dominance of a distanced, objectified speech strategy focused on describing external reality rather than subjective self-interpretation. This may be a sign of a general stylistic tendency among female authors in the contemporary literary field to formalize narrative or avoid direct emotional self-expression (Ryzhkova, 2008: 2-23). In contrast, the subcorpus of texts by Zabuzhko's contemporaries shows the lowest level of impersonal speech (0.538). Oksana Zabuzhko's texts demonstrate an average level of impersonality of speech (0.556). This balance between the presence of the pronoun "I" and objectified narration may indicate an intellectual style of writing that combines autobiographical reflections with philosophical and critical analysis. Her authorial strategy is distinguished by a dynamic combination of personal voice and cultural-social discourse, which corresponds to her identity as a public intellectual (Galich, 2022: 192-213), (Tomusiak, Raichuk, 2023: 104-108). In addition, the plurality quotient has been calculated (see Diagram 2).

Instead of counting all words in the plural, the index was defined as the proportion of words in the plural form among the total number of nouns and verbs in the text. In other words, an automated morphological analysis of each text was performed to identify only those parts of speech that grammatically express number. Next, the ratio of forms with the feature quantity=plural to the total number of forms marked as nouns or verbs was determined (Obrębska, Obrębski, 2011: 167-168).

According to the results obtained, the plurality quotient in O. Zabuzhko's texts is 0.1859, which is lower than that of her male contemporaries (0.2217)

and female contemporaries (0.2087) (see Diagram 2). Higher index values in the subcorpora of her male and female contemporaries indicate a higher frequency of plural forms, which, according to S. Ertel's interpretation, indicates a tendency toward generalization, social representativeness, or impersonal presentation.

In contrast, O. Zabuzhko displays a somewhat narrower cognitive perspective, a tendency toward singular experiences and individualized expressions, which indicates a heightened subjectivity in speech.

One of the key parameters for analyzing idiolect is the nominalization quotient – the ratio between the use of noun and verb forms in the text. This coefficient reflects a tendency toward abstraction, generalization, and substantivization of actions (Obrębska, Obrębski, 2011, p. 168), which indicates the cognitive complexity and intellectualization of written discourse. The calculation of the nominalization quotient, defined as the ratio of the number of nouns to the sum of nouns and verbs in the text, allows us to quantitatively assess the degree of substantivation of speech as a manifestation of the author's abstract and conceptual thinking. The study analyzed texts by Oksana Zabuzhko (0.5814), a corpus of contemporary Ukrainian prose (0.5507), and a corpus of texts by the author's contemporaries (0.5477) (see Diagram 3).

The results show a higher frequency of noun forms in O. Zabuzhko's texts, which indicates her tendency toward cognitive condensation of information and abstraction of phenomena and actions. Comparatively lower indicators in the corpora of her contemporaries may indicate a more narrative-descriptive or expressive-emotional nature of writing, with an emphasis on the dynamics of action rather than on the nominative definition of concepts. Thus, the coefficient attests to the functional and stylistic specificity of O. Zabu-

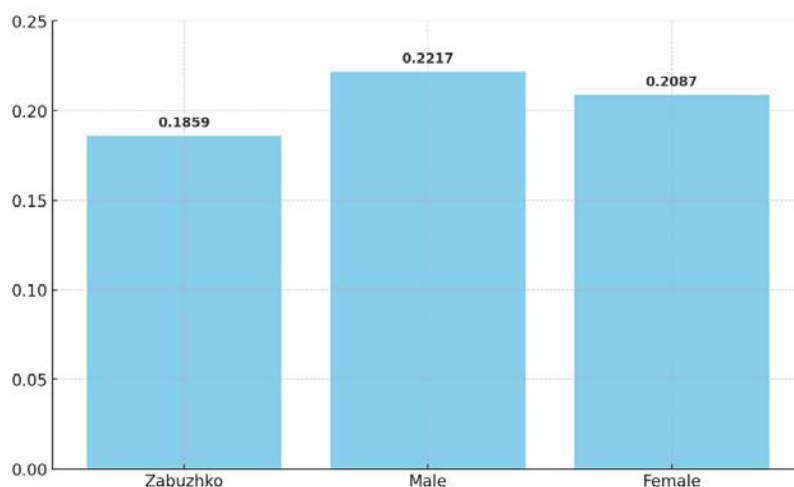

Diagram 2. The Plurality Quotient in the Texts of O. Zabuzhko and Her Contemporaries

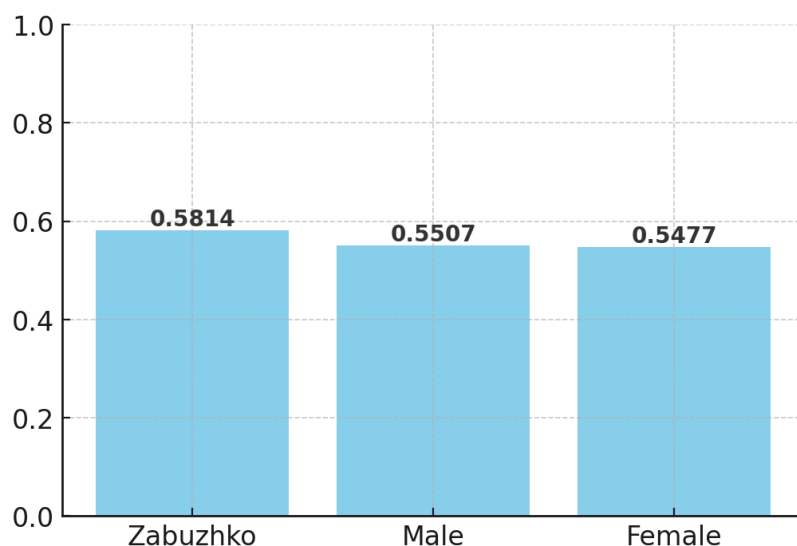

Diagram 3. The Nominalization Quotient in the Texts of O. Zabuzhko and Her Contemporaries

zhko's idiolect, which tends toward journalistic and philosophical stylistics with a higher degree of generalization and abstraction.

The epithetization index is an important indicator of the stylistic expressiveness of a text and allows for a quantitative characterization of the frequency of use of attributes. This index is calculated as the ratio of the number of nouns to the number of adjectives in the text: the lower the value, the more epithetized the speech is. The epithetization index as a statistical marker is widely used in the study of writers' idiolects, the analysis of stylistic norms of a particular era or genre, as well as in the comparison of language practices within the framework of comparative corpus analysis (Buk, 2012: 73-85).

According to the results of calculating the epithetization index, this indicator is 4.28% (0.0428) in Oksana Zabuzhko's texts, while in the corpus of her male contemporaries it is 3.95% (0.0395), and in the corpus of her female contemporaries it is 3.59% (0.0359). This indicates a higher frequency of adjectival descriptions in Oksana Zabuzhko's speech compared to her literary environment.

The data obtained confirm an increased level of epithetization in O. Zabuzhko's texts, which indicates the emotional and semantic saturation of the text. Thus, the writer's idiolect is stylistically expressive.

Conclusions. The results confirm the feasibility of using quantitative stylometric indicators developed by S. Ertel and modified by Obrebski to analyze the individual style of writers. Oksana Zabuzhko's texts have a number of features that testify to the specificity of her idiolect: a combination of personal and objective modes of linguistic representation, a tendency toward individualized experience while maintaining a high level of cognitive abstraction, and increased stylistic expressiveness.

Compared to the texts of her contemporaries, O. Zabuzhko's idiolect is characterized by a lower level of plurality, which indicates an orientation towards individual experience, and a higher level of nominalization and epithetization, which indicate the intellectualization and metaphorization of speech. Thus, the identified quantitative parameters make it possible to trace the author's individual linguistic and stylistic features.

BIBLIOGRAPHY

1. Darchuk N., et al. The System for Automatic Stylometric Analysis of Ukrainian Media Texts TextAttributor 1.0 (Techniques, Means, Functionality). *Acta Linguistica Lithuanica*. 2024. № 91. C. 224–247.
2. Kulchitskyi I. Statistical Analysis of the Short Stories by Roman Ivanychuk. In: COLINS. 2019. C. 312–321.
3. Obrębska M., Obrębski T. Style mówienia w schizofrenii. Analiza porównawcza z wykorzystaniem Wskaźników Stylów Mówienia Suitberta Ertela. *Czasopismo Psychologiczne*. 2011. Vol. 17, No. 2. P. 161–170.
4. Pavlyshenko B. Classification analysis of authorship fiction texts in the space of semantic fields. *Journal of Quantitative Linguistics*. 2013. Vol. 20, No. 3. P. 218–226.
5. Plecháč P., Flaišman J. Problém Barák-Neruda z pohledu současné stylometrie. *Česká literatura*. 2017. P. 743–769.
6. Shymko V. Identifying Key Idiolect Markers in Sociolinguistic Profiling: A Scoping Review and Analytical Framework for Real-world Applications. *SAGE Open*. 2025. T. 15, № 2. C. 21582440251334276.

7. Шитик Л., Щербина Т. Методи квантитативної лінгвістики в дослідженні ідіостилу письменника (на матеріалі творів Люко Дашвар). *Linguistic Bulletin*. 2024. Вип. 37. С. 102–111.

REFERENCES

1. Darchuk, N., et al. (2024). The System for Automatic Stylometric Analysis of Ukrainian Media Texts TextAttributor 1.0 (Techniques, Means, Functionality). *Acta Linguistica Lithuanica*, 91, 224–247.
2. Kulchytskyi, I. (2019). Statistical Analysis of the Short Stories by Roman Ivanychuk. In *COLINS* (pp. 312–321).
3. Obrębska, M., & Obrębski, T. (2011). Style mówienia w schizofrenii. Analiza porównawcza z wykorzystaniem Wskaźników Stylów Mówienia Suitberta Ertela [Styles of speech in schizophrenia. A comparative analysis using Suitbert Ertel's Speech Styles Quotients]. *Czasopismo Psychologiczne*, 17(2), 161–170. [in Polish].
4. Pavlyshenko, B. (2013). Classification analysis of authorship fiction texts in the space of semantic fields. *Journal of Quantitative Linguistics*, 20(3), 218–226.
5. Plecháč, P., & Flaišman, J. (2017). Problém Barák–Neruda z pohledu současné stylometrie [The Barák–Neruda problem from the perspective of contemporary stylometry]. *Česká literatura*, 743–769. [in Czech].
6. Shymko, V. (2025). Identifying Key Idiolect Markers in Sociolinguistic Profiling: A Scoping Review and Analytical Framework for Real-world Applications. *SAGE Open*, 15(2), 21582440251334276.
7. Shytyk, L., & Shcherbyna, T. (2024). Metody kvantytatyvnoi linhvistyky v doslidzhenni idiostylu pysmennyka (na materiali tvoriv Liuko Dashvar) [Methods of Quantitative Linguistics in the Study of Writer's Idiostyle (Based on the Works of Liuko Dashvar)]. *Linguistic Bulletin*, 37, 102–111. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025
Дата публікації: 24.11.2025

Ірина БЕРЕЗНЕВА,

orcid.org/0000-0002-3351-9963

доцент кафедри іноземних мов

Центру мовної підготовки Національної академії Національної гвардії України
(Харків, Україна) *irinasunnyday27@gmail.com*

Ксенія БАКУН,

orcid.org/0009-0000-3107-8773

старший викладач кафедри іноземних мов

Центру мовної підготовки Національної академії Національної гвардії України
(Харків, Україна) *kseniyaafrench@ukr.net*

Анастасія ЯСЛИК,

orcid.org/0009-0006-5489-155X

викладач кафедри іноземних мов

Центру мовної підготовки Національної академії Національної гвардії України
(Харків, Україна) *anastasiia.yaslyk@gmail.com*

ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглянуто актуальні проблеми мовної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів України в умовах інтеграції до європейського та світового освітнього простору. Визначено основні труднощі, з якими стикаються курсанти під час опанування іноземних мов: недостатній рівень мотивації, обмежена кількість автентичних навчальних матеріалів, низький рівень комунікативної практики, а також розрив між академічними знаннями та реальними потребами військової служби. Наголошується, що ефективна мовна підготовка є необхідною передумовою професійної діяльності майбутніх офіцерів, оскільки володіння іноземними мовами забезпечує їхню здатність брати участь у міжнародних миротворчих операціях, навчаннях та комунікації у багатонаціональному середовищі.

Запропоновано комплекс шляхів подолання наявних проблем, серед яких: модернізація методичного забезпечення навчального процесу; використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, онлайн-платформ і мобільних застосунків; залучення автентичних матеріалів для формування реальних мовних навичок; упровадження комунікативно орієнтованих підходів у викладанні; підвищення мотивації курсантів через інтерактивні форми навчання та професійно орієнтовані завдання. Особливу увагу приділено міжнародним стандартам мовної підготовки у контексті співпраці України з НАТО та реалізації програм NATO DEEP, що сприяють інтеграції національної системи військової освіти до європейського освітнього простору.

Результати дослідження підкреслюють необхідність комплексного підходу до організації мовної підготовки, який включає методичні, технологічні, психологічні та організаційні аспекти. Реалізація запропонованих шляхів дозволить суттєво підвищити ефективність мовної підготовки курсантів, забезпечити їхню професійну мобільність та конкурентоспроможність у сучасному глобалізованому світі.

Ключові слова: мовна підготовка курсантів, військові заклади вищої освіти, комунікативна компетентність, інноваційні методи навчання.

Irina BEREZNEVA,

orcid.org/0000-0002-3351-9963

Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Center for Language Training of National Academy of the National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) irinasunnyday27@gmail.com

Kseniia BAKUN,

orcid.org/0009-0000-3107-8773

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Center for Language Training of National Academy of the National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) kseniyafrench@ukr.net

Anastasiia YASLYK,

orcid.org/0009-0006-5489-155X

Lecturer at the Department of Foreign Languages
Center for Language Training of National Academy of the National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) anastasiia.yaslyk@gmail.com

WAYS TO IMPROVE LANGUAGE TRAINING OF CADETS IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article examines the current challenges of language training for cadets of higher military educational institutions of Ukraine in the context of integration into the European and global educational space. The main difficulties faced by cadets in mastering foreign languages are identified: insufficient motivation, limited access to authentic learning materials, a low level of communicative practice, and a gap between academic knowledge and the real needs of military service. It is emphasized that effective language training is an essential prerequisite for the professional activity of future officers, since foreign language proficiency ensures their ability to participate in international peacekeeping missions, joint exercises, and communication within a multinational environment.

A set of solutions to overcome the existing problems is proposed, including modernization of methodological support of the educational process; the use of modern information and communication technologies, online platforms, and mobile applications; integration of authentic materials to form real-life language skills; implementation of communicative-oriented teaching approaches; and enhancement of cadets' motivation through interactive forms of learning and professionally oriented tasks. Special attention is paid to international standards of language training in the context of Ukraine's cooperation with NATO and the implementation of NATO DEEP programs, which contribute to the integration of the national military education system into the European educational space.

The research results highlight the necessity of a comprehensive approach to organizing language training, which includes methodological, technological, psychological, and organizational aspects. The implementation of the proposed solutions will significantly improve the effectiveness of cadets' language training, ensuring their professional mobility and competitiveness in the modern globalized world.

Key words: language training, cadets, higher military educational institutions, communicative competence, innovative teaching methods.

Постановка проблеми. На сучасному етапі трансформації системи військової освіти мовна підготовка курсантів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) набуває особливої актуальності. Володіння іноземною мовою є не лише професійною необхідністю, а й важливою складовою загальновійськової культури, що дозволяє ефективно взаємодіяти в міжнародних операціях, виконувати службові обов'язки у складі миротворчих контингентів, брати участь у багатонаціональних навчаннях. Проблематика мовної підготовки у закладах вищої військової освіти досліджувалася багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Зокрема, увагу приділяли питанням формування професійної іншомовної компетентності

(Кузнецова, 2017: 45), застосуванню інноваційних методів навчання (Козлюкевич, 2020: 88), використанню цифрових ресурсів (Смірнова, 2019: 102), а також впровадженню міжнародних стандартів мовної підготовки у військовій освіті (Peterson, 2018: 64). Водночас дослідники наголошують, що проблема мотивації курсантів та забезпечення їх автентичними матеріалами залишається відкритою (Іванова, 2021: 77).

Водночас, за результатами низки досліджень (О. Ярошенко, 2020; А. Richards, 2018), якість мовної підготовки курсантів залишається недостатньо високою, що зумовлено як об'єктивними (недостатній обсяг навчальних годин, високий рівень стресу під час навчання), так і суб'єктивними

(мотивація, індивідуальні особливості) чинниками. У зв'язку з цим постає необхідність пошуку ефективних шляхів підвищення якості мовної освіти у військових ЗВО.

Метою статті є виявлення ефективних шляхів покращення мовної підготовки курсантів, аналіз сучасного педагогічного досвіду та формування пропозицій щодо впровадження інноваційних методик у процес вивчення іноземної мови.

Аналіз досліджень. Мовна підготовка у вищих військових навчальних закладах України базується на засадах нормативних документів, зокрема Національної стратегії розвитку освіти в Україні 2022 року, Концепції розвитку мовної освіти 2019 року, Концепції розвитку професійного сержантського корпусу Збройних Сил України 2022 року. Визначальними векторами мовної підготовки є комунікативна спрямованість, міжкультурна взаємодія, розвиток критичного мислення та навичок 21-го століття.

Згідно з дослідженнями В. Коваленка курсантам необхідно надавати перевагу практико-орієнтованим формам вивчення мови (Коваленко, 2019: 78). Такі форми забезпечують цілісне засвоєння мовного матеріалу через імітацію реальних професійних ситуацій. Науковці М. Вуган та О. Зубенко також підкреслюють необхідність інтеграції мовної підготовки з фаховою, що забезпечує розвиток професійно орієнтованої іншомовної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Мовна підготовка курсантів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) залишається однією з ключових складових їхньої професійної освіти та майбутньої службової діяльності. Незважаючи на значну увагу з боку науковців і практиків, у цьому напрямі існує низка проблем, які істотно впливають на якість навчання, а саме:

1. Низький початковий рівень володіння іноземною мовою. Більшість абітурієнтів вступають до ВВНЗ із різним рівнем знань англійської мови. Часто цей рівень є недостатнім для оволодіння спеціальною військовою термінологією та використання мови у професійній діяльності. Дослідження Шевченко та Brown доводять, що відсутність належної мовної бази ускладнює подальше навчання та знижує мотивацію курсантів.

2. Обмежена кількість навчальних годин. За навчальними планами багатьох військових вишів іноземній мові відводиться обмежена кількість годин, що унеможливорює системне формування компетентностей. Зокрема, згідно з аналізом навчальних програм середній курсант має лише 4–6 годин на тиждень для вивчення мови, що є

недостатнім для формування навичок академічного та професійного спілкування (Ковальчук, 2020: 45).

3. Недостатня адаптація навчальних матеріалів. Часто навчальні матеріали не враховують специфіку військової діяльності. У підручниках переважають тексти загального характеру, а військова термінологія та комунікативні ситуації (накази, брифінги, переговори) представлені поверхово. Це призводить до того, що курсанти не відчувують практичної цінності вивченого матеріалу (Гринь, 2021: 56).

4. Низька мотивація курсантів. Багато курсантів розглядають вивчення іноземної мови як другорядний предмет, який не має прямого впливу на їхню майбутню військову кар'єру. Проблема мотивації посилюється відсутністю регулярної практики використання мови у професійних ситуаціях. Дослідження Березневої І.М. та Smith підтверджують, що ефективність мовного навчання значною мірою залежить від внутрішньої мотивації студента.

5. Обмежені можливості для практики. Навіть за наявності певного рівня знань курсанти мають обмежені можливості для використання мови у реальному спілкуванні. Контакти з іноземними партнерами, участь у міжнародних навчаннях або обмінах відбуваються нерегулярно. Таким чином, знання залишаються пасивними і не трансформуються у практичні навички.

6. Психологічні бар'єри. Багато курсантів відчувають страх помилитися під час спілкування іноземною мовою. Цей фактор істотно гальмує розвиток мовленнєвої компетентності. Психолого-педагогічні дослідження Литвиненко, Негмег показують, що страх негативної оцінки з боку викладачів і товаришів знижує активність курсантів на заняттях.

7. Відсутність сучасних цифрових інструментів. Попри тенденцію до цифровізації освіти, у багатьох ВВНЗ ще бракує інтерактивних платформ, мультимедійних матеріалів, програм для тренування вимови та лексики. За даними досліджень Peterson та Семененко Л. використання цифрових технологій підвищує ефективність мовної підготовки на 25–30%, проте цей ресурс у військових закладах використовується недостатньо (Peterson, 2018: 60).

8. Кадрові проблеми. Не всі викладачі іноземних мов у ВВНЗ мають досвід роботи з військовою термінологією чи участі у міжнародних військових програмах. Це обмежує можливості якісної підготовки курсантів. Крім того, існує проблема професійного вигорання викладачів, що впливає на їхню здатність впроваджувати інноваційні підходи.

Таким чином, проблеми мовної підготовки курсантів ВВНЗ мають комплексний характер і пов'язані як із зовнішніми чинниками (недостатнє фінансування, обмеженість ресурсів), так і з внутрішніми (мотивація, рівень підготовки, кадрові питання). Їхнє подолання потребує системного підходу, який включає оновлення програм, підвищення кваліфікації викладачів, використання цифрових технологій та створення мотиваційного середовища для курсантів.

Розглянувши проблеми, що стоять перед системою мовної підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах, необхідно окреслити ефективні шляхи їх подолання. Дослідження українських (Семенюк, 2019; Литвиненко, 2021) та зарубіжних учених (Brown, 2017; Richards, 2020) дозволяють визначити комплексний підхід, що поєднує методичні, технологічні, організаційні та психолого-педагогічні засоби, а саме:

1. Використання комунікативного підходу. Комунікативна методика, яка довела свою ефективність у цивільних закладах освіти, має бути адаптована до умов військової підготовки. Комунікативна методика має стати центральною у підготовці майбутніх офіцерів. Заняття повинні будуватися на основі реалістичних ситуацій військової діяльності: ведення радіоэфіру, складання рапортів, проведення інструктажів, переговори під час міжнародних операцій. Доцільним є використання рольових ігор, де курсанти виступають у ролі командирів, перекладачів чи представників миротворчих місій. Важливо формувати мовні навички у контексті професійних ситуацій: переговори, інструктажі, командні накази, взаємодія з цивільним населенням. Це дозволяє курсантам відразу бачити практичну цінність вивчення мови.

2. Інтеграція сучасних цифрових технологій. Використання мультимедійних платформ, мобільних застосунків, онлайн-курсів та симуляцій створює можливість для занурення у мовне середовище. Досвід країн НАТО показує, що віртуальні симулятори місій значно підвищують рівень іншомовної підготовки військових (NATO Training Report, 2019). Ефективним є застосування інтерактивних платформ (Duolingo, LingQ, Quizlet), систем дистанційного навчання (Moodle), а також віртуальних симуляторів місій. Це дозволяє курсантам опановувати військову термінологію у динамічному середовищі, максимально наближеному до умов реальних операцій. Важливо також розробляти спеціальні мобільні додатки з військовим лексиконом українською та англійською мовами.

3. Предметно-мовний інтегрований підхід (CLIL). Заняття з військових дисциплін англій-

ською мовою формують міждисциплінарні компетентності, коли курсанти одночасно засвоюють професійні знання та іншомовну термінологію. Це зменшує розрив між теоретичним знанням мови та практичним використанням у професійній діяльності. Застосування технології CLIL (Content and Language Integrated Learning) передбачає викладання частини військових дисциплін англійською мовою. Наприклад, заняття з тактики чи військової медицини можуть містити іноземну термінологію, що дає змогу поєднати професійні знання та мовну компетентність. Це особливо актуально для підготовки до участі у міжнародних миротворчих операціях.

4. Формування мотивації. Мотиваційна складова є ключовим чинником. Доцільно впроваджувати міжнародні програми обміну, спільні тренінги з іноземними курсантами, участь у військових міжнародних навчаннях. Це створює у майбутніх офіцерів усвідомлення реальної потреби у володінні мовою. Курсанти повинні мати можливість застосовувати свої мовні знання у практиці: під час спільних навчань із військовими підрозділами країн-партнерів, стажувань, міжнародних освітніх програм. Участь у програмах Erasmus+ та обмінах з військовими академіями НАТО формує у майбутніх офіцерів усвідомлення того, що іноземна мова є інструментом їхньої кар'єри.

5. Підготовка викладачів. Якість мовної підготовки курсантів напряму залежить від професійної компетентності викладачів. Необхідно забезпечувати їх постійне підвищення кваліфікації, стажування за кордоном, участь у міжнародних проєктах. Як відзначає Петренко, викладач, який має власний досвід міжкультурної комунікації, краще передає його студентам (Петренко, 2022: 42).

6. Психологічна підтримка. Для багатьох курсантів мовний бар'єр є джерелом стресу. Значна кількість курсантів стикається з тривожністю та невпевненістю під час спілкування іноземною мовою. Для цього необхідно застосовувати елементи психологічного тренінгу: вправи на подолання страху публічних виступів, розвиток навичок командної роботи, створення доброзичливої атмосфери на заняттях. Ефективними є також тандемні заняття, де сильніші у мовному плані курсанти допомагають слабшим. Тому важливим є залучення психологів та методик подолання тривожності, розвиток навичок впевненого виступу іноземною мовою.

7. Розробка навчально-методичного забезпечення. Необхідне створення адаптованих підручників, словників, збірників вправ із військової термінології, кейсів на основі реальних ситуацій.

Наприклад, тексти для аудіювання можуть бути побудовані на базі реальних переговорів НАТО, а матеріали для читання – на основі сучасних військових доктрин та стандартів. Вони мають відповідати як сучасним освітнім стандартам України, так і вимогам НАТО.

8. Впровадження системи безперервного оцінювання. Традиційна форма екзаменаційного контролю часто не дає повної картини рівня мовних компетентностей. Доцільно впроваджувати систему формувального оцінювання, що передбачає регулярний моніторинг прогресу курсантів, надання індивідуальних рекомендацій та створення «мовних портфоліо».

9. Інтернаціоналізація освітнього середовища. Важливим напрямом є запрошення іноземних викладачів, проведення спільних конференцій та наукових семінарів англійською мовою. Це дозволяє курсантам занурюватися у мовне середовище безпосередньо під час навчання.

Таким чином, подолання проблем мовної підготовки можливе завдяки комплексному підходу, що передбачає не лише удосконалення методик навчання, але й модернізацію матеріальної бази, розвиток мотивації курсантів та підвищення кваліфікації викладачів. У контексті розвитку національної безпеки та інтеграції ЗСУ до стандартів НАТО мовна підготовка набуває пріоритетного значення. Рекомендовано:

- оновити навчальні програми з орієнтацією на професійні ситуації;
- розширити партнерство з іноземними військовими ЗВО;
- підвищити технічне забезпечення мовних лабораторій;
- передбачити державну підтримку викладачів через гранти та сертифікаційні програми.

Для кращого розуміння структури та взаємозв'язків запропонованих рішень доцільно представити їх у вигляді схеми. Де центральним елементом є блок «Шляхи подолання проблем мовної підготовки курсантів», від якого відходять чотири ключові напрями:

- *Методичне забезпечення* – передбачає використання сучасних навчальних і методичних матеріалів, електронних ресурсів, а також автентичних джерел (подкасти, відеоматеріали, преса).
- *Інноваційні технології навчання* – включають впровадження мультимедійних платформ, інтерактивних вправ, онлайн-курсів та мобільних додатків, що стимулюють активне використання іноземної мови.

– *Психологічна та мотиваційна підтримка* – спрямована на створення сприятливого навчального середовища, розвиток впевненості у курсантів, а також індивідуалізацію підходів у навчанні.

– *Інтернаціоналізація освітнього процесу* – охоплює створення мовних клубів, проведення академічних обмінів, участь у міжнародних конференціях та залучення носіїв мови до викладацької діяльності.

Представлена схема демонструє цілісність і взаємозв'язок цих напрямів, які у комплексі створюють ефективну модель удосконалення мовної підготовки курсантів.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що мовна підготовка курсантів ВВНЗ потребує комплексного оновлення. Удосконалення можливе завдяки інтеграції фахового контексту, використанню ІКТ, міжпредметній співпраці та активному залученню до міжнародної взаємодії. Такий підхід дозволить підготувати фахівців нового покоління, здатних ефективно комунікувати у глобалізованому світі.

Мовна підготовка курсантів вищих військових навчальних закладів є важливою складовою їх професійної компетентності та запорукою ефективного виконання службових обов'язків у сучасних умовах. Аналіз основних проблем показав, що труднощі пов'язані не лише з обмеженим рівнем володіння іноземною мовою на момент вступу, але й з недосконалістю методичного забезпечення, недостатньою мотивацією та браком практичних можливостей для мовної практики.

Запропоновані шляхи подолання виявлених проблем – удосконалення методичного забезпечення, впровадження інноваційних технологій, посилення психологічної та мотиваційної підтримки, а також інтернаціоналізація освітнього процесу – утворюють цілісну систему. Вона спрямована на формування у курсантів стійких комунікативних навичок, розвиток професійної іншомовної компетентності та підвищення рівня готовності до виконання завдань у багатонаціональному середовищі.

Успішна реалізація зазначених напрямів потребує комплексного підходу з боку науково-педагогічних працівників, адміністрацій ВВНЗ та державних органів, відповідальних за розвиток військової освіти. Лише за умови тісної взаємодії всіх учасників освітнього процесу можна досягти суттєвого підвищення рівня мовної підготовки майбутніх офіцерів, що відповідатиме сучасним викликам і потребам сектору безпеки й оборони України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко В. В. Інформаційно-комунікаційні технології у мовному навчанні. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2021. № 5. С. 112-117.
2. Березнева І.М. Роль викладача ВВНЗ у вирішенні проблеми формування мотивації при вивченні іноземної мови. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2020. Вип. 32. С. 160-165.
3. Зубенко О. А. Інтеграція фахової та мовної підготовки військовослужбовців. *Освітній вимір*. 2022. № 4. С. 89-94.
4. Коваленко В. М. Практична підготовка курсантів: мовна складова. *Педагогічні науки*. 2019. № 1. С. 78-83.
5. Петренко І. М. Мовна компетентність курсантів: результати дослідження. *Військова педагогіка*. 2022. № 3. С. 41-46.
6. Семененко Л. Аналіз, оцінка та класифікація інноваційних методів іншомовної підготовки у вищих військових навчальних закладах за досвідом іноземних держав. *«Адаптивне управління: теорія і практика» Серія «Педагогіка»*. 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://amtp.org.ua>
7. Ярошенко О. П. Особливості мовної підготовки у військових ЗВО. *Військова освіта*. 2020. № 2. С. 34-38.
8. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Bristol: Multilingual Matters, 2017. 240 p.
9. Ivanova O. Innovative Approaches to Foreign Language Training of Military Cadets. Kyiv: Military Academy Press, 2021. 185 p.
10. Kostiukevych S., Melnyk A., Bondar V. Digitalization of Military Education: Foreign Language Aspect. *Journal of Modern Education*. 2020. Vol. 3, № 2. P. 85-94.
11. Kuznetsova I. Motivation of Cadets in Learning Foreign Languages: Challenges and Perspectives. *Pedagogy and Psychology of Professional Education*. 2017. Vol. 5, № 1. P. 44-49.
12. Peterson J. NATO Standards in Language Training: Implementation in Eastern Europe. *International Journal of Military Education*. 2018. Vol. 12, № 3. P. 60-70.
13. Richards A. Military English: Tactical Communication Skills. London: Routledge, 2018. 210 p.
14. Smirnova L. E-learning Tools in Foreign Language Training of Military Specialists. *Educational Innovations*. 2019. Vol. 7, № 4. P. 100-110.

REFERENCES

1. Aleksieienko V. V. (2021) Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii u movnomu navchanni [Information and communication technologies in language teaching]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova*. № 5. P. 112-117. [in Ukrainian].
2. Berezneva I.M. (2020). Rol vykladacha VVNZ u vyrishenni problemy formuvannya motyvatsii pry vyvchenni inozemnoi movy [The role of a higher education institution teacher in solving the problem of forming motivation when learning a foreign language]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Drohobych. Vyp. 32. P. 160-165. [in Ukrainian].
3. Zubenko O. A. (2022). Intehratsiia fakhovoi ta movnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtiv [Integration of professional and language training for military personnel]. *Osvitnii vymir*. № 4. P. 89-94. [in Ukrainian].
4. Kovalenko V. M. (2019). Praktychna pidhotovka kursantiv: movna skladova [Practical training of cadets: language component]. *Pedahohichni nauky*. № 1. P. 78-83. [in Ukrainian].
5. Petrenko I. M. (2022). Movna kompetentnist kursantiv: rezultaty doslidzhennia [Language competence of cadets: research results]. *Viiskova pedahohika*. № 3. P. 41-46. [in Ukrainian].
6. Semenenko L. (2014). Analiz, otsinka ta klasyfikatsiia innovatsiinykh metodiv inshomovnoi pidhotovky u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh za dosvidom inozemnykh derzhav [Analysis, evaluation and classification of innovative methods of foreign language training in higher military educational institutions based on the experience of foreign countries]. *«Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka» Serii «Pedahohika»*. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://amtp.org.ua> [in Ukrainian].
7. Iaroshenko O. P. (2020). Osoblyvosti movnoi pidhotovky u viiskovykh ZVO [Features of language training in military higher educational institutions]. *Viiskova osvita*. № 2. P. 34-38. [in Ukrainian].
8. Byram M. (2017). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Bristol: Multilingual Matters. 240 p.
9. Ivanova O. (2021). Innovative Approaches to Foreign Language Training of Military Cadets. Kyiv: Military Academy Press. 185 p.
10. Kostiukevych S., Melnyk A., Bondar V. (2020). Digitalization of Military Education: Foreign Language Aspect. *Journal of Modern Education*. Vol. 3, № 2. P. 85-94.
11. Kuznetsova I. (2017). Motivation of Cadets in Learning Foreign Languages: Challenges and Perspectives. *Pedagogy and Psychology of Professional Education*. Vol. 5, № 1. P. 44-49.
12. Peterson J. (2018). NATO Standards in Language Training: Implementation in Eastern Europe. *International Journal of Military Education*. Vol. 12, № 3. P. 60-70.
13. Richards A. (2018). Military English: Tactical Communication Skills. London: Routledge. 210 p.
14. Smirnova L. (2019). E-learning Tools in Foreign Language Training of Military Specialists. *Educational Innovations*. Vol. 7, № 4. P. 100-110.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 378.147:81'27:005.336.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-34>

Ірина ГОЛУБЄВА,

orcid.org/0000-0002-8631-2835

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Національного університету водного господарства та природокористування

(Рівне, Україна) i.v.holubieva@nuwm.edu.ua

Ірина МАСЛО,

orcid.org/0000-0002-8637-5000

старший викладач кафедри іноземних мов

Національного університету водного господарства та природокористування

(Рівне, Україна) i.m.maslo@nuwm.edu.ua

РОЗВИТОК КРОС-КУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розкрито теоретичні засади та практичні напрями розвитку крос-культурної комунікації для студентів технічних спеціальностей. Встановлено провідну роль мови як важливого чинника результативності міжкультурного професійного спілкування. З'ясовано, що ефективність міжкультурної комунікації визначається рівнем володіння іноземною мовою, а також умінням інтерпретувати поведінку носія іншої культури. Наголошено на необхідності формування готовності студентів до сприйняття відмінних моделей комунікативної взаємодії. Підкреслено значущість створення професійно орієнтованих ситуацій, у яких англійська мова використовується як засіб міжкультурного діалогу. Констатовано, що важливим елементом є застосування стратегій зближення культурних знань для запобігання бар'єрам у комунікації. Визначено необхідність організації навчання ділового спілкування з урахуванням національно-специфічних культурних ознак. Зауважено ефективність методів аналізу культурних кейсів і дискусій англійською мовою у процесі формування міжкультурної компетентності. Визначено роль цифрових технологій у забезпеченні реального міжкультурного діалогу та розвитку здатності студентів орієнтуватися у багатокультурному середовищі. Встановлено, що інтерактивні вправи, віртуальні міжнародні проекти й онлайн-симуляції сприяють інтеграції мовних і технічних умінь. З'ясовано, що розвиток міжкультурної компетентності передбачає виховання толерантності та вдосконалення вербальних і невербальних навичок комунікації. Наголошено на значенні практико-орієнтованих методів, зокрема рольових ігор та командних проєктів, які моделюють ситуації міжнародної взаємодії. Підкреслено важливість навичок контролю правильності взаєморозуміння через парафрази, уточнення й підсумкові формулювання. Констатовано, що використання простих мовних засобів зменшує ризик комунікативних збоїв у багатокультурному середовищі. Визначено доцільність інтеграції традиційних і сучасних освітніх технологій у підготовці студентів технічних спеціальностей. Виділено практичне значення крос-культурної комунікації як чинника інтеграції студентів до глобального освітнього та професійного простору.

Ключові слова: крос-культурна комунікація, міжкультурна компетентність, студенти технічних спеціальностей, професійне спілкування, цифрові технології, міжкультурний діалог.

Iryna HOLUBIEVA,

orcid.org/0000-0002-8631-2835

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
National University of Water and Environmental Engineering
(Rivne, Ukraine) i.v.holubieva@nuwm.edu.ua*

Iryna MASLO,

orcid.org/0000-0002-8637-5000

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
National University of Water and Environmental Engineering
(Rivne, Ukraine) i.m.maslo@nuwm.edu.ua*

DEVELOPMENT OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION FOR STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALTIES

The article reveals the theoretical foundations and practical directions of the development of cross-cultural communication for students of technical specialties. The leading role of language as an essential factor in the effectiveness

of intercultural professional communication is established. It has been clarified that the efficiency of intercultural communication is determined by the level of foreign language proficiency as well as by the ability to interpret the behavior of representatives of other cultures. The necessity of forming students' readiness to perceive different models of communicative interaction is emphasized. The significance of creating professionally oriented situations in which the English language is used as a means of intercultural dialogue is highlighted. It is stated that an important element is the application of strategies for converging cultural knowledge in order to prevent communication barriers. The necessity of organizing training in business communication that takes into account national and cultural specificities is determined. The effectiveness of methods such as the analysis of cultural cases and discussions in English in the process of forming intercultural competence is noted. The role of digital technologies in ensuring genuine intercultural dialogue and in developing students' ability to navigate a multicultural environment is defined. It has been established that interactive exercises, virtual international projects, and online simulations contribute to the integration of linguistic and technical skills. It has been clarified that the development of intercultural competence involves fostering tolerance as well as improving verbal and non-verbal communication skills. The importance of practice-oriented methods, such as role-playing and team projects that model situations of international interaction, is emphasized. The significance of skills for controlling the accuracy of mutual understanding through paraphrasing, clarifications, and concluding formulations is highlighted. It is stated that the use of simple linguistic means reduces the risk of communicative failures in a multicultural environment. The expediency of integrating traditional and modern educational technologies in the training of students of technical specialties is determined. The practical significance of cross-cultural communication as a factor of students' integration into the global educational and professional space is emphasized.

Key words: cross-cultural communication, intercultural competence, technical students, professional communication, digital technologies, intercultural dialogue.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси та інтеграція національних освітніх систем у світовий простір зумовлюють зростання значення крос-культурної комунікації як важливого чинника професійної підготовки майбутніх фахівців. У зв'язку з цим особливого значення набуває питання формування відповідних компетентностей у студентів технічних спеціальностей, адже їх професійна діяльність дедалі частіше відбувається в багатонаціональних колективах і вимагає здатності до ефективної міжкультурної взаємодії. Саме тому постає потреба у науковому обґрунтуванні й практичній реалізації інноваційних підходів, що дозволяють поєднати мовну підготовку з розвитком культурної обізнаності та толерантності. У цьому контексті актуальність тематики дослідження визначається необхідністю розроблення теоретичних засад та практичних механізмів удосконалення крос-культурної комунікації студентів технічних спеціальностей у системі вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій доводить, що розвиток крос-культурної комунікації у студентів технічних спеціальностей розглядається вченими як один із важливих напрямів удосконалення сучасної вищої освіти. Зокрема, Гавриленко К. (2012) наголошує на необхідності навчання студентів немовних спеціальностей професійній міжкультурній комунікації як важливий складовий їх підготовки до майбутньої діяльності. Своєю чергою Биндас О. (2019) акцентує увагу на ролі крос-культурної комунікації як важливого елемента у змішаному навчанні іноземних мов у європейському освітньому просторі. Розширюючи цю проблематику, Байша К. (2019) зосеред-

жується на формуванні навичок крос-культурної комунікації у студентів технічних і природничих спеціальностей, що забезпечує їхню професійну мобільність. Подібну ідею розвивають Кудлай І. та Бабіна В. (2023), які досліджують міжнародні зв'язки як чинник формування крос-культурної комунікації та інтеграції студентів у глобальний освітній простір. У цьому контексті Суханова Т. (2023) розглядає практичні аспекти навчання міжкультурній комунікації студентів технічних спеціальностей у процесі вивчення англійської мови. Разом з тим, Каховська О. (2024) аналізує інноваційні підходи до розвитку крос-культурної комунікації в умовах цифрової економіки, що зумовлює нові освітні виклики. Доповнюючи ці підходи, Петренко Т. (2024) визначає компетентності крос-культурної комунікації учасників освітнього процесу та пропонує механізми їх формування через інструменти комунікативного менеджменту. Крім того, Савицька Л. та Безугла І. (2025) пропонують педагогічні технології адаптації студентів до складних умов міжкультурного спілкування, що актуалізує практичний вимір проблеми в сучасній вищій школі.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад та визначення практичних напрямів розвитку крос-культурної комунікації для студентів технічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мова виступає провідним чинником забезпечення результативності міжкультурної професійної комунікації. Її роль є настільки вагомою, що недооцінка мовного чинника здатна зумовити негативні наслідки у процесі взаємодії представників різних культурних середовищ. У цьому контексті

слід підкреслити, що ефективність міжкультурної комунікації передбачає достатній рівень володіння іноземною мовою, а також уміння інтерпретувати комунікативну поведінку носія іншої культури. Крім того, важливим є формування готовності до сприйняття відмінних моделей комунікативної взаємодії, які варіюють залежно від національно-культурних особливостей (Гавриленко, 2012: 243).

З огляду на зазначене, важливим завданням є залучення студентів технічних спеціальностей до мовних практик, які стимулюють міжкультурне розуміння. У цьому зв'язку ефективним підходом виступає формування професійно орієнтованих ситуацій, у яких необхідно застосовувати англійську мову в умовах культурного розмаїття, що своєю чергою сприяє інтеграції лінгвістичних і соціокультурних знань.

Продовжуючи цю логіку, слід наголосити, що розвиток міжкультурної комунікації пов'язаний із застосуванням стратегій зближення знань різних культур. Реалізація таких стратегій є необхідною, оскільки вони спрямовані на запобігання культурним бар'єрам у процесі спілкування. Відтак, у процесі підготовки фахівців особливого значення набуває організація навчання діловому комунікативному спілкуванню, яка має спиратися на найбільш значущі національно-специфічні культурні та комунікативні ознаки, релевантні для професійної діяльності. Разом із тим варто враховувати, що множинність таких ознак доцільно обмежувати лише тими, що є найбільш стандартними та визначальними для професійної взаємодії у сфері ділового спілкування.

Ефективним інструментом у цьому напрямі виступає використання методів аналізу культурних кейсів. Доцільним завданням є залучення студентів до порівняння професійних норм і стандартів у різних країнах під час дискусій англійською мовою. Так, у межах освітнього процесу може бути запропонована вправа *“Case Studies on International Engineering Practices”*, яка спрямована на формування здатності усвідомлювати, як культурні норми впливають на розв'язання проблем і прийняття рішень.

Застосування подібних методів навчання не обмежується розвитком мовних навичок, адже воно безпосередньо пов'язане з формуванням ширшої міжкультурної компетентності студентів. При цьому розвиток міжкультурної компетентності студентів у процесі навчання іноземної мови передбачає формування лінгвістичних знань, а також виховання толерантного ставлення до інших культур. У цьому контексті акцент робиться на засвоєнні вербальних та невербальних засобів

комунікації, а також на вдосконаленні навичок читання, аудіювання й письма. Саме ці компоненти визначають рівень сформованості міжкультурної комунікативної компетентності студентів і забезпечують ефективність їх майбутньої професійної діяльності (Byndas, 2019: 66).

Особливу увагу варто приділяти інтеграції цифрових технологій в освітній процес. Так, використання онлайн-платформ для міжкультурного спілкування дозволяє створювати умови реального міжкультурного діалогу. Це доводить ефективність такого підходу у формуванні здатності студентів орієнтуватися в багатокультурному середовищі. У цьому контексті може бути запропоноване завдання у форматі *“Virtual Exchange Programs: Collaborating on International Engineering Projects”*, у рамках якого студенти-інженери практикують міжкультурну комунікацію, працюючи над спільними технічними завданнями з ровесниками з різних країн, обговорюють професійні стандарти, узгоджують підходи до розв'язання проблем та презентують результати англійською мовою.

Реалізація таких навчальних практик безпосередньо сприяє розвитку крос-культурної взаємодії, яка постає як джерело збагачення професійного й особистісного досвіду за умови дотримання взаємної поваги та розуміння культурних відмінностей. При цьому дотримання культурних норм і визнання цінності іншої культури створюють умови для ефективного співробітництва, зменшення ризику конфліктів і формування атмосфери взаємної довіри, адже робота з представниками різних культур сприяє розширенню світогляду, формуванню нових способів інтерпретації соціальної реальності та усвідомленню власного потенціалу в багатокультурному середовищі. Тому уміння співпрацювати в міжнародному контексті забезпечує інтеграцію до глобальних спільнот і формує здатність захищати права та інтереси різних народів (Кудлай, Бабіна, 2023: 153).

Важливим завданням сучасної підготовки студентів технічних спеціальностей є засвоєння інструментів крос-культурної комунікації англійською мовою, які дозволяють практично реалізовувати знання про інші культури. Одним із методів може стати моделювання професійних ситуацій англійською мовою: *“When engineering students role-play international negotiations, they develop both linguistic accuracy and cultural sensitivity”*, що сприяє виробленню навичок міжкультурного діалогу в умовах технічного професійного середовища.

Проблематика перекладу інформації між різними мовами безпосередньо пов'язана з адек-

ватністю відтворення змісту у міжкультурному просторі. Буквальний переклад у форматі «слово в слово» не забезпечує адекватності комунікації, оскільки кожна мова функціонує у межах специфічного культурного контексту. Знання цього контексту функціонує як механізм запобігання комунікативних збоїв і сприяє уникненню помилок, що знижують ефективність взаємодії. Тому викладання англійської мови для студентів технічних спеціальностей має бути зорієнтоване на вивчення професійно спрямованої англійської мови, що є важливим чинником розвитку їх міжкультурної компетентності (Байша, 2019: 24).

Поряд з тим, інтеграція практико-орієнтованих завдань може суттєво підвищити ефективність освітнього процесу. Наприклад, застосування командних проєктів із міжнародними учасниками формує здатність працювати у багатонаціональному середовищі: *“Collaborating online with peers from different countries on technical projects helps students understand the impact of cultural diversity on teamwork”*. Такі методи демонструють практичну значущість мовних і комунікативних умінь у реальних професійних контекстах.

Водночас ефективність цих практико-орієнтованих підходів значною мірою залежить від навичок контролю правильності взаєморозуміння під час комунікації. У цьому контексті формування навичок міжкультурного спілкування у студентів технічних спеціальностей потребує спеціально організованої уваги викладачів до перевірки спільного розуміння змісту комунікації. Особливе значення має розвиток умінь студентів застосовувати інструменти контролю правильності інтерпретації висловлювань співрозмовників. До таких інструментів, які сприяють уточненню смислу висловленого, належать парафрази, підсумкові формулювання та перекази. З огляду на те, що навіть за достатнього рівня володіння англійською мовою використання складних синтаксичних структур може призвести до комунікативних непорозумінь, особливо важливим стає вироблення навички свідомого спрощення мовних засобів без втрати змістової точності (Суханова, 2023: 321).

Розвитку цих навичок сприяє застосування вправ, у яких студенти практикують чітке формулювання професійних повідомлень англійською мовою. Наприклад, такі фрази, як *“Could you please confirm if I understood your explanation correctly?”* або *“Let me summarize what you just said to make sure we are on the same page”*, дозволяють студентам підтримувати діалог та демонструвати відкритість до перевірки взаєморозуміння, що є важливою складовою професійної міжкультурної компетентності.

Водночас для забезпечення високої ефективності міжкультурної комунікації необхідним є використання простих і зрозумілих мовних засобів. Уникнення надмірно складних або багатозначних конструкцій робить висловлювання зрозумілими для представників різних культур. Це особливо важливо, оскільки відмінності у способах мислення та культурних традиціях можуть ускладнювати інтерпретацію неоднозначних висловлювань. Паралельно слід формувати у студентів навичку уважного слухання як важливу складову ефективної комунікації. В умовах поширення дистанційних форматів навчання та професійної діяльності, коли значна частина взаємодії відбувається онлайн, вміння зосереджувати увагу на мовленні співрозмовника та його культурних особливостях стає визначальним чинником досягнення успішного діалогу (Суханова, 2023: 322).

З огляду на це, доцільним є застосування інтерактивних методик, які поєднують мовну практику з цифровими технологіями, зокрема онлайн-симуляцій та рольових ігор, де студенти технічних спеціальностей виконують завдання у міжнародних командах. Так, одним з ефективних методів є вправа *“Explaining Technical Processes in Simple English”*, у рамках якої студенти під час онлайн-зустрічей пояснюють технічні процеси простою англійською мовою, а їхні колеги з різних країн перефразовують пояснення для перевірки взаєморозуміння. Подібні вправи розвивають мовні та технічні уміння, а також формують готовність до ефективної роботи у багатокультурному цифровому середовищі.

На основі досвіду застосування таких інтерактивних методик доцільно виділити основні напрями розвитку крос-культурної взаємодії у студентів технічних спеціальностей. По-перше, крос-культурна просвіта передбачає засвоєння знань через ознайомлення з літературними джерелами, перегляд кінофільмів чи документальних матеріалів, що відображають особливості іншомовних культур. По-друге, крос-культурне орієнтування ґрунтується на аналізі ситуацій міжкультурного спілкування, які можуть мати кілька можливих інтерпретацій, що вимагає від студентів умінь обрати найбільш адекватну відповідь. По-третє, крос-культурний тренінг як метод активного навчання спрямований на розвиток практичних навичок міжкультурної взаємодії та формування готовності до подолання культурного шоку (Байша, 2019: 24).

Практичне значення таких підходів полягає в тому, що вони створюють умови для занурення студентів у реалістичні комунікативні ситуації та

дозволяють відпрацювати алгоритми реагування на культурні відмінності. Особливо ефективним є використання вправ, що моделюють професійні кейси з міжнародною участю, де студенти з різних культур зіштовхуються зі стандартними проблемами взаєморозуміння. Важливим прикладом такого підходу може бути виконання вправи на обговорення професійних кейсів, яка передбачає залучення учасників з різними культурними традиціями.

Наприклад, виконання вправи *“Managing Cultural Differences in Technical Meetings”* передбачає ситуацію, коли під час обговорення один студент пропонує рішення, тоді як інший утримується від прямої відповіді через вплив культурних норм. Учасники групи спільно аналізують, як забезпечити взаєморозуміння, визначають ефективні стратегії пояснення та уточнення позицій, а також оцінюють, яким чином культурні відмінності можуть впливати на процес прийняття рішень. Такі вправи дозволяють студентам відпрацьовувати конкретні мовні конструкції, а також формувати навички ефективного діалогу в англомовному академічному та професійному середовищі, водночас розвиваючи здатність адаптуватися до роботи у багатокультурних командах.

Разом з тим, розвиток крос-культурної комунікації у сфері технічної освіти потребує інтеграції традиційних освітніх технологій з інноваційними формами міжкультурного навчання, оскільки сучасна методика викладання іноземних мов орієнтована на формування у студентів здатності до культурного діалогу, емпатії та толерантності. З огляду на це, особливого значення набувають методи, що забезпечують поєднання мовної підготовки із засвоєнням соціокультурних цінностей (Савицька & Безугла, 2025: 253).

Додаткові практичні інструменти для студентів технічних спеціальностей можуть бути реалізовані через рольові ігри, що моделюють ситуації міжкультурного професійного спілкування. Наприклад, у вправі *“Adapting Your Project Presentation for an International Team”* студент виступає в ролі інженера, який представляє свій проєкт міжнародній команді, та має визначити, як адаптувати стиль презентації, щоб уникнути непорозуміння. Тому такі завдання сприятимуть розвитку прагматичних навичок комунікації, що є важливим для успішної інтеграції в міжнародне професійне середовище.

Також слід відзначити, що етап підтримки комунікації передбачає свідомий вибір та ефективне використання наявних ресурсів, інструментів і методів комунікативного менеджменту для

формування професійно значущих компетентностей, зокрема компетентностей крос-культурної комунікації. До цього процесу належить системне дослідження та аналіз комунікативного середовища, визначення сильних сторін і проблем, що впливають на досягнення стратегічних цілей освітнього процесу, закріплених у місії та візії закладу вищої освіти (Петренко, 2024: 62).

Практичним методом розвитку цих компетентностей є організація студентських проєктів, що моделюють міжкультурні професійні ситуації. Наприклад, у вправі *“Collaborating in a Virtual International Team”* студенти з різних країн обговорюють реалізацію технічного проєкту, узгоджують ролі та обов’язки для забезпечення чіткості й взаєморозуміння. При цьому виконання таких завдань дозволяє студентам навчитися ідентифікувати комунікативні бар’єри та приймати ефективні рішення, що сприяють успішній взаємодії у міжнародних командах.

Сучасний розвиток крос-культурної комунікації визначається масовим впровадженням цифрових технологій та глобалізаційними тенденціями. Широке використання цифрових платформ, таких як соціальні мережі, онлайн-курси та відеоконференції, створює нові виклики для міжкультурної взаємодії, включаючи потребу у культурній адаптації, подоланні комунікаційних бар’єрів та дотриманні етичних норм. Це зумовлює необхідність удосконалення теоретичних підходів і методів навчання (Каховська, 2024: 39).

Інноваційним підходом у цьому контексті є поєднання традиційного викладання англійської мови з практичними цифровими вправами, що спрямовані на розвиток міжкультурної компетентності. Наприклад, при виконанні вправи *“Collaborative Online Simulation for International Technical Presentations”* студенти виконують кілька послідовних завдань:

1. *Presenting a technical solution* – кожен студент представляє частину проєкту міжнародній команді, використовуючи просту та зрозумілу англійську для забезпечення культурної зрозумілості.

2. *Paraphrasing and clarifying* – колеги з інших країн перефразовують представлену інформацію, уточнюють деталі та ставлять питання, щоб гарантувати взаєморозуміння.

3. *Negotiating roles and responsibilities* – група разом обговорює та розподіляє обов’язки у проєкті, враховуючи культурні відмінності в способах комунікації та прийнятті рішень.

4. *Reflecting on communication barriers* – студенти аналізують виниклі труднощі у спілкуванні

та розробляють стратегії подолання можливих комунікативних бар'єрів.

Виконання таких комплексних завдань дозволяє студентам технічних спеціальностей розвивати мовні та професійні навички, а також формувати здатність швидко адаптуватися до мультикультурного цифрового середовища, підвищуючи ефективність міжнародної професійної взаємодії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на проведені дослідження, розвиток крос-культурної комунікації у студентів технічних спеціальностей інтегрує мовні, соціокультурні та професійні компетентності. Зокрема, ефективність міжкультурного спілкування визначається здатністю інтерпретувати поведінку носія іншої культури та застосовувати стратегії контролю правильності взаєморозуміння, зокрема через парафрази, підсумкові формулювання та уточнення висловлень. У цьому контексті аналіз практичних методик демонструє, що інтерак-

тивні підходи, такі як рольові ігри, обговорення професійних кейсів і командні онлайн-проекти з міжнародною участю, одночасно сприяють формуванню мовних і технічних навичок, розвитку здатності адаптуватися до мультикультурного середовища та виробленню навичок ефективного діалогу. Крім того, інтеграція цифрових технологій в освітній процес, зокрема через онлайн-симуляції та віртуальні міжнародні проекти, дозволяє студентам зануритися у реалістичні комунікативні ситуації, що додатково стимулює розвиток професійно значущої міжкультурної компетентності.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні ефективності інтеграції адаптивних цифрових платформ та імерсивних технологій у навчальні практики крос-культурної комунікації для студентів технічних спеціальностей з метою підвищення їх здатності до оперативного реагування на культурні відмінності в міжнародному професійному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Byndas O. Students' cross-cultural communication as a key component in foreign language blended learning withing Europe. *Українська професійна освіта=Ukrainian Professional Education*. 2019. № 5. С. 61-67.
2. Байша К. М. Формування навичок крос-культурної комунікації в студентів технічних і природничих спеціальностей. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 62. С. 22-26.
3. Гавриленко К. М. Навчання студентів немовних вузів професійній міжкультурній комунікації. *Наукові записки. Серія "Філологічна"*. 2012. Випуск 23. С. 241-244.
4. Каховська О. Інноваційні підходи до крос-культурних комунікацій в умовах розвитку цифрової економіки. *The Paradigm of Innovative Development in the Conditions of Permanent Crisis: Collective monograph / edited by Carmen Jambrino Maldonado, Grygoriy Starchenko, Tetiana Stroiko. Universidad de Málaga. Málaga – Chernihiv : REICST*, 2024. С. 33-49.
5. Кудлай І. В., Бабіна В. О. Міжнародні зв'язки та крос культурна комунікація. *Регіональні студії*. 2023. № 34. С. 151-156.
6. Петренко Т. Компетентності крос-культурної комунікації учасників освітнього процесу в університеті: механізми та інструменти комунікативного менеджменту. *Новий колегіум*. 2024. № 1(113). С. 61-65.
7. Савицька Л., Безугла І. Педагогічні технології адаптації студентів до складних умов міжкультурного спілкування у вищій школі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Вип. 85, том 3. С. 251-256.
8. Суханова Т. Є. Навчання міжкультурній комунікації студентів технічних спеціальностей на заняттях з англійської мови. *Сучасні дослідження з іноземної філології: збірник наукових праць*. 2023. Вип. 1(23). С. 317-327.

REFERENCES

1. Byndas O. (2019) Students' cross-cultural communication as a key component in foreign language blended learning withing Europe. *Ukrainska profesiina osvita – Ukrainian Professional Education*, 5, 61-67.
2. Baisha K. M. (2019) Formuvannia navychok kros-kulturnoi komunikatsii v studentiv tekhnichnykh i pryrodnychkykh spetsialnostei. [Formation of cross-cultural communication skills in students of technical and natural specialties]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 62, 22-26. [in Ukrainian].
3. Havrylenko K. M. (2012) Navchannia studentiv nemovnykh vuziv profesiinii mizhkulturnii komunikatsii. [Teaching students of non-linguistic universities professional intercultural communication]. *Naukovi zapysky. Seriya "Filolohichna" – Scientific notes. Philological series*, 23, 241-244. [in Ukrainian].
4. Kakhovska O. (2024) Innovatsiini pidkhody do kros-kulturnykh komunikatsii v umovakh rozvytku tsyfrovoy ekonomiky. [Innovative approaches to cross-cultural communications in the context of digital economy development]. In: *Jambrino Maldonado C., Starchenko H., Stroiko T. (Eds.) The Paradigm of Innovative Development in the Conditions of Permanent Crisis: Collective monograph. Universidad de Málaga. Málaga – Chernihiv: REICST*, 33-49. [in Ukrainian].
5. Kudlai I. V., Babina V. O. (2023) Mizhnarodni zviyazky ta kros-kulturna komunikatsiia. [International relations and cross-cultural communication]. *Rehionalni studii – Regional studies*, 34, 151-156. [in Ukrainian].
6. Petrenko T. (2024) Kompetentnosti kros-kulturnoi komunikatsii uchasnykiv osvitnoho protsesu v universyteti: mekhanizmy ta instrumenty komunikatyvnoho menedzhmentu. [Competencies of cross-cultural communication of university

educational process participants: mechanisms and tools of communication management]. *Novyi kolehium – New Collegium*, 1(113), 61-65. [in Ukrainian].

7. Savytska L., Bezuhla I. (2025) Pedagogichni tekhnolohii adaptatsii studentiv do skladnykh umov mizhkulturnoho spilkuвання u vyshchii shkoli. [Pedagogical technologies of students' adaptation to complex conditions of intercultural communication in higher education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of the humanities*, 85(3), 251-256. [in Ukrainian].

8. Sukhanova T. Ye. (2023) Navchannia mizhkulturnii komunikatsii studentiv tekhnichnykh spetsialnostei na zaniattiakh z anhliiskoi movy. [Teaching intercultural communication to technical students in English classes]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii: zbirnyk naukovykh prats – Modern studies in foreign philology: collection of scientific papers*, 1(23), 317-327. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 373.31.5.018.5-047.37(477.74-25) «1834-1863» (091)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-35>

Максим ГРАНЧЕНКО,

orcid.org/0009-0003-1184-6917

науковий співробітник відділу фондів

Миколаївського обласного краєзнавчого музею,

аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту

Навчально-наукового педагогічного інституту імені В.О. Сухомлинського

Національного університету кораблебудування імені Адмірала Макарова

(Миколаїв, Україна) *granchenko.maksim.1998@gmail.com*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОЇ ДИРЕКЦІЇ НАРОДНИХ УЧИЛИЩ В СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ (1839 (1834)–1863 РР.)

У статті досліджено історію освіти в Одесі в XIX столітті на базі даних фонду 43 Державного архіву Одеської області (далі ДАОО), проаналізовано історію дирекції народних училищ – головного органу управління освітою в Одесі округу в 30–60-х роках XIX століття та її діяльність щодо управління закладами початкової та середньої освіти в м. Одеса та поселеннях Одеського навчального округу в 30–60-х роках XIX століття. Висвітлено діяльність самих навчальних закладів на базі інформації з документів вище згаданого архівного фонду, а саме: проаналізовано процес створення закладів освіти, їх структуру, ефективність роботи. Проаналізовано стан освіти в Одесі в першій половині XIX століття на основі статистичних даних, представлених в документах фонду, досліджено рівень доступу до освіти різних соціальних верств населення, національностей, релігій, чоловіків та жінок, тощо. На основі кількості учнів та кількості населення зроблено приблизний і грубий підрахунок грамотного населення, і його основі надана характеристика системі освіти в місті, проведена її оцінка на основі імперських та загальноосвітніх тенденцій. Всі дані щодо закладів освіти, які існували в Одесі, кількість учнів, їх стану, етнічну, релігійну, статеву структуру в досліджуваних архівних документах зведені у зручні таблиці, які спростують їх аналіз – тому без змін були перенесені в статтю. Під час роботи над статтею автор врахував специфіку періоджерел, а саме той факт, що вони є документами імперського походження, тому було проведено необхідний об'єм їх критики, завдяки чому в свою чергу результати дослідження та висновки, зроблені автором щодо реальної ефективності імперської системи освіти в місті можна вважати об'єктивними і позбавленими політичного забарвлення. Таким чином, дана робота є цінним доповненням наявних знань з історії освіти Одеси та Півдня України в часи імперського авторитарного режиму.

Ключові слова: історія освіти, Дирекція народних училищ, училище, ліцей, колонізація Півдня.

Maksym HRANCHENKO,

orcid.org/0009-0003-1184-6917

Research Fellow at the Department of Funds

Mykolaiv Region Museum of Local History,

Graduate student at the Department of Pedagogy and Education

V.O. Sukhomlynsky Educational and Scientific Pedagogical Institute

of Admiral Makarov National Shipbuilding University

(Mykolaiv, Ukraine) *granchenko.maksim.1998@gmail.com*

ACTIVITIES OF THE ODESSA DIRECTORATE OF PEOPLE'S SCHOOLS (1839 (1834)–1863)

The article examines the history of education in Odessa in the 19th century based on the data of fund 43 of the State Archives of Odessa Region (hereinafter referred to as DAOO), analyzes the history of the Directorate of Public Schools – the main body for managing education in Odessa district in the 30s – 60s of the 19th century and its activities in managing primary and secondary education institutions in the city of Odessa and settlements of the Odessa Educational District in the 30s – 60s of the 19th century. The activities of the educational institutions themselves are highlighted based on information from the documents of the above-mentioned archival fund, namely: the process of creating educational institutions, their structure, and efficiency of work are analyzed. The state of education in Odessa in the first half of the 19th century is analyzed based on statistical data presented in the documents of the fund, the level of access to education of different social strata of the population, nationalities, religions, men and women, etc. is investigated. Based on the number of students and the population, an approximate and rough calculation of the literate population was made, and on its basis the education system in the city was characterized, its assessment was carried out on the basis of imperial and global trends. All data on educational institutions that existed in Odessa, the number of students, their class, ethnic,

religious, and gender structure in the studied archival documents are summarized in convenient tables that simplify their analysis – therefore, they were transferred to the article without changes. While working on the article, the author took into account the specifics of the primary sources, namely the fact that they are documents of imperial origin, therefore, the necessary amount of their criticism was carried out, thanks to which, in turn, the results of the study and the conclusions made by the author regarding the real effectiveness of the imperial education system in the city can be considered objective and devoid of political color. Thus, this work is a valuable addition to the existing knowledge on the history of education in Odessa and Southern Ukraine during the times of the imperial authoritarian regime.

Key words: history of education, Directorate of People's Schools, school, lyceum, school, boarding school, gymnasium, colonization of Southern Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність та важливість вивчення історії освіти полягає у розумінні еволюції навчальних систем, педагогічних підходів та суспільних цінностей, що впливали на формування сучасної освіти. Вивчення освітніх систем минулого дозволяє усвідомити процес змін, який відбувався в різні періоди, сформулювати уявлення про роль учителя, учня та знань у різні історичні періоди, переосмислити педагогічний досвід, усвідомити культурну ідентичність, впроваджувати нові освітні стратегії з розумінням того, як вони співвідносяться з історичним контекстом і досвідом попередників.

Аналіз досліджень. Історією освіти в Одесі в кінці XVIII – першій половині XIX століття займалося чимало сучасних українських вчених. Можна виділити праці Патриції Герлігі, (Герлігі, 1999, С. 51–53), колективну монографію під редакцією видатного українського історика та археолога Володимира Нікіфоровича Станко (Історія Одеси, 2002, С. 119–124), статтю Анджели Румянцеві (Рум'янцева А, 2005, С. 220–226), тези Синявської О.О. (Синявська О.О., 2015 р. С. 302–305), тощо. Однак, діяльність Одеської дирекції народних училищ в наукових працях не висвітлена. Документи фонду 43 Державного архіву Одеської області, згідно інформаційних листів про користувачів архівними справами, не користувались попитом в науковому середовищі.

Мета статті – дослідити діяльність Одеської дирекції народних училищ як органу регулювання освіти в Одесі та її околицях в 1839 (1834) – 1863 роках, проаналізувати на основі документів дирекції стан освіти в Одесі першій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Одеська Дирекція Народних училищ – це регіональний орган влади в сфері регулювання освіти в м. Одесі та навколишніх містах і хуторах в 1830-х – 1862 роках, своєрідне регіональне управління освітою. Рік заснування дирекції точно не відомий, сучасне датування фонду починається з 1839 року, хоча в більш давньому описі є згадка про справу 1834 року (ДАОО, Ф. 43. Оп. 2. Спр. 143, арк. 7) – і таким чином один з цих двох років можна

вважати за початок роботи органу. Точно невідомо також і про структуру дирекції, а також немає точної інформації про те, хто був її головою, оскільки немає наказу або жодного іншого документу про заснування даного органу. Всі документи, які йшли в дирекцію, такі як: клопотання, звіти, тощо – були написані на ім'я директора Рішельєвського ліцею – що говорить про те, що виконуючим обов'язки голови органу управління освітою був за сумісництвом директором найпрестижнішого на той час навчального закладу Одеси.

Функції, які виконувала дирекція дуже різноманітні, і включали в себе всі аспекти регулювання діяльності закладів освіти: контроль за структурою навчальних закладів; відкриття нових шкіл, училищ, гімназій, тощо, ведення обліку існуючих закладів освіти; організація навчального процесу; фінансування та матеріальне забезпечення; підбір та нагляд за вчителями; інспекція навчальних закладів; розвиток освіти в регіоні.

В 1841 році Одеська дирекція Народних училищ склала звіт, який зберігся в обласному архіві до нашого часу, в якому містяться дані про навчальні заклади в місті Одеса та її околицях. За звітом на 1839 та 1840 рік існували 18 освітніх закладів. Їх структура має наступний вигляд (ДАОО, Ф. 43. Оп. 1. Спр. 50, арк. 23):

Є також конкретні дані щодо того, які саме навчальні заклади існували в Одесі і околицях на 1840 рік (ДАОО, Ф. 43. Оп. 1. Спр. 50, арк. 49–69):

В кінці звіту представлені також дані щодо соціальної та гендерної структури учнів та учениць в згаданих закладах освіти на 1840 рік (ДАОО, Ф. 43. Оп. 1. Спр. 50, арк. 67–69):

Окрім представлених в цьому звіті навчальних закладів, можливо існували і інші. Наприклад, до списку варто ще включити Рішельєвський ліцей, який як відомо, було засновано в 1817 році. Також в цьому звіті не вказана суспільна школа при католицькій церкві в Одесі, яка була вказана в більш пізньому звіті, який датований вже 1853 роком. За ним, школу було засновано в 1805 році, що робить її, можливо, найпершим офіційним навчальним закладом в Одесі (ДАОО, Ф. 43. Оп. 1. Спр. 457, арк. 63). Однак, оскільки в вище згаданому звіті

1841 року немає згадки про цю школу – не можна навіть приблизно оцінити, скільки учнів та вчителів було в школі в 1839 та 1840 роках, як і взагалі в перші 48 років її існування. В ще більш пізньому звіті 1855 року згаданий ще один навчальний заклад при католицькій церкві, а саме училище, і його відкриття датоване 1802 роком (ДАОО, Ф. 43. Оп. 2. Спр. 46, арк. 181). Ще однією проблемою звіту є те, що місцезнаходження шкіл написано алегорично, без точних адрес, що дуже ускладнює визначення їх локації. Однак точні статистичні дані роблять цей звіт безцінним джерелом історичної інформації.

Таким чином, за даними Одеської дирекції народних училищ, на 1840 рік в Одесі і околицях всього нараховувалось 1284 учнів при загальній кількості населення в 70 тис. осіб (ДАОО, Ф. 43. Оп. 1. Спр. 50, арк. 11). Середній відсоток дітей від загальної кількості населення в часи російської імперії за більш пізнім переписом 1897 року складав 48,4%. З них 27,4% були віком від 0 до 9 років, а 21,0% – віком від 10 до 19 років. Шкільний вік в імперії був приблизно з 8 до 13 років, гімназистів – до 16–17 років. Отже, відсоток дітей шкільного віку міг складати приблизно 20–30% від загальної кількості населення, тобто в Одесі і околицях могло проживати приблизно 14–21 тисяча дітей шкільного віку. Таким чином кількість учнів від загальної кількості дітей складає приблизно 5–10%. З врахуванням спеціалістів, які приїхали в місто вже з освітою, а також тих, хто отримав освіту до 1840 року, загальний рівень грамотності в Одесі і околицях на 1840 рік складав приблизно 15–20%. Це дуже непоганий показник, враховуючи що навіть в 1897 році, тобто через 57 років, середній показник грамотності по імперії не перевищував 21,1% для чоловіків і 13,1% для жінок, а в першій половині XIX століття міг бути ще в 2–3 рази нижчим. Це обумовлено тим, що Одеса була в той час важливим торгівельним центром як

Півдня України, та і всієї імперії, і це обумовило потребу мати в місті велику кількість людей, які вміють писати і рахувати.

Гендерна структура учнів та учениць в Одесі на 1840 рік			
Учні		Учениці	
Державні заклади освіти	Приватні заклади освіти	Державні заклади освіти	Приватні заклади освіти
388 (100%)	506 (56,5%)	0 (0%)	390 (43,5%)
Всього: 894 (69,6%)		Всього: 390 (30,4%)	

Соціальна структура учнів			
	Державні заклади освіти	Приватні заклади освіти	Всього
Дворянство	21 (5,4%)	221 (24,7%)	242 (18,9%)
Діти обер-офіцерів	48 (12,4%)	0 (0%)	48 (3,7%)
Духівництво	0 (0%)	1 (0,1%)	1 (0,1%)
Купецтво	24 (6,2%)	241 (26,9%)	265 (20,6%)
Міщанство	294 (75,8%)	285 (31,8%)	579 (45,1%)
Діти різночинців	0 (0%)	25 (2,8%)	25 (1,9%)
Іноземці	1 (0,2%)	123 (13,7%)	124 (9,7%)
Селяни	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)

Зі статистичних даних, наведених в звіті, можна зробити кілька висновків щодо загального стану освіти в Одесі і її околицях в першій половині XIX століття. Одним із найбільших недоліків освіти було її обмеження для широких верств населення. Відсутність селян серед учнів говорить про те, що основна маса селянства, яка становила понад 80% населення імперії, була практично позбавлена можливості навчатися. Більшість навчальних закладів були зосереджені у великих містах, а сільські райони залишалися без шкіл. Навіть в тих школах, які були в селах і хуторах, дуже часто не вистачало вчителів (4 з 6 приходських училищ, які функціонували в передмістях Одеси в 1840 році фактично не функціонували через відсутність хоча б одного вчителя). Навіть у містах освітні установи були здебільшого доступні лише представникам привілейованих верств – дворянам, багатим купцям та заможним міщанам. Таке обмеження доступу до знань сприяло закріпленню соціальної нерівності та мало на меті збереження існуючого ладу, де привілейовані верстви домінували над рештою населення.

Тип навчального закладу	1839 рік	1840 рік
Училища	7	7
Уїзні	1	1
Приходські	6	6
Приватні пансіони	6	6
Чоловічі	1	1
Жіночі	5	5
Приватні школи	5	5
Чоловічі	2	2
Жіночі	3	3
Всього	18	18

№	Назва закладу	Місце розташування закладу	Дата заснування (за старим стилем)	Кількість учнів на 1840 рік	Кількість вчителів та персоналу
Державні уїзне і приходські училища					
1	Уїзне училище з Ланкастерським або підготовчим класом	м. Одеса, «у власному двоповерховому домі, який було куплено в 1838 році»	20 березня 1834	165	7+1 вчителів (один вчитель позаштатний)
2	Приходське училище	Молдаванка (нині мікрорайон Одеси), «в домі економічної селянки Сутагіної»	30 травня 1834	102	3 вчителів
3	Приходське училище	Усатові хутори (нині с. Усатове Одеського району Одеської області), «в домі Одеського міщанина Павлуцького»	8 травня 1835	28	1 вчитель (одне місце вакантне)
4	Приходське училище	Селище Дальник (нині село в Овідіопольському районі), «в домі титулярного радника Жановського»	24 серпня 1836	31	1 вчитель (одне місце вакантне)
5	Приходське училище	Урочище Великий Фонтан (нині мікрорайон Одеси), «в домі Одеського міщанина Пла...в...ого»	6 вересня 1836	16	1 вчитель (одне місце вакантне)
6	Приходське училище	Селище Гнилякова балка (нині, можливо, частина с. Дачне Одеського району), «в домі Одеського міщанина Карасьова»	22 листопада 1838	20	1 вчитель (одне місце вакантне)
7	Приходське училище	м. Овідіополь, «у власному двоповерховому домі»	14 вересня 1813	26	1 вчитель
Приватні пансіони					
8	Чоловічий приватний пансіон на ступені гімназії на утриманні чиновника 9 класу Василя Золотова	м. Одеса, «триповерховий дім статського радника Карузо»	1832	84	Приблизно 10 вчителів, 3 наглядачі
9	Приватний жіночий пансіон на утриманні підполковницької баронеси Любовії Шедевер	м. Одеса, «двоповерховий дім негоціанта Гарі»	1830	66	9 вчителів 3 наглядачки
10	Приватний жіночий пансіон на утриманні доньки статського радника Елеонори Бу... (далі нерозбірливо)	м. Одеса, «двоповерховий дім купця Герцен...ейна»	1830	51	8 вчителів, 2 наглядачки
11	Приватний жіночий пансіон на утриманні дружини чиновника 7 класу Атена...ї Пітон	м. Одеса, «у власному кам'яному двоповерховому будинку»	1838	35	7 вчителів, 1 наглядачка
12	Приватний жіночий пансіон на утриманні дружини надвірного радника Л... Ланг	м. Одеса «В двоповерховому будинку купця Ростовцова»	1839	27	7 вчителів, 1 наглядачка
13	Приватний жіночий пансіон на утриманні одеської купчихи Маргарити Рибачо	м. Одеса, «в домі маклера Тотті»	1840	55	9 вчителів, 2 наглядачки
Приватні школи					
14	Грецьке комерційне училище на утриманні Грецької общини	м. Одеса, «у власному двоповерховому будинку, який було побудовано в 1814 році»	1817	211	6 вчителів
15	Єврейське комерційне училище на утриманні єврейської общини	м. Одеса, «в двоповерховому будинку купця Андросова»	1826	211	11 вчителів
16	Єврейське жіноче училище на утриманні єврейської общини	м. Одеса, «в двоповерховому будинку, який наймають в общини караїмів»	1835	85	5 вчителів
17	Училище на утриманні дружини колезького секретаря Зефірою Рафтопуловою	м. Одеса «в одноповерховому будинку купця Поповича»	1838	31	5 вчителів, 1 наглядачка
18	Училище на утриманні Софії Лорович	м. Одеса, «в кам'яному одноповерховому будинку купця Лапе...ича»	1839	40	5 вчителів, 2 наглядачки
Всього				388+896=1284	В державних закладах 16 вчителів на 15 місць (один позаштатний), в приватних 24 вчителів на 89 місць (більшість вчителів працювали в кількох місцях) та 14 наглядачів

Суттєвим недоліком була недостатня кількість державних навчальних закладів. На все місто, яке дуже швидко росло, було всього одне уїзне училище, і 6 училищ в селах, хуторах і поселеннях навколо. Цю проблему частково перекривали приватні училища і пансіони, однак вони були платні і оплатити навчання в них могли лише заможні верстви населення, оскільки платня в них могла досягати 285 рублів на рік (ДАОО, Ф. 43. Оп. 1. Спр. 50, арк. 54–58). Для національних меншин, такі як греки, євреї та інші, проблема дефіциту кількості навчальних закладів вирішувалась відкриттям шкіл, які фінансувались етнічними общинами – навчання в таких училищах було безкоштовним (ДАОО, Ф. 43. Оп. 1. Спр. 50, арк. 59–61).

Існувала дискримінація в системі освіти і по гендерній ознаці. В статистичних даних чітко видно, що кількість учениць була майже втричі меншою, ніж учнів. І головне, на 1840 рік в Одесі не існувало жодного жіночого державного закладу, дівчата могли отримати освіту лише в приватних закладах освіти, навчання в яких коштувало великих грошей, і було доступне лише обмеженому колу населення.

Ще одним істотним недоліком було низьке забезпечення навчальних закладів кваліфікованими кадрами. Вчителів дуже часто не вистачало, особливо державних закладах освіти, а також в сільській місцевості. Більшість вчителів працювали в кількох навчальних закладах одночасно, що може бути зумовлено невисокою заробітною платою педагогів. Наприклад, в уїзному училищі зарплатня вчителів складала 625 рублів на рік, тобто 52 рублі на місяць. Зарплатня заочника в тому ж закладі складала 500 рублів на рік (42 рублі на місяць), вчителя малювання – 200 рублів на рік або 17 рублів на місяць (ДАОО, Ф. 43. Оп. 1. Спр. 30, арк. 3). Ще однією проблемою в освітній системі була соціальна дискримінація в освіті. Від народження дитина була приречена на обмеження можливостей здобуття освіти залежно від соціального стану батьків. Дворяни, купці та багаті міщани мали доступ до елітних навчальних закладів, тоді як діти бідних міщан та селян, навіть якщо мали здібності, нечасто отримували можливість здобути взагалі будь-яку освіту. Вступ до навчальних закладів часто супроводжувався вимогами щодо походження та матеріального становища, а не лише здібностей або знань. Таким чином, система освіти закріплювала соціальну стратифікацію, утверджуючи нерівність можливостей із самого початку життєвого шляху людини.

Одеська дирекція народних училищ продовжувала періодично складати звіти по навчаль-

ним закладам. Відомо, наприклад, про звіти 1853 (ДАОО, Ф. 43. Оп. 1. Спр. 457), 1855 (ДАОО, Ф. 43. Оп. 2. Спр. 46), 1860 (ДАОО, Ф. 43. Оп. 2. Спр. 121) років. Наприклад, за даними звіту 1855 року, кількість навчальних закладів в Одесі та її околицях збільшилось до 33, і вони розподілялись наступним чином (ДАОО, Ф. 43. Оп. 2. Спр. 46, арк. 186):

Тип навчального закладу	Кількість закладів
Державні заклади по одеському управлінню	13
Гімназії з пансіоном	1
Уїзні	1
Приходські	11
Приватні заклади освіти	20
Чоловічі	4
Жіночі	3
Нерозбірливо написано	10
Приватні виховальні заклади	3
Всього	33

На 1855 рік в Одесі і околицях на нараховувалось від 1772 до 1986 учнів, в порівнянні з 1284 в 1840 році, тобто кількість учнів збільшилась в 1,5 рази (ДАОО, Ф. 43. Оп. 2. Спр. 46, арк. 189–190). Кількість населення Одеси і околиць на той же рік, за даними дирекції Народних училищ, становила 80 359 (70 135 християн і 10 224 євреїв) (ДАОО, Ф. 43. Оп. 2. Спр. 46, арк. 165). За випробуваною вище формулою, кількість дітей шкільного віку могла становити приблизно 16–24 тисяч осіб, відсоток дітей, які відвідували школу приблизно становив 7–12% (в порівнянні 5–10% в 1840 році), тобто відсоток грамотного населення в Одесі і околичних селах і хуторах зріс до 17–22%, що є позитивним моментом. Також з позитивних моментів варто наголосити на збільшенні кількості навчальних закладів майже в 2 рази: з 18–20 до 33. Кількість вчителів також зросла в 2 рази: з 40 в 1840 році до 81 у 1855.

В 1862 році за рішенням попечителя Одеського навчального округу, Дирекція народних училищ була реорганізована, справи по управлінню державними училищами були передані одеській Другій гімназії, управління приватними навчальними закладами на деякий час залишилось за директором Рішельєвського ліцею. Рішення було прийнято у зв'язку з реорганізацією Рішельєвського ліцею в Новоросійський університет, який буде відкрито в 1864 році (ДАОО, Ф. 43. Оп. 2. Спр. 143, арк. 2–3). Останні справи фонду дирекції датовані в описах 1863 роком, скоріш за все, в тому ж році орган і

припинив своє існування. З 1891 року обов'язки по управлінню навчальними закладами Одеси і її околиць було покладено на інспектора народних училищ 10-го району Херсонської губернії, посада якого проіснувала до часів більшовицького перевороту в 1917 році (ДАОО, Ф. 43. Оп. 2. Спр. 3).

Висновки. Отже, документи фонду Одеської дирекції народних училищ містять безцінну інформацію про діяльність установи та закладів освіти в Одесі та її околицях в 1830–60-тих роках. За час існування, дирекція створила багато документів, які зараз є цінним джерелом, яке висвітлює діяльність Освіта в регіоні в першій половині – середині XIX століття мала ряд позитивних рис, головна з яких – дуже високий відносно середнього по імперії рівень грамотності населення, зростання кількості навчальних закладів і збільшення кількості кваліфікованих вчителів, доступ до освіти представників різних етносів та національностей, тощо. Негативні риси освітньої системи регіону є

такими ж, як і в усій російській імперії того часу: обмеження доступу до освіти для широких верств населення, соціальну та гендерну дискримінацію, низький відносно європейського рівень освіченого населення. Ці негативні риси освіти були тісно пов'язані з загальною політикою імперії, спрямованою на збереження самодержавства та соціальної ієрархії. Відсутність широкої та якісної освіти гальмувала модернізацію країни, сприяла відставанню Російської імперії від передових європейських держав і в підсумку стала однією з причин суспільних потрясінь у наступні десятиліття.

Подальші перспективи дослідження полягають у детальному дослідженні документів фонду 43 ДАОО з метою висвітлення економічних, культурних, релігійних, правових, політичних, тощо аспектів освіти. Також, документи згаданого фонду можуть значно розширити уявлення про мережу навчальних закладів в Одесі в I половині – середині XIX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герлігі П. Школи та культура. *Одеса. Історія міста 1794–1914* : монографія. Київ.: Критика, 1999. С. 51–53.
2. Освіта. Наука. Культура. *Історія Одеси* / за ред. В.Н. Станка. Одеса : Друк, 2002. С. 119–124.
3. Рум'янцева А. Перша в Одесі міська громадська жіноча гімназія: початкові сторінки історії. *Історико-літературний журнал*. 2013. Вип. 11. С. 220–226.
4. Синявська О.О. Й.Г. Михневич (1809–1885) – викладач, адміністратор, історик Рішельєвського ліцею. *Південь України: Етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри*: зб. матеріалів V Міжнар. наук. конф. Одеса: ОНУ, 2015. С. 302–305.
5. О годовом отчете Одесского управления за 1840 год уездного и приходских училищ. 1841 р. ДАОО (Державний архів Одеської області) Ф.43 Одеська дирекція народних училищ, 1839–1863 рр. Оп.1 . Спр. 50.
6. О передаче в Одесскую вторую гимназию дел по управлению Одесскими казенными училищами: христианскими и еврейскими, 18 вересня 1862 р. ДАОО (Державний архів Одеської області) Ф. 43 Одеська дирекція народних училищ, 1839–1863 рр. Оп. 2. Спр. 143.
7. О предоставлении отчета о состоянии казенных и частных учебных заведений Одесской дирекции, 31 жовтня 1860 р. ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф.43 Одеська дирекція народних училищ, 1839–1863 рр. Оп. 2 . Спр. 121.
8. О составлении годового отчета по Одесской дирекции училищ, 2 листопада 1853 р. – 30 грудня 1853 р. ДАОО (Державний архів Одеської області) Ф.43 Одеська дирекція народних училищ, 1839–1863 рр. Оп. 1. Спр.457.
9. О суммах, ассигнованных Высочайше утвержденной росписи на 1840-й год, к отпуску из Херсонской казенной палаты на расходы по Одесскому уездному училищу, 1840 р. ДАОО (Державний архів Одеської області) Ф. 43 Одеська дирекція народних училищ, 1839–1863 рр. Оп. 1. Спр. 30.
10. Об отчете по дирекции за 1855 г, 22 листопада 1855 р. ДАОО (Державний архів Одеської області) Ф. 43 Одеська дирекція народних училищ, 1839–1863 рр. Оп. 2. Спр. 46.
11. Переписка об учащихся и преподавателях приходского училища Св. Павла, Жовтень 1891 р. – 11 грудня 1893 р. ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф.316 Інспектор народних училищ 10-го району Херсонської губернії, 1829–1919 рр. Оп. 2. Спр. 3.

REFERENCES

1. Herlihi P. (1999) *Istoriia mista 1794–1914*. [History of the city 1794–1914]. K.: Kritika, 1999. P. 51–53 [in Ukrainian].
2. Stanko, V.N. (Ed.) (2002) *Istoriia Odesy* [History of Odesa]. Odesa: Druk. P. 119–124 [in Ukrainian].
3. Rumiantseva A. (2005) *Persha v Odesi miska hromadska zhinocha himnaziia: pochatkovi storinky istorii* [First in Odesa town public women gymnasium: the beginnings of history]. *Istoryko-literaturnyi zhurnal*, 11, 220–226 [in Ukrainian].
4. Syniavska O.O. (2015) J.H. Mykhnevych (1809–1885) – vykladach, administrator, istoryk Risheliievskoho litseiu. [J.H. Mikhnevich (1809–1885) – lecturer, administrator, historian of the Richelieu Lyceum.] *Pivden Ukrainy: Etnoistorychnyi, movnyi, kulturnyi ta relihiinyi vymiry*: materialy V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (South of Ukraine: Ethnohistorical, cultural, religious worlds: materials of the V International Scientific and Practical Conference). Odesa [in Ukrainian].

5. hodo vom otchete Odesskoho upravleniia za 1840 hod uezdnoho y prykhodskykh uchyl'ishch, 1841 r. [On the annual report of the Odessa administration for 1840 of the district and parish schools, 1840] (Fund 43 Odesa Directorate of Public Schools, 1839–1863 Inventory 1. File 50). Ukraine, State archive of the Odesa region [in russian].

6. peredache v Odesskuiu vtoruiu gimnaziuiu del po upravleniiu Odesskymy kazennymy uchyl'ishchamy: khrystyanskymy y evreiskymy, 18 veresnia 1862 r. [On the transfer of the management of Odessa state schools: Christian and Jewish, to the Odessa Second Gymnasium, September 18, 1862.] (Fund 43 Odesa Directorate of Public Schools, 1839–1863 Inventory 2. File 143). Ukraine, State archive of the Odesa region [in russian].

7. predostavlenyy otcheta o sostoianii kazennykh y chastykh uchebnykh zavedenii Odesskoi dyrektsii, 31 zhovtnia 1860 r. [On the provision of a report on the state of state and private educational institutions of the Odessa Directorate, October 31, 1860] (Fund 43 Odesa Directorate of Public Schools, 1839–1863 Inventory 2. File 121). Ukraine, State archive of the Odesa region [in russian].

8. sostavlenyy hodo voho otcheta po Odesskoi dyrektsii uchyl'ishch, 2 lystopada 1853 r. – 30 hrudnia 1853 r. [On the preparation of the annual report on the Odessa Directorate of Schools, November 2, 1853 – December 30, 1853] (Fund 43 Odesa Directorate of Public Schools, 1839–1863 Inventory 1. File 457). Ukraine, State archive of the Odesa region [in russian].

9. summakh, assyhnovannykh Vysochaishe utverzhdennoi rospysy na 1840-i hod, k otpusku yz Khersonskoi kazennoi palaty na rashody po Odesskomu uezdnomu uchyl'ishchysch, 1840 r. [On the amounts allocated by the Supremely approved list for 1840, for release from the Kherson treasury chamber for expenses on the Odessa district school, 1840 p.] (Fund 43 Odesa Directorate of Public Schools, 1839–1863 Inventory 1. File 30). Ukraine, State archive of the Odesa region [in russian].

10. Ob otchete po dyrektsii za 1855 h, 22 lystopada 1855 r. [On the report of the directorate for 1855, November 22 1855] (Fund 43 Odesa Directorate of Public Schools, 1839–1863 Inventory 2. File 46). Ukraine, State archive of the Odesa region [in russian].

11. Perepyska ob uchashchymisia y prepodavatelyakh prykhodskoho uchyl'ishcha Sv. Pavla, Zhovten 1891 r. – 11 hrudnia 1893 r. [Correspondence about students and teachers of St. Paul's Parish School, Zhovten 1891 r. – 11th baby 1893 r.] (Fund 316 Odesa Inspector of public schools in the 10th district of Kherson province, 1829–1919 Inventory 2. File 3). Ukraine, State archive of the Odesa region [in russian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 373.2.014.68:341.31

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-36>

Марина ЄПІХІНА,

orcid.org/0000-0003-0199-8186

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Лубни, Україна) dewdrop@ukr.net

Світлана БАДЕР,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Лубни, Україна) svetmira23@meta.ua

Лілія ЧЕРНОВСЬКА,

orcid.org/000-0003-4636-5577

доктор психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Лубни, Україна) lvm.cv.ua@gmail.com

ПАРТНЕРСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ВИХОВАТЕЛІВ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто проблему партнерської взаємодії вихователів і батьків дітей раннього дошкільного віку в умовах воєнного стану. Наголошується, що ранній вік є критичним етапом розвитку дитини, коли формується базова довіра до світу, емоційна стабільність і первинні соціальні навички. Малюк зберігає високу емоційну залежність від батьків, тому адаптація до закладу дошкільної освіти потребує тісної співпраці педагогів і родини. У воєнних обставинах традиційні стратегії взаємодії часто недоступні, що актуалізує пошук нових стратегій підтримки. Мета статті полягає в обґрунтуванні значення партнерської взаємодії між педагогами та батьками дітей раннього віку в умовах війни й окресленні адаптивних стратегій, що сприяють зниженню тривожності, формуванню довіри та безперервності розвитку. Для цього проаналізовано сучасні дослідження, нормативно-правові документи та окреслено ключові виклики дошкільної освіти у кризових умовах. Узагальнені результати свідчать, що ефективна взаємодія можлива лише за умови рівноправної участі родини, яка виступає повноцінним партнером освітнього процесу. Запропоновано чотири адаптивні стратегії: «Партнерство заради раннього розвитку» (щоденний обмін інформацією між вихователями й батьками), «Гнучке партнерство» (поєднання очних і дистанційних форм освіти), «Мережа турботи» (створення мікроспільнот батьків, педагогів і психологів) та «Психоемоційний супровід» (інтеграція арт- і казкотерапії, ігрових практик та консультацій). Зроблено висновок, що партнерська взаємодія у воєнний час є необхідною умовою безпеки та гармонійного розвитку дітей раннього дошкільного віку. Адаптивні стратегії поєднують освітню і психологічну підтримку, зміцнюють довіру до нового оточення та знижують вразливість дитини у кризових обставинах.

Ключові слова: дошкільна освіта, ранній вік, партнерська взаємодія, батьки, адаптація, воєнний стан.

Maryna YEPIKHINA,

orcid.org/0000-0003-0199-8186

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Early and Preschool Child Development
State Institution Luhansk Taras Shevchenko National University
(Lubny, Ukraine) dewdrop@ukr.net*

Svetlana BADER,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

*Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Early and Preschool Child Development
State Institution Luhansk Taras Shevchenko National University
(Lubny, Ukraine) svetmira23@meta.ua*

Liliya CHERNOVSKA,

orcid.org/0000-0003-4636-5577

*Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Lubny, Ukraine) lvm.cv.ua@gmail.com*

PARTNERSHIP BETWEEN TEACHERS AND PARENTS OF EARLY PRESCHOOL AGE CHILDREN IN MARTIAL ARTS CONDITIONS

The article considers the problem of partnership interaction between educators and parents of early preschool children in conditions of martial law. It is emphasized that early age is a critical stage in a child's development, when basic trust in the world, emotional stability and primary social skills are formed. The child retains a high emotional dependence on parents, therefore adaptation to a preschool educational institution requires close cooperation between teachers and the family. In wartime conditions, traditional interaction strategies are often unavailable, which makes the search for new support strategies relevant. The purpose of the article is to substantiate the importance of partnership interaction between educators and parents of early preschool children in wartime and to outline adaptive strategies that contribute to reducing anxiety, building trust and continuity of development. For this purpose, modern research, regulatory documents and key challenges of preschool education in crisis conditions are analyzed. The generalized results show that effective interaction is possible only with the equal participation of the family, which acts as a full-fledged partner in the educational process. Four adaptive strategies are proposed: "Partnership for early development" (daily exchange of information between educators and parents), "Flexible partnership" (combination of face-to-face and distance forms of education), "Network of care" (creation of micro-communities of parents, teachers and psychologists) and "Psycho-emotional support" (integration of art and fairy tale therapy, game practices and consultations). It is concluded that partnership interaction in wartime is a necessary condition for the safety and harmonious development of early preschool children. Adaptive strategies combine educational and psychological support, strengthen trust in the new environment and reduce the child's vulnerability in crisis circumstances.

Key words: *preschool education, early age, partnership interaction, parents, adaptation, martial law.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнного стану, спричиненого збройною агресією проти України, система дошкільної освіти зазнає суттєвих трансформацій, що зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до організації освітнього процесу та взаємодії з родинами вихованців. Особливої уваги в цьому контексті потребують діти раннього дошкільного віку, адже саме вони є найбільш вразливими до змін у соціальному середовищі та найбільше потребують стабільної підтримки з боку дорослих.

Ранній дошкільний вік є найбільш вразливим періодом розвитку дитини, коли формується її базова довіра до світу, емоційна стабільність та

соціальні навички. У цей час малюк гостро реагує на будь-які зміни, а тому потребує максимальної підтримки з боку дорослих. Як зазначає В. Рагозіна, «сучасна дитина цього віку відзначається певним дисбалансом фізичного і психічного розвитку, що актуалізує розробку стратегії навчальних виховних впливів з боку дорослих (батьків, педагогів) з метою її розвитку в умовах родинного виховання і навчання у закладах дошкільної освіти» (Рагозіна, 2015). В умовах воєнного стану ці слова набувають особливого значення, адже саме адаптивні стратегії педагогів і батьків дозволяють знизити рівень тривожності дитини та забезпечити безперервність її розвитку.

В умовах війни ці потреба часто залишаються незадоволеними через дестабілізацію життєвого укладу, вимушене переміщення, втрату близьких та інші травмуючі фактори, що створює додаткові ризики для гармонійного розвитку дитини й вимагає посиленої уваги як з боку родини, так і з боку педагогів.

Партнерська взаємодія між закладами дошкільної освіти та родинами вихованців у таких умовах виступає ключовим чинником забезпечення безперервності освітнього процесу, збереження психоемоційної рівноваги та формування безпечного середовища для розвитку дітей. Слушною є думка Г. Жураковської, Л. Мацюк і Л. Стрельник, які наголошують, що діти сприймають світ очима своїх батьків, а найбільше їх травмує невпевненість дорослих; натомість вони прагнуть бачити у батьках врівноважених і впевнених людей (Жураковська та ін., 2022).

Водночас у реаліях воєнного стану традиційні форми взаємодії педагогів і батьків часто виявляються недостатніми або зовсім недопустимими. Це зумовлює необхідність розробки нових, адаптивних стратегій партнерської взаємодії, здатних враховувати специфічні виклики сьогодення та забезпечувати ефективну підтримку дітей раннього дошкільного віку.

Аналіз досліджень. Проблематика розвитку та виховання дітей раннього дошкільного віку перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців (А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Поніманська, В. Рагозіна та ін.), які підкреслюють значення перших трьох років життя для формування базових психофізіологічних функцій, емоційно-вольової сфери та соціалізації.

Співпраця закладів дошкільної освіти з батьками досліджувалася Н. Горбенко, А. Залізняка, О. Лісовець, О. Авраменко, О. Скларовою, Н. Новоселецькою, які акцентують на важливості партнерської взаємодії, узгодженості виховних впливів та створенні єдиного освітнього простору «заклад-родина».

Питання психологічної допомоги дітям у воєнний час висвітлюються у працях Н. Пророк, Т. Годєцької, Н. Греси, І. Бандурки та ін. Однак проблема ефективної взаємодії закладів дошкільної освіти з родинами дітей раннього віку саме в умовах воєнного стану залишається недостатньо розробленою.

Відтак, актуальність дослідження партнерської взаємодії вихователів і батьків раннього дошкільного віку в умовах воєнного стану зумовлена потребою адаптації освітнього процесу, забезпечення психоемоційної підтримки та пошуку ефективних стратегій до організації цієї взаємодії.

Метою статті є обґрунтування значення партнерської взаємодії між вихователями та батьками дітей раннього дошкільного віку в умовах воєнного стану та окреслення адаптивних стратегій, спрямованих на забезпечення безпеки, психоемоційної підтримки й безперервного розвитку дитини.

Виклад основного матеріалу. Питання партнерства педагогів і батьків у підтримці дітей у кризових умовах знайшло відображення в державній освітній політиці. Закон України «Про освіту» (Закон, 2017) та Закон України «Про дошкільну освіту» (Закон, 2001) гарантують право кожної дитини на якісну й безпечну освіту. У воєнний час це право реалізується через заходи фізичної безпеки, психоемоційної підтримки та соціалізації вихованців.

Уряд та МОН розробили низку нормативних документів, серед яких Лист МОН № 1/3845-22 від 2 квітня 2022 року з методичними рекомендаціями щодо організації дошкільної освіти у воєнний період (Міністерство, 2022), а також оновлені рекомендації на 2024-2025 навчальний рік (Міністерство, 2024). Вони визначають алгоритм дій педагогів у надзвичайних ситуаціях, особливості зарахування та відрахування вихованців і підходи до гнучкої організації освітнього процесу. Отже, нормативно-правова база спрямована на забезпечення безпечного та безперервного освітнього процесу і створення підтримувального середовища для дітей раннього віку навіть у кризових обставинах, а прийняті документи стали основою для оновлення внутрішніх регламентів ЗДО, забезпечуючи узгодженість дій педагогів і адміністрацій та дають змогу організувати освітній процес навіть в умовах постійного ризику.

Водночас формальне нормативне забезпечення саме по собі не може гарантувати повноцінного розвитку дитини. Проте навіть за наявності належного правового підґрунтя особливого значення набуває врахування індивідуальних і вікових потреб вихованців, особливо дітей раннього дошкільного віку, які вперше вступають у нове соціальне середовище.

У цей період дитина переживає критичний етап розвитку: формується базова довіра до світу, емоційна стабільність і соціальні навички. Вхідження до закладу дошкільної освіти стає серйозним викликом для її емоційної сфери, адже малюк зберігає високу емоційну залежність від батьків, які залишаються головним джерелом відчуття безпеки. Адаптація до умов ЗДО потребує поступовості та тісної взаємодії педагогів і родини, оскільки саме спільні зусилля дорослих допома-

гають знизити тривожність і сформувати довіру до нового оточення.

Разом із тим ранній вік є і періодом первинної соціалізації: діти встановлюють перші контакти з однолітками, опановують елементарні комунікативні навички, відчувають належність до групи (Захарова, 2010). Порушення стабільності, спричинені воєнними обставинами (евакуація, переїзди, ізоляція), значно ускладнюють цей процес і зумовлюють потребу у чутливих педагогічних стратегіях та активному партнерстві з батьками.

У процесі адаптації дитини до умов закладу дошкільної освіти визначальне значення має партнерська взаємодія між педагогами та батьками. Саме батьки залишаються для малюка головним джерелом емоційної стабільності, а їхня активна участь у створенні підтримувального освітнього середовища сприяє зниженню тривожності, формуванню довіри до нового оточення та позитивного ставлення до ЗДО. На думку Н. Захарової, батьки істотно впливають на становлення соціального досвіду дитини, допомагають засвоювати норми належної поведінки та соціальні регулятиви, привчають добирати адекватні засоби реагування на зовнішні впливи, орієнтуватися у навколишньому світі та оволодівати прийнятними типами поведінки, необхідними для успішної взаємодії з різними людьми, а також формують у неї основи самостійності (Захарова, 2010: 36). Для педагогів активний діалог із родинами відкриває можливість краще розуміти потреби кожної дитини, оперативно реагувати на виклики й організувати індивідуалізовану підтримку. Це підкреслює важливість сприйняття батьків як повноцінних партнерів освітнього процесу, а не лише як його спостерігачів.

Забезпечення психологічного комфорту дітей, на нашу думку, неможливе без системної взаємодії з родинами. Тому особливого значення набуває пошук адаптивних стратегій партнерської взаємодії, здатних відповідати сучасним реаліям та водночас підтримувати сталий розвиток дитини.

Участь родини в освітньому процесі не може обмежуватися лише виконанням допоміжних функцій. Сучасні виклики вимагають розглядати батьків як рівноправних учасників, відповідальних за розвиток і добробут дитини нарівні з педагогами. Саме тому поняття партнерської взаємодії набуває нового змісту, виходячи за межі традиційного «взаємозв'язку» та перетворюючись на якісно інший тип взаємодії.

Під *партнерською взаємодією між суб'єктами освітнього процесу* ми розуміємо новий тип взаємодії, який ґрунтується на паритетній основі та

характеризується загальними цілями, взаємною відповідальністю сторін за результати співпраці, а також особистісним прогресом кожного учасника у процесі спільної діяльності (Єпіхіна, 2022: 37).

Відзначимо, що батьки виступають не пасивними спостерігачами, а активними організаторами освітнього середовища, що разом із педагогами несуть відповідальність за всебічний розвиток дитини, зокрема в умовах підвищеної соціальної вразливості, спричиненої війною. Отже, у сучасній парадигмі дошкільної освіти партнерство з батьками – це не опція, а необхідна умова ефективної педагогічної підтримки дитини, особливо в ранньому віці, коли закладаються основи емоційної стабільності самооцінки, комунікативної відкритості та здатності довіряти світу.

Реалізувати таке партнерство можна через різні стратегії взаємодії, що довели свою ефективність у практиці дошкільних закладів. Серед них – «Партнерство заради раннього розвитку», «Гнучке партнерство», «Мережа турботи» та «Психоемоційний супровід». Нижче розглянемо їх детальніше.

Стратегія «Партнерство заради раннього розвитку» передбачає тісну й системну взаємодію вихователів та батьків, спрямовану на забезпечення безпеки, стабільності й емоційного благополуччя дитини раннього дошкільного віку. Практична реалізація цієї стратегії полягає у щоденному обміні інформацією про стан і потреби малюка (через щоденники спостережень, електронні повідомлення або короткі зустрічі), індивідуальних консультаціях із вихователем чи психологом, а також у розробці спільних кроків для полегшення адаптації дитини до умов закладу.

Важливим елементом є залучення батьків до створення «тривожної валізи дитини» з улюбленими іграшками, книжками чи альбомами для малювання, що допомагає знизити рівень стресу в кризових ситуаціях. Дієвою практикою є також проведення «адаптаційних зустрічей» за участю вихователя, психолога й батьків, де обговорюються труднощі дитини, шляхи їх подолання та рекомендації щодо підтримки вдома. У воєнних умовах важливим інструментом виступають гнучкі форми комунікації – месенджери, відеозустрічі, електронні бюлетені, які забезпечують постійний контакт і координацію виховних впливів.

Стратегія «Гнучке партнерство» спрямована на поєднання очних, дистанційних і короткотривалих форм навчання залежно від безпекової ситуації. Практична реалізація цієї стратегії враховує вікові особливості малюків, для яких головними є емоційна підтримка, відчуття стабільності та поступова адаптація до умов ЗДО.

У безпечних умовах застосовуються короткотривалі очні зустрічі: батьки можуть приводити дитину на 1–2 години для адаптаційних занять чи ігор, що дозволяє знизити тривожність і забезпечити перший досвід соціалізації. Якщо ж очний формат неможливий, використовуються дистанційні практики, адаптовані до віку дітей: короткі відеопривітання від вихователя («Доброго ранку, малюта!»), спільні пісеньки чи рухливі вправи, які батьки відтворюють удома разом із дитиною.

Для підтримки безперервності розвитку пропонуються прості міні-завдання (малювання пальчиковими фарбами, будівництво вежі з кубиків, розглядання картинок), які легко виконати в домашніх умовах. Вихователь координує цей процес через месенджери або відеозв'язок, обговорюючи з батьками успіхи та труднощі дитини.

Стратегія «Мережа турботи» орієнтована на створення мікроспільнот батьків, вихователів і психологів, які спільно забезпечують стабільність та розвиток дитини у кризових умовах. Реалізується він через кілька взаємодоповнювальних форм.

По-перше, це онлайн-канали комунікації (Viber, Telegram, WhatsApp), де батьки отримують від вихователя щоденні повідомлення про режим дня, ігри чи вправи для дитини та можуть обмінюватися досвідом між собою. У таких чатах поширюються короткі відео з пісеньками, пальчиковими іграми, вправами для розвитку мовлення, які батьки легко відтворюють удома (Жураковська та ін., 2022).

По-друге, ефективними є онлайн-батьківські клуби, орієнтовані на виховання й підтримку дітей 1–3 років. Під час таких зустрічей вихователь і психолог обговорюють адаптаційні труднощі, дають поради щодо подолання дитячої тривожності та навчають простим технікам емоційної підтримки.

Крім того, у практиці ЗДО ефективними є цільові онлайн-зустрічі для батьків новоприбулих чи евакуйованих дітей, на яких обговорюються питання адаптації та організації побуту в нових умовах. Такі формати не лише підвищують педагогічну компетентність батьків, а й створюють

атмосферу взаємної турботи та відповідальності за розвиток дитини.

Стратегія «Психоемоційний супровід» спрямована на інтеграцію психологічної підтримки в освітній процес та налагодження тісної взаємодії між вихователем, психологом і батьками. Практична реалізація цієї стратегії полягає у використанні спеціально підібраних методик і форм роботи, які відповідають віковим особливостям дітей раннього дошкільного віку та можуть легко застосовуватися також удома.

Серед найбільш ефективних засобів варто назвати арт-терапевтичні практики (малювання пальчиками, ліплення з тіста чи пластиліну, колективні аплікації з природних матеріалів), що знижують рівень напруги, розвивають сенсорику та дарують дитині відчуття успіху. Важливу роль відіграє і казкотерапія: короткі казки з позитивними образами вихователь читає у групі або записує у відеоформаті для дистанційного використання, а батьки можуть продовжити традицію спільного читання вдома. Ігрові практики – рухливі вправи з елементами релаксації («дихаємо, як їжачок», «заспокійливі обійми», масаж долоньок чи стоп) – допомагають дітям долати тривогу; вихователь демонструє їх на заняттях, а батьки відтворюють у сімейному колі.

Завершальним компонентом є системні консультації для батьків, під час яких психолог і вихователь пояснюють особливості реагування на зміни у поведінці малюка (регрес у мовленні, страх розлуки, часті сльози) та пропонують конкретні кроки для збереження його емоційної рівноваги.

Висновки. Таким чином, партнерська взаємодія між педагогами та батьками дітей раннього дошкільного віку в умовах воєнного стану є необхідною умовою забезпечення їхньої безпеки, стабільності та гармонійного розвитку. Адаптивні стратегії («Партнерство заради раннього розвитку», «Гнучке партнерство», «Мережа турботи», «Психоемоційний супровід») дозволяють поєднувати освітній процес із психологічною підтримкою, враховувати вікові потреби дітей 1–3 років і знижувати їхню вразливість у кризових обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єпіхіна М. Сутність та структура готовності майбутнього вчителя до партнерської взаємодії в початковій школі. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2022. № 38(2). С. 36–43. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.386>
2. Жураковська Г., Мацюк Л., Стрельник Л. Умови відновлення роботи закладів дошкільної освіти під час дії воєнного стану. *Освітній процес в закладах дошкільної освіти в умовах воєнного стану: теорія, практика, інновації* : зб. матеріалів конф. Київ, 2022. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zbirnyk.pdf> (дата звернення: 25.09.2025).

3. Захарова Н. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору : монографія. Донецьк : Нолідж (донецьке відділення), 2010.
4. Закон України «Про дошкільну освіту» : станом на 28 серп. 2025 р. № 3788-20. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> (дата звернення: 25.09.2025).
5. Закон України «Про освіту» : станом на 2017 р. № 2145-19. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 25.09.2025).
6. Міністерство освіти і науки України. Лист № 1/3845-22 від 02 квіт. 2022 р. «Про рекомендації для працівників закладів дошкільної освіти на період дії воєнного стану в Україні». Київ : МОН, 2022. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikov-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voyennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 25.09.2025).
7. Міністерство освіти і науки України. Лист № 1/15368-24 від 27 серп. 2024 р. «Щодо організації освітнього процесу в 2024/2025 навчальному році у закладах дошкільної освіти». Київ : МОН, 2024. URL: <https://mon.gov.ua/npa/shchodo-orhanizatsii-osvitnoho-protsesu-v-20242025-navchalnomu-rotsi-u-zakladakh-doshkilnoi-osviti> (дата звернення: 25.09.2025).
8. Рагозіна В. Дитина раннього віку: особливості розвитку. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. № 19(2). С. 174–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19%282%29__18 (дата звернення: 25.09.2025).

REFERENCES

1. Yepikhina, M. (2022). Sutnist ta struktura hotovnosti maibutnoho vchytelia do partnerskoi vzaiemodii v pochatkovii shkoli [The essence and structure of future teacher's readiness for partnership interaction in primary school]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Pedagogical Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy*, 38(2), 36–43. <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.386>
2. Zhurakovska, H., Matsiuk, L., & Strelnyk, L. (2022). Umovy vidnovlennia roboty zakladiv doshkilnoi osvity pid chas dii voiennoho stanu [Conditions for resuming the work of preschool education institutions under martial law]. In *Osvitnii protses v zakladakh doshkilnoi osvity v umovakh voiennoho stanu: teoriia, praktyka, innovatsii [Educational process in preschool institutions under martial law: Theory, practice, innovations]* (pp. 45–53). Kyiv. <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zbirnyk.pdf>
3. Zakharova, N. (2010). *Adaptatsiia ditei doshkilnoho viku do suchasnoho sotsialnoho prostoru [Adaptation of preschool children to the modern social space]*. Donetsk: Vyd-vo "Noulidzh".
4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2025, August 28). *Zakon Ukrainy "Pro doshkilnu osvitu" [Law of Ukraine "On Preschool Education"]* (No. 3788-20). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>
5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). *Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"]* (No. 2145-19). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2022, April 2). Lyst No. 1/3845-22 "Pro rekomendatsii dlia pratsivnykiv zakladiv doshkilnoi osvity na period dii voiennoho stanu v Ukraini" [Letter No. 1/3845-22 "On recommendations for preschool staff during martial law"]. Kyiv: MON. <https://mon.gov.ua/npa/pro-rekomendaciyi-dlya-pracivnikov-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-na-period-diyi-voyennogo-stanu-v-ukrayini>
7. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2024, August 27). Lyst No. 1/15368-24 "Shchodo orhanizatsii osvitnoho protsesu v 2024/2025 navchalnomu rotsi u zakladakh doshkilnoi osvity" [Letter No. 1/15368-24 "On organizing the educational process in the 2024/2025 academic year in preschool institutions"]. Kyiv: MON. <https://mon.gov.ua/npa/shchodo-orhanizatsii-osvitnoho-protsesu-v-20242025-navchalnomu-rotsi-u-zakladakh-doshkilnoi-osviti>
8. Ragozina, V. V. (2015). *Dytyna rannoho viku: osoblyvosti rozvytku [Child of early age: Developmental features]. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and Methodical Problems of Education of Children and Youth*, 19(2), 174–183. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2015_19%282%29__18

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 373.2.091.33-027.22:796]:37.013.74](045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-37>

Алла ЗАЛІЗНЯК,
orcid.org/0000-0002-5255-385X
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) amz423422@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ АКТИВНОГО ВІДПОЧИНКУ ДОШКІЛЬНИКІВ У РАМКАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ

У статті предметом розгляду є організація активного відпочинку дошкільників у рамках полікультурного виховання. Зазначено, що основою гармонійного розвитку дітей дошкільного віку є повноцінний фізичний розвиток та організація активної рухової діяльності. Метою нашої статті є розкриття особливостей організації активного відпочинку дошкільників у рамках полікультурного виховання. Підкреслено, що в рамках полікультурної освіти виконуються не лише завдання фізичного виховання, а й основні напрямки формування особистості, готової та здатної жити в сучасному для нас суспільстві. Здійснено аналіз наукових джерел, що містять відомості щодо полікультурного виховання. Наголошено, що вищезазначена проблема є необхідною умовою гармонійного розвитку особистості дитини дошкільного віку. Розкрито сутність таких понять, як «полікультурне виховання» та «активний відпочинок». Виокремлено основні завдання полікультурного виховання дошкільників. Акцентовано увагу на те, що полікультурне виховання може інтегрувати у різні види виховання, й зокрема, у фізичне, вагоме місце в якій займають ефективні форми активного відпочинку дітей дошкільного віку, що сприяють підвищенню їхніх функціональних можливостей організму, зміцненню здоров'я, фізичному розвитку, удосконаленню їхніх рухових навичок та фізичних якостей. В ході організації активного відпочинку дошкільників рекомендовано використовувати різноманітні засоби полікультурного виховання. Також у статті окреслено основні характеристики полікультурного простору та риси полікультурної особистості дошкільника. У підсумку зроблено висновок, що організація активного відпочинку дітей дошкільного віку у рамках полікультурного виховання можлива лише в полікультурному середовищі, яке має бути полікультурним не тільки за своїм складом, а й за сутністю.

Ключові слова: рухова активність, активний відпочинок, полікультурне виховання, діти дошкільного віку, фізичне виховання.

Alla ZALIZNYAK,
orcid.org/0000-0002-5255-385X
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Preschool Education
Uman Pavlo Tychyna Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) amz423422@gmail.com

PECULIARITIES OF ORGANIZING CHILDREN'S ACTIVE RECREATION WITHIN THE FRAMEWORK OF MULTICULTURAL EDUCATION

The article deals with the organization of active recreation for preschoolers within the framework of multicultural education. Modern scientific sources of the research work are investigated. Organizing children's active recreation within the framework of multicultural education is a key component of a child's harmonious development. The problem organizing children's active recreation within the framework of multicultural education is relevant in modern Ukrainian society.

The purpose of our article is to reveal peculiarities of organization children's active recreation within the framework of multicultural education.

To achieve this purpose, a set of methods was used: analysis, synthesis, comparison, systematization, generalization of theoretical material. The research is based on the analysis and synthesis of current pedagogical literature. The study examines the works of different researchers.

The essence of the following notions as «multicultural education» and active recreation» are distinguished. The theoretical analysis of literature the pedagogical prominent. Feature outline are certain that inherent only to multicultural education. The article discusses the effectiveness of multicultural education. Emphasis is placed on the importance of multicultural and physical education. The importance of implementing multicultural education into the educational space is substantiated.

The originality of the research lies in the fact that the article substantiates the essence of multicultural education. The proposed means have significant practical potential and can be used in the multicultural education during active recreation for preschoolers. The research materials can be used in the activities of preschool educators.

The use of means in the multicultural education during active recreation for preschoolers contributes to better of physical development in of preschoolers. We consider it appropriate to recommend using the multicultural education during active recreation for preschoolers. Prospects for further research are seen in the study of means the multicultural education during active recreation for preschools.

Key words: motor activity, active recreation, multicultural education, preschoolers, physical education.

Постановка проблеми. Основою гармонійного розвитку дітей дошкільного віку є повноцінний фізичний розвиток та організація активної рухової діяльності. Саме в дошкільному віці закладаються основи всебічного розвитку особистості, що сприяє формуванню рухової активності у дошкільному віці, координації рухів, розвитку інтересів до різних видів рухової активної діяльності. Своєчасне та вдале формування рухової функції дошкільників має вагомe значення для повноцінного фізичного розвитку, поліпшення захисних сил організму, виховання інтересу до рухових умінь, навичок та фізичних якостей (швидкість, спритність, гнучкість, витривалість, сила, окомір, рівновага).

Зазначимо, що рухи є головним проявом життя та потребують енергії. Рухи є необхідними для нормального росту та розвитку дітей дошкільного віку. Підкреслимо, що рухи є не лише способами пересування у повсякденні, а й використовуються для подолання перешкод у природних умовах та спеціально застосовуються для вирішення завдань фізичного виховання у закладі дошкільної освіти.

Під час організації усіх форм активного відпочинку доцільно використовувати різні види рухів, що сприятиме підвищенню функціональних можливостей організму, покращенню працездатності та загартованості дітей дошкільного віку. Організовуючи активний відпочинок дітей дошкільного віку в рамках полікультурної освіти, виконуються не лише завдання фізичного виховання, а й основні напрямки формування особистості, готової й здатної жити в сучасному для нас суспільстві. Дошкільники вчаться володіти почуттям розуміння й поваги до інших культур, умінями жити в злагоді й спокої з людьми різних національностей, рас, вірувань. У дітей дошкільного віку формується толерантне ставлення до представників різних етносів, розвиваються навички взаємодії в сучасному полікультурному середовищі.

Відтак, вкрай важливим є організація активного відпочинку дошкільників у рамках полікультурного виховання.

Аналіз досліджень. Відповідно до нормативно-правових законів фізичне виховання дошкільників є обов'язковою складовою повноцінного розвитку дітей.

Питання фізичного виховання розкрито в наукових працях Е. Вільчковського, О. Курок, Т. Дмитренко, О. Богініч та інших.

Стан означеної проблеми розкрили також велети педагогічної думки – А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Проблемі фізичного виховання дітей дошкільного віку присвячені дослідження, авторами яких є психологи (О. Запорожець та інші), педагоги (А. Макаренко, В. Сухомлинський).

Питання оздоровлення дітей, виховання в них життєрадісності, бадьорості розглядали такі ентузіасты-практики в Україні, як Ю. Петраківська, Н. Красіна, М. Шейко, Н. Промислова, М. Йогансон та інші, які внесли вагомий вклад для розвитку теорії та методики фізичного виховання дітей дошкільного віку.

Основоположні ідеї теорії полікультурної освіти були висвітлені ще чеським педагогом Я. Коменським, яким було засновано програму універсального виховання, основою якої виступав процес формування вмінь у людини з дитинства жити в злагоді з іншими, виконувати взаємні обов'язки, поважати та любити людей.

Фундаторами полікультурної освіти є американські вчені: Дж. Бенкс, Г. Бейкер, Ж. Гай, К. Кембел, М. Садкер П. Горські та інші, котрі під полікультурною освітою розуміли освіту, спрямовану на збереження і розвиток усього різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, що існують у суспільстві.

Мета статті: розкрити особливості організації активного відпочинку дошкільників у рамках полікультурного виховання.

Виклад основного матеріалу. Організація активного відпочинку дошкільників у рамках полікультурного виховання – необхідна умова гармонійного розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Насамперед розкриємо сутність поняття «полікультурне виховання».

Науковець Олійник М. розкриває сутність поняття «полікультурне виховання» у такій редакції: «процес цілеспрямованого й планомірного формування і розвитку світогляду, переконань і почуттів особистості, що ґрунтуються на визнанні

багатоманітності культур, збагачує її почуття, формує особливе ставлення до навколишнього світу й людей у ньому, супроводжується сприйманням та осмисленням життєво важливих парадигм буття, перетворенням зовнішніх культурних смислів у внутрішній морально-етичний світ» (Олійник, 2010: 50). Дослідник підкреслював, що «полікультурна свідомість формується з самих ранніх років життя людини. Успіх полікультурного виховання в значній мірі залежить від того, чи займаються таким вихованням в дошкільних навчальних закладах» (Олійник, 2010: 53).

Сучасна дослідниця Коваль К. виокремлює поняття «полікультурне виховання» як комплексну систему, «що залежить від учасників процесу, насамперед від батьків-вихователів як реалізаторів, їхніх полікультурних компетентностей та життєвого досвіду взаємодії з представниками інших культур» (Коваль, 2024: 183).

У Законі України «Про дошкільну освіту» зроблено акцент на мові освітнього процесу у сфері дошкільної освіти: «дітям, які належать до корінних народів або національних меншин (спільнот) України, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, гарантується і забезпечується право на здобуття дошкільної освіти мовою відповідного корінного народу або відповідної національної меншини (спільноти) України поряд із державною мовою в державних і комунальних закладах дошкільної освіти. Право на здобуття дітьми дошкільної освіти мовою корінного народу або національної меншини (спільноти) України реалізується шляхом створення за заявами їхніх батьків окремих груп з провадженням освітнього процесу відповідною мовою поряд із державною мовою і не поширюється на групи з провадженням освітнього процесу державною мовою. Група з провадженням освітнього процесу мовою корінного народу чи національної меншини (спільноти) України поряд з державною мовою створюється відповідно до вимог цього Закону. Дітям, які належать до корінних народів або національних меншин (спільнот) України, гарантується і забезпечується право вивчати мову відповідного корінного народу або національної меншини (спільноти) України в державних, комунальних і корпоративних закладах дошкільної освіти або через національні культурні товариства» (Про дошкільну освіту).

Маємо зазначити, що полікультурне виховання включає опанування різних культур, виховання поваги до представників усіх культур, не звертаючи увагу на расу, етнічне походження, розвиток толерантності відносно інших суспільств, наро-

дів, культур, активну співпрацю з представниками інших народів, культур, етносів при збереженні своєї культурної ідентичності. У процесі полікультурного виховання дошкільники долучаються до етнічної, національної, світової культури. У дітей дошкільного віку формуються уявлення про різноманітність культур та готовність й уміння жити у багатонаціональному середовищі.

У нормативно-правових документах розкрито завдання полікультурного виховання дітей та молоді.

Зазначимо основні завдання полікультурного виховання дітей:

- формування уявлень про різноманіття культур та їх взаємозв'язок;
- усвідомлення важливості культурного різноманіття для самореалізації особистості;
- виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей;
- розвиток умінь і навичок взаємодії носіїв різних культур на основі толерантності та взаєморозуміння;
- встановлення позитивних ціннісних установок до представників інших культур.

Підкреслимо, що полікультурне виховання допомагає дітям дошкільного віку, а саме:

- пристосуватися в полікультурному середовищі, де є представники різних національностей;
- вчитись вести міжкультурний діалог;
- пізнавати мовленнєві та культурні аспекти;
- навчитися бути толерантним до інших.

Український науковець Лощенова І. заявила, що полікультурне виховання – це водночас і здобуття знань, і належне виховання (Лощенова, 2004).

Зазначимо, що активний відпочинок в рамках полікультурного виховання передбачає рухову активність.

У Законі України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» у статті 1 поняття «відпочинок» розглядається як «комплекс спеціальних заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, що забезпечують організацію дозвілля дітей, відновлення фізичних і психічних функцій дитячого організму, сприяють розвитку духовності та соціальної активності дітей, що здійснюються в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку протягом відпочинкової зміни» (Про оздоровлення та відпочинок дітей).

Ми вважаємо, що активний відпочинок – це такий вид відпочинку, що сприяє зміцненню здоров'я та передбачає активну рухову діяльність.

Відомі науковці зазначають, що «завдяки достатньому обсягу рухової діяльності діти всіх

вікових груп мають добре здоров'я, фізичний розвиток та швидше засвоюють фізичні вправи» (Вільчковський, Курок, 2019: 312).

Вільчковський Е. та Курок О. акцентували увагу на тому, що «рухова активність є природною біологічною потребою дітей, ступінь задоволення якої визначає подальший структурний та функціональний розвиток організму (Вільчковський, Курок, 2019: 311). Вчені підкреслювали, що рухова активність є показником загального благополуччя, що впливає на усі сторони здоров'я: соціальне, психологічне, фізичне. Так, соціальне здоров'я впливає на спроможність дитини дошкільного віку спілкуватися зі своїми ровесниками та будувати з ними приязні взаємини. Психологічне здоров'я характеризує індивідуально-психологічні особливості особистості (темперамент, здібності, характер) та окреслює психічні процеси (відчуття, сприймання, пам'ять, уява, мислення) і властивості (збудженість, емоційність, чутливість) дитини дошкільного віку. Фізичне здоров'я розкриває індивідуальні особливості анатомічної будови тіла. Складовими фізичного здоров'я є рівень фізичного розвитку та фізична підготовленість.

Вільчковський Е. та Курок О. підкреслювали, що до найбільш ефективних форм активного відпочинку дітей дошкільного віку належать: «дні здоров'я, фізкультурні свята, розваги, пішохідні переходи» (Вільчковський, Курок, 2001: 168). Такі форми організації активної рухової діяльності сприяють підвищенню функціональних можливостей організму, покращують працездатність та загартованість дітей.

Звернімо увагу на те, що полікультурне виховання може інтегрувати у різні види виховання, й зокрема, у фізичне, вагоме місце в якій займають ефективні форми активного відпочинку дітей дошкільного віку. Означені форми організації активної рухової діяльності сприяють підвищенню функціональних можливостей організму, зміцненню здоров'я, фізичному розвитку дітей, удосконаленню їхніх рухових навичок і фізичних якостей. Підкреслимо, що мета усіх форм активного відпочинку – активна участь усіх дошкільників у запропонованому заході.

Ми не будемо зупинятись на методиці проведення найбільш ефективних форм активного відпочинку (дні здоров'я, фізкультурного свята, розваги тощо) дітей дошкільного віку, а зосередимось

на інтеграції полікультурного та фізичного виховання дітей дошкільного віку в закладі дошкільної освіти. Під час проведення такої форми активного відпочинку дошкільників, як «День здоров'я» можна давати послухати народні музичні твори, розучити з ними народні прислів'я різних народів світу про здоров'я, а також проводити з дітьми різноманітні рухливі народні ігри.

Під час проведення ефективних форм активного відпочинку (дні здоров'я, фізкультурні свята, розваги тощо) дітей дошкільного віку доцільно використовувати такі засоби полікультурного виховання:

- проведення народних рухливих ігор;
- ознайомлення дітей з народними святами (наприклад святкування Нового року, Різдва, Пасхи у різних країнах світу);
- проведення народних свят (Масляна, Новий рік за народним календарем);
- ознайомлення дітей з піснями, казками, віршами, прислів'ями інших народів світу;
- виконання народних танців;
- використання іграшок представників культур, що проживають в найближчому соціальному оточенні під час інсценізації казок.

Полікультурність в народних іграх, танцях, у використанні іграшок проявляється в тому, що в них показується багатоманіття культур інших народів, а також у виявленні подібних та відмінних звичаїв, традицій, національних костюмів тощо. Такі засоби полікультурного виховання дітей дошкільного віку сприятимуть вихованню терпачості, делікатності, толерантності, комунікабельності, взаєморозумінню, щирості, відвертості, жвавості, рухливості, здібності відгукуватись на потреби людини та соціуму, поваги до цінностей інших культур, шанобливості, порозумінню між гравцями через присутність персонажів з різних культур, вихованню інтересу до проведення різних форм активного відпочинку та розширенню їхніх знань щодо своєї та інших культур.

Висновки. Таким чином, організація активного відпочинку дітей дошкільного віку у рамках полікультурного виховання можлива лише в полікультурному середовищі, яке має бути полікультурним не тільки за своїм складом, а й за сутністю.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у вивченні народних ігор як ефективного засобу, що сприяє вихованню рис полікультурної особистості дитини дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2019. 428 с.

2. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Фізичне виховання дітей у дошкільному закладі: посібник. Київ, 2001. 216 с.
3. Коваль К. Особливості використання методів полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Умань, 2024. Вип. 1 (12). С. 181-187.
4. Лощенкова І. Ф. Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2004. 224 с.
5. Олійник М. І. Полікультурне виховання як процес формування етнічної ідентичності та толерантності дітей дошкільного віку. *Вісник прикарпатського університету*. Івано-Франківськ, 2010. Вип. XXXII. С. 49-56.
6. Про дошкільну освіту: Закон України від 01.01.2025 р. № 3788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> (дата звернення: 07.09.2025).
7. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 15.11. 2024 р. № 375-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text> (дата звернення: 07.09.2025).

REFERENCES

1. Vilchkovskiy E. S., Kurok O. I. (2019). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku*. [Theory and methodology of physical education of preschool children]. Sumy, 428 [in Ukrainian].
2. Vilchkovskiy E. S., Kurok O. I. (2001). *Fizychne vykhovannia ditei u doshkilnomu zakladi*. [The physical education of children in preschool education institution]. Kyiv, 216 [in Ukrainian].
3. Koval K. (2024). *Osoblyvosti vykorystannia metodiv polikulturnoho vykhovannia v dytiachykh budynkakh simeinoho typu*. [Peculiarities use of methods in the multicultural education in family-type childish]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, issue 1 (12), 181-187 [in Ukrainian].
4. Loshchenova I. F. (2004). *Polikulture vykhovannia maibutnikh uchyteliv u protsesi vyvchennia inozemnykh mov*. [The multicultural education of future teachers in the process of learning foreign languages]. dys. ...kand. ped. nauk. Kyiv, 224 [in Ukrainian].
5. Oliinyk M. I. (2010). *Polikulture vykhovannia yak protses formuvannia etnichnoi identychnosti ta tolerantnosti ditei doshkilnoho viku*. [The multicultural education as a process of forming ethnic identical and tolerance of in preschoolers]. *Visnyk prykarpat'skoho universytetu*, issue XXXII. 49-56 [in Ukrainian].
6. Pro doshkilnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.01.2025 p. № 3788-IX. (2025). [About preschool education: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> [in Ukrainian].
7. Pro ozdorovlennia ta vidpochynok ditei: Zakon Ukrainy vid 15.11. 2024 r. № 375-VI. (2024). [About the improvement and recreation of children: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text> [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

Ольга ЗЛОТНИК-ШАГІНА,*orcid.org/0000-0003-4367-7532*

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри української філології для іноземних громадян

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *o.zlotnyk.shahina@knu.ua***Наталія НІКОЛАЄВА,***orcid.org/0009-0003-6798-2221*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології для іноземних громадян

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) *n.nikolaieva@knu.ua*

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЛІЛІНГВАЛЬНІЙ СТУДЕНТСЬКІЙ АУДИТОРІЇ

У статті розглянуто проблему засвоєння словосполучення як базової одиниці функціонального синтаксису української мови в умовах полілінгвальної студентської аудиторії, що актуалізує потребу у виробленні методики, здатної забезпечити ефективне формування мовної компетентності іноземних студентів та створити умови для їхньої успішної інтеграції в нове освітнє й культурне середовище. Показано, що словосполучення у функціональному синтаксисі постає не лише формальною конструкцією, а й когнітивною одиницею, яка відображає смислові відношення між словами й слугує основою для організації речення та тексту, що зумовлює його стратегічне значення у викладанні української мови як іноземної.

Підкреслено, що традиційні підходи орієнтувалися переважно на формальну сторону синтаксичних структур, тоді як сучасна лінгводидактика вимагає інтеграції морфологічного, семантичного та структурного аналізу в єдиному навчальному процесі, що дозволяє поєднати граматичну правильність із розвитком комунікативної компетентності.

Запропоновано методику, що ґрунтується на концепції «3D-підходу» і передбачає паралельне опрацювання словосполучення на трьох рівнях (морфологічному, семантичному та структурному) з метою формування цілісного уявлення про синтаксичні зв'язки та перенесення знань у реальні мовленнєві ситуації. Методика поєднує класичні дидактичні принципи з новітніми технологіями: використанням корпусних ресурсів для аналізу частотних моделей, інтерактивними формами навчання та цифровими інструментами на основі штучного інтелекту (GPT, що може виступати генератором вправ, аналітиком помилок і симулятором діалогу).

Особливу увагу приділено організації самостійної роботи студентів, яка трактується як дослідницька діяльність, спрямована на пошук і аналіз словосполучень у текстах різних стилів та сфер уживання, що підвищує рівень автономності, сприяє закріпленню мовних навичок і формує стійку мотивацію до навчання. Зроблено висновок, що поєднання функціонального синтаксису з інтерактивними методами й цифровими технологіями відкриває нові можливості у викладанні української мови іноземцям і забезпечує глибше та практично орієнтоване засвоєння словосполучення як синтаксичної одиниці.

Ключові слова: синтаксис, словосполучення, українська мова як іноземна, полілінгвальна аудиторія, функціональний підхід, 3D-методика, корпусні технології, штучний інтелект, GPT, самостійна робота.

Olha ZLOTNYK-SHAGINA,
orcid.org/0000-0003-4367-7532

*PhD in Philology,
Assistant at the Department of Ukrainian Philology for Foreign Citizens
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) o.zlotnyk.shahina@knu.ua*

Nataliia NIKOLAIEVA,
orcid.org/0009-0003-6798-2221

*PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology for Foreign Citizens
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) n.nikolaieva@knu.ua*

WORD COMBINATION AS AN OBJECT OF SYNTAX STUDY IN A MULTILINGUAL STUDENT AUDIENCE

The article addresses the problem of mastering the word combination as a basic unit of functional syntax of the Ukrainian language in a multilingual student environment, which highlights the need to develop a methodology capable of ensuring the effective formation of foreign students' language competence and creating conditions for their successful integration into a new educational and cultural context. It is demonstrated that within functional syntax, the word combination functions not only as a formal construction but also as a cognitive unit that reflects semantic relations between words and serves as a foundation for sentence and text organization, thereby acquiring strategic significance in teaching Ukrainian as a foreign language.

It is emphasized that traditional approaches have mainly focused on the formal aspect of syntactic structures, whereas modern language didactics requires the integration of morphological, semantic, and structural analysis within a unified learning process, which makes it possible to combine grammatical accuracy with the development of communicative competence.

A methodology based on the concept of a "3D-approach" is proposed, which involves parallel processing of word combinations at three levels (morphological, semantic, and structural) with the aim of forming a holistic understanding of syntactic relations and transferring knowledge into real communicative situations. The methodology combines classical didactic principles with innovative technologies: the use of corpus resources for analyzing frequency patterns, interactive learning practices, and digital tools based on artificial intelligence (GPT, which may function as an exercise generator, error analyst, and dialogue simulator).

Special attention is devoted to organizing students' independent work, interpreted as research activity focused on identifying and analyzing word combinations in texts of various styles and domains of usage, which enhances learner autonomy, consolidates language skills, and fosters sustainable motivation for learning. The conclusion is drawn that the combination of functional syntax with interactive methods and digital technologies opens up new opportunities in teaching Ukrainian to foreign students and ensures a deeper and practice-oriented acquisition of the word combination as a syntactic unit.

Key words: *syntax, word combination, Ukrainian as a foreign language, multilingual audience, functional approach, 3D methodology, corpus technologies, artificial intelligence, GPT, independent learning.*

Постановка проблеми. Вивчення синтаксису української мови іноземними студентами становить один із найскладніших аспектів лінгвістичної підготовки, оскільки цей рівень мовної системи забезпечує організацію мовлення, визначає правила поєднання слів у більшій структурі та формує основу для розвитку комунікативної компетентності, при цьому засвоєння синтаксичних закономірностей вимагає від студентів не лише знання формальних моделей, а й умінь усвідомлювати їх семантичні та функціональні властивості.

У структурі синтаксису словосполучення посідає важливе місце, оскільки воно виступає структурно-семантичною одиницею, що поєднує морфологічні форми і смислові відношення

та виконує роль основи для побудови речення, а тому його опрацювання є необхідною умовою для формування повноцінної синтаксичної компетентності іноземних студентів, яка передбачає не лише правильність граматичного оформлення, а й адекватність комунікативного використання.

Засвоєння словосполучень іноземними студентами ускладнюється специфікою української мови, де система відмінків, категорія узгодження та порядок слів мають власні закономірності й відрізняються від аналогічних явищ у мовах інших типологічних груп, тому носії ізолятивних мов зазнають труднощів у використанні відмінкових форм, студенти з аглютинативних мов мають проблеми з категорією узгодження, а представники

мов із розвиненою флективністю стикаються з труднощами у засвоєнні порядку слів та структурних обмежень.

У полілінгвальних студентських групах зазначені труднощі посилюються, оскільки викладач працює з аудиторією, у якій поєднуються представники різних мовних систем, і кожна з цих систем чинить інтерференційний вплив на засвоєння українського синтаксису, що найвиразніше виявляється саме на рівні словосполучення, адже воно безпосередньо поєднує морфологічну форму з семантичним значенням.

Існуючі підходи до викладання синтаксису української мови здебільшого зорієнтовані на формальний опис конструкцій і спрямовані на відтворення правил побудови граматично правильних словосполучень і речень, проте така методика не забезпечує усвідомлення функціональної природи синтаксичних одиниць, внаслідок чого сформовані знання залишаються поверховими та не інтегруються у практичну мовленнєву діяльність.

Комунікативно орієнтовані методики також не дають достатнього результату, оскільки вони зосереджуються переважно на використанні мовних одиниць у мовленні й нехтують необхідністю системного усвідомлення морфологічних та структурних характеристик словосполучення, у результаті чого формування синтаксичної компетентності не досягає належної глибини і не створює міцного підґрунтя для подальшого опанування української мови.

Наявні протиріччя між потребою у ґрунтовному вивченні словосполучення як структурно-семантичної одиниці та відсутністю методик, здатних забезпечити комплексне поєднання морфологічного, семантичного і функціонального підходів, визначають актуальність проблеми, що набуває особливої ваги в умовах полілінгвальних студентських аудиторій.

У цьому контексті особливої актуальності набуває створення 3D-методики навчання синтаксису української мови, у центрі якої словосполучення розглядається як навчальний об'єкт, що передбачає інтеграцію морфологічного, семантичного і структурного аналізу з урахуванням комунікативно-когнітивного потенціалу синтаксичних одиниць та використання сучасних освітніх ресурсів, зокрема корпусного аналізу й цифрових технологій, що забезпечує індивідуалізацію навчання та підвищення ефективності підготовки іноземних студентів у полілінгвальному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Синтаксис української мови як компонент навчання іноземних студентів розглядається у вітчизняних

дослідженнях насамперед як системоутворювальний рівень мовної підготовки, що забезпечує оволодіння структурними моделями висловлювань та формує підґрунтя для розвитку комунікативної компетентності, і саме тому у працях Н. Фарини (Фарини, 2023: 145–152), Н. Єщенко (Єщенко, 2023: 190–197) та Л. Гмирі (Гмиря, 2023: 17) простежується тенденція до інтеграції синтаксичного матеріалу у зміст навчальних курсів української мови як іноземної, проте акцент у цих дослідженнях зроблено на загальних принципах побудови програми, тоді як словосполучення як окрема синтаксична одиниця не розглядається як самостійний об'єкт методичного опрацювання.

В свою чергу, у навчальній літературі з синтаксису сучасної української мови (Вінтонів та ін., 2024: 5–177) матеріал подається у межах традиційної формально-граматичної парадигми, що забезпечує ґрунтовну систематизацію структурних моделей і має значення для викладацької практики, однак він не адаптований до специфіки полілінгвальної аудиторії й не пропонує методичного підґрунтя для подолання інтерференційних труднощів іноземних студентів, унаслідок чого відкритим залишається завдання інтеграції формально-граматичного опису з когнітивним і функціональним підходами до словосполучення.

Натомість, у новітніх методичних розвідках, серед яких варто виокремити дисертаційне дослідження Т. Тютюми (Тютюма, 2023: 45–112), зосереджено увагу на застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій для формування синтаксичної компетентності, що демонструє ефективність цифрових інструментів у розвитку граматичних умінь, проте вони орієнтовані на підготовку вітчизняних учителів української мови й літератури та не враховують особливостей засвоєння синтаксису студентами-іноземцями, для яких характерні численні інтерференційні впливи рідних мов, тому результати таких праць потребують подальшої адаптації до специфіки полілінгвального навчального середовища.

Водночас, критичні огляди методики викладання української мови як іноземної (Космеда, 2023: 102–111) демонструють прагнення інтегрувати вітчизняну лінгводидактику у ширший міжнародний контекст і використовувати зарубіжний досвід для вдосконалення педагогічних практик, проте синтаксис у цих оглядах репрезентований лише як частина загальної мовної освіти, а словосполучення не постає як окрема навчальна одиниця, що підтверджує наявність суттєвої методичної прогалини.

Своєю чергою, активне впровадження цифрових і мультимедійних ресурсів у навчання україн-

ської мови як іноземної ілюструють праці С. Приходько, Д. Рязанцевої та ін. (Приходько та ін., 2023: 50–68), у яких доведено доцільність використання мультимедійних платформ для моделювання комунікативних ситуацій. Важливими у цьому контексті є дослідження Н. Тимошук (Тимошук, 2022: 233–244), присвячене впровадженню електронного навчання в українських університетах у кризових умовах, а також стаття М. Жовнір у співавторстві (Жовнір, 2023: 103–122), у якій підкреслено роль мобільних застосунків у формуванні мовних навичок, однак у всіх цих працях цифрові технології орієнтовані переважно на практичне застосування мовних одиниць і не пов'язуються безпосередньо з опрацюванням словосполучень як ключових елементів синтаксичного рівня.

Окрему площину цифрових технологій у навчанні становить корпусна лінгвістика та автоматизований аналіз синтаксичних структур, що знаходять відображення у роботах Н. Дарчук (Дарчук, 2013: 11–19), яка однією з перших застосувала автоматичний синтаксичний аналіз текстів корпусу української мови, а також у дослідженні О. Капінус та І. Байло (Капінус, Байло, 2022: 234–238), де розглянуто можливості використання корпусних технологій у сучасних лінгвістичних студіях, проте попри наукову значущість цих розвідок вони не розробляють методіку навчання синтаксису іноземців, тоді як корпусний підхід має потенціал для створення практичних завдань із відпрацювання словосполучень у полілінгвальних групах.

Подальший розвиток лінгводидактичних інновацій пов'язаний із дослідженнями, що поєднують синтаксичний аналіз із технологіями штучного інтелекту, зокрема у праці А. Сайні, А. Чернодуба та ін. (Saini et al., 2024: 95–108) представлено модель *Співавтор* (Spivavtor), орієнтовану на автоматичне редагування українських текстів, а в дослідженні К. Зейналіпур та ін. (Zeinalipour et al., 2025: 1–17) запропоновано алгоритми автоматизованого синтаксичного зворотного зв'язку у студентських письмових роботах, що відкриває перспективу використання подібних технологій у навчальному процесі, проте нині вони не адаптовані до викладання української мови як іноземної й потребують подальшої апробації в умовах мовно різномірної аудиторії.

Якщо у попередніх працях основна увага приділялася методичним і технологічним аспектам навчання синтаксису, то у зарубіжному українознавчому дискурсі проблема викладання української мови як іноземної розглядається крізь ана-

ліз сучасного стану українських студій у Європі, визначення перспектив їхнього розвитку та обґрунтування потреби модернізації методичного забезпечення й посилення міжкультурної співпраці (Kiss et al., 2025: 9–34), проте дидактичні підходи подані лише побіжно, що не дозволяє говорити про їх системну розробку

Таким чином, аналіз наукової літератури засвідчує, що синтаксис української мови утверджується як обов'язковий компонент мовної підготовки іноземних студентів, проте у цифрових, мультимедійних, корпусних та штучно-інтелектуальних підходах використовуються лише окремі його елементи без системної методичної розробки, зокрема словосполучення як базова синтаксична одиниця залишається поза належною увагою, що й визначає **актуальність** подальших досліджень у цьому напрямі.

Тому, **метою** цієї статті є наукове обґрунтування та концептуалізація 3D-методики викладання синтаксису української мови в полілінгвальній студентській аудиторії, у межах якої словосполучення розглядається як ключова синтаксична одиниця, що потребує інтегрованого морфологічного, семантичного й структурного аналізу, поєднаного з функціональним та когнітивно-комунікативним підходами, а також підсиленого застосуванням корпусних ресурсів, цифрових технологій та інструментів штучного інтелекту, що уможливорює індивідуалізацію навчання, подолання інтерференційних впливів рідних мов та підвищення ефективності формування синтаксичної компетентності іноземних студентів.

Виклад основного матеріалу. Словосполучення в контексті 3D-методики викладання синтаксису української мови в полілінгвальній студентській аудиторії визначається як операційний осередок поєднання форми, змісту і моделі, оскільки саме на рівні поєднання лексем студент здійснює контроль за морфологічними показниками, співвідносить їх із семантичними відношеннями й актуалізує структурні схеми висловлення, унаслідок чого навчальна траєкторія має бути організована як послідовність керованих кроків від формальної коректності до комунікативної релевантності, при цьому типологічні відмінності рідних мов студентів зумовлюють різний рівень складності у відтворенні словосполучень.

У цьому контексті, **морфологічне** підґрунтя формування словосполучення у процесі навчання іноземних студентів трактується як система контрольованих рішень щодо вибору відмінка, реалізації категорій роду і числа та узгодження означальних компонентів з іменниковою основою, і саме

ця багаторівнева організація граматичної форми визначається у вітчизняних навчальних посібниках як базова умова успішного опанування синтаксису (Вінтонів, Вінтонів, Бойко, 2024: 29–33), причому саме категорії відмінка, роду й числа по-різному ускладнюють формування словосполучень у студентів з ізолятивних, аглютинативних і флективних мов».

Зокрема, у полілінгвальній аудиторії словосполучення з відмінковим підпорядкуванням створює найбільші труднощі для студентів з *ізолятивних мов* (китайської, в'єтнамської, тайської, лаоської, бірманської тощо), у яких граматичні відношення передаються порядком слів і службовими словами, а відсутність флексій ускладнює засвоєння української системи відмінювання та узгодження (Єщенко, 2023: 191–193), тому концентричне повторення та поступове включення відмінкових закінчень у структуру речення розглядається як необхідний прийом для уникнення хаотичних помилок і формування стабільності парадигм.

Водночас для студентів з *аглютинативних мов* (турецької, казахської, фінської, корейської, японської тощо) головною перешкодою є відтворення словосполучень із прикметниково-іменниковим та числівниково-іменниковим узгодженням, оскільки в аглютинативних мовах граматичні значення виражаються послідовним додаванням афіксів, тоді як у флективних мовах (наприклад, українській) діють принципи узгодження, що охоплюють не лише форму слова, а й категорії роду, числа, відмінка, і ця когнітивна несумісність ускладнює опрацювання граматичних форм, що й зумовлює необхідність поєднання формально-граматичного та комунікативного підходів (Фарина, 2023: 149) для забезпечення цілісного засвоєння мовних структур.

Натомість для студентів із *флективних мов* (польської, болгарської, німецької, французької, іспанської тощо) труднощі виникають у відтворенні словосполучень із керуванням, коли відмінкова форма залежного компонента не узгоджується з валентністю головного слова, оскільки схожість граматичних систем створює ілюзію повної відповідності, яка насправді виявляється лише частковою, тому вправи на моделювання залежностей «регент → валентність → відмінки» у межах словосполучення дають змогу виробити чітку орієнтацію у граматичних зв'язках і перевести знання у стабільні мовленнєві навички (Вінтонів, Вінтонів, Бойко, 2024: 237–243).

На завершальному етапі опрацювання морфологічного аспекту доцільним є використання цифрових інструментів, які дозволяють варіювати

складність завдань у полілінгвальному середовищі відповідно до типологічної належності рідних мов студентів: носії *ізолятивних мов* отримують спеціалізовані тренування з відмінковим підпорядкуванням, носії *аглютинативних мов* – із прикметниково-іменниковим та числівниково-іменниковим узгодженням, а носії *флективних мов* – із відпрацюванням керування у словосполученнях, причому адаптивний тренінг і автоматизований зворотний зв'язок забезпечують індивідуалізацію навчання (Тютюма, 2023: 249–255).

Після морфологічного опрацювання наступним виміром у вивченні словосполучень у полілінгвальному середовищі постає **семантичний** аспект, оскільки саме смислові відношення між компонентами забезпечують перехід від формальної правильності до адекватного розуміння висловлювання в міжкультурній комунікації.

Для носіїв *ізолятивних мов* головною складністю в українській мові є оволодіння семантичними відношеннями у словосполученні, які морфологічно маркуються відмінковими закінченнями та прийменниками, на відміну від їхніх рідних мов, де ті самі зв'язки передаються порядком слів чи службовими частками, тому навчальні завдання мають зосереджуватися на поступовому введенні відмінкових маркерів як носіїв смислової інформації та на формуванні навичок розрізнення атрибутивних, об'єктних і предикативних залежностей (Єщенко, 2023: 192–194).

Зовсім інший тип труднощів виникає у студентів з *аглютинативних мов* у сфері прикметниково-іменникового та числівниково-іменникового узгодження в українській мові, яке виконує не лише формальну, а й семантичну функцію, уточнюючи й конкретизуючи зміст головного слова, тоді як у рідних мовах семантика рідко залежить від форми, тому необхідними є вправи, спрямовані на розрізнення граматично правильних, але семантично суперечливих словосполучень.

Особливої складності набуває проблема у носіїв *флективних мов*, адже схожість граматичних форм створює ілюзію повної семантичної відповідності, проте в українській мові одна й та сама форма може реалізувати різні смислові ролі залежно від контексту, тому навчальний процес вимагає формування навичок контекстуального розрізнення омонімії та полісемії, а також відмежування близьких конструкцій із різним відмінковим керуванням.

Важливу роль у семантичному аналізі словосполучень відіграють відмінкові маркери й прийменники, оскільки вони змінюють тип зв'язку між компонентами та визначають інтерпретацію відно-

шень мети, інструмента чи причини, тому для студентів *ізолятивних* мов ключовим завданням стає опанування парадигми маркерів як обов'язкових носіїв смислу, для студентів *аглютинативних* мов важливим є формування навичок розрізнення граматично можливих, але семантично неприйнятних комбінацій, тоді як для студентів із *флексивних* мов ефективними є вправи на ідентифікацію конструкцій, що зовні подібні, але різняться за семантичною роллю залежного компонента.

У цьому контексті ефективну основу для семантичного навчання словосполучень становить використання корпусів української мови, які забезпечують доступ до типових колокацій і частотних моделей, завдяки чому студенти можуть зіставляти власні гіпотези зі статистично підтвердженими зразками та переводити спостереження у керовані практики (Капінус, Байло, 2022: 236–237).

Додаткову підтримку забезпечують мультимедійні інструменти, які завдяки візуалізації ролей і зв'язків у вигляді карт понять і графів залежностей допомагають студентам швидше співвідносити форму з функцією, а викладачеві дають змогу гнучко регулювати рівень складності та темп переходу від пояснення до самостійної інтерпретації.

Доцільним є також використання вправ на семантичну трансформацію словосполучень, де студенти виконують перефразування, номіналізацію, конденсацію й розгортання під конкретну комунікативну мету, що спонукає до перевірки збереження смислу під час формальних змін і формує звичку контролювати відповідність між лексичним вибором та цільовою роллю.

Завершальною ланкою методичної траєкторії стає семантико-прагматична перевірка результату, у межах якої студент оцінює адекватність вибраної комбінації для конкретної ситуації спілкування й підтверджує, що відтворене словосполучення не лише граматично коректне, а й релевантне адресату та комунікативному завданню.

Також перспективними є інструменти автоматизованого аналізу, які здатні виявляти конфлікти між формально правильною побудовою і порушенням смислової сумісності та ґрунтуються на напрацюваннях з автоматичного синтаксичного опрацювання корпусних текстів української мови, використовуючи їх як базу для семантичної перевірки у навчальному середовищі (Дарчук, 2013: 15–16), що відкриває шлях до створення адаптивних тренажерів.

В свою чергу, **структурний** аспект у вивченні словосполучень у полілінгвальному середовищі постає як третя площина 3D-методики, оскільки

саме організація компонентів і типи їхніх залежностей визначають стабільність граматичних моделей і можливість їхнього перенесення у реальні комунікативні ситуації.

Коли мова йде про студентів з ізолятивних мов, то основною складністю постає оволодіння принципом ієрархічної організації словосполучення, де головний компонент задає валентнісну сітку, а залежні елементи заповнюють слоти з різним ступенем обов'язковості, тоді як у їхніх рідних мовах структура здебільшого лінійна й майже не передбачає багаторівневої залежності, тому навчальні завдання повинні вибудовувати поступовий перехід від двокомпонентних схем до конфігурацій із контрольованою варіативністю (Вінтонів, Вінтонів, Бойко, 2024: 27–28).

Інша ситуація спостерігається у представників аглютинативних мов, де труднощі виникають передусім у сфері лінійної організації словосполучення, адже в таких мовах переважає фіксований порядок із послідовним нарощуванням афіксів, тоді як українська допускає інверсію та варіативність позицій залежних компонентів, що безпосередньо пов'язано з інформаційною структурою висловлення й тематично-рематичним розподілом, тому ефективними є вправи на реконфігурацію позицій та порівняння прямих і інверсивних моделей у різних стилях (Єщенко, 2023: 191–194).

В свою чергу, для студентів із флексивних мов складність полягає у розрізненні вільних і зв'язаних словосполучень, оскільки схожість споріднених систем спричиняє інтерференцію через хибне перенесення меж модифікації: у рідній мові допускається ширше варіювання, тоді як українська вимагає дотримання стабільних моделей залежності, тому навчальні завдання мають бути спрямовані на ідентифікацію меж допустимих змін і формування навичок контролю структурних перетворень.

У цьому контексті ефективним є поєднання вправ на конденсацію й розгортання структур, у межах яких студенти переходять від локальних зчеплень до реченневих фрагментів, поступово усвідомлюючи роль словосполучення як носія структурної цілісності у більших синтаксичних одиницях, а також завдання на реконструювання й конструювання моделей, що дозволяють перевіряти можливості поширення і звуження залежностей та відповідають системам когнітивних, репродуктивно-конструктивних і творчо-комунікативних вправ (Тютюма, 2023: 4–7).

Значного ефекту у навчанні надасть візуалізація структурних схем за допомогою інфографіки, флеш-карток та інтерактивних перевірок,

оскільки студент зможе співвідносити абстрактні позиції з конкретними формальними реалізаціями без перевантаження робочої пам'яті, що підвищуватиме точність продукування і швидкість рецепції.

Отже, структурний аспект у межах 3D-методики постає каркасом, що інтегрує морфологічну маркованість із семантичною узгодженістю через систему ієрархічних і позиційних залежностей, унаслідок чого забезпечується стабільне перенесення навчальних моделей у реальні комунікативні ситуації та підвищується рівень синтаксичної компетентності.

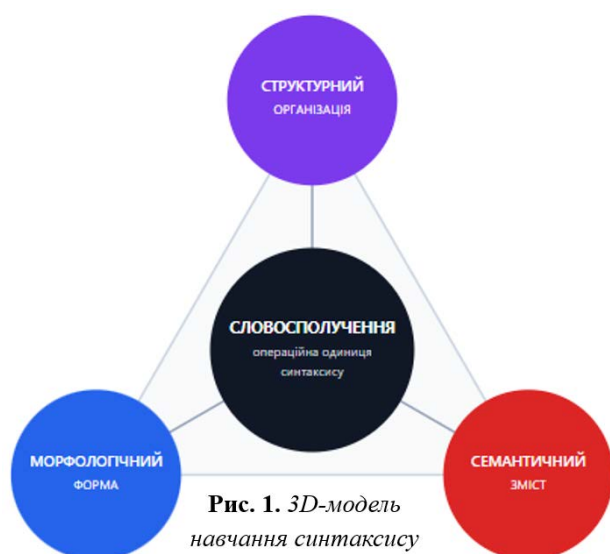

Рис. 1. 3D-модель навчання синтаксису

Таким чином, 3D-модель навчання синтаксису (див. рис. 1) в полілінгвальному студентському середовищі інтегрує морфологічний, семантичний та структурний аспекти аналізу словосполучення, яке постає операційною одиницею опрацювання синтаксичних зв'язків, унаслідок чого забезпечується цілісне поєднання формальної правильності, смислової релевантності та позиційної організації в єдину траєкторію формування синтаксичної компетентності.

Одним із дидактичних втілень 3D-підходу є концепція «мовного LEGO», у межах якої словосполучення розглядається як модуль синтаксичної системи, що може поєднуватися з іншими елементами у складні конструкції, і саме така інтерпретація дозволяє унаочнити типи підрядного зв'язку та використати їх як «будівельні блоки» для створення навчальних завдань (Вінтонів, Вінтонів, Бойко, 2024: 27–28).

Особливо актуальним цей підхід є для полілінгвальних аудиторій, де носії ізолятивних мов навчаються сприймати відмінкові закінчення як окремі «кубики», що утримують конструкцію від

розпаду (Єщенко, 2023: 191–193), тоді як студенти з аглютинативних мов поступово досягають відмінності між лінійним нарощуванням афіксів та українським узгодженням компонентів, а представники флективних систем відпрацьовують межі варіативності, щоб уникати механічного перенесення моделей із рідної мови.

Важливою умовою результативності цієї метафори є принцип поступового ускладнення, оскільки «збирання» конструкцій починається з елементарних дво- чи трикомпонентних словосполучень і розгортається у багаторівневі комбінації, що відповідає методичним орієнтирам поетапного нарощування складності у викладанні української як іноземної (Космеда, 2023: 104), причому на цьому етапі доцільно використовувати вправи-конструктори, коли студент «збирає» сполуку з кубиків, замінює елемент без руйнування конструкції чи перебудовує блок під нову комунікативну ситуацію (див. рис. 2).

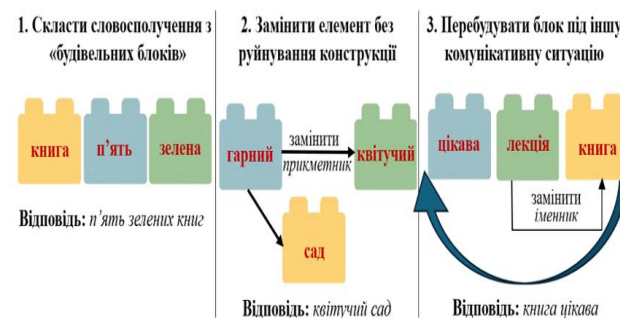

Рис. 2. Міні-вправи «мовного LEGO»

Додаткового потенціалу підходу надає електронне навчання, адже завдяки цифровим платформам студенти отримують змогу конструювати власні траєкторії засвоєння та перевіряти варіативність моделей у власному темпі, що підтверджено дослідженням ефективності e-learning в українській вищій освіті (Tymoshchuk, 2022: 239), і саме тут ефективною є візуалізація словосполучення у вигляді конструкції LEGO з кубиків різних кольорів (див. рис. 3).

У ширшому контексті метафора «мовного LEGO» інтегрується у європейський полілінгвальний освітній простір, де українська мова розглядається як рівноправний модуль поряд з іншими мовами й може бути представлена через унікальний набір синтаксичних «блоків», що сприяє міжмовному діалогу та підсилює позиції україністики (Kiss et al., 2025: 12), а практичним методичним інструментом виступає полілінгвальна «мовна мапа LEGO» (див. рис. 4), у якій носії **ізолятивних** мов працюють із **синіми** кубиками (іменники з відмінками), **аглютинативних** – із **зеленими** та **жовтими** (прикметниково-іменникові та числів-

никово-іменникові узгодження), а **флексивних** – із відпрацюванням меж допустимих комбінацій.

Обери та побудуй власний варіант словосполучення

Рис. 3. Варіативність побудови словосполучень у форматі e-learning

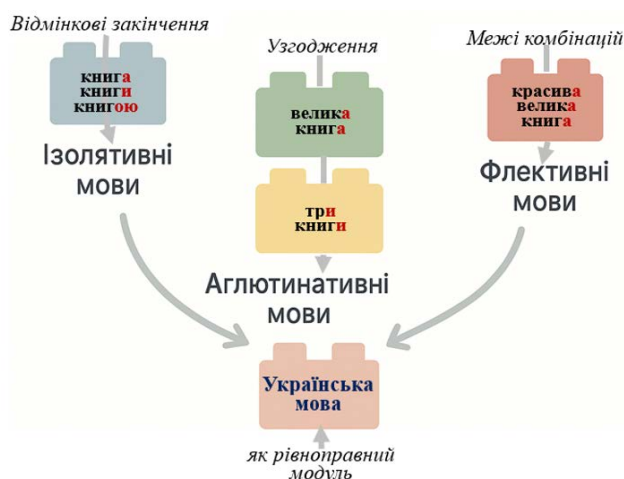

Рис. 4. Полілінгвальна мовна мапа LEGO

Таким чином, концепція «мовного LEGO» не лише унаочнює словосполучення як модуль синтаксичної системи, а й створює гнучкий дидактичний інструмент, який дозволяє адаптувати завдання до специфіки полілінгвальної аудиторії, формуючи у студентів здатність збирати, перебудовувати та узгоджувати граматичні «блоки» залежно від мовного походження й комунікативної мети, унаслідок чого забезпечується цілісне опанування синтаксису української мови.

Наступним ефективним кроком у реалізації 3D-підходу й метафори «мовного LEGO» постає організація самостійної роботи студентів (див. рис. 5), де словосполучення як об'єкт синтаксису переноситься з аудиторної практики у цифрове середовище, що дає змогу індивідуалі-

зувати темп навчання й пристосувати завдання до специфіки полілінгвальної аудиторії.

На цьому етапі вагомим значення набувають *корпусні ресурси*, адже саме вони дозволяють носіям *ізолятивних* мов інтеріоризувати відмінкові закінчення як синтаксичні маркери, тоді як студенти з *аглютинативних* і *флексивних* мов отримують інструмент для співставлення власних гіпотез із реальною мовною практикою.

Рис. 5. Траєкторія самостійної роботи студентів у цифровому середовищі

Паралельно *мультимедійні платформи* (Prykhodko et al., 2023: 55–57) і *мобільні додатки* (Zhovnir et al., 2023: 115–117) трансформують роботу зі словосполученням у формат *мікронавчання*, коли *вправи-конструктори* за принципом «мовного LEGO» дозволяють варіювати складність завдань, тренувати інверсію чи заміну компонентів і переносити тренування у позааудиторний простір.

Крім того, системи автоматизованого синтаксичного зворотного зв'язку, від *GPT-моделей* до українського *Spivavtor* (Saini et al., 2024: 96–98; Zeinalipour et al., 2025: 8–10), формують новий рівень автономності, оскільки студенти отримують не лише перевірку формальної правильності, а й орієнтацію на семантичну доречність і комунікативну мету побудованих словосполучень.

Отже, самостійна робота у цифровому форматі постає невід'ємною складовою 3D-підходу, оскільки саме вона забезпечує перенесення аудиторно засвоєних моделей словосполучень у сферу індивідуальної дослідницької та комунікативної практики, що є визначальним для формування синтаксичної компетентності в умовах полілінгвального освітнього простору.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, варто наголосити, що словосполучення

як базова синтаксична одиниця постає не лише у формально-граматичному, а й у когнітивно-комунікативному вимірі, оскільки поєднує морфологічні маркери, семантичні відношення та структурні моделі, забезпечуючи інтеграцію системного лінгвістичного навчання з розвитком міжкультурної взаємодії, де 3D-методика інтерпретується як концептуальна модель сучасної синтаксичної освіти, здатна адаптуватися до динаміки цифрового середовища та до новітніх освітніх стандартів.

Особливого значення набуває той факт, що опрацювання словосполучень у полілінгвальної аудиторії сприяє формуванню когнітивної гнучкості студентів і створює умови для міжмовного порівняння, що знижує рівень інтерференції та водночас формує метамовну свідомість, необхідну для академічної та професійної комунікації у глобалізованому середовищі.

Отримані результати свідчать про доцільність поєднання корпусних ресурсів, мультимедійних

інструментів і технологій штучного інтелекту, завдяки чому можливим стає перехід від репродуктивного засвоєння граматичних моделей до інтерактивної системи, у якій студенти виступають дослідниками синтаксичних закономірностей, а викладач виконує роль фасилітатора мовної та культурної інтеграції.

У цьому контексті **перспективним** убачається спрямування подальших наукових пошуків на експериментальну верифікацію ефективності 3D-методики у різних типах студентських аудиторій, на розширення корпусної бази словосполучень із метою створення вправ, орієнтованих на частотність та стилістичну маркованість синтаксичних структур, а також на інтеграцію систем автоматизованого синтаксичного зворотного зв'язку у цифрові освітні платформи, що забезпечить індивідуалізацію навчальних траєкторій і підвищить результативність формування синтаксичної компетентності в умовах полілінгвального середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kiss, N., Skintay, L., Pidkuimukha, L., Orobchuk, D. Present and future of the Ukrainian language teaching and Ukrainian studies in Europe. In: *The Routledge Handbook of the Sociopolitical Context of Language Learning*. Chapter 1. London–New York: Routledge, 2025. P. 9–34. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/101626/9781003398172_10.4324_9781003398172-3.pdf?sequence=1
2. Фарина Н. Г. Синтаксис у навчанні української мови як іноземної: до проблеми наповнення курсу. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2023. Вип. 17. С. 145–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Timvum_2023_17_17
3. Єщенко, Н. Синтаксис у змісті навчання української мови як іноземної. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 63, т. 1. С. 190–197. URL: https://www.apfn-journal.in.ua/archive/63_2023/part_1/29.pdf
4. Гмиря Л. В. Методика викладання української мови як іноземної: навчальний посібник. 2-ге вид., допов. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2023. 40 с. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/787878787/5126/Методика%20викладання%20укр.%20мови%20як%20іноземної.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Prykhodko, S., Riazantseva, D., Uvarova, T., Borysova, A., Alekseenko, T. Multimedia technologies in teaching the Ukrainian language as a foreign language. In: *Problems and prospects of training in higher school: pedagogical, philological, psychological and intercultural aspects*. Kharkiv, 2023. P. 50–68. URL: <https://zenodo.org/records/10439507>
6. Tymoshchuk, N. The Implementation of E-Learning to Support Learning and Teaching Foreign Language: A Case Study in Ukrainian Higher Education. *Arab World English Journal (AWEJ)*. 2-nd Special Issue on Covid-19 Challenges. January 2022. P. 233–244. URL: https://awej.org/the-implementation-of-e-learning-to-support-learning-and-teaching-foreign-language-a-case-study-in-ukrainian-higher-education/?utm_source=chatgpt.com
7. Zhovnir, M., Shevchenko, O., Leshchenko, T. Incorporating educational smartphone apps for teaching Ukrainian as a foreign language to medical students. *Advanced Education*. 2023. № 22. С. 103–122. URL: <https://ae.fl.kpi.ua/article/view/274964>
8. Космеда, Т. Проблеми методики викладання української мови як іноземної на сторінках журналу «*Studia ukrainica varsoviensia*» (2013–2022: до 10-літнього ювілею). Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2023. Вип. 17. С. 102–111. URL: https://scispace.com/pdf/the-ukrainian-language-teaching-methodology-issues-on-the-2e0hc72flp.pdf?utm_source=chatgpt.com
9. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Бойко М. І. Синтаксис сучасної української мови: навчальний посібник. Київ: Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024. 177 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50344/1/Vintoniv_M_Vintoniv_T_Boiko_M_US_FUFKM.docx.pdf?utm_source=chatgpt.com
10. Zeinalipour, K., Mehak, M., Parsamotamed, F., Maggini, M., Gori, M. Advancing Student Writing Through Automated Syntax Feedback. *arXiv:2501.07740v1 [cs.CL]*. 13 Jan 2025. P. 1–17. URL: <https://arxiv.org/abs/2501.07740>
11. Saini, A., Chernodub, A., Raheja, V., Kulkarni, V. Spivavtor: An Instruction Tuned Ukrainian Text Editing Model. In: *Proceedings of the Third Ukrainian Natural Language Processing Workshop (UNLP) @ LREC-COLING 2024*. Torino, Italia: ELRA & ICCL, 2024. P. 95–108. URL: <https://arxiv.org/abs/2404.18880>
12. Капінус О. Л., Байло І. Я. Використання текстових корпусів у лінгвістичних дослідженнях. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 25, т. 1. С. 234–238. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/25/part_1/44.pdf?utm_source=chatgpt.com

13. Тютюма Т. С. Формування синтаксичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури з використанням інформаційно-комунікаційних технологій: дис. ... докт. філософії: 011 Освітні, педагогічні науки. Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 229 с. URL: elibrary.kubg.edu.ua

14. Дарчук, Н. Автоматичний синтаксичний аналіз текстів корпусу української мови. *Українське мовознавство*. 2013. Вип. 43. С. 11–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Um_2013_43_4

REFERENCES

1. Kiss, N., Skintay, L., Pidkuimukha, L., Orobchuk, D. (2025). Present and future of the Ukrainian language teaching and Ukrainian studies in Europe. In: *The Routledge Handbook of the Sociopolitical Context of Language Learning*. Chapter 1. London–New York: Routledge, pp. 9–34. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/101626/9781003398172_10.4324_9781003398172-3.pdf?sequence=1

2. Faryna, N. H. (2023). Syntaksys u navchanni ukrainskoi movy yak inozemnoi: do problemy napovnennia kursu. [Syntax in teaching Ukrainian as a foreign language: on the problem of course content]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi*, Issue 17, pp. 145–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Timvum_2023_17_17 [in Ukrainian].

3. Yeshchenko, N. (2023). Syntaksys u zmisty navchannia ukrainskoi movy yak inozemnoi. [Syntax in the content of teaching Ukrainian as a foreign language]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, Issue 63, Vol. 1, pp. 190–197. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/63_2023/part_1/29.pdf [in Ukrainian].

4. Hmyria, L. V. (2023). *Metodyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi: navchalnyi posibnyk*. 2-he vyd., dopov. [Methods of teaching Ukrainian as a foreign language: textbook. 2nd ed., revised]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNU, 40 p. URL: <http://rep.knu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/7878787/5126/Методика%20викладання%20укр.%20мови%20як%20іноземної.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

5. Prykhodko, S., Riazantseva, D., Uvarova, T., Borysova, A., Alekseenko, T. (2023). Multimedia technologies in teaching the Ukrainian language as a foreign language. In: *Problems and prospects of training in higher school: pedagogical, philological, psychological and intercultural aspects*. Kharkiv, pp. 50–68. URL: <https://zenodo.org/records/10439507>

6. Tymoshchuk, N. (2022). The Implementation of E-Learning to Support Learning and Teaching Foreign Language: A Case Study in Ukrainian Higher Education. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 2nd Special Issue on Covid-19 Challenges, January, pp. 233–244. URL: https://awej.org/the-implementation-of-e-learning-to-support-learning-and-teaching-foreign-language-a-case-study-in-ukrainian-higher-education/?utm_source=chatgpt.com

7. Zhovnir, M., Shevchenko, O., Leshchenko, T. (2023). Incorporating educational smartphone apps for teaching Ukrainian as a foreign language to medical students. *Advanced Education*, 22, pp. 103–122. URL: <https://ae.fl.kpi.ua/article/view/274964>

8. Kosmeda, T. (2023). Problemy metodyky vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi na storinkakh zhurnalu «Studia ukrainica varsoviensia» (2013–2022: do 10-litnoho yuvileiu). [Problems of the methodology of teaching Ukrainian as a foreign language on the pages of the journal "Studia ukrainica varsoviensia" (2013–2022: on the 10th anniversary)]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi*, Issue 17, pp. 102–111. URL: https://scispace.com/pdf/the-ukrainian-language-teaching-methodology-issues-on-the-2e0hc72flp.pdf?utm_source=chatgpt.com

9. Vintoniv, M. O., Vintoniv, T. M., Boiko, M. I. (2024). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: navchalnyi posibnyk. [Syntax of the modern Ukrainian language: textbook]. Kyiv: Kyivskyi stolychnyi universytet imeni Borysa Hrinchenka, 177 p. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50344/1/Vintoniv_M_Vintoniv_T_Boiko_M_US_FUFKM.docx.pdf?utm_source=chatgpt.com

10. Zeinalipour, K., Mehak, M., Parsamotamed, F., Maggini, M., Gori, M. (2025). Advancing Student Writing Through Automated Syntax Feedback. *arXiv:2501.07740v1 [cs.CL]*, 13 Jan, pp. 1–17. URL: <https://arxiv.org/abs/2501.07740>

11. Saini, A., Chernodub, A., Raheja, V., Kulkarni, V. (2024). Spivavtor: An Instruction Tuned Ukrainian Text Editing Model. In: *Proceedings of the Third Ukrainian Natural Language Processing Workshop (UNLP) @ LREC-COLING 2024*. Torino, Italia: ELRA & ICCL, pp. 95–108. URL: <https://arxiv.org/abs/2404.18880>

12. Kapinus, O. L., Bailo, I. Ya. (2022). Vykorystannia tekstovyykh korpusiv u linhvistychnykh doslidzhenniakh. [The use of text corpora in linguistic research]. *Zakarpatski filolohichni studii*, Issue 25, Vol. 1, pp. 234–238. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/25/part_1/44.pdf?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].

13. Tiutiuma, T. S. (2023). Formuvannia syntaksychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury z vykorystanniam informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii: dys. ... dokt. filosofii: 011 Osvitni, pedahohichni nauky. [Formation of syntactic competence of future teachers of Ukrainian language and literature using information and communication technologies: PhD thesis in Educational, Pedagogical Sciences]. Kyiv: Kyivskyi universytet im. B. Hrinchenka, 229 p. URL: elibrary.kubg.edu.ua [in Ukrainian].

14. Darchuk, N. (2013). Avtomatychnyi syntaksychnyi analiz tekstiv korpusu ukrainskoi movy. [Automatic syntactic analysis of texts in the corpus of the Ukrainian language]. *Ukrainske movoznavstvo*, Issue 43, pp. 11–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Um_2013_43_4 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 821.161.2:371.315-026.15

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-39>**Любов КОБАСЯР,***orcid.org/0009-0005-8814-7932**учитель української мови та літератури**Дунаївської гімназії Перемишлянської міської ради Львівського району Львівської області**(Дунаїв, Львівська область, Україна) kobasarlubov@gmail.com*

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано феномен креативності як важливу складову сучасного освітнього процесу та досліджено можливості її реалізації в межах уроків української літератури. Акцентовано увагу на важливості створення навчального середовища, яке мотивує до пошуку, дослідження та самовираження, а також формує потребу в глибшому осмисленні художнього тексту. Вивчено сучасні педагогічні технології, що сприяють розвитку творчого потенціалу школярів: проектна діяльність, сторітелінг, рольові ігри, створення буктрейлерів, візуалізація літературного матеріалу тощо. На основі особистого досвіду викладання української літератури представлено низку конкретних прикладів використання креативних методів із посиланням на твори української класичної та сучасної літератури (Ліна Костенко, Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Олександр Довженко та ін.).

Метою статті є висвітлення погляду на використання креативності задля ефективного засвоєння матеріалу на уроках української літератури. Об'єктом дослідження став навчальний процес на уроках української літератури в закладах загальної середньої освіти. Предмет – форми, методи й прийоми реалізації креативності як засобу активізації навчальної діяльності учнів на уроках української літератури. Завдання статті – проаналізувати напрацювання дослідників, педагогів, які вивчали проблему креативності на уроках української літератури, застосувати та проілюструвати власний практичний досвід впровадження інтерактивних методів, які б сприяли розвитку учнів як креативних особистостей.

Методологічну основу статті складають компетентнісний, особистісно орієнтований, культурологічний та діяльнісний підходи.

Стаття адресована вчителям-словесникам, студентам-філологам, методистам і всім, хто зацікавлений у впровадженні інноваційних підходів до викладання української літератури в контексті Нової української школи.

Ключові слова: креативність, українська література, сучасний урок, методика, метод.

Liubov KOBASIAR,*orcid.org/0009-0005-8814-7932**Teacher of Ukrainian language and literature**Dunaiv Gymnasium of Peremyshlyansk City Council, Lviv District, Lviv Region**(Dunaiiv, Lviv region, Ukraine) kobasarlubov@gmail.com*

CREATIVITY AS A KEY ELEMENT OF THE MODERN LESSON OF UKRAINIAN LITERATURE

The article analyzes the phenomenon of creativity as an essential component of the modern educational process and explores the possibilities of its implementation within the framework of Ukrainian literature lessons. Emphasis is placed on the importance of creating a learning environment that encourages inquiry, research, and self-expression, as well as fosters a deeper understanding of literary texts. The study examines contemporary pedagogical technologies that contribute to the development of students' creative potential, including project-based learning, storytelling, role-playing, book trailers, and visualization of literary material. Based on the author's personal teaching experience, the article presents a number of specific examples of using creative methods with reference to the works of both classical and modern Ukrainian writers (Lina Kostenko, Ivan Franko, Mykhailo Kotsiubynsky, Oleksandr Dovzhenko, among others).

The aim of the article is to highlight the use of creativity as a tool for effective learning in Ukrainian literature classes. The object of the study is the educational process during Ukrainian literature lessons in general secondary education institutions. The subject is the forms, methods, and techniques of implementing creativity as a means of activating students' learning activities in the study of literature. The article's objectives include the analysis of research and pedagogical work on the issue of creativity in literature lessons, as well as the application and illustration of the author's own practical experience in implementing interactive methods that contribute to the development of students as creative individuals.

The methodological basis of the article includes the competence-based, learner-centered, cultural, and activity-based approaches.

This article is intended for language and literature teachers, philology students, methodologists, and all those interested in implementing innovative approaches to teaching Ukrainian literature in the context of the New Ukrainian School.

Key words: creativity, Ukrainian literature, modern lesson, technique, method.

Постановка проблеми. Сучасна освіта перебуває на етапі трансформації, основною метою якої є не лише передача знань, а й формування творчої, мислячої, ініціативної особистості, здатної до критичного аналізу, самовираження та продуктивної діяльності. З такого погляду важливим є курс української літератури, оскільки саме школяр на основі літературних текстів проявляє свій внутрішній світ, вчиться образно мислити, бути емоційно чутливим чи стійким, проявляє свою моральну свідомість чи творчі здібності.

Попри те, що в шкільній практиці дедалі частіше декларується необхідність формування креативної особистості, реальні підходи до організації уроків української літератури нерідко залишаються орієнтованими на репродуктивні методи навчання. Це суперечить вимогам НУШ, де ключовими є компетентнісний підхід, інтегрованість та акцент на розвиток критичного і творчого мислення. Відсутність системного використання креативних технологій і методик на уроках літератури знижує інтерес учнів до предмета, обмежує їхню пізнавальну та творчу активність. Відтак виникає потреба у впровадженні на практиці тих підходів, які б сприяли розвитку креативності в процесі вивчення української літератури. Тож проблема дослідження полягає в ефективній реалізації креативного потенціалу учнів на уроках української літератури, створюючи умови для їхнього особистісного та творчого зростання в межах сучасної освітньої парадигми.

Аналіз досліджень. Варто зазначити, що сьогодні дослідження креативності як обов'язкового елемента під час проведення сучасних уроків української літератури є фрагментарним передусім тому, що дослідники намагаються висвітлити свої підходи до її розуміння та пропонують методики, в межах яких, на їхню суб'єктивну думку, можна якнайкраще втілювати ідеї задля ефективного навчання.

Крупка Віктор, Наталія Солодюк та Алла Віннічук (Віннічук та ін., 2025) висвітлювали погляди на використання вебквестів, за допомогою яких можна ефективно впливати на розвиток творчих здібностей школярів. Павленко Віта досліджувала сутнісні характеристики поняття «креативність», аналізуючи погляди попередників. Наталія Абрамович вивчала розвиток креативності шляхом реалізації міжпредметних зв'язків. Тамара Яновська (Яновська, 2021) аналізувала проблеми психологічних особливостей розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку. Клименюк Наталія, Медведєва Світлана, Малікова Лариса (Клименюк, 2022) вивчали проблеми роз-

витку креативності в дітей дошкільного віку. Це свідчить і про потребу дослідження ефективного впровадження креативності на сучасних уроках української літератури для дітей середньої та старшої школи. Вивчали цей аспект Юрій Бондаренко (Бондаренко, 2023), Ганна Чух (Чух, 2013), Людмила Шавлова (Шавлова, 2024) та багато інших.

Мета статті – висвітлити погляд на використання методів формування креативної компетентності в учнів задля ефективного засвоєння матеріалу на уроках української літератури.

Виклад основного матеріалу. Сучасні уроки української літератури вимагають креативного підходу. Адже не так просто зацікавити традиційними методами учнів, які мають доступ до всього: від використання книг до роботи із гаджетами. Аби втримати їхню увагу й стимулювати їх до навчання, учитель зобов'язаний застосовувати різноманітні методики, зокрема й інноваційні технології, мислити нестандартно. Насамперед з'ясуємо сутнісну характеристику поняття «креативність».

Одна із авторитетних дослідниць педагогічної діяльності Віта Павленко, проаналізувавши підходи до вивчення креативності, дійшла висновку, що науковці визначають її як «загальну здатність до творчості [...]; властивість особистості [...]; здатність особистості виходити за межі заданої ситуації створювати оригінальні цінності [...]; процес прояву власної індивідуальності [...]; обов'язкову характеристику представника педагогічної професії» (Павленко, 2016: 2–3). Учена зазначила, що креативність науковці також визначають як «здатність особистості до нестандартного, нешаблонного, конструктивного мислення і поведінки, творчо ставитися до своєї професійної діяльності; здатність особистості виходити за межі заданої ситуації, приймати оригінальні, нестандартні та ефективні рішення, створювати оригінальні цінності; наявність креативного потенціалу є обов'язковою характеристикою представника педагогічної професії; визначальна якість творчої особистості, яка, з одного боку, виступає важливою характеристикою діяльності, умовою і її результатом, а з іншого – це цілісна особистісна якість, яка є системоутворюючою ланкою в структурі професіоналізму вчителя» (Павленко, 2016: 15). Існують й інші трактування цього терміну. Дотримуємось погляду, що в сучасній науці креативність слід розуміти як діяльність, яка продукує щось нове, нестандартне, оригінальне та унікальне.

Наталія Абрамович досліджувала розвиток креативності шляхом реалізації міжпредметних

зв'язків. Вона зауважила, що «у креативній системі навчання слід враховувати пріоритетність творчого розвитку учнів та використання змісту освіти як матеріалу для дослідження. За такого підходу діяльність учня ототожнюється з діяльністю вченого» (Абрамович: 5). Варто зазначити, що такий погляд дослідниці зацентровано на ключовій ідеї сучасної педагогіки – переході від репродуктивного до дослідницько-творчого навчання. Адже саме в креативній системі учень виступає не пасивним споживачем, а активним суб'єктом пізнання, який може самостійно формувати нові сенси, інтерпретації, бачення. Зауважимо, що й під час впровадження креативного навчання новий матеріал не має сприйматися як певна догма, а лише відправна точка для осмислення, критичного аналізу та інтерпретації. Особливо це стосується вмінь аналізувати тексти чи ставити питання, переосмислювати художні образи чи історичні контексти. Важливими є й роздуми над моральним контекстом: що є добрим, а що табу, і чи є винятки із правил. У такому випадку учні не просто «сліпо» вивчатимуть літературу, а виступатимуть як дослідники, які вмітимуть роздумувати, ставити під сумнів істини та шукатимуть аргументи для доведення правильності/неправильності того чи іншого, наприклад, вчинку героя. Це свідчитиме про високий рівень креативності, що полягатиме в здатності мислити нестандартно, не довіряти «завченому», а шукати шляхи, роздумувати, бути здатним до самовираження. Таким чином учень – це не лише особа, яка читає, переказує, виконує завдання, а дослідник, який вміло працює з текстом.

Існує багато методичних прийомів і форм, які демонструють креативність як ключовий елемент сучасного уроку української літератури. З-поміж таких, які були б цікавими та ефективними, йшли в ногу з часом, виокремимо такі:

1. Створення буктрейлерів. Можна застосувати при вивченні твору «Захар Беркут». Адже учні могли б створити відеобуктрейлер, в якому можна було б побачити боротьбу тухольців та монголів. Цікаво було б підкріпити це вдалою музикою, цитатами чи навіть власними ілюстраціями. У такому випадку учні розвивали б не лише розуміння історичного контексту чи сюжету, а й продемонстрували б свої навички монтажу чи візуалізації. Адже нерідко можна натрапити у соцмережах на різноманітні ролики, які учні створюють про себе чи свої інтереси, а тут це би було в поєднанні з вивченням творів.

2. «Суд над літературним героєм». Це вправа, в основі якої слід розподілити ролі, об'єднати учнів

у групи, де будуть представники судової сфери (суддя), обвинувачений/а, захисник, свідки, просяжні. Тобто буде відтворення судової атмосфери. Цікаво було б застосувати при вивченні твору «Маруся Чурай» Ліни Костенко, провівши «судовий процес» над Грицьком Бобренком. Метою такої вправи є обґрунтування моральної оцінки його вчинку. Під час впровадження такої вправи в учнів розвиватимуться навички аргументації та риторики, здатність до дискусії, емоційно-етичне мислення.

3. Фанфікшн. Суть цього методу полягає у власній вигадці продовження твору або ж у зміні фіналу. Такі вправи розвивають прогностичне, критичне і художнє мислення. Адже учні не боятимуться «вийти на межі» і водночас спиратимуться на художню логіку тексту. Прикладами застосування цього методу може бути «Зачарована Десна» Олександра Довженка, де можна поміркувати, як розвивалися б події, якби герої цього твору зустрілися сьогодні. Або ж написати свій погляд, що було б, якби Маруся Чурай емігрувала (за твором «Маруся Чурай» Ліни Костенко)? Ще одним прикладом може бути твір «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського, де цікаво було б скласти короткий монолог про життя Івана, Учні могли б уявити, що Іван не помер і поміркувати, що змінилося б у його житті упродовж найближчих, наприклад, 5 років.

4. Літературний Instagram / TikTok персонажа. Суть полягає у, наприклад, створенні серії постів чи відео, які могла б опублікувати героїня, якби писала про своє бажання самореалізації. Прикладом може слугувати «Valse mélancolique» Ольги Кобилянської. Використання цього прийому розвивало б адаптацію літературного тексту до сучасного контексту, розуміння жіночої емансипації, медіаграмотності.

5. Меми або комікси до твору (наприклад, з використанням онлайн-інструменту графічного дизайну Canva). Наприклад, «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького. Цікавий прийом, який полягає у створенні мемів або серії коміксів про конфлікти в родині Кайдашів, які можна подати крізь призму іронії. Це розвиватиме почуття стилю і практичне розуміння різновидів комічного, інтертекстуальність, вміння узагальнювати ключові ситуації.

6. Літературний подкаст. Застосувати можна під час вивчення твору «Катерина» Тараса Шевченка. Наприклад, учням можна дати завдання створити аудіоподкаст, в якому учень-журналіст братиме інтерв'ю у Кобзаря і розпитуватиме про долю Катерини, мораль тогочасного суспільства

та роль батьків. У такому випадку використання цього методу розвиватиме інтеграцію знань про епоху, в якій жив Тарас Шевченко, вміння формулювати питання, навички рольової гри.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що креативність – не просто додатковий елемент, а фундаментальний компонент сучасного уроку літератури, який допомагає розвитку особистості й формуванню її творчого потенціалу. Застосування креативних методик на уроках української літератури сприяє створенню відкритого, безпечного й мотивованого навчального середовища, де учень не просто засвоює зміст, а стає активним співтворцем освітнього про-

цесу. Представлені приклади роботи з конкретними літературними творами підтверджують, що творчий підхід дозволяє не лише оживити класичний текст, а й налагодити глибший діалог між учнем і літературою. Саме тому варто використовувати різноманітні методи задля ефективного вивчення матеріалу та формування всебічно розвиненої особистості. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку системи оцінювання креативної діяльності учнів, адаптацію запропонованих методів до очної, дистанційної та змішаної форми навчання, а також на вивчення впливу креативності на формування читацької культури сучасного школяра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович Н. Розвиток креативності учнів шляхом реалізації міжпредметних зв'язків на уроках української. С. 5. URL: <https://naurok.com.ua/uploads/files/62183/202958.pdf>.
2. Бондаренко Ю. Розвиток літературно-творчих здібностей школярів на основі жанрового та структурно-стильового шляхів аналізу. *Слобожанський науковий вісник*: зб. наук. пр. Серія Філологія. Суми. 2023. Вип. 2. С. 44–49.
3. Віннічук А., Крупка В., Солодюк Н. Веб-квести як інструмент розвитку творчого мислення та активізації творчих здібностей школярів на уроках української літератури. *Педагогічна академія: наукові записки*. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/879/763>.
4. Клименюк Н., Медведева С., Малікова Л. Розвиток креативності в дітей дошкільного віку засобами квесту. *Вересень*. Миколаїв. 2022. № 3. С. 65–77.
5. Павленко В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. *Креативна педагогіка*: зб. наук. пр. Житомир, 2016. Вип. 11. С. 120–131. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/25862/1/%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB.%E2%80%99..PDF>.
6. Чух Г. Використання фанфіків на уроках літератури як виду завдань для розвитку креативності учнів. *Таврійський вісник освіти*: зб. наук. пр. Херсон, 2013. № 2. С. 254–259.
7. Шавлова Л. Формування креативної особистості в процесі вивчення української мови та літератури. *Українські студії в європейському контексті*: зб. наук. пр. Київ, 2024. № 8. С. 329–343.
8. Яновська Т. Творче мислення та уява в структурі креативності молодших школярів. *Психологія і особистість*, 2021. Вип. 2. С. 170–180.

REFERENCES

1. Abramovych N. Rozvytok kreatyvnosti uchniv shliakhom realizatsii mizhpredmetnykh zviazkiv na urokakh ukrainskoi. [Developing students' creativity through the implementation of interdisciplinary connections in Ukrainian lessons], 5. URL: <https://naurok.com.ua/uploads/files/62183/202958.pdf>. [in Ukrainian].
2. Bondarenko Yu. (2023) Rozvytok literaturno-tvorchykh zdibnostei shkoliariv na osnovi zhanrovoho ta strukturno-stylovoho shliakhiv analizu. [Development of literary and creative abilities of schoolchildren based on genre and structural and stylistic analysis methods] *Slobozhanskyi naukovyi visnyk*: zb. nauk. pr., Seriya Filolohiia, Sumy, 2. 44–49. [in Ukrainian].
3. Vinnichuk A., Krupka V. Vebkvesty yak instrument rozvytku tvorchoho myslennia ta aktyvizatsii tvorchykh zdibnostei shkoliariv na urokakh ukrainskoi literatury. [Web quests as a tool for developing creative thinking and activating the creative abilities of schoolchildren in Ukrainian literature lessons] *Pedahohichna akademiia: naukovi zapysky*. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/879/763> [in Ukrainian].
4. Klymeniuk N., Medvedieva S., Malikova L. (2022) Rozvytok kreatyvnosti v ditei doshkilnoho viku zasobamy kvestu. [Developing creativity in preschool children through quests] *Veresen*, Mykolaiv, 3. 65–77. [in Ukrainian].
5. Pavlenko V. (2016) Kreatyvnist: sutnisna kharakterystyka poniattia. [Creativity: an essential characteristic of the concept] *Kreatyvna pedahohika*: zb. nauk. pr., Zhytomyr, 11. 120–131. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/25862/1/%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB.%E2%80%99..PDF>. [in Ukrainian].
6. Chukh H. (2013) Vykorystannia fanfikiv na urokakh literatury yak vydu zavdan dla rozvytku kreatyvnosti uchniv. [Using fan fiction in literature lessons as a type of assignment to develop students' creativity] *Tavriiskyi visnyk osvity*: zb. nauk. pr., Kherson, 2. 254–259. [in Ukrainian].
7. Shavlova L. (2024) Formuvannia kreatyvnoi osobystosti v protsesi vyvchennia ukrainskoi movy ta literatury. [Formation of a creative personality in the process of studying the Ukrainian language and literature] *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti*: zb. nauk. pr., Kyiv, 8. 329–343. [in Ukrainian].
8. Ianovska T. (2021) Tvorche myslennia ta uiava v strukturi kreatyvnosti molodshykh shkoliariv. [Creative thinking and imagination in the structure of creativity of younger schoolchildren] *Psykhohihiia i osobystist*, 2. 170–180. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 378.147:004.738.5(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-40>

Олена КОЛОМІЄЦЬ,

orcid.org/0000-0003-0085-7605

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнського національного технічного університету
(Кропивницький, Україна) kolomietselena1964@gmail.com

Вікторія БАРАБАШ,

orcid.org/0000-0002-8560-0851

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнського національного технічного університету
(Кропивницький, Україна) viktoria-k67@ukr.net

Оксана ГОЛОВАТА,

orcid.org/0000-0003-2232-819X

викладач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнського національного технічного університету
(Кропивницький, Україна) o.o.golovata@gmail.com

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто актуальні проблеми модифікації сучасної освітньої галузі у контексті реалізації дистанційної технології навчання в системі професійної освіти. Наголошено на зміні статусу й набутті особливого, а подекуди й пріоритетного характеру дистанційного навчання в умовах сьогодення. Визначено передумови запровадження, базові властивості та особливості дистанційних технологій навчання. Окреслено важливі педагогічні завдання, для вирішення яких використовуються ці технології.

Охарактеризовано дистанційну технологію навчання як індивідуалізований процес набуття знань, умінь та навичок, адаптивний щодо загального рівня знань і навчальної мети здобувачів освіти. Зазначено, що ця технологія забезпечує не тільки доступ до навчальних матеріалів, а й належний комунікативний супровід процесів навчальної та науково-дослідної діяльності.

Особливу увагу приділено методичним аспектам реалізації технологій дистанційного навчання, визначенню ефективних методів забезпечення дистанційної технології викладання гуманітарних дисциплін у закладі вищої освіти, оновленню методики наукової творчості здобувачів освіти. Акцентовано увагу на особливостях методичного забезпечення викладання гуманітарних дисциплін, а саме: націленості на розвиток критичного мислення та аналітичних навичок, активізацію пізнавальної діяльності, підтримку творчого характеру навчального процесу, формування гуманістичних цінностей, реалізацію зв'язку з практикою тощо.

Зроблено висновок про те, що дистанційна технологія навчання має право на реалізацію у закладі вищої освіти, слугуючи доповненням до загальноприйнятих форм освіти, будучи засобом вирішення сучасних завдань й інструментом розв'язання нагальних проблем модернізації освітньої галузі. Технології дистанційного навчання дозволяють вирішувати важливі педагогічні завдання, зокрема: формування інноваційного освітньо-виховного простору, здійснення ефективного управління освітнім процесом, формування інформаційної культури здобувачів освіти.

Окреслено провідні тенденції подальшого впровадження дистанційної технології навчання у закладах вищої освіти, які визначатимуть спрямування новітніх досліджень вітчизняних науковців з цієї проблематики.

Ключові слова: гуманітарні дисципліни, дистанційна технологія навчання, інформаційно-комп'ютерні технології, комунікація, методичне забезпечення.

Olena KOLOMIETS,

orcid.org/0000-0003-0085-7605

Ph.D. in Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of History, Archaeology, Information and Archival Studies

Central Ukrainian National Technical University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) kolomietselena1964@gmail.com

Viktoriia BARABASH,

orcid.org/0000-0002-8560-0851

Ph.D. in Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of History, Archaeology, Information and Archival Studies

Central Ukrainian National Technical University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) viktorija-k67@ukr.net

Oksana GOLOVATA,

orcid.org/0000-0003-2232-819X

Lecturer at the Department of History, Archaeology, Information and Archival Affairs

Central Ukrainian National Technical University

(Kropyvnytskyi, Ukraine) o.o.golovata@gmail.com

METHODOLOGICAL ASPECTS OF PROVIDING DISTANCE LEARNING TECHNOLOGY IN A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

The article considers the current problems of modifying the modern educational industry in the context of implementing distance learning technology in the system of vocational education. The change in status and the acquisition of a special, and sometimes even priority, nature of distance learning in today's conditions are emphasized. The prerequisites for the introduction, basic properties and features of distance learning technologies are determined. Important pedagogical tasks for the solution of which these technologies are used are outlined.

Distance learning technology is characterized as an individualized process of acquiring knowledge, skills and abilities, adaptive to the general level of knowledge and educational goals of students. It is noted that this technology provides not only access to educational materials, but also proper communicative support for the processes of educational and research activities.

Particular attention is paid to the methodological aspects of implementing distance learning technologies, identifying effective methods for ensuring distance technology for teaching humanities in a higher education institution, updating the methodology for scientific creativity of education seekers. The emphasis is on the features of methodological support for teaching humanities, namely: focusing on the development of critical thinking and analytical skills, activating cognitive activity, supporting the creative nature of the educational process, forming humanistic values, implementing a connection with practice, etc.

It is concluded that distance learning technology has the right to be implemented in a higher education institution, serving as a supplement to generally accepted forms of education, being a means of solving modern tasks and a tool for solving urgent problems of modernization of the educational sector. Distance learning technologies allow solving important pedagogical tasks, in particular: forming an innovative educational space, implementing effective management of the educational process, forming an information culture of education seekers.

Leading trends in the further implementation of distance learning technology in higher education institutions are outlined, which will determine the direction of the latest research by domestic scientists on this issue.

Key words: *humanitarian disciplines, distance learning technology, information and computer technologies, communication, methodological support.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження. Стрімкий розвиток інформаційного суспільства, складні соціально-економічні реалії воєнного часу спричиняють впровадження педагогічних нововведень в діяльність закладів вищої освіти. Мова йде насамперед про технології дистанційного навчання в структурі професійної підготовки майбутніх фахівців, тобто такої системи навчання, яка використовує інформаційні технології та методики для забезпечення освітнього

процесу на відстані, без фізичної присутності здобувачів освіти у навчальному закладі.

Технології дистанційного навчання заявили про себе наприкінці минулого століття і поступово набули поширення у численних країнах, зокрема в Україні. Ці технології стали відповіддю освітніх систем на підвищення динаміки сучасного світового поступу, його глобалізацію, реакцією на бурхливий розвиток телекомунікаційних та інформаційних технологій. Отже, дистанційна

технологія навчання не є новим явищем в практиці сучасного освітнього процесу, проте в умовах сьогодення вона змінює свій статус, набуває особливого, а подекуди й пріоритетного характеру.

Нині використання дистанційної технології навчання дозволяє освітянам вирішувати завдання якісного здійснення освітнього процесу в безперервному режимі. Слід враховувати також неупинну динаміку збільшення обсягів інформації й концентрацію результатів суспільного розвитку в інформаційній сфері, що спонукає до подальшого пошуку та впровадження інноваційних технологій навчання. Сьогодні існує нагальна потреба удосконалення змісту та організаційних форм освітнього процесу у ЗВО, реалізації творчих засад навчальної діяльності. Усе це актуалізує проблему методичного забезпечення дистанційної технології навчання як засобу професійного навчання майбутніх фахівців в умовах реформування сучасної освіти на шляху до суспільства знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науковим дослідженням дистанційних технологій навчання займалися провідні зарубіжні та вітчизняні науковці Дж. Андерсон, В. І. Биков, Ст. Віллер, Н. Думанський, Т. Едвард, В. Кухаренко, В. Олійник, Р. Філіпс та ін. Сьогодні в наукових розвідках здійснено аналіз понять «дистанційна освіта», «дистанційне навчання», досліджено історію розвитку дистанційної освіти, з'ясовано педагогічне й інформаційне забезпечення дистанційного навчання, визначено особливості використання різноманітних технічних засобів у навчальному процесі.

Питання впровадження дистанційних технологій в освітній процес зберігають свою затребуваність та актуальність. Науковці обґрунтовують:

- теоретико-методологічні засади розвитку дистанційної освіти, а також проблеми формування та моделювання відповідних навчальних середовищ (Кухаренко, Березанська, Бугайчук та ін., 2016; Ляхощка, 2014; Олійник, 2010) визначають важливі організаційні аспекти реалізації дистанційних технологій навчання (Биков, Кухаренко, Сиротенко та ін., 2008; Мисник, 2018);

- характеризують сучасні тенденції розвитку освітньої галузі, зумовлені фактом активного застосування технологій дистанційного навчання в освітньому процесі, окреслюють особливості застосування методів дистанційного навчання (Тонконог, Саєнко & Олексієнко, 2021).

Дослідники акцентують увагу на науково-методичних основах впровадження технології дистанційного навчання технічних дисциплін у ЗВО,

створенні продуктивного процесу формування інформаційного ресурсу систем управління дистанційною освітою (Мисник, Мізник & Мисник, 2025).

Проводяться дослідження щодо ефективності дистанційних технологій навчання (Сисоєва, 2019).

Сучасні автори багато уваги приділяють розвитку дистанційного навчання в режимі воєнного стану, зокрема:

- окреслено важливі завдання, труднощі, нагальні проблеми та виклики, що виникають перед освітньою сферою під час широкомасштабних військових дій, і наголошено на необхідності швидкого реагування на них адекватними діями задля її збереження та подальшого розвитку (Шевчук & Шевчук, 2022);

- розкрито особливості організації дистанційного навчання в закладах середньої освіти, а також специфіку дистанційної освіти у вищій школі, зосереджено увагу на аналізі нормативно-правової бази дистанційної освіти та важливості вирішення організаційних питань (Литвин, 2022);

- визначено основні вимоги до створення освітньо-інформаційного простору в закладах вищої військової освіти, проаналізовано можливості подальшого розвитку технологій онлайн-навчання відповідного напрямку (Волошин, 2022; Голярдик & Гевко, 2023);

- встановлено особливості дистанційної форми навчання іноземній мові під час воєнних дій (Мар'янюк & Огреніч, 2022) та інші.

Слід відзначити й дослідження, в яких окреслено основні переваги і недоліки такої форми освіти у ЗВО зі специфічними умовами навчання (Бугайчук, 2020). Дослідницею О. Захар представлено досвід впровадження очно-дистанційної форми підвищення кваліфікації вчителів інформатики у Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти. Провідними формами безперервної освіти тут було обрано платформу дистанційного навчання Moodle, а також сервіси Веб 2.0 (Захар, 2015).

На наш погляд, додаткових досліджень потребують організаційні аспекти впровадження технологій дистанційного навчання у вищій школі, методичне забезпечення дистанційних курсів окремих навчальних дисциплін, особливості онлайн-навчання в умовах воєнного стану, вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду впровадження інновацій в освітню практику.

Мета статті: визначення ефективних методів забезпечення дистанційної технології викладання гуманітарних дисциплін у закладі вищої освіти,

оновлення методики наукової творчості здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Нині в освітній галузі здійснюється пошук нових педагогічних можливостей щодо збереження цілісності педагогічного процесу, часткової відмови від традиційних форм навчання, орієнтації на цінності загальнолюдської культури, реалізації особистісно-орієнтованого підходу.

Розуміння сутності нововведень у професійній підготовці майбутніх фахівців у ЗВО має ґрунтуватися на усвідомленні того, що в основі нових видів діяльності, які формує ХХІ ст., лежить здатність людини обробляти нові відомості й свіжу інформацію, а також генерувати нові ідеї та відкриття. Серед вимог до кваліфікованих фахівців – випускників ЗВО відзначимо такі: навички опрацювання різних джерел інформації; готовність діяти в нестандартних ситуаціях, співпрацювати з колегами; здатність до критичного мислення, прийняття відповідальних рішень. При цьому увага акцентується на способах, які забезпечують процес самостійного цілеспрямованого студіювання та засвоєння нових знань і умінь здобувачами освіти, розвиток креативних основ навчального процесу, набуття вагомих освітніх результатів.

Однією з інноваційних технологій навчання, що підтримує орієнтацію на світові тенденції й вітчизняні реалії, є дистанційна технологія. Дистанційна технологія навчання – це сукупність сучасних технологій (переважно ІКТ), які забезпечують передачу інформації з надання освітніх послуг в інтерактивному режимі. Такий спосіб організації освітнього процесу, будучи досить поширеним, оцінюється водночас як перспективний. Погоджуємося з тими авторами, які називають дистанційну освіту «однією з форм одержання неперервної освіти, яка покликана реалізувати права людини на свободу й одержання інформації». Окрім того, дистанційна освіта вважається «універсальною, синтетичною, інтеграційною, гуманістичною формою навчання, яка створює умови для тих, хто навчається» (Биков, Кухаренко, Сиротенко та ін., 2008: 81).

Дистанційна технологія навчання має характер індивідуалізованого процесу набуття знань, умінь та навичок і є адаптивною щодо загального рівня знань і навчальної мети здобувачів освіти. Вона забезпечує не тільки доступ до навчальних матеріалів, а й належний комунікативний супровід процесів навчальної та науково-дослідної діяльності. Її реалізація передбачає використання Інтернет-ресурсів, відповідне технічне забезпечення, володіння інформаційною культурою.

Серед основних характеристик дистанційної технології варто відзначити:

- доступність (охоплює коло осіб, які мають обмежені фізичні можливості, складнощі у пересуванні або тих, хто проживає у віддалених районах);
- використання інформаційно-комп'ютерних технологій (різноманітні онлайн інструменти, включно з платформами для відеоконференцій (Meet, Zoom), системами управління навчальним процесом (Google, Classroom, Moodle), виходом у міжнародні інформаційні мережі; електронні бібліотеки, електронна пошта та ін.);
- самостійність (здобувачі освіти є мотивованими до навчання, вони виступають в ролі суб'єктів навчання);
- інтерактивність (активна взаємодія між учасниками освітнього процесу, реалізація відносин партнерства у досягненні певних результатів);
- гнучкість і адаптивність (підвищення рівня відповідності суспільним потребам, надання здобувачам освіти можливості вільного вибору місця, форм, часу і темпів навчання без порушення свого звичного життя).

Дистанційна освіта має безліч переваг, зокрема врахування індивідуальних запитів та спроможностей кожного здобувача освіти, вільний вибір місця навчання, відсутність часових обмежень, застосування комплексного програмного забезпечення, підвищення динаміки генерації і трансляції спеціалізованих знань, оперативності виконання навчальних завдань, конкурентоспроможності учасників дистанційного навчання. Недоліки дистанційної освіти пов'язані насамперед з обмеженістю соціальної взаємодії та проблемами технічного характеру.

Нині дистанційні технології навчання використовують усі ЗВО для забезпечення навчального процесу, вони є актуальними й для викладання гуманітарних дисциплін. Гуманітарна складова вищої освіти набуває нового змісту відповідно до розвитку гуманітарного знання, з урахуванням нових суспільних потреб. Змінюються також і форми вищої гуманітарної освіти. Формується інноваційне освітньо-виховне середовище, подальший розвиток якого неможливий без підвищення рівня науково-методичного забезпечення навчального процесу, впровадження інноваційних технологій і методик викладання, оволодіння дослідно-експериментальними видами діяльності.

У Центральноукраїнському національному технічному університеті впроваджено очно-дистанційну форму освітнього процесу на основі платформи дистанційного навчання Moodle та

використання соціальних Інтернет-сервісів. Основні засади організації та введення дистанційної форми навчання у ЦНТУ визначено у Положенні про дистанційне навчання в Центральнотехнічному національному технічному університеті, затверджене Вченою радою ЦНТУ 27 червня 2022 р. (Положення, 2022). Передбачено, зокрема: створення робочих програм навчальних дисциплін із використанням дистанційних технологій навчання, впорядкування процесу онлайн-навчання за дистанційними курсами (веб-ресурсами) – інформаційними продуктами, які були схвалені науково-методичною радою ЦНТУ; забезпечення доступу до навчальних матеріалів; проведення онлайн-навчання у синхронному та асинхронному режимах; використання технологій дистанційного навчання під час підготовки дидактичного та методичного забезпечення, проведенні навчальних занять, упорядкуванні самостійної роботи й контрольних заходів. Зазначено, що система MOODLE, запроваджена в ЦНТУ, відповідає міжнародним стандартам електронного навчання.

Використання дистанційних технологій викладання гуманітарних дисциплін у закладі вищої освіти обумовлює пошук ефективних методів його організації та здійснення.

Розробка дистанційного курсу має починатися із аналізу:

- цільової аудиторії (здобувачі освіти економічних, технічних, гуманітарних спеціальностей, чисельність студентів в групах);

- специфіки навчальної дисципліни (її цілі та завдання, предмет вивчення, методи навчання, обсяг знань та навичок, місце у навчальному плані, взаємозв'язок з іншими дисциплінами; чи вимагає дисципліна опанування специфічними програмними компонентами та продуктами, чи потрібно особисте відпрацювання практичних навичок під керівництвом викладача);

- змісту дистанційного курсу (сукупності знань, умінь, навичок і компетенцій, які здобуваються в процесі навчання, тобто усього того, що вивчається в рамках певної дисципліни, і того, що здобувач освіти повинен знати, вміти та розуміти після завершення курсу).

Сучасна педагогіка створює широкі можливості для викладачів у виборі змістових компонентів дистанційних курсів. При цьому мову слід вести не про екстенсивне накопичення знань в усіх галузях, адже готуються фахівці не заради конкретної професії, а для творчої праці, можливо, в різних галузях виробництва, фахівці, здатні створювати й швидко оволодівати новими спеціалізаціями в умовах дій сучасних технологій.

Важливе значення має також системність й цілісність гуманітарного знання, єдність світогляду і світосприйняття, взаємодія інтелекту та інтуїції. Тому не потрібно намагатися втиснути в лекцію ще більшу кількість інформації, а краще надавати допомогу студентам у визначенні духовних пріоритетів самоосвіти, розширенні кругозору на основі особистісних потреб, інтересів і відповідного вибору напрямків самоосвіти. Слід показати здобувачам освіти багатогранність знання, його невичерпність, викликати у них інтерес до самостійного пошуку знань.

Гуманітарна підготовка – процес багатогранний та варіативний. В ньому немає і не може бути суворо регламентованих форм організації. Саме тому він будується з урахуванням традицій і можливостей кожного ЗВО, що має право визначати з огляду на думки і судження здобувачів освіти, які саме навчальні дисципліни та види діяльності можуть бути запропоновані здобувачам освіти.

Варто звернути увагу на специфіку методичного забезпечення викладання гуманітарних дисциплін, а саме: націленість на розвиток критичного мислення та аналітичних навичок, активізацію пізнавальної діяльності, підтримку творчого характеру навчального процесу, формування гуманістичних цінностей, реалізацію зв'язку з практикою тощо.

Усі зазначені характеристики обумовлюють вибір засобів, прийомів і форм навчання з позиції їхньої дієвості, ефективності й доцільності використання в сучасних умовах.

До кожної теми дистанційного курсу навчальної дисципліни мають додаватися різноманітні наочні навчальні матеріали (фото, відео, документи професійного спрямування); завдання для самостійної роботи, а також методичні рекомендації щодо їх виконання; тематика проблемно-пошукових завдань, рефератів, наукових робіт, усних або письмових повідомлень; завдання для самоконтролю (контрольні питання, підсумкові тести та ін.). До структури окремої теми можуть бути залучені й інші навчальні матеріали, що відповідають її змісту та спрямовані на удосконалення знань, вмінь та навичок здобувачів освіти.

Одними з найбільш затребуваних на сучасному ринку освітніх послуг є методи пізнавальної активності, творчого характеру діяльності. Креативність як ціннісна категорія відіграє роль своєрідного механізму прилаштування особистості до соціальних змін, а також є суттєвим резервом її самореалізації. Розвиток творчих засад процесу навчання у ЗВО сприймається нині як важлива передумова формування професійної май-

стерності та спроможності майбутніх фахівців, оскільки стимулює розробку й подальше опрацювання нових ідей, творчих задумів і проєктів в усіх сферах соціального життя.

Окрім того, творчий характер навчальної діяльності має стимулювати розвиток широкого спектру соціально-ціннісних якостей здобувачів освіти, таких, як допитливість, самостійність, ініціативність, нестандартність мислення, рішучість. Педагог при цьому повинен здійснювати дієве управління процесами творчого пошуку, що охоплюють підтримку стійкої внутрішньої мотивації здобуття знань, розвиток уяви та асоціативного мислення здобувачів освіти, створення ситуацій успіху.

Для забезпечення дистанційної технології викладання гуманітарних дисциплін у ЗВО ми вважаємо доцільним застосування таких методів творчої активності:

- дискусія (у режимі відеоконференції) з метою виявлення позицій, народження цікавих ідей, наближення до істини;

- проблемно-пошуковий метод, організація колективного пошуку й прийняття оптимальних рішень щодо перебігу проблеми шляхом обговорення;

- методи аналізу та діагностики ситуацій, необхідні для вивчення та розуміння складних обставин, розробки стратегій і прийняття рішень (кейс-метод, ситуаційний аналіз, івент-аналіз, SWOT-аналіз та ін.);

- метод проєктів, який застосовують для вирішення реальних проблем, коли пізнавальна активність здобувачів освіти спрямовується на пошук, дослідження та створення певного продукту, що має практичне значення.

В обставинах воєнного часу, коли перед викладачами постала необхідність зміни формату засвоєння програмного матеріалу, посилюється увага до більш широкого використання у навчальному процесі усіляких письмових робіт і творчих завдань (Кривчик & Лагдан, 2023). Наголошується на індивідуальному характері таких завдань, їх відповідності робочим програмам навчальних дисциплін, обґрунтовується важлива роль у стимулюванні інтелектуальної діяльності здобувачів освіти. Вважаємо застосування таких підходів актуальними і у викладанні гуманітарних дисциплін. Задля отримання позитивних результатів тематика завдань має бути актуальною, цікавою та різноманітною. Пропонується, зокрема: складання хронологічних і порівняльних таблиць, що має слугувати утвердженню причинно-наслідкових зв'язків між важливими подіями і явищами,

слугувати осмисленню певних трендів у розвитку суспільних процесів; підготовка бібліографічних рефератів з аналізом наукових публікацій провідних учених; написання есе, як творів, що передбачають наявність власних суб'єктивних суджень у більш вільному викладенні матеріалу та ін.

Застосування таких методів дозволить організовувати й забезпечувати навчальний процес, зокрема й викладання гуманітарних дисциплін, у режимі он-лайн із більшою гнучкістю.

Ключову роль у забезпеченні дистанційної технології навчання у ЗВО відіграють інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ).

Застосування ІКТ у викладанні гуманітарних дисциплін забезпечує практично необмежені можливості розміщення, збереження, обробки та доставки будь-якої інформації на великі та малі відстані.

У першу чергу, це стосується Інтернету. Всесвітня мережа охоплює системи пошуку, електронну пошту, відкриває доступ до електронної бібліотеки, архівних матеріалів, мультимедійного і графічного змісту Web, Інтернет володіє засобами для здійснення комунікації в оперативному режимі, відкриває перспективи відвідування постійно діючих виставок онлайн або експозицій загальновідомих музеїв світу. За допомогою Інтернет-ресурсів можна взяти участь в обговореннях, долучитися до курсів з віддаленим доступом тощо.

Для забезпечення дистанційної технології викладання гуманітарних дисциплін слід застосовувати цифрові освітні ресурси з метою поглибленого вивчення окремих тем, виконання всіляких навчальних завдань, попередньо ознайомившись з представленими у мережі текстами монографій і курсів лекцій, науковими публікаціями, методичними матеріалами щодо написання курсових та кваліфікаційних робіт. Важливим є те, що використання Інтернет-ресурсів відбувається разом із передачею текстової, звукової, графічної та відеоінформації.

При онлайн-навчанні комп'ютер може виконувати функції наочного посібника. Підготовлені відеоматеріали мають бути у відповідності до дидактичних вимог, таких як: «пізнавальна значущість, фактологічна достовірність, зв'язок теорії і практики, емоційний вплив. Важливим завданням для викладача стає накопичення відеоматеріалів з певної навчальної дисципліни, створення власної відеотеки і каталогу» (Коломієць, 2024).

Демонстрація обраних матеріалів передбачає проведення хронометражу, визначення часу перегляду; виділення окремих смислових одиниць

матеріалу; визначення завдань для самоконтролю; окреслення результатів перегляду.

Програми загального призначення Microsoft Excel, Microsoft Word, Microsoft Power Point, Microsoft Publisher, Microsoft Front Page, Adobe Photo shop та інші можуть бути вдало використані педагогами. Діапазон застосування цих програм є достатньо великим (від створення візуальних матеріалів до проведення підсумкового контролю знань).

Дієвими ми вважаємо проєктні ІКТ, здатні не лише заохочувати до пізнавальної активності, а й розвивати цілеспрямований процес самостійного студіювання та засвоєння нових знань і умінь здобувачами освіти, надаючи навчання дослідницького, творчого, проблемного характеру.

Під час виконання навчальних завдань за посередництва текстового редактора Microsoft Word здобувачі освіти дістають змогу створити власні продукти розумової діяльності (повідомлення, доповідь, реферат, проблемно-пошукове завдання тощо).

Використання табличного процесора Excel стане в нагоді при створенні таблиць, графіків та діаграм. Excel дозволяє аналізувати та вивчати статистичні відомості, зокрема, економічного та соціологічного характеру, здійснювати аналіз цих даних. Також відомі приклади використання даної програми для створення електронних журналів (це стосується, зокрема, запровадження очно-дистанційної форми навчання в ЦНТУ).

Значущим компонентом реалізації дистанційної технології навчання є ефективна комунікація між учасниками освітнього процесу. Основними засобами зв'язку виступають електронна пошта, чати, форуми, відеоконференції. А головне завдання викладача – це стимулювання самоорганізації та самоконтролю здобувачів освіти, організація педагогічної підтримки самостійного опанування ними навчального матеріалу, допомога в пошуку необхідних для цього ресурсів. Здобувачі освіти, керуючись особистими мотивами й потребами і спираючись на попередній досвід отримання знань, самостійно обирають із запропонованих викладачем варіантів ті завдання, які вони будуть виконувати. Вони навчаються, виконуючи вимоги викладача. Разом з тим підвищується рівень індивідуальної відповідальності здобувачів освіти за результати свого навчання. Частина навчальних заходів може проводитися з ініціативи самих здобувачів освіти.

Відомим прикладом успішної системи дистанційної взаємодії є Peer University (P2PU), спрямований на оптимізацію взаємодії в професійній

педагогічній галузі і діє за підтримки Чиказької публічної бібліотеки.

Для налагодження дистанційної взаємодії можна використати додатки Tabel Tool, Question Scratchpad, Peer Assessment або менш складні платформи (наприклад, різноманітні хмарні сервіси), а також тематичні блоги (Тонконог, Сасенко & Олексієнко, 2021).

Здобувачі освіти повинні мати чітке уявлення щодо критеріїв оцінювання своєї роботи. Важливо при цьому використовувати чіткий алгоритм виведення оцінки. Тоді здобувачі освіти отримають можливість визначати свій рівень досягнень самостійно, критично мислити, уникати конфліктних ситуацій.

Задля підтримки ефективної взаємодії між викладачем і здобувачами освіти необхідно також регулярно проводити індивідуальні консультації онлайн згідно з графіком, складеного викладачем і затвердженим керівником певного навчального підрозділу.

Дистанційна технологія навчання передбачає обов'язкове проведення низки контрольних заходів щодо результативності й успішності процесу здобуття знань.

Під час проведення тематичного контролю здобувачі освіти отримають завдання на свою електронну пошту чи будь-який месенджер, що дозволяє обмінюватися текстовими повідомленнями та іншою інформацією в режимі реального часу. Виконані завдання студенти мають надіслати викладачеві у зазначений термін. Виконання таких завдань може здійснюватися із використанням ресурсів «Форум» або «Завдання». Вони є складовою практично усіх систем управління навчальним процесом.

Щодо виконання тестових завдань, очевидно не слід встановлювати жорсткі терміни їх виконання, доцільно надавати студентам здійснити можливість здійснити кілька спроб та зараховувати найкращий результат.

За умови участі здобувачів освіти в семінарських заняттях, виконанні практичних робіт й усіх необхідних контрольних завдань, залікова оцінка може бути виставлена автоматично.

Складання іспиту відбувається на платформах Zoom, Google Meet. При цьому забезпечується присутність здобувача освіти онлайн з включеною камерою, йому має бути надіслано сканований екзаменаційний білет, надано час на виконання завдань. Після складання іспиту викладач має поінформувати здобувача освіти про результат оцінювання.

Слід зазначити також, що викладачам необхідно не лише подбати про досягнення очікува-

них результатів навчання, але й допускати їхню можливу незначну корекцію, зважаючи на важкі обставини отримання освіти в умовах сьогодення.

Висновки. Отже, дистанційна технологія навчання має право на реалізацію у закладі вищої освіти, слугуючи доповненням до загальноприйнятих форм освіти, будучи засобом вирішення сучасних завдань й інструментом розв'язання нагальних проблем модернізації освітньої галузі. Технології дистанційного навчання дозволяють вирішувати важливі педагогічні завдання: формування інноваційного освітньо-виховного простору, здійснення ефективного управління освітнім процесом, стимулювання пізнавальної самостійності та активності, розвиток критичного мислення, формування інформаційної культури здобувачів освіти. Врешті-решт йдеться про надання можливості здійснення якісної професійної підго-

товки майбутніх фахівців, оволодіння знаннями, уміннями і практичними навичками з багатьох навчальних дисциплін, зокрема й гуманітарних.

Важливо також виокремити провідні тенденції подальшого впровадження дистанційної технології навчання у ЗВО: посилення уваги до відкритих ресурсів, позитивні зрушення щодо компетентнісного навчання, ефективне використання дидактичного потенціалу електронних навчальних ресурсів, активізацію узгодженої діяльності суб'єктів навчання заради досягнення спільної мети тощо. Означені тенденції визначатимуть спрямування новітніх досліджень вітчизняних науковців з цієї проблематики.

Висловлюємо переконання в тому, що забезпечення успіху впровадження дистанційної технології навчання у ЗВО залежатиме від спільних зусиль викладачів і здобувачів освіти, а також від підтримки з боку держави і суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В. Ю., Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г., Рибалко О. В., Богачков Ю. М. Технології розробки дистанційного курсу: навч. посіб. Київ: Milenium, 2008. 324 с.
2. Бугайчук К. Л. Сучасні аспекти організації дистанційної форми навчання в системі МВС України та перспективи її вдосконалення. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* конф. (м. Харків, 29 трав. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз.. підгот. ф-ту № 2, Харків: ХНУВС, 2020. С.226-229.
3. Волошин В. Д. Досвід використання інновацій у системі вищої військової освіти України. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 10 (10). С. 185-195. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-185-195](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-185-195) .(дата звернення: 15.07.2025).
4. Голярдик Н., Гевко О. Дистанційне навчання в умовах війни: виклики та можливості для системи вищої освіти України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 3 (34). С. 57-72.
5. Дуднік В., Тухтарова Т., Кучер Р. Дистанційне навчання здобувачів освіти України в умовах воєнного стану: організаційний аспект. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія «Філософія. Педагогіка»*. 2022. № 2 (3). С. 54-60.
6. Захар О. Особливості застосування технологій дистанційного навчання в системі підвищення кваліфікації вчителів інформатики. *Вісник Львівського нац. університету Львівська політехніка*, 2015. № 831: Інформатизація вищого навчального закладу. С. 23-28.
7. Коломієць О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в самостійній навчальній діяльності майбутніх фахівців / О. Коломієць III Міжнародна наукова конференція: «Історія, археологія, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти» 16-17 травня 2024 р., м. Кропивницький. С.153-156. <https://kntu.kr.ua/fsle/content/13538/zbsrnyk-tez.pdf> .(дата звернення: 24.07.2025).
8. Кривчик Г. Г., Лагдан С. П. Викладання гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти в умовах воєнного часу: форми і методи / Г.Г. Кривчик, С. П. Лагдан. Наукові інновації та передові технології (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-518-528](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-518-528) (дата звернення: 26.07.2025).
9. Кухаренко В. М., Березанська С. М., Бугайчук К. Л., Олійник Н. Ю., Олійник Т. О., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г., Столяревська А. Л. Теорія та практика змішаного навчання: монографія. Харків: Міськдрук, НТУ «ХПІ», 2016. 284 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/items/db835d77-1853-4f0f-bc7b-60ff36d7e6ea> (дата звернення: 21.07.2025).
10. Литвин Н. А. Освітній процес ВНЗ в умовах воєнного часу: стан та перспективи розвитку. *Освітній процес в умовах воєнного стану: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації*. 03.05-13.06.2022. Одеса: Гельветика, 2022. С. 267-272.
11. Ляхощка Л. Дистанційне навчання як педагогічна технологія неперервної освіти / Л. Ляхощка. Педагогічні науки: збірник наукових праць. Полтава: Вид-во Полтавського педагогічного університету, 2014.
12. Мар'янюк Я. Г., Огреніч М. А. Особливості дистанційної освіти в умовах війни. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2022. № 208. С. 171-176. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-208-171-176> .(дата звернення: 25.07.2025).
13. Мисник Л. Д., Мізник Л. М., Мисник Б. В. Науково-методичні аспекти впровадження технологій дистанційного навчання технічних дисциплін. *Міжвузівський збірник «НАУКОВІ НОТАТКИ»*. Луцьк, 2025. № 82. С. 59-65.

14. Мисник Л. Д. Управління формуванням та реалізацією підготовки і проведення контролю знань при дистанційному навчанні студентів. *Вісник Черкаського державного технологічного університету*, Черкаси, 2018. № 1. С. 75-80. URL: <https://er.chdntu.edu.ua/bitstream/ChSTU/2522/1/13.pdf> (дата звернення: 20.07. 2025).
15. Міністерство освіти України (2015). Наказ № 761. Про затвердження Положення про дистанційне навчання [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0923-15#n16> (дата звернення: 23.07.2025).
16. Олійник В. В. Теоретичні та методичні засади розвитку системи підвищення кваліфікації працівників профосвіти на основі дистанційних технологій: навч. посіб. НАПН України, Ун-т менедж. освіти. Київ, 2010. 268 с. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=7HkHHrWAAAAJ&hl=uk> (дата звернення: 29.07.2025).
17. Положення про дистанційне навчання в Центральнотехнічному національному технічному університеті від 27 червня 2022 р. URL: <https://kntu.kr.ua/file/content/435/polozhennia-pro-dystantsiine-navchannia-v-tsentralknukrainskomu-natsionalnomu-tekhnichnomu-universiteti.pdf> .(дата звернення: 24.06.2025).
18. Сисоєва С. О., Осадча К. П. Стан, технології та перспективи дистанційного навчання у вищій освіті України. *Інформаційні технології і засоби навчання*, №70 (92), 2019. С 271-282. URL: https://www.researchdate.net/publication/332717610_STAN_TEHNOLOGII_TA_PERSPEKTIVI_DISTANCIJNOGO_NAVCANNA_U_VISIJ_OSVITI_UKRAINI (дата звернення: 27. 07.2025).
19. Тонконог Н. І., Саєнко Ю. О., Олексієнко Л. А. Особливості використання технологій дистанційного навчання. URL: www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/39/48.pdf) (дата звернення: 30.07.2025).
20. Шевчук І., Шевчук А. Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80> (дата звернення: 22.07.2025).

REFERENCES

1. Bykov V. Yu., Kukharenskyi V. M., Syrotenko N. H., Rybalko O. V., Bohachkov Yu. M. (2008) *Tekhnologii rozrobky dystantsiinoho kursu: navch. posib* [Technologies for developing distance learning courses: the most possible]. Kyiv: Milenium, 2008. 324 s. [in Ukrainian].
2. Buhaichuk K. L. (2020) Suchasni aspekty orhanizatsii dystantsiinoi formy navchannia v systemi MVS Ukrainy ta perspektyvy yii vdoskonalennia [Modern aspects of organizing distance learning in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and prospects for its improvement]. *Pidhotovka politseiskikh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy* konf. (m. Kharkiv, 29 trrav.2020 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Kaf. taktych. ta spets. fiz.. pidhot. f-tu № 2, Kharkiv: KhNUVS, 2020. S.226-229. [in Ukrainian].
3. Voloshyn V. D. (2022) Dosvid vykorystannia innovatsii u systemi vyshchoi viiskovoi osvity Ukrainy [Experience in using innovations in the system of higher military education of Ukraine]. *Nauka i tekhnika sohodni*. 2022. № 10 (10). S. 185-195. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-185-195](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-185-195) (data zvernennia: 15.07.2025). [in Ukrainian].
4. Holiardyk N., Hevko O. (2023) Dystantsiine navchannia v umovakh viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia systemy vyshchoi osvity Ukrainy [Distance learning in wartime: challenges and opportunities for the higher education system of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pedahohichni nauky*. 2023. № 3 (34). S. 57-72. [in Ukrainian].
5. Dudnik V., Tukhtarova T., Kucher R. (2022) Dystantsiine navchannia zdobuvachiv osvity Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: orhanizatsiinyi aspekt [Distance learning of Ukrainian students under martial law: organizational aspect]. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Serii «Filosofii. Pedahohika»*. 2022. № 2 (3). S. 54-60. [in Ukrainian].
6. Zakhar O. (2015) Osoblyvosti zastosuvannia tekhnologii dystantsiinoho navchannia v systemi pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv informatyky [Peculiarities of the application of distance learning technologies in the system of advanced training of computer science teachers]. *Visnyk Lvivskoho nats. Universytetu Lvivska politekhnika*, 2015. № 831: *Informatyzatsiia vyshchoho navchalnoho zakladu*. S. 23-28. [in Ukrainian].
7. Kolomiets O. (2024) Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii v samostiinii navchalnii diialnosti maibutnikh fakhivtsiv [The use of information and communication technologies in independent educational activities of future specialists] / III Mizhnarodna naukova konferentsiia: «Istoriia, arkhieolohiia, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktualni problemy nauky ta osvity» 16-17 travnia 2024 r., m. Kropyvnytskyi. S.153-156. <https://kntu.kr.ua/fsle/content/13538/zbsnyk-tez.pdf> (data zvernennia: 24.07.2025). [in Ukrainian].
8. Kryvchyk H. H., Lahdan S. P. (2023) Vykladannia humanitarnykh dystsyplin u zakladakh vyshchoi osvity v umovakh voiennoho chasu: formy i metody [Teaching humanitarian disciplines in higher education institutions in wartime conditions: forms and methods] / G. G. Kryvchyk, S. P. Lagdan. *Scientific innovations and advanced technologies (Series "Management and Administration", Series "Law", Series "Economics", Series "Psychology", Series "Pedagogy")*. Access mode: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-518-528](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-518-528) [in Ukrainian].
9. Kukharenskyi V. M., Berezanska S. M., Buhaichuk K. L., Oliinyk N. Yu., Oliinyk T. O., Rybalko O. V., Syrotenko N. H., Stoliarevska A. L. (2016) *Teoriia ta praktyka zmishanoho navchannia: monohrafiia* [Theory and practice of blended learning: monograph]. Kharkiv: Miskdruk, NTU «KhPI», 2016.284 s. URL: <https://repository.ldukf.edu.ua/items/db835d77-1853-4f0f-bc7b-60ff36d7e6ea> (data zvernennia: 21.07.2025). [in Ukrainian].
10. Lytvyn N. A. (2022) Osvitnii protses VNZ v umovakh voiennoho chasu: stan ta perspektyvy rozvytku [Educational process of higher education institutions in wartime conditions: state and development prospects]: *Osvitnii protses v umovakh voiennoho stanu: materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii*. 03.05-13.06.2022. Odesa: Helvetyka, 2022. S. 267-272. [in Ukrainian].

11. Liakhotska L. (2014) Dystantsiine navchannia yak pedahohichna tekhnolohiia neperervnoi osvity [Distance learning as a pedagogical technology of continuous education] / L. Liakhotska. Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats. Poltava: Vyd-vo Poltavskoho pedahohichnoho universytu, 2014. [in Ukrainian].
12. Mar'ianko Ya. H., Ohrenich M. A. (2022) Osoblyvosti dystantsiinoi osvity v umovakh viiny [Peculiarities of distance education in wartime]. Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky. 2022. № 208. S.171-176. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-208-171-176> (data zvernennia: 25.07.2025). [in Ukrainian].
13. Mysnyk L. D., Miznyk L. M., Mysnyk B. V. (2025) Naukovo-metodychni aspekty vprovadzhennia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia tekhnichnykh dystsyplin [Scientific and methodological aspects of implementing distance learning technologies in technical disciplines]. Mizhvuzivskyi zbirnyk «NAUKOVI NOTATKY». Luts'k, 2025. № 82. S. 59-65. [in Ukrainian].
14. Mysnyk L. D. (2018) Upravlinnia formuvanniam ta realizatsiieiu pidhotovky i provedennia kontroliu znan pry dystantsiinomu navchanni studenti. [Management of the formation and implementation of training and knowledge control during distance learning of students]. Visnyk Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, Cherkasy, 2018. № 1. S. 75-80. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/2522/1/13.pdf> (data zvernennia: 20.07. 2025). [in Ukrainian].
15. Ministerstvo osvity Ukrainy (2015). Nakaz № 761. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia [Ministry of Education of Ukraine (2015). Order No. 761. On approval of the Regulations on distance learning] [Elektronnyi resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0923-15#n16> (data zvernennia: 23.07.2025). [in Ukrainian].
16. Oliinyk V. V. (2010) Teoretychni ta metodychni zasady rozvytku systemy pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv profosvity na osnovi dystantsiinykh tekhnolohii: navch. posi. [Theoretical and methodological principles of the development of the system of advanced training of vocational education workers based on distance technologies: textbook]. NAPN Ukrainy, Un-t menedzh. osvity. Kyiv, 2010. 268 s. URL: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=7HkHHrWAAAAJ&hl=uk> (data zvernennia: 29.07.2025). [in Ukrainian].
17. Polozhennia pro dystantsiine navchannia v Tsentralnoukrainskomu natsionalnomu tekhnichnomu universyteti vid 27 chervnia 2022 r. [Regulations on distance learning at the Central Ukrainian National Technical University dated June 27, 2022]. URL: <https://kntu.kr.ua/file/content/435/polozhennia-pro-dystantsiine-navchannia-v-tsentralnoukrainskomu-natsionalnomu-tekhnichnomu-universiteti.pdf>. [in Ukrainian].
18. Sysoieva S. O., Osadcha K. P. (2019) Stan, tekhnolohii ta perspektyvy dystantsiinoho navchannia u vyshchii osviti Ukrainy [State, technologies and prospects of distance learning in higher education in Ukraine]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, №70 (92), 2019. S 271-282. URL: https://www.researchdate.net/publication/332717610_STAN_TEHNOLOGII_TA_PERSPEKTIVI_DISTANCIJNOGO_NAVCANNA_U_VISIJ_OSVITI_UKRAINI (data zvernennia: 27. 07.2025). [in Ukrainian].
19. Tonkonoh N. I., Saienko Yu. O., Oleksiienko L. A. (2021) Osoblyvosti vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia [Features of using distance learning technologies]. URL; www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/39/48.pdf (data zvernennia: 30.07.2025). [in Ukrainian].
20. Shevchuk I., Shevchuk A. (2022) Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia vyshchoi shkoly Ukrainy. [Educational analytics through the prism of war: challenges and opportunities for higher education in Ukraine]. Ekonomika ta suspilstvo. 2022. № 39. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80> (data zvernennia: 22.07.2025). [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 7.036:378.147:72.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-41>**Едуард КРАСНИЙ,**orcid.org/0009-0008-7988-1512старший викладач кафедри архітектури та дизайну середовища
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) edredddt2017@gmail.com

ЗНАЧЕННЯ ПЛАСТИЧНОЇ АНАТОМІЇ В СИСТЕМІ ХУДОЖНЬОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ АРХІТЕКТОРІВ ТА ДИЗАЙНЕРІВ

Метою статті є визначення ролі пластичної анатомії в процесі вивчення академічного рисунку для формування творчого, конструктивно-просторового мислення та фундаментальних основ професійної компетентності майбутніх архітекторів та дизайнерів. **Методи дослідження** представлені візуальним аналізом і синтезом, історичним та емпіричним підходами, що дозволили проаналізувати специфіку викладання пластичної анатомії у вищій школі та визначити її місце в системі художньої академічної підготовки. **Результати.** У роботі розглянуто методи навчання, які ґрунтуються на поступовому переході від простих навчальних завдань (малювання геометричних тіл, гіпсових зліпків) до зображення складних пластичних форм тіла людини, як у статичному, так і в динамічному положенні. Показано, що академічний рисунок у поєднанні з пластичною анатомією формує у студентів навички аналізу, узагальнення та синтезу, розвиває просторове мислення й уміння інтерпретувати форму. Особливе значення має систематичність і поетапність у викладанні цієї дисципліни, що дає змогу переходити від копіювання до свідомого аналітичного зображення, формуючи у студентів спостережливість, уважність, здатність до творчого узагальнення та прийняття художніх рішень. Доведено, що знання закономірностей будови людського тіла, пропорцій, пластичних змін у процесі руху та взаємозв'язку зовнішньої форми з внутрішньою конструкцією сприяє розвитку здатності студентів адекватно відтворювати натуру, усвідомлювати її конструктивні та функціональні особливості. **Висновки.** Наукова новизна статті полягає у визначенні значення пластичної анатомії як базового елементу у професійній підготовці архітекторів і дизайнерів, а практична цінність – у можливості використання результатів дослідження для розробки навчальних програм, методичних матеріалів, удосконалення викладання дисциплін образотворчого циклу у закладах вищої освіти. Отримані висновки можуть бути застосовані викладачами під час організації занять з академічного рисунку, а також у міждисциплінарних дослідженнях, що поєднують мистецтво, архітектуру та дизайн.

Ключові слова: академічний рисунок, пластична анатомія, студенти, навчання, пропорції, форма, архітектура, дизайн.

Eduard KRASNIY,orcid.org/0009-0008-7988-1512Senior Lecturer at the Department of Architecture and Environmental Design
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) edredddt2017@gmail.com

THE IMPORTANCE OF PLASTIC ANATOMY IN THE SYSTEM OF ARTISTIC ACADEMIC TRAINING OF FUTURE ARCHITECTS AND DESIGNERS

The purpose of the article is to determine the role of plastic anatomy in the study of academic drawing as a means of developing creative, constructive-spatial thinking and establishing the fundamental foundations of professional competence of future architects and designers. **The research methods** are based on visual analysis and synthesis, historical and empirical approaches, which made it possible to analyze the specifics of teaching plastic anatomy in higher education and to define its place in the system of artistic academic training. **Results.** The study considers teaching methods that are based on a gradual transition from simple educational tasks (drawing geometric forms, plaster casts) to the depiction of complex plastic forms of the human body, both in static and dynamic positions. It has been demonstrated that academic drawing in combination with plastic anatomy forms students' skills in analysis, generalization, and synthesis, develops spatial thinking, and enhances their ability to interpret form. Particular emphasis is placed on the systematic and step-by-step teaching of this discipline, which allows students to move from copying to conscious analytical representation, cultivating attentiveness, observation, the ability to generalize creatively, and to make artistic decisions. It is proved that knowledge of the structural laws of the human body, proportions, plastic changes in motion, and the interconnection of external form with internal construction contributes to students' ability to adequately reproduce nature and to comprehend its constructive and functional features. **Conclusions.** The scientific novelty of the article lies in identifying the significance of plastic anatomy as a fundamental element in the professional training of architects and designers. Its practical value is found in the possibility of applying the research results in the development of curricula, teaching materials, and the improvement of art-related disciplines in higher education institutions. The findings can be applied by educators in organizing academic drawing classes as well as in interdisciplinary studies that integrate art, architecture, and design.

Key words: academic drawing, plastic anatomy, students, education, proportions, form, architecture, design.

Постановка проблеми. Вся архітектурна та дизайнерська проектна діяльність ґрунтується на графічній культурі, за допомогою якої майбутні фахівці демонструють свої творчі задуми. Для формування професійних навичок графічної культури велике значення відіграє академічний рисунок та один з його розділів – рисунок людини, зокрема, пластична анатомія. Вивчення пластичної анатомії та малювання фігури людини з натури в системі академічного рисунку для підготовки архітекторів та дизайнерів сприяє розвитку конструктивно-образного мислення, поглиблює знання з пропорцій та композиції, дозволяє бачити різноманіття форм. Використання лінійно-конструктивного принципу рисунку дає можливість розуміти та засвоювати складні конструкції форм тіла людини. На прикладі фігури людини легше пізнавати необхідні зв'язки зовнішньої форми з її внутрішньою конструктивною побудовою та функціональним призначенням, що є дуже корисним для майбутніх архітекторів та дизайнерів. Малювання скелету людини, з'єднань кісток та м'язів дають розуміння побудови та зовнішньої пластики тіла. Спираючись на знання з пластичної анатомії студенти можуть правдиво та змістовно зображати натуру. На сьогодні доводиться констатувати, що вивченню пластичної анатомії в процесі навчання архітекторів та дизайнерів надається замало часу, дуже часто недостатня матеріальна база та неналежні умови для вивчення цієї важливої дисципліни. Проблема підвищення якості опанування пластичної анатомії в системі академічного рисунку залишається актуальною та потребує дослідження.

Аналіз попередніх досліджень. Викладання пластичної анатомії як складової рисунку та місце пластичної анатомії в мистецтві дослідили (Є. Піскунов, Л. Трубікова, В. Свінар'ов, С. Пісьо, В. Пітеніна). Формування професійного мислення архітектора та дизайнера засобами образотворчого мистецтва вивчили в своїй публікації (С. Брільов, В. Козік, К. Хівренко). Особливості образотворчої підготовки студентів-архітекторів та основні художньо-творчі засоби сучасної архітектурної практики розкрили (Ю. Ларіонов, С. Горбенко, А. Горбенко). Фундаментальні основи рисунку та теоретично-наукові положення академічного рисунку дослідили науковці (Г. О. Крюкова, Мосовщикова Д. О., Н. А. Прохорова).

Мета статті – визначити роль пластичної анатомії в системі академічного рисунку для формування творчого, конструктивно-просторового мислення та фундаментальних основ професійної компетентності майбутніх архітекторів та дизайнерів.

Виклад основного матеріалу. У процесі пошуку творчих ідей та їх художньо-образної реалізації найефективнішим та швидким способом вираження є рисунок. Наприклад, для архітекторів та дизайнерів рисунок дає можливість відобразити загальний вид майбутнього об'єкту проектування, показати пропорції та ритм його частин. Рисунок в історичному розвитку сформувався у систему методик малювання – академічний рисунок. Академічна система малювання поєднує в собі всі закономірності натурального зображення та дозволяє вивчати зовнішні та внутрішні конструкції натури образотворчими засобами. Історично склалася методика малювання натурних постановок, починаючи з простих геометричних гіпсових тіл, продовжуючи гіпсовими зліпками античних та римських скульптур та завершуючи живою натурою тіла людини. Таким чином в системі академічного рисунку сформувались поступові етапи малювання навчальних постановок: зовнішні конструкції простих гіпсових тіл та побутових предметів, зовнішні конструкції складних форм та перетинання їх поверхонь на прикладі гіпсових голів, зовнішні та внутрішні конструкції складних пластичних форм на прикладі тіла людини. Для успішного виконання двох останніх навчальних етапів малювання студентам необхідно знати пластичну анатомію, розуміти пластику форми, анатомічну будову та фізіологічні функції тіла людини.

Основою вивчення пластичної анатомії в системі художньої освіти є комплексне поєднання її теоретичної та практичної частин, що дає глибокі знання і навички студентам та закладає основу для подальшого опанування фахової підготовки (Піскунов, 2023: 212). Вивчення пластичної анатомії тіла людини ставить перед студентами наступні цілі: перехід від поверхневого сприйняття форм до глибокого правдивого зображення тіла людини, розвиток художнього бачення на основі конструктивно-просторового мислення, розуміння гармонійного поєднання складних форм тіла людини, що в майбутньому дозволить студентам вільно за уявою зображувати складні комбінації форм для реалізації своїх творчих задумів. Саме зображення людини як найскладнішого об'єкту за формою та фізичними властивостями представляє найвищу ступінь вивчення академічного рисунку. Такі титани Відродження як Рафаель, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело вважали знання анатомії необхідною складовою мистецтва рисунку, про що свідчать їхні твори – вершини світового мистецтва (Трубікова, Свінар'ов, 2013: 37). Архітектори та дизайнери весь предметний простір створюють для людини відповідно до пропорцій

її тіла, тому фахівцям цих професій дуже важливо знати анатомічні закономірності конструктивної побудови тіла людини та пластичні зміни характеру форми в процесі руху. Практичні знання з цієї навчальної дисципліни допоможуть майбутнім художникам, дизайнерам, архітекторам зрозуміти побачене, розвивати внутрішнє відчуття натури (Пісьо, 2024: 114).

Існує декілька методів вивчення пластичної анатомії, всі вони побудовані на діалектико-матеріальному підґрунті, де форма, її зміст та функція поєднані між собою, тому що в тілі людини немає жодної частини, яка б не виконувала функцію. Розглянемо метод вивчення неживої натури, що ґрунтується на малюванні скульптур або їх фрагментів, об'єктом яких є тіло людини. Цей метод використовується на початку вивчення пластичної анатомії людини, тому що скульптура, яка, до речі, дуже тісно пов'язана з архітектурою, дозволяє студентам малювати нерухому натуру, спокійно вести довгостроковий рисунок, вивчаючи основні закономірності побудови людського тіла, тоді як малювання живої людини потребує більших знань та практичних навичок з пластичної анатомії. Скульптури, створені видатними митцями, допомагають студентам послідовно досліджувати та передавати форму засобами рисунку, створюючи необхідні умови для застосування наступного методу вивчення пластичної анатомії людини – малювання живої натури. Успішне використання методу вивчення живої натури залежить від належного забезпечення навчальної аудиторії спеціальним обладнанням. Має бути подіум для натурщика висотою 30–40 см., спеціальне освітлення у вигляді підвісних софітів, що дозволяє виставляти чіткі світлотіні, які підкреслюють анатомічні властивості тіла людини, дуже добре, якщо в аудиторії є скелет людини та макет екорше, на прикладі яких викладачі можуть пояснювати студентам навчальний матеріал. Для поліпшення розуміння предмета викладачі використовують дошку для педагогічного показу, яка часто сама стає самостійним композиційним об'єктом, на що окремо звертається увага. Та й сам показ стає перформансом (Піскунов, Пітеніна, 2024: 158). На початку вивчення живої натури людина-натурщик має бути у вертикальному положенні з опорою на обидві ноги. Побудова тіла людини ґрунтується на системі осей та площин, які у вигляді координат дозволяють розмістити фігуру на папері, точно та пропорційно перенести розміри. Послідовне малювання фігури людини з одночасним вивченням пластичної анатомії дає можливість студентам-архітекторам та дизайнерам засвоювати закономірний зв'язок між зовнішньою та внутрішньою побудовою форм тіла людини, усвідомлюючи

їх конструктивні та функціональні властивості. Зовнішня пластична форма людського тіла залежить від її внутрішньої конструкції, тому без знань анатомічних чинників, які змінюють характер зовнішньої форми, студенти не зможуть реалістично намалювати людину. В кращому випадку, якщо студент має вроджені здібності точно змальовувати, процес малювання перетвориться на звичайне копіювання зовнішніх форм без розуміння внутрішніх конструкцій та функцій. Просто гарно намалювати людину недостатньо для майбутніх архітекторів та дизайнерів, важливо усвідомити, що рисунок людини, як найскладнішого синтезу форм, є дуже активний аналітичний процес, велика робота в першу чергу думки, а вже потім очей та рук. Механічне перенесення розмірів форми, які сприймає око, приводить до диспропорційного та помилкового зображення, необхідна ще аналітична робота мозку, враховуючи знання з пластичної анатомії та перспективи. Рисунок має формувати просторове мислення, розуміння перспективи, пропорцій і пластичності форми, а також навички передачі складних об'єктів у просторі (Брильов, Козік, Хівренко, 2025: 277). Особливо важливо для студентів-архітекторів та дизайнерів навчитись передавати трьохвимірне зображення фігури людини. Зображення натурщика в динамічному ракурсі відкриває більше можливостей для вирішення навчальних задач, які розвивають об'ємно-просторове бачення форми. Знання з пластичної анатомії при виконанні таких завдань дозволяє студентам мати уявлення про особливості побудови не тільки тіла людини в цілому, а й окремих його частин, зрозуміти трансформації форми в різних ракурсах та динамічних змінах, а головне, дає можливість студентам у майбутньому малювати складні форми без натури. Гідний рівень майстерності в рисунку, вільне володіння різними видами техніки та різноманітними засобами при роботі з натури, по пам'яті та за уявою відкривають перед архітектором та дизайнером необмежені можливості у виконанні їх творчих задумів, необхідність виховання у майбутніх архітекторів та дизайнерів розвинутого об'ємно-просторового мислення вимагає постановки та вирішення аналітичних об'ємно-просторових завдань в курсі академічного рисунку (Ларіонов, 2017: 77). Саме зображення тіла людини, як найскладнішої форми, є найкращим прикладом таких завдань, для виконання яких використовуються конструктивно-просторовий та просторово-пластичний методи ведення рисунку. Конструктивно-просторовий метод поєднує в собі геометричний та скульптурний способи зображення, які мають доповнювати один одного, бо якщо використовувати тільки один з цих способів, то є ризик втратити схожість зобра-

ження з натурою. Наприклад, якщо застосовувати скульптурний спосіб зображення, акцентуючи увагу тільки на відсіканні форм, то втрадиться плавне поєднання площин, а якщо будувати рисунок фігури людини тільки геометричним способом за допомогою поєднання геометричних тіл, то буде надмірна гіпертрофічність зовнішньої конфігурації форм. Але використання цих способів разом формує цілісну систему сприйняття природи, розвиває такі розумові операції, як: аналіз, систематизація, узагальнення, синтез, конкретизація, абстрагування, порівняння. При виконанні конструктивних рисунків тіла людини рекомендується поєднувати малювання з природи та за уявою, результатом чого у майбутніх архітекторів та дизайнерів розвиваються пам'ять, уявлення, уява, асоціації. Для більш ґрунтовного закріплення навчального матеріалу необхідно в практичній роботі виконувати начерки з муляжів і анатомічних атласів, різних частин тіла, особливо череп і голову людини. Засвоєний матеріал закріплюють швидкими начерками по пам'яті, а вивіреність побудови і «взяття» форми має бути послідовною і чітко продуманою (Горбенко, Горбенко, 2023: 321).

Формування професійних компетентностей майбутніх архітекторів та дизайнерів відбувається не лише через оволодіння технікою рисунка, але й через усвідомлення його методологічних засад. Академічний рисунок є не просто навчальною дисципліною, а цілісною системою художньо-педагогічних принципів, що поєднує практику, теорію та естетику. Знання пластичної анатомії в цьому контексті виступають фундаментом, який забезпечує зв'язок між зовнішнім сприйняттям і внутрішнім розумінням форми. Зображення людського тіла як найбільш складної форми в живій природі, є однією з найбільш важливих задач в навчальній програмі вищих навчальних закладів (Крюкова, Мостовщикова, 2019: 22). Саме тому вивчення пластичної анатомії людини необхідне для формування професійного мислення, що поєднує аналіз, синтез і конструктивно-просторове бачення.

Особливу роль у викладанні пластичної анатомії відіграє систематичність та поетапність, що дозволяє майбутнім фахівцям переходити від простого до складного, від натурних замальовок до складних композиційних завдань. Свідомий підхід до процесу рисування складається з розуміння мети та завдань навчальної роботи, цілеспрямованого сприйняття, осмислення, тобто вивчення природи та її зображення, з творчої переробки отриманих знань і практичного їх втілення (Прохорова, 2016: 101). Завдяки вивченню пластичної анатомії студенти навчаються спостережливості, точності, уважності, а також умінню

працювати з натурою у різних умовах освітлення, ракурсів та динамічних поз. Це розвиває здатність до швидкого і якісного прийняття художніх та проєктних рішень, що створює передумови для формування у студентів не лише художніх, а й загальноестетичних компетентностей, які сприяють становленню архітектора чи дизайнера як творчої особистості. Викладання пластичної анатомії в системі академічного рисунка є не лише засобом, щоб навчити малювати, а й важливим педагогічним прийомом для розвитку особистості студента, його світогляду та професійної культури.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що пластична анатомія є фундаментальною складовою в системі академічного рисунку та невід'ємним елементом художньої підготовки майбутніх архітекторів і дизайнерів. Знання будови людського тіла, закономірностей його пропорцій та пластичних змін у русі забезпечують студентам не лише можливість правдиво відтворювати природу, але й формують просторове та конструктивно-аналітичне мислення, необхідне для професійної діяльності. Дослідження показало, що академічний рисунок у поєднанні з вивченням пластичної анатомії виступає ефективним педагогічним засобом, що сприяє розвитку уважності, спостережливості та здатності до творчого узагальнення. Систематичність та поетапність у викладанні цієї дисципліни дозволяють переходити від простих навчальних завдань до складних композиційних рішень, формуючи у студентів навички аналізу, синтезу та інтерпретації форми. Вивчення даної теми підтверджує, що пластична анатомія у структурі академічного рисунку не обмежується технічною вправністю, а виступає основою для формування цілісної художньо-професійної культури майбутнього архітектора чи дизайнера. Саме інтеграція анатомічних знань із практикою рисунка забезпечує підготовку спеціаліста, здатного реалізовувати творчі задуми на високому професійному рівні. Результати дослідження можуть бути використані у розробці навчальних програм та методичних матеріалів для закладів вищої освіти, зокрема для удосконалення викладання дисциплін, пов'язаних із академічним рисунком та пластичною анатомією. Крім того, вони є корисними для практикуючих викладачів у процесі підготовки майбутніх архітекторів і дизайнерів, оскільки дають можливість підвищити якість навчального процесу, адаптувати його до сучасних вимог професійної освіти та забезпечити формування конкурентоспроможного фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Піскунов С. Викладання пластичної анатомії в національній академії образотворчого мистецтва і архітектури: інноваційні методи та мультимедійна форма навчання. Українська академія мистецтва. 2023. Вип. 33. С. 210–216. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/2033844>
2. Трубікова Л., Свінарйов В. Базова основа рисунка. Українська академія мистецтва. 2017. Вип. 26. С. 48–59. <http://195.20.96.242:5068/kvnaoma-xmlui/bitstream/handle/123456789/133/13-12-PB-25-30.pdf?sequence=1>
3. Пісьо С. Я. Пластична анатомія в мистецтві. Український мистецтвознавчий дискурс. 2024. №1. С. 141–147. <https://doi.org/10.32782/uad.2024.1.18>
4. Піскунов С., Пітеніна В. Проблеми анатомічного студентського рисунка та шляхи їхнього вирішення в НАОМА. Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва». 2024. Вип. 36. С. 154–160. <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2024-36-16>
5. Брильов С., Козік В., Хівренко К. Формування професійного мислення архітектора і дизайнера через призму образотворчого мистецтва: живопис, рисунок, скульптура. Матеріали конференцій МЦНД, (28.03.2025; Умань, Україна). 2025. С. 275–278. <https://doi.org/10.62731/mcnd-28.03.2025.009>
6. Ларіонов Ю. Г. Образотворча підготовка студентів-архітекторів: досвід та новації. Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. 2017. Вип. 17. С. 75–79. https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tnvakho%5F2017%5F1%5F15%2Epdf
7. Горбенко С., Горбенко А. Основні художньо-творчі засоби сучасної архітектурної практики. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 69. Т. 1. С. 318–322. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-1-46>
8. Крюкова Г. О., Мостовщикова Д. О. Теоретично-наукові положення академічного рисунка у працях М. Лі. Науковий журнал «ΛΟΓΟΣ. Мистецтво наукової думки». 2019. №2. С. 20–23. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26478>
9. Прохорова Н. А. Академічний рисунок як фундамент творчої грамотності для формування творчої особистості. Арт-простір. 2016. Вип. 2. С. 99–102. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=artsp_2016_2_19
10. Трубікова Л., Свінарйов В. Базова основа рисунка. Українська академія мистецтва. 2017. Вип. 26. С. 48–59. <http://195.20.96.242:5068/kvnaoma-xmlui/bitstream/handle/123456789/133/13-12-PB-25-30.pdf?sequence=1>

REFERENCES

1. Piskunov, Ye. (2023). Vykladannia plastychnoi anatomii v natsionalnii akademii obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury: innovatsiini metody ta multymediina forma navchannia [Teaching plastic anatomy at the National Academy of Fine Arts and Architecture: innovative methods and multimedia form of teaching]. *Ukrainska akademiia mystetstva*. 33. 210–216. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/2033844> [in Ukrainian].
2. Trubnikova, L., & Svinariyov, V. (2017). Bazova osnova rysunka [The basic basis of the drawing]. *Ukrainska akademiia mystetstva*. 26. 48–59. <http://195.20.96.242:5068/kvnaoma-xmlui/bitstream/handle/123456789/133/13-12-PB-25-30.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
3. Pisio, S. Ya. (2024). Plastychna anatomiiia v mystetstvi [Plastic anatomy in art]. *Ukrainskyi mystetstvoznachnyi dyskurs*. 1. 141–147. <https://doi.org/10.32782/uad.2024.1.18> [in Ukrainian].
4. Piskunov, Ye., & Pitenina, V. (2024). Problemy anatomichnoho studentskoho rysunka ta shliakhy yikhnoho vyrishennia v NAOMA [Problems of anatomical student drawing and ways to solve them in NAOMA]. *Zbirnyk naukovykh prats «Ukrainska akademiia mystetstva»*, 36, 154–160. <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2024-36-16> [in Ukrainian].
5. Bryliov, S., Kozik, V., & Khivrenko, K. (2025). Formuvannia profesiinoho myslennia arkhitektora i dyzainera cherez pryzmu obrazotvorchoho mystetstva: zhyvopys, rysunok, skulptura [Formation of professional thinking of an architect and designer through the prism of fine arts: painting, drawing, sculpture]. *Materialy konferentsii MTsND*. (28.03.2025; Uman, Ukraine). 275–278. <https://doi.org/10.62731/mcnd-28.03.2025.009> [in Ukrainian].
6. Larionov, Yu. H. (2017). Obrazotvorcha pidhotovka studentiv-arkhitektoriv: dosvid ta novatsii [Visual arts training for architecture students: experience and innovations]. *Tradysii ta novatsii u vyshchii arkhitekturno-khudozhnii osviti*. 17. 75–79. https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tnvakho%5F2017%5F1%5F15%2Epdf [in Ukrainian].
7. Horbenko, S., & Horbenko, A. (2023). Osnovni khudozhno-tvorchi zasoby suchasnoi arkhitekturnoi praktyky [The main artistic and creative means of modern architectural practice]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 69(1). 318–322. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/69-1-46> [in Ukrainian].
8. Kriukova, H. O., & Mostovshchikova, D. O. (2019). Teoretychno-naukovi polozhennia akademichnoho rysunka u pratsiakh M. Li [Theoretical and scientific provisions of academic drawing in the works of M. Li]. *Naukovyi zhurnal «ΛΟΓΟΣ. Mystetstvo naukoivoi dumky»*. 2. 20–23. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26478> [in Ukrainian].
9. Prokhorova, N. A. (2016). Akademichnyi rysunok yak fundament tvorchoi hramotnosti dlia formuvannia tvorchoi osobystosti [Academic drawing as the foundation of creative literacy for the formation of a creative personality]. *Art-prostir*. 2. 99–102. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=artsp_2016_2_19 [in Ukrainian].
10. Trubnikova, L., & Svinariyov, V. (2017). Bazova osnova rysunka [The basic basis of the drawing]. *Ukrainska akademiia mystetstva*. 26. 48–59. <http://195.20.96.242:5068/kvnaoma-xmlui/bitstream/handle/123456789/133/13-12-PB-25-30.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 37.02:004.9:330.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-42>

Олег КРУГЛИК,

orcid.org/0009-0003-9416-753X

аспірант кафедри психології та педагогіки

Університету імені Альфреда Нобеля

(Дніпро, Україна) *olegkruglik@gmail.com*

ІНТЕГРАЦІЯ QLIK SENSE І POWER BI В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АНАЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ

У статті розглянуто питання формування аналітичної компетентності майбутніх економістів у процесі професійної підготовки із застосуванням сучасних BI-платформ. Обґрунтовано актуальність проблеми, зумовленої потребою фахівців економічної галузі у здатності працювати з великими масивами даних, здійснювати інтерактивну візуалізацію та формувати аналітичні висновки для прийняття ефективних управлінських рішень. Метою дослідження було перевірити ефективність інтеграції Qlik Sense та Power BI в освітній процес і виявити їх вплив на розвиток аналітичних умінь студентів.

У процесі реалізації дисертаційного дослідження було здійснено педагогічне впровадження з трьома етапами (підготовчий, реалізаційний та контрольний), у якому взяли участь 100 студентів 3–4 курсів спеціальності 051 «Економіка». Вибірку розподілено на експериментальну та контрольну групи по 50 осіб кожна. Для експериментальної групи навчання організовувалося з використанням авторських курсів «Бізнес-аналітика на платформі Qlik Sense» та «Платформа Power BI», що поєднували лекційні й практичні заняття, лабораторні роботи з реальними датасетами, проєктну діяльність та індивідуальні завдання. Контрольна група навчалася за традиційною програмою без системного застосування цифрових інструментів.

Для оцінювання рівня сформованості аналітичної компетентності використовувався стандартизований pre-/post-test, що складався з 30 завдань і охоплював чотири складові: аналітичні навички, робота з даними, критичне мислення та готовність до IT-навчання. Отримані результати піддавалися статистичній обробці за допомогою t-тесту. Зафіксовано позитивну динаміку: у студентів експериментальної групи суттєво зросли показники за всіма вимірами порівняно з контрольною групою. Також простежено якісні зміни у виконанні студентських проєктів, зокрема зросла швидкість обробки даних, обґрунтованість вибору візуалізацій і точність інтерпретації результатів.

Результати дослідження підтверджують ефективність використання BI-платформ Qlik Sense і Power BI як інноваційного інструменту формування аналітичної компетентності майбутніх економістів. Запропонована модель може бути рекомендована для поширення в освітніх програмах економічного профілю та інтеграції в систему підготовки фахівців, орієнтованих на прийняття рішень на основі даних.

Ключові слова: аналітична компетентність, економічна освіта, Qlik Sense, Power BI, BI-платформи, дашборд.

Oleh KRUGLYK,

orcid.org/0009-0003-9416-753X.

PhD Candidate at the Department of Psychology and Pedagogy

Alfred Nobel University

(Dnipro, Ukraine) *olegkruglik@gmail.com*

INTEGRATION OF QLIK SENSE AND POWER BI INTO THE ESTABLISHMENT PROCESS TO FORM THE ANALYTICAL COMPETENCE OF ECONOMIC STUDENTS

The article addresses the issue of developing analytical competence of future economists in the process of professional training through the use of modern BI platforms. The relevance of the problem is substantiated by the growing need for specialists in the economic field to work with large datasets, perform interactive visualization, and produce analytical insights to support effective managerial decision-making. The purpose of the study was to verify the effectiveness of integrating Qlik Sense and Power BI into the educational process and to identify their impact on the development of students' analytical skills.

Within the framework of the dissertation research, a pedagogical implementation consisting of three stages (preparatory, implementation, and control) was carried out, involving 100 third- and fourth-year students majoring in Economics (specialty 051). The sample was divided into an experimental group and a control group of 50 students each.

For the experimental group, learning was organized through the author's courses "Business Analytics on the Qlik Sense Platform" and "Power BI Platform," which combined lectures and practical classes, laboratory work with real datasets, project-based activities, and individual assignments. The control group studied according to the traditional curriculum without systematic use of digital tools.

To assess the level of analytical competence, a standardized pre-/post-test was used, consisting of 30 tasks covering four components: analytical skills, data handling, critical thinking, and readiness for IT-based learning. The results were statistically processed using the t-test. The findings demonstrated positive dynamics: students in the experimental group showed a significant increase in all dimensions compared to the control group. Qualitative changes were also observed in students' project work, including faster data processing, more justified selection of visualizations, and higher accuracy of result interpretation.

The results of the study confirm the effectiveness of using BI platforms Qlik Sense and Power BI as innovative tools for fostering the analytical competence of future economists. The proposed model can be recommended for wider dissemination in economics-related educational programs and for integration into the system of training specialists oriented toward data-driven decision-making.

Key words: analytical competence, economic education, Qlik Sense, Power BI, BI platforms, dashboard.

Постановка проблеми. Сучасна економіка функціонує в умовах постійного зростання обсягів даних та ускладнення бізнес-процесів, що висуває підвищені вимоги до професійної підготовки майбутніх економістів. Традиційні підходи до навчання, що ґрунтуються переважно на лекціях, семінарських заняттях та класичних практичних завданнях, не забезпечують належного рівня розвитку навичок роботи з даними, критичного мислення та здатності швидко приймати рішення на основі цифрової інформації. Водночас ринок праці очікує від випускників вміння використовувати сучасні інструменти бізнес-аналітики, інтегрувати результати аналізу в управлінські процеси та пропонувати ефективні рішення у ситуаціях високої невизначеності.

У цьому контексті особливої актуальності набуває впровадження у навчальний процес інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема BI-платформ Qlik Sense та Power BI, які дозволяють працювати з великими масивами даних, будувати інтерактивні дашборди, здійснювати моделювання економічних показників і візуалізацію результатів. Такі інструменти відкривають можливості для формування аналітичної компетентності студентів, яка включає здатність до обробки та інтерпретації даних, логічного аналізу, оцінювання альтернатив та обґрунтування висновків.

Проблема полягає у тому, що попри швидкий розвиток цифрових технологій, інтеграція BI-платформ у підготовку економістів ще не набула системного характеру. Освітні програми багатьох закладів вищої освіти не передбачають комплексного використання аналітичних інструментів, а наявні курси здебільшого мають фрагментарний або факультативний характер. Це призводить до розриву між теоретичною підготовкою студентів та практичними вимогами сучасного ринку праці.

Таким чином, постає завдання створення та апробації педагогічної технології, яка б забезпечувала цілеспрямоване формування аналітичної

компетентності майбутніх економістів шляхом інтеграції BI-платформ у навчальний процес, а також перевірки її ефективності в умовах реальної освітньої практики.

Аналіз досліджень. У науково-педагогічній літературі проблема формування аналітичної компетентності майбутніх економістів розглядається крізь призму компетентнісного підходу та цифровізації освіти. Сучасна економічна освіта покликана забезпечувати не лише оволодіння студентами теоретичними знаннями, а й розвиток здатності здійснювати аналіз даних, будувати прогнози, критично оцінювати результати та застосовувати їх у практичних умовах (Зязюн, 2000: 15). Дослідники підкреслюють, що компетентнісний підхід вимагає формування в студентів здатності приймати рішення в умовах невизначеності, ґрунтуючись на доказовій базі та цифровій аналітиці.

Особливої уваги заслуговують праці, в яких розглядається місце інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці. Автори вказують на необхідність створення освітнього середовища, де студенти могли б поєднувати традиційні знання з практикою роботи на цифрових інструментах (Кононко, 2012: 254). Використання ІКТ розглядається як засіб розвитку критичного мислення та формування професійних компетентностей, що відповідають викликам сучасного ринку праці (Гончаренко, 2015: 22).

Дослідження останніх років акцентують увагу на ролі бізнес-аналітики у навчальному процесі. У працях зарубіжних авторів зазначається, що BI-платформи сприяють глибшому розумінню студентами економічних процесів і формуванню практичних навичок роботи з даними (Bihani & Patil, 2019: 26). Подібної думки дотримуються Chaudhuri та інші дослідники, які доводять, що Power BI поєднує ефективні інструменти інтеграції даних та наочні засоби візуалізації, що робить цю платформу зручною для використання у вищій школі (Chaudhuri, Dayal, Narasayya, 2020: 51).

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені Qlik Sense. У роботах Мельника наголошується, що асоціативна модель аналізу даних, закладена в основу Qlik, дозволяє студентам швидко відслідковувати взаємозв'язки, знаходити приховані залежності та будувати міждисциплінарні висновки. Подібні результати демонструють і інші автори, які підкреслюють, що робота з Qlik сприяє розвитку рефлексивності та аналітичного мислення майбутніх фахівців (Peterson, 2021: 132).

Важливим є і досвід застосування Python та R як допоміжних інструментів у процесі використання BI-платформ. У дослідженнях показано, що поєднання мов програмування з інструментами Power BI чи Qlik Sense розширює можливості студентів у сфері економічного моделювання, прогнозування та візуалізації результатів.

В українських реаліях проблема інтеграції BI-платформ у підготовку економістів залишається новою, хоча поступово набирає обертів. Певні напрацювання з'являються у вигляді навчальних курсів і методичних рекомендацій, проте в більшості випадків вони мають обмежений або факультативний характер. Це свідчить про розрив між потребами ринку праці та реальним змістом освітніх програм.

Отже, проведений аналіз літератури дозволяє констатувати: інтеграція BI-платформ Qlik Sense і Power BI розглядається як перспективний інструмент підготовки майбутніх економістів, здатних працювати з даними та приймати рішення на основі аналітичних висновків. Водночас бракує комплексних емпіричних досліджень, які б підтверджували ефективність системного використання цих платформ у вітчизняній практиці. Це створює підґрунтя для подальших розвідок і обґрунтовує актуальність запропонованого у статті підходу.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування та висвітлення результатів упровадження BI-платформ Qlik Sense і Power BI в освітній процес підготовки майбутніх економістів, а також перевірка їх ефективності у формуванні аналітичної компетентності студентів економічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. *Загальні підходи до інтеграції BI-платформ у підготовку економістів.* Сучасні тенденції розвитку економіки та управління вимагають від фахівців нових навичок, зокрема вміння працювати з великими масивами даних, виконувати їх критичний аналіз та формувати практичні рекомендації для ухвалення управлінських рішень. Традиційна підготовка економістів, що спирається переважно на класичні форми лекційно-семінарських занять, забезпечує теоретичну базу, проте недостатньо формує аналітичні уміння. Саме тому зростає значення інтеграції

в освітній процес цифрових технологій, особливо бізнес-аналітичних платформ.

BI-платформи – це середовища, що поєднують функції збору, обробки, трансформації, моделювання та візуалізації даних. Їх використання дозволяє студентам виконувати завдання, максимально наближені до реальних бізнес-ситуацій. Під час навчання вони не лише засвоюють абстрактні економічні моделі, а й набувають уміння застосовувати їх до конкретних масивів інформації, бачити взаємозв'язки між показниками, інтерпретувати результати у форматі інтерактивних дашбордів. Qlik Sense завдяки асоціативній моделі дозволяє швидко аналізувати взаємопов'язані дані, тоді як Power BI надає потужний інструментарій для побудови обчислюваних показників на базі DAX та інтеграції даних із різних джерел. Таким чином, обидві платформи є взаємодоповнюваними і створюють унікальні умови для розвитку аналітичної компетентності студентів.

Організація педагогічного впровадження. Впровадження дослідження здійснювалося впродовж 2023–2024 навчальних років і охоплювало три послідовні етапи: підготовчий, реалізаційний та контрольний. До участі було залучено 100 студентів 3–4 курсів спеціальності 051 «Економіка». Для забезпечення надійності результатів їх поділено на експериментальну та контрольну групи по 50 осіб. Поділ відбувався за принципом групової однорідності – враховувався попередній рівень академічної успішності, результати вхідного тестування, а також мотивація студентів до опанування нових IT-інструментів.

На підготовчому етапі здійснено розробку програм курсів, підготовку навчальних матеріалів, створення методичних посібників та кейсів. Була проведена серія консультацій з викладачами, які забезпечували супровід експериментальних занять, щоб підготувати їх до роботи з Qlik Sense і Power BI. Особливу увагу приділено підбору реальних економічних даних для використання на практичних і лабораторних заняттях, адже саме автентичні масиви інформації створюють ефект занурення у професійне середовище.

Зміст навчання експериментальної групи. Курс «Бізнес-аналітика на платформі Qlik Sense» складався з 15 лекційних та 15 практичних занять. На лекціях студенти отримували теоретичні знання про архітектуру платформи, особливості асоціативної моделі, підходи до підготовки даних, методи створення візуалізацій та дашбордів. Практичні заняття були спрямовані на закріплення цих знань шляхом виконання завдань у Qlik Sense. Студенти працювали з Data Load Editor, виконували завантаження даних із різних джерел, здійснювали їх трансформацію, роз-

робляли власні аналітичні застосунки. Важливо, що завдання мали міждисциплінарний характер – вони стосувалися фінансів, маркетингу, бухгалтерського обліку та макроекономічних показників.

Курс «Платформа Power BI» також включав 15 лекцій і 15 практичних занять. Основними темами були: інтеграція даних із зовнішніх джерел, робота з Power Query для їх очищення та трансформації, побудова моделей даних, створення візуалізацій, застосування мови DAX для обчислень. Студенти опановували навички розробки інтерактивних панелей і звітів, вчилися налаштовувати динамічні елементи та представляти результати у формі, зрозумілій для менеджерів і потенційних користувачів.

Особливості навчання контрольної групи. Студенти контрольної групи навчалися за класичними програмами без застосування BI-платформ. Їхня підготовка обмежувалася лекціями, конспектами та розв'язанням традиційних завдань у табличних процесорах. Відсутність інтерактивних інструментів та реальних даних звужувала можливості розвитку аналітичного мислення, обмежувала здатність до критичної інтерпретації та ускладнювала застосування отриманих знань у практичних умовах. Це дозволило провести контрастне порівняння результатів із експериментальною групою.

Оцінювання результатів впровадження. Для оцінювання рівня аналітичної компетентності застосовувався стандартизований pre-/post-test, що складався з 30 завдань, розподілених за чотирма вимірами: аналітичні навички, робота з даними, критичне мислення та готовність до IT-навчання. На початковому етапі середній бал студентів становив 14,7 із 30 (49%), а після завершення навчання студенти експериментальної групи продемонстрували суттєве зростання результатів. Статистичний аналіз із використанням t-тесту підтвердив значущі відмінності між результатами експериментальної та контрольної груп.

Крім кількісних даних, було зібрано й якісні: у проєктних роботах студентів експериментальної групи спостерігалось зростання швидкості обробки даних, покращення обґрунтованості вибору візуалізацій, здатність інтерпретувати дані у форматі управлінських висновків. Наприклад, у завданнях із аналізу фінансових звітів студенти демонстрували здатність швидко будувати інтерактивні дашборди, що відображали динаміку доходів і витрат, прогнозували майбутні зміни та пропонували управлінські рішення.

Методичні результати. У процесі впровадження створено навчально-методичний комплекс, що включав модульні програми з опорними конспектами, кейси проблемно-орієнтованого характеру, інструктивні матеріали до Qlik Sense і Power BI,

шаблони дашбордів та матриці оцінювання. Ці матеріали дозволяють не лише забезпечити системність процесу, а й полегшити його відтворення іншими викладачами. Важливо, що розроблені завдання базувалися на реальних економічних даних, що підвищувало мотивацію студентів та сприяло наближенню навчання до професійних умов.

Практична цінність і перспективи. Результати показали, що інтеграція Qlik Sense і Power BI сприяє підвищенню рівня аналітичної компетентності студентів. Це проявлялося як у зростанні тестових результатів, так і в якісних характеристиках студентських робіт. Запропонована модель довела свою ефективність і може бути рекомендована для масштабування на інші економічні спеціальності, а також для використання в програмах магістерського та післядипломного рівня. Крім того, практика впровадження продемонструвала, що застосування BI-платформ підвищує мотивацію студентів, адже вони бачать реальну цінність навичок для майбутньої професійної діяльності.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу обґрунтувати та перевірити ефективність інтеграції BI-платформ Qlik Sense і Power BI у підготовку майбутніх економістів. Впровадження авторської педагогічної технології, що передбачала створення окремих курсів, модульних програм, лабораторних робіт із реальними датасетами, проєктної діяльності та індивідуальних завдань, продемонструвало позитивний вплив на формування аналітичної компетентності студентів.

Отримані результати дозволяють зробити такі узагальнення:

- 1) системне використання BI-платформ у навчальному процесі створює умови для формування цілісного аналітичного циклу, який охоплює збирання, обробку, трансформацію, моделювання та візуалізацію даних;
- 2) студенти експериментальної групи (50 осіб) продемонстрували статистично значуще зростання результатів порівняно з контрольною групою (50 осіб), що підтверджено даними pre-/post-test та аналізом за допомогою t-тесту;
- 3) спостережено якісні зміни у студентських проєктах: зросла швидкість обробки даних, підвищилась точність візуалізацій, покращилась здатність інтерпретувати результати у форматі управлінських висновків;
- 4) навчально-методичний комплекс, розроблений у межах дослідження, може бути використаний як модель для поширення в інших закладах вищої освіти та інтеграції в освітні програми економічного профілю;
- 5) застосування Qlik Sense і Power BI підвищує мотивацію студентів до навчання, оскільки

вони бачать практичну цінність отриманих знань і навичок для майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, упровадження ВІ-платформ у систему підготовки економістів підтвердило свою

результативність як ефективний інструмент розвитку аналітичної компетентності, що забезпечує відповідність освітніх результатів сучасним вимогам ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зязюн І. Концептуальні засади теорії освіти в Україні. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2000. № 1. С. 11–24.
2. Кононко О. Методологія та методи педагогічних досліджень. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 254 с.
3. Гончаренко С. Педагогічні технології у вищій школі. Вища освіта України. 2015. № 3. С. 18–27.
4. Кравченко І. Інформаційно-аналітичні технології у викладанні економічних дисциплін. Економіка та суспільство. 2020. № 23. С. 85–92.
5. Мельник Ю. Використання Qlik Sense у професійній підготовці майбутніх економістів. Академічні візії. 2021. Вип. 12. С. 130–139.
6. Bihani, P., & Patil, S. Business Intelligence: A Tool for Decision Making in Higher Education. International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering. 2019. Vol. 9(4). P. 23–29.
7. Chaudhuri, A., Dayal, U., & Narasayya, V. Power BI as a Learning and Decision Support Tool. Journal of Data Science Education. 2020. Vol. 18(2). P. 45–60.
8. Peterson, M. Using Associative Data Models in Higher Education: Qlik Sense in Economics Courses. Education and Information Technologies. 2021. Vol. 26. P. 5123–5141.
9. Zhou, X., Li, Y., & Wang, Q. Python and R Integration with BI Tools: Enhancing Student Skills in Data Analytics. Computers & Education. 2019. Vol. 141. 103633.
10. OECD. Skills for a Digital World. Paris: OECD Publishing, 2019. 48 p.
11. Alhassan, I. Integrating Business Intelligence Tools into University Curricula: Challenges and Opportunities. Journal of Education and Learning. 2020. Vol. 9(3). P. 14–28.
12. Gartner. Magic Quadrant for Analytics and Business Intelligence Platforms. Stamford: Gartner Inc., 2022. 32 p.
13. Davenport, T. H., & Harris, J. G. Competing on Analytics: The New Science of Winning. Boston: Harvard Business School Press, 2017. 230 p.
14. Smith, J., Brown, L., & Taylor, K. Business Analytics in Education: Case Studies from European Universities. International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2021. Vol. 18(35). P. 1–15.
15. Johnson, R., & Adams, M. Teaching with Power BI and Qlik Sense: Developing Data Literacy in Business Students. Journal of Higher Education Theory and Practice. 2022. Vol. 22(4). P. 112–128.

REFERENCES

1. Ziaziun I. (2000) Kontseptualni zasady teorii osvity v Ukraini [Conceptual foundations of the theory of education in Ukraine]. Pedagogika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and Psychology of Vocational Education, 1, 11–24. [in Ukrainian].
2. Kononko O. (2012). Metodolohiia ta metody pedahohichnykh doslidzhen [Methodology and methods of pedagogical research]. Kyiv: NPU Dragomanov. [in Ukrainian].
3. Honcharenko S. (2015). Pedahohichni tekhnolohii u vyshchii shkoli [Pedagogical technologies in higher education]. Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine, 3, 18–27. [in Ukrainian].
4. Kravchenko I. (2020). Informatsiino-analitychni tekhnolohii u vykladanni ekonomichnykh dystsyplin [Information-analytical technologies in teaching economics disciplines]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 23, 85–92. [in Ukrainian].
5. Melnyk Yu. (2021). Vykorystannia Qlik Sense u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh ekonomistiv [Use of Qlik Sense in professional training of future economists]. Akademichni vizii – Academic Visions, 12, 130–139. [in Ukrainian].
6. Bihani P., & Patil, S. (2019). Business Intelligence: A Tool for Decision Making in Higher Education. International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering, 9(4), 23–29.
7. Chaudhuri A., Dayal U., & Narasayya V. (2020). Power BI as a Learning and Decision Support Tool. Journal of Data Science Education, 18(2), 45–60.
8. Peterson M. (2021). Using Associative Data Models in Higher Education: Qlik Sense in Economics Courses. Education and Information Technologies, 26, 123–141.
9. Zhou X., Li, Y., & Wang, Q. (2019). Python and R Integration with BI Tools: Enhancing Student Skills in Data Analytics. Computers & Education, 141, 103633.
10. OECD. (2019). Skills for a Digital World. Paris: OECD Publishing.
11. Alhassan I. (2020). Integrating Business Intelligence Tools into University Curricula: Challenges and Opportunities. Journal of Education and Learning, 9(3), 14–28.
12. Gartner. (2022). Magic Quadrant for Analytics and Business Intelligence Platforms. Stamford: Gartner Inc.
13. Davenport T., & Harris J. (2017). Competing on Analytics: The New Science of Winning. Boston: Harvard Business School Press.
14. Smith J., Brown L., & Taylor K. (2021). Business Analytics in Education: Case Studies from European Universities. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 18(35), 1–15.
15. Johnson R., & Adams, M. (2022). Teaching with Power BI and Qlik Sense: Developing Data Literacy in Business Students. Journal of Higher Education Theory and Practice, 22(4), 112–128.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 37.015.3:159.923.2]:793.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-43>**Оксана КУПРІЙ,***orcid.org/0009-0003-0114-2457*

викладачка кафедри хореографії

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *o.kuprii@kubg.edu.ua***Ліна БОРОДІЙ,***orcid.org/0000-0002-2589-9708*

викладачка кафедри хореографії

Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва

(Київ, Україна) *l.borodiy@kmaest.edu.ua***Юлія ЧОВГАН,***orcid.org/0009-0006-7252-7022*

викладачка кафедри хореографії

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *y.chovhan@kubg.edu.ua*

ТАНЕЦЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ: РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ, ДИСЦИПЛІНИ ТА САМОВИРАЖЕННЯ

У статті аналізується педагогічний потенціал танцю та хореографічного мистецтва як ефективного засобу розвитку емоційного інтелекту, дисципліни та самовираження особистості в сучасному освітньому просторі. Виходячи з положень філософії втілення, феноменології та сомаестетики, автори розглядають танець не лише як форму виконавського мистецтва, а як цілісний виховний і освітній інструмент, здатний інтегрувати художні, когнітивні та соціально-комунікативні складові навчального процесу. Показано, що тілесний досвід у танці сприяє формуванню афективної усвідомленості, розвитку емпатійних здібностей, регуляції емоційних станів і навичок колективної взаємодії, що має особливу цінність для підготовки майбутніх фахівців у сфері мистецтва та педагогіки.

Дисципліна в танцювальному процесі розглядається не тільки як система фізичних вправ і тренувань, але й як комплексне виховання когнітивної зосередженості, самоконтролю, психологічної стійкості, відповідальності та здатності до аналітичної саморефлексії. Водночас танець постає як простір для розвитку самовираження та ідентичності: рух інтерпретується як канал невербальної комунікації, форма творчого саморозкриття та засіб соціокультурної репрезентації, що відкриває можливість для формування унікального художнього досвіду та креативного мислення.

Інтегруючи феноменологічні концепти тілесності, сомаестетичну філософію Р. Шустермана та соматичні методології (метод Фельденкрайз, Александер-техніка, практика автентичного руху), дослідження підкреслює, що танцювальна освіта створює умови для гармонійного поєднання технічної майстерності, емоційного розвитку та інтелектуального зростання. У цьому контексті танець постає як інноваційний педагогічний інструмент, що забезпечує цілісний розвиток особистості, сприяє інтеграції мистецького та когнітивного виміру освіти й готує індивіда до ефективної взаємодії у складних культурних, соціальних та освітніх середовищах сучасності.

Ключові слова: танець, педагогіка, втілення, емоційний інтелект, дисципліна, самовираження.

Oksana KUPRII,

orcid.org/0009-0003-0114-2457

*Lecturer at the Department of Choreography
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) o.kuprii@kubg.edu.ua*

Lina BORODII,

orcid.org/0000-0002-2589-9708

*Lecturer at the Department of Choreography
Kyiv Municipal Academy of Circus and Performing Arts
(Kyiv, Ukraine) l.borodii@kmaecm.edu.ua*

Yulia CHOVGAN,

orcid.org/0009-0006-7252-7022

*Lecturer at the Department of Choreography
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) y.chovhan@kubg.edu.ua*

DANCE AS A PEDAGOGICAL TOOL: DEVELOPING EMOTIONAL INTELLIGENCE, DISCIPLINE, AND SELF-EXPRESSION

The article analyzes the pedagogical potential of dance and choreographic art as an effective means of developing emotional intelligence, discipline, and self-expression in the context of contemporary education. Drawing on the philosophy of embodiment, phenomenology, and somaesthetics, the authors approach dance not merely as a form of performing art, but as a holistic educational and formative tool capable of integrating artistic, cognitive, and socio-communicative dimensions of the learning process. It is demonstrated that embodied experience in dance fosters affective awareness, enhances empathetic capacities, supports emotional regulation, and develops collaborative skills, which are of particular importance for the training of future professionals in the fields of art and pedagogy.

Discipline within the dance process is considered not only as a system of physical exercises and training, but also as a comprehensive cultivation of cognitive focus, self-control, psychological resilience, responsibility, and the capacity for analytical self-reflection. At the same time, dance is conceptualized as a space for self-expression and identity formation: movement functions as a channel of nonverbal communication, a means of creative self-disclosure, and an instrument of sociocultural representation, thus enabling the development of unique artistic experience and creative thinking.

By integrating phenomenological concepts of embodiment, Richard Shusterman's somaesthetic philosophy, and somatic methodologies (the Feldenkrais Method, Alexander Technique, Authentic Movement), the study emphasizes that dance education provides conditions for a balanced synthesis of technical mastery, emotional development, and intellectual growth. In this context, dance emerges as an innovative pedagogical tool that ensures the holistic development of the individual, fosters the integration of artistic and cognitive dimensions of education, and prepares learners for effective interaction within the complex cultural, social, and educational environments of contemporary society.

Key words: *dance, pedagogy, embodiment, emotional intelligence, discipline, self-expression.*

Постановка проблеми. Танець завжди займав центральну роль у людській культурі, функціонуючи як засіб ритуалу, соціальної взаємодії, художнього вираження та втіленого знання. У сучасному суспільстві, що характеризується стресом, фрагментацією та пошуком гармонії, танець набуває нового значення як культурне та педагогічне явище. На відміну від дисциплін, що спираються переважно на когнітивні процеси, танець залучає все тіло, активізуючи фізичні, емоційні та соціальні виміри навчання.

Філософські погляди на втілення підкреслюють актуальність тілесного досвіду в освіті. Феноменологія сприйняття Мерло-Понті концептуалізує тіло як основу свідомості, де рух не є вторинним, а центральним для творення сенсу.

Аналогічно, сомаестетика Шустермана підкреслює культивування тілесної усвідомленості як шляху до етичного, естетичного та освітнього розвитку. У цих рамках танець розуміється не лише як форма мистецтва, але й як інтегративна освітня практика, що стосується емоційного інтелекту, дисципліни та креативності.

У цій статті розглядаються три основні виміри танцю як педагогіки: розвиток емоційного інтелекту, розвиток дисципліни та покращення самовираження. Розглядаючи як теоретичні основи, так і практичне застосування, дослідження підкреслює актуальність танцювальної освіти для різноманітних навчальних контекстах, включаючи формальні навчальні заклади, громадські програми та терапевтичне середовище.

Аналіз досліджень. У сучасних наукових дослідженнях педагогічний потенціал танцю розглядається з різних позицій – від соціокультурних до психологічних та освітніх. Зокрема, Журавльова та Сохан і співавт. аналізують контактну імпровізацію як практики соціального танцю, що формує навички у процесі становлення багатовимірної творчої індивідуальності танцівника. Єліна і Єліна підкреслюють терапевтичний потенціал танцювальної імпровізації, акцентуючи її значення у подоланні стресу й депресивних станів.

Проблема навчальної мотивації розкрита у праці Лавринюка та Кириченка, які аналізують сучасні теорії мотивації, що ґрунтуються на теорії самоефективності та враховують поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку особистості й професійної готовності. Лук'яненко звертає увагу на феномен кінестетичної емпатії у сучасному танці та здатність танцівників розпізнавати й інтерпретувати емоційні стани інших через практики партнерства. У дослідженні Шабаліної акцентовано на значенні автентичного руху як одного з методів самоактуалізації через тілесність і трансформацію внутрішнього досвіду в рух.

Теоретичну основу для аналізу емоційного інтелекту становить класична праця Гоулмана, у якій сформульовано ключові принципи розпізнавання та регуляції емоцій, що в подальших дослідженнях у контексті педагогіки танцю набувають практичного значення.

Метою статті є дослідження танцю як педагогічного інструменту розвитку емоційного інтелекту, дисципліни та самовираження, із застосуванням філософії втілення, феноменології та сомаестетики для обґрунтування його освітнього й виховного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Один з найглибших внесків танцю в освіту полягає в його здатності функціонувати як форма невербальної комунікації. Рух забезпечує універсальну мову, яка дозволяє людям виражати емоції, ідеї та ідентичності поза межами вербального дискурсу. За допомогою хореографічних практик танцюристи розвивають «кінестетичну емпатію» (Лук'яненко, 2022: 151), здатність сприймати та резонувати з афективними станами інших танцівників.

Таким чином, танець безпосередньо сприяє розвитку емоційного інтелекту, який Гоулман визначає як здатність розпізнавати, розуміти та регулювати емоції у себе та інших. Він включає в себе самоконтроль, завзятість, наполегливість і здатність до самомотивації (Goleman, 1995: 7–8, 30–31). Танець за своєю суттю сприяє цьому процесу через втілену взаємодію, кінестетичну

емпатію та імпровізаційні практики. Контактна імпровізація, наприклад, вимагає від танцюристів налаштовуватися на тонкі фізичні сигнали формуючи цим спільний рух (Журавльова, 2021: 111), тим самим зміцнюючи емпатію та соціальну усвідомленість. Аналогічно, рефлексивні практики, такі як автентичний рух, надають танцюристам платформу для дослідження внутрішніх емоційних ландшафтів та перекладу їх на хореографічну мову (Шабаліна, 2015: 174).

Наприклад, контемпорарі танець часто підкреслює самоаналіз та вразливість, бальні танці сприяють соціальному зв'язку та співпраці, тоді як хіп-хоп висуває на перший план формування ідентичності та культурної приналежності. Ці стилістичні відмінності показують, як танцювальні практики формують різні виміри емоційного інтелекту та комунікативної компетентності.

Дисципліна є наріжним каменем танцювальної освіти, але її слід розуміти як у фізичному, так і в когнітивному плані. Традиційне танцювальне навчання – балету, модерн джаз танцю – спирається на повторення, систематичну практику та дотримання техніки, розвиваючи наполегливість, увагу до деталей та часову усвідомленість. Таке навчання розвиває не лише контроль над тілом, але й розумову зосередженість та стійкість.

Сучасні підходи розширюють поняття дисципліни, включаючи соматичні практики, такі як метод Фельденкрайза та техніка Александера. Ці методології зміщують акцент з жорсткого контролю на усвідомлене регулювання зусиль, заохочуючи танцюристів узгоджувати дисципліну з усвідомленням тіла та турботою про себе. Таке переосмислення сприяє сталому розвитку практики, запобігаючи вигоранню та травмам, одночасно підвищуючи відповідальність та саморефлексію.

У педагогічному плані дисципліна таким чином стає складною взаємодією структури та адаптивності, де танцюристи навчаються не лише опановувати техніку, але й розвивати уважність, терпіння та етичну відповідальність.

Хоча дисципліна закріплює танець у структурі, імпровізація відкриває шлях до свободи, спонтанності та творчості. Розробка Пекстоном контактної імпровізації висунула на перший план роль непередбачуваності, взаємної реакції та гри в танцювальній освіті. Імпровізація вчить танцівників приймати невизначеність, досліджувати нові можливості та розвивати творчу адаптивність (Сохан та ін., 2021: 38).

Імпровізаційні практики також покращують емоційний інтелект, вимагаючи від танцюристів взаємодії з вразливістю та відкритістю. Як в інди-

відуальному, так і в груповому контексті імпровізація виховує схильність до ризику, дивергентне мислення та стійкість – навички, які дедалі більше цінуються в сучасній освіті та професійному житті.

Таким чином, імпровізація функціонує як педагогічний інструмент, який балансує дисципліну з творчістю, підкріплюючи цілісний характер навчання танцю.

Музикальність – ще один важливий вимір танцювальної педагогіки. Здатність сприймати ритм, фразування та музичну структуру покращує не лише технічне виконання, але й емоційну виразність. Завдяки взаємодії з музикою, танцюристи вдосконалюють свою чутливість до часу, динаміки та естетичних нюансів.

Педагогічні практики часто включають імпровізацію під живу музику, заохочуючи танцівників розвивати інтерпретаційні навички та особисту виразність. У цьому сенсі музика стає як структурною основою, так і творчим партнером, розширюючи освітній потенціал танцю.

Танцювальна педагогіка охоплює як індивідуальний, так і колективний виміри, кожен з яких пропонує унікальні освітні переваги. Індивідуальна практика сприяє самосвідомості, самоаналізу та особистісній майстерності, тоді як груповий танець підкреслює співпрацю, координацію та емпатію. Групові імпровізації та хореографічні завдання надають танцівникам можливості долати розбіжності, поважати різні точки зору та спільно створювати спільні художні бачення. Цей процес розвиває важливі соціально-емоційні навички, такі як слухання, емпатія та відповідальність. Балансуючи індивідуальні та колективні підходи, танцювальна освіта дозволяє танцівникам розвивати як особисту діяльність, так і компетентність у співпраці.

Успішність здобувачів освіти обумовлюється багатьма чинниками, зокрема природними здібностями та розвитком мотивації до навчання (Лавринюк, Кириченко, 2023: 38). Мотивація є центральною рушійною силою для розвитку свого технічно-професійного рівня танцівника. Мотивацію можна розуміти як внутрішню (особистісний ріст, самовираження), так і зовнішню (змагання, визнання, зовнішні винагороди). Ефективна педагогіка збалансовує ці виміри, заохочуючи танцівників до інтерналізації цілей, водночас отримуючи користь від зовнішньої підтримки.

Педагог відіграє вирішальну роль у сприянні мотивації через конструктивний зворотний зв'язок, ставлячи досяжні завдання та створюючи середовище заохочення. Позитивне підкріплення та визнання прогресу зміцнюють прагнення до розвитку, стійкість та впевненість танцівників у собі.

Окрім технічних та художніх переваг, танець пропонує терапевтичну цінність, знижуючи стрес та покращуючи самопочуття. Танцювальна імпровізація демонструє значний потенціал як не фармакологічний метод подолання стресу та депресії. (Єліна, Єліна, 2025: 20). Рухові практики сприяють емоційній регуляції, розслабленню та зняттю напруги. Груповий танець ще більше покращує соціалізацію, надаючи учасникам відчуття приналежності та спільної мети.

Дослідження в галузі танцювальної терапії підкреслюють здатність танцю покращувати настрій, полегшувати тривогу та підтримувати психічне здоров'я. В освітньому контексті ці результати підкреслюють роль танцю у сприянні стійкості та цілісному благополуччю.

Висновки. Танець, проаналізований крізь призму втілення, постає як багатовимірний педагогічний інструмент, що поєднує технічну майстерність, емоційний інтелект, дисципліну, соціальні навички та креативність. Залучаючи танцівників до втілених процесів, танець долає обмеження суто вербальної чи когнітивної освіти, відкриваючи шляхи до цілісного розвитку. Завдяки невербальному спілкуванню, структурованому навчанню, імпровізації та музикальності танець розвиває емпатію, стійкість та креативність.

Індивідуальна та групова практика доповнюють одна одну, формуючи особистісні компетенції й навички командної роботи. Крім того, танцювальна освіта задовольняє психологічні та соціальні потреби, пропонує інструменти для зниження стресу, розвитку дисципліни та соціальної інтеграції.

Отже, танцювальна педагогіка забезпечує гармонійний і всебічний розвиток особистості, поєднуючи мистецькі, освітні та психологічні аспекти. Через практику, рух і втілення знання студенти набувають умінь, необхідних для творчої та соціальної діяльності у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Журавльова А. В. Контактна імпровізація в контексті соціального танцю XXI століття: особливості відкритої танцювальної форми «джем». Вісник *Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2021. № 4. С. 108–112.
2. Єліна А., Єліна В. Танцювальна імпровізація як метод подолання стресу та депресії: науковий огляд. *Present and future: priority areas of research in scientific and educational activities*, Prague, Czech Republic. 2025. С. 18–20.

3. Лавринюк О., Кириченко В. Мотивація до навчальної діяльності: аналіз сучасних теорій. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. Т. 1. С. 34–39.
4. Лук'яненко К. А. Особливості кінестетичної емпатії в сучасному танці. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 2. С. 148–152.
5. Контактна імпровізація за Стівом Пекстоном: принцип вільного руху як зв'язок між танцівниками / І. Сохан та ін. *Молодий вчений*. 2021. Т. 10. С. 35–38.
6. Шабаліна О. Автентичний рух у сучасному хореографічному мистецтві. *Вісник Львівського університету*. 2015. Т. 16. С. 171–178.
7. Goleman D. Emotional intelligence. Why it can matter more than iq.. Bloomsbury, 1995. 249 с.

REFERENCES

1. Zhuravleva A. (2021). Contact improvisation in the context of social dance of the XX century: features of the open dance form "jam". *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 4, 108–112 [in Ukrainian].
2. Yelina A., Yelina V. (2025) Tantsiuvalna improvizatsiia yak metod podolannia stresu ta depresii: naukovyi ohliad. [Dance improvisation as a method of overcoming stress and depression: scientific review]. *Present and future: priority areas of research in scientific and educational activities*, Prague, Czech Republic. 18–20. [in Ukrainian].
3. Lavryniuk O., Kyrychenko V. (2023) Motyvatsiia do navchalnoi diialnosti: analiz suchasnykh teorii. [Motivation for learning activity: analysis of modern theories]. *Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii*, 1. 34–39. [in Ukrainian].
4. Lukyanenko K. (2022). Osoblyvosti kinestetychnoi empatii v suchasnomu tantsi. [Features of kinesthetic empathy in modern dance] *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv : nauk. zhurnal*, 2, 148–152 [in Ukrainian].
5. Sokhan I., et al. (2021) Kontaktna improvizatsiia za Stivom Pekstonom: pryntsyp vilnoho rukhu yak zviazok mizh tantsivnykamy. [Contact improvisation by Steve Paxton: the principle of free movement as a connection between dancers]. *Molodyi vchenyi*, 10. 35–38. [in Ukrainian].
6. Shabalina O. (2015) Avtentychnyi rukh u suchasnomu khoreohrafichnomu mystetstvi. [Authentic movement in contemporary choreographic art]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 16. 171–178. [in Ukrainian].
7. Goleman D. (1995) Emotional intelligence. Why it can matter more than IQ. Bloomsbury. 249 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025

УДК 378:015.364

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-1-44>

Інна МАЛЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0003-1912-7397

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
Одеського державного аграрного університету
(Одеса, Україна) 0673797643@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОНТЕНТУ ВИБІРКОВИХ ДИСЦИПЛІН ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено сучасним вимогам формування змісту вибіркової дисципліни як вагомого складника ОП в побудові особистісної освітньої траєкторії з огляду на ситуацію воєнного стану. Закцентовано увагу на важливості доповнення (оновлення) загальноуніверситетських каталогів вибіркового дисциплін і вибіркового блоку предметних освітніх програм, орієнтованих на посилення стресостійкості, стабілізації психічного стану проявів психічних розладів, первинної медичної допомоги в кризових ситуаціях, інформаційної гігієни, націлених на національно-патріотичне, громадянське і державницьке виховання, галузевий і регіональний контексти тощо.

Важливою має стати комплектація дисциплін з урахування потреб розвитку додаткових компетентностей, спрямованих на посилення стресостійкості, вміння швидко адаптуватися до обставин, гнучко використовувати здобуті раніше знання й навички. Актуальними мають стати дисципліни, скеровані на практику, з чітко прописаними метою і завданнями, програмними результатами навчання відповідно до обставин наочних і прихованих небезпек у сучасності. Звернено увагу, що досвід номінування дисциплін з підкреслено практичним спрямуванням, котрі одразу привертають увагу здобувачів, вартіший творчого наслідування й розвитку.

Важливим є саме наповнення дисципліни: вона має містити актуальні теми для осмислення, бути практично орієнтованою, презентувати релевантний список рекомендованої літератури останніх років. Силабус і робоча програма ВК має продемонструвати відповідний рівень її укладача, котрий уважно стежить за новинками літератури, швидко імплементує нову інформацію в навчальний процес, обізнаний із новаціями самого предмета вивчення, націлений на перманентний саморозвиток і самовдосконалення.

Ключові слова: вибіркова дисципліна, компетентність, каталог вибіркового дисциплін, освітня програма, воєнний стан.

Inna MALETSKA,

orcid.org/0000-0003-1912-7397

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Social and Humanitarian Disciplines
Odesa State Agrarian University
(Odesa, Ukraine) 0673797643@ukr.net

FEATURES OF FORMING THE CONTENT OF ELECTIVE DISCIPLINES OF THE EDUCATIONAL PROGRAM IN HIGHER SCHOOL IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article is devoted to the modern requirements for the formation of the content of an elective discipline as a significant component of the OP in building a personal educational trajectory in view of the martial law situation. Attention is focused on the importance of supplementing (updating) the general university catalogs of elective disciplines and the elective block of subject educational programs focused on increasing stress resistance, stabilizing the mental state of manifestations of mental disorders, primary medical care in crisis situations, information hygiene, aimed at national-patriotic, civic and state education, industry and regional contexts, etc.

The set of disciplines aimed at developing additional competencies aimed at increasing stress resistance, the ability to quickly adapt to circumstances, and flexibly use previously acquired knowledge and skills is important. Disciplines aimed at practice should become relevant, with clearly defined goals and objectives, program learning outcomes in accordance with the circumstances of obvious and hidden dangers in modern times. It is noted that the experience of nominating disciplines with an emphasized practical orientation, which immediately attract the attention of applicants, is worthy of creative imitation and development.

The content of the discipline itself is important: it should contain relevant topics for reflection, be practically oriented, present an up-to-date list of recommended literature of recent years. The syllabus and work program of the VC should demonstrate the appropriate level of its compiler, who closely monitors new literature, quickly implements new information into the educational process, is familiar with the innovations of the subject of study itself, and is aimed at permanent self-development and self-improvement.

Key words: elective discipline, competence, catalog of elective disciplines, educational program, martial law.

Постановка проблеми. Підготовка здобувачів вищої освіти – складне і багатокомпонентне завдання, яке ставить перед собою вищий навчальний заклад. Наповнення освітніх програм, у яких поєднано обов'язкові і вибіркові навчальні дисципліни, має місце практична підготовка, має вирізнятися цілісністю, демонструвати взаємозв'язок між складниками, комплектуватися з урахуванням таких вимог: наповнення дисциплінами, що впроваджують сучасні знання з базового фаху, створюють умови для формування рівня професійної культури та інтеграції особистості в національну і світову культуру, формують світогляд, що відповідає сучасному рівню знань. Вибіркові дисципліни в індивідуальному плані здобувача освіти у вищій школі сьогодні є не менш важливими в порівнянні з обов'язковими компонентами, адже саме вони опредмечують особистісні пріоритети здобувача в навчанні і нерідко згодом по його завершенню. Перелік вибіркових компонентів освітніх програм, які щороку можуть переглядатися, відтак має бути максимально гнучким, динамічним, постійно відкритим до нововведень.

Обставини, пов'язані із повномасштабним вторгненням росії 2022 року, у багатьох аспектах спровокували різновекторні зміни в системі підготовки здобувачів. Вони торкнулися й перегляду основних і вибіркових компонентів в освітніх програмах, скажімо, обов'язковим для хлопців став курс БЗВП. На нашу думку, необхідно предметно окреслити чинники формування набору ВК в ОП за сучасних обставин, а також сформулювати перелік рекомендацій із наповнення змісту самих ВК у новітніх умовах із метою ефективної імплементації їх в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі, змісту, ефективності елективної частини в підготовці здобувачів вищої школи, формування ними власної освітньої траєкторії в Україні ведуться здавна. Звісно, передусім ці процеси активізувалися з введенням у дію нового закону «Про вищу освіту» 2014 року, згідно якого здобувачі мають право вільного вибору освітніх компонентів (Закон України). Наукова дискусія про контент, структуру, кількість ВК, їх зв'язок з ОК триває в дискурсі можливостей особистісного і професійного розвитку здобувачів, котрі самі вибудовують власну освітню траєкторію, розвитку ними soft skills, занурення в галузевий і регіональний контексти, збільшення можливостей саморозвитку і максимально ефективного фахового наповнення. Тут варто згадати дослідження С. Ясніковської (Ясніковський, 2020), Н. Денисенко, Н. Борбич, С. Марчук, І. Чемерис (Денисенко, 2023), Н. Стучинської, М. Матвієнко (Стучинський, 2023), К. Біницької, Л. Безе-

мчук, Я. Нагорного (Біницький, 2024), Ю. Бойчука, В. Борисова, О. Чехратової (Бойчук, 2024), С. Солодухіної, В. Хорошун (Солодухін, 2019) тощо. Більшість із них присвячено вибірковим компонентам в окремих галузях підготовки. Скажімо, Я. Пушкарьова, описуючи специфіку впровадження вибіркового компонента для здобувачів заочної форми навчання другого (магістерського) освітньо-кваліфікаційного рівня освіти «Розвиток дослідницьких навичок», наголосила на сильних сторонах його впровадження: практична спрямованість змісту, акцент на типових труднощах учасників освітнього процесу, застосування активних методів навчання. Описані практики імплементації вибіркової дисципліни дозволили авторці констатувати, що «курс став ефективним інструментом для усвідомлення ролі академічної культури та наукового письма, а також надав базові засоби для самостійного входження в дослідницький процес» (Пушкарьова, 2025: 34). Між тим, спеціальних досліджень, присвячених практикам наповнення каталогів вибіркових дисциплін для ОП у період воєнного стану, украй мало. Відтак вважаємо за необхідно окреслити низку важливих позицій щодо контенту ВК і каталогів ВК у цьому дослідженні.

Отже, **мета статті** – проаналізувати специфіку, окреслити можливості наповнення змісту варіативного складника підготовки фахівців вищої школи в період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення росії на територію України спричинило ризики в усіх галузях життя, зокрема і в освіті. З перших днів війни освітяни змушені були адаптуватися до нових умов праці, буквально «з коліс» прилаштовуючись до змінених обставин і вимог життя. Скажімо, В. Продан окреслив такі основні чинники функціонування освіти в Україні з огляду на останні три кризові роки: розробка мобільних навчальних груп та шкіл в укриттях, використання дистанційного навчання, підтримка гуманітарних організацій, освіта в тимчасових притулках та адаптація програм до умов конфлікту (Продан, 2023: 130). Остання позиція є для нас надзвичайно важливою: зміст освітніх програм, сформований професорсько-викладацьким складом до 2022 року, не може таким же залишитися у 2025-му. Проте якщо набір обов'язкових компонентів є більш-менш сформованим відповідно до освітніх стандартів різних напрямів підготовки і спеціальностей, то вибірковий блок освітніх програм швидше може змінюватися відповідно до потреб часу. Цілком очевидно що в здобувачів будь-яких спеціальностей незалежно від рівня освіти у 2022–2025 рр. збільшився інтерес до дисциплін, націлених на розвиток додаткових компе-

тентностей, передусім орієнтованих на резилієнс, уміння швидко адаптуватися до обставин, творчо й нестандартно використовувати здобуті раніше знання й навички. У каталогах вибіркового дисциплін 2023–2025 рр. багатьох навчальних закладів освіти нами було знайдено чимало прикладів впровадження таких курсів, що свідчить про мобільність самих навчальних закладів, їх продуктивну співпрацю зі здобувачами, котрі прагнуть наживо здобувати знання, про які ще вчора навіть не замислювалися. Наведемо приклади таких вибіркового дисциплін: «Взаємодія вихователя ЗДО з родинами учасників бойових дій» (012 Дошкільна освіта; освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр», «Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки» (014 Середня освіта (Історія); освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр»; Волинський національний університет імені Лесі Українки), «Підприємництво в умовах воєнного стану» (дисципліна із загального каталогу Ужгородського національного університету), «Виживання в екстремальних ситуаціях» (дисципліна із загального каталогу Полтавського державного аграрного університету). Звісно, більш гнучкими щодо оновлення є загальноуніверситетські каталоги вибіркового компонентів, проте є чимало слушних прикладів осучаснення предметних освітніх програм, досвід в обох випадках вартий уваги.

Так, нашу увагу привернув університетський каталог вибіркового дисциплін усіх рівнів Ужгородського національного університету (Загальноуніверситетський каталог). Помітно виділяються курси, які у 2025 році доповнили колекцію вибіркового дисциплін на 2025–2026 н.р.: «Оздоровчо-рекреаційні заходи для осіб, постраждалих внаслідок бойових дій», «Навички, що врятовують: тренінги з основ парамедицинської допомоги», «Організація власного бізнесу у часи невизначеності», «Безпілотні літальні апарати (БПЛА)», «Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки». Нові дисципліни сфокусовані на аспектах посилення стресостійкості, стабілізації психічного стану проявів психічних розладів, первинної медичної допомоги в кризових ситуаціях, інформаційної гігієни, медіаграмотності тощо.

Окремі курси каталогу, не пов'язані напряму з воєнною ситуацією, привертають увагу креативними назвами, цікавим контентом, підкреслено практичним спрямуванням: «Енергія, фокус уваги і тайм-менеджмент у креативних професіях: як не вигорати і завжди з наснагою працювати», «Три кроки до здоров'я: поради сімейного лікаря», «Аптечка вдома: від А до парацетамолу. Основи долікарської допомоги», «Основи статевих виховання: “відкрито про інтимне”» (Загаль-

ноуніверситетський каталог). Вочевидь, досвід номінування дисциплін з підкреслено практичним спрямуванням, котрі одразу привертають увагу здобувачів, вартий творчого наслідування й розвитку.

Нашу увагу привернула вибіркова дисципліна «Безпілотні літальні апарати (БПЛА)». Мета опанування курсу, запропонована кафедрою твердотільної електроніки та інформаційної безпеки, – «формування у студентів теоретичних знань та практичних навичок з розробки та експлуатації безпілотних літальних апаратів (БПЛА), включаючи їх конструкцію, принципи роботи, програмне забезпечення для управління та навігації, а також оволодіння сучасними технологіями пілотування, як на симуляторах, так і в реальних умовах. Дисципліна також передбачає навчання забезпеченню безпеки польотів, виконання операцій в різних умовах і підготовку до професійної діяльності в сфері використання БПЛА для цивільних та комерційних задач» (Загальноуніверситетський каталог). Важливо, що в курсі зацентровано увагу на можливостях використання набутих знань як у воєнний час, так і мирний. За результатами навчання здобувачі будуть уміти здійснювати певні налаштування та попередню підготовку БПЛА до польоту, зможуть використовувати симулятори для відпрацювання навичок керування дронами, навчатися виконувати польоти на БПЛА в різних умовах: від тренувальних до реальних місій; зможуть проводити аналіз та обробку даних, зібраних за допомогою БПЛА тощо. Актуальність контенту дисципліни, практичний її складник, чіткість прописаних знань і умінь, мета і завдання питань не викликають. Відповідність названого курсу потребам часу є вагомою і з огляду на усвідомлення наочних і прихованих небезпек у сучасності.

Якщо курси, згадані вище, легко знаходять свою нішу в загальноуніверситетських каталогах вибіркового дисциплін, то оновлення блоку вибіркового дисциплін предметних (галузевих) освітніх програм подекуди здійснювати важче. Між тим прописані «лінії» і «блоки» вибіркового складників профільних кафедр, кафедр, дотичних до основної підготовки здобувачів оптимізують процес оновлення елективів. Так, до підготовки здобувачів спеціальності В 11 Філологія галузі знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки доречним стає залучення дисциплін з історії, соціології, політології, культурології, мистецтвознавства, а також безпеки життя, інформаційної гігієни.

Наприклад, серед вибіркового компонентів у 2025–2026 навчальному році ОП «Прикладна лінгвістика» в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова (спеціальність В 11

Філологія, спеціалізація В 11.01 Прикладна лінгвістика) першого (бакалаврського) рівня освіти з'явилися нові вибіркові компоненти: «Домедична допомога та основи медичних знань», «Феномен тоталітаризму, його прояви та шляхи подолання в Україні», «Література духовного опору», «Історія лінгвоциду української мови», «Усна історія української нації у XX–XXI ст.: соціальні катастрофи крізь призму пам'яті» (Дисципліни вільного вибору) тощо. Нашу увагу привернув курс «Література духовного опору», аналогів якого не було знайдено в каталогах вибіркових компонентів будь-якого рівня в українських вишах. Зміст курсу складають художні твори, написані в період Революції гідності, Євромайдану і часів російсько-української війни з 2014 року. Мета навчальної дисципліни – «розкрити закономірності формування, становлення й розвитку сучасної української літератури початку XXI століття (період Майдану 2004, 2014, російсько-української війни)» (Дисципліни вільного вибору). Дисципліна, побудована на свіжому емпіричному матеріалі, виглядає системною, цілісною, є актуальною і дуже потрібною здобувачам освіти, які мають можливість спостерігати за процесами, акцентованими в змісті дисципліни, буквально наживо, адже художні твори, написані письменниками-воїнами, іншими авторами, які переживають досвід війни в художній спосіб, на очах здобувача наповнюють літературний процес в Україні. Курс присвячено як художнім творам часів двох Майданів, так і періоду вторгнення; друга частина курсу є більшою за змістовним наповненням. Опанування текстів сучасного письма є важливим для здобувачів спеціальності «Прикладна лінгвістика», адже тексти засвідчили повернення в масову затребуваність конвенційної творчості, котра до цього виглядала маргіналізованою. Викладацький акцент на важливості захисту своєї держави, межевої ситуації, екзистенційного досвіду, осмислений сучасними митцями, набув нового вектору громадянської й художньої оцінки ситуації, у якій опинилися викладачі і студенти, виявив слушні пошуки в царині художньої образності, які відповідають конкретним життєвим реаліям. Серед письменників, відібраних авторами дисципліни для ознайомлення, варто назвати Бориса Гумєнюка, Любов Якимчук, Василя Голобородька, Анастасію Афанасьєву, Юрія Іздрика, Олександра Кабанова, Катерину Калитко, Людмилу та Бориса Херсонських, Маріанну Кіяновську, Галини Крук, Оксану Луцишину, Василя Махна, Мар'яну Савку, Остапа Сливинського, Сергія Жадана, Валерія Пузіка тощо – наших сучасників, постійних

учасників літературних фестивалів, мистецьких зустрічей тощо. Курс викликав інтерес у здобувачів через актуальну художню діагностичність загального тривожного стану суспільної думки, відображення цілої амплітуди емоційно-експресивних реакцій, що супроводжували драматичні й трагічні події весни 2022 року в Україні та подальших місяців війни. Прикметно, що курс передбачає як лекційні, так і практичні заняття. На останніх передбачається аналіз конкретних текстів і збірок, спілкування орієнтоване на розвиток навичок як загального характеру (пошук інформації, її систематизація), так і професійно орієнтованих навичок (уміння аналізувати тексти, займатися науковою діяльністю тощо).

Привертає увагу і список рекомендованої літератури до ВК, більшість позицій у якій складають праці останніх трьох років. Цілком очевидно, що дисципліна сформована як реакція на потреби часу, засвідчила високий рівень її укладача, котрий уважно стежить за новинками літератури, швидко імплементує тексти в навчальний процес, обізнаний із реаліями сучасного літературного процесу, що, безперечно, вимагало додаткових зусиль, саморозвитку й самовдосконалення.

Висновки. Таким чином, здійснений моніторинг змін у каталогах вибіркових дисциплін освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» і «магістр» у вищих навчальних закладах України у 2024–2025 рр. засвідчив важливість постійного оновлення цих самих каталогів відповідно до потреб доби. Багато вищих навчальних закладів включили до каталогу елективів вишу та окремих освітніх програм нові курси, актуальні з погляду розвитку громадянських, комунікативних, поведінкових, здоров'язбережувальних, лідерських та особистих компетентностей. Дисципліни сформовано як з урахуванням чинних сформованих компетентностей, задоволення освітніх запитів, так і врахування вимог доби і розвитку особистості. Основними чинниками оновлення ВК в період воєнного стану мають стати такі: націленість курсів на практичне застосування, креативність назви і наповнення дисципліни, імплементація знань у мирний і воєнний час, відповідність вимогам динамічного світу. Між тим контент вибіркових освітніх компонентів не повинен надто далеко відходити від основного фаху здобувача, наділеного унікальною можливістю поєднувати міждисциплінарні знання і навички або поглиблювати компетентності у сфері власних ініціатив. Більш гнучким у цьому сенсі має стати загальноуніверситетський каталог вибіркових компонентів, адже він меншою мірою прив'язаний до конкретного фаху.

СПИСОК ВИКОРАСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біницька К. М., Беземчук Л. В., Нагорний Я. В. Роль вибіркового освітніх компонентів фахового спрямування в підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва до формування національної самосвідомості учнів. Педагогічний альманах. 2024. № 55. С. 63-72.
2. Бойчук Ю., Борисов В., Чехратова О. Роль вибіркового дисциплін у формуванні індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої педагогічної освіти. Новий коле́гіум. 2024. № 4 (116). С. 78-85.
3. Денисенко Н. Г., Борбич Н. В., Марчук С. С., Чемерис І. В. Роль вибіркового освітніх компонентів у формуванні soft skills майбутніх учителів нової української школи. Академічні студії. Серія «педагогіка». 2023. № 3. С. 42-50.
4. Дисципліни вільного вибору. Філологічний факультет ОНУ імені І. І. Мечникова URL: <http://philolog.onu.edu.ua/uk/dokumenty> (дата звернення 1.09.2025)
5. Загальноуніверситетський каталог вибіркового навчальних дисциплін на 2025-2026 н.р. Ужгородського національного університету. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/81865> (дата звернення 20.09.2025)
6. Закон України «Про вищу освіту». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#> (дата звернення 21.09.2025)
7. Продан В. Освіта в умовах війни та надзвичайних ситуацій: досвід країн та перспективи для України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. Вип. 78. Ч. 1. С. 126-132.
8. Пушкарьова О. М. Реалізація вибіркового компонента «Розвиток дослідницьких навичок» для підготовки здобувачів заочної форми навчання: досвід та результати. Медична освіта. 2025. № 2. С. 31-34.
9. Солодухін С., Хорошун В. Формування варіативної компоненти в навчальних планах підготовки студентів в умовах реалізації закону про вищу освіту. Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку освітнього простору: глобальний вимір». Запоріжжя, 2019. С. 141-143.
10. Стучинська Н. В., Матвієнко М. М. Роль вибіркового дисциплін у формуванні цифрової компетентності майбутніх лікарів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2023. № 88. С. 138-146.
11. Ясніковська С. М. Особливості впровадження вибіркового дисциплін в навчальний процес. The 10th International scientific and practical conference "Dynamics of the development of world science" (June 10-12, 2020) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2020. Pp. 845-848.

REFERENCES

1. Binytska, K. M., Bezemchuk, L. V., Nahornyi, Ya. V. (2024). Rol vybirkovykh osvitykh komponentiv fakhovoho spriamuvannya v pidhotovtsi maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva do formuvannya natsionalnoi samosvidomosti uchniv [The role of selective educational components of a professional orientation in the preparation of a future music teacher for the formation of students' national self-awareness]. *Pedahohichnyi almanakh*, 55, 63-72 [in Ukrainian].
2. Boichuk, Yu., Borysov, V., Chekhratova, O. (2024). Rol vybirkovykh dystsyplin u formuvanni indyvidualnoi osvitynoi traiektorii zdobuvachiv vyshchoi pedahohichnoi osvity [The role of elective subjects in shaping the individual educational trajectory of applicants for higher pedagogical education]. *Novyi kolehium*, 4 (116), 78-85 [in Ukrainian].
3. Denysenko, N. H., Borbych, N. V., Marchuk, S. S., Chemerys, I. V. (2023). Rol vybirkovykh osvitykh komponentiv u formuvanni soft skills maibutnykh uchyteliv novoi ukrainskoi shkoly [The role of selective educational components in the formation of soft skills of future teachers of the new Ukrainian school]. *Akademichni studii. Seriya «pedahohika»*, 3, 42-50.
4. Dystsypliny vilnoho vyboru. Filolohichnyi fakultet ONU imeni I. I. Mechnykova [Free choice subjects. Faculty of Philology of I. I. Mechnikov ONU] URL: <http://philolog.onu.edu.ua/uk/dokumenty> [in Ukrainian].
5. Zahalnouniversytetskyi kataloh vybirkovykh navchalnykh dystsyplin na 2025-2026 n. Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu [General university catalog of elective subjects for the 2025-2026 academic year of Uzhhorod National University]. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/81865> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu». Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy [Law of Ukraine "On Higher Education". Official web portal of the Parliament of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#> (data zvernennia 21.09.2025) [in Ukrainian].
7. Prodan, V. (2023). Osvita v umovakh viiny ta nadzvychainykh sytuatsii: dosvid krain ta perspektyvy dlia Ukrainy [Education in conditions of war and emergency situations: experience of countries and prospects for Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho nniversitytetu*, 78 (1), 126-132 [in Ukrainian].
8. Pushkarova, O. M. (2025). Realizatsiia vybirkovoho komponenta «rozvytok doslidnytskykh navychok» dlia pidhotovky zdobuvachiv zaochnoi formy navchannia: dosvid ta rezultaty [Implementation of the elective component "development of research skills" for the training of applicants for part-time studies: experience and results]. *Medychna osvita*, 2, 31-34 [in Ukrainian].
9. Solodukhin, S., Khoroshun, V. (2019). Formuvannya variativnoi komponenty v navchalnykh planakh pidhotovky studentiv v umovakh realizatsii zakonu pro vyshchu osvitu [Formation of a variable component in the curricula of student training in the context of the implementation of the law on higher education]. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii «Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku osvithnoho prostoru: hlobalnyi vymir»*, Zaporizhzhia, 141-143 [in Ukrainian].
10. Stuchynska, N. V., Matvienko, M. M. (2023). Rol vybirkovykh dystsyplin u formuvanni tsyfrovoy kompetentnosti maibutnykh likariv [The role of elective disciplines in the formation of digital competence of future doctors]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 88, 138-146 [in Ukrainian].
11. Iasniovskaya, S. M. (2020). Osoblyvosti vprovadzhennia vybirkovykh dystsyplin v navchalnyi protses [Peculiarities of introducing elective disciplines into the educational process]. The 10th International scientific and practical conference "Dynamics of the development of world science" (June 10-12, 2020) Perfect Publishing, Vancouver, Canada, 845-848 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації:

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Тарас БАТЮК МИРОН КОРДУБА ТА СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ.....	4
Віктор БУРЕНКОВ ЦИФРОВА ДИПЛОМАТИЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ (2022–2025).....	12
Wasilewski MARCIN POMIĘDZY EKSTERMINACJĄ A AKCEPTACJĄ, CZYLI POLSKA KADRA OFICERSKA W POLITYCE ZSRR W LATACH 1939–1945.....	23
Микола ГАЛІВ, Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ ПОЧАТКОВА ВІЙСЬКОВА ПІДГОТОВКА У КИТАЙСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (ТАЙВАНЬ) НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	31
Сергій ГОЛОВАНОВ ФЕНОМЕН ПОЛІСУ В ПОГЛЯДАХ АНТИЧНИХ МИСЛИТЕЛІВ ТА ДОСЛІДНИКІВ АНТИЧНОСТІ.....	41
Парасковія ДВОРЯНИН, Ореста КАРПЕНКО ДОШКІЛЬНА ОСВІТА УКРАЇНИ У РОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: МЕДІЙНИЙ ДИСКУРС 2014–2022 РР.....	50
Владислав ЄГОРОВ ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІОГРАФІЧНУ КОНЦЕПЦІЮ М. І. КОСТОМАРОВА (1817–1885).....	61
Володимир ЗАБОЛОТНЮК ВІД КАРПАТ ДО БАХМУТА: ІСТОРИЧНА СПАДКОЄМНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТРАДИЦІЇ В ЕМІГРАЦІЇ ТА БОРОТЬБИ ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ.....	71
Людмила ІВАНОВА, Олексій ЧУХОМЕЦЬ ПРОУГОРСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ/КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920–1939 РР.: СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ ПОГЛЯДИ НА МАЙБУТНЄ СТАНОВИЩЕ КРАЮ.....	77
Марко КАНТОР ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ТРАКТУВАННІ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.....	83

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ігор КАНІВЕЦЬ МОТИВ ХРАМУ У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ХИМИЧА.....	91
Oleksandra BARBALAT, Karyna ZORYA, Anastasiya MATSIDON THE USE OF ELECTROPLATING TO IMITATE PRECIOUS METALS IN ORTHODOX SACRED OBJECTS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES.....	98
Руслана БЕЗУГЛА, Дар'я ОЛІЙНИК, Євгенія АНДРОСОВА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ІЛЮСТРУВАННІ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ: УКРАЇНСЬКИЙ І МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ.....	104
Валерій БЕСКОРСКИЙ, Валентина ЧАЙКОВСЬКА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ПРОСТОРОВОГО ЗВУКОВОГО ПОЛЯ ХУДОЖНЬОГО АУДІОВІЗУАЛЬНОГО ТВОРУ.....	111
Tetyana BLYZNYUK, Maryna MANDRYKOVA, Olga MAISTRENKO GENESIS AND FEATURES OF THE STILL LIFE GENRE IN FINE ART.....	122
Олександр БРІЛЬ ВИКОНАВСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІІІ ЧАСТИНИ КОНЦЕРТУ D-DUR ДЛЯ СКРИПКИ З ОРКЕСТРОМ Й. БРАМСА: СКРИПКОВА ТРАДИЦІЯ ДАВИДА ОЙСТРАХА ТА ДОМРОВЕ ПЕРЕКЛАДЕННЯ ОЛЕКСАНДРА БРІЛЯ.....	128

Олександр ВАСИЛЬЄВ, Юлія ОСАДЧУК ДИЗАЙН ЛОГОТИПУ ЯК ОСНОВА ФІРМОВОГО СТИЛЮ БРЕНДУ ЖІНОЧОГО ОДЯГУ.....	134
Вікторія ВИСОЦЬКА ВПЛИВ ПОПИТУ РИНКУ ДИЗАЙНУ КОСТЮМУ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНІК АПСАЙКЛІНГУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ АВТОРСЬКОЇ КОЛЕКЦІЇ ЕСКІЗІВ ВЕРХНЬОГО ЖІНОЧОГО ОДЯГУ.....	140
Анжела ГОМЗЯК ЖІНОЧІ ОБРАЗИ В СТИЛІ АР ДЕКО: АНАЛІЗ ГРАФІКИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ЛЬВОВА, ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА США (1919–1939).....	150
Інга ГОНЧАРЕНКО, Лариса ІЩЕНКО, Людмила ПРЯНІЧНІКОВА РОЛЬ АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У ВТІЛЕННІ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ В КЛАСИЧНОМУ БАЛЕТІ.....	158
Єлізавета ГРУДСЬКА ХРОНОТОП ЯК СМИСЛОУТВОРЮЮЧИЙ ФАКТОР ОПЕРИ З. АЛМАШІ «ТГШ. ПОДОРОЖ У ЧАСІ».....	165
Ганна ДЖУЛАЙ СПЕЦИФІКА КОМПОЗИТОРСЬКОГО СТИЛЮ ЛЕСІ ДИЧКО (НА ПРИКЛАДІ СОЛЬНИХ КАМЕРНО-ВОКАЛЬНИХ ТВОРІВ).....	172
Наталія ДІГТЯР ГЕРОЇКА ТА ЛІРИКА ОБРАЗІВ ТРИВИМІРНОГО МИСТЕЦТВА ДМИТРА КОРШУНОВА.....	178
Олена ЄРОШЕНКО, Василь ЩЕПАКІН МУЗИЧНИЙ ЧАСОПРОСТІР СПІВАЧКИ, ХОРМЕЙСТЕРА ГАЛИНИ ПЕЧЕНІЖСЬКОЇ.....	185
Інеш КДИРОВА, Олександр ФЕДОРЕНКО АКУСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕСТРАДНОГО ВОКАЛУ В ПОЛКУЛЬТУРНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ.....	192

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Gulshan Malik BAGHIROVA THE EXPERIENCE OF WAR AND RESISTANCE IN THE NOVELS OF R. GARY AND Z. GARAYEV.....	201
Liudmyla VLASIUK, Olga DEMYDENKO AI-POWERED TEXT ANALYSIS SYSTEMS.....	207
Маргарита ГЕЛЕТКА ОСОБЛИВОСТІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ В ІГРОВІЙ ІНДУСТРІЇ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ І ТЕХНІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	212
Світлана ДОНЕЦЬ, Світлана НЕШКО, Олена ЕЛЬ КАССЕМ СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ “RAILWAY” ТА ЙОГО ІДІОМАТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ.....	220
Ілля ЄВДОКИМЕНКО, Інна ДЕРКАЧ КОМП’ЮТЕРНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ І ГАЛУЗЕВЕ ЯВИЩЕ.....	226
Світлана КАБАНОВА ПЕРЕКЛАД АКТИВ ПРАВА ЄС УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МОВУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	233
Vitalii KARASOV, Olena LEVCHENKO QUANTITATIVE MARKERS OF IDIOLECT: STYLOMETRIC ANALYSIS OF OKSANA ZABUZHKO’S LITERARY TEXTS.....	241

ПЕДАГОГІКА

Ірина БЕРЕЗНЕВА, Ксенія БАКУН, Анастасія ЯСЛИК ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	247

Ірина ГОЛУБЄВА, Ірина МАСЛО РОЗВИТОК КРОС-КУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	253
Максим ГРАНЧЕНКО ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОЇ ДИРЕКЦІЇ НАРОДНИХ УЧИЛИЩ В СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ (1839 (1834)–1863 РР.).....	260
Марина ЄПІХІНА, Світлана БАДЕР, Лілія ЧЕРНОВСЬКА ПАРТНЕРСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ВИХОВАТЕЛІВ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	267
Алла ЗАЛІЗНЯК ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ АКТИВНОГО ВІДПОЧИНКУ ДОШКІЛЬНИКІВ У РАМКАХ ПОЛКУЛЬТУРНОГО ВИХОВАННЯ.....	273
Ольга ЗЛОТНИК-ШАГІНА, Наталія НІКОЛАЄВА СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЛІЛІНГВАЛЬНІЙ СТУДЕНТСЬКІЙ АУДИТОРІЇ.....	278
Любов КОБАСЯР КРЕАТИВНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	288
Олена КОЛОМІЄЦЬ, Вікторія БАРАБАШ, Оксана ГОЛОВАТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	292
Едуард КРАСНИЙ ЗНАЧЕННЯ ПЛАСТИЧНОЇ АНАТОМІЇ В СИСТЕМІ ХУДОЖНЬОЇ АКАДЕМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ АРХІТЕКТОРІВ ТА ДИЗАЙНЕРІВ.....	302
Олег КРУГЛИК ІНТЕГРАЦІЯ QLIK SENSE I POWER BI В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АНАЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ.....	307
Оксана КУПРІЙ, Ліна БОРОДІЙ, Юлія ЧОВГАН ТАНЕЦЬ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ: РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ, ДИСЦИПЛІНИ ТА САМОВИРАЖЕННЯ.....	312
Інна МАЛЕЦЬКА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОНТЕНТУ ВИБІРКОВИХ ДИСЦИПЛІН ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	317

CONTENTS

HISTORY

Taras BATIUK

MYRON KORDUBA AND THE UNION FOR THE LIBERATION OF UKRAINE:
FEATURES OF COOPERATION.....4

Viktor BURENKOV

DIGITAL DIPLOMACY OF THE UKRAINIAN DIASPORA
DURING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE (2022–2025).....12

Wasilewski MARCIN

BETWEEN EXTERMINATION AND ACCEPTANCE, OR THE POLISH OFFICER CADRE
IN THE POLITICS OF THE USSR IN THE YEARS 1939–1945.....23

Mykola HALIV, Vasyl ILNYTSKYI

INITIAL MILITARY TRAINING IN THE REPUBLIC OF CHINA (TAIWAN)
AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY.....31

Serhii HOLOVANOV

THE PHENOMENON OF POLICY IS IN THE LOOKS OF ANCIENT THINKERS
AND RESEARCHERS OF ANTIQUITY.....41

Paraskoviya DVORIANYN, Oresta KARPENKO

PRESCHOOL EDUCATION IN UKRAINE DURING THE YEARS
OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: MEDIA DISCOURSE 2014–2022.....50

Vladyslav EGOROV

ON THE QUESTION OF THE HISTORIOGRAPHICAL CONCEPT
OF M. I. KOSTOMAROV (1817–1885).....61

Volodymyr ZABOLOTNIUK

FROM THE CARPATHIANS TO BAKHMUT: HISTORICAL CONTINUITY OF UKRAINIAN
MILITARY TRADITION IN EMIGRATION AND THE STRUGGLE FOR THE STATEHOOD.....71

Liudmyla IVANOVA, Oleksii CHUKHOMETS

PRO-HUNGARY POLITICAL PARTIES IN SUBCARPATHIAN RUS'/CARPATHIAN UKRAINE
1920–1939: COMMON AND DIFFERENT VIEWS ON THE FUTURE STATE OF THE COUNTRY.....77

Marko KANTOR

THE ORIGINS OF UKRAINIAN COSSACKDOM IN THE INTERPRETATION
OF POLISH HISTORIANS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES.....83

ART STUDIES

Ihor KANIVETS

THE MOTIF OF THE TEMPLE IN THE ART OF YURI KHYMYCH 91

Oleksandra BARBALAT, Karyna ZORYA, Anastasiya MATSIDON

THE USE OF ELECTROPLATING TO IMITATE PRECIOUS METALS IN ORTHODOX SACRED
OBJECTS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES.....98

Ruslana BEZUHLA, Daria OLIINYK, Yevgeniia ANDROSOVA

CURRENT TRENDS IN ILLUSTRATION OF CHILDREN'S AND ADOLESCENT LITERATURE:
UKRAINIAN AND INTERNATIONAL CONTEXT.....104

Valerii BESKORSYI, Valentyna CHAIKOVSKA

STRUCTURE OF THE ORGANISATION OF THE SPATIAL SOUND FIELD OF AN ARTISTIC
AUDIOVISUAL WORK: A THEORETICAL AND ANALYTICAL APPROACH.....111

Tetyana BLYZNYUK, Maryna MANDRYKOVA, Olga MAISTRENKO

GENESIS AND FEATURES OF THE STILL LIFE GENRE IN FINE ART.....122

Oleksandr BRIL PERFORMANCE INTERPRETATION OF THE THIRD MOVEMENT OF J. BRAHMS'S VIOLIN CONCERTO D-DUR: DAVID OISTRAKH'S VIOLIN TRADITION AND OLEKSANDR BRIL'S DOMRA TRANSCRIPTION.....	128
Oleksandr VASYLIEV, Yulia OSADCHUK LOGO DESIGN AS THE BASIS OF THE CORPORATE STYLE OF A WOMEN'S CLOTHING BRAND.....	134
Victoria VYSOTSKA THE IMPACT OF MARKET DEMAND ON COSTUME DESIGN USING IN MODERN UKRAINE ON THE EXAMPLE OF THE AUTHOR'S COLLECTION OF SKETCHES OF WOMEN'S OUTERWEAR.....	140
Anzhela HOMZIAK FEMALE FIGURES IN THE ART DECO STYLE: AN ANALYSIS OF GRAPHIC ART IN PERIODICALS FROM LVIV, WESTERN EUROPE, AND THE USA (1919–1939).....	150
Inga HONCHARENKO, Larysa ISHCHEENKO, Liudmyla PRIANICHNIKOVA THE ROLE OF ACTING SKILLS IN THE EMBODIMENT OF AN ARTISTIC IMAGE IN CLASSICAL BALLET.....	158
Yelizaveta HRUDSKA CHRONOTOPE AS A SENSE-CREATING FACTOR OF Z. ALMASHI'S OPERA “THSH. THE JOURNEY THROUGH TIME”.....	165
Ganna DZHULAI SPECIFIC FEATURES OF LESYA DYCHKO'S COMPOSITION STYLE (BASED ON THE EXAMPLE OF SOLO CHAMBER VOCAL WORKS).....	172
Natalia DIHTYAR THE HEROIC AND LYRICAL NATURE OF THE IMAGERY OF DMITRO KORSHUNOV'S THREE-DIMENSIONAL ART.....	178
Olena YEROSHENKO, Vasyl SHCHEPAKIN MUSICAL TIMESPACE OF SINGER, CHOIRMASTER GALINA PECHENIZHKA.....	185
Inesh KDYROVA, Oleksandr FEDORENKO ACOUSTICAL FEATURES OF POP VOCAL IN A MULTICULTURAL ARTISTIC SPACE.....	192
LINGUISTICS. LITERATURE STUDIESO	
Gulshan Malik BAGHIROVA THE EXPERIENCE OF WAR AND RESISTANCE IN THE NOVELS OF R. GARY AND Z. GARAYEV....	201
Liudmyla VLASIUK, Olga DEMYDENKO AI-POWERED TEXT ANALYSIS SYSTEMS.....	207
Marharyta HELETKA LOCALIZATION TOOLS AND TECHNIQUES IN THE GAMING INDUSTRY TRANSLATION AND TECHNICAL ASPECTS.....	212
Svitlana DONETS, Svitlana NESHKO, Olena EL KASSEM STRUCTURE OF THE CONCEPT “RAILWAY” AND ITS IDIOMATIC COMPONENT.....	220
Illia YEVDOKYMENKO, Inna DERKACH COMPUTER TERMINOLOGY AS A LINGUISTIC AND INDUSTRY PHENOMENON.....	226
Svitlana KABANOVA EU TRANSLATION AND ITS IMPACT ON THE LANGUAGE OF UKRAINIAN NATIONAL LAW..	233
Vitalii KARASOV, Olena LEVCHENKO QUANTITATIVE MARKERS OF IDIOLECT: STYLOMETRIC ANALYSIS OF OKSANA ZABUZHKO'S LITERARY TEXTS.....	241

PEDAGOGY

Irina BEREZNEVA, Kseniia BAKUN, Anastasiia YASLYK WAYS TO IMPROVE LANGUAGE TRAINING OF CADETS IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	247
Iryna HOLUBIEVA, Iryna MASLO DEVELOPMENT OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION FOR STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALTIES.....	253
Maksym HRANCHENKO ACTIVITIES OF THE ODESSA DIRECTORATE OF PEOPLE'S SCHOOLS (1839 (1834)–1863).....	260
Maryna YEPIKHINA, Svetlana BADER, Liliya CHERNOVSKA PARTNERSHIP BETWEEN TEACHERS AND PARENTS OF EARLY PRESCHOOL AGE CHILDREN IN MARTIAL ARTS CONDITIONS.....	267
Alla ZALIZNYAK PECULIARITIES OF ORGANIZING CHILDREN'S ACTIVE RECREATION WITHIN THE FRAMEWORK OF MULTICULTURAL EDUCATION.....	273
Olha ZLOTNYK-SHAGINA, Nataliia NIKOLAIEVA WORD COMBINATION AS AN OBJECT OF SYNTAX STUDY IN A MULTILINGUAL STUDENT AUDIENCE.....	278
Liubov KOBASIAR CREATIVITY AS A KEY ELEMENT OF THE MODERN LESSON OF UKRAINIAN LITERATURE..	288
Olena KOLOMIETS, Viktoriia BARABASH, Oksana GOLOVATA METHODOLOGICAL ASPECTS OF PROVIDING DISTANCE LEARNING TECHNOLOGY IN A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION.....	292
Eduard KRASNIY THE IMPORTANCE OF PLASTIC ANATOMY IN THE SYSTEM OF ARTISTIC ACADEMIC TRAINING OF FUTURE ARCHITECTS AND DESIGNERS.....	302
Oleh KRUHLYK INTEGRATION OF QLIK SENSE AND POWER BI INTO THE ESTABLISHMENT PROCESS TO FORM THE ANALYTICAL COMPETENCE OF ECONOMIC STUDENTS.....	307
Oksana KUPRII, Lina BORODII, Yulia CHOVGAN DANCE AS A PEDAGOGICAL TOOL: DEVELOPING EMOTIONAL INTELLIGENCE, DISCIPLINE, AND SELF-EXPRESSION.....	312
Inna MALETSKA FEATURES OF FORMING THE CONTENT OF ELECTIVE DISCIPLINES OF THE EDUCATIONAL PROGRAM IN HIGHER SCHOOL IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	317

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES**

**ВИПУСК 91. ТОМ 1
ISSUE 91. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зимомря

Здано до набору 20.10.2025 р. Підписано до друку 24.11.2025 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 38,13. Зам. № 1025/798. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.